

Bijdrage Vlaamse administratie
aan het regeerprogramma
van de aantredende Vlaamse regering

Algemene Omgevingsanalyse voor Vlaanderen

INHOUDSOPGAVE

TEN GELEIDE	5
1	
TOEKOMSTVERKENNINGEN	7
2	
DE ALGEMENE OMGEVING	11
3	
VERBAND MET DE STRATEGISCHE PLANNING	14
4	
CONCRETE AANPAK VOOR DE ALGEMENE OMGEVINGSANALYSE VOOR VLAANDEREN	15
5	
VOORUITZICHTEN VOOR DE 21 ^E EEUW	17
6	
DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN	29
These 1	
Het aandeel van Europa in de wereldbevolking wordt kleiner.	33
These 2	
Van uitstel naar afstel van kinderen.	42
These 3	
Europa vergrijst. Vlaanderen vervoegt de club!	49
These 4	
Toenemende migratiedruk van arme naar rijke landen.	56
These 5	
Geringe impact migratiestromen van en naar Wallonië en Brussel.	66
These 6	
Steeds meer alleenstaanden.	69

7	
MACRO-ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN.....	77
These 1	
Naast de internationale verwevenheid is de lokale markt nog belangrijk voor de Vlaamse economie.	81
These 2	
Vlaanderen drijft mee op de golven van de internationale conjunctuurbewegingen.	87
These 3	
Win-winsituatie bij uitbreiding van EU naar 25 lidstaten.	96
These 4	
Het effect van de eenheidsmunt is nog maar beperkt zichtbaar.	107
These 5	
De Vlaamse economie mag niet op haar lauweren blijven rusten.	113
These 6	
ICT is van belang voor Vlaamse economie.	122
8	
SOCIAAL-CULTURELE ONTWIKKELINGEN.....	129
These 1	
Vlaanderen wordt in toenemende mate een multiculturele samenleving.	133
These 2	
Genderverschillen: feiten en houdingen wijzen nog op verschillen.	143
These 3	
Arbeid blijft belangrijk in de levensloop.	151
These 4	
De dualisering van het verenigingsleven verzwakt haar integratieve functie.	165
These 5	
Het vertrouwen in de overheid blijft laag.	171
9	
ONTWIKKELINGEN TUSSEN MENS EN OMGEVING	179
These 1	
De Vlaming is doorgaans tevreden over de leefkwaliteit van zijn omgeving. Rust (geen overlast van verkeer) en groen zijn belangrijk voor de leefbaarheid van de woonkernen, zowel in de stedelijke gebieden als op het platteland.	185
These 2	
De feiten en de perceptie van veiligheid niet dezelfde.	194
These 3	
Hinder heeft vele vormen en vele oorzaken.	200
These 4	
Milieu en gezondheid: naar een positieve balans.	206

These 5	
De globale druk op (open) ruimte vanuit de menselijke activiteiten neemt toe.	224
These 6	
De druk op de ruimte vanuit het wonen.	228
These 7	
De druk op de ruimte vanuit de economische activiteiten.	242
These 8	
De druk op de ruimte vanuit de landbouw.	251
These 9	
De sterke toename van de mobiliteit brengt de bereikbaarheid in Vlaanderen in het gedrang.	256
These 10	
De biodiversiteit gaat onder invloed van de mens in een zeer snel tempo achteruit.	282
 10	
TECHNOLOGISCHE INNOVATIE	287
These 1	
Verdere digitalisering en convergentie van de media zorgt voor toenemende schaalvergroting in de mediasector en dat vormt een mogelijke bedreiging voor pluralisme, diversiteit en democratie.	290
These 2	
Biotechnologie opent vele mogelijkheden waarvan voor- en nadelen nog moeten worden afgewogen.	295
These 3	
Wetenschappelijk onderzoek wordt een grootschalige en internationale aangelegenheid.	304
 11	
EEN INTEGRATIEKADER VOOR HET BELEID	309

TEN GELEIDE

Een keer om de vijf jaar, als aanloop voor de komende legislatuur, stelt de administratie Planning en Statistiek (APS) een algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen op. Ze maakt deel uit van de Bijdrage van de Vlaamse administratie aan de komende regering.

Vanuit haar beleidsvoorbereidende capaciteit beschrijft APS Vlaanderen zoals het nu is en wat op deze regio de komende jaren afkomt op demografisch, macro-economisch, sociaal-cultureel, technologisch en ecologisch vlak. Een algemene omgevingsanalyse biedt geen oplossingen aan, dit is voor de fase van de beleidsbepaling. Ze beschrijft wel op hoofdlijnen de te verwachten knelpunten en geeft signalen voor zich aankondigende opportuniteiten.

De algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen benadert de problemen op geaggregeerd niveau en handelt over transversale thema's. Meer specifieke en diepgaander analyses zullen de aanzet zijn voor de Bijdragen van de 13 toekomstige beleidsdomeinen.

Niettemin levert dit ontwerp van algemene omgevingsanalyse heel wat informatie en wijst ze op het belang van een integrale benadering. Zo heeft Vlaanderen de uitdaging om een leefbare en aantrekkelijke regio te blijven, waarbij creatieve krachten flexibel kunnen worden ingezet om een antwoord te bieden op toekomstige uitdagingen zonder bepaalde bevolkingsgroepen uit te sluiten.

TOEKOMSTVERKENNINGEN

1.1 DE TOEKOMST

Er wordt heel wat gespeculeerd over de toekomst. Maar wat houdt dat in? Ligt de toekomst voor ons of ligt ze, zoals in de Oosterse filosofieën wordt beweerd, achter ons waar we ze niet kunnen zien. Wijzelf bewegen niet in de tijd maar de tijd trekt aan ons voorbij, volgens I Ching, het Chinees orakelboek.

Futurologen gaan uit van meerdere toekomstmogelijkheden, niet één toekomst. De toekomst is meervoudig en open, een arena van mogelijkheden en van niet aanduidbare onvermijdelijkheden. We kennen zelfs de huidige situatie niet in al zijn omvang en diepte. Om op wetenschappelijke basis voorspellingen te kunnen doen, zou het hele raderwerk moeten gekend zijn en zou men gebruik moeten kunnen maken van universele wetten. Dit is enkel in laboratoriumsituatie mogelijk en dan nog. Mensen en levende wezens leren en passen zich immers aan zodat de gedragingen in de toekomst niet dezelfde hoeven te zijn als in het verleden. Voorspellingen beïnvloeden ook het gedrag. Een voorbeeld van self fulfilling prophecy is wanneer bij de voorspelling over de afnemende waarde van beursaandelen, er een massale verkoop van die aandelen optreedt wat effectief een daling van het beursaandeel veroorzaakt.

Er zijn verschillende mogelijkheden om naar de toekomst te kijken en dit staat niet los van een filosofische of beleidsvisie: men bouwt verder op het heden of men gaat uit van breuklijnen en grondige transformaties.

De oorzaken, de drijvers van verandering zijn niet altijd externe factoren zoals klimaatsveranderingen, technologie, een oorlog maar ook interne factoren zoals de veranderingen in maatschappelijke waarden. Naast de motoren voor de verandering (agents of change) moet ook aangegeven worden welke de subjecten zijn die de effecten van de verandering ondergaan (objects of change).

Toekomstverkenningen kunnen we ruim definiëren als alle verkennings- en ontwerpactiviteiten die bijdragen tot het beter begrip van de toekomstige gevolgen van huidige ontwikkelingen of keuzes. Toekomstverkenningen zullen de ene toekomst niet voorspellen. Ze geven een beeld van mogelijke toekomstbeelden. Creativiteit is hierbij belangrijk maar toch met enige vorm van systematiek in de aanpak.

1.2 FUNCTIES VAN TOEKOMSTVERKENNINGEN

Beleidsvoerders ervaren vaak dat het beleid met grote onzekerheid is omgeven. Deze onzekerheid vloeit voort uit de ons omringende werkelijkheid die in hoge mate als complex en dynamisch wordt ervaren. Tegelijkertijd moeten beleidsvoerders beslissingen nemen met verregaande gevolgen in termen van ruimte, tijd, middelen en mensen die de effecten ervan ondergaan.

De ervaringen van onzekerheid doen zich vooral voor bij strategisch beleid omdat in dat beleid perspectieven gehanteerd worden die zowel breed als diep zijn in termen van handelingen, fysieke ruimte en tijd. Bij dit beleid ervaren de beleidsmakers een hoge mate van complexiteit en dynamiek.

Toekomstverkenningen kunnen de onzekerheid meer hanteerbaar maken, maar ze niet verminderen. Indien we alle gekende en te voorziene ontwikkelingen in kaart hebben gebracht en de mogelijke effecten ervan op het beleid hebben ingeschat, kunnen we de kans op beleidsfiasco's beperken. We zullen op zijn minst beter voorbereid zijn op veranderingen dan wanneer we niet vooruitblikken en onze horizon beperkt houden. Inschattingen van mogelijkheden en bedreigingen in de toekomst dragen bij tot het anticiperend karakter van beleidsvoerders en vermijdt dat het beleid al te veel wordt ingevuld door hier en nu te reageren op zaken die ons 'overvallen'.

Toekomstverkenningen vervullen voor het beleid volgende functies:

- **inzichtvorming:** verkenningen brengen een grote verscheidenheid aan ontwikkelingen met hun mogelijk verloop, hun onderlinge relaties en hun effecten naar boven. Wetenschappelijke inzichten in oorzaken en gevolgen helpen dingen begrijpen waarom ze zo verlopen en met welke kans ze zich nog zullen voordoen met kennis van de ontwikkelingen bij de verklarende variabelen. Naarmate echter de tijdshorizon verderaf ligt, kunnen huidige inzichten en methoden niet veel meer verklaren. Er komen meer onzekerheden. We moeten dan met hypothesen werken.
- **communicatie:** verkenningen bevorderen de discussie en de bewustwording over de toekomst omdat ze in scenario's, schema's worden gepresenteerd. Ze dragen bij tot wederzijds begrip onder beleidsvoerders, tussen en met andere actoren en met wetenschappers.
- **bewustwording:** het proces zelf is vaak al even belangrijk als de voorstellen die eruit voortvloeien. Verkenningen sensibiliseren mensen voor problemen en doen hen ontwaken uit hun kortetermijndenken.
- **mobilisatie van steun:** verkenningen zijn behulpzaam bij het overtuigen van andere actoren of beleidsvoerders van de noodzaak om een bepaald beleid te voeren door aan te geven dat het voortgaan op de ingeslagen weg onhoudbaar is en door alternatieven te presenteren die meer rekening houden met mogelijke toekomstige evoluties. Het bijkomend voordeel van deze aanpak is dat vooraf, ex ante nagedacht wordt welke oplossing de meeste kans op het gewenste effect heeft en dat hieraan bij prioriteit middelen worden toegewezen.

In de buitenlandse praktijk blijken toekomstverkenningen maar in bescheiden mate deze functies te vervullen die er in theorie worden aan toegeschreven.

Algemeen wordt aangenomen dat deelname aan het proces het gebruik van de bevindingen van toekomstverkenningen bevordert. Anderen waarschuwen dan weer dat een te grote betrokkenheid van de beleidsmakers tijdens het proces, de onafhankelijkheid van de scenario's onder druk zet. Een te ruim aantal actoren zou sneller leiden tot compromissen en het scherpstellen van bepaalde varianten in een vroeg stadium afzwakken.

1.3 METHODEN VAN TOEKOMSTVERKENNINGEN

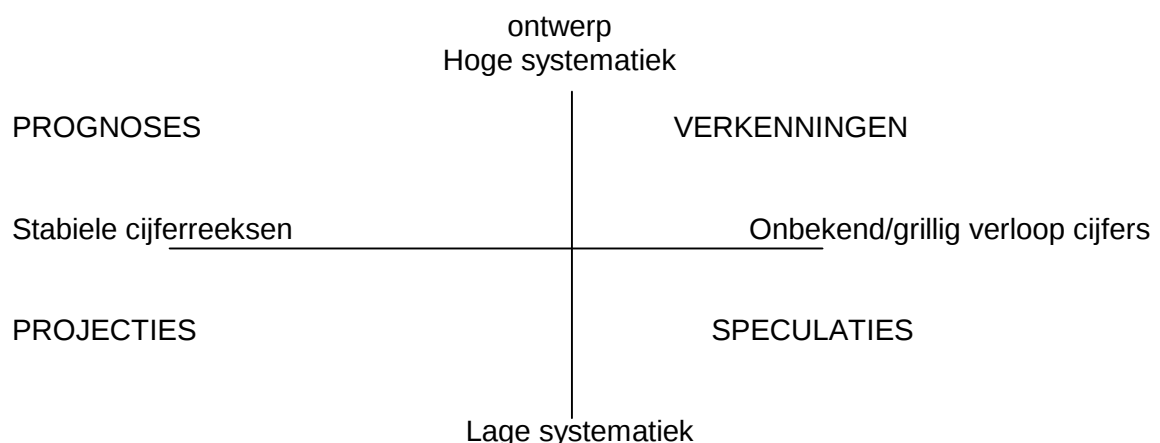
In de jaren '70 en '80 waren vooral de wetenschappers en deskundigen aan zet. Zij maakten dikke rapporten met de te verwachten toekomstige situaties en mogelijke handelingen. Het beleid koos daarna voor het meest rationele, haalbare scenario. De gezagsdragers legden vervolgens hun keuze op aan de andere actoren die mee voor de uitvoering instonden. Het sluit aan bij een **hiërarchische centrale sturing**.

In de jaren negentig stapte men af van de hoog-, midden- en laagscenario's en ging men uit van verschillende wereldbeelden. De creativiteit is hier belangrijk, zonder in de eerste fase van het proces reeds te veel te denken aan de haalbaarheid. De participatie speelt in dit proces van toekomstverkenningen een grote rol. De nadruk ligt eerder op ontwerpen dan op modellen. Ze zijn dan ook vaak beschrijvend, eerder **exploratief** dan kwantitatief uitgedrukt in meetbare variabelen die in een scenario worden ondergebracht. Men zoekt met meerdere actoren naar mogelijkheden en wenselijkheden. Hierbij wordt de **betrokkenheid van de producenten en gebruikers** ondersteund door allerlei communicatietechnieken.

De beschrijving van deze en nog andere methoden betekent niet dat we in de praktijk een exclusieve keuze moeten maken. Wat we wel moeten doen, is het beste uit de methoden nemen en een aanpak uitstippelen die aanvaardbaar is voor de beleidsmakers en de stakeholders en toch voldoende variëteit waarborgt in de aan te brengen ideeën en oplossingen.

Meerdere methoden en technieken kunnen worden toegepast. De keuze hangt mede af van de beschikbaarheid van data en theorieën.

Indien lange cijferreeksen beschikbaar zijn en de gegevens veel regelmaat vertonen, kunnen uitspraken over de toekomst gedaan worden onder een berekenbaar risico. Is dit niet het geval dan zal men uitspraken moeten doen onder de vorm van gissingen en in onzekerheid. Omdat toekomstverkenningen bestaan uit denkconstructies over een nog niet bestaande werkelijkheid, wat nog iets anders is dan waarnemingen van een bestaande werkelijkheid, zijn ontwerpactiviteiten belangrijk.

Een **prognose** is een uitspraak over de toekomst die gebaseerd is op gegevens en op een verklarend model. Bij simulatiemodellen worden voor de verkenning van de toekomst de ontwikkelingen in het systeem en in de omgeving en de invloed die ze op elkaar uitoefenen, vertaald in grote aantallen variabelen en relaties die volgens wiskundige vergelijkingen worden uitgedrukt. Het model levert tijdreeksen op van de toestand van een aantal variabelen na x jaar als gevolg van de variatie van een andere variabele.

Een **projectie** is een uitspraak over de toekomst die gebaseerd is op gegevens uit het verleden maar niet of nauwelijks op een verklarend model. Bij een trendanalyse wordt een variabele op basis van de waargenomen regelmaat in het verleden doorgetrokken naar de toekomst. De regelmaat wordt statistisch vastgesteld. Via een regressieanalyse wordt bijvoorbeeld het verloop van energieverbruik gerelateerd aan het verloop van de economische groei.

Een **speculatie** is een uitspraak over de toekomst gebaseerd op algemene en als logisch en aanvaardbaar beschouwde inzichten. De uitspraken worden gedaan met behulp van groepsmethoden waarbij beleidsmakers en deskundigen worden ingeschakeld. Technieken zoals delphi-methode gebeuren zonder rechtstreeks contact tussen de deskundigen en vergen meer voorbereiding en begeleiding. Ze kunnen wel een rijkdom aan nieuwe ideeën naar boven laten komen die gaandeweg scherper worden gesteld en waarvan de acceptatie door andere actoren kan worden ingeschat. Ook focusgroepen met mensen met gelijkaardige kenmerken kunnen meningen verzamelen. Deze zijn kwalitatieve benaderingen en de resultaten zijn niet a priori veralgemeenbaar of representatief voor de groep.

Creatieve technieken die eerder tot verhalen leiden, moeten op gepaste wijze worden afgetoetst of ze strategische waarde hebben en geen particulariteiten zijn.

Een **verkenning** is voornamelijk gebaseerd op theoretische inzichten, historische gegevens zijn in beperkte mate beschikbaar of vertonen weinig regelmaat. De scenariomethode of het simulatiemodel worden als voorbeelden beschouwd en worden toegepast in een situatie van onzekerheid.

De scenariomethode presenteert een groot aantal variabelen en relaties en geeft de dynamiek aan die daar mogelijk optreedt. Om de complexiteit beheersbaar te maken worden alleen de meest krachtige variabelen in beeld gebracht. De scenario's geven elk een alternatief verloop aan van de ontwikkelingen van deze variabelen.

Prognoses en projecties zijn voornamelijk geschikt voor het voorspellen van ontwikkelingen binnen een stabiel en eenvoudig systeem. Speculaties en verkenningen zijn geschikt in een dynamisch en complex systeem.

Het komt vaak voor dat een methode die behoort tot een categorie, wordt toegepast als hulptechniek bij een methode uit een andere categorie.

Een andere indelingswijze is het onderscheid tussen **analytische methoden en participatieve methoden**. De analytische methoden vinden hun oorsprong in de natuur- en economische wetenschappen terwijl de participatieve methoden voortkomen uit de sociale wetenschappen. Een analytisch kader kan een formeel computermodel zijn, een risicoanalyse, een levenscyclusanalyse alsook een scenariomodel.

De term participatieve, ook wel interactieve en communicatieve methoden genoemd, is een verzamelnaam voor onderzoeksbenaderingen waarin onderzoekers en andere actoren zoals beleidsmakers, vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers een actieve rol spelen om de samenhang en interacties tussen maatschappelijke problemen te duiden. In sommige benaderingen beoogt men de inbreng van het grote publiek (bv. opiniepeilingen, consensusconferenties), bij andere wil men inzichten verdiepen via experts of draagvlak creëren bij stakeholders (vb. delphi-methode, focusgroepen, visiepanels).

DE ALGEMENE OMGEVING

2.1 SOORTEN OMGEVING

Bij toekomstverkenningen gaat men meestal uit van een systeembenadering. Een systeem kan bestaan uit een organisatie, een beleidsdomein maar ook de hele samenleving, afhankelijk van het vraagstuk dat men wil bestuderen.

In de algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen gaat het om het **beleidssysteem op het niveau van Vlaanderen**.

De omgeving wordt in de bestuurskunde steeds meer als een belangrijke component beschouwd. Denk aan de modellen zoals het MAPE-model waarbij de omgeving de context vormt voor de beleids- en beheerscyclus, het vijfkrachtenmodel van Porter, het EFQM model,...

De manier waarop men omgaat met die omgeving (als een opportuniteit of een onder controle te brengen gegeven) verschilt naargelang de theorie die men volgt.

In de strategietheorie van de zestiger jaren stond de handhaving van de organisatie in een veranderende en complexe omgeving centraal. In latere tijden met onder meer de omgevingtheorie wordt de omgeving meer als een zelfstandige omringende eenheid gezien en tot probleem verklaard. In deze theorie wil men de omgeving bevattelijk maken in typologieën en wil men de verwevenheid tussen organisaties ontrafelen. Hier ontstond de gedachte van de organisatie als netwerk.

Kenmerkend in het begrip omgeving is de grote verscheidenheid aan personen, groepen en organisaties die als gezamenlijk worden beschouwd. Het gaat om hun gedragingen, hun meningen, opvattingen en de gebeurtenissen. Ook de fysieke omgeving maakt deel uit van de externe omgeving.

Men kan een onderscheid maken tussen de interne en de externe omgeving.

De **externe omgeving** bestaat uit alle elementen die, hetzij aan de invoerzijde hetzij aan de uitvoerzijde, relaties hebben met de organisatie of het systeem en haar functioneren beïnvloeden, zonder dat ze daarvan een samenstellend of beheersbaar deel vormen (D. Keuning, D.J Eppink).

De **interne omgeving** bestaat uit verschillende subsystemen of componenten (zie 7S-model van McKinsey, Porters waardeketen) zoals de strategie, het leiderschap, de processen, het personeel en andere middelen, de organisatiecultuur, de structuur,...

Door de toenemende verwevenheid wordt het moeilijker om te definiëren wat binnen of buiten de organisatie, het beleidssysteem staat, denk aan in- en outsourcing.

Er zijn reeds vele pogingen gedaan om de externe en interne omgeving te beschrijven. Zo spreekt men van:

- algemene omgeving en taakomgeving (interne) die het deel van de algemene omgeving is waarmee de organisatie directe contacten onderhoudt (bvb. leveranciers);
- algemene en markt/productomgeving;
- contextuele omgeving (bvb. weer) waarop men geen vat heeft en de transactionele omgeving met onder meer de stakeholders;
- macro- en micro-omgeving.

In de algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen bestuderen we de externe omgeving.

2.2 OMGEVINGSFACTOREN

Welk soort informatie willen we kennen over deze omgeving?

Feiten, trends, aannames over mensen, groepen, organisaties, gebeurtenissen die naar de toekomst toe verwacht worden in diverse contexten, noemt men omgevingsfactoren.

Contexten uit de algemene omgeving worden in vakliteratuur samengevat onder verschillende roepnamen:

- DECEPT: demografie, economie, cultuur, ecologie, politiek, technologie;
- TEMPLES: technology, economy, markets, politics, law, environment, society;
- PESTEL: political, economic, social, technological, environmental, legal;
- enz.

Volgende ontwikkelingen beschouwen we als relevant voor het Vlaamse beleidssysteem:

- **economische ontwikkelingen**: conjunctuur, sectorstructuur,...;
- **demografische ontwikkelingen**: bevolkingsevolutie, veroudering, migraties,...;
- **sociaal-culturele ontwikkelingen**: waarden, houdingen,...;
- **technologische-innovatieve ontwikkelingen**: nieuwe technieken;
- **ontwikkelingen tussen mens en omgeving**: milieu, ruimtegebruik, mobiliteit,...

Politieke ontwikkelingen zoals invloeden vanuit hogere beslissingsniveaus,... worden verwerkt in de andere contexten. De **internationale dimensie** wordt meegenomen bij de probleemstellingen en speelt als exogene factor een rol bij de toekomstscenario's.

De **budgettaire ruimte** voor nieuwe initiatieven vormt eveneens een noodzakelijk informatie en wordt in een latere fase (door ABAFIM) aan de Bijdrage aan de regering toegevoegd.

2.3 DE ACTOREN

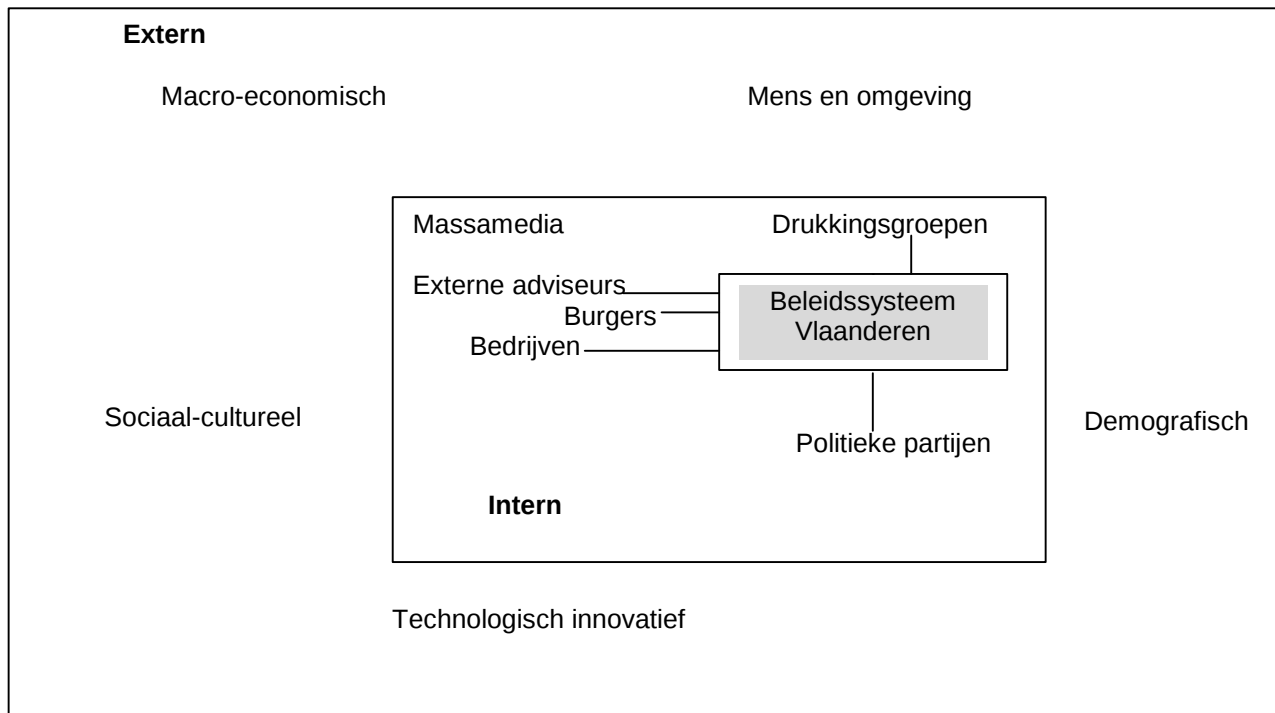
De ontwikkelingen in deze contexten werken door op het beleidssysteem of de organisatie via de actoren. Zij maken er gebruik van of negeren ze. De actoren vormen de binnencirkel van de algemene omgeving en vervullen een intermediaire rol. De interacties tussen de actoren en het beleidssysteem bepalen de input en de output alsook de reguleringsmechanisme bij de transacties die formeel (bvb. via wetten) of informeel verlopen (bvb. opvattingen).

De overheid zal via de inwerking op deze actoren (stimuleren om gebruik te maken van ontwikkelingen, afremmen, ondersteunen,...) invloed proberen uit te oefenen in de richting van een maatschappij, een omgeving die zij als wenselijk achten.

Welke zijn deze **actoren**? In de literatuur en in vele voorbeelden in binnen- en buitenland worden volgende groepen als relevant beschouwd voor een **beleidssysteem**:

- burgers en huishoudens;
- bedrijven en organisaties;
- politieke partijen;
- drukingsgroepen;
- massamedia;
- externe adviseurs.

Deze laatste groep is het laatste decennium naar voren geschoven omdat het beleidsvoorbereidend en -evaluerend onderzoek in belangrijke mate wordt toegewezen aan onderzoekscentra en privé-consultants. Raadgevers zijn er echter steeds geweest, het verschil is dat ze nu zelf ook meer in het daglicht treden.

Bij de voorbereiding van het voorliggende document is er nog niet expliciet overleg gepleegd met de actoren. Het is wel de bedoeling de resultaten van het researchwerk van APS voor te leggen aan de trekkers van de dertien Bijdragen aan de komende regering. Naast deze interne experts (MVG en VOI) zullen ook externe experts worden aangeschreven om de analyse te verdiepen en aan te rijken.

De wijze waarop de andere actoren zullen betrokken worden bij de algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen en de toekomstverkenningen, zal nog het onderwerp uitmaken van verder intern overleg, onder meer met het College van secretarissen-generaal, over de gepaste methodiek en timing.

VERBAND MET DE STRATEGISCHE PLANNING

Toekomstverkenningen hebben niet de ambitie om de ene ware toekomst te voorspellen. Ze observeren en geven mogelijke interpretaties aan verschillende relevante signalen. Men beschrijft het beeld van mogelijke toekomstbeelden op basis van een logisch verhaal en samenhangend geheel van mogelijke hypothesen over de ontwikkeling van deelaspecten in de verschillende contexten (externe omgeving).

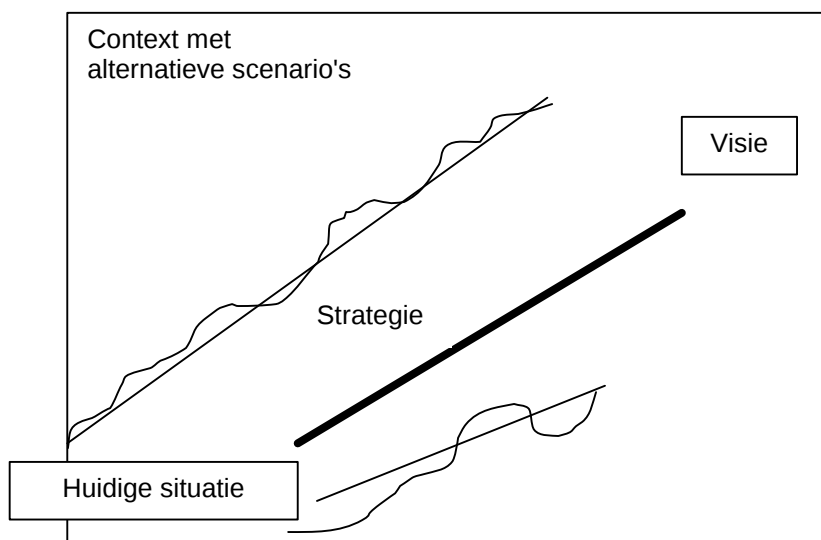
Toekomstverkenningen bieden ruimte voor beleidskeuzen door de richtingen te benoemen waarin de toekomst kan evolueren. Het is een tuin om te bewerken.

Toekomstverkenningen leveren geen concrete actieplannen die moeten gevolgd worden om "het" einddoel te bereiken. Dit maakt het verschil met de strategische planning die keuzen maakt en aangeeft via welk pad (strategische doelen) de gewenste situatie het best kan bereikt worden.

Toekomstverkenningen over de algemene omgeving hebben wel een meerwaarde voor de strategische planning. De verschillende scenario's trekken immers de aandacht van de strategische planners op mogelijke discontinue ontwikkelingen, beschrijven het mogelijke verdere verloop van ontwikkelingen die nu reeds latent aanwezig zijn. Toekomstverkenningen maken de planners alert dat ze niet meteen op één situatie mogen focussen.

Toekomstverkenningen geven aan welke factoren het toekomstbeeld 'kunnen' beïnvloeden en waarvan ze derhalve de ontwikkeling zullen moeten in de gaten houden bij de transitieperiode naar het ideale eindbeeld.

De toekomstverkenningen helpen mee de **visie** voor de organisatie, het beleidsdomein, het beleidssysteem,... verwoorden. Scenario's vormen een creatief kader waarbinnen de visie kan tot stand komen of kan aan getoetst worden. De visie is een intellectuele oefening over wat we willen bereiken en waar men wil staan op langere termijn. Daarna moeten modaliteiten gecreëerd worden om deze visie waar te maken. De **strategieën** geven het pad aan waarop op een realistische wijze het beoogde doel kan bereikt worden. De strategie bouwt voort op kennis en ervaring en initieert acties.

CONCRETE AANPAK VOOR DE ALGEMENE OMGEVINGSANALYSE VOOR VLAANDEREN

Na een algemene beschrijving van de ontwikkelingen die zich aankondigen bij het begin van de 21^e eeuw **op mondiaal vlak en in een langetermijnperspectief**, gaan we in op de probleemstellingen zoals deze zich nu aftekenen in Vlaanderen. De toekomst schiet haar wortels immers grotendeels in het heden.

De probleemstellingen werden geselecteerd door de administratie Planning en Statistiek op basis van literatuurstudie en ervaring inzake monitoring van het algemene regeerbeleid. Het uitgangspunt was: welke grote uitdagingen komen de volgende jaren af op Vlaanderen en waar moet het beleid rekening mee houden?

De probleemvelden worden in deze algemene omgevingsanalyse op een vrij hoog geaggregeerd niveau weergegeven en hebben een domeinoverschrijdend karakter. Ze worden gebundeld binnen vijf clusters met name de **demografische, macro-economische, sociaal-culturele, mens en omgeving, en technologische contexten**.

We zijn er ons van bewust dat dit geen exhaustieve opsomming is maar een greep uit de belangrijkste uitdagingen die meerdere domeinen zullen treffen.

Bij de **sectorale omgevingsanalyses** die in de respectievelijke Bijdragen aan de komende regering per domein worden beschreven (13 zoals aangegeven in het kader van Beter Bestuurlijk Beleid), graaft men meer in de diepte en komt de interactie tussen de overheid en belanghebbenden uitvoeriger aan bod.

De probleemstellingen worden in de algemene omgevingsanalyse waar mogelijk **onderbouwd met cijferreeksen**. In de andere gevallen wordt het fenomeen kwalitatief beschreven en wordt verwezen naar de **onderliggende verklarende factoren**.

Een eerste versie van de algemene omgevingsanalyse werd in oktober 2003 meegedeeld aan het College van secretarissen-generaal. Opmerkingen en aanbevelingen die door sommige domeinen aan APS werden bekendgemaakt, zijn in de eindversie verwerkt. In april 2004 gebeurde bovendien een actualisering van de statistieken waarop de probleemstellingen zijn gebaseerd.

Naast de probleemverkenningen, zoals hic et nunc, vast te stellen zijn, werd ook een poging gedaan om de **te verwachten ontwikkelingen** op korte termijn te beschrijven. Niet voor alle thema's zijn prognoses, scenario's uitgewerkt en beschikbaar. In een aantal gevallen kunnen we op basis van de beschikbare literatuur en beschikbare statistieken enkel aangeven welke factoren met grote waarschijnlijkheid een redelijk grote impact zullen hebben op de toekomstige ontwikkelingen in Vlaanderen. Over de intensiteit, de tijd en de richting bestaat onzekerheid. Dit is eigen aan toekomstverkenningen. Maar zoals gesteld in de inleidende hoofdstukken moeten beleidsmakers er zich van bewust zijn dat onverwachte wendingen kunnen optreden en is het goed te weten vanuit welke hoek deze kunnen komen.

Willen we een 'duurzaam' beleid voeren, dan moeten we een goed inzicht hebben niet alleen in de kortetermijnontwikkelingen op demografisch, macro-economisch, sociaal-cultureel, technologisch en ecologisch vlak maar ook in de interferenties, de relaties tussen deze ontwikkelingsprocessen. Beleidskeuzen moeten er immers toe bijdragen dat ontwikkelingen binnen het ene domein de andere versterken in plaats van te verzwakken, zowel op korte als

op langere termijn. Een eerste stap in de richting van integraal en toekomstgericht denken, is de beschrijving van de dwarsverbindingen, de relaties tussen de geschetste probleemstellingen.

Een volgende stap is het uittekenen van een integratiekader waarin het 'systeem' Vlaanderen wordt geschetst in al zijn complexiteit. Hiervoor werd een ministeriebreed project opgezet met medewerking van de 13 betrokken domeinen.

De bedoeling was om bottom up de bouwstenen voor de omgeving van Vlaanderen te benoemen en de relaties tussen deze strategische voorraden te duiden. Deze interactieve oefening resulteerde in een integratiekader op het niveau van Vlaanderen.

Vervolgens werden de leden van de interdepartementale stuurgroep aangespoord creatief na te denken over de toekomst. Niet het wenselijke eindbeeld maar mogelijke ontwikkelingen opsporen verder bouwend op oorzaak-gevolgketens die denkbaar zijn tussen de bouwstenen van het integratiekader, was de opdracht. Deze (beperkte) denkoefening resulteerde in een drietal scenario's voor Vlaanderen. De beschrijving hiervan maakt het onderwerp van een afzonderlijke brochure uit.

BRONNEN

- Dammers, E., (2000). *Leren van de toekomst*. Over de rol van scenario's bij de strategische beleidsvorming. Delft: Eburon.
- Dammers, E., & Veenklaas, F. *De moeizame relatie tussen toekomstverkenning en beleid*. Openbaar bestuur 1998,11.
- International Centre for Integrative Studies (ICIS), working paper I01-E003, Universiteit Maastricht 2001
- Kleurrijk Vlaanderen. *Snelcursus: Hoe kan je over de toekomst nadenken?*
www2.vlaanderen.be/kleurrijkvlaanderen/informatie/toekomst

VOORUITZICHTEN VOOR DE 21^e EEUW

Vlaanderen is met zijn 5,9 miljoen inwoners en een oppervlakte van 13.522 km² een relatief kleine regio. De ontwikkelingen in dit gebied kunnen niet los gezien worden van wat in de omringende landen en continenten gebeurt of zal plaatsvinden.

De bredere kijk op de wereld en de toekomstverkenningen over een langere periode moeten bijdragen tot het beter begrijpen en tevens beter relativeren van bepaalde trends in Vlaanderen.

Al bij al heeft de Vlaamse bevolking het goed. Volgens de methode van de Human Development Index behoort Vlaanderen tot de koplopers in de wereld inzake welvaart en welzijn (VRIND, APS 2003). Men verwacht nog een verdere verhoging van het BBP per hoofd in Vlaanderen.

We zullen achtereenvolgens enkele mondiale problemen en ontwikkelingen bespreken zonder hiermee volledig te willen zijn. In de hoofdstukken over de probleemstellingen en toekomstverkenningen voor Vlaanderen, zullen we dieper ingaan op de feiten en trends die relevant zijn voor Vlaanderen en met een grote waarschijnlijkheid in Vlaanderen zullen optreden.

5.1 KLIMAATSVERANDERING

De fysieke omgeving is een onderdeel van de externe algemene omgeving. In een regio als Vlaanderen spelen de fysieke elementen niet echt nog een determinerende rol bij het wonen, werken en andere functies.

Een doorsnee Vlaming denkt dan ook niet spontaan na of de aangekondigde klimaatsverandering een impact zal hebben op zijn leven. Het zijn ontwikkelingen die zich op langere termijn manifesteren en niet meteen waarneembaar zijn of waarvan men de samenhang met huidige waarnemingen niet direct inziet.

De klimaatmodellen van het IPCC (Intergouvernementeel Panel inzake Klimaatsverandering opgericht door de Wereld Meteorologische Organisatie) voorspellen een stijging van de gemiddelde temperatuur op wereldschaal van 1,4 tot 5,8°C naar het einde van de 21^e eeuw (Vlaams Klimaatsbeleidsplan 2002-2005, Vlaamse regering 28/3/2003). Bij wijze van vergelijking: de vorige ijstijden vonden plaats bij een temperatuurverlaging van 5°C. Volgens sommigen zou de verwarming reeds bezig zijn. De jaren negentig waren de warmste sinds de metingen in de 19^e eeuw. Het zeepeil zou wereldwijd met 10 tot 20 cm gestegen zijn in de 20^e eeuw. (State of the World 2002, The Worldwatch Institute).

Een algemene klimaatsverandering heeft op wereldvlak grote gevolgen. De droogte zal toenemen (uitbreiding van de woestijnen) en in nog meer gebieden zal de voedselvoorziening een probleem worden, indien niet tijdig en structureel wordt ingegrepen. Drinkbaar water wordt een zeldzamer en dus kostbaarder goed. Klimaatsveranderingen beïnvloeden niet alleen het land maar ook de oceanen. Het kan de oceaanstromingen verstoren (Golfstroom heeft een milderend effect op onze regio) en het zoutgehalte doen toenemen. De temperatuurstijging zal de poolkappen verder doen smelten waardoor de zeespiegel zal stijgen. In het minst gunstige scenario (+5,8°C) zou de zeespiegel tegen 2100 stijgen met 88 cm, in het meest gunstige scenario enkel met 9 cm wat in lagergelegen regio's frequenter kan leiden tot overstromingen en verzilting van de bodem.

Extreme weersomstandigheden en hittegolven kunnen in frequentie en intensiteit toenemen. Wie een beperkt aanpassingsvermogen heeft in de dieren- en plantenwereld zal stilaan verdwijnen, wat zal leiden tot het verminderen van de biodiversiteit.

De klimaatsverandering kan het aantal mensen dat mogelijk blootgesteld wordt aan subtropische en tropische ziekten (malaria, cholera), vergroten door de uitbreiding van de besmettingszones. Vooral de minst ontwikkelde landen zullen getroffen worden omdat ze niet over de nodige middelen beschikken om op vele vlakken en over heel het territorium maatregelen te treffen om zich tegen de effecten van de klimaatsverandering te beschermen.

Voor Vlaanderen zijn er voorzichtige voorspellingen (grote marges van onzekerheid) dat de gemiddelde temperatuur tegen 2100 zal stijgen met 2°C en de neerslag met 1 tot 4% (Vlaams Klimaatsbeleidsplan 2002-2005, Vlaamse regering 28/2/2003). Het risico op stormen neemt toe. De verschuiving in neerslagritmes kan meer overstromingen veroorzaken in de winter en langere periodes van droogte in de zomer. Dit zal ongetwijfeld gevolgen hebben voor de soorten teelten, ook voor de biodiversiteit in de natuur. De toename van CO₂ kan de groei van de gewassen bevorderen maar andere factoren, zoals erosie en bodemvochtigheid, kunnen de opbrengst weer in een andere richting doen evolueren. Hittegolven kunnen een verhoogde graad van luchtvervuiling teweegbrengen met negatieve gevolgen voor de volksgezondheid.

De stijging van de zeespiegel zal gevolgen hebben voor de duinengordel (van belang voor toerisme!) , de overstroming van de lager gelegen polders maar ook voor de rivierafvoer. De afdeling Waterwegen Kust houdt bij nieuwe infrastructuurwerken reeds rekening met een stijging van de zeespiegel met 60 cm per eeuw.

Positief is dat de zachtere winters minder energie voor verwarming zullen eisen, maar in de zomer kan het energiegebruik voor luchtkoeling verhogen. Warme zomers zijn aantrekkelijk voor toerisme in eigen land.

Geruststellend is dat het probleem wereldwijd wordt onderkend en wordt aangepakt. Reeds in 1992 werd in Rio de Janeiro, tijdens de Conferentie van de Verenigde Naties over Milieu en Ontwikkeling, het raamverdrag inzake Klimaatsverandering afgesloten. Het engagement is de concentratie aan broeikasgassen in de atmosfeer op zo een niveau te stabiliseren dat geen gevaarlijke wijzigingen in het klimaat optreden. Het Kyoto-protocol werd in 1997 goedgekeurd door 158 landen waaronder de EU-lidstaten. Men wil tegen 2008-2012 de broeikasgasemissies verminderen met 5,2% ten opzichte van 1990. Men kan ook CO₂ onttrekken aan de atmosfeer door bvb. het aanplanten van bossen. Om in werking te treden moet het protocol worden ondertekend door minstens 55 landen die samen 55% van de emissies vertegenwoordigen. Dit is vooralsnog niet gebeurd onder meer door de afwijzende houding van economische grootmachten als VS, Canada en Australië. De EU heeft zich verbonden tot een reductie van 8% (burden sharing agreement). België kreeg als reductiedoelstelling: een vermindering van 7,5% ten opzichte van het niveau in 1990, te bereiken tegen 2008-2012. Vlaanderen pleit voor een gelijkwaardige en kostenefficiënte lastenverdeling tussen de gewesten. Het Antwerpse bedrijfsleven en vooral de energie-intensieve basischemie heeft reeds belangrijke investeringen gedaan. Het realiseren van bijkomende % reductie zou hier economisch veel meer kosten dan in gewesten met een verouderde industrie. Dit principe is in het voorjaar van 2004 op federaal niveau aanvaard. Niettemin zullen in Vlaanderen nog inspanningen nodig zijn aangezien door de economische groei de CO₂-emissies sinds 1990 alweer met 13% zijn gestegen.

Met de maatregelen voorgesteld in het Vlaams Klimaatsbeleidsplan kan tegen 2005 enkel 65% van de stabilisatiedoelstelling worden bereikt.

5.2 DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN

De **toename van de wereldbevolking** blijft groot. Anno 2002 kwamen er gemiddeld 80 miljoen mensen ieder jaar bij. Er leven nu 6,2 miljard mensen op aarde. Er is een exponentiële groei geweest sinds 1900 (1,6 miljard mensen) dankzij de betere hygiëne en vooruitgang van de geneeskunde. Wellicht zal de groei niet zo spectaculair zijn als in de zeventiger jaren werd voorspeld.

Er zijn meerdere hypothesen over de bevolkingsgroei. Naargelang men al dan niet rekening houdt met de verspreiding van besmettelijke ziekten, de effecten van de klimaatsverandering met name droogte en gebrek aan water (in 2025 zal de helft van de wereldbevolking te weinig drinkwater hebben), de dalende kinderwens bij hogere ontwikkeling van bevolkingsgroepen. In sommige landen, onder meer in Europa en Japan, is de vervangingsratio in enkele decennia tijd reeds onder de 2,1 gevallen. Veel hangt af van de trend in de onderontwikkelde landen.

De hoogste groeipercentages verwacht men in de 49 laagst ontwikkelde landen: tegen 2050 zou de bevolking er nog verdrievoudigen mede door het feit dat de contraceptieve middelen onvoldoende de armsten bereiken.

Het Amerikaanse Population Reference Bureau voorspelt dat we de kaap van 7 miljard mensen zullen bereiken tussen 2011 en 2015. Timing is afhankelijk van de evolutie in China en India, die meer dan 30% van de huidige groei realiseren. Het bestrijden van armoede, de verbetering van gezondheidsvoorzieningen, het ontwikkelen van onderwijs, gezinsplanning en de maatschappelijke herwaardering van de vrouw, beschouwen de Verenigde Naties als voorwaarden voor een langzamere groei van de wereldbevolking.

Volgens de Verenigde Naties kan de **wereldbevolking tegen 2050 aangroeien tot 8 à 10,9 miljard mensen**.

De **bevolkingsgroei op het Europese continent** en in Noord-Amerika verloopt trager dan in de onderontwikkelde landen, wat de verhouding tussen Noord en Zuid in aantallen nog verder uit elkaar drijft. Tegen 2020 zal enkel een vijfde van de wereldbevolking leven in ontwikkelde landen. Nu is dat nog een vierde (The future and how to think about it, Cabinet Office UK, 2000). Ook binnen Europa zijn er verschillen. Er zijn nu reeds landen waarvan de bevolking krimpt, vooral in Oost-Europa en de Russische Federatie. West-Europese landen volgen binnenkort, zoals Italië, Duitsland en Spanje. België volgt later (2030) (Demografie en Samenleving, 2003). De bevolkingsaanwas in Vlaanderen ligt nog onder het Europees gemiddelde!

De vraag is of **de snelle bevolkingsgroei in ontwikkelingslanden een migratiestroom zal op gang brengen naar de rijkere landen die met problemen zitten van vervanging van hun actieve bevolking**. De voorbije decennia verliep de migratiestroom veelal van het ene ontwikkelingsland naar een wat beter ontwikkeld gebied. In de toekomst zou er een grotere noord-zuidas tot stand kunnen komen (State of the World 2002, The Worldwatch Institute).

De bevolkingsaangroei op mondiaal vlak gaat gepaard met een blijvende vlucht van het arme platteland naar de **steden die uitgroeien tot megalopolissen** die een broeihaard van problemen zijn: ongeordende huisvesting, tekort aan drinkwater, verkeerschaos, milieuvervuiling, werkloosheid, onveiligheid. In 1950 woonde naar schatting 30% van de wereldbevolking in steden; in 1999 was dit aandeel gestegen tot 50%. Omstreeks 2025 zou 67% van de bevolking in steden wonen. Tegen 2050 wordt het aantal megalopolissen van meer dan 10 miljoen inwoners geschat op 54, nu zijn het er 15 volgens de Verenigde Naties (World Development Report 2003, World Bank).

Op het Europese continent worden de steden de voorbije decennia vooral geconfronteerd met ontvolkingverschijnselen, verloedering en sociale segregatie die zich ruimtelijk aftekent in bepaalde buurten. Met stadsvernieuwing en ontwikkelingsprojecten proberen ze het tij te doen keren. Op Europees niveau ontstaan grote stedelijke structuren zoals deze tussen Londen en Milaan (de zgn. blauwe banaan). In Vlaanderen zijn er door de steeds verder schrijdende suburbanisatie en spreiding, zowel ruimtelijk als sociaal-economisch, weinig plaatsen die aan een stedelijke ontwikkeling ontsnappen. Deze evolutie gaat onverminderd voort en leidt tot nieuwe ruimtelijke vormen. De historische kernen van de steden, de agglomeratie en de stadsgewestelijke banlieu gaan over in een stedelijk conglomeraat. Hierbinnen treedt een sterke fragmentatie van de ruimte op zowel in het ruimtelijk functioneren als morfologisch. De bestuurlijke structuren stemmen hiermee niet overeen. De opkomst van de netwerksamenleving (Castells, 1996: *The rise of the network society*) zorgt ervoor dat stedelijke patronen steeds complexer worden en vragen om een andere beleidsmatige aanpak om problemen op te lossen.

In Europa zal de **verkleining van de huishoudens** en vooral de **vergrijzing van de bevolking** een aandachtspunt blijven met impact op heel wat domeinen (onderwijs, arbeidsmarkt, welzijn- en gezondheidszorg, huisvesting, toerisme, ...). In Europa is nu 1 op 5 ouder dan 65 jaar. Tegen 2050 zal dit 1 op 3 zijn. Het aandeel van de 80⁺-ers zal nog sneller toenemen (*The future and how to think about it*, Cabinet Office UK, 2000). De lage vervangingsratio's (beneden 2,1 kinderen per vrouw) in sommige Europese landen doen vragen rijzen over de beschikbare arbeidskrachten en het onderhoud van de zorgbehoevende ouder wordende bevolking.

In ontwikkelingslanden hoopt men dat het verlagen van het kinderaantal per gezin zal leiden tot betere scholing, een betere gezondheid, een beter gezinsinkomen en mogelijkheid tot meer privé-investeringen wat op termijn zal bijdragen tot een versnelde economische groei in deze landen en tot betere levensomstandigheden.

5.3 ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

De **mondialisering** is een algemeen verspreid fenomeen geworden. Kenmerkend is dat niet het hele productieproces verschuift naar lage loonlanden maar bepaalde onderdelen ervan. Doch ook hierin is een evolutie merkbaar.

De sterke technologische vooruitgang onder meer inzake informatiedoorstroming versnelt de mondialisering en maakt dat het klassieke patroon van de vestiging van de kenniscentra in de economische knooppunten *op mondiaal niveau (Brussel, Londen,...)* onder druk komt te staan. De “brains” kunnen zich overal *ter wereld* bevinden! Naarmate de economische activiteiten van industriële naar tertiaire sectoren verschuiven en de afhankelijkheid van de nabijheid van primaire grondstoffen verzwakt, zal dit effecten hebben op de klassieke lokalisatiepatronen langs grote verkeersaders en in de nabijheid van primaire grondstoffen. Op Vlaams niveau zal de nabijheid van kennis (universiteiten, lokale economische netwerken,...) en aansluiting op het internationale netwerk (luchthavens, internet,...) belangrijk blijven bij de vestigingskeuze van ondernemingen.

De mondialisering heeft tot gevolg dat de recessies zich snel op mondiaal vlak verspreiden. Door de open economie en de toenemende handelsstromen is Europa gevoelig voor de ups en downs in Noord-Amerika, maar blijft het ook niet ongevoelig voor recessies in Rusland en Zuid-Oost Azië. Door allerlei maatregelen op financieel vlak maar ook door flankerende overheidsmaatregelen op sociaal vlak, komen de recessies minder vaak voor en hebben ze minder dramatische gevolgen dan in de naoorlogse periode.

De **eenheidsmarkt binnen Europa** als reactie op de grote economische machtsblokken heeft voor enige stabiliteit gezorgd. Er is een matige groei van het BBP, een lage inflatie, een positieve handelsbalans.

In de beginjaren van de Europese Gemeenschap leidde de doelstelling van de economische integratie tot een gericht streven naar het slechten van de handelsbelemmeringen tussen de lidstaten. De EU heeft vooral geleid tot een toename van de handel tussen de lidstaten, wat logisch is door de gunstiger tarieven aan de grenzen. Vooral sinds de tweede helft van de jaren tachtig zijn een aantal sectoren geleidelijk opengesteld voor concurrentie. **De liberalisering** van sectoren zoals telecommunicatie, post, vervoer en energie hadden tot doel de modernisering te stimuleren en samenwerking te bevorderen. De concurrentie nam toe wat tot prijsdalingen zou moeten leiden. Er zijn nog weinig studies beschikbaar over de langetermijneffecten van het open stellen van diensten van algemeen belang voor concurrentie. Er zijn evenmin harde bewijzen dat de liberalisering een negatief effect heeft op het globale functioneren, mede omdat de beslissingen gepaard gingen met maatregelen ter **bescherming van de consumenten**. Het is van belang dat iedereen toegang blijft behouden tot algemene diensten, dat de kwaliteit hoog blijft en de prijs betaalbaar.

Men verwacht dat de EU zich als economische grootmacht zal bevestigen in de eerste helft van de 21ste eeuw. Er wordt vooral een verdere groei van de toegevoegde waarde van de dienstensector verwacht. De uitbreiding van de EU met 10 of meer nieuwe lidstaten zou tijdelijk een afremming van de groei kunnen meebrengen, omdat de nieuwe lidstaten een inhaalbeweging moeten realiseren en hier relatief veel middelen zullen naar toe vloeien (zie eenmaking Duitsland).

Men verwacht dat de Europese eenheidsmunt voordelen zal bieden dankzij de kapitaalmarktvoordelen. De tariefbarrières verdwijnen, doch de vrees bestaat dat andere in de plaats komen (bvb. standaarden producten, gezondheidsvoorschriften). Niet alleen uit economische efficiëntie maar ook vanuit de gebruikers zal trouwens de vraag komen naar meer homogenisering zodat apparatuur met elkaar kan gecombineerd worden en met elkaar kan communiceren.

Naast de mondialisering komt een tegengestelde beweging op gang waarbij de regio's hun eigen troeven (specificiteit wordt element van concurrentie in markt waar veel homogeniseert) willen uitspelen en hun autonome werking willen bevestigen. Door deze kleinschaliger **lokale aanpak** wil men het evenwicht tussen economie, milieu en gezondheid, sociale ontwikkelingen beter kunnen opvolgen.

In de ontwikkelde landen zal de **verschuiving van basisindustrie naar productieprocessen met hoger toegevoegde waarde** doorzetten evenals de verschuiving naar **meer tertiaire activiteiten** (diensten, handel) (Scenario's, MIRA 2000). Deze evolutie heeft gevolgen voor de vraag naar en het aanbod aan beschikbare ruimte en infrastructuur, de aanwezigheid van gekwalificeerde arbeidskrachten.

Ook de **landbouw** is onderhevig aan soms tegengestelde ontwikkelingstendenzen.

De nood aan hogere productie in onderontwikkelde landen met een voedselprobleem noodzaakt tot het gebruik van bestrijdingsmiddelen, kunstmest, genetisch gewijzigde uitgangsp producten. In Europa is tegen dit laatste weerstand omwille van wetenschappelijke onzekerheid over de effecten op mens en dier. Naast de intensivering ontstaat in Europa een groeiende tendens naar biologische landbouw met een grotere harmonie tussen landbouw en milieu (Scenario's, MIRA 2000).

Algemeen verwacht men voor **Vlaanderen** een versterking van de welvaart met een verdere stijging van het BBP per hoofd, relatief lage werkloosheid, relatief dalende staatsschuld, lage inflatie en een gunstig investeringsklimaat. Deze thema's worden hierna verder uitgewerkt. Een algemeen aandachtspunt vormt de arbeidsparticipatie. Met de lagere demografische vooruitzichten (lage nataliteit) en de vervroegde pensioneringen zouden we wel eens voor problemen kunnen komen te staan met de feitelijke arbeidsreserve.

5.4 TECHNOLOGIE EN INNOVATIE

De voorbije eeuw zijn heel wat nieuwe technologische uitvindingen genoteerd die dankzij de commercialisering een ruime verspreiding hebben gekend. Zoals in iedere periode denkt men dat de grenzen van kennis en kunde bereikt zijn. Bij toeval zullen in de 21ste eeuw evenwel nieuwe horizons worden geopend. Uitvindingen zijn moeilijk voorspelbaar! Bij radicale innovaties d.w.z. een volledig nieuwe technologie als resultaat van gericht onderzoek, treden wel de meest ingrijpende veranderingen op in de economie. Dit veronderstelt dan wel dat er vooraf een verspreiding van de technologie heeft plaatsgevonden en dat de nieuwe inzichten hebben geleid tot concrete toepassingsmogelijkheden.

Voor de meer nabije toekomst zal er ongetwijfeld nog veel vooruitgang geboekt worden in het gebruik van **bestaande technologieën, door deze verder te verfijnen, met elkaar te combineren en aan te passen aan allerlei te commercialiseren toepassingen**. Denk aan de spits technologie die ontwikkeld is in het kader van de ruimtevaart. Ook bij vorige grote uitvindingen werd het belang ervan jaren later ontdekt! Zo verstreken zeventig jaren tussen de uitvinding van de stoommachine en het gebruik ervan in de productieprocessen in de industrie. De mogelijkheden van elektriciteit werden ontdekt in de 19^e eeuw. Pas in de jaren 1920 kreeg het impact op de productiviteit in de VSA. Er zijn andere voorbeelden gekend van nieuwe uitvindingen en toepassingen ervan die aanvankelijk te hoge verwachtingen creëerden en waarin werd over-geïnvesteerd.

De grenzen van de **ontwikkelingen inzake ICT** zijn zeker nog niet bereikt. De snelheid van de transmissie en het probleemoplossend vermogen van de modems kan nog toenemen. De wijze waarop mensen en bedrijven bereid zullen zijn gebruik te maken van deze nieuwe technologie en van ICT in het bijzonder, zal bepalend zijn voor de impact van de e-toepassingen die op technisch vlak nu reeds mogelijk zijn (Future and how to think about it, Cabinet office 2000).

Bij het vooruitkijken moeten we zien of we zoveel mogelijk mensen meekrijgen. De digital divide mag niet groter worden dan nu. Dit wordt een hele opgave met de toenemende vergrijzing.

De betekenis van 'informatie' zal ook veranderen: het zal niet zozeer meer gaan om beschikbaarheid op zich maar om de selectie. De verwerkingsmogelijkheden op informaticagebied zullen een toenemende integratie van functies mogelijk maken. Informatie zal overal bereikbaar zijn. Daarmee verandert ook de rol van leren en de maatschappelijke betekenis van kennis (SCP, Trends, dilemma's en beleid).

Naast de investeringen in wegen, spoorwegen, havens, bedrijventerreinen heeft de economie van de toekomst behoefte aan kennisinfrastructuren. Zij moeten zowel kennisontwikkeling bevorderen als de verspreiding. Vlaanderen zal moeten blijven investeren in onderzoek om voldoende kritische massa en excellentie te bereiken om ook op internationaal niveau een medespeler te blijven. Deze ontwikkelingen moeten via kenniskernen en netwerken in het bedrijfsleven, in de geneeskunde worden ingeschakeld.

Even belangrijk voor de maatschappij zijn de ontwikkelingen inzake **genetica**. Indien men de functies van specifieke genen in mensen, dieren en planten beter zou kennen, zou men niet alleen de behandeling van ziekten succesvoller kunnen maken maar zouden we preventief kunnen optreden. Hieruit zouden toepassingen voor de volksgezondheid voortvloeien en voor de landbouw.

5.5 MILIEU EN RUIMTE

Eén van de belangrijkste grondstoffen voor de 21ste eeuw wordt **zoetwater**, mede door de klimaatwijzigingen maar ook door de bezoedeling van het grond- en oppervlaktewater door menselijke activiteiten. Water en grond zijn in ontwikkelingslanden sleutelfactoren om uit de armoede te komen (World Development Report 2003, Wereldbank). Een rapport van de Verenigde Naties uit 1997 geeft aan dat 1/3 van de bevolking woont in gebieden waar er tekorten zijn aan water. Dit aandeel kan oplopen tot tweederde indien de bevolking blijft groeien en de economie uitbreidt. Vooral landbouw is een grote consument van water (State of the World 2002, The Worldwatch Institute). De beschikbaarheid van drinkbaar water wordt een strategisch middel in de relaties tussen landen die afhankelijk zijn van de watertoevoer vanuit grote stromen.

Men voorspelt dat de reserves aan **fossiele brandstoffen** tegen 2050 niet zullen uitgeput zijn. Ze zullen wel nog meer geografisch geconcentreerd liggen. De noordelijke economische knooppunten zullen in sterke mate afhankelijk zijn van de gasvoorraden in Rusland, Iran en Algerië en van de olie in het Midden-Oosten. Het commerciële belang zal afhangen van de kostprijs voor het ophalen van deze gas- en olievoorraden. Oorlogen en speculatieve prijsafspraken tussen de OPEC-landen kunnen bepalende factoren zijn voor de economische groei van de industrielanden. De gasontginning in de Noordzee wordt omwille van de dure ontginning op termijn van marginaal belang en heeft eerder nog een strategische voorraadwaarde (The future and how to think about it, Cabinet Office UK 2000).

Studies van de World Conservation Union (1995) en de Verenigde naties over **biodiversiteit** tonen aan dat heel wat levende soorten met uitroeiing bedreigd zijn, zowel planten als vogels (11%), reptielen (20%) en vooral zoogdieren (25%), amfibieën (25%) en vissen (34%). De oorzaak is vooral te zoeken in het feit dat deze soorten hun natuurlijke habitat kwijt geraken door menselijke activiteiten zoals mijnontginningen, vissen op grote schaal, stedelijke en industriële expansie. De meest bedreigde habitat is deze van de bossen. Ontbossing heeft meerdere gevolgen zoals deregulering van de waterhuishouding, verminderde luchtzuivering, bodemerosie met aardverschuivingen als gevolg, tekort aan voedsel voor dieren en planten. Deze gevolgen moeten we indachtig zijn als we in de ontwikkelde landen tonnen papier verslinden.

In de **ontwikkelde landen** komen de overheidsprogramma's ter bescherming van het milieu maar langzaam op kruissnelheid. Ze hebben nog niet het verwachte effect, zoals vooropgesteld in het kader van internationale verdragen, omdat ze ook blijven botsen op economische belangen zeker in periodes van afzwakkende conjunctuur.

De boodschap mag niet over de hele lijn negatief zijn. Voor bepaalde problemen is een gemeenschappelijke aanpak al succesvol geweest. Toen bekend geraakte dat het overmatig gebruik van CFK's de ozonlaag afbrak, werd wereldwijd ingegrepen met een drastische verlaging van deze stoffen tot gevolg (dankzij het feit dat er alternatieve stoffen bestonden en de relatie tussen CFK en ozonafbraak duidelijk aanwijsbaar was). Het herstel van het ozongat zal nog wel een tijdje duren.

In een dichtbebouwde en verstedelijkte regio als **Vlaanderen** komen spanningen inzake grondgebruik gemakkelijker voor dan in uitgestrekte gebieden. De verhouding tussen 'rood' en 'groen', woon-, leef- en werkruimte zal een uitdaging blijven. Door deze ruimtelijke dichtheid gekoppeld aan een intensieve economische activiteit, moeten we waakzaam blijven voor de knipperlichten bij indicatoren over de kwaliteit van het oppervlaktewater, luchtkwaliteit, hinder door geluid, afvalproductie (zie Pact van Vilvoorde).

5.6 SOCIAAL-CULTURELE ONTWIKKELINGEN

Er zijn meerdere visies over de **ontwikkeling van de beschavingen**. Volgens de ene theorie zullen een beperkt aantal grote culturen en beschavingen (volgens Huntington, 1977: Westerse, confuciaanse Japans, islamitisch, hindoeïstisch, Slavisch-orthodoxe, Latijns-Amerikaanse en Afrikaanse) elkaar raken en proberen te verdringen. Door de mondialisering zullen conflicten tussen deze culturen zich op meerdere plaatsen manifesteren. Andere theorieën stellen dat we op weg zijn naar een culturele homogeniteit waarbij economische machtsblokken vooral hun stempel drukken op de samenleving. Denk aan de enkele grote fastfoodketens en drankmerken die door grootschalige commercialiseringcampagnes in alle uithoeken van de wereld gekend en te verkrijgen zijn (Scenario's, MIRA 2000).

Hoe diep dit ingrijpt op de waarden is niet zo duidelijk. Ze hebben wel een symboolwaarde gekregen die gelijk staat met Westerse welvaart.

Sinds de tweede wereldoorlog hebben **postmodernistische waarden** veld gewonnen met aandacht voor kwaliteit van het leven, geloof in individuele zelfexpressie, creativiteit en geloof in individuele waarden meer dan in ideologieën.

Men verwacht meer sociale vrijheid om te kiezen tot welke groep men wil behoren. Dit zou minder voorbestemd worden op basis van geslacht, religie, etniciteit, opleiding of afkomst. Mensen zullen niet meer automatisch aanvaarden dat de overheid, wetten, religie of wetenschap hun gedrag beïnvloeden. Ze zullen zich meer baseren op hun eigen ervaringen. Men zal zich niet meer in hokjes van links/rechts of progressief/conservatief laten drukken maar een eigen mening opbouwen ten overstaan van specifieke items. De confrontatie tussen waarheden is vervangen door een conflict tussen waarden (M. Elchardus).

Men wil meer verantwoordelijkheden voor het eigen leven en het eigen levenslot in handen nemen. We moeten erover waken dat waarden niet gereduceerd worden tot preferenties! Mensen zijn in toenemende mate van mening dat morele verplichtingen alleen maar uit de vrije wil kunnen ontstaan (Koen Raes); dat is het verhaal van onze Westerse bevrijding. Ongewilde relaties met burens, collega's, familie worden minder gekoesterd dan zelfgekozen vriendschappen.

Solidariteit zal vermoedelijk blijven bestaan maar toch meer afhankelijk worden gesteld van wat er voor zichzelf als garanties inzigt, en zal steeds meer (conditioneel) gekoppeld worden aan de leefstijl en verantwoordelijkheid van de vrager voor de situatie waarin hij is terecht gekomen (APS-survey).

Volgens de European Value Study hechten de Europeanen toch nog het meeste belang aan verdraagzaamheid, verantwoordelijkheidsgevoel en goede manieren (in Nederland wordt in bepaalde steden een offensief ingevoerd tegen de verruwing en onbetamelijk gedrag in de publieke ruimte), eigenschappen die de basis kunnen vormen voor 'broederlijkheid' (Jan Kerkhofs).

De **nieuwe breuklijn** binnen de Westerse maatschappij en mogelijke conflictzones tussen groepen situeren zich steeds meer op het vlak van **verschillen inzake scholingsgraad, leeftijd, mediavorkeuren**,... Dit uit zich ook in de houding t.o.v. nieuwe technologieën. Hoe zal onze beschaving zich voorbereiden om te leven met de wetenschappelijke vooruitgang die ook steeds meer ethische problemen oproept.

Op **sociaal vlak** tekenen zich nog heel wat **ongelijkheden** af. Op wereldschaal moet 1 op 5 bewoners zien rond te komen met 1 dollar of minder per dag. In andere streken heeft men af te rekenen met een groot deel van de bevolking dat lijdt aan obesitas!

Stilaan komt men tot het besef dat ontwikkeling meer inhoudt dan economische groei. Agenda 21, het actieprogramma voor duurzame ontwikkeling, loopt hiermee parallel met het programma van de Verenigde Naties dat stelt dat ontwikkeling moet ingebed zijn in een breed sociaal programma, dat ertoe leidt dat mensen toegang moeten krijgen tot onderwijs, dat ze recht hebben op een redelijke levensstandaard, dat ze kunnen deelnemen aan het normale maatschappelijke leven, dat ze een gezond leven kunnen leiden,... (State of the World 2002, The Worldwatch Institute).

Gebrek aan drinkbaar water treft ongeveer 1 miljard mensen en 3 miljard mensen beschikken niet over afdoende sanitair. Beide zijn basisvoorwaarden voor een **gezond leven**. Ongeveer de helft van de inwoners in ontwikkelingslanden lijden onder ziekten die te maken hebben met onzuiver water en besmet voedsel. Ongeveer 14.000 tot 30.000 mensen sterven iedere dag aan deze problemen! Dit is een veelvoud van de slachtoffers die op 11 september 2001 vielen bij de aanval op de Twin Towers in New York! (State of the World 2002, The Worldwatch Institute).

Op gebied van gezondheidszorg voorspelde men in de zeventiger jaren dat tegen het einde van de 20ste eeuw alle **infectieziekten** onder controle zouden zijn. We stellen de laatste 20 jaar echter vast dat bepaalde infectieziekten opnieuw de kop opsteken zoals tuberculose, malaria, cholera en dat nieuwe gevaarlijke soorten verschijnen, denk aan HIV-virus, hepatitis C en recent SARS. Een aantal onder hen kunnen gelukkig door preventie voorkomen worden. Kindersterfte door diaree is tussen 1990 en 2000 gehalveerd door preventieve maatregelen bij gebruik van drinkwater en bevordering van borstvoeding. Niettemin zien we wereldwijd een snelle stijging van het aantal sterftegevallen ingevolge van HIV-virus: van 0,31 miljoen naar 2,94 miljoen tussen 1990 en 2000. Deze infectieziekte tast vooral Midden-Afrika aan waar meer dan 20% van de volwassenen is aangetast (gemiddeld 1% in de wereld). Dit ontwricht de samenleving omdat de sociale lasten vallen op de schouders van de jongeren en ouderen. De Verenigde Naties berekende dat de jaarlijkse economische groei per persoon in deze landen met 0,5 tot 1,2 % achteruitgaat door het wegvallen van een deel van de actieve bevolking (State of the World 2002, The Worldwatch Institute).

Klimaatwijzigingen en het drukke verkeer over grotere afstanden zorgen ervoor dat ziekten als malaria, cholera ook de Westerse landen bereiken. Het probleem is dat er een steeds grotere resistentie ontstaat van de virussen tegen antibiotica.

Andere levensbedreigende ziekten zoals ischemische hartziekten, kanker, cerebrovasculaire ziekten hebben dan weer te maken met **de leefstijl, eetgewoonten en het ouder worden van de bevolking** in het Westen. In Europa lijdt ongeveer een derde van de volwassenen aan overgewicht onder meer door teveel fast food en zoete gerechten te eten.

Het is positief vast te stellen dat op gebied van **onderwijs** in heel wat landen inspanningen worden gedaan door de overheid. 99% van de ongeletterden wonen nog steeds in de ontwikkelingslanden wat gevolgen heeft voor de ontwikkeling van deze landen. De ongeletterdheid ligt tweemaal zo hoog bij vrouwen als bij mannen in deze regio's. Studies tonen ook aan dat opleiding bij de meisjes leidt tot het uitstellen van het huwelijk en het kinderen krijgen op latere leeftijd, waardoor ook het aantal kinderen per vrouw daalt. (State of the World 2002, The Worldwatch Institute).

Algemeen gezien scoort **Vlaanderen** goed bij internationale onderzoeken over armoede, geletterdheid, BBP per capita. We zijn van nature uit wat zwartkijkers en maken ons gemakkelijk zorgen. Een recente studie over de leefsituatie van de Vlamingen toont niettemin aan dat 38% zegt uitermate tot zeer gelukkig te zijn en 45 noemt zich eerder gelukkig. Ook andere tevredenheidmetingen onder meer inzake arbeid, het hebben van vrienden... geven een positief beeld van de Vlaamse samenleving.

5.7 INTERNATIONALE ONTWIKKELINGEN INZAKE BESLUITVORMING

Samen met de mondialisering van de economie komt er ook een globalisatie op gang van **internationale bewegingen** die een bijdrage willen leveren tot een **duurzamere samenleving**. Deze bewegingen willen onder meer de nog toenemende kloof tussen arm en rijk en de druk op het milieu verkleinen. Er treden wereldwijd protestbewegingen op waaraan niet alleen milieuactivisten deelnemen maar ook sociale organisaties, zelfs enkele regeringsleiders. Wereldcongressen zoals in Rio de Janeiro, Kyoto, New York en Johannesburg en de hieruit voortvloeiende richtlijnen en uitgebreide actieprogramma's, wijzen op een wereldwijde bezorgdheid inzake duurzame ontwikkeling. Actieprogramma's zoals Agenda 21, plannen m.b.t. de klimaatsverandering en het behoud aan biodiversiteit, hebben ongetwijfeld een impact op de nationale en regionale beleidsagenda's. Dit leidt ook op nationaal en regionaal vlak tot de oprichting van nieuwe horizontale diensten (zie FOD duurzame ontwikkeling) en overlegplatforms (zie Vlaanderen). Het positieve effect is dat ze bijdragen tot het ontwikkelen van **langetermijnvisies en een horizontale benadering** van de beleidsmateries.

Ondanks de aandacht die deze bewegingen inzake duurzame ontwikkeling krijgen (vooral in de media) blijkt de impact van **nieuwe economische internationale instellingen**, zoals World Trade Organisation, groter te worden dan deze van de internationale instellingen die de zwakkere sectoren als milieu en sociale zaken vertegenwoordigen.

Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank hebben een directe impact op de regeringen omdat zij voorwaarden opleggen inzake het wegwerken van staatsschulden, het privatiseren van staatsbedrijven, om zo een opening te maken voor hulpprogramma's. De richtlijnen m.b.t. milieu waren tot op heden daarentegen weinig concreet en zo goed als niet afdwingbaar (mede onder druk van de economische lobby).

Soms wordt kritiek geuit tegenover deze grote machtige instituten omdat ze niet democratisch zijn verkozen, weinig doorzichtig en participatorisch tot besluitvorming komen.

De **NGO's** die internationaal actief zijn, stijgen deels mede als reactie op de dominantie van de economische en monetaire machtsblokken en lobby's. Ze zijn actief op meerdere domeinen zoals ontwikkelingshulp, milieu, vrede, mensenrechten en vrouwenrechten, vakbonden... Hoewel ze meestal de kritische stem zijn die in de marge van de internationale congressen optreden, worden ze stilaan toch ook als gesprekspartners aanvaard. Het multi-stakeholders model is door de VN onlangs toegepast ter voorbereiding van de wereldtop in Johannesburg, terwijl in vorige edities de NGO's nog opriepen tot alternatieve bijeenkomsten omdat ze geen gehoor kregen op de platforms waar de beslissingen worden voorbereid.

De NGO's vormen een belangrijke schakel in de internationale netwerken waaraan ook landen en privé-bedrijven deelnemen en overleg plegen over internationale richtlijnen of standaards voor specifieke activiteiten.

Dergelijke bewegingen sluiten aan bij de **trend naar informalisering en onthiërarchisering** en de desinstitutionalisering die daarvan de uiting is. Organisaties krijgen in de 21ste eeuw meer het karakter van **netwerken**. Niet zozeer het lidmaatschap en de fysieke aanwezigheid spelen hierbij een rol maar het hebben van een toegang - vaak virtueel - en communicatie. In combinatie met de individualiseringstrend worden aan deze netwerken vaak persoonlijke kenmerken, belangstellingen en betrokkenheidsgevoelens betrokken waardoor nieuwsoortige verbonden ontstaan die niet meer noodzakelijk samenvallen met de traditionele drijvende krachten als religie, klasse.

Het karakter van de politieke participatie zal hiermee ook veranderen.

De **Europese Unie** wordt na de **uitbreiding met 10 lidstaten** een sterke globale actor (met 450 miljoen inwoners en een vierde van de wereldoutput). Vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid zijn de waarden die de kern vormen van het Europese model. Door de integratie van dit charter van de rechten van de mens in het Europese Handvest, moet de EU deze rechten niet alleen verzekeren maar actief bevorderen. Door een hele reeks van handelsovereenkomsten, culturele verdragen en andere vormen van samenwerking (financieel, veiligheid,...) met andere kandidaat-lidstaten, brengt het enerzijds stabiliteit en vergroot het anderzijds zijn impact op de internationale ontwikkelingen. Het heeft zich ingeschreven in de filosofie van duurzame ontwikkeling en heeft hiervoor een instrumentarium ontwikkeld (Agenda 21, Top van Lissabon en Göteborg). Indien het invloed wil uitoefenen, moet er intern cohesie zijn wat geen gemakkelijke opgave is omwille van de vele cultuur- en taalgemeenschappen die in Europa wonen.

Als tegengewicht t.o.v. de schaalvergroting, ook op het institutionele vlak, ontstaan bewegingen die de aandacht vestigen op het **belang van regio's en het respect voor culturele diversiteit**. Men wil de eigenheid van de bevolking in stand houden en vanuit deze verscheidenheid zoeken naar gemeenschappelijke belangen en aandachtspunten. Dialoog en allerhande uitwisselingsprojecten moeten ertoe bijdragen elkaar beter te leren kennen en daardoor beter te begrijpen. Een aantal van deze regio's zijn er op het nationale vlak reeds in geslaagd om een politieke status te bereiken en beschikken over een eigen bestuur voor wel omschreven bevoegdheden. België vormt hierbij een voorbeeld van federalisering, hoewel voor sommige aspecten nog een verdergaande autonomie wordt gevraagd.

Een andere belangrijke beweging op institutioneel vlak is de transformatie van **government naar governance**. Het government dat gekenmerkt is door meer bureaucratie (veel regeltjes), een gecentraliseerd bestuur (top down verplichtingen) en een collectiviserende aanpak (enkel overheid en overheidsbedrijven voeren uit), evolueert naar een bestuursstijl die gekenmerkt is door een meer flexibele regisseurfunctie, partnerships met privé-bedrijven en een meer ondernemende ingesteldheid binnen de toenemende marges die de subsidiariteit tussen de niveaus bieden. De algemene drijfveer voor governance is om de middelen meer efficiënt en effectief in te zetten en om tijdiger te kunnen inspelen op uitdagingen die zich voordoen in een zeer complexe omgeving. Het wordt een combinatie van ad hoc arrangementen met langetermijnstrategieën. De regisseurfunctie hangt samen met het inzicht dat de overheid niet alles hoeft te regelen maar eerder een stimulerende en ondersteunende rol heeft te vervullen op bepaalde domeinen. Hierdoor ontstaan netwerken van actoren die binnen een bepaald gebied actief zijn en komen gemakkelijker samenwerkingsvormen als PPS (publiek-privé) tot stand. De overheid blijft haar verplichtingen ten aanzien van het algemeen belang vervullen maar vult deze anders in. Ze trekt zich deels terug op het uitvoerende niveau maar blijft de doelstellingen bepalen, organiseert het toezicht en bewaakt de kwaliteit.

De performantie van de huidige overheidsadministratie scoort in internationale context minder hoog (België op 11^e plaats op 15 EU-landen). Vooral de overheidswerking in enge zin (administratie) vertoont volgens internationale standaarden (OESO) zwakheden. De score is beter voor onderwijs en gezondheidszorg dan voor politieke instellingen.

De vraag is of een betere werking van de instellingen een positief effect heeft op het vertrouwen en of dit voldoende is om het vertrouwen te verhogen?

De globale tevredenheid over het beleid hangt nauw samen met de tevredenheid over beleidsaspecten die men minder gunstig beoordeelt. Dit kan ook gaan over aspecten waarop men als beleidsniveau zelf weinig impact heeft of verantwoordelijkheid draagt. Ook al kent men de betrokken diensten niet of nauwelijks, doet men toch een uitspraak over de tevredenheid van het gevoerde beleid! Er vindt een stereotypering plaats van de overheid, een stelling die wordt gesteund door de vaststelling dat niet-gebruikers over het algemeen meer tevreden zijn over de dienstverlening dan gebruikers.

Belangrijk is de vaststelling dat vooral exogene factoren de evaluatie van het beleid bepalen zoals de economische conjunctuur, de beoordeling (perceptie) van de invloed als kiezer op het beleid, het gevoel van politieke machteloosheid en politieke vervreemding (partijen doen toch wat ze willen), de mate dat men zich veilig voelt en het algemene gevoel dat de politiek oproept (politiek cynisme: politiek is rot). Het aspect van subjectief veiligheidsgevoel en de vermaatschappelijking (participatie) van het beleid zijn factoren waarop de politiek kan en moet inspelen. De kiezers moeten het gevoel krijgen dat hun stem belangrijk is.

De grondhouding van de Vlamingen t.o.v. de overheid bepaalt in grote mate het niveau van tevredenheid en vertrouwen dat de Vlaming heeft in de diverse overheidsdiensten en -instellingen. Dit betekent niet dat deze instellingen geen inspanningen moeten doen om zich efficiënt te organiseren en klantvriendelijk op te treden!

Uit onderzoek (APS-survey) blijkt dat slechts één op drie Vlamingen vindt dat de overheid efficiënt werkt. Ondanks alle hervormingen is slechts één op drie Vlamingen van mening dat de administraties nu beter werken dan vijf jaar geleden. In de perceptie van de mensen wordt weinig of geen onderscheid gemaakt voor het overheidsniveau. Alle overheden moeten dus inspanningen doen. We mogen evenwel niet op een te pessimistische noot eindigen. De tevredenheid met de werking van de democratie in België situeert zich in de Europese middenmoot (Eurobarometer). De kloof met de burger die we in de jaren negentig kenden, lijkt voorbij.

BRONNEN

- Cabinet Office, United Kingdom. *The future and how to think about it*. www.cabinet-office.gov.uk/innovatio/2000/strategic/future.
- Centraal Planbureau Nederland (2000). *Trends, dilemma's en beleid*. Essays over ontwikkelingen op langere termijn. Den Haag: CPB.
- De Groote, P., Truwant, V., 2003. *Demografie en samenleving*. Universitaire Pers, Leuven.
- Kampen, J., Van de Walle, S. *Het vertrouwen van de Vlaming in de overheid opgesplitst naar dimensies en indicatoren*. Studiedag Vlaanderen Gepeild, 2003 (APS).
- MIRA. *Scenario's*. MIRA, 2000.
- Swyngedouw, E. (2000). *The local in the regional, in the national and in the global: the re-scaling of Europe and the process of glocalisation*. Civitas Europa. Cities, urban systems and cultural regions between diversity and governance, Brussel.
- The Worldwatch Institute (2002). *State of the world 2002*. United Nations and Oxford University, Special World Summit edition.
- The World Bank (2003). *Sustainable development in a dynamic world*. The World Bank, World development report 2003.
- Verlet, D., Devos, C., Reynaert, H (2004). *Het meten van de effecten van lokaal beleid door middel van subjectieve indicatoren*.
- Vlaamse regering (28/2/2003). *Vlaams Klimaatsbeleidsplan 2002-2005*.

DEMOGRAFISCHE
ONTWIKKELINGEN

DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN

BENADERING

In de demografische context zullen meerdere invalshoeken aan bod komen. Zo is er de **geografische dimensie** met de verschillen die zich afspelen op mondiaal vlak tussen Noord en Zuid, en de positie van Vlaanderen in Europa.

De bevolkingsaangroei is het resultaat van verschillende onderliggende bewegingen op het niveau van de **samenstellende componenten** zoals geboorte en sterfte, migraties.

Ook naar de **bevolkingsstructuur en de gezinssamenstelling** zijn er belangwekkende ontwikkelingen met impact op meerdere beleidsdomeinen.

SAMENVATTING

THESE 1

HET AANDEEL VAN EUROPA IN DE WERELDBEVOLKING WORDT KLEINER

De wereldbevolking is snel aangegroeid: tussen 1960 en 2001 verdubbelde het tot 6,2 miljard bewoners. Het aandeel van de ontwikkelde landen zakte van 30% in 1960 tot 19% in 2001. De bevolkingsaangroei in het Zuiden zet zich door vooral in de armste landen. Deze ontwikkeling kan spanningen veroorzaken tussen Noord en Zuid. In tegenstelling tot de VSA, Canada en Australië zal de bevolking van EU-15 in de toekomst dalen (-10% tussen 2000 en 2050). Naar verwachting wordt de bevolking van EU-15 en de VSA even groot in 2050. De bevolking in het Vlaamse Gewest zal stagneren rond 6,1 miljoen inwoners.

THESE 2

VAN UITSTEL NAAR AFSTEL VAN KINDEREN

Het aantal levend geboren kinderen daalt zowel in Europa als in België snel. Het vruchtbaarheidscijfer daalt onder de vervangingsratio van 2,1 kinderen, nodig om de bevolking op peil te houden. In het Vlaamse Gewest bedroeg de ratio in 1997 nog steeds 1,54 wat lager is dan in Wallonië. Het geboortecijfer in Vlaanderen is sinds 1960 gehalveerd (10% in 2000) en blijft een dalende trend vertonen!

De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen, bedraagt in Vlaanderen 27,5 jaar terwijl dit in 1992 nog 26,4 jaar bedroeg. Het uitstellen van zwangerschap na de leeftijd van 30 jaar voorspelt weinig goeds voor de vruchtbaarheidscijfers!

Wereldwijd is er een daling van het geboortecijfer. Opmerkelijk is dat naar verwachting de vruchtbaarheid in Europa na een dieptepunt tegen 2050 opnieuw zal stijgen van 1,5 naar 1,8 kinderen per vrouwen. Het blijft hoe dan ook onder het vervangingsniveau!

THESE 3

EUROPA VERGRIJST. VLAANDEREN VERVOEGT DE CLUB!

Het rijke Noorden telt weinig jongeren en dubbel zoveel ouderen dan in het Zuiden. Vooral de populaties in Europa en Japan zijn sterk verouderd, in mindere mate in de VS. met een sterker potentieel aan jongeren.

Binnen België is het Vlaamse Gewest koploper inzake het aandeel zestigplussers. Het aantal jongeren (-20 jaar) ligt er lager dan in Wallonië en Brussel.

In alle gewesten neemt de ontgroening toe, vooral in de periode tot 2020 en met de hoogste waarden in Vlaanderen.

Vooraf tussen 2005 en 2030 wordt een sterke vergrijzing van de bevolking verwacht; Vlaanderen blijft binnen België het hoogste aandeel behouden. Het aandeel hoogbejaarden (+80 jaar) zal tussen 2010 en 2025 in het Vlaamse Gewest blijven stijgen terwijl het in de overige gewesten stabiliseert. Dit zal heel wat lasten inzake gezondheidszorg, pensioenlast genereren voor Vlaanderen.

THESE 4

TOENEMENDE MIGRATIEDRUK VAN ARME NAAR RIJKE LANDEN

De natuurlijke aangroei van de bevolking in de EU-15 is de laatste 4 decennia sterk teruggelopen en stagneert nu op 1‰. De migratie in de EU-15 nam in de negentiger jaren toe en schommelt nu rond 2,2‰. Zonder deze instroom zou de bevolking in een aantal lidstaten krimpen. Na de val van de Berlijnse Muur (1989) trad een markante ontvolking op in de Baltische landen en in de Oost-Europese landen. In de Balkan en Centraal Europa stagneert de bevolking. Thans verblijven 850.000 buitenlanders uit de 10 kandidaat-lidstaten in de EU, wat enkel 0,2% van de bevolking uitmaakt. Zij verblijven vooral in de "buurlanden" Duitsland of Oostenrijk. Het aandeel vreemdelingen en asielzoekers in Vlaanderen stagneert op en rond 5%, wat aanzienlijk lager is dan in Wallonië en in Brussel. De buitenlanders zijn in het Vlaamse Gewest vooral afkomstig van binnen de Europese Unie; 1 op 10 vreemdelingen laat zich jaarlijks naturaliseren in het Vlaamse Gewest.

Voor de toekomst verwacht men geen massale instroom vanuit Centraal- en Oost-Europa; zeker niet in België. Indien Brussel haar functies behoudt m.b.t. de Europese Commissie, kan een toename van 10.000 ambtenaren worden verwacht.

Het Midden-Oosten blijft in de toekomst een demografisch hogedrukgebied omwille van de aanhoudende snelle bevolkingsaangroei (Jordanië, Syrië). Het aanhoudend tekort aan drinkwater (zie ook klimaatwijziging) en aan bestaansmiddelen kan een verhuisbeweging op gang trekken.

THESE 5

GERINGE IMPACT MIGRATIESTROMEN VAN EN NAAR WALLONIË EN BRUSSEL

De natuurlijke aangroei in het Vlaamse Gewest loopt reeds geruime tijd terug maar blijft niettemin positief. Ook het migratiesaldo met Brussel en Wallonië is lichtjes positief maar is thans minder groot dan de netto immigratie vanuit het buitenland.

De instroom van ongeveer 4000 personen vanuit Brussel heeft slechts een beperkt impact op de bevolkingsgroei van Vlaanderen (+0,7‰ in 2001).

THESE 6

STEEDS MEER ALLEENSTAANDEN

Vlaanderen telde in 2002 afgerond 2,43 miljoen huishoudens; dit is een aangroei met 10,9% t.o.v. 1990. Er treedt een toenemende gezinsverdunning op: in 1990 telde een privaat huishouden nog 2,59 personen, in 2002 is dit gedaald tot 2,42 personen. Het aandeel alleenstaanden in Vlaanderen (11,4% totale bevolking) ligt lager dan in de overige gewesten. Het zijn hoofdzakelijk vrouwen hoewel het aandeel van alleenstaande mannen stijgt. De categorie alleenstaanden treffen we vooral aan op oudere leeftijd. De vergrijzing laat verwachten dat het aantal alleenstaanden tussen 2002 en 2030 zal stijgen met 37.000 mannen en 103.000 vrouwen, vooral zestigplussers.

Daarbovenop moet nog het effect van snellere partnerontbindingen verrekend worden, met een stuk stijging van alleenstaande mannen als gevolg.

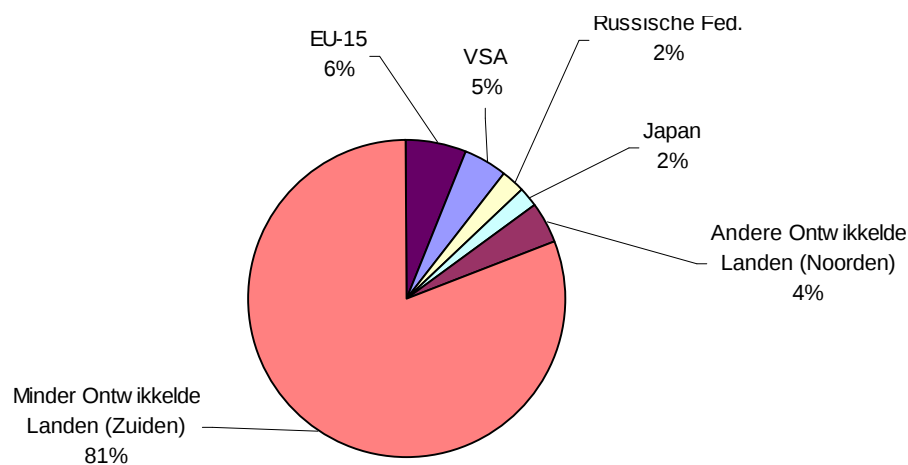
THESE 1: HET AANDEEL VAN EUROPA IN DE WERELDBEVOLKING WORDT KLEINER

PROBLEEMSTELLING

Evolutie in de wereld en in Europa (1960-2001)

Midden 2001 rangschikt de Europese Unie zich, met een bevolking gelijk aan 379 miljoen inwoners, als derde bevolkingsrijkste regio in de wereld, weliswaar ver na China (1.273 miljoen) en India (1.030 miljoen), maar voor de VS (278 miljoen), Brazilië (174 miljoen) en Japan (127 miljoen).

Figuur 6.1-1 Wereldbevolking 2001: 6,2 miljard

Bron: Eurostat.

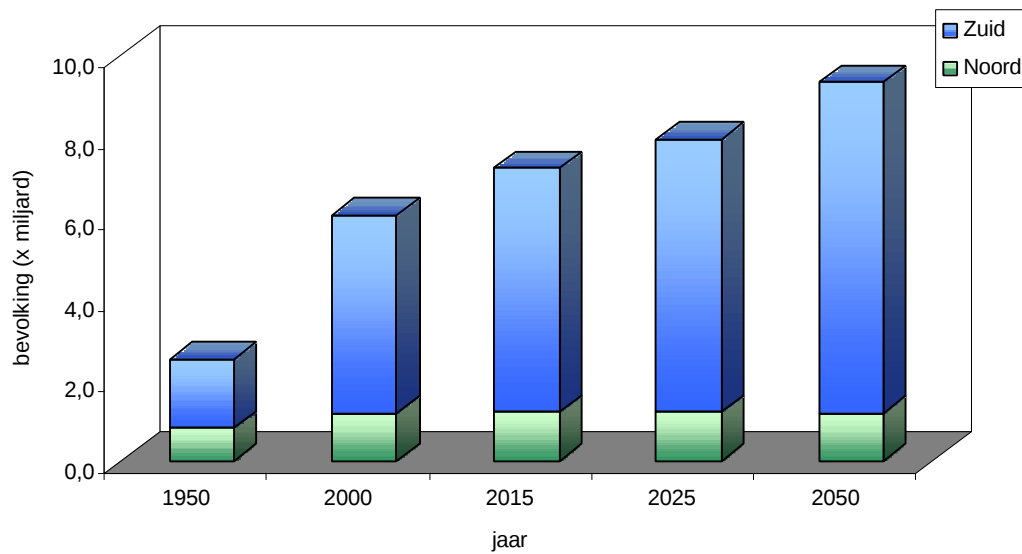
Tussen 1960 en 2001 is de wereldbevolking verdubbeld, van 3 miljard naar bijna 6,2 miljard (index 203). De aangroei is vooral opvallend sterk voor de groep van ontwikkelingslanden (index 233) van het Zuiden in vergelijking met de (industriële meer) ontwikkelde landen van het Noorden (index 131). Daardoor is het bevolkingsaandeel van de ontwikkelde landen gezakt van 30% in 1960 naar nog slechts 19% in 2001. Meer in het bijzonder is het aandeel van de EU-15 gezakt van 10% in 1960 naar nog slechts 6% thans.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Prognose wereldbevolking tot 2050

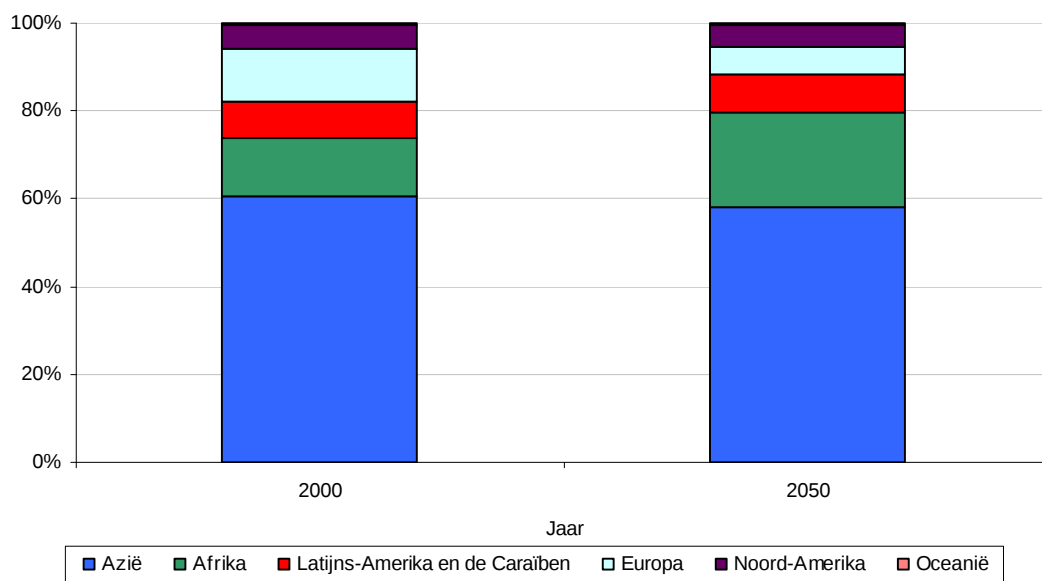
De wereldbevolking blijft aangroeien. Volgens de jongste vooruitzichten van de Verenigde Naties (VN) zal de wereldbevolking in 2050 tussen 7,4 miljard (lage variant) en de 10,6 miljard (hoge variant) bedragen, met als meest waarschijnlijke waarde 8,9 miljard inwoners in 2050. We gaan verder op de medium variant.

Figuur 6.1-2 Evolutie wereldbevolking in Noord en Zuid 1950-2050

Bron: VN, World Population Prospects: The 2002 Revision.

Figuur 6.1-3 Verdeling wereldbevolking over de continenten

Bron: VN, World Population Prospects: The 2002 Revision.

In 2000 was de bevolkingsgrootte van de ontwikkelde landen van het Noorden gelijk aan 1,2 miljard. Naar verwachting zal de totale bevolking in dit halfrond niet stijgen tegen 2050, hoewel binnen deze ontwikkelde landen wel diverse ontwikkelingen te verwachten zijn. Zo zullen volgens de medium variant de bevolkingen van de VSA (+44%), Canada (+27%) en Australië (+34%) verder aangroeien, terwijl omgekeerd de bevolkingen van de EU-15 (-2%), de groep van 10 EU kandidaat-lidstaten (-18%), de Russische Federatie (-30%) en Japan (-14%) een krimp ondergaan. In 2050 zullen naar verwachting de bevolkingen van de EU-25 en de VSA ongeveer even groot zijn (ca. 400 miljoen).

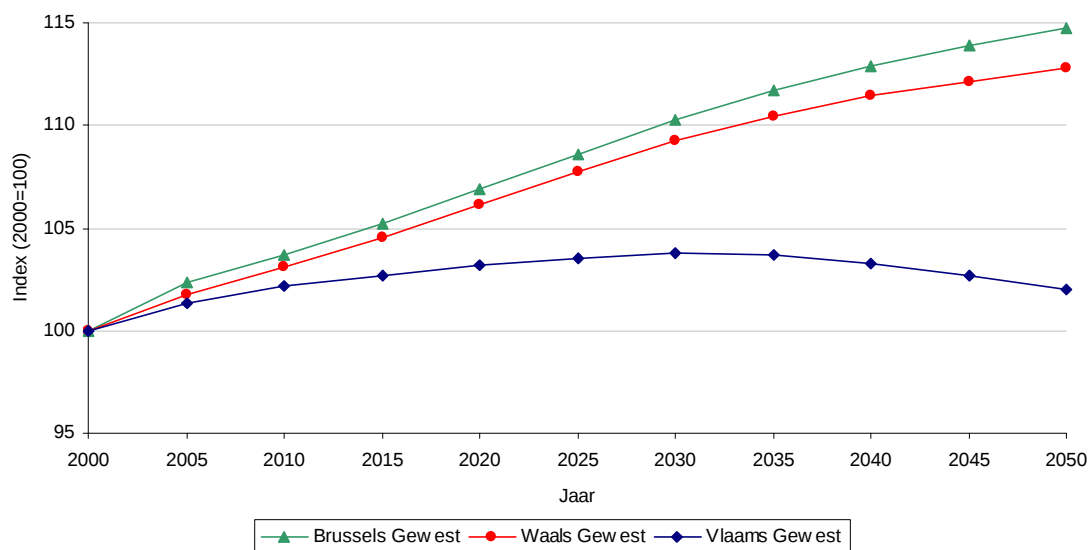
Daartegenover staat het blok van ontwikkelingslanden van het Zuiden met een bevolkingsgrootte van 4,9 miljard in 2000. Deze zal gestaag toenemen tot 7,7 miljard in 2050 (medium variant). Precies voor de groep van 49 minst ontwikkelde landen daarbinnen wordt de snelste bevolkingsgroei voorspeld: van 668 miljoen naar 1,7 miljard, hetzij een verdriedubbeling (medium variant). Voor Burkina Faso, Mali, Niger, Somalia, Oeganda en Jemen gaat het zelfs om een verviervoudiging. India groeit uit tot de bevolkingsrijkste natie ter wereld (van 1 miljard in 2000 naar 1,53 miljard in 2050), met stip voor China (van 1,28 miljard in 2000 naar 1,40 miljard in 2050).

De uiteenlopende evoluties in het Noorden en in het Zuiden maken dat het bevolkingsaandeel van de ontwikkelde landen van het Noorden nog slechts 14% van de wereldbevolking zal uitmaken tegen 2050. Kortom, een evolutie van één op drie naar één op acht in een eeuw tijd, met daarbinnen vooral een opmerkelijke daling van het aandeel Europeanen. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat zulk een snelle omslag in soortelijk gewicht een eigen dynamiek genereert binnen het gravitatieveld van politieke krachtsverhoudingen tussen Noord en Zuid.

Positie van Vlaanderen in Europa en de wereld

Het Vlaamse Gewest telt thans bijna 6 miljoen inwoners (5,996 miljoen op 1.1.2003). Dit aantal zal volgens recente prognoses van het NIS (medium variant) in de komende jaren eerst lichtjes stijgen (6,175 miljoen voor het jaar 2030) om nadien lichtjes te dalen (6,070 miljoen in 2050). In de beide overige gewesten van het land wordt een sterkere en vooral een aanhoudende stijging verwacht.

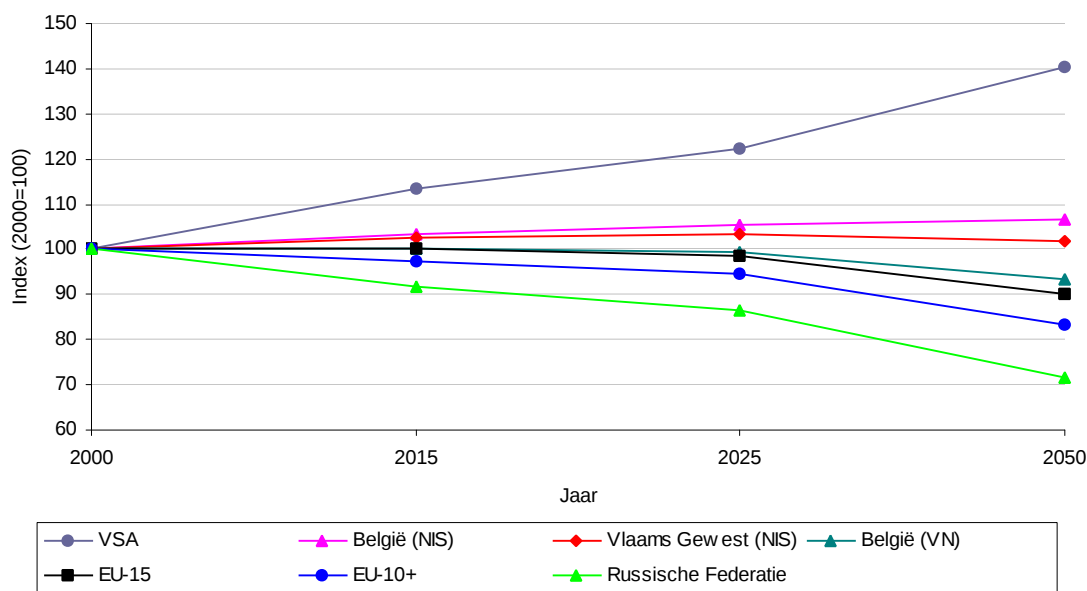
Figuur 6.1-4 Prognose bevolkingsgroei 2000-2050 voor gewesten van België

Bron: NIS, Bevolkingsvooruitzichten 2000-2050, cijfer op 31 december.

Vergeleken met andere landen of regio's van het Noorden, kan men voor Vlaanderen gerust spreken van een stationaire situatie.

Figuur 6.1-5 Prognose bevolkingsgroei 2000-2050 voor het Vlaamse Gewest en landen / regio's van het Noorden

*EU-10+ = groep van 10 EU kandidaat-lidstaten.

Bron: Bevolkingsvooruitzichten 2000-2050, NIS; VN, World Population Prospects: The 2002 Revision.

- België (VN) en landen/regio's, midjaarcijfers
- België (NIS) en Vlaamse Gewest, cijfer op 31 december

Vlaanderen is weliswaar een sterk verstedelijkte regio, maar allesbehalve een stad. Wereldwijd wordt de regio, volgens de gegevens voor het jaar 2000, naar bevolkingstal voorafgegaan door 33 megasteden of grote urbane gebieden met meer dan 6 miljoen inwoners, van Madras (6,4 miljoen) over Londen (7,6 miljoen) en Parijs (9,6 miljoen) tot Tokio (26,4 miljoen). Vooral in de urbane gebieden in de ontwikkelingslanden van het Zuiden wordt een sterke bevolkingsgroei verwacht, zodat het aantal stedelingen wereldwijd zal aangroeien van 2,9 miljard in 2000 tot 5 miljard tegen 2030, hetzij van 47% naar 60% van de wereldbevolking (VN). Het zijn gegevens die eens te meer illustreren dat de grote demografische verschuivingen niet in de eerste plaats de Vlaamse regio treffen.

BIJLAGE 1 TOELICHTINGEN

- Ontwikkelde landen (Noorden): alle Europese landen behalve Turkije, plus de VSA, Canada, Japan, Australië en Nieuw Zeeland.
- Ontwikkelingslanden (Zuiden): Turkije, Afrika, Latijns-Amerika, Azië (zonder Japan) en Oceanië (zonder Australië en Nieuw-Zeeland).
- De VN-prognoses van het type 'medium variant' gaan volgens de 2002-revisie uit van de veronderstelling dat ergens in de 21ste eeuw de globale vruchtbaarheid onder het vervangingsniveau van 2,1 kinderen per vrouw zal uitkomen. Tegen 2050 wordt verondersteld dat 3 op 4 landen alreeds een vruchtbaarheidspeil zullen hebben onder vervangingsniveau. Een tweede belangrijke wijziging t.a.v. vorige versies is de idee dat de HIV/AIDS-epidemie een meer dramatische impact zal hebben op de ontwikkeling van de bevolking in de 53 ergst getroffen landen. Als gevolg van deze gewijzigde aannames wordt de wereldbevolking in 2050 geschat op 8,9 miljard (2002 Revision) in plaats van 9,3 miljard (2000 Revision).

De 'medium variant' wordt als meest waarschijnlijke prognose naar voren geschoven en staat tegenover de 'constante variant' welke gewoonweg de huidige niveaus inzake vruchtbaarheid en sterfte doortrekt (12,8 miljard in 2050), de 'lage variant' (7,4 miljard in 2050) en de 'hoge variant' (10,6 miljard in 2050).

Bron: VN, World Population Prospects: The 2002 Revision.

1. NIS-PROJECTIES

Voor de bevolkingsvooruitzichten van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) en het Federaal Planbureau (FP), hierna afgekort als NIS-projecties, zijn volgende elementen vermeldenswaard:

"De vier grote factoren die de evolutie van de bevolking beïnvloeden – overlijdens, geboorten, externe en interne migratie – worden achtereenvolgens in aanmerking genomen. De bewegingen worden doorgaans berekend door aan de woonbevolking die aan het 'risico' onderworpen is, een probabiliteit toe te kennen dat de gebeurtenis zich ook werkelijk voordoet."

Werkwijze: iteratief, jaar na jaar, berekenen van de voorspelde toestand op 31 december van het jaar t als resultaat van de toepassing van de verschillende bewegingen gedurende kalenderjaar t op de bevolking van 31 december van het jaar $t-1$.

Wordt achtereenvolgens in aanmerking genomen:

1. Veroudering van de bevolking op basis van sterftekansen Q_x (basis sterfte 1988-1997) => aantal sterfgevallen in jaar t .
2. Vruchtbaarheid (gedefinieerd als het percentage vrouwen dat op een bepaalde leeftijd een kind krijgt binnen het jaar; basis geboorten 1989-1994). Deze vruchtbaarheidscijfers worden vervolgens toegepast op de overeenkomstige vrouwelijke bevolking, wat het aantal geboorten levert in jaar t , na aftrek van de sterfgevallen bij geboorte.
3. Interne migraties (berekend op basis van de kans te emigreren naar een andere arrondissement, per arrondissement en per leeftijdsgroep).
4. Externe migraties met het buitenland (emigratiekansen per arrondissement, samen met hypothetische waarden aangaande immigratie naar geslacht, leeftijd en arrondissement van aankomst op basis van een historische trendanalyse).
5. Kans tot naturalisatie op de in België woonachtige vreemde bevolking, waarbij ook rekening werd gehouden met de regularisatiecampagne in 2000.

De NIS-projectie berekent de sterftekansen op basis van de waarnemingen in de periodes 1988-1992 en 1993-1997, per geslacht, per leeftijdsgroep van vijf jaar en per nationaliteitsgroep (p.7). Ze worden berekend per arrondissement voor de Belgische bevolking en op Belgisch niveau voor elk van de andere nationaliteitsgroepen. De nodige basisgegevens worden uit het Rijksregister gehaald. PCA-analyse gaf aan dat de sterftekansen best op basis van 2 componenten worden berekend: 1) sterfte tussen 20-80 jaar, 2) sterfte op hoge leeftijd (>80 jaar).

De bepaling van de vruchtbaarheidscijfers per leeftijdsgroep steunt op het Rijksregister van geboorten 1989-1994.

- De projecties zijn begeleid door een comité van talrijke specialisten (demografen & geografen): "Sinds het begin van de jaren 70 waren de bevolkingsvooruitzichten steeds het resultaat van een nauwe samenwerking tussen het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) als auteur en exploitant van het vooruitzichtenmodel, het Federaal Planbureau (FP) als belangrijkste gebruiker van de projecties, en de wetenschappelijke gemeenschap van demografen, die bijzonder bevoegd zijn voor een dergelijke prospectieve benadering. De actieve samenwerking van de talrijke demografen en andere experts van universiteiten en openbare instellingen, meer in het bijzonder geografen, heeft ertoe bijgedragen om de wetenschappelijke waarde van de bekomen resultaten nog te verhogen."

Opgemerkt kan worden dat de Vlaamse Gemeenschap, inz. het CBGS, vertegenwoordigd was in het wetenschappelijk begeleidingscomité (35 personen), met name in de persoon van Dr. Edith Lodewijckx en Dr. Ronald Schoenmaeckers.

- De bevolking waargenomen op 31.12.1999 (of 01.01.2000) diende als uitgangspunt voor de vooruitzichten; als eindpunt werd 31.12.2050 (of 01.01.2051) genomen. Aldus zijn er 51 iteraties uitgevoerd.

- Detail van de berekeningen:
 - per arrondissement, leeftijdsjaar en geslacht;
 - om de hypothesen voor het begrip en de evolutie van de vruchtbaarheidscijfers en de migratie te verfijnen wordt een onderscheid gemaakt tussen Belgen, andere burgers van de Europese Unie en andere vreemdelingen.

2. MIRA-PROJECTIES

Geprojecteerd aantal inwoners naar leeftijd, woonplaats (308 gemeenten van het Vlaamse Gewest) en geslacht, Vlaams Gewest 2000-2010.

De projecties werden aangemaakt voor het "Tweede Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen" (MIRA-S-2000), hierna afgekort als MIRA-projecties.

De gegevens voor 1/1/1998 zijn de geobserveerde bevolkingsaantallen die de basis vormden waarvan de projecties starten. Gegevens voor 1/1/1999 en latere jaren zijn berekende waarden.

Zijn in rekening gebracht: sterfte, vruchtbaarheid en het migratiesaldo per gemeente.

- Sterftekansen zijn afgeleid uit sterftetafel Vlaamse Gewest periode 1971-1997; extrapolatie m.b.v. een exponentiële trend.
- Geboortecijfers zijn afgeleid uit een opmerkelijk grondige studie van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheid bij opeenvolgende geboortecohorten (1943-1974). Een bijzonderheid is dat in tegenstelling met de hypothese die werd gehanteerd bij de opmaak van MIRA-2 er nu wordt van uitgegaan dat de jongere generaties slechts gedeeltelijk *de lagere vruchtbaarheidscijfers op jongere leeftijd compenseren door een hogere vruchtbaarheid op latere leeftijden*.
- Migratiesaldi zijn gemiddelden die gelden voor de periode 1994-1996 en ze zijn specifiek naar leeftijd, geslacht en gemeente.

Voor verdere methodologische achtergronden bij deze projecties, zie: Willems P. Inwoners naar aantal en omvang. Wetenschappelijk Rapport MIRA-S-2000, Bevolking.

3. VERGELIJKING NIS- EN MIRA-PROJECTIES

Tabel 1 Bevolking van het Vlaamse Gewest volgens Rijksregister (NIS-observaties) en voorspelde bevolking van het Vlaamse Gewest volgens de NIS- en MIRA-bevolkingsprojecties, voor selecte jaren tussen 1998 en 2010

Jaar (1 jan)	NIS Observaties (1)	NIS Projecties (2)	MIRA Projecties (3)	(2-1)	(3-1)	(3-2)
1998	5.912.		5.912.		+2	
1999	5.926.		5.926.		+131	
2000	5.940.		5.941.		+1.002	
2001	5.952.	5.960.	5.954.	+8.521	+2.289	-6.232
2002	5.972.	5.984.	5.966.	+11.246	-6.181	-17.427
...						
2005		6.021.	5.995.			-25.880
...						
2010		6.071.	6.027.			-44.149

Besluiten

- 1) Projectiegegevens voor 2001 en voor 2002 kunnen voor beide projectiebronnen vergeleken worden met de observatiegegevens, welke het NIS putte uit het Rijksregister van de natuurlijke personen. De MIRA-vooruitzichten sluiten daarbij iets nauwer aan dan de NIS-vooruitzichten.
- 2) De NIS-projecties leveren stelselmatig hogere schattingen van het bevolkingstal dan de MIRA-projecties.
- 3) De verschillen tussen beide methodes blijven niettemin gering, in de zin dat de verschillen niet uitstijgen boven de 50.000 eenheden.

Tabel 2 Leeftijdsstructuur van de bevolking van het Vlaamse Gewest op 1 januari 2002 volgens het Rijksregister (NIS-observaties) en volgens de NIS en MIRA-bevolkingsprojecties, in %

Jaar (1 jan)	NIS Observaties (1)	NIS/FP Projecties (2)	MVG Projecties (3)	(2-1)	(3-1)	(3-2)
0-19	22,62%	22,67%	22,62%	0,04%	0,00%	-0,049%
20-39	27,52%	27,59%	27,46%	0,08%	-0,06%	-0,133%
40-59	27,57%	27,52%	27,62%	-0,05%	0,05%	0,104%
60-79	18,56%	18,49%	18,52%	-0,07%	-0,03%	0,038%
80+	3,74%	3,74%	3,78%	0,00%	0,04%	0,039%
	100,00%	100,00%	100,00%	0,00%	0,00%	0,000%

Besluiten

- 1) De voorspelde leeftijdsstructuur van beide projecties is niet noemenswaardig verschillend van de geobserveerde leeftijdsstructuur van het Vlaamse Gewest op 1 januari 2002.
- 2) Bijgevolg kan ook gesteld worden dat beider vooruitzichten in dit opzicht nagenoeg gelijke resultaten opleveren.

Tabel 3 Leeftijdsstructuur van de bevolking op 1 januari van selecte jaren volgens de NIS- en MIRA-bevolkingsprojecties, in %

Jaar	NIS-projecties				MIRA-projecties		
	2002	2005	2010		2002	2005	2010
0-19	22,7%	22,2%	21,6%		22,6%	22,1%	21,4%
20-39	27,6%	26,3%	24,8%		27,5%	26,1%	24,4%
40-59	27,5%	28,7%	29,2%		27,6%	28,9%	29,5%
60-79	18,5%	18,5%	19,4%		18,5%	18,6%	19,7%
80+	3,7%	4,2%	5,0%		3,8%	4,3%	5,1%
Totaal	100,0%	100,0%	100,0%		100,0%	100,0%	100,0%

Besluiten

Voor alle vermelde jaren sluiten de voorspelde bevolkingsstructuren naar leeftijdsgroep verkregen uit beide projectiemethodes goed bij elkaar aan, dermate dat de keuze voor één van beide methodes – althans voor de controleerbare projectiehorizon tot 1 januari 2010 – niet meteen praktische consequenties met zich meedraagt.

4. ALGEMENE BEOORDELING

1. Beide projecties geven vergelijkbare resultaten voor projectiejaren begrepen tussen 2001 en 2010.
2. Beide projectiemethodes lijken waardevol, zodat niet meteen de ene voor de andere kan gerangschikt worden op inhoudelijke gronden. Voor beide methodes geldt bijvoorbeeld dat de meest twijfelachtige hypothesen gemaakt werden aangaande de evolutie van de immigratie uit het buitenland, een vrijwel onontkoombaar gegeven.
3. De keuze voor één van beide methodes moet dan ook steunen op praktische overwegingen:
 - de MIRA-S-2000 projectie wordt her en der in het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap aangewend, zodat afstemming op deze rapporten kan aanbevolen worden;
 - de MIRA-S-2000 projectie verdient ook aanbeveling als projectiegegevens tot op het niveau van gemeenten moet gekend zijn;
 - de NIS-projectie verdient wel onze voorkeur als a) ontwikkelingen in de diverse gewesten van het land vergeleken worden, b) de projectiehorizon verder reikt dan 2010.

THESE 2: VAN UITSTEL NAAR AFSTEL VAN KINDEREN

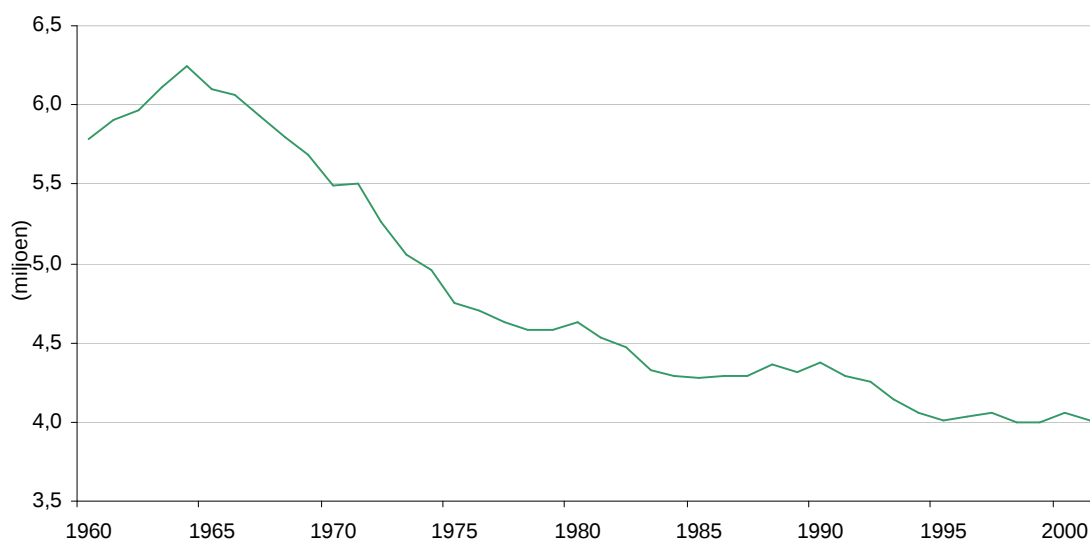
PROBLEEMSTELLING

Evolutie van de nataliteit binnen Europa

Aantal geboorten en bruto geboortecijfer

Sinds halfweg de jaren zestig wordt in tal van westerse landen een sterke terugloop van het aantal geboorten waargenomen. Voor de EU-15 was 1964 een piekjaar met 6,3 miljoen levend geboren, wat evolueerde naar 4 miljoen voor het jaar 2001.

Figuur 6.2-1 Evolutie van het totale aantal levend geboren in de EU-15, 1960-2001

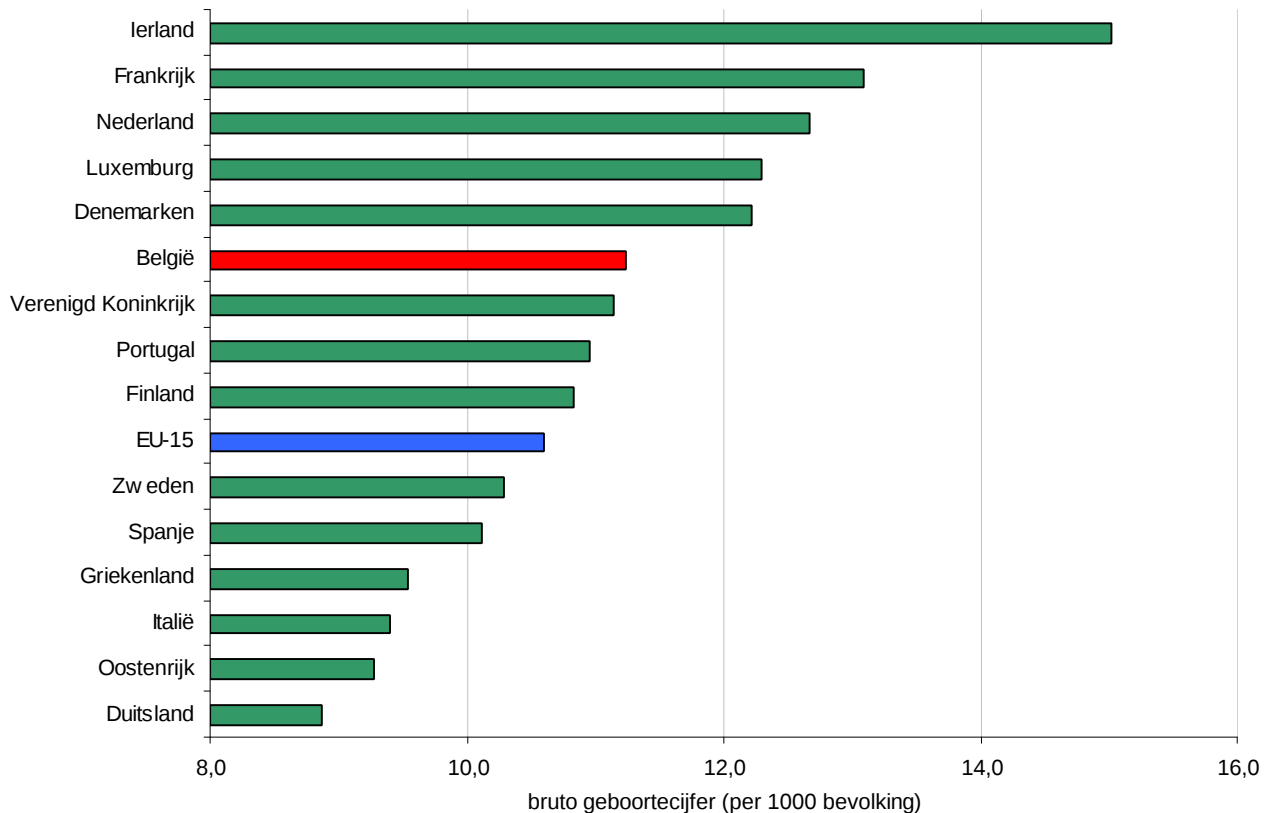

Bron: Eurostat.

Kijken we naar het bruto geboortecijfer (BGC), wat het aantal geboorten relateert aan 1000 eenheden van de bevolking, dan gaat het voor de EU-15 om een daling van 18,3% voor het jaar 1960 naar 10,6% voor het jaar 2001. Het peil van de bruto geboortecijfers ligt nog lager in Japan (9,3% voor 2001) maar hoger in de VSA (14,2% voor 2001).

Voor België betreft het een evolutie van 17% voor 1960 naar 11,2% voor 2001, d.w.z. van een positie onder naar een positie boven het EU-15 gemiddelde. In Duitsland en Oostenrijk, maar ook in de zuiderse landen Spanje, Italië en Griekenland worden de laatste jaren opvallend lage waarden opgetekend.

Figuur 6.2-2 Bruto geboortecijfer in lidstaten van de EU-15, cijfer voor 2001

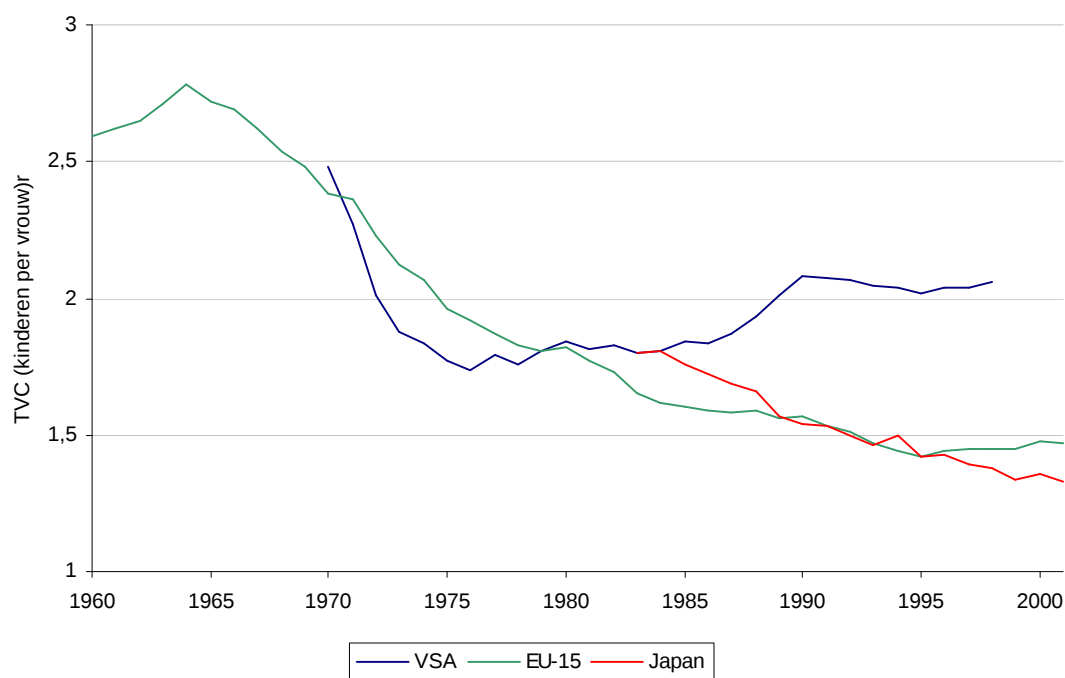
Bron: Eurostat.

Totaal vruchtbaarheidscijfer

De lage bruto geboortecijfers reflecteren zich ook in lage totale vruchtbaarheidscijfers. Het 'totale vruchtbaarheidscijfer' (TVC) geeft aan hoeveel levend geboren kinderen een vrouw gemiddeld kan verwachten te krijgen tijdens haar vruchtbare levensjaren, bij constant houden van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidskansen van het observatiejaar. In tegenstelling tot het bruto geboortecijfer wordt de maat niet bepaald door de leeftijdsstructuur van de bevolking, zodat de vergelijking van TVC-waarden meer valide is. In ontwikkelde landen met een lage kindersterfte geldt dat een TVC van 2,1 vereist is om de bevolking op peil te houden.

Voor de EU-15 wordt een markante daling van het totale vruchtbaarheidscijfer waargenomen, van 2,78 voor het topjaar 1964 naar 1,42 voor het jaar 1995. Sindsdien stagneert de waarde op dit lage peil. Ook Japan kent lage en alsmaar dalende TVC-waarden. De VSA daarentegen laten sinds geruime tijd hogere waarden optekenen, welke voor de observatiejaren van het afgelopen decennium alle rond het vervangingsniveau liggen.

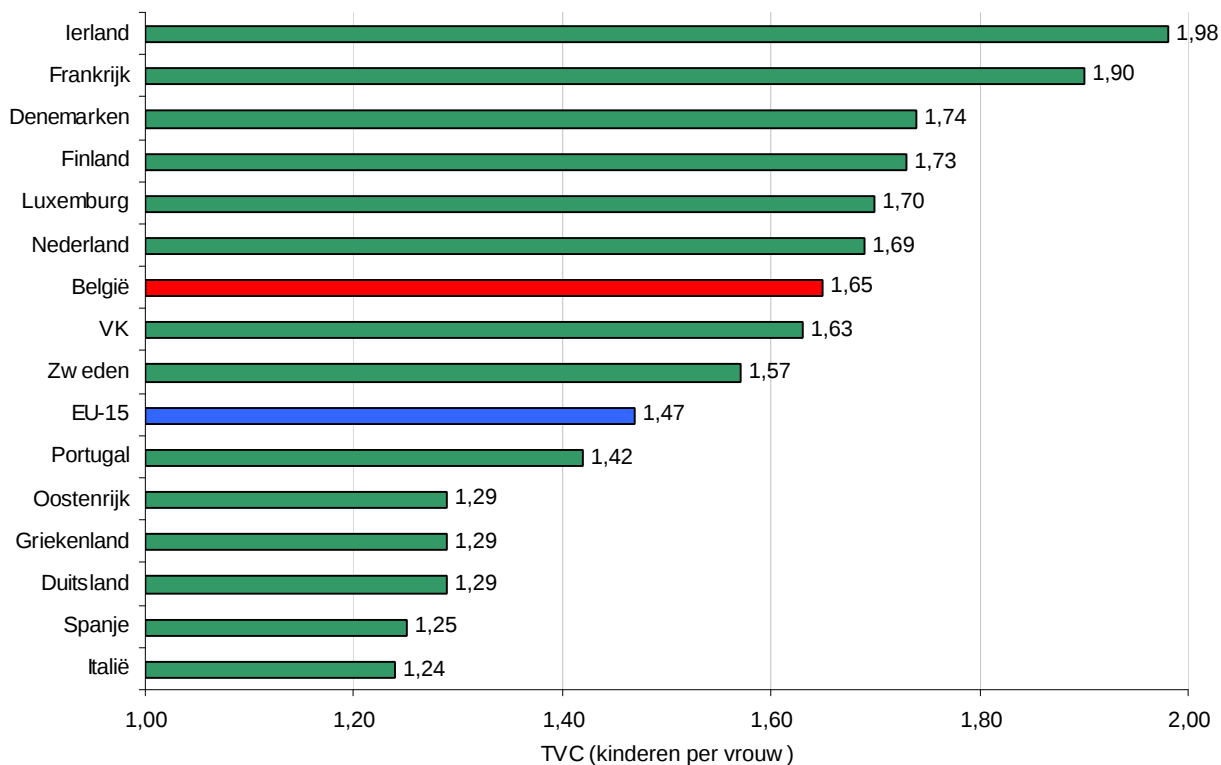
Figuur 6.2-3 Evolutie van het totale vruchtbaarheidscijfer in de EU-15, VSA en Japan, 1960-2001

Bron: EU-15 en België = Eurostat; Japan = Statistics and Information Department, Japan; USA = Vital Statistics Report, USA.

De TVC-waarde voor België evolueerde van 2,56 in 1960 naar 1,55 in 1995, om dan lichtjes te klimmen tot een geschatte waarde van 1,65 voor 2001. Ruim 10 jaar reeds ligt het totale vruchtbaarheidscijfer voor België hoger dan de gemiddelde waarde voor de EU-15.

Figuur 6.2-4 Totaal vruchtbaarheidscijfer in lidstaten van de EU-15, cijfer voor 2001

Bron: Eurostat.

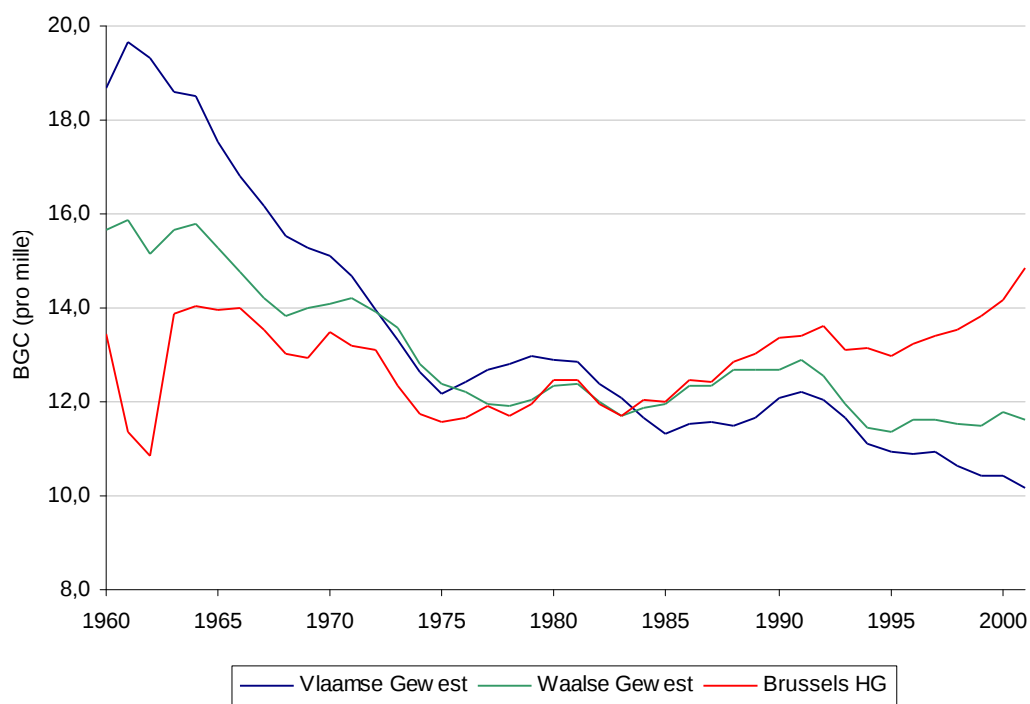
Evolutie van de nataliteit binnen de gewesten van België

Aantal geboorten en bruto geboortecijfer

Tijdens het piekjaar 1964 werden in het Vlaamse Gewest meer dan 96.000 geboorten genoteerd. Sindsdien wordt een markante daling vastgesteld naar afgerond 60.500 geboorten voor het jaar 2001.

Omgerekend naar bruto geboortecijfers gaat het voor het Vlaamse Gewest vrijwel om een halvering, van 20‰ rond 1960 naar 10‰ thans. De daling is duidelijk het scherpst in het Vlaamse Gewest, wat maakt dat de regio thans anders dan voorheen de laagste bruto geboortecijfers van het land laat optekenen. In tegenstelling tot de beide andere gewesten vertoont de grafiek voor het Vlaamse Gewest ook een blijvende dalende lijn tijdens het afgelopen decennium.

Figuur 6.2-5 Evolutie van het bruto geboortecijfer per gewest van België, 1960-2001

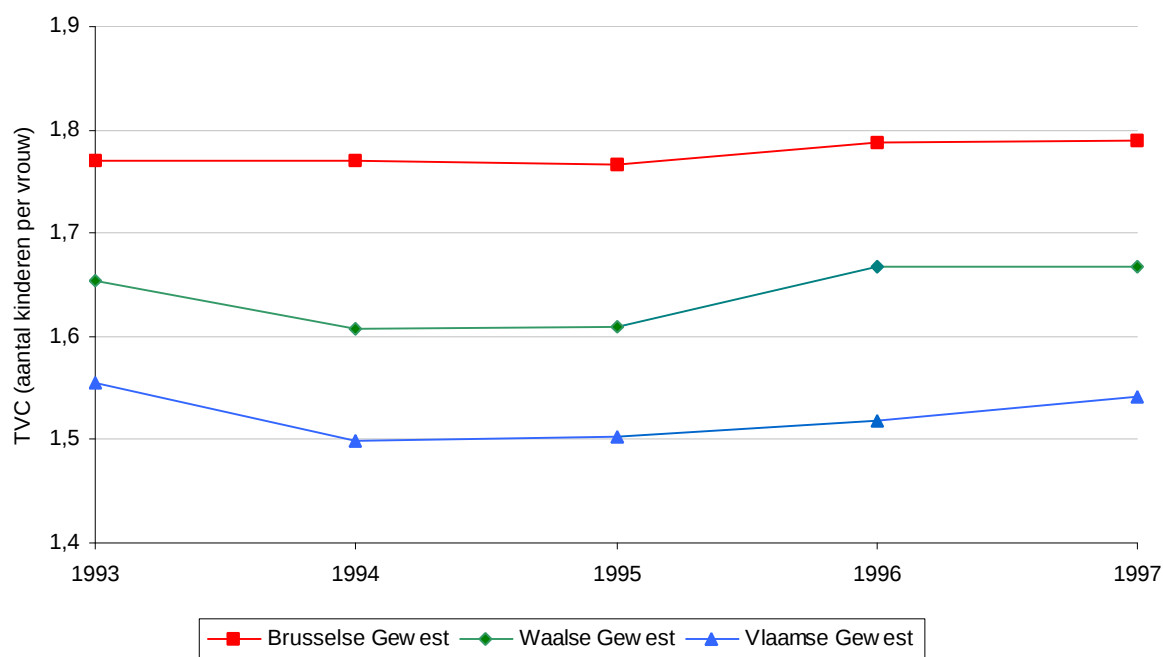

Bron: NIS, Rijksregister.

Totaal vruchtbaarheidscijfer

Het totale vruchtbaarheidscijfer ligt het laagst in het Vlaamse Gewest, met een berekende waarde gelijk aan 1,54 voor het jaar 1997. Het Waalse Gewest (1,67 kinderen per vrouw voor 1997) en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (1,79 kinderen per vrouw voor 1997) halen sinds geruime tijd duidelijk hogere waarden.

Figuur 6.2-6 Evolutie van het totale vruchtbaarheidscijfer per gewest van België, 1993-1997

Bron: NIS, Rijksregister.

Evolutie van de gemiddelde leeftijd van de moeder bij de eerste geboorte

Uit cijfers van het Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie (SPE) blijkt dat in Vlaanderen de neiging tot het uitstellen van de zwangerschap op latere leeftijd zich doorzet. De gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het eerste kind was 27,5 jaar in 2000 tegenover 26,4 jaar in 1992. Steeds meer vrouwen bevallen voor het eerst na de leeftijd van 30 jaar (van 15,9% in 1992 tot 26,3% in 2000), waarbij vooral boven de leeftijd van 35 jaar een sterke toename genoteerd wordt (van 2,5% in 1992 naar 5,2% in 2000).

Tabel 6.2-1 Evolutie van de gemiddelde leeftijd van de moeder bij de eerste geboorte, in %

	1992	1994	1996	1998	2000
<20	3,8	3,7	4,1	3,9	4,3
20-24	31,1	26,9	23,7	21,9	22,6
25-29	49,3	49,7	50	50	46,9
30-34	13,4	16,4	18,4	20,1	21,1
35-39	2,2	3	3,4	3,8	4,7
>=40	0,3	0,3	0,4	0,4	0,05

Bron: Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie.

Uitstel van een zwangerschap is een fenomeen waaraan alvast niet langer kan voorbijgegaan worden. Vooral vrouwen met een hogere opleiding plannen het krijgen van kinderen na de leeftijd van dertig jaar (Bekaert en Martens, 2000). Een belangrijke reden is het uitbouwen van een carrière na de studies, met als keerzijde echter tal van verhoogde risico's voor moeder en kind, zoals meer nood aan een medisch begeleide bevruchting, een verhoogde kans op aangeboren misvormingen bij het kind of op borstkanker op latere leeftijd bij de moeder (Clavel-Chapelon et al., 2002).

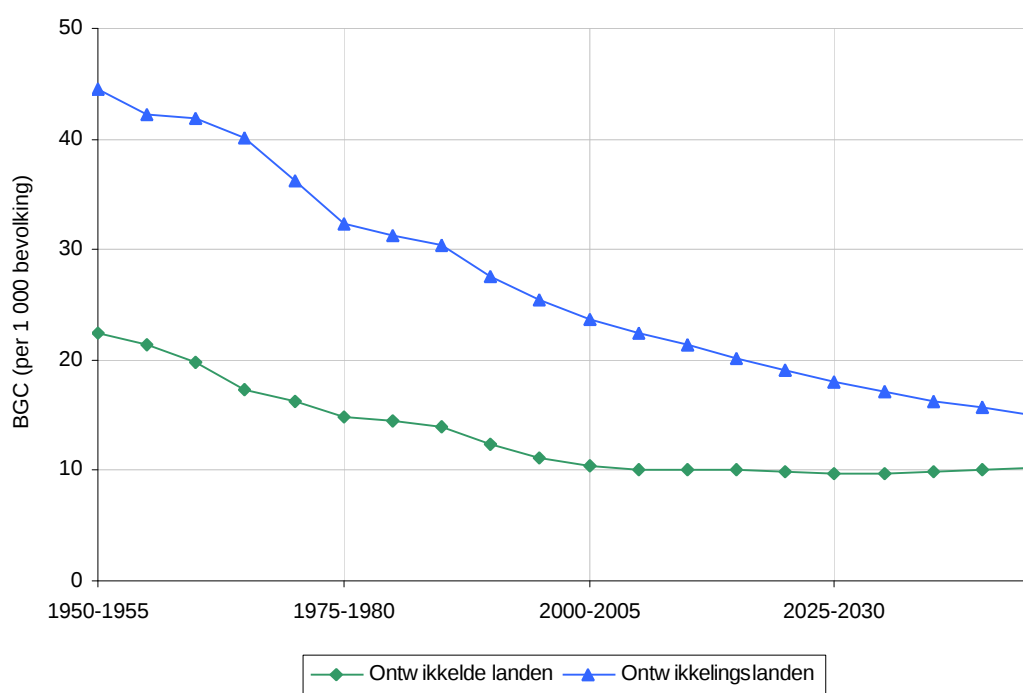
TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Vooruitzichten op wereldvlak tot 2050

Prognose bruto geboortecijfer

Voor de meer ontwikkelde landen van het Noorden wordt verwacht dat de geboortecijfers, na de aanhoudende daling van de afgelopen halve eeuw, zich in de komende halve eeuw zullen stabiliseren op een waarde van 10 per duizend eenheden van de bevolking. In de ontwikkelingslanden daarentegen zal naar verwachting de waargenomen daling zich geleidelijk doorzetten – van 25‰ voor 1995-2000 naar 15‰ voor 2045-2050 – zodat op dit vlak de kloof tussen Noord en Zuid langzaam maar zeker gedicht wordt.

Figuur 6.2-7 Evolutie van bruto geboortecijfers per wereldregio, 1950-2050

Bron: Bekaert en Martens (2000), De invloed van sociale factoren op zwangerschap en geboorte.

- 1950-1999: schatting
- 2000-2050: vooruitzichten (medium variant)

Prognose totaal vruchtbaarheidscijfer

De vruchtbaarheidstransitie van een hoog (6 tot 8 kinderen per vrouw) naar een laag (2 kinderen per vrouw) vruchtbaarheidsniveau is thans een universeel proces. Ook in Zwart-Afrika is deze transitie duidelijk ingezet. Voor Europa is van belang dat – volgens prognose – de vruchtbaarheid zal stijgen tussen 2000 en 2050, van 1,5 naar 1,8 kinderen per vrouw.

Vooruitzichten binnen gewesten van België

Ook voor de drie gewesten van België wordt een lichte stijging van de vruchtbaarheid verwacht, zij het dat vruchtbaarheid op of boven vervangingsniveau in de voorzienbare periode ver buiten de verwachtingen blijft. Meer in het bijzonder gaat de prognose van het NIS ervan uit dat het hogere vruchtbaarheidsniveau voor Brussel, een typisch stedelijk gewest, behouden blijft maar dat anderzijds de niveaus van Vlaanderen en Wallonië geleidelijk zullen convergeren naar een waarde omheen 1,75 kinderen per vrouw tegen 2050 (NIS).

Vraag is echter in hoeverre die prognose thans nog correct is. Ten eerste werden de recente divergente ontwikkelingen tussen de regio's inzake de vruchtbaarheid niet geheel in rekening gebracht, vervolgens is ook niet geheel duidelijk of het waargenomen uitstel van geboorten finaal niet zal leiden tot een afstel van geboorten.

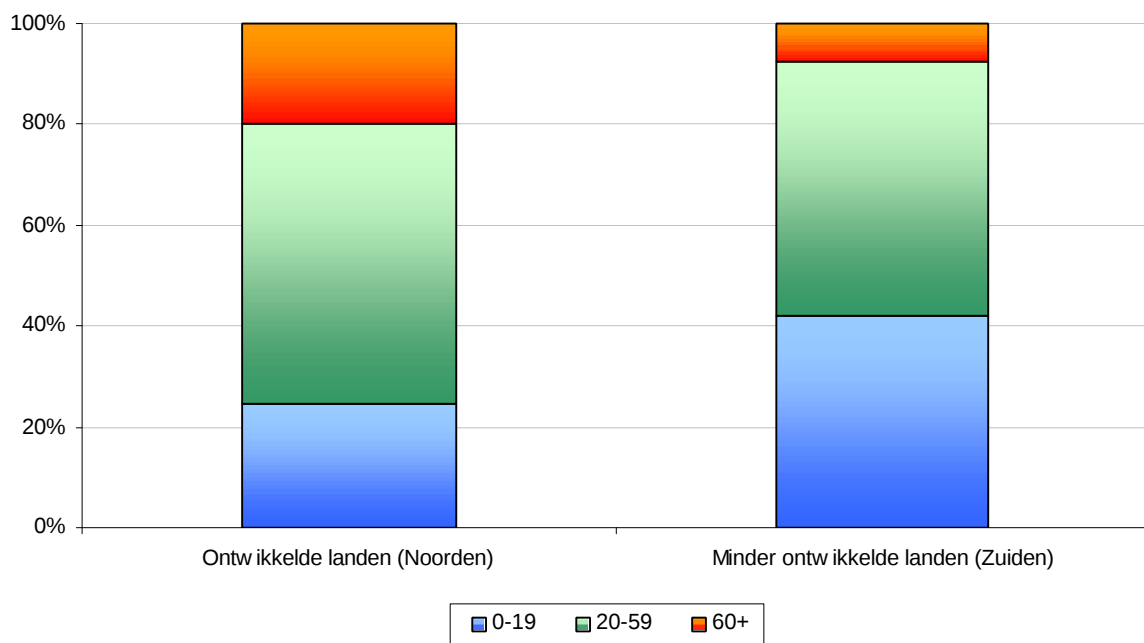
BRONNEN

- Bekaert A., Martens G. (2000). *De invloed van sociale factoren op zwangerschap, bevalling en geboorte*. Brussel: Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie, Evaluatieverslag.
- (a) Cijfers 1960-1995: U.S. National Centre for Health Statistics, Vital Statistics of the United States, annual; and National Vital Statistics Reports (NVSR) (formerly Monthly Vital Statistics Report); and unpublished data;
- (b) Cijfer 2001: U.S. Census Bureau, International Data Base, October 2002 version, estimate.
- (c) Cijfer 2000: interpolatie.
- Clavel-Chapelon, F. & the E3N-EPIC Group (2002). Differential effects of reproductive factors on the risk of pre- and postmenopausal breast cancer. Results from a large cohort of French women. *British Journal of Cancer* (86: 723-727).
- Eurostat. European Social Statistics (2002). *Theme 3: Population and social conditions*. Luxemburg: Office for Official publications of the European Communities.
- Nationaal Instituut voor de Statistiek (2001). *Mathematische Demografie. Bevolkingsvooruitzichten 2000–2050 per arrondissement*. Brussel: NIS.
- Statistics and Information Department, Minister's Secretariat, Ministry of Health, Labour and Welfare (Jun. 7, 2002). *Summary of Vital Statistics*. Tokyo, Japan.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs – Population Division (2002). *World Population prospects: The 2000 Revision*. Volume III. Analytical Report. New York: United Nations publication.

PROBLEEMSTELLING***Evolutie van de bevolkingsstructuur binnen Europa***

Op wereldvlak valt een grote dualiteit waar te nemen aangaande de bevolkingsstructuur tussen Noord en Zuid. Het rijke Noorden telt naar verhouding weinig jongeren en veel ouderen boven de zestig jaar; het armere Zuiden telt dubbel zoveel jeugd onder haar bevolking en niet eens half zoveel ouderen. Niettemin moet opgemerkt worden dat ook in de ontwikkelingslanden van het Zuiden, met name in Azië en in Zuid-Amerika, het aandeel van de oudere bevolking met rasse schreden toeneemt. [1]

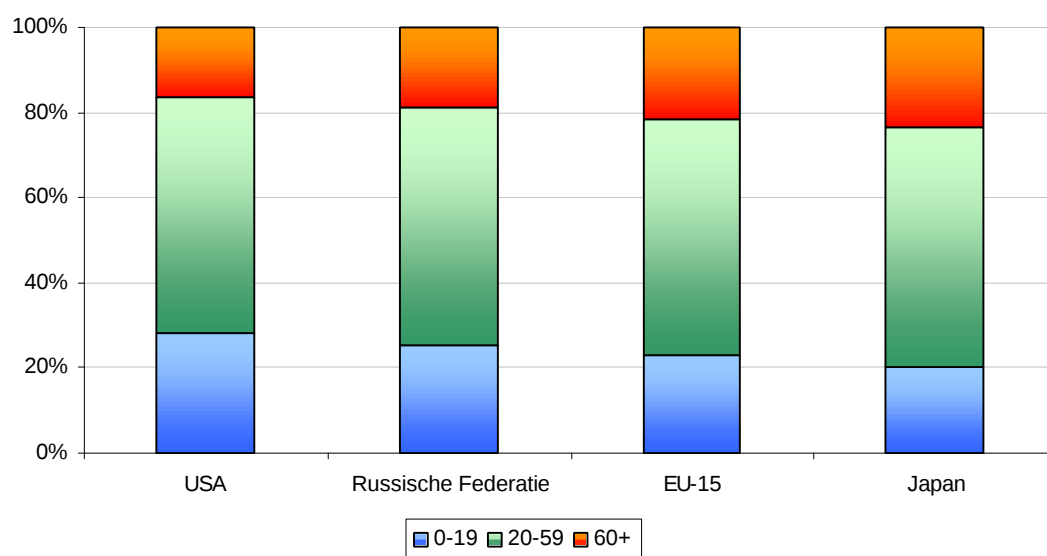
Figuur 6.3-1 Leeftijdsopbouw bevolking in Noord en Zuid, midjaar 2001

Bron: Eurostat.

Binnen het geheel van de ontwikkelde landen zijn de bevolkingen van de Europese Unie (EU-15) en Japan sterker verouderd dan de populaties van de Verenigde Staten (VSA) of van de Russische Federatie. Het potentieel aan jongeren is merkkelijk groter in de VSA (28%) dan in de EU-15 (23%), terwijl andersom de EU-15 (21,5%) een groter aandeel zestigplussers telt dan de VSA (16,5%).

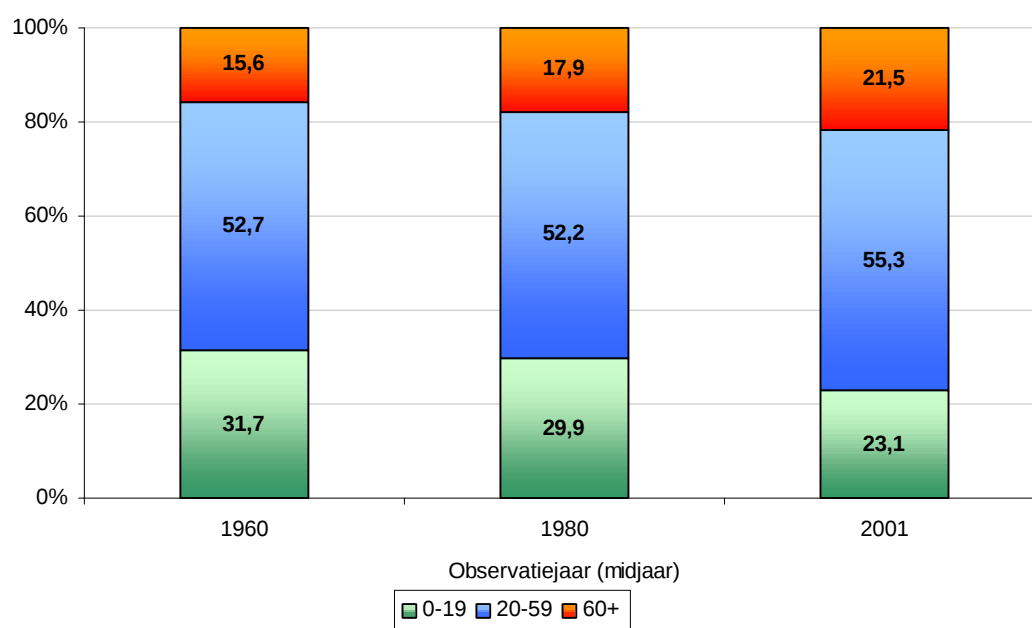
Figuur 6.3-2 Leeftijdsopbouw bevolking van grote handelsblokken van het Noorden, midjaar 2001

Bron: Eurostat.

De veroudering van de Europese bevolking is een voortschrijdend proces, met daarin twee bewegingen: een vergrijzing en een ontgroening.

Figuur 6.3-3 Evolutie leeftijdsopbouw bevolking EU-15, 1960-2001

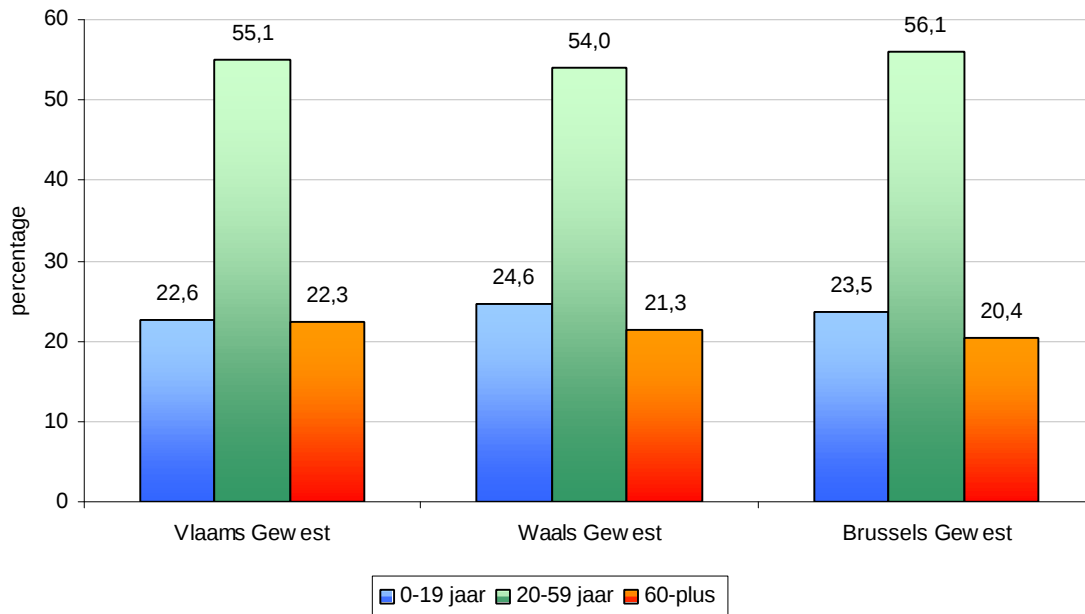

Bron: Eurostat.

Demografische ontwikkelingen binnen de gewesten van België

Binnen België is thans het Vlaamse Gewest het meest verouderd: het aandeel zestigplussers ligt het hoogst en het aandeel jongeren onder de twintig het laagst. De verschillen met de andere gewesten zijn evenwel gering.

Figuur 6.3-4 Evolutie leeftijdsopbouw bevolking in de drie gewesten, 1960-2001

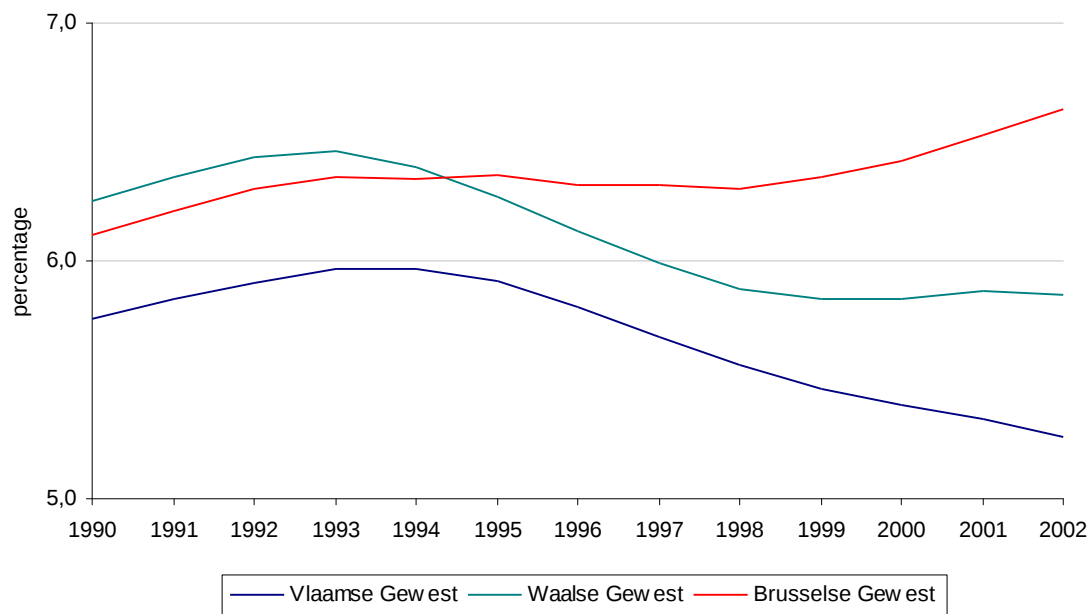
Bron: NIS, Rijksregister.

Berekenen we de afhankelijkheidsgraad als de verhouding van het aandeel van 0-19 jarigen en zestigplussers samengenomen tot het aandeel 20-59 jarigen in de bevolking, dan zijn de waarden, uitgedrukt als een percentage, voor het Vlaamse, Waalse en Brusselse Gewest respectievelijk 81,6%, 85,0% en 78,4%. De tussenpositie van het Vlaamse Gewest wordt verklaard door het geringer aandeel jongeren.

Ontgroening (1990-2002)

Het proces van ontgroening is de laatste jaren vooral markant in het Vlaamse Gewest.

Figuur 6.3-5 Percentage jongeren (0-19 jaar) in de bevolking per gewest van België periode 1990-2002 (toestand op 1 januari)

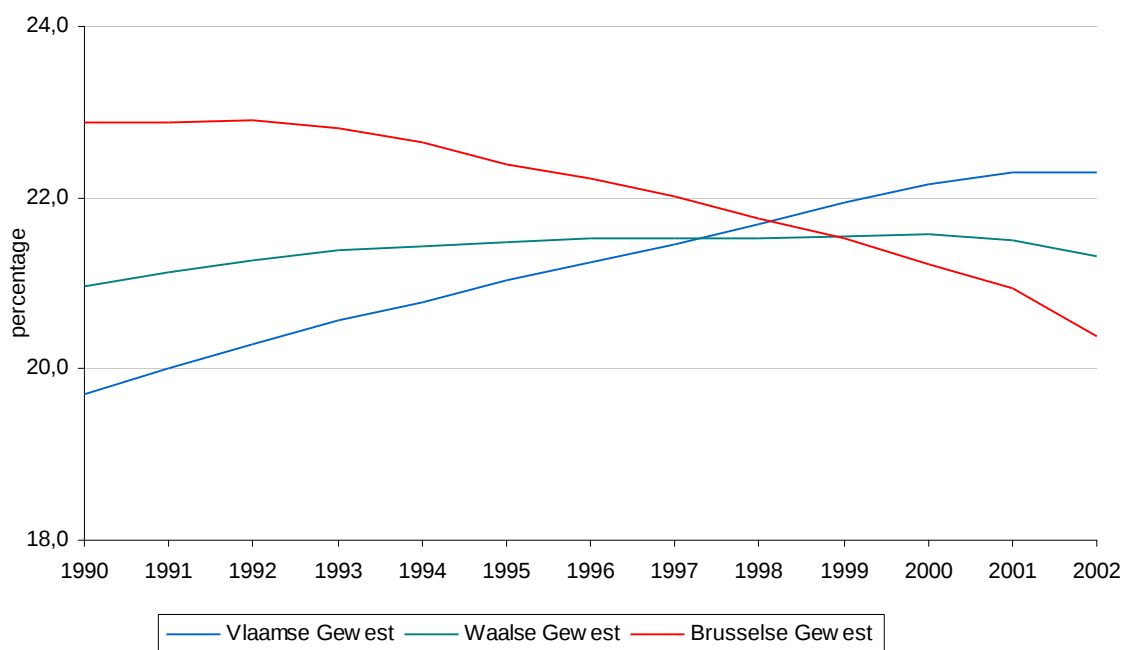

Bron: NIS, Rijksregister.

Vergrijzing (1990-2002)

Ook de vergrijzing is het sterkst in het Vlaamse Gewest, wat ertoe leidde dat de regio sinds 1999 koploper is in dit opzicht.

Figuur 6.3-6 Percentage zestigplussers in de bevolking per gewest van België, periode 1990-2002 (toestand op 1 januari)

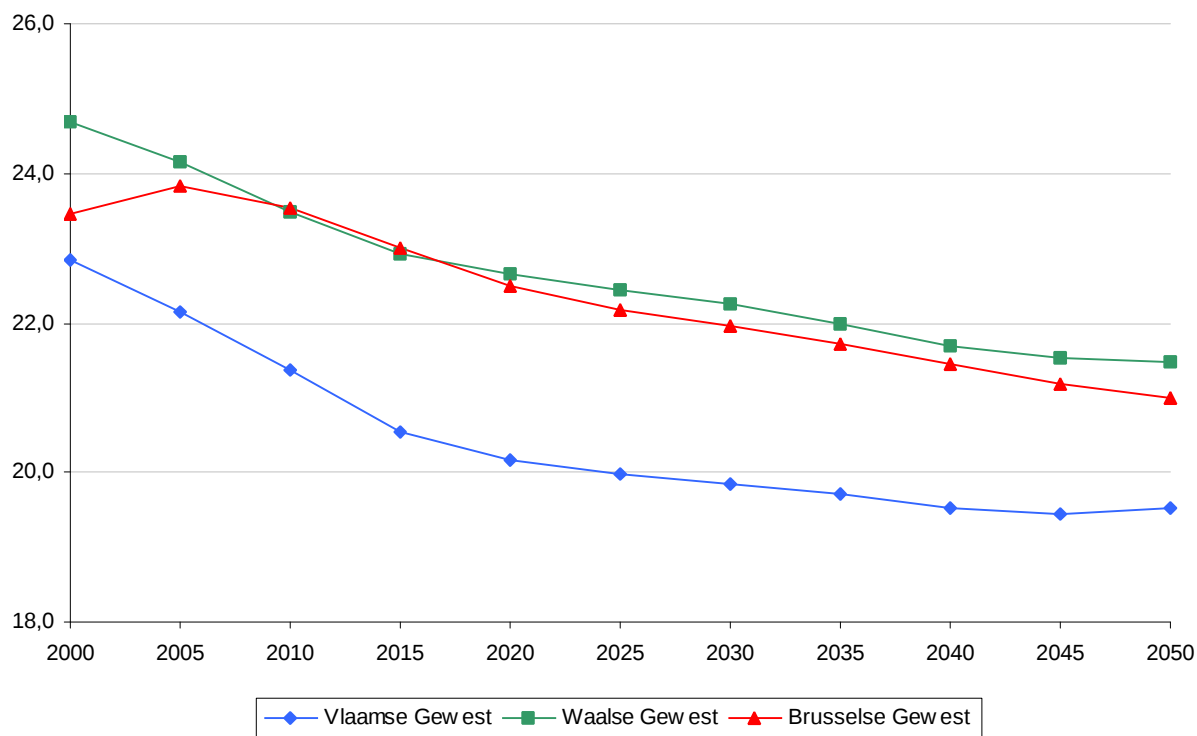
Bron: NIS, Rijksregister.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Steunend op de bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 (medium variant) van het NIS kunnen voor de gewesten van België volgende demografische ontwikkelingen uitgetekend worden.

Ontgroening

Figuur 6.3-7 Percentage jongeren (0-19 jaar) in de bevolking per gewest van België, Vooruitzichten periode 2000-2050

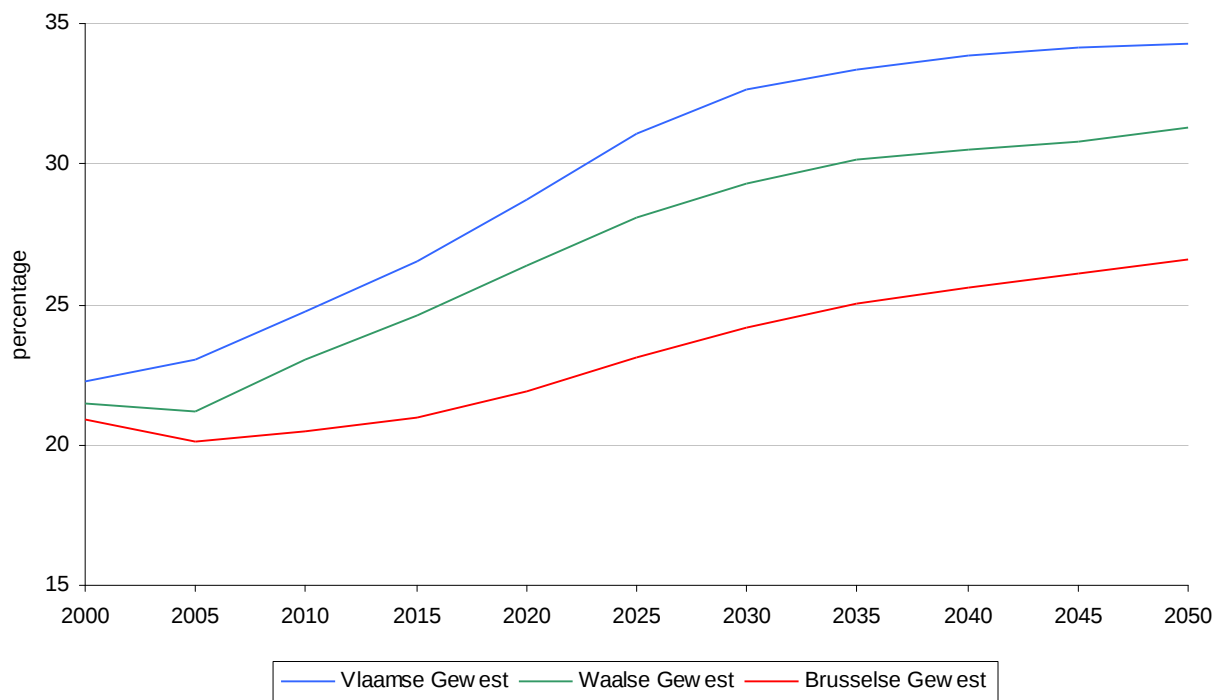
Bron: 2000: vaststelling NIS, Rijksregister; Bevolkingsvooruitzichten 2005-2050, NIS.

In alle gewesten wordt volgens de mediumprognose van het NIS een voortschrijdende ontgroening verwacht, behoudens de lichte maar atypische aangroei van de proportie jongeren in de bevolking van het Brusselse Gewest in de komende jaren. De ontgroening is het scherpst in de periode tot 2020, en hoofdzakelijk in het Vlaamse Gewest. Nadien verloopt de neergang van de proportie jongeren onder de twintig minder steil. Op het einde van de projectiehorizon 2050 is eerder sprake van een stabilisatie van de proportie jongeren op een vaste maar lagere waarde, althans zo voor het Vlaamse en Waalse Gewest.

De min of meer parallelle evoluties in de drie gewesten leidden ertoe dat het Vlaamse Gewest in vergelijking met de overige gewesten over de gehele periode haar sterkere mate van ontgroening behoudt (cijfers voor 2050: 19,5% voor het Vlaamse Gewest tegenover 21,5% voor het Waalse Gewest en 21% voor het Brusselse Gewest).

Vergrijzing

Figuur 6.3-8 Percentage zestigplussers in de bevolking per gewest van België, Vooruitzichten periode 2000-2050

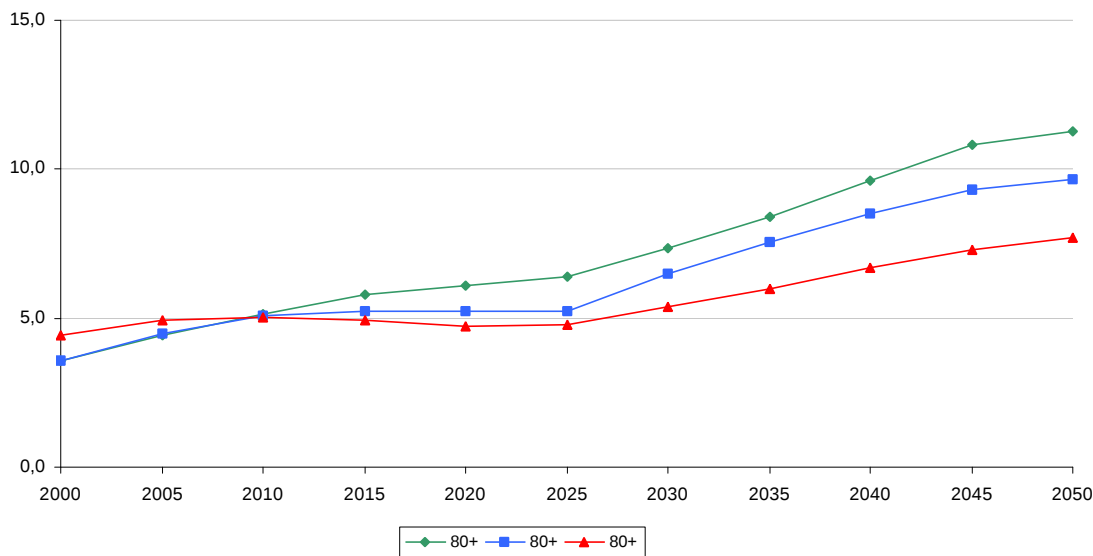
Bron: Rijksregister; Bevolkingsvooruitzichten 2005-2050, NIS.

In alle gewesten is de komende jaren volgens de NIS-prognose een toenemende vergrijzing aan de orde, zij het met enige vertraging in aanvang in Wallonië en in Brussel. Vooral in de periode tussen 2005 en 2030 wordt een sterke vergrijzing van de bevolking verwacht in het Vlaamse en in het Waalse Gewest, nadien zwakken beide curven enigszins af. Voor Brussel is de toenemende vergrijzing na 2005 minder scherp maar meer rechtlijnig. De ontwikkelingen hebben tot gevolg dat het Vlaamse Gewest, thans slechts lichtjes meer vergrijsd dan de overige gewesten (22,3% zestigplussers in 2000 tegenover 21,5% voor Wallonië en 21% voor Brussel), helemaal koploper wordt in dit opzicht (34% zestigplussers in 2050 tegenover 31% voor Wallonië en 27% voor Brussel).

De sterkere vergrijzing van het Vlaamse Gewest in vergelijking met de overige gewesten van het land, plaatst de hele discussie van transfers tussen noord en zuid in dit land wel in een nieuw perspectief. Meteen immers wordt het Vlaamse Gewest de meest noodlijdende regio in termen van pensioenlast en gezondheidszorg.

Dit laatste wordt nog beter geïllustreerd door het aandeel 80-plussers in de bevolking in aanmerking te nemen.

Figuur 6.3-9 Percentage tachtigplussers in de bevolking per gewest van België, Vooruitzichten periode 2000-2050

Bron: 2000: vaststelling NIS, Rijksregister; Bevolkingsvooruitzichten 2005-2050, NIS.

Het Vlaamse Gewest telt thans (3,6% voor 2000) naar verhouding ongeveer evenveel 80-plussers in de bevolking als in het Waalse Gewest maar iets minder dan het stadsgewest Brussel (4,4%). Volgens NIS-prognose wordt in het Vlaamse Gewest, in tegenstelling tot de overige gewesten, tussen 2010 en 2025 een aanhoudende stijging van het aandeel hoogbejaarden verwacht, waardoor de regio zich in dit opzicht vooraan gaat plaatsten. Na 2025 stijgt het aandeel hoogbejaarden in de drie gewesten, zodat Vlaanderen hierin koploper blijft (11,3% 80-plussers tegenover 9,6% voor Wallonië en 7,7% voor het Brussel).

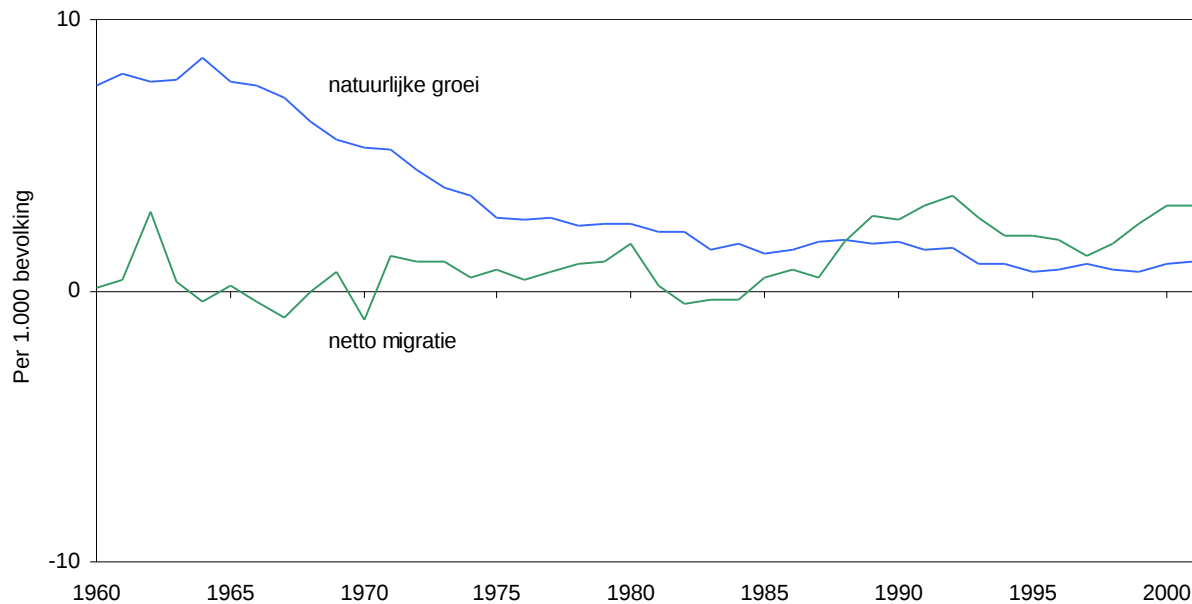
BRONNEN

- Eurostat, European Social Statistics (2002). *Theme 3: Population and social conditions*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Nationaal Instituut voor de Statistiek (2001). *Mathematische Demografie. Bevolkingsvooruitzichten 2000-2050 per arrondissement*. Brussel: NIS.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs – Population Division (2002). *World Population prospects: The 2000 Revision*. Volume III. Analytical Report. New York: United Nations publication.

PROBLEEMSTELLING

Evolutie binnen de EU-15 (1960-2001)

Figuur 6.4-1 Evolutie van de natuurlijke aangroei en de netto migratie binnen de EU-15, 1960-2001

Bron: Eurostat.

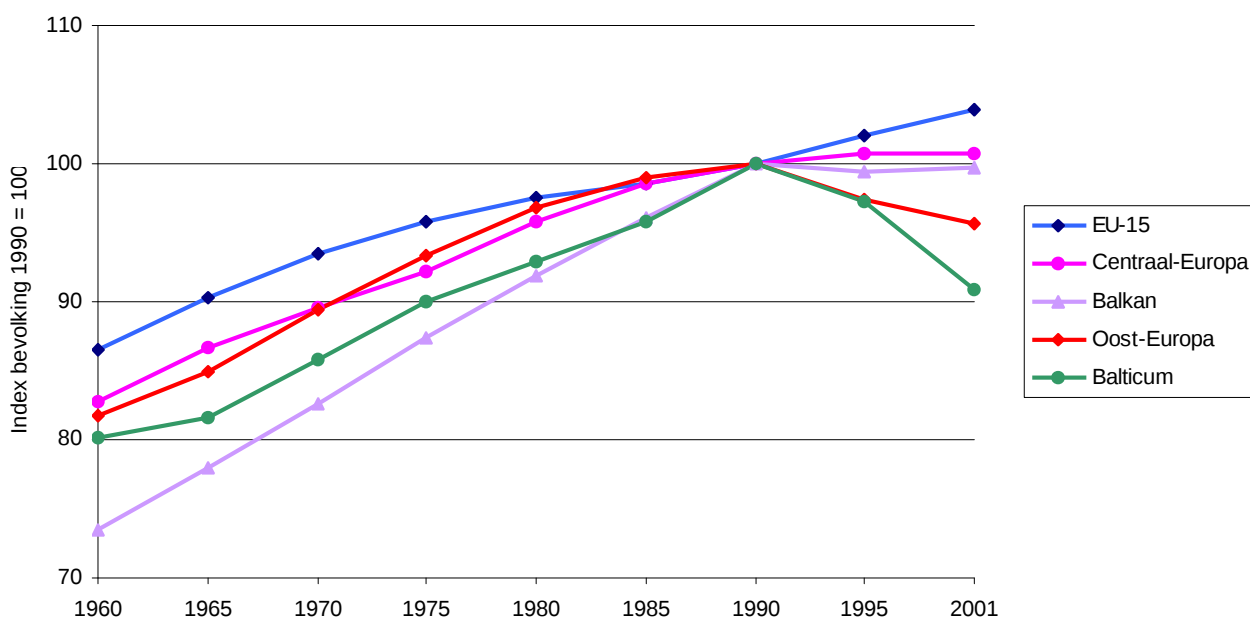
De natuurlijke aangroei van de bevolking van de EU-15 is fors teruggelopen sinds halfweg de zestiger jaren. De curve stagneert thans rond een zeer lichte natuurlijke aangroei met waarden om en bij 1 promille. Daartegenover staat – globaal beschouwd – een toename van de netto migratie in de negentiger jaren met waarden rond 2,2 promille (meetkundige gemiddelden). Beide evoluties maken dat de totale aangroei van de bevolking van de 15 lidstaten samen sinds de val van de Berlijnse Muur in 1989 in de eerste plaats bepaald wordt door de aangroei uit migratie, zoals Eurostat stelt “migration keeps the EU population growing” (Eurostat, 2002).

Alle Europese landen kenden een positieve migratiebalans, met meer immigranten dan emigranten, in het jaar 2000. Zonder die migratiestroom zou de bevolking in een aantal landen zoals Duitsland, Griekenland, Italië en Zweden, een krimp vertonen. In tal van landen (9 op 12 landen met cijfergegevens) vormen inwijkelingen uit landen van buiten de EU de hoofdmoot van de totale instroom (Eurostat, 2002).

Ontwikkelingen in landen van het voormalige Oostblok

Een opmerkelijke vaststelling is de terugloop van de bevolking in bepaalde landen van het voormalige Oostblok met als keerpunt de val van Berlijnse Muur. De ontvolking is markant voor de drie Baltische landen (Estland, Letland, Litouwen), maar is ook waar te nemen in de twee 'Oost-Europese' landen (Roemenië, Bulgarije). In 'Centraal-Europa' (Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië) en in de Balkan is er veeleer sprake van een stagnatie van de bevolking, wat contrasteert met de aanhoudende totale aangroei van de bevolking – inz. door migratie – van de EU-15.¹

Figuur 6.4-2 Evolutie van de bevolking in grote Europese regio's, 1960-2001, in indexcijfers met bevolking 1990=100

*Balticum = {Estland, Letland, Litouwen}; Centraal-Europa = {Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië}; Oost-Europa = {Bulgarije, Roemenië}; Balkan = {Fed. Rep. Joegoslavië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina, Albanië, Macedonië}.

Bron: Eurostat, bewerking APS.

Rond de eeuwwende is de balans van de jaarlijkse in- en uitwijkingen lichtjes positief of negatief voor tal van landen uit het voormalige Oostblok. Kort na de val van de Berlijnse Muur is er wel sprake van een sterkere uitwijking in bepaalde landen, zoals in Bulgarije (-10‰ in 1990) en in Slowakije (-7,8‰ in 1990). Dit geldt eveneens voor bepaalde (deel)staten van de Balkan, zoals de Federale Republiek Joegoslavië (-16,7‰ in 1990), Kroatië (-15,6‰ in 1995) en Macedonië (-5,1‰ in 1990), waarbij ter verklaring ook kan gewezen worden op de etnische spanningen en de daarmee verbonden oorlogssituatie. Meer recente gegevens ontbreken echter voor deze groep van landen (Eurostat, 2002, ref. 1).

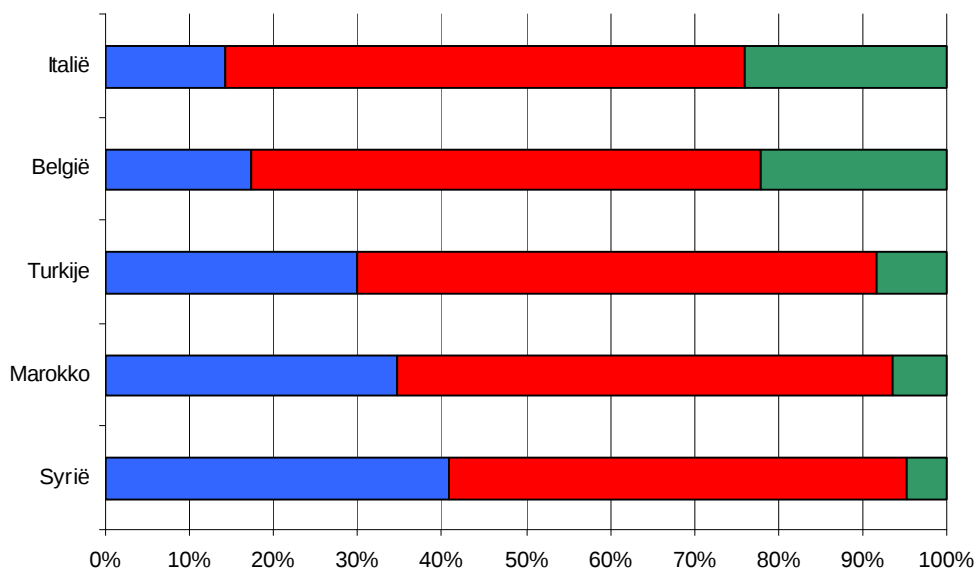
¹ De drie Baltische staten, de vijf landen van 'Centraal-Europa' en de twee landen van 'Oost-Europa' vormen samen de tien toetredingslanden uit Centraal- en Oost-Europa, ook wel aangeduid als de 'Central and Eastern European Countries' (CEECs, of CEE-10).

Thans verblijven er zowat 850.000 buitenlanders uit de 10 toetredingslanden van Centraal- en Oost-Europa (CEE-10) in de Europese Unie, waarvan er ongeveer 300.000 werk vonden in één van de lidstaten. Dit cijfer komt overeen met het voltijdse equivalent van de tijdelijke en de seizoensarbeid binnen de EU-15. In relatieve termen gaat het respectievelijk om 0,2% van de totale bevolking en 0,3% van de totale werkende bevolking van de EU-15, nogmaals een illustratie van het beperkte belang van deze migratie. De meerderheid (ca. 80%) overigens heeft verblijf gevonden hetzij in Duitsland of in Oostenrijk, en immigreerde reeds vóór 1993. Nadien is de netto immigratie eerder klein te noemen, onder meer ingevolge tal van beperkende maatregelen in de diverse lidstaten (Eurostat, 2002, ref. 2).

Ontwikkelingen aan de Europese zuidergrens

De divergente ontwikkelingen tussen Europa enerzijds, Noord-Afrika en het Nabije-Oosten anderzijds, hebben vooral te maken met de hogere nataliteit in de zuiderse landen. Niettemin is ook hier sprake van een vruchtbaarheidstransitie. Zo evolueren Turkije, Tunesië en ook Libanon opmerkelijk snel naar een vruchtbaarheidsspeil op vervangingsniveau (= 2,1 kinderen per vrouw tegen 2010), waardoor de aanhoudende bevolkingsgroei in deze landen vooral moet begrepen worden als een demografisch “echo-effect”.² Op middellange termijn (tegen 2020) zal dit ook het geval zijn voor Algerije en Marokko, Libië en Egypte. Syrië is een opvallende hekkensluiter in dit opzicht: haar bevolking groeit snel (met een jaarlijkse aangroei van 2,59% tegenover 0,22% voor België in de periode 1995-2000) en is jong.

Figuur 6.4-3 Leeftijdsopbouw van de bevolking in een selectie van landen, jaar 2000

Bron: VN, *World Population Prospect: The 2000 Revision* (bevolkingsvooruitzichten volgens de meest plausibele medium variant).

Vraag is uiteraard of deze ontwikkelingen oorzaak zullen zijn van een aanhoudende migratiedruk vanuit deze regio's naar Europa. Wordt Europa met zijn rijke, verouderde en krimpende bevolking een magneet voor haar mediterrane overburen met hun arme, jonge en wassende bevolkingen?

² Hoge nataliteit in de vorige generatie zorgt voor potentieel veel jonge moeders in de huidige generatie, waardoor zelfs bij lage vruchtbaarheid een betrekkelijk hoge nataliteit gewaarborgd blijft.

Asielzoekers

In 2000 zochten ca. 350.000 personen asiel in één van de 15 lidstaten van de EU, nagenoeg gelijk aan het peil van het jaar voordien. Begin de negentiger jaren werden hogere waarden genoteerd, met een piek boven het half miljoen in 1992. Halfweg de negentiger jaren lagen de waarden lager, met jaarcijfers omheen de 250 à 300.000 asielzoekers.

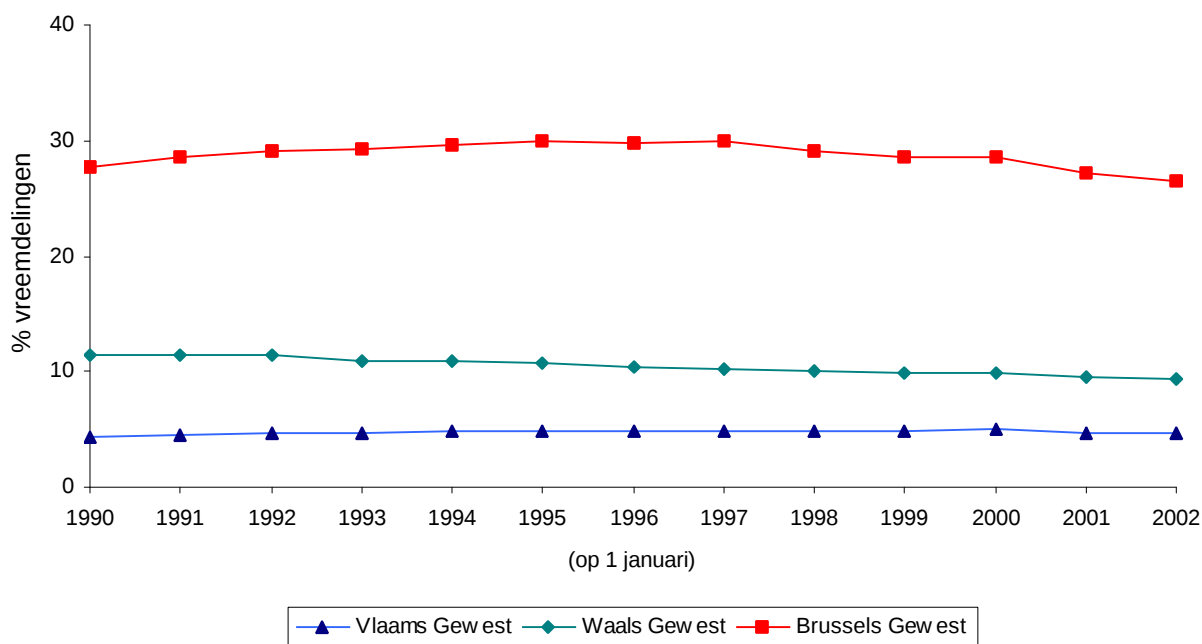
De vergelijking van de opvang van asielzoekers in de diverse lidstaten wordt bemoeilijkt door verschillen in de tellingen. Naargelang de lidstaat worden begeleidende kinderen of andere van de hoofdaanvrager afhankelijke personen al of niet meegeteld, of worden herhalingsaanvragen wel of niet meegeteld. Niettemin geeft Eurostat aan dat België binnen de EU-15 voor het jaar 2000 op de vierde plaats staat wat betreft de opvang in absolute cijfers van asielzoekers (ca. 36.000), en met stip vooraan als die opvang bepaald wordt in verhouding tot de totale bevolking (> 4‰, vrijwel viermaal het EU-15 gemiddelde). In 1999 waren de meeste asielzoekers in België (64%) afkomstig uit een Europees land van buiten de Europese Unie (Eurostat, 2002, ref. 3).

Vreemdelingen en asielzoekers in het Vlaamse Gewest

Sinds jaar en dag is het aandeel vreemdelingen in het Vlaamse Gewest betrekkelijk stabiel, met waarden net onder de 5%, wat overigens neerkomt op het EU-gemiddelde (5% in 2000). Het Waalse Gewest herbergt naar verhouding dubbel zoveel vreemdelingen, terwijl iets meer dan 1 op 4 inwoners van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest geregistreerd staat als in ons land verblijvende buitenlander.

De laatste jaren daalt het aandeel vreemdelingen in de bevolking lichtjes in de drie gewesten, wat evenwel in samenhang met de golf van naturalisatie tot Belg moet bekeken worden.

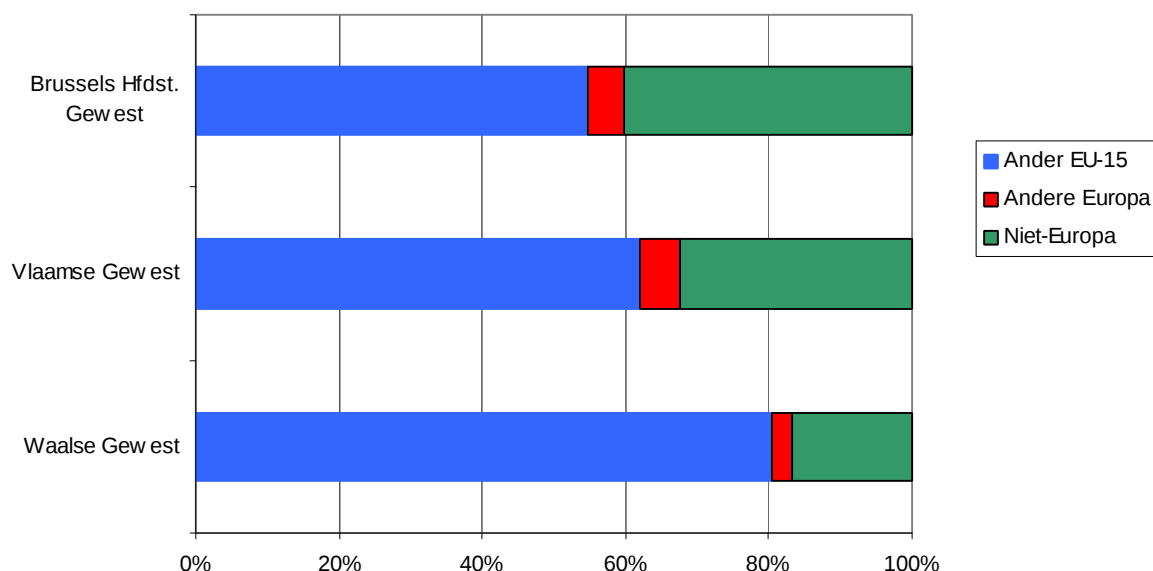
Figuur 6.4-4 Evolutie van het procentuele aandeel vreemdelingen in de totale bevolking per gewest van België, 1990-2002

Bron: NIS, bewerking APS.

Onder de buitenlanders zijn er in het Vlaamse Gewest (38%) en in het Brusselse Gewest (45%) naar verhouding meer afkomstig uit landen van buiten de Europese Unie dan in het Waalse Gewest (19%).

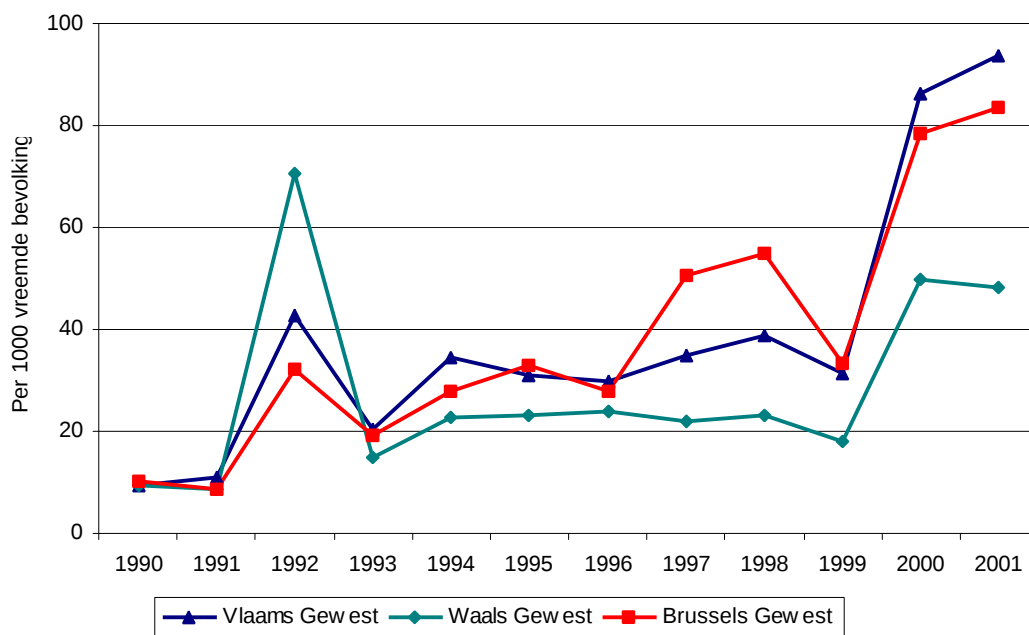
Figuur 6.4-5 Procentuele samenstelling van de buitenlandse bevolking per gewest van België, op 1 januari 2002

Bron: NIS, bewerking APS.

In 2000, het eerste jaar van inwerkingtreding van de versoepelde naturalisatiewetgeving, naturaliseerden zich 61.980 vreemdelingen tot Belg, waarvan 24.814 woonachtig in het Vlaamse Gewest. Voor 2001 zijn deze cijfers respectievelijk 62.982 en 26.016. Gerelateerd aan de bevolking met buitenlandse nationaliteit, is het aandeel het hoogst in Vlaamse Gewest: bijna 1 op 10 vreemdelingen liet zich in 2000 en in 2001 naturaliseren tot Belg. Hiermee wordt het Vlaamse Gewest koploper binnen Europa naast topland Nederland (94% in 1999).

Figuur 6.4-6 Evolutie van de naturalisatie tot Belg in de loop van de jaren 1990-2001, per 1000 vreemde bevolking

Bron: NIS, bewerking APS.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De ontwikkelingen in de voorbije periode laten niet toe te stellen dat de EU-lidstaten overspoeld worden met vreemdelingen van buiten de Europese Unie. De netto migratie vertoont een matig positief saldo, overigens de belangrijkste – of soms zelfs enige – bron van bevolkingsgroei in de lidstaten. Ook de instroom van asielzoekers lijkt enigszins bedwongen, o.m. door allerlei beperkende maatregelen.

Hoe de zaken in de toekomst evolueren, blijft een open vraag. Demografische prognoses aangaande toekomstige migratiestromen overheen de landsgrenzen zijn betwistbaar. Tal van onverwachte factoren kunnen immers de hedendaagse trends doorbreken, denk maar aan nieuw beleid inzake immigratie of opvang van asielzoekers, maar ook aan rampen, omwentelingen of oorlogen. Wat wel vaststaat is dat het oude Europa rijk en begeerd is, en in die zin een magneetpool vormt voor menige gelukzoeker. Dit biedt alvast een duidelijk uitgangspunt voor onze toekomstverwachtingen, die aan belang winnen naarmate zij voor specifieke omringende regio's of categorieën van migranten geduid worden.

Immigratie uit Centraal- en Oost-Europa

Na toetreding van de CEE-10 landen tot de Europese Unie kan men geleidelijk aan een ietwat grotere instroom van bepaalde categorieën van werknemers en hun gezinnen uit die landen van herkomst verwachten. In geen geval echter wordt een overrompeling verwacht, tenzij misschien in sommige grensgebieden langs de Duits-Poolse of Oostenrijks-Hongaarse grens.

Aanvankelijk wordt een instroom van 335.000 personen pro annum verwacht onmiddellijk na toetreding tot de Europese Unie, hetgeen na een decade zal terugvallen op 150.000 personen (Eurostat, 2002). Eurostat verwacht opnieuw een piek van het aandeel vreemdelingen uit CEE-10 landen 30 jaar na toetreding, gelijk aan 1,1% volgens prognose. Vooral Duitsland zal een groot deel van deze immigratiestroom absorberen (met een piek van 3,5% CEE-10 immigranten in de totale bevolking 30 jaar na toetreding tot de EU).

Voor België – en a fortiori voor Vlaanderen – zullen de gevolgen veel beperkter zijn. Niettemin kunnen tijdens de fase van convergentie van de economische stelsels wel gevolgen verwacht worden voor bepaalde segmenten van de arbeidsmarkt, inzonderheid voor selecte categorieën van lager geschoolden tewerkgesteld in de industrie of in dienstverlenende beroepen, hetzij door groepen van arbeiders die van ginds naar hier worden gelokt door de grote loonverschillen, hetzij door re-lokalisatie van bedrijven van hier naar ginds. Op middellange termijn (5 à 15 jaar) wordt verwacht dat ook hoger geschoolden in competitie zullen komen met residenten afkomstig uit CEE-10 landen, die immers vaak hoge scholingskwalificaties bereikten in de landen van herkomst.

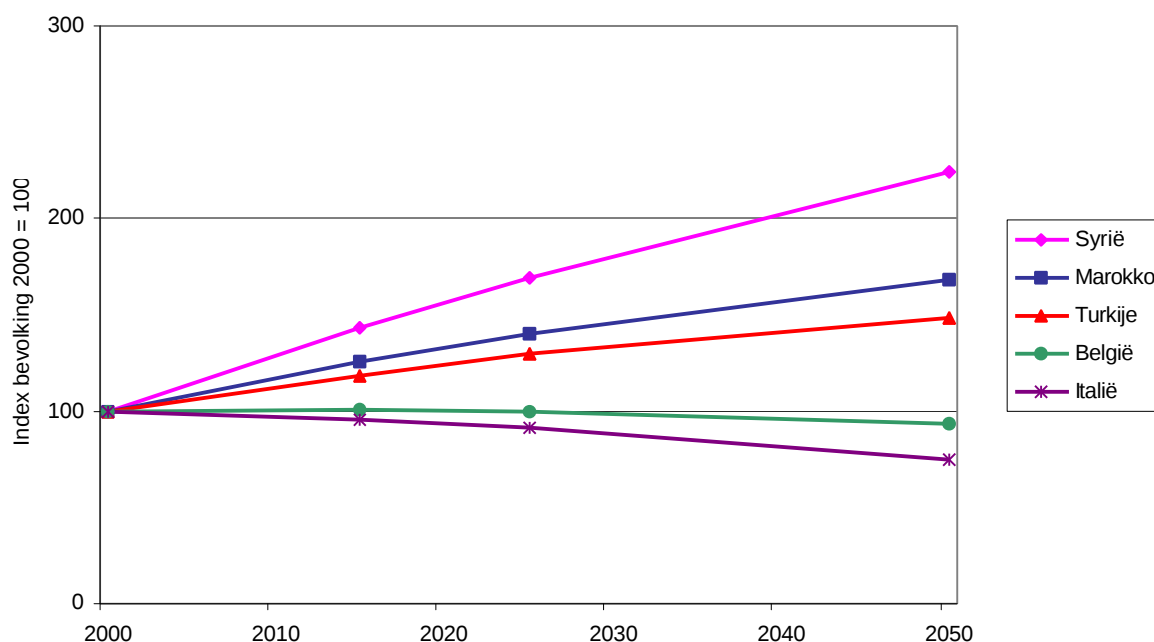
Immigratie uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten

Daar waar de Europese bevolking stagneert, of in bepaalde Europese landen zelfs al enigszins terugloopt, wordt juist een snelle bevolkingstoename verwacht in de landen van Noord-Afrika en het Nabije Oosten. In Turkije en Tunesië gaat het weliswaar om een matige groei, maar in Algerije, Marokko en ook in Egypte betreft het duidelijk een sterkere groei. Syrië zal de komende halve eeuw geconfronteerd worden met minstens een bevolkingsverdubbeling.

Naar onze verwachting zal de immigratie uit de landen van Noord-Afrika toch eerder beperkt zijn, en wel om volgende drie redenen: 1) de forse terugloop van de vruchtbaarheid in deze landen, wat hoop biedt om op termijn het evenwicht tussen demografische en economische groei te herstellen; 2) een gunstig investeringsklimaat in deze landen voor arbeidsintensieve nijverheid omwille van de lage lonen; 3) het restrictieve immigratiebeleid van “Fort Europa”.

Het Midden-Oosten blijft niettemin een explosieve regio. De snelle bevolkingsgroei in landen als Syrië en Jordanië voegt beslist een nieuwe dimensie toe aan het Midden-Oostenconflict, temeer daar de regio nu reeds kampt met een tekort aan drinkbaar water, de “olie van de toekomst”. Het tijdig onderkennen van deze problematiek, o.m. door de nabijgelegen Europese Unie, moet toelaten te anticiperen op een reeks van ontwikkelingen om zodoende ernstige ontwrichtingen af te wenden. Duidelijk is wel dat de hefbomen voor beleid dienaangaande op het supranationale niveau gesitueerd zijn, waartoe uiteraard België, en naargelang de bevoegdheden óók het Vlaamse Gewest, zich kunnen inschrijven.

Figuur 6.4-7 Vooruitzichten inzake bevolkingsevolutie voor een selectie van landen, 2000-2050, in indexcijfers met bevolking 2000=100

Bron: VN, *World Population Prospects: The 2002 Revision* (bevolkingsvooruitzichten volgens de meest plausibele medium variant).

Asielzoekers

Volgens het *Human Development Report 2003* van de VN-ontwikkelingsorganisatie UNDP is er nooit eerder zoveel vooruitgang geboekt inzake de verbetering van levensomstandigheden voor een groot deel van de mensheid als in het afgelopen decennium. Het aantal mensen dat in extreme armoede leeft, nam ondanks de stijgende wereldbevolking af van 30 naar 23 procent. Het aantal mensen dat honger lijdt is met 20 miljoen afgenomen. In dertig landen, waar bijna de helft van de wereldbevolking woont, bedroeg de economische groei meer dan 3 procent. In Oost- en Zuid-Azië, de bevolkingsrijkste delen van de wereld, is het aantal mensen dat van minder dan een dollar per dag overleeft, gehalveerd (UNDP, 2003).

Daartegenover staat echter een groep van zgn. “*failed states*” of “*mislukte staten*” die steeds verder achterblijven en waarvoor de vooruitzichten somber zijn.³ Twaalf procent van de wereldbevolking woont in 54 landen die in het afgelopen decennium zijn weggezaakt en een kwart van de bevolking in 71 landen waar sprake was van stagnatie (UNDP, 2003).

De tragedies spelen zich af in Afrikaanse landen waar burgeroorlogen woeden, maar ook in voormalige zuidelijke Sovjetrepublieken, zoals in de Kaukasus. Kenmerkend voor deze “*falende landen*” is dat zij “*afhankelijker zijn van buitenlandse militaire interventies dan van buitenlandse hulp*” (NCR, 2003).

³ De Wereldbank hanteert de afkorting LICUS voor deze groep van landen, wat staat voor “low income countries under stress”. Tot die stress behoort armoede, falend staatsbestuur en bevolkingsgroei. (Zie NRC Handelsblad, 13 maart 2003, Opinie Roel Janssen: “Het Oude Europa en de vergrijzing”).

Dat deze ontwrichtingen vluchtelingenstromen met zich kunnen meebrengen, moet niet verwonderen. Thans liggen voorstellen ter tafel van de Europese Unie, vooral op initiatief van de Britse regering, om grote asielcentra in te richten dichtbij de conflicthaarden. Deze en andere voorstellen strekken ertoe de potentiële stroom van asielzoekers naar o.m. Europa in te dijken, en de oplossingen te zoeken in het gebied van oorsprong.

Brain drain en brain gain

De terugloop van geboortecijfers alsmede de krimpende bevolkingen in sommige landen van de Europese Unie, maken dat in bepaalde sectoren op termijn ook substantiële tekorten aan arbeidskrachten kunnen ontstaan. Hierbij kan in de eerste plaats gedacht worden aan bepaalde beroepen in de zorgsector, maar ook aan gespecialiseerde beroepen die een hoog scholingsniveau vereisen.

Landen als de Verenigde Staten, Canada en Australië trekken sinds jaar en dag profijt uit de immigratie van hooggekwalificeerde werknemers. In de VSA kan men onder bepaalde voorwaarden een "green card" bekomen die recht geeft op werk en uitzicht biedt op het Amerikaans burgerschap. Canada hanteert zeer openlijk een beleid van positieve selectie: enkel werknemers met een hoog kwalificatieniveau of met specifieke vaardigheden kunnen het land binnen. Binnen de EU-15 voert vooral Duitsland een selectief immigratiebeleid.

Buitenlandse IT-specialisten die aan de in de wet voorziene voorwaarden voldoen, kunnen in Duitsland binnen korte termijn (enkele uren) een arbeids- en verblijfsvergunning bekomen.

Deels zelfs drijft het succes van hun economieën op die instroom. Het ligt dan ook in de verwachting dat de Europese Unie in de toekomst eveneens dergelijk selectief immigratiebeleid zal willen aanmoedigen.

Alvast een sterk pleidooi in deze zin is ons bekend van Kofi Annan, secretaris-generaal van de Verenigde Naties: "Eén van de grote uitdagingen voor de uitgebreide Europese Unie zal de komende jaren en decennia de aanpak van de immigratie zijn. Als de Europese lidstaten deze uitdaging doorstaan, zal de immigratie hen verrijken en versterken. Zo niet, dan zou dit kunnen leiden tot dalende levensstandaarden en sociale verdeeldheid. Iedereen met een hart voor de toekomst van Europa – en voor de menselijke waardigheid – zou daarom stelling moeten nemen tegen de neiging om immigranten tot zondebok van sociale problemen te maken. De overgrote meerderheid van de immigranten is ijverig, moedig en vastberaden. Ze willen niets cadeau krijgen. Ze willen een eerlijke kans voor zichzelf en hun gezinnen. Ze zijn geen misdadigers of terroristen. Ze houden zich aan de wet. Ze willen niet apart leven. Ze willen integreren maar met behoud van hun identiteit." (Annan, 2004).

Vreemdelingen en asielzoekers in het Vlaamse Gewest

Alle hierboven aangeduide tendensen treffen heel de Europese Unie. Er is een toenemende migratiedruk maar echte volksverhuizingen zijn niet te verwachten.

Wat wel specifiek België – en bij inclusie Vlaanderen – kan treffen, is de instroom van nieuwe EU-ambtenaren en in hun kielzog tal van lobbypersoneel en hun familieleden, althans voor zover Brussel hoofdzetel van de Europese Unie blijft. Enig idee van de omvang van de nieuwe inwijking van ambtenaren en navolgers als gevolg van de toetreding van de nieuwe lidstaten uit Centraal- en Oost-Europa (CEE-12), kan men inschatten door te steunen op de ervaring van vorige toetredingen. Van de drie landen die toetraden op 1 januari 1995, Zweden, Finland en Oostenrijk, is het aantal residenten uit deze landen van herkomst in ons land tussen 1 januari 1994 (1 jaar voor toetreding) en 1 januari 2002 (7 jaar na toetreding) toegenomen van 5.015 naar 12.580 residenten, een stijging met ca. 7.500 eenheden. Een toename van plusminus 30.000 nieuwe residenten uit de 12 CEE-landen, lijkt derhalve een plausibele inschatting.

Vermits globaal genomen 30% van de residenten in ons land, afkomstig uit de andere EU-lidstaten, in het Vlaamse Gewest woonachtig is, kan men op termijn grofweg op een toename van plusminus 10.000 nieuwe residenten in het Gewest rekenen. Al bij al kleine aantallen dus, maar niettemin een aanwinst voor de regio van een hooggekwalficeerde en koopkrachtige populatie.

BRONNEN

- Annan, Kofi. *Geen Europa zonder migranten*. (Toespraak gehouden in het Europees Parlement dd. 29 januari 2004.) De Standaard 30/01/04.
- Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung (2000). *Das IT-Sofortprogramm der Bundesregierung. Informationen für ausländische IT-Fachkräfte und Unternehmen*. Berlin: Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung – Referat Öffentlichkeitsarbeit und Kommunikation.
- Eurostat. *Migration keeps the EU population growing. Theme Statistics & social conditions*. Statistics in focus (Issue Date: 28/05/2002).
- Eurostat. Theme 3: Population and social conditions. *European Social Statistics – Migration*. Luxemburg: Office for Official publications of the European Communities, 2002.
- Eurostat. Theme 3: Population and social conditions (2002). *European Social Statistics – Demography*. Luxemburg: Office for Official publications of the European Communities.
- NRC Handelsblad 22-07-2003, Editoriaal “*Ontwikkeling*”.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs – Population Division (2002). *World Population prospects: The 2000 Revision*. Volume III. Analytical Report. New York: United Nations publication.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs – Population Division (2002). *World Population prospects: The 2000 Revision*. (zie <http://esa.un.org/unpp/index.asp?panel=2>).
- United Nations Development Programme (UNDP) (2003). *Human Development Report 2003*. New York – Oxford: OUP.

LEESWIJZER

- * Demografische structuur = samenstelling van de bevolking in bepaalde opzichten.
- * Demografische druk = de verhouding tussen het aantal mensen onder de 20 en boven de 65 jaar enerzijds, en de productieve leeftijdsgroep daartussenin anderzijds.

THESE 5: GERINGE IMPACT MIGRATIESTROMEN VAN EN NAAR WALLONIË EN BRUSSEL

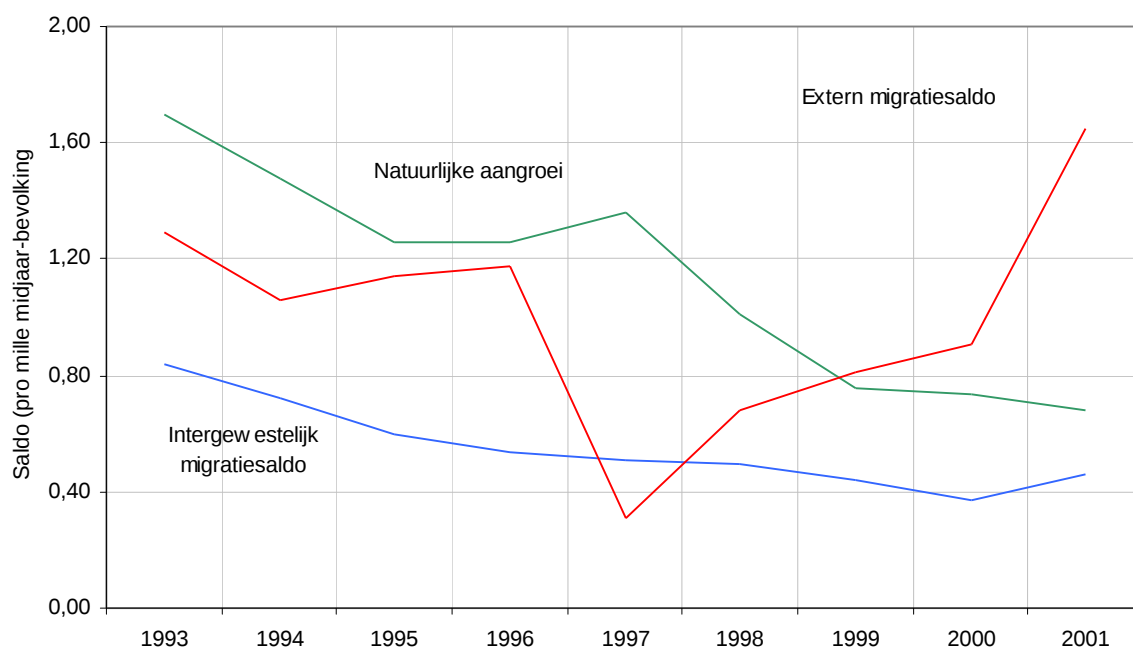
PROBLEEMSTELLING

Natuurlijke aangroei en migratie

De aangroei van de bevolking kent tweeërlei oorzaken: natuurlijke aangroei en migratie. De natuurlijke aangroei slaat op het verschil tussen geboorten en sterfgevallen in het observatiejaar. Het migratiesaldo duidt op het verschil tussen immigratie en emigratie. Voor het Vlaamse Gewest betreft dit concreet de instroom uit en de uitstroom naar andere landen of andere gewesten van het land. Een positief saldo hier duidt een netto immigratie aan, een negatief saldo een netto emigratie.

De natuurlijke aangroei in het Vlaamse Gewest loopt reeds geruime tijd terug, maar blijft niettemin positief. Tussen 1993 en 2001 zakte de waarde van +1,7 naar +0,7‰. Het extern en het intergewestelijk migratiesaldo zijn lichtjes positief, wat in beide gevallen een netto immigratie aanduidt. De intergewestelijke netto immigratie nam ietwat af tussen 1993 en 2000, maar vertoont in 2001 een lichte stijging (tot +0,5‰). De netto immigratie vanuit het buitenland vertoont een meer grillig verloop, met een relatief scherpe daling in 1997 en een scherpe stijging in de loop van 2001 (tot +1,7‰). Van alle groeicomponenten van de bevolking in het Vlaamse Gewest komt thans de externe netto immigratie op de eerste plaats, gevolgd door de natuurlijke aangroei en de intergewestelijke netto immigratie.

Figuur 6.5-1 Natuurlijke aangroei en saldi uit de externe en intergewestelijke migratie, Vlaamse Gewest, 1993-2001

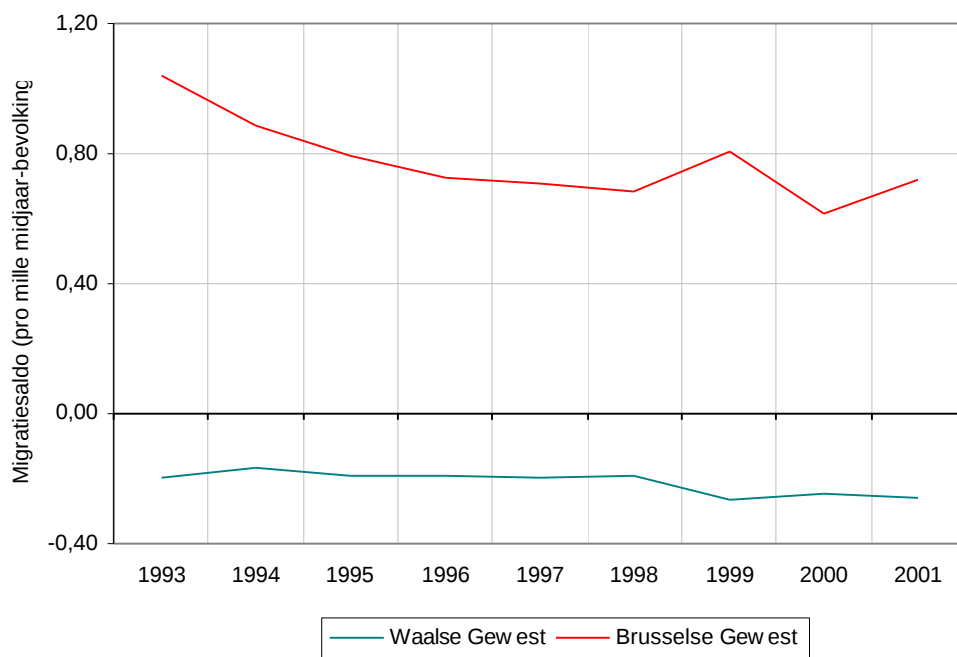
Noot: het immigratiesaldo betreft het saldo van zowel de externe migratie (van en naar het buitenland) als van de intergewestelijke migratie (van en naar Wallonië of Brussel). De emigratie naar het buitenland is hierbij bepaald door de som van de geregistreerde emigratie en het saldo van de ambtshalve inschrijvingen en schrappingen, volgens de gegevens van de tabel 00.87 van het NIS.

Bron: NIS, Rijksregister.

Intergewestelijke migratie

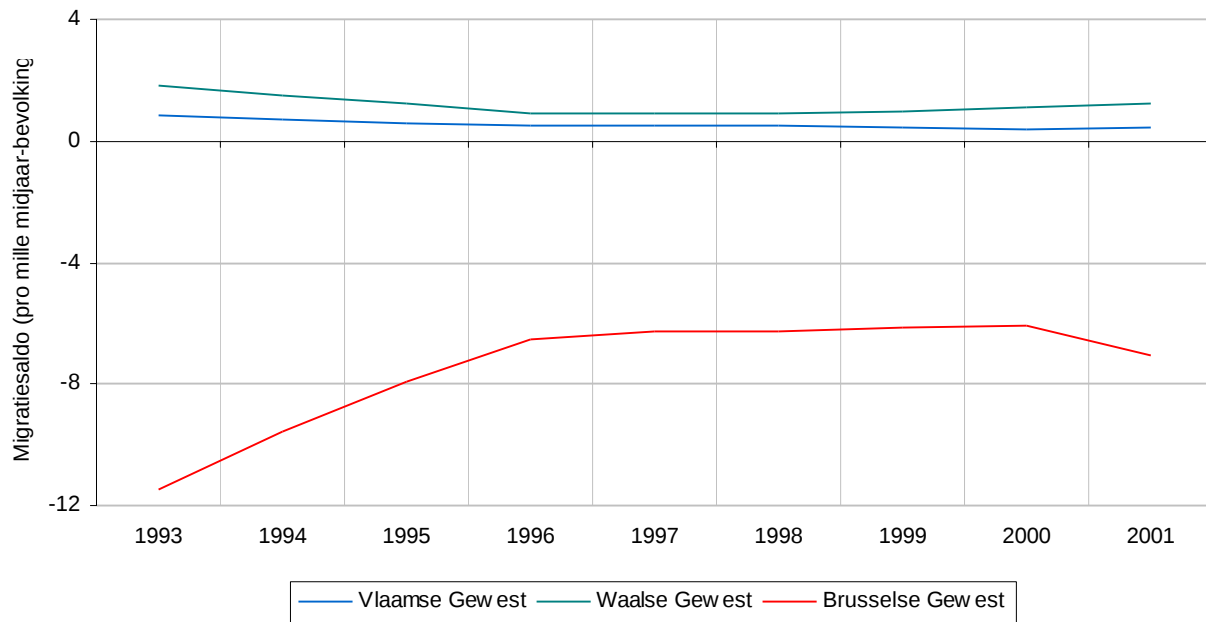
Kijken we meer specifiek naar de intergewestelijke migratie, dan kan de positieve migratiebalans in Vlaanderen voor het Vlaamse Gewest hoofdzakelijk verklaard worden door de netto immigratie van Brussel naar Vlaanderen. Daartegenover wordt – over alle jaren tussen 1993 en 2001 – een netto emigratie van Vlaanderen naar Wallonië waargenomen van plusminus 1.500 eenheden (-0,3‰ in 2001). In aantallen gaat het de laatste jaren om een jaarlijkse netto instroom uit Brussel van plusminus 4.000 eenheden (+0,7‰ in 2001).

Figuur 6.5-2 Saldo van de intergewestelijke migraties tussen het Vlaamse Gewest enerzijds, het Waalse en Brusselse Gewest anderzijds, 1993-2001

Bron: NIS, Rijksregister.

Figuur 6.5-3 Saldo van de intergewestelijke migraties voor het Vlaamse Gewest, het Waalse en het Brusselse Gewest, 1993-2001

Bron: NIS, Rijksregister.

De conclusie van deze verkenning leert dat het fenomeen van de stadsvlucht nog steeds aanhoudt in het Brusselse Gewest. Niettemin is er wel een kentering ten gunste van de hoofdstad vermits het aantal dat per saldo vertrekt naar de beide overige gewesten, met de jaren terugloopt (op 2001 na t.o.v. 2000). Hierbij kan voor de hoofdstad nog opgemerkt worden dat de thans matige stadsvlucht (-6.800 eenheden in 2001) ten volle gecompenseerd wordt door een netto instroom van inwijkelingen vanuit het buitenland (+11.000 eenheden in 2001).

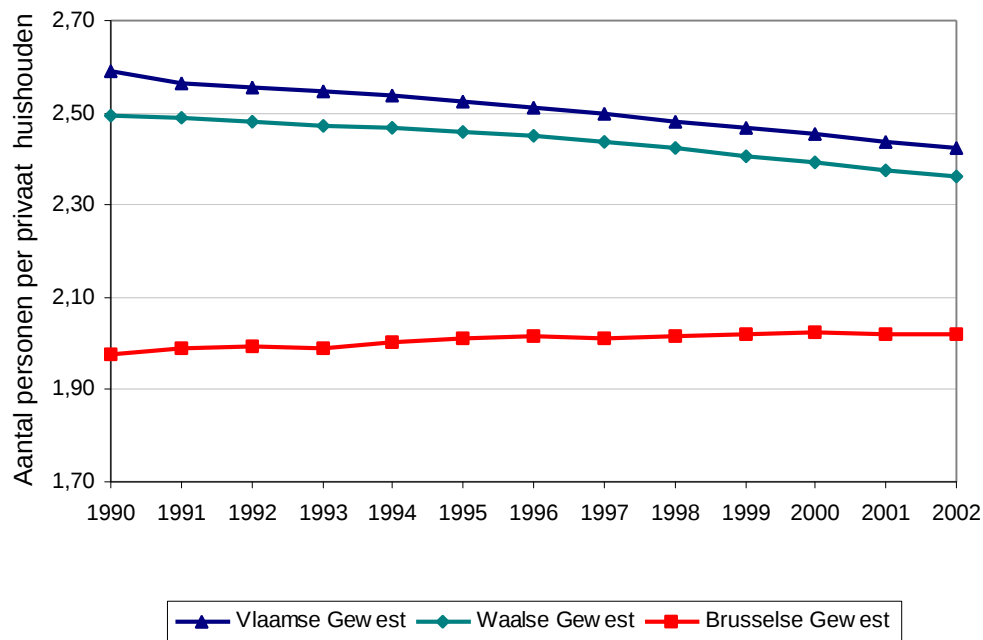
Vlaanderen is per saldo iets minder attractief dan Wallonië in het aantrekken van Brusselse uitwijkelingen. De effecten in termen van bevolkingsgroei van de matige stadsvlucht uit Brussel zijn evenwel, voor de beide regio's als geheel beschouwd, zeer miniem te noemen. In Vlaanderen zijn de natuurlijke aangroei en de laatste jaren vooral de externe immigratie belangrijker componenten van de bevolkingsgroei. In alle gevallen gaat het ook hier om per saldo minieme aantallen, waardoor ook de totale aangroei vrij licht te noemen is (+2,80‰ in 2001).

PROBLEEMSTELLING

Evolutie van gemiddelde huishoudgrootte

Op 1 januari 2002 telde het Vlaamse Gewest afgerond 2,43 miljoen huishoudens tegenover 2,20 miljoen in 1990. Dit betekent een aangroei met 10,9%. De bevolking in private huishoudens daarentegen evolueerde van 5,68 miljoen naar 5,90 miljoen, een aangroei met amper 3,8%. Beide evoluties samen duiden op een toenemende *gezinsverdunning*. Waar in 1990 een particulier huishouden gemiddeld nog 2,59 personen telde, is dit op 1 januari 2002 gedaald tot 2,42 personen.

Figuur 6.6-1 Evolutie van het aantal personen per particulier huishouden per gewest van België, 1990-2002 (cijfers voor 1 januari)

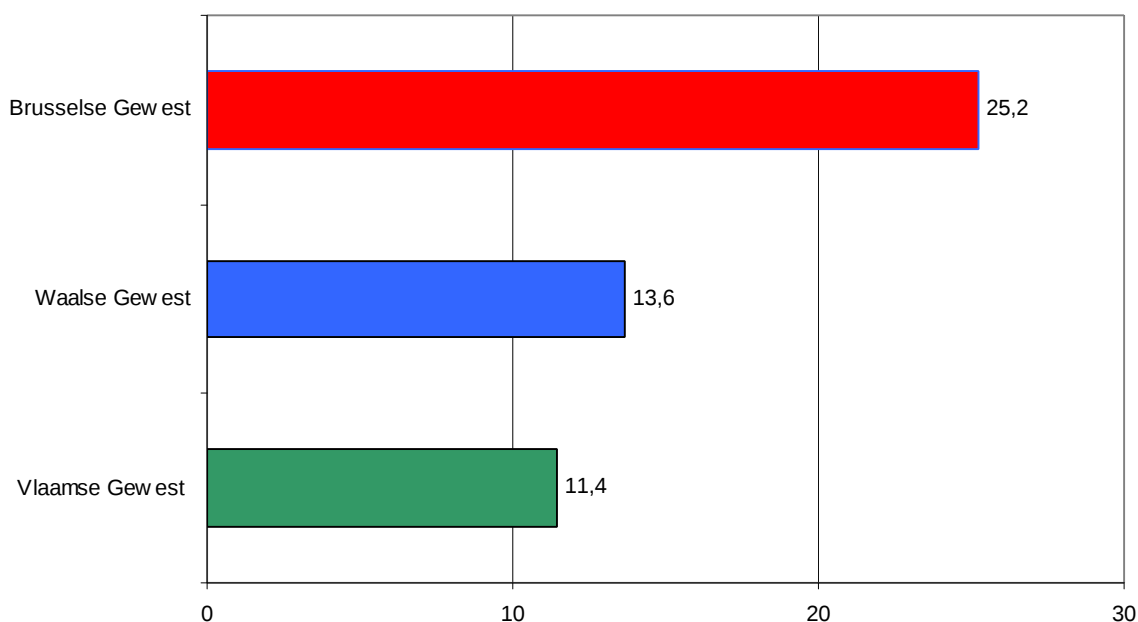
Bron: NIS, Rijksregister.

In Wallonië wordt een parallelle evolutie opgemerkt, zij het dat in dit gewest het gemiddeld aantal personen per particulier huishouden telkens iets lager ligt dan in Vlaanderen. In een grootstad als Brussel zijn de huishoudens in doorsnee beduidend kleiner, maar hier wordt over de laatste decade geen verdere neergang waargenomen.

Algemeen beeld per gewest

Op 1 januari 2002 telde Vlaanderen afgerond 782.000 alleenstaanden onder haar bevolking, althans volgens de aangiften bij het Rijksregister. Dit is omgerekend 11,4% van de totale bevolking, iets lager dan in Wallonië en heel wat lager dan in Brussel.

Figuur 6.6-2 Percentage alleenstaanden in de bevolking per gewest van België, 1-01-2002

Bron: NIS, Rijksregister.

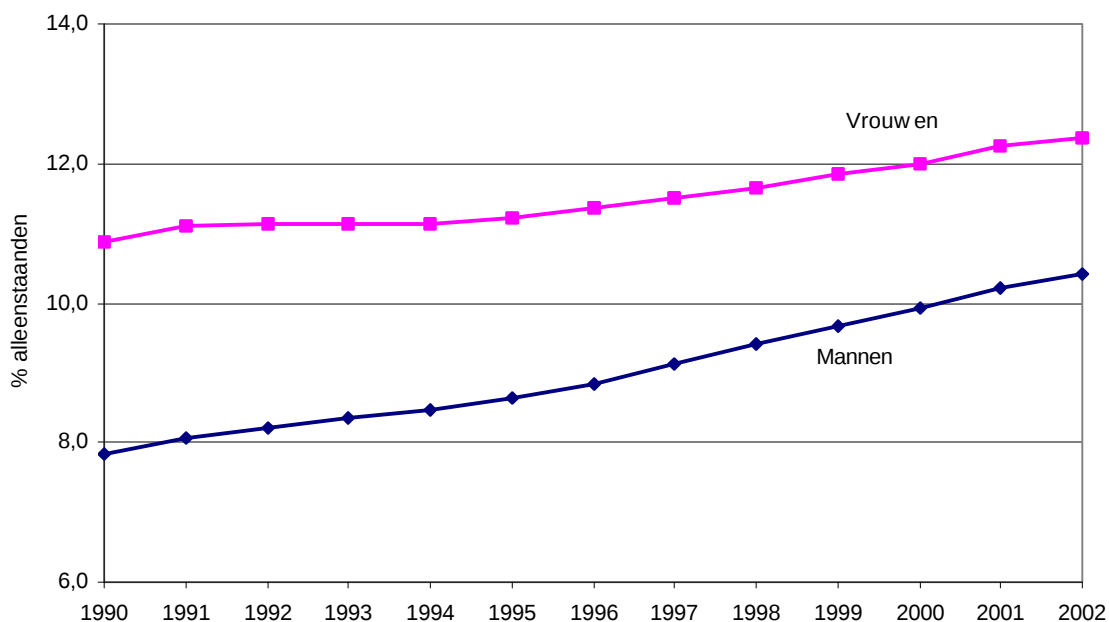
De jaarlijkse evolutie van het percentage alleenstaanden tussen 1990 tot 2002 vertoont zowel in Vlaanderen (van 9,4% tot 11,4%) als in Wallonië (van 11,5% tot 13,6%) een duidelijke en gestage stijging. In het Brusselse Gewest wordt andersom een lichte daling met 1 procentpunt waargenomen (van 25,8% naar 24,7%).

Alleenstaanden per geslacht

In alledrie de gewesten zijn er naar verhouding meer alleenstaanden onder de vrouwelijke dan onder de mannelijke bevolking. Voor Vlaanderen en Wallonië gaat het om een verschil van afgerond 2 procentpunt (respectievelijk 12,4% en 10,4% voor Vlaanderen; 14,6% en 12,7% voor Wallonië), voor het Brusselse Gewest betreft het een verschil van 1 procentpunt (respectievelijk 25,2% en 24,2%).

In alle gewesten van het land overigens versmalt het verschil tussen beide seksen in dit opzicht als we de evolutie sinds 1990 volgen. In Vlaanderen en Wallonië heeft dit te maken met de snellere aangroei van de proportie alleenstaanden onder de mannelijke dan onder vrouwelijke bevolking; in Brussel met een schommelende maar finaal lichte aangroei van de proportie alleenstaanden onder de mannelijke bevolking tegenover een exclusieve terugloop van deze proportie onder de vrouwelijke bevolking.

Figuur 6.6-3 Evolutie van het aandeel alleenstaanden in de Vlaamse bevolking per geslachtsgroep, 1990-2002 (cijfers voor 1 januari), in %

Bron: NIS, Rijksregister.

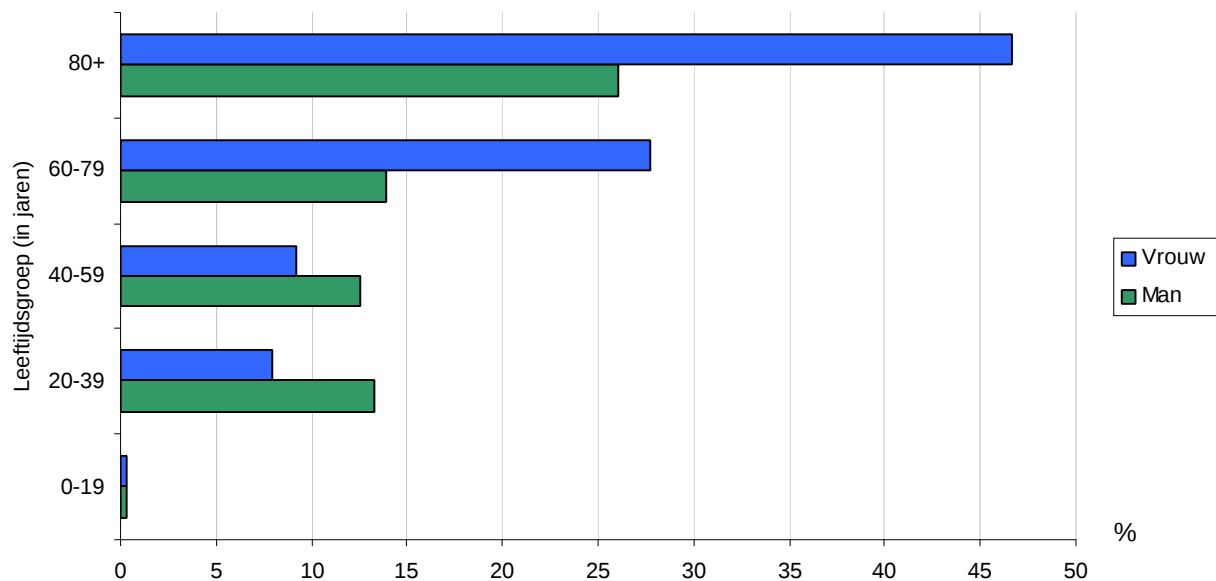
In de beschouwde periode steeg het procentuele aandeel alleenstaanden van 7,9% naar 10,4% (+2,6 procentpunt) onder de mannelijke bevolking, en van 10,9% naar 12,4% (+1,5 procentpunt) onder de vrouwelijke bevolking in Vlaanderen.

Alleenstaanden naar leeftijd

Het aandeel alleenstaanden neemt fors toe op oudere leeftijd. In leeftijdsgroepen voor 60 jaar zijn er verhoudingsgewijs meer alleenstaanden onder de mannen, bij zestigplussers treft vooral het aanmerkelijk hogere aandeel alleenstaanden onder vrouwen. Bij vrouwen van 80 jaar en ouder is omzeggens één op de twee alleenstaand (47% op 1 januari 2002).

Het is redelijk om aan te nemen dat het hogere aandeel alleenstaanden bij vrouwen op oudere leeftijd in hoofdzaak te maken heeft met de weduwstaat, die duidelijk meer vrouwen dan mannen treft ingevolge de hogere levensverwachting bij vrouwen. Daarbovenop komt de geringere geneigdheid om te verhuizen naar een bejaardentehuis.

Figuur 6.6-4 Percentage alleenstaanden per leeftijds- en geslachtsgroep, Vlaamse Gewest, situatie op 1-01-2002

Bron: NIS, Rijksregister; berekening m.b.v. de bevolkingskubussen ontwikkeld door het MIS-team van het departement WVC.

Enigszins in de marge hiervan kan opgemerkt worden dat het verschil in levensverwachting bij geboorte tussen de beide geslachten afneemt: de extra levensverwachting voor vrouwen bedraagt +5,92 jaar bij transversale opmeting in de periode 1998/2000 tegenover bvb. +6,25 jaar bij dezelfde opmeting in de periode 1991/1993.⁴ Dit kan deels – hoewel slechts marginaal – de hoger aangeduide toenadering van de proportie alleenstaanden in beide geslachtsgroepen verklaren (zie fig. 6.6-3), in de zin dat a) vrouwen iets langer blijven samenleven met hun partner en b) iets meer mannen dan vroeger alleen komen te staan.

Het betrekkelijk grote aandeel alleenstaande mannen tussen 20 en 59 jaar heeft wellicht te maken met verbroken relaties, waarbij bij separatie de eventuele kinderen vaak nog aan de moeder worden toegewezen. Tal van huwelijken loopt vandaag de dag op de klippen⁵ en dit is wellicht – hoewel moeilijker verifieerbaar – minstens net zo het geval voor ongehuwde paren.

Alleenstaanden in hoofdgebieden van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen

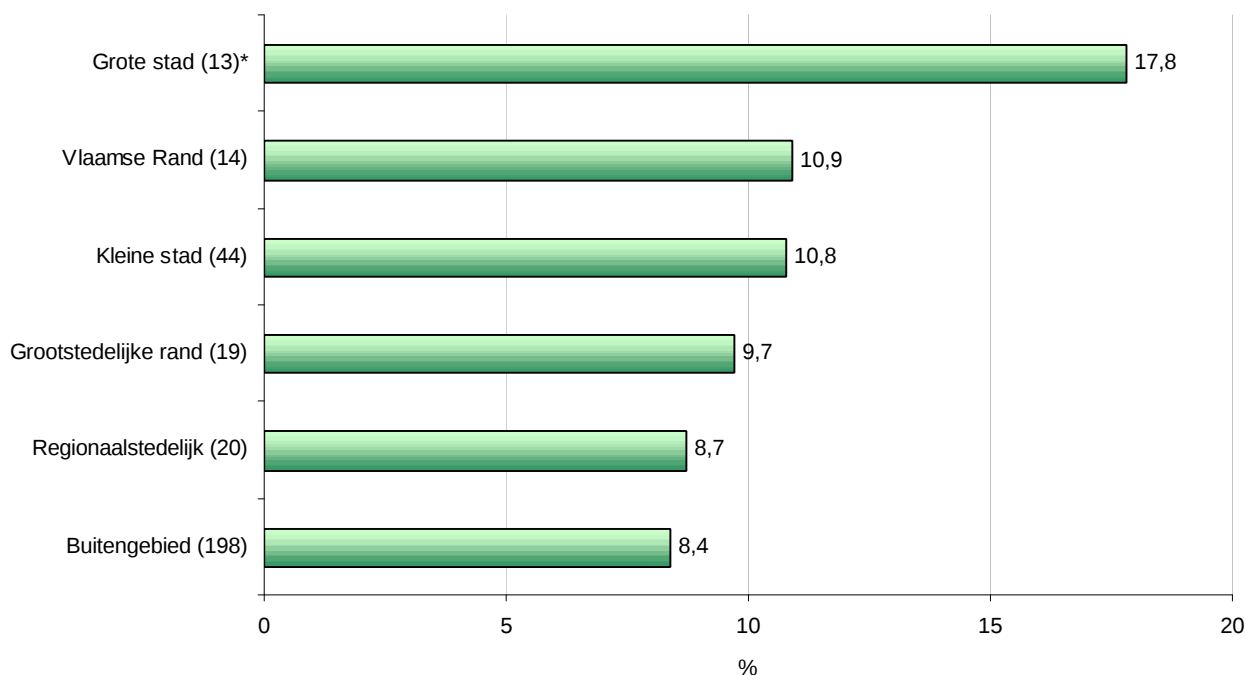
Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) vormt het kader voor de duurzame ruimtelijke ontwikkeling van het Vlaamse Gewest tot 2007. Tal van bepalingen hierover zijn geregeld in de decreten houdende de ruimtelijke structuurplanning van 24 juli 1996 en van 6 mei 1999.

⁴ Bron: NIS; berekening volgens de driejaarlijkse sterftetafels, gebaseerd op cijfers van het Rijksregister.

⁵ In 2001 waren er 23.191 huwelijken en 15.165 echtscheidingen in het Vlaamse Gewest (ratio 1,5:1); in 1990 waren de aantallen respectievelijk 38.256 en 10.610 (ratio 3,6:1).

Op basis van de stedelijke uitrustingsgraad en het voorzieningenniveau, van het belang van het stedelijke gebied voor de omgeving en voor Vlaanderen en op basis van de interne stedelijke structuur, worden gemeenten of delen van gemeenten onderverdeeld in een aantal beleidscategorieën.⁶ In de praktijk wordt vaak een vereenvoudigde en praktische indeling gehanteerd met een groepering van gemeenten in structuurgebieden als uitgangspunt. Hier maken we het onderscheid tussen de hoofdgebieden 'grote stad' (13 steden), kleine stad (44), grootstedelijk randgebied (19), regionaalstedelijk randgebied (20 gemeenten), het buitengebied (198) en de Vlaamse Rand omheen Brussel (14).

Figuur 6.6-5 Percentage alleenstaanden per hoofdgebied van het RSV, situatie 1 januari 2002

Bron: NIS – Rijksregister, bewerking APS.

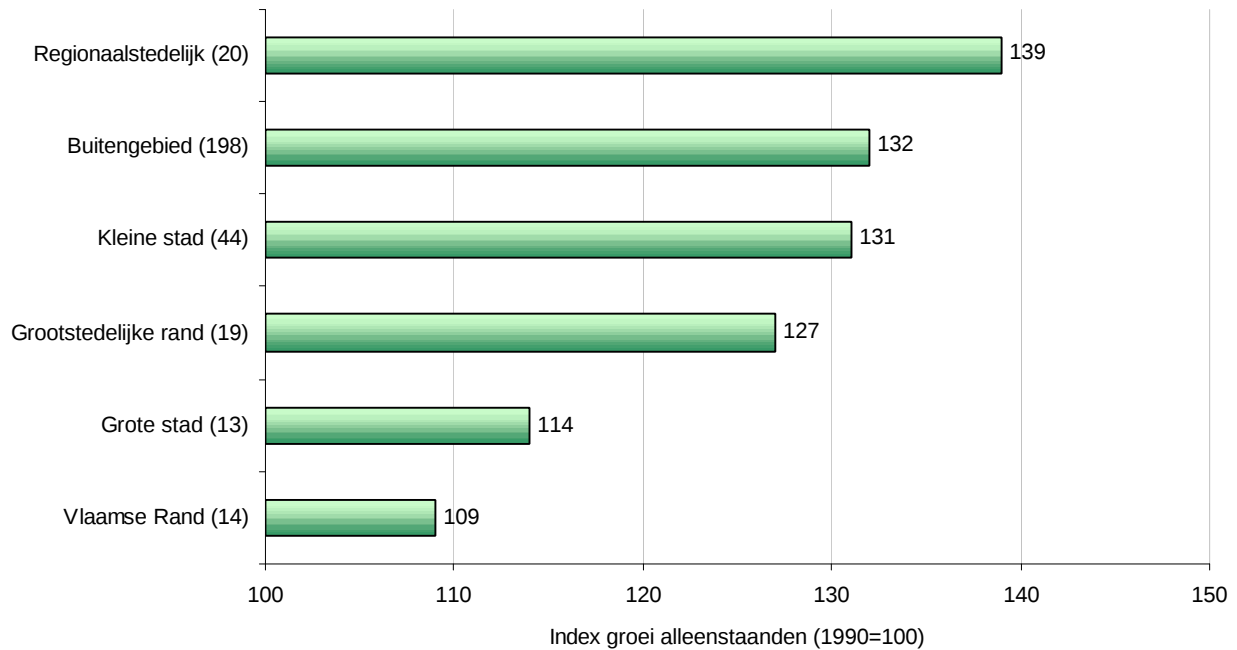
In figuur 6.6-5 treft vooral de omvangrijke proportie alleenstaanden in de grotere steden. De overige gebieden tellen naar verhouding minder alleenstaanden.

Bekijken we in de volgende figuur evenwel de evolutie tussen 1990 en 2002, dan valt vooral de sterke stijging van het aandeel alleenstaanden in de bevolking in het 'buitengebied' en in het 'regionaalstedelijk randgebied' op (gemeenten als Izegem, Denderleeuw, Oud-Turnhout, Diepenbeek), dit in tegenstelling tot de zwakkere stijging in de grote steden en in de Vlaamse Rand. Het platteland verstedelijkt a.h.w. ook in dit opzicht.

⁶ Voor de afbakening is geput uit:

- VAN DER HAEGEN H. & PATTYN, M. (1983). Stedelijke structuren en hiërarchieën in België. *Ruimtelijke Planning*, 9.
- VAN HECKE E. & VAN DER HAEGEN H. (1997). *Hiërarchie van de stedelijke kernen in Vlaanderen. Studie uitgevoerd in opdracht van AROHM*, ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Figuur 6.6-6 Evolutie aantal alleenstaanden 1990-2002, per structuurgebied van het RSV

Bron: NIS – Rijksregister, bewerking APS.

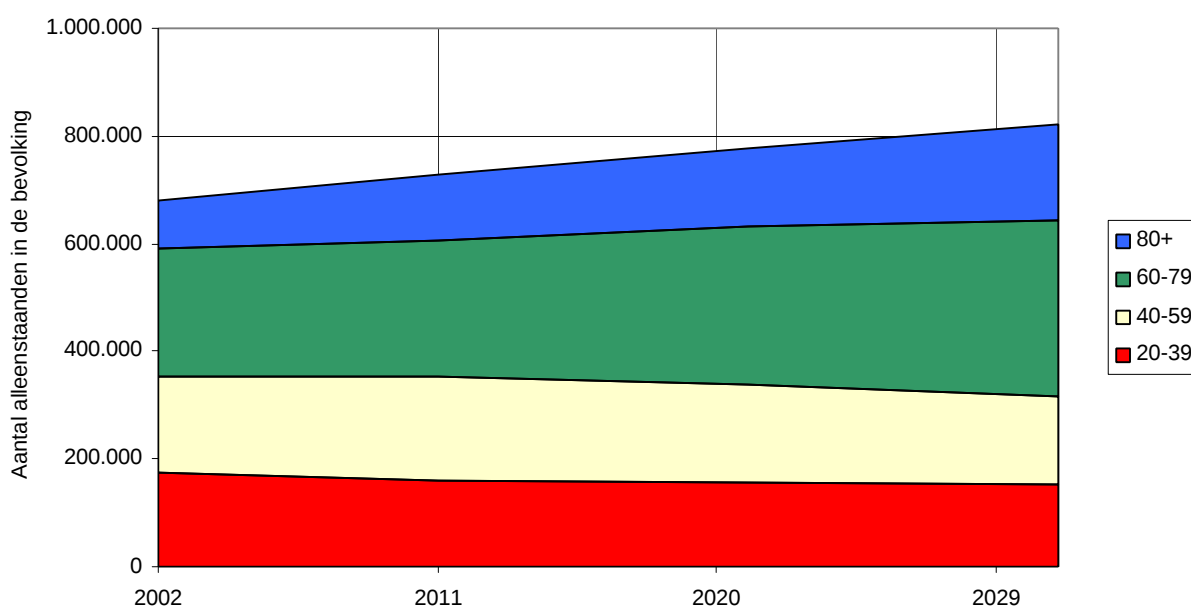
TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De voorgaande verkenning geeft aan dat de *vergrijzing van de bevolking* enerzijds en de *grotere ontbindingskans van een partnerrelatie* anderzijds, de twee bepalende factoren zijn die maken dat meer personen in de bevolking alleen komen te staan.

De vergrijzing is goed voorspelbaar omdat dit in hoofdzaak neerkomt op het doorschuiven van de babyboomgeneratie uit de vijftiger en zestiger jaren van de vorige eeuw, de zgn. “demografische hobbel”. Bijgevolg kunnen de effecten hiervan op de toename van het aantal alleenstaanden in de bevolking vrij goed geschat worden.

Passen we de op 1 januari 2002 waargenomen proporties alleenstaanden per leeftijdsgroep toe op de door het NIS voorspelde bevolkingsstructuur van 2010, 2020 en 2030 (telkens op 31 december) en interpoleren we voor de tussenliggende jaren, dan ontstaat volgend beeld:

Figuur 6.6-7 Aantal alleenstaanden in de bevolking naar leeftijdsgroep, Vlaamse Gewest

Bron: NIS, Rijksregister.

Noot: waarneming leeftijdsstructuur bevolking Vlaamse Gewest op 1-01-2002, voorspelde leeftijdsstructuur volgens NIS-projecties op 31-12-2010, 2020 en 2030. Berekening alleenstaanden per leeftijdsgroep op 1-01-2002 volgens de bevolkingskubussen ontwikkeld door het MIS-team, departement WVC, met toepassing van deze proporties op de voorspelde leeftijdsstructuur van de vermelde jaren.

Het totale aantal alleenstaanden in de bevolking stijgt naar verwachting van afgerond 685.000 in 2002 naar een geschatte waarde van 824.000 in 2030, een toename met plusminus 139.000 eenheden. Opgesplitst naar geslacht betreft dit een toename van bijna 37.000 eenheden bij mannen en van bijna 103.000 eenheden bij vrouwen.

Figuur 6.5-7 laat zien dat de toename zich exclusief situeert bij zestigplussers, wat in feite onze gevolgde methodiek uitdrukt. Boven op dit effect door vergrijzing moet ook nog rekening gehouden worden met de toename van het aantal alleenstaanden als gevolg van het frequenter uiteengaan van partners. Zoals hoger gesteld wordt geacht dat vooral mannen van middelbare leeftijd hierdoor – tijdelijk of permanent – alleen komen te staan, wat maakt dat de bovenstaande figuur vooral een opwaartse correctie van de aantallen behoeft in de middelbare leeftijdsgroepen tussen 20 en 59 jaar. De hierboven gepresenteerde aantallen zijn dus slechts bodemschattingen.

Dezelfde ontwikkelingen laten zich waarnemen in de buurlanden. Het Centraal Planbureau voor de Statistiek (CBS) schat dat het aantal alleenstaanden in Nederland zal toenemen van 2,4 miljoen in 2003 naar 3,4 miljoen in 2030. Ook hier worden de vergrijzing en verbroken relaties als de belangrijkste oorzaken van de groei geduid. ("Steeds meer alleenstaanden door vergrijzende bevolking." NRC Handelsblad, 22 juli 2003.)

BRONNEN

- United Nations Department of Economic and Social Affairs – Population Division. *World Population prospects: The 2002 Revision*. Highlights.
(zie: www.un.org/esa/population/publications/wpp2002.WPP2002-HIGHLIGHTSrev.1PDF).

LEESWIJZER

- * Demografische structuur = samenstelling van de bevolking in bepaalde opzichten.
- * Demografische druk = de verhouding tussen het aantal mensen onder de 20 en boven de 65 jaar enerzijds, en de productieve leeftijdsgroep daartussenin anderzijds.

MACRO-ECONOMISCHE
ONTWIKKELINGEN

MACRO-ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

BENADERING

Een eerste invalshoek is de gevoeligheid van de Vlaamse economie voor externe ontwikkelingen. Hoe gevoelig is de open Vlaamse economie voor de mondialisering en dichterbij voor de uitbreiding van de Europese Unie met 10 of meer lidstaten?

Vervolgens onderzoeken we of de ups en downs in de economie in Vlaanderen uniek zijn of mee bepaald worden door de situatie in de grote muntblokken?

Heeft de Vlaamse economie ten slotte voldoende troeven voor de toekomst: welke structuurkenmerken zijn hierbij belangrijk om op te volgen?

SAMENVATTING

THESE 1

NAAST DE INTERNATIONALE VERWEVENHEID IS DE LOKALE MARKT NOG BELANGRIJK VOOR DE VLAAMSE ECONOMIE

De internationale relaties zijn de voorbije decennia belangrijker geworden voor onze economie. De buitenlandse handel groeit en steeds meer internationale bedrijven investeren in België. De bedrijven moeten zich daardoor concurrentiëler opstellen en worden productiever. Dit neemt niet weg dat een belangrijk deel van onze economie gericht blijft op de interne markt. Bijna twee derde van de werknemers werkt niet rechtstreeks voor de externe markt. Naar verwachting zal enkel in de bouw en de dienstensector een groei van werkgelegenheid optreden tegen 2008. De bezoldigde tewerkstelling in exportgerichte sectoren zal dalen.

THESE 2

VLAANDEREN DRIJFT MEE OP DE GOLVEN VAN DE INTERNATIONALE CONJUNCTUURBEWEGINGEN

In het verleden vonden ook op- en neergaande conjunctuurfases plaats in de drie grote muntblokken, de laatste tijd veelal zelfs synchroon. We bevinden ons nu in een conjunctuurzwakte, te zien aan de dalende investeringen. De depressies zijn recent echter minder scherp dan in de dertiger jaren en vroeger. Het ondersteunend beleid heeft ook in Vlaanderen een positieve impact.

Vlaanderen heeft geen vooruitlopend conjunctuurprofiel, Wallonië wel. Dit betekent dat wanneer het minder goed gaat in de VS, Europa of Japan, het bijna gelijktijdig hier in dezelfde richting evolueert. Een grotere volatiliteit van de conjunctuur is niet uitgesloten in de toekomst. Dit is van belang voor Vlaanderen daar grotere schommelingen het beslissingsproces bemoeilijken (denk maar aan investeringen, maar ook aan grotere schommelingen op de arbeidsmarkt). De inkomsten van de Vlaamse overheid zullen tenslotte eveneens de invloed van conjunctuurschommelingen ondergaan.

THESE 3

WIN-WINSITUATIE BIJ UITBREIDING VAN EU NAAR 25 LIDSTATEN

In 2004 breidt de EU uit met 10 lidstaten, in 2007 nog eens met 2. Nu reeds is er een positieve handelsbalans met de Oost-Europese kandidaat-lidstaten. De impact van de groeiende handel met de kandidaat-lidstaten blijft echter beperkt (3,4% van totale uitvoer van Vlaanderen). De aard van de uitgevoerde producten verschilt per land. Technologisch en kapitaalintensieve producten naar Bulgarije en Litouwen en chemie, elektronica, transport en textiel naar Polen, Hongarije, Tsjechië, Estland en Slovenië (zelfde producten als in Vlaanderen). Steeds meer Belgische bedrijven investeren in de kandidaat-lidstaten.

THESE 4

HET EFFECT VAN DE EENHEIDSMUNT IS NOG MAAR BEPERKT ZICHTBAAR

De omschakeling naar de euro vanaf 1 januari 2001 heeft maar in beperkte mate geleid tot prijsstijgingen. De effecten zijn nog niet echt zichtbaar. Er dient wel gesteld te worden dat de landen die tot de eenheidsmuntzone behoren vooraf heel wat inspanningen hebben moeten doen, onder meer om hun overheidsschuld af te bouwen en hun begroting in evenwicht te krijgen en te houden, ook Vlaanderen.

THESE 5

DE VLAAMSE ECONOMIE MAG NIET OP HAAR LAUWEREN BLIJVEN RUSTEN

Vlaanderen is een welvarende regio. Het BBP per capita is er relatief hoog. Doch een aantal specifieke groeiregio's in Europa weet Vlaanderen bij te benen. Onze traditioneel hoge arbeidsproductiviteit is geen verworvenheid meer. In het verleden werd de Vlaamse welvaart immers in belangrijke mate gerealiseerd door een grote kapitaalinzet per werknemer. Dit werd mede ingegeven door arbeidsbesparende motieven omwille van onze hoge loonkost en zorgde ook voor een relatief grotere arbeidsuitstoot in de industrie dan in andere landen. Dit proces kan niet blijven doorgaan. Schaal- en kapitaalintensieve sectoren zijn goed vertegenwoordigd in het Vlaamse Gewest. Nijverheidstakken met een hoge kennisinhoud komen relatief minder aan bod in Vlaanderen.

THESE 6

ICT IS VAN BELANG VOOR VLAAMSE ECONOMIE

Het aandeel van tewerkstelling in ICT stijgt sneller dan de algemene trend inzake werkgelegenheid maar het aandeel ligt in Vlaanderen nog onder het EU-gemiddelde. Het aanvankelijke overoptimisme maakt plaats voor een realistische inschatting van de mogelijkheden die deze technologieën te bieden hebben. Deze zijn vandaag niet altijd even gemakkelijk te voorspellen. Na een periode van sanering en het bijstellen van de verwachtingen omtrent de toekomstmogelijkheden, zal ICT verder opgang blijven maken niet alleen in bedrijven uit de sector zelf die de concurrentie kunnen aangaan, maar ook in de zogenaamde 'oude' economieën, waar dikwijls een grotere kapitaalsbasis voorhanden is (gereserveerde winsten) die de geleidelijke incorporatie van deze technologieën in hun productieproces mogelijk maken.

THESE 1: NAAST DE INTERNATIONALE VERWEVENHEID IS DE LOKALE MARKT NOG BELANGRIJK VOOR DE VLAAMSE ECONOMIE

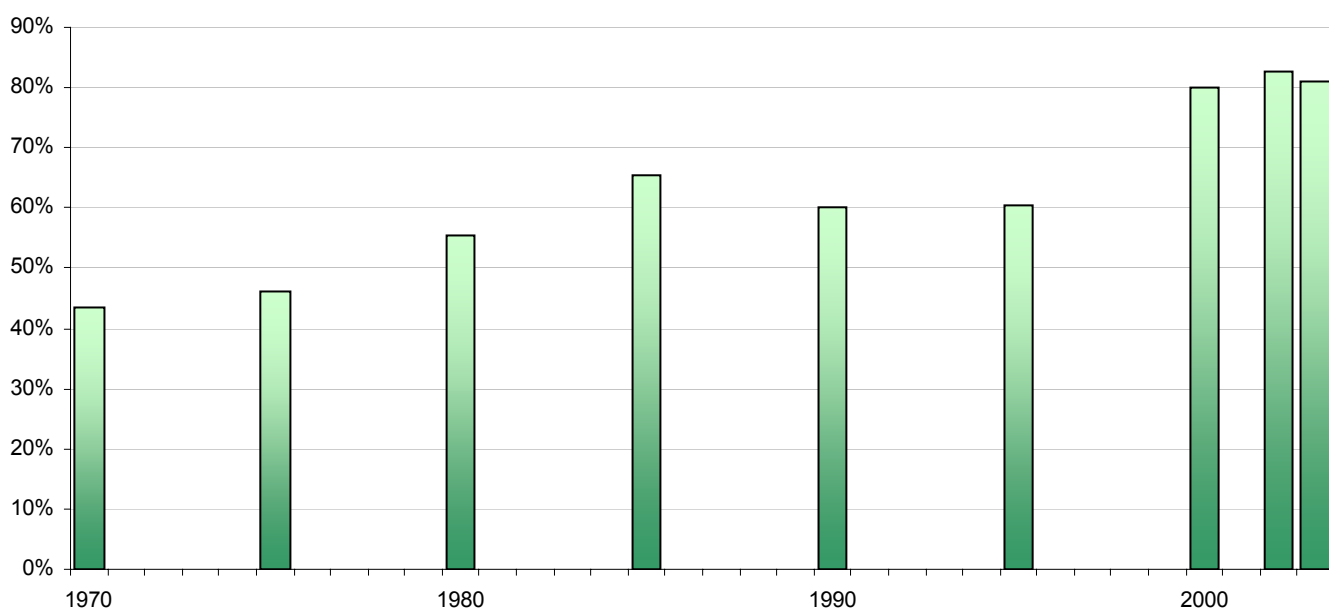
PROBLEEMSTELLING

Impact van de globalisatie op buitenlandse handel in investeringen

Onze economie is verre van gesloten. De Vlaamse bedrijven zijn gerenommeerde exporteurs. Onze havens en luchthavens en onze vervoersinfrastructuur zorgen dat dagelijks vele goederen over ons grondgebied passeren. Het internet maakt dat we geïnformeerd zijn over wat er zich elders ook afspeelt, e-commerce en e-business hebben hun intrede gedaan. Bedrijven brengen activiteiten onder in andere delen van de wereld.

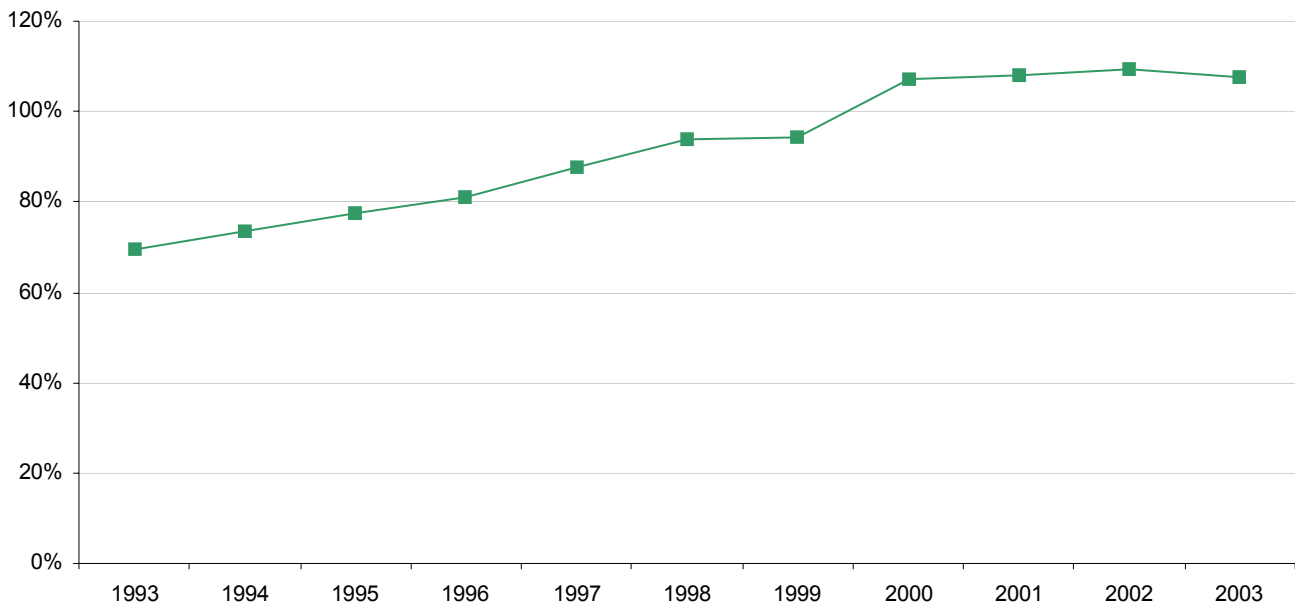
Kunnen we stellen dat het vervagen van de landgrenzen onze Vlaamse economie grondig doet veranderen?

*Figuur 7.1-1 Gemiddelde van export en import in verhouding tot het BBP (in %)
Evolutie voor België van 1970 tot 2003*

Bron: FOD Financiën.

*Figuur 7.1-2 Verhouding van de uitvoer van goederen tot het BBP
(in %) Vlaamse Gewest*

Bron: INR.

Figuur 7.1-1 illustreert dat de **buitenlandse handel** relatief belangrijker geworden is voor ons land. Waar in 1970 het gemiddelde van de uitvoer- en invoerwaarde nog 44% bedroeg in verhouding tot het BBP, is dit in 2003 opgelopen tot 81%. Voor het Vlaamse Gewest kan enkel de uitvoer van goederen afgezet worden tegen het BBP (figuur 7.1-2). Waar de ratio nog een niveau haalde van 70% in 1993 loopt deze anno 2003 op tot 108%¹. Onze belangrijkste exporterende sectoren zijn de chemie², de vervaardiging en assemblage van auto's, de voedingssector, de vervaardiging van machines, apparaten en werktuigen en de vervaardiging van meubels, edelstenen, juwelen, en diverse instrumenten. Samen waren deze reeds goed voor 61,3% van de Vlaamse uitvoer in 2002. De buitenlandse handel is een belangrijke maatstaf voor de internationale betrekkingen die een land onderhoudt.

De internationalisatie van de economie uit zich daarnaast ook in grotere **investeringen van bedrijven in het buitenland**, in de grotere samenhang van de internationale financiële markten en meer en meer ook in de verwachtingen van consumenten en producenten. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de verkopen van Duitse filialen in het buitenland in 1999 tweemaal zo hoog waren dan de totale Duitse export van goederen en diensten³.

Het belang van de buitenlandse directe investeringen nam een hoge vlucht gedurende de laatste jaren. Tabel 7.1-1 illustreert dat de directe investeringen van Belgische bedrijven in het buitenland op twaalf jaar tijd 19 maal belangrijker geworden zijn. De directe investeringen uit het buitenland in België zijn 12 maal belangrijker geworden.

¹ Let wel: de belangrijke haven en luchthavens liggen in het Vlaamse Gewest. Goederen die een (douane)behandeling krijgen net vóór hun vervoer, worden aldus geregistreerd als Vlaamse export, ongeacht of ze uit een verder hinterland komen.

² Sedert december 2001 is een nieuw distributiecentrum actief dat voor een merkbare verhoging van de uitvoer van farmaceutische producten zorgt. Het aandeel van de sector 'chemie' in de totale uitvoer neemt daardoor toe van 22% in 2001 tot 29% in 2002.

³ BMWI, 2002, blz. 2 en 4.

Tabel 7.1-1 Buitenlandse directe investeringen in verhouding tot het BBP in België, jaren 1988 en 2000

	Uitwaarts	Inwaarts
1988	2,36%	3,20%
2000	44,30%	37,80%

Bron: IMD.

Ons land bekleedde anno 2000 een koppositie wat het belang van de directe investeringen in het buitenland betreft in verhouding tot het BBP. Voor de directe investeringen uit het buitenland laten we enkel Hong Kong voorgaan.

De internationale verwevenheid van de Belgische en de Vlaamse economie is dus groot. Dit is niet nieuw. Reeds in het begin van de twintigste eeuw onderhielden landen onderling internationale relaties en de handel was toen ook belangrijk. Multinationale ondernemingen waren aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog van even groot belang voor de wereldeconomie als vandaag.

Het verschil is dat buitenlandse filialen van ondernemingen toen meer autonoom waren. Hedendaagse multinationals karakteriseren zich door een globale organisatie van het productieproces waarbij productieprocessen soms over diverse locaties verspreid zijn⁴. Dit noemt men *globalisatie*.

Lokalisatie

Ondanks de toename van de internationale economische betrekkingen werkt het grootste deel van de tewerkgestelden nog steeds rechtstreeks voor de lokale markt. Dit is het fenomeen van de *lokalisatie*⁵. Tabel 7.1-2 geeft voor de vijf belangrijkste exporterende (alle industriële) sectoren weer wat hun uitvoerwaarde was in 2002 evenals de bezoldigde tewerkstelling. Deze vijf sectoren zijn samen goed voor meer dan de helft van de totale Vlaamse export (61,3%). Zij maken samen echter 10,2% van de totale bezoldigde tewerkstelling uit.

De overige tewerkstelling situeert zich in belangrijke mate in de tertiaire en quataire sectoren. Deze zijn minder gevoelig voor de internationale concurrentie. De toegenomen vraag naar persoonsgerichte diensten gedurende de laatste decennia vergt inderdaad heel wat arbeid.

⁴ The Economist, 2001, "The next society".

⁵ De beide fenomenen, globalisatie en lokalisatie worden samen ook aangeduid als *glokalisatie*.

Tabel 7.1-2 De vijf belangrijkste sectoren in het Vlaamse Gewest naar waarde van de uitvoer, evenals het aantal jobs en het cumulatief % van uitvoer en jobs in 2002

	Uitvoerwaarde (in miljoen euro) Jaar 2002	Totale bezoldigde tewerkstelling 30 juni 2002	Cumulatief % uitvoerwaarde	Cumulatief % aantal jobs
Chemische nijverheid	51.014	47.729	28,8%	2,4%
Vervaardiging en assemblage van auto's	26.502	44.866	43,7%	4,7%
Vervaardiging van voedings- en genotsmiddelen	12.262	62.629	50,6%	7,8%
Vervaardiging van machines, apparaten en werktuigen	9.624	26.280	56,0%	9,1%
Vervaardiging van meubels, edelstenen, juwelen, muziek- instrumenten, sportartikelen, speelgoed	9.401	20.342	61,3%	10,2%

Bron: RSZ, INR; bewerking APS.

Bij tabel 7.1.2 horen twee belangrijke opmerkingen: in de eerste plaats wordt de statistiek van de uitvoer naar sector zo opgesteld dat de uitgevoerde goederen toegerekend worden naar de sector die ze produceert. Dit verklaart waarom de handel niet in de lijst voorkomt. Vervolgens wordt abstractie gemaakt van indirecte effecten. Een sector die sterk uitvoergericht is, onderhoudt ongetwijfeld contacten met andere, toeleverende sectoren of dienstensectoren die niet rechtstreeks exporteren.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De prognoses van het Federaal Planbureau (FPB) voor de periode 2003-2008⁶ geven resultaten voor het verloop van de werkgelegenheid in België. De hypothesen van het FPB worden in dit scenario toegepast om het verdere verloop van de bezoldigde werkgelegenheid te kennen in de Vlaamse sectoren die sterk op de uitvoer georiënteerd zijn. Het FPB schat dat enkel in de bouw en in de dienstensectoren er een groei van de werkgelegenheid zou zijn. Deze sectoren ondergaan niet de invloed van buitenlandse concurrentie zoals wel het geval is voor de uitvoergerichte industriële sectoren.

De toename van de informatie- en communicatietechnologie, de grotere mondigheid van de burgerconsument en de toenemende invloed van moderne managementtechnieken zal sectoren zoals de non-profit, de overheid en het onderwijs er meer en meer toe dwingen een zo goed mogelijke service te leveren. E-governmenttoepassingen illustreren dit.

⁶ FPB, mei 2003.

Onderstaande tabel 7.1-3 laat zien dat het aandeel van de 'uitvoersectoren' in de totale bezoldigde tewerkstelling met de tijd afneemt. Volgens de prognose van het Federaal Planbureau zouden de sterkst uitvoergerichte sectoren die cumulatief reeds instaan voor 50% van de Vlaamse uitvoer van goederen, in 2008 nog rechtstreeks 7,1% van de bezoldigde tewerkstelling uitmaken. Voor die sectoren die samen 95% van de uitvoer van goederen neerzetten zou dit 18,3% bedragen. Dit is telkenmale minder dan vandaag het geval is.

Tabel 7.1-3 Aandeel in de bezoldigde tewerkstelling van die sectoren die sterk uitvoergericht zijn (in %)

Scenario op basis van de hypothesen van het Federaal Planbureau

Totaal van de belangrijkste sectoren die samen reeds 50% van de uitvoer uitmaken		
30 juni 2002	30 juni 2003	30 juni 2008
7,8	7,7	7,1
Totaal van de belangrijkste sectoren die samen reeds 95% van de uitvoer uitmaken		
30 juni 2002	30 juni 2003	30 juni 2008
20,1	19,8	18,3

Bron: RSZ, FPB, bewerking APS.

Een alternatief scenario gaat uit van een eenvoudige doortrekking van de evolutie van de bezoldigde tewerkstelling zoals die gedurende 1995-2002 waargenomen werd. Het aandeel van de 'uitvoergerichte sectoren' in deze berekening neemt eveneens af. De daling is zelfs meer uitgesproken voor de som van de sectoren die reeds 95% van de totale uitvoer uitmaken. Ook hier winnen die sectoren die rechtstreeks op de binnenlandse markt georiënteerd zijn aan belang.

Tabel 7.1-4 Aandeel in de bezoldigde tewerkstelling van die sectoren die sterk uitvoergericht zijn (in %)

Scenario van doortrekking waargenomen groei over 1995-2002

Totaal van de belangrijkste sectoren die samen reeds 50% van de uitvoer uitmaken		
30 juni 2002	30 juni 2003	30 juni 2008
7,8	7,7	7,1
Totaal van de belangrijkste sectoren die samen reeds 95% van de uitvoer uitmaken		
30 juni 2002	30 juni 2003	30 juni 2008
20,1	19,5	17,0

Bron: RSZ, bewerking APS.

BRONNEN

- Blanpain R. *Vlaanderen en de 'glokalisatie' van de werkgelegenheid*. De Morgen, 26 juli 2002.
- BMWI (German Federal Ministry of Economics and Technology); *Germany's integration in global economic processes: the increasing significance of "new" transmission mechanisms*. Economic Analyses n° 1/2002.
- Drucker P. *The near future*. The Economist Survey; 1 november 2001.
- Federaal Planbureau. *Economische vooruitzichten 2003-2008*. April 2003.
- IMD. *Global competitiveness Report*. Diverse jaargangen.
- Krugman, P. (1996). *Pop internationalism*.
- SERV. *Bijdrage van de SERV voor de Vlaamse Commissie voor de sociale dimensie van de globalisering*. 9 oktober 2002.

THESE 2: VLAANDEREN DRIJFT MEE OP DE GOLVEN VAN DE INTERNATIONALE CONJUNCTUURBEWEGINGEN

PROBLEEMSTELLING

Conjunctuurschommelingen in economische activiteit is normale zaak

Het verloop van de economische activiteit kent geen eenduidige regelmaat en is aan schommelingen onderhevig. Er zijn inderdaad periodes tijdens dewelke de economische activiteit van een land of regio sterker dan anders floreert. Op andere tijdstippen is er dan weer sprake van een tragere ontwikkeling of zelfs een inkrimping. Het begrip 'conjunctuurcyclus' is hiermee geïntroduceerd. De klassieke benaderingen onderscheiden een trendmatig verloop van de economische ontwikkeling en een conjuncturele component als fluctuaties rond die trend. Ten slotte zijn er nog variaties te wijten aan seizoenschommelingen, kalenderverschillen en toevallige factoren. Sommige recente theorieën⁷ zien af van het ontbinden van de economische beweging in diverse factoren: structurele bewegingen en conjunctuurgolven worden als een samenhangend geheel beschouwd. Wijzigingen in de economische ontwikkeling zijn dan het gevolg van schokken zoals technologische veranderingen, wijzigingen in de voorkeuren van de consumenten, veranderingen in het overheidsbeleid e.d. Deze schokken kunnen tijdelijk of permanent doorwerken in de economie.

Conjunctuurbewegingen zijn belangrijk voor het overheidsbeleid en het is daarom ook aangewezen om ze goed op te volgen: men kan hierbij denken aan de invloed van de conjuncturele situatie op de werkloosheid, de inkomsten van de overheid, de investeringen van de bedrijven, het vertrouwen in de instellingen en zo meer.

Synchroon verloop met drie muntblokken

De economische groeimotor in de drie grote muntblokken begon bij de aanvang van de eenentwintigste eeuw af te zwakken. Een aantal commentatoren merkte op dat de belangrijkste economieën zich gezamenlijk in een fase van neergaande conjunctuur bevonden. Dit zou een zelfversterkend effect hebben waardoor er een groter gevaar zou ontstaan voor een recessie.

Het samen voorkomen van pieken en dalen in de economische conjunctuur in de drie grote muntblokken (euro, dollar en yen) is niet nieuw. Over een langere tijdsspanne beschouwd waren er meerdere periodes waarin de grotere economieën het samen minder goed deden. Het IMF wijst volgende momenten aan: de vroege jaren 1890, het begin van de twintigste eeuw (1907-1908, 1920-1921, 1929-1933), het midden van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig. Bij de aanvang van de jaren negentig kenden de VS, de EU en Japan ook een conjunctuurinzinking, doch het tijdstip waarop dit gebeurde was enigszins verschillend, zodat de totale wereldoutput er niet zozeer onder leed. De conjunctuurcyclus die zich sedertdien inzette, verliep voornamelijk in de VS op een spectaculaire wijze. Het land kende de langste onafgebroken periode van economische groei sedert de Tweede Wereldoorlog. Deze periode van conjunctuurhousse met onder andere belangrijke investeringen in ICT en productiviteitswinsten in vele sectoren, deed menigeen vermoeden dat een tijdperk van de 'nieuwe economie' zijn intrede had gedaan. Ook de EU kende op het einde van vorige eeuw een economische opleving. In 2001 werd echter duidelijk dat het optimisme omtrent de groeicapaciteit van de VS en Europa niet langer kon worden

⁷ De reële evenwichtstheorie (real business cycle theory).

aangehouden. Samen met Japan (dat nu vrijwel een decennium lang lijdt onder structurele problemen, een zwakke of negatieve groei en deflatie) kennen de Westerse landen een fase van neergaande conjunctuur na 2000 tot de zomer van 2003. Twee punten zijn kenmerkend voor de recentste conjunctuursyclus in de drie grote muntblokken: het achterwege blijven van ernstige inflatoire spanningen en de forse opgang van de beurzen (voornamelijk in de VS en Europa), gevolgd door een neerwaartse correctie. De relatief lage inflatieomgeving kwam tot stand door de productiviteitstoename van de Amerikaanse en Europese economieën en door een meer flexibele werking van de markten. Japan is een aparte casus: de overinvesteringen van een aantal jaren terug samen met de moeizame herstructurering van de Japanse economie, zorgen ervoor dat het land met een globale overcapaciteit kampt. Dit heeft er deflatie tot gevolg. In de loop van 2003 is echter ook in Japan beterschap merkbaar: het BBP trekt er aan en de deflatie wordt minder groot.

Mildere fluctuaties dan voorheen

Over een lange periode beschouwd zijn de conjunctuurbewegingen wel milder geworden. Dat wil zeggen dat de verschillen tussen de pieken en de dalen afgezwakt zijn. Dit is te danken aan de toegenomen rol van de overheid en de dienstensector in het algemeen die een minder volatiel outputpatroon vertoont. Het IMF analyseerde het verloop van conjunctuurbewegingen in 16 geïndustrialiseerde landen over de periode 1881-2000.

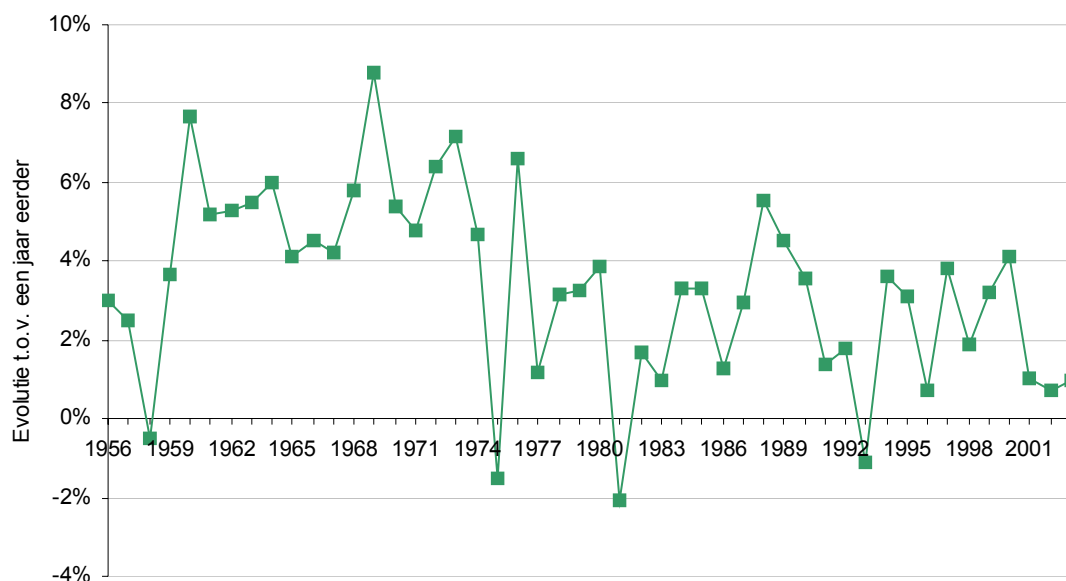
Tabel 7.2-1 Indicatoren over het verloop van recessies en expansies over 1881-2000 in 16 geïndustrialiseerde landen

	Jaren 1881-1913	Jaren 1919-1938	Jaren 1950-1972	Jaren 1973-2000
Gemiddelde reële daling van de output tijdens een recessie	-4,3%	-8,1%	-2,1%	-2,5%
Gemiddelde reële groei economie	+2,8%	+3,8%	+5,3%	+2,6%
Aandeel van de recessies tijdens dewelke ook de investeringen daalden	58,9%	77,4%	63,6%	96,2%
Aandeel van de periode met een recessie	24,7%	29,4%	5,2%	13,4%
Aandeel van de periode met een expansie	75,3%	70,6%	94,8%	86,6%

Bron: IMF.

Het Instituut vond dat de gemiddelde teruggang van het BBP tussen piek en dal voor de Eerste Wereldoorlog en tijdens het interbellum groter was dan tijdens de periodes nadien. Vanaf 1973 waren de recessies iets harder dan tijdens de jaren vijftig en zestig. Dit heeft te maken met de oliecrisissen en de gevolgen daarvan op de economie. Slechts gedurende 5,2% van de jaren 1950-1972 daarentegen verkeerden de beschouwde economieën in een recessie. Belangrijk is echter dat recessies tijdens de laatste jaren (1973-2000) minder diep waren en minder frequent voorkwamen dan een eeuw eerder.

Figuur 7.2-1 Verloop van de reële economische groei in het Vlaamse Gewest

Bron: KBC, NIS, INR, APS.

Figuur 7.2-1 toont het verloop van de economische groei in het Vlaamse Gewest. De gemiddelde groei lag tijdens de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig hoger dan nadien. Er is geen beduidend verschil in de variantie van de groeicijfers voor 1974 en voor de jaren vanaf 1975⁸.

Belang van de investeringen

Een opvallend kenmerk van de huidige conjunctuercycli is het toenemend belang van de investeringen. Dit hoeft niet te verwonderen omdat de bruto vaste kapitaalvorming nu een relatief groter deel uitmaakt van het BBP. Tabel 7.2.1 toont dat vóór de Eerste Wereldoorlog bijna 60% van de recessies in de geïndustrialiseerde landen gepaard ging met een afname van het investeringspeil. In de jaren na 1973 was dit in 96,2% van de gevallen zo! De economische depressie van de jaren dertig volgend op de beurscrash ging eveneens gepaard met een aanzienlijke terugloop van de investeringsbereidheid. De conjunctuurinzinking na 2000 nam ook een aanvang door de terugval van de investeringen (i.h.b. in ICT). Toch mogen beide periodes niet zomaar met elkaar vergeleken worden. Voornamelijk op het vlak van de bescherming van het financiële systeem en van een gecoördineerd optreden van de grotere landen zijn, achteraf gebleken, belangrijke fouten gebeurd tijdens de jaren dertig. Voorts heeft de private consumptie wel een deuk gekregen tijdens de recentste conjunctuurzwakte, maar was van een inzinking geen sprake.

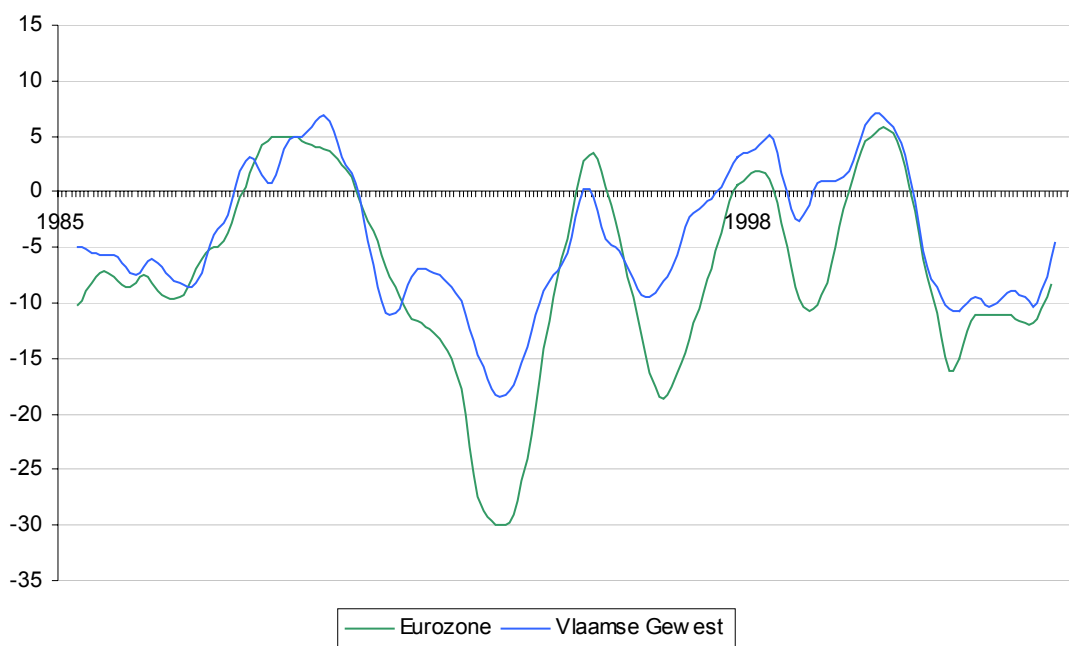
⁸ F-toets op het verschil tussen twee varianties van economische groeicijfers (periode 1: 1956-1974, periode 2: 1975-2002) leverde geen significante verschillen op bij $\alpha = 5\%$.

Voorlopend karakter van Vlaamse conjunctuur?

Een aantal economische analisten merken op dat de conjunctuurcurve voor de Belgische industrie een voorlopend karakter zou dragen op deze van de eurozone. Dat zou te wijten zijn aan de specifieke structuur van de Belgische industrie met een vrij groot gewicht aan halffabrikaten. Dit zijn grondstoffen die in de verdere stadia van het productieproces gebruikt worden. Een omslag in de economische activiteit zou zich als eerste laten voelen in deze hoofdindustriegroep. De Nationale Bank van België (NBB) testte deze veronderstelling en concludeerde dat de keerpunten van de conjunctuurcurve van de Belgische industrie wel degelijk beduidend voorlopen op deze van de eurozone⁹. Wel kon de NBB geen beduidende verklaring vinden in de specialisatie inzake intermediaire goederen (noch in de mate van openheid van de economie of het voorkomen van KMO's). De instelling concludeert dan ook dat het een algemeen kenmerk zou zijn van de Belgische economie.

Indien de berekeningen uitgevoerd worden voor het Vlaamse Gewest dan blijken de keerpunten in de industrie niet significant voor te lopen op deze van de eurozone¹⁰. Dit is wel het geval voor het Waalse Gewest.

Figuur 7.2-2 Vertrouwensindicator in de industrie, Vlaamse Gewest en eurozone

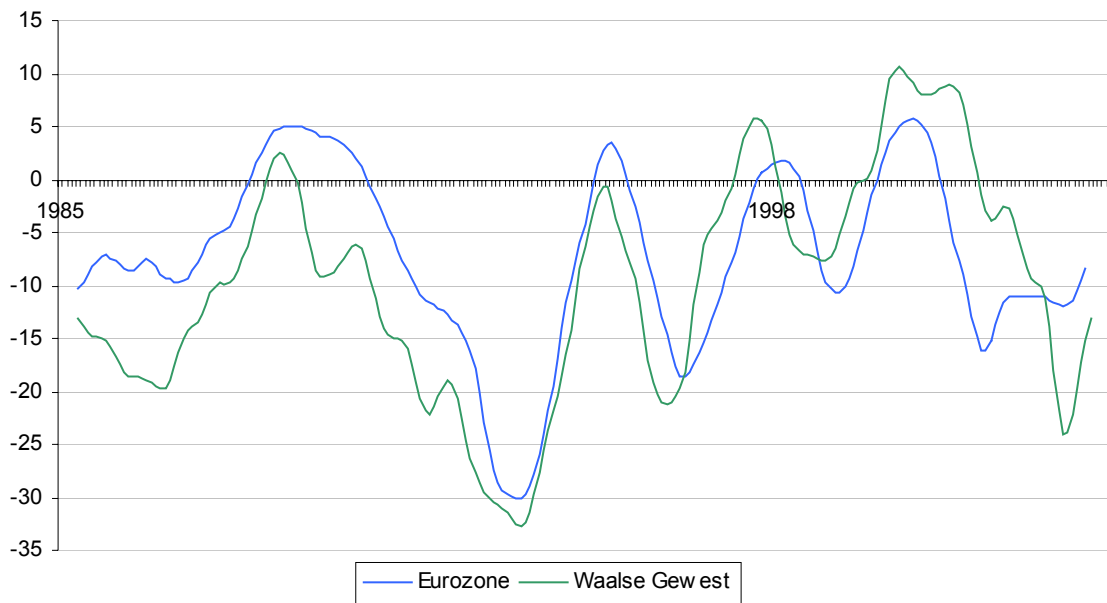

Bron: Europese Commissie, NBB; bewerking APS.

⁹ NBB, november 2000.

¹⁰ Zie methodologische nota.

Figuur 7.2-3 Vertrouwensindicator in de industrie, Waalse Gewest en eurozone

Bron: Europese Commissie, NBB; bewerking APS.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De economische groei trekt moeizaam aan

Er zijn nog steeds bronnen van instabiliteit aanwezig in de huidige economische omgeving.

- De Verenigde Staten kampen met een omvangrijk tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans, vele bedrijven hebben schuldposities opgebouwd omwille van de investeringsgolf van een paar jaar terug, de spaarquote blijft laag. Deze pijnpunten zijn een hypotheek op de Amerikaanse groei. Tot op heden konden de autoriteiten de gevolgen ervan binnen de perken houden: de gestage koersdaling van de dollar t.o.v. de euro brengt overigens soelaas.
- In Europa staat het werkloosheidsprobleem volop in de belangstelling. Dit is een rechtstreeks gevolg van de slappe economische groei van de laatste jaren. Een ander gevolg van de zwakke conjunctuur is dat een aantal Europese landen een begrotingstekort van meer dan 3% boeken en daarmee zondigen tegen een voorwaarde voor lidmaatschap van de eurozone. De geloofwaardigheid van de munt krijgt daardoor klappen.
- De structurele problemen waarmee Japan kampt (noodzakelijke sanering van het financieel systeem en van onrendabele bedrijven) zijn nog steeds niet helemaal van de baan.

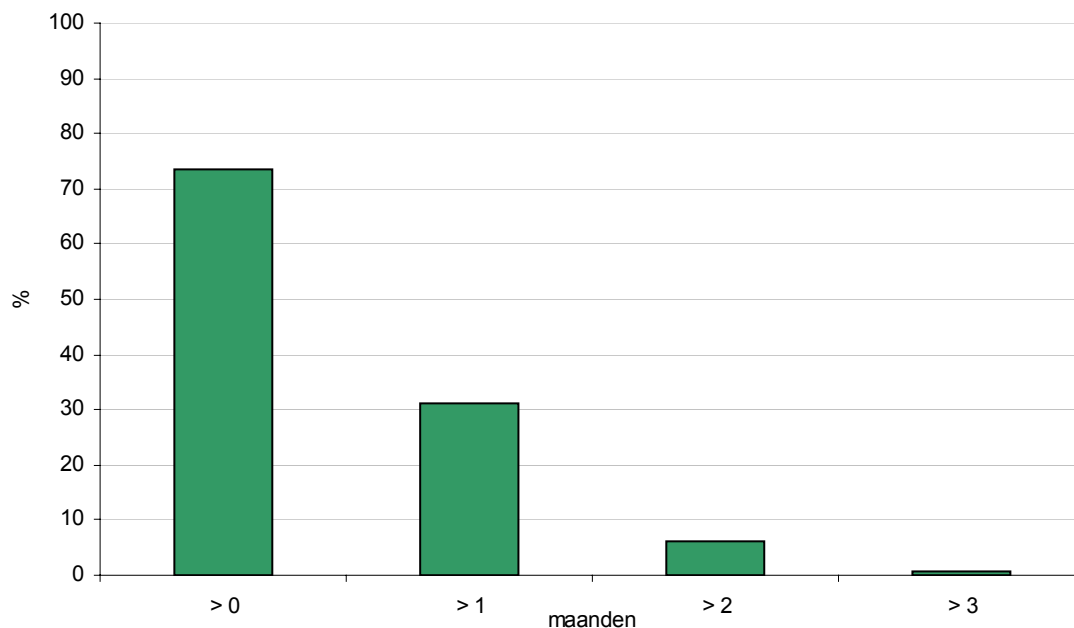
Dit alles doet vragen rijzen bij de mogelijkheid van de belangrijkste economieën om op korte termijn opnieuw een fase van hoge economische groei te realiseren die een poos aanhoudt.

Globalisatie verhoogt impact van conjunctuurschommelingen elders in de wereld

Daarnaast zijn er andere redenen waarom conjunctuurschommelingen ook in de toekomst tot de gangbare economische fenomenen zullen behoren, en dit ook in onze regio.

De globalisatie van het economische leven uit zich immers door een meer intense afstemming van de economische bewegingen tussen landen.

Figuur 7.2-4 Lead profile industrie Vlaamse Gewest - eurozone

Bron: NBB, APS.

Het BBP van het Vlaamse Gewest evolueert uiteraard sterk gelijklopend met dit van België (Vlaanderen maakt het grootste deel uit van het Belgische BBP), doch over de laatste jaren zijn de parallellen met de EU en zelfs met de VS toegenomen. De toegenomen handelsstromen zijn één verklaring. Daarnaast zorgen ook de directe buitenlandse investeringen, internationale fusies en overnames en de sterkere internationale verwevenheid van de financiële markten voor een grotere afstemming tussen de Vlaamse economie en deze van andere geïndustrialiseerde landen. Zelfs eerder subjectieve invloeden zoals het ondernemersvertrouwen worden steeds meer internationaal bepaald. Deze sterkere interdependentie van de economieën zorgt voor een versterkend effect van recessies en van conjunctuurhausses.

Invloed van kapitaalmarkten vergroot

Een ander gegeven is de toegenomen financiële liberalisatie: nieuwe financiële instrumenten en een nichevervaging met grotere concurrentie tussen de banken als gevolg, zorgen ervoor dat de toegang tot krediet groter wordt. Op zich is dit goed daar het een efficiënte doorstroming van liquide middelen naar potentiële investeerders bespoedigt. Het kan echter ook overinvesteringen in de hand werken met alle kwalijke gevolgen bij de afwikkeling achteraf (overcapaciteit, te hoge schuldposities,...). De toegenomen interesse voor diverse beleggingsproducten zorgde voor een grotere invloed van de beursevoluties op het

vermogen van gezinnen (meer nog in de VS). De recente beursperikelen hebben tot gevolg dat de vermogenspositie van deze gezinnen aangetast wordt. Meer en meer zal de (grillige) evolutie van beurswaarden ook van belang zijn voor de mogelijkheid om te consumeren. Deze volatiliteit op de kapitaalmarkten zal ook in de toekomst een feit zijn. Dit is een belangrijk gegeven gezien de verwachte sterkere afhankelijkheid van de volgende generaties gepensioneerden van aanvullende vermogens.

De Europese Centrale Bank (ECB) voerde van bij haar creatie de beteugeling van de inflatie hoog in het vaandel. Daarom streeft de ECB naar een inflatie van maximaal 2%. Voornamelijk vanuit Angelsaksische hoek komt er kritiek op deze beleidsoptie. Een lage inflatie is immers geen garantie voor een stabiele economische omgeving. De reële rente is in een lage inflatieomgeving immers groter. Als lage renteniveaus niet de verwachte zuurstof kunnen toedienen aan de economie, dan blijft er op de duur geen ruimte meer over om de rente nog meer te verlagen, daar de rente nooit negatief kan worden. Als een land geen negatieve reële rente meer kan bekomen om de economie te doen herleven, dan verkeert het in een zogenaamde 'liquiditeitsval'. De monetaire overheid beschikt m.a.w. niet meer over een instrument om aan conjunctuurbeleid te doen.

Op de duur kan de economische activiteit dermate terugvallen dat er zich prijsdalingen voordoen (deflatie). Dit is nefast voor een economie, daar consumenten geplande bestedingen zullen uitstellen totdat de producten of diensten nog goedkoper geworden zijn en omdat de reële schuld van bedrijven en gezinnen toeneemt. Dit is het geval in Japan. Gedurende de recentste maanden heeft er zich in onze regio geen deflatie voorgedaan. Toch mag het beleid niet voorbijgaan aan de noodzaak om de economie een stimulans te geven door renteverlagingen (te meer daar het psychologisch effect ervan ook niet onbelangrijk is).

BIJLAGE 1 HEEFT DE VLAAMSE CONJUNCTUURCURVE IN DE INDUSTRIE EEN VOORLOPEND KARAKTER?
--

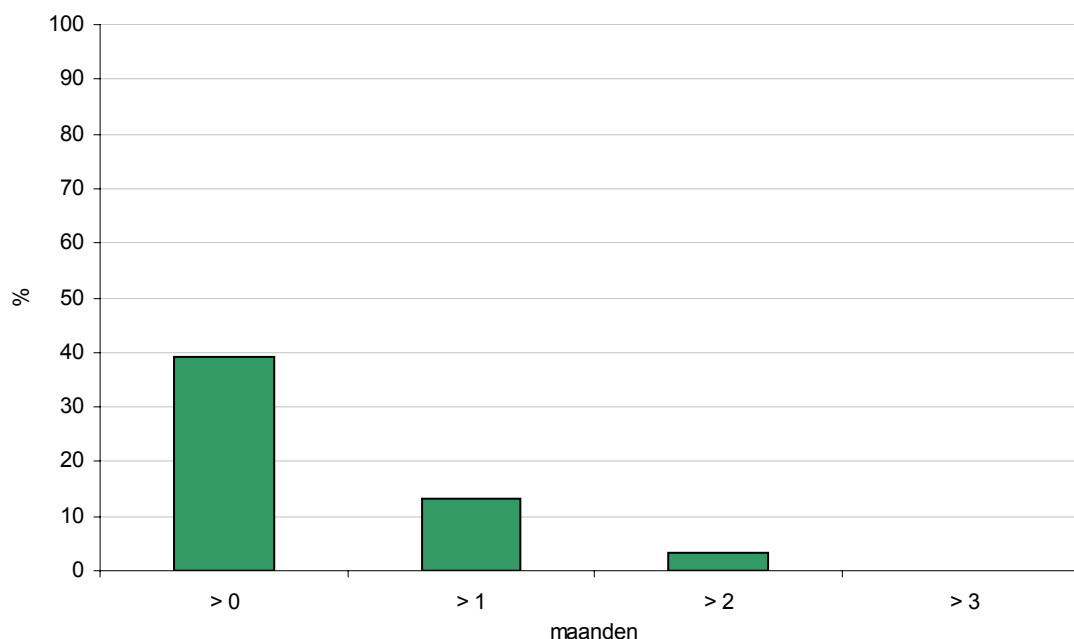
De methodologie die de NBB hanteerde voor het testen van de hypothese of de Belgische conjunctuurcurve in de industrie een voorlopend karakter draagt op deze van de eurozone, kan ook toegepast worden op de gegevens van de Vlaamse conjunctuurcurve in de industrie (bron: NBB-enquêtes).

Om een vergelijking met de curve voor de eurozone zinvol te maken diende de Vlaamse conjunctuurcurve in de industrie in eerste instantie herrekend te worden:

- enkel drie basisreeksen werden opgenomen (totale orderpositie, peil voorraden afgewerkte producten en vooruitzichten voor de vraag);
- het rekenkundig gemiddelde van deze drie reeksen vormt de seizoengezuiverde synthetische curve voor de industrie;
- de seizoengezuiverde bruto gegevens werden vervolgens elk afgevlakt volgens de methode van de NBB (gecentreerde vijfmaands glijdende mediaan, vervolgens gecentreerd vijfmaands gemiddelde met als gewichten $1/8$, $1/4$, $1/4$, $1/4$ en $1/8$). Zo bekomt men de seizoengezuiverde en afgevlakte synthetische curve voor de industrie;
- vervolgens werden de pieken en de dalen (= keerpunten) van de conjunctuurcurve bepaald met als voorwaarden om als dusdanig erkend te worden:
 - o afwisseling van pieken en dalen;
 - o minimum 5 maanden tussen twee opeenvolgende keerpunten;
 - o minimum 15 maanden tussen twee opeenvolgende pieken of twee opeenvolgende dalen.
- in een volgende stap gaat men na of de keerpunten van de herrekende curve daadwerkelijk voorlopen op deze van de eurozone. Dit gebeurt met de randomisatietest van Banerji¹¹. Het is een niet-parametrische test die nagaat of het aantal 'leads' (= totaal aantal maanden dat alle keerpunten voorlopen) significant verschillend is van een toevallige verdeling van de 'leads' of 'lags' (= aantal maanden dat een keerpunt achterloopt). Op basis daarvan kan een zogenaamde 'lead profile' opgezet worden. Dit schema geeft weer of de keerpunten van de conjunctuurcurve in kwestie meer dan 0 maanden significant voorlopen, meer dan 1 maand significant voorlopen, meer dan 2 maanden significant voorlopen enz.
- de berekeningen werden uitgevoerd voor:
 - o herrekende conjunctuurcurve Vlaamse industrie – industrie eurozone (figuur 7.2.4);
 - o herrekende conjunctuurcurve Vlaamse industrie – industrie EU15 (figuur 7.2.5);
 - o herrekende conjunctuurcurve Waalse industrie – industrie eurozone;
 - o herrekende conjunctuurcurve Waalse industrie – industrie EU15.

¹¹ Banerji, 1999.

Figuur 7.2-5 Lead profile industrie Vlaamse Gewest – EU-15

Bron: NBB, APS.

De resultaten tonen dat in 96,88% van de gevallen het niet-voorlopend karakter van het Waalse Gewest op de eurozone kan verworpen worden. Dat wil zeggen dat de hypothese dat de curve van het Waalse Gewest meer dan 0 maanden voorloopt, aanvaard wordt. Dit zwakt wel vrij vlug af. Zo kan in 89,06% van de gevallen de nulhypothese dat de Waalse curve niet langer dan 1 maand voorloopt, nog verworpen worden. Voor een voorlopend karakter van meer dan 2 maanden en van meer dan 3 maanden is de betrouwbaarheid niet meer te aanvaarden.

De overige figuren tonen dat noch in de relatie Waalse Gewest – EU of Vlaamse Gewest – eurozone en Vlaamse Gewest – EU een significant voorlopend karakter kan verondersteld worden bij een aanvaardbare foutenmarge.

BRONNEN

- Banerji, A. *The lead profile and other non-parametric tools to evaluate survey series as leading indicators*. 24th CIRET Conference New Zealand, maart 1999.
- IMF. *Recessions and recoveries*. World Economic Outlook. April 2002.
- OESO. *Ongoing changes in the business cycle*. OEXD Economic Outlook n° 71, juni 2002.
- Vanhaelen, J.-J. e.a. *The Belgian industrial confidence indicator: leading indicator of economic activity in the euro area?* NBB Working Papers n° 12, november 2000.
- Woodall P. *The world economy*. The Economist Survey; 28 september 2002.

THESE 3: WIN-WINSITUATIE BIJ UITBREIDING VAN EU NAAR 25 LIDSTATEN

PROBLEEMSTELLING

Uitbreiding naar 25, 27 of 28?

We staan aan de vooravond van een grote uitbreiding van de Europese Unie. Na een geslaagde groei van 6 naar 15 leden, maakt de EU zich op voor de aanzienlijkste uitbreiding ooit wat omvang en diversiteit betreft: het aantal kandidaten (13), de oppervlakte (toename met 34%), de bevolking (toename met 105 miljoen), de rijkdom, de verschillen in geschiedenis en cultuur.

De Europese Unie zal er anno 2004 reeds 10 nieuwe lidstaten ('toetredingslanden') bij krijgen. Op 16 april 2003 werd het toetredingsverdrag in Athene ondertekend. Dat legt vast onder welke voorwaarden Polen, Estland, Letland, Litouwen, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Hongarije, Cyprus en Malta op 1 mei 2004 tot de Unie toetreden.

Bulgarije en Roemenië moeten mogelijks tot 2007 wachten op het EU-lidmaatschap. Met de 13de kandidaat-lidstaat, Turkije, worden voorsnog geen onderhandelingen gestart.

Tabel 7.3-1 Bevolking, oppervlakte en BBP van kandidaat-lidstaten en EU-15

	Bevolking (x 1.000)	Oppervlakte (in km ²)	BBP per capita (in KKP*)	BBP per capita (EU15=100)
	1 januari 2003	1 januari 2002	2001	2001
Vlaams Gewest	5.995,6	13.522	24.649	106
België	10.355,8	30.528	24.967	107
EU15	379.482,5	3.191.000	23.354	100
Bulgarije***	7.845,8	110.911	5.783	26
Cyprus	715,1	9.241	18.177	78
Tsjechië	10.203,3	78.860	14.156	61
Estland	1.356,0	43.431	8.996	39
Hongarije	10.142,4	93.029	12.017	52
Letland	2.331,5	64.589	7.790	33
Litouwen	3.462,6	65.300	8.690	37
Malta	397,3	316	16.221	70
Polen	38.218,5	312.685	9.546	41
Roemenië***	21.772,8	238.391	5.265	23
Slowakije	5.379,2	49.035	10.433	45
Slovenië	1.995,0	20.273	15.843	68
Turkije** en ***	69.180,0	779.452	10.433	25

*Koopkrachtpariteit: is een artificiële munteenheid die variaties tussen de nationale prijsniveaus toelaat die niet in rekening worden gebracht door de wisselkoersen.

**Raming bevolking en oppervlakte voor 2002.

***BBP per capita voor 2000.

Bron: Eurostat, NIS.

De uiteindelijke toetreding wordt vooraf gegaan door een lang proces van zowel politieke als economische aanpassingen.

Om daadwerkelijk lid te kunnen worden van de EU dienen de kandidaat-lidstaten immers te voldoen aan de economische en de politieke voorwaarden die bekend staan als de criteria van Kopenhagen (1993)¹²:

- een stabiele democratie hebben die de rechtstaat, de eerbiediging van de mensenrechten en de bescherming van de minderheden waarborgt;
- over een functionerende markteconomie beschikken;
- de gemeenschappelijke regels, normen en beleidsmaatregelen aanvaarden die het corpus van de EU-wetgeving vormen.

Alhoewel de kandidaat-lidstaten de grootste inspanningen zullen moeten leveren om het integratieproces tot een goed einde te brengen, zal ook de EU een aantal institutionele hervormingen moeten doorvoeren. Het Verdrag van Nice (2000) bevat belangrijke wijzigingen om de besluitvorming in een uitgebreide unie te stroomlijnen¹³:

- herverdeling van het aantal EU-parlementsleden per land;
- herverdeling van het stemmenaantal in de Ministerraad;
- mogelijkheid tot stemmen bij meerderheid en zo defacto afzwakking vetorecht;
- toekennen van aantal parlementsleden en stemmenaantal aan kandidaat-lidstaten;
- maximum 27 EU-commissarissen, rotatie tussen landen mogelijk.

Voordelen op korte termijn reeds zichtbaar

Enkele voordelen op economisch vlak, zowel voor de huidige leden als de kandidaat-leden, zijn nu reeds zichtbaar.

Het verdwijnen van de handelsbelemmeringen tussen de EU en de voormalige Oostbloklanden begin jaren negentig, zette reeds het licht op groen voor een verdere verdieping van de handelsrelaties tussen beide.

De val van de Berlijnse Muur op 9 november 1989 effende het pad voor intense samenwerking en economische integratie tussen de EU en een aantal landen uit Centraal- en Oost-Europa. Snel na de transformatie van de politieke systemen en de omschakeling van plan- naar markteconomie, opteerden velen onder hen uitdrukkelijk voor een verregaande integratie met de Europese Unie. Sinds het begin van de jaren negentig verloopt het (economische) integratieproces aan een hoog tempo, met buitenlandse handel en directe buitenlandse investeringen als de twee belangrijkste kanalen.

Om het integratieproces in goede banen te leiden en de uiteindelijke toetreding van de kandidaat-lidstaten voor te bereiden, sloot de EU de Europe Agreements af. Deze bilaterale akkoorden tussen de EU en elke kandidaat-lidstaat afzonderlijk, bieden een institutioneel kader voor de liberalisering van de handel in industriële producten, bevat stappen voor het vrij verkeer van diensten en kapitaal, evenals de verplichtingen van de kandidaat-lidstaten om hun economische wetgeving dichter bij deze van de EU te brengen. Deze akkoorden maken eigenlijk de weg vrij voor effectief lidmaatschap van de EU.

¹² Europese Commissie, Enlargement, Frequently Asked Questions, punt 2.

¹³ F. Abraham, e/a., De nieuwe EU: de doodsteek voor de Vlaamse economie?, p. 19.

Buitenlandse handel vooral met de buurlanden

Tabel 7.3-2 Belang van de EU in export en import van de 13 kandidaat-lidstaten in 2002, in %

	<i>Aandeel EU in de import</i>	<i>Aandeel EU in export</i>
Bulgarije	50,2	55,6
Cyprus	55,8	48,0
Tsjechië	60,2	68,4
Estland	57,9	68,0
Hongarije	56,3	75,1
Letland	53,0	60,4
Litouwen	44,5	48,4
Malta	67,0	46,6
Polen	61,7	68,7
Roemenië	58,4	67,1
Slovakije	50,3	60,5
Slovenië*	68,0	59,4
Turkije	45,5	51,5

Bron: Eurostat uit nationale bronnen.

Voor de kandidaat-lidstaten zijn de huidige EU-leden bevoorrechte handelspartners, zowel wat de import als de export betreft. Voor de EU vormen de kandidaat-lidstaten een snelgroeiende afzetmarkt. De kandidaat-leden voeren buitenlandse goederen in, nodig om de overgang naar een moderne markteconomie goed te laten verlopen.

De optimale geografische ligging maakt van Duitsland de belangrijkste handelspartner. In 2000 was 38,2% van alle invoer van de kandidaat-lidstaten afkomstig uit Duitsland en exporteerden deze landen samen op hun beurt 43,2% naar Duitsland. Op een tweede en derde plaats komen respectievelijk Italië en Frankrijk. Ook de andere EU-landen, met uitzondering van Portugal, hebben een positieve handelsbalans met de kandidaat-lidstaten in 2000. België situeert zich bij de middenmoot. Anno 2002 is Hongarije de grootste exporteur naar de EU en is Slovenië de grootste importeur van de EU.

De intensifiëring van de handelsrelaties tussen Oost- en West-Europa heeft ook impact op het Belgische, en meer bepaald het Vlaamse handelspatroon. Zowel langs de import- als exportzijde heeft zich een heroriëntering oostwaarts voorgedaan. Een studie over de Vlaamse export naar een groep van 5 kandidaat-lidstaten (Polen, Hongarije, Tsjechië, Estland en Slovenië) in de periode 1995-1998, uitgevoerd door de KU Leuven in opdracht van de Vlaamse overheid, kwam toen reeds tot gelijkaardige bevindingen.

De Vlaamse cijfers (INR) voor de exportgroei richting alle 13 kandidaat-lidstaten, hangen een gemengd beeld op met grote schokken voor de periode 1993-2002. Dit is wellicht grotendeels te verklaren door de ingrijpende wijzigingen die gepaard gaan met het politieke en economische transitieproces dat plaatsgrijpt in de kandidaat-lidstaten.

Ondanks de sterke handelsexpansie met de 13 nieuwe kandidaat-lidstaten, mag de impact van deze landen op de Vlaamse en Belgische economie niet overroepen worden. Niettegenstaande hun belang sterk gegroeid is, bedraagt hun aandeel in de totale Vlaamse uitvoer in 2002 ongeveer 3,3%.

Aard van de handel verschilt naargelang het land

De studie van de KU Leuven kwam tot de bevinding dat er een onderscheid moet gemaakt worden tussen verschillende groepen van kandidaat-lidstaten. Het handelspatroon tussen landen zoals bijvoorbeeld Bulgarije en Litouwen beantwoordt aan het klassieke beeld dat het Vlaamse Gewest technologische en kapitaalintensieve producten uitvoert in ruil voor arbeidsintensieve goederen of landbouwproducten. Dit is typisch een illustratie van een interindustriële handelspatroon.

Bij analyse van de handel tussen de groep van Polen, Hongarije, Tsjechië, Estland en Slovenië valt dan weer de evolutie van een interindustriële naar een intra-industriële handelspatroon op. De aanwezigheid van hooggekwalificeerde arbeidskrachten en de snelle invoer van technologische kennis en kapitaal in deze landen, zorgen ervoor dat hun productie en export zich in dezelfde sectoren als in het Vlaamse Gewest beginnen te specialiseren. De belangrijkste Vlaamse exportsectoren naar deze 5 landen in de periode 1995-1998 zijn chemie, elektronica, transport en textiel. Aan de importkant domineren elektronica en transport, wat dus wijst op de eerste tekenen van intra-industriële handel. Recentere exportcijfers (1993-2002) schijnen deze tendens te bevestigen.

Directe buitenlandse investeringen stijgen

Niet alleen via buitenlandse handel maar ook via (directe) buitenlandse investeringen (DBI) wordt de economische integratie tussen de EU en de kandidaat-lidstaten bevorderd. Sinds 1996 namen de directe buitenlandse investeringen vanuit de EU-15 naar de kandidaat-lidstaten¹⁴ een hoge vlucht: van 6,5 miljard ECU in 1996 naar 19 miljard euro in 2000. Deze investeringen zijn vooral geconcentreerd in Polen, Tsjechië en Hongarije: 82% vloeide naar hen in 1996 en in 2000 was dit nog 69%. Belangrijkste investeerders zijn Duitsland, Nederland en Frankrijk. Een studie van het Federaal Planbureau toont aan dat de Belgische ondernemingen de laatste 10 jaar hun blik steeds meer oostwaarts richten. Waar er in 1991 2,1% van de Belgische dochterondernemingen in de EU kandidaat-lidstaten¹⁵ gevestigd waren, zijn er dat in 1999 reeds 7%. Vooral Hongarije, Polen en Tsjechië trekken Belgische investeerders aan. Opvallend is dat dit ook de landen zijn waar Vlaanderen het meest naar exporteert in oostwaartse richting. Er is dus blijkbaar een belangrijke samenhang tussen handels- en investeringsstromen. Ook de geografische nabijheid speelt een belangrijke rol. Het belang van Duitsland als één van de belangrijkste investeerders in de kandidaat-lidstaten illustreert dit.

Tabel 7.3-3 Oorsprong DBI-stromen naar kandidaat-lidstaten door EU15-leden in 1996 en 2000, in %*

	1996	2000
Duitsland	41	19
Frankrijk	9	24
Nederland	23	21
Oostenrijk	8	10
Andere EU15-leden	19	26

**Zonder Malta.*

Bron: Statistics in Focus, theme 2, 24/2002.

¹⁴ Hier zonder cijfers voor Malta.

¹⁵ In studie van Federaal Planbureau wordt onder de EU-kandidaten uit Oost- en Centraal-Europa verstaan: Bulgarije, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Polen, Roemenië, Slowakije, Slovenië en Tsjechië.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Voorziene voordelen van EU+ op langere termijn

De voordelen van een uitgebreide unie zullen zowel van politieke, culturele als economische aard zijn¹⁶. Zo breidt de zone van vrede, stabiliteit en welvaart in Europa uit en zal de veiligheid voor de Europese bevolking toenemen. Het bijkomen van meer dan 100 miljoen mensen in snel groeiende economieën bij de reeds eengemaakte EU-markt met een bevolking van 370 miljoen, zal de economische groei en werkgelegenheid aanzwengelen in zowel de nieuwe als de oude lidstaten. De 10 kandidaat-lidstaten die in 2004 verwacht worden te zullen toetreden, laten jaarlijks gemiddelde groeicijfers van 4,5% optekenen voor de periode 1995-2003. Ter vergelijking: voor het Vlaamse Gewest en de EU-15 bedroeg dit cijfer respectievelijk 2,3% en 2,2%.

De economische situatie in de huidige en de nieuwe lidstaten verschilt aanzienlijk. Verwacht wordt dat het zwaartepunt op de gevolgen van de toetreding van de landen uit Centraal- en Oost-Europa zal komen te liggen, aangezien Malta en Cyprus veel kleiner zijn en geen overgang vanuit een planeconomie hebben meegemaakt. Aangenomen wordt dat de uitbreiding de grootste economische invloed zal hebben op de huidige lidstaten die grenzen aan de nieuwe leden, in dit geval Oostenrijk en Duitsland.

De levenskwaliteit voor de bevolking in gans Europa zal toenemen wanneer de nieuwe lidstaten het EU-beleid overnemen om de misdaad te bestrijden en het milieu te beschermen. De uitbreiding zal de rol die de EU op wereldvlak wil spelen, meer kracht bijzetten. Tot slot zal de toenemende culturele diversiteit en de uitwisseling van verschillende ideeën er toe bijdragen dat verschillende volkeren elkaar beter begrijpen.

De handelsrelaties blijven het meest intensief met de buurlanden

Aangezien de **handel** in goederen met de EU sinds begin jaren negentig al grotendeels geliberaliseerd werd, kan verwacht worden dat er maar een beperkt direct effect zal zijn en dat verdere winst pas op langere termijn kan geboekt worden als gevolg van meer investeringen en verdergaande specialisatie van de productie. Ramingen geven aan dat het effect van de uitbreiding voor de huidige leden van de EU eerder beperkt zal zijn, gegeven de grotere omvang van haar economie. Sommige studies¹⁷ maken gewag van een winst van ongeveer 10 miljard euro waardoor het BNI eenmalig met 0,2% zou toenemen. Deze winst is echter niet gelijk verdeeld over de bestaande lidstaten; ongeveer 1/3 zou aan Duitsland toekomen. Analisten verwachten dat de handelsvoordelen voor de nieuwe lidstaten relatief groter zullen zijn, gezien de kleinere economieën en het feit dat meer dan de helft van hun uitvoer, en voor sommige landen zoals Estland en Hongarije zelfs ¾ in 2000, naar de huidige Europese Unie gaat. Schattingen spreken van een toename van 1,5% tot zelfs 10% van het BNI van de toetredende landen als geheel genomen.

¹⁶ Europese Commissie, Enlargement, Frequently Asked Questions, punt 1.

¹⁷ W., Kok, Uitbreiding van de Europese Unie; Wat is bereikt en wat is nu nodig?, p. 41.

Impact op de tewerkstelling blijft nog onduidelijk

De uitbreiding van de EU zal niet alleen gevolgen voor het Vlaamse buitenlandse handelspatroon hebben, maar ook voor de werkgelegenheid. Momenteel is er geen enkele actuele studie voorhanden die een raming geeft van de EU-uitbreiding op de Vlaamse arbeidsmarkt¹⁸. Het effect van vrij verkeer van werknemers op de Vlaamse arbeidsmarkt is tot nu toe onvoldoende onderzocht. Er is wel een projectvoorstel (KU Leuven en Idea Consult) in het kader van het VIONA-arbeidsmarktonderzoeksprogramma 2003 toegewezen.

Eerder onderzoek aan de KU Leuven toonde aan dat de netto tewerkstellingseffecten bij handel met 5 kandidaat-lidstaten¹⁹ op macro-economisch niveau voor de periode 1995-1998 weliswaar klein zijn (er wordt gewag gemaakt van 1.570 extra jobs voor deze periode), maar stipt eveneens aan dat er duidelijke verschillen zijn tussen sectoren. Hierbij blijkt er een parallel te zijn tussen het handelspatroon en de netto tewerkstellingseffecten.

Er treden zowel sterke jobcreatie- als jobdestructie-effecten op in sectoren zoals textiel, machinebouw, kantoormachines, telecom, en automobielnijverheid. Dit komt overeen met een patroon van intra-industriële handel, waarin veel jobrotatie plaatsvindt binnen de sector, maar de sector in zijn geheel daarom nog geen jobdestructie kent. Een aantal sectoren slaagt er wel in om voordeel te halen uit het uitbreidingsproces: de chemische nijverheid, de voedingssector, kunststoffen en metaalproducten. Sommige, voornamelijk arbeidsintensieve sectoren zoals bijvoorbeeld de schoen-, leder- en houtindustrie, ondervinden dan wel weer hinder door toetreding van kandidaat-lidstaten. Het grootste deel van de sectoren heeft echter te maken met zeer zwakke effecten op vlak van destructie en creatie van jobs naar aanleiding van de toenemende economische integratie van de kandidaat-lidstaten.

Studies in opdracht van de Europese Commissie ramen dat er in 2002 reeds 1.159.804 arbeidskrachten uit de 10 kandidaat-lidstaten van Centraal- en Oost-Europa wonen in een EU-land, wat neerkomt op 0,31% van de EU15-bevolking. De migratie, meestal in de vorm van seizoensarbeid, concentreert zich in hoofdzaak in de buurlanden Duitsland (65%) en Oostenrijk (12,1%). Dezelfde studie geeft aan dat er zich in België anno 2002 14.646 burgers uit de kandidaat-lidstaten bevinden en schatten dat er dat in 2005 25.100 zullen zijn. De uiteindelijke effecten van de uitbreiding op de arbeidsmarkt hangt grotendeels af van welke werknemers migreren en welke sectoren van de arbeidsmarkt hierbij betrokken zijn.

Een andere studie van de European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, eveneens in opdracht van de Europese Commissie, peilde in elk van de 13 toekomstige lidstaten (lente 2002) bij minstens 1.000 inwoners naar hun migratiewil. De belangrijkste conclusie uit die studie is dat er van de Oost-Europeanen (ouder dan 15 jaar) de komende 5 jaar ongeveer 1% naar West-Europa zou komen. Uit dit onderzoek blijkt dat het voornamelijk zou gaan over jonge en hoogopgeleide vrouwen uit Hongarije, Tsjechië en Slowakije.

Tal van de huidige lidstaten van de EU, waaronder ook België, zijn niettemin van plan om de komende jaren een migratiestop te handhaven teneinde de arbeidsmarkt af te schermen tegen een eventuele massale toevloed van nieuwkomers uit de kandidaat-lidstaten.

¹⁸ KU Leuven en Idea Consult, Gevolgen van de EU-uitbreiding voor de Vlaamse arbeidsmarkt, projectvoorstel in het kader van het VIONA-arbeidsmarktonderzoeksprogramma 2003, p. 16.

¹⁹ De 5 kandidaat-lidstaten hier zijn: Polen, Hongarije, Tsjechië, Estland en Slovenië.

Tabel 7.3-4 Projectie aantal residenten uit 10 kandidaat-lidstaten
in de EU-15, in personen*

	1998	2002	2005	2010	2015	2020	2025	2030
België	10.773	14.646	25.100	36.713	43.403	46.995	48.661	49.151
Denemarken	8.863	12.049	20.650	30.204	35.708	38.663	40.034	40.437
Duitsland	554.869	754.329	1.292.799	1.890.933	2.235.498	2.420.513	2.506.319	2.531.556
Finland	11.985	16.293	27.924	40.844	48.286	52.282	54.136	54.681
Frankrijk	22.000	29.908	51.258	74.974	88.635	95.971	99.373	100.374
Griekenland	20.131	27.368	46.904	68.604	81.105	87.818	90.931	91.846
Ierland	200	272	466	682	806	872	903	912
Italië	34.490	46.888	80.359	117.538	138.956	150.456	155.790	157.359
Luxemburg	700	952	1.631	2.386	2.820	3.054	3.162	3.194
Nederland	9.606	13.059	22.381	32.736	38.701	41.904	43.390	43.827
Oostenrijk	103.000	140.026	239.982	351.013	414.974	449.318	465.246	469.931
Portugal	781	1.062	1.820	2.662	3.147	3.407	3.528	3.563
Spanje	10.539	14.327	24.555	35.916	42.460	45.974	47.604	48.084
Verenigd Koninkrijk	39.000	53.019	90.867	132.908	157.126	170.130	176.161	177.935
Zweden	26.191	35.606	61.023	89.256	105.520	114.253	118.304	119.495
EU-15	853.128	1.159.804	1.987.719	2.907.369	3.437.145	3.721.610	3.853.542	3.892.345
in % van bevolking in 10 kandidaat- lidstaten	0,82	1,12	1,93	2,83	3,37	3,67	3,84	3,93
in % van bevolking in de EU-15	0,23	0,31	0,53	0,78	0,93	1,01	1,06	1,08

*Zonder Malta, Cyprus en Turkije.

Bron: Boeri, T., Brücker, H., *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States*; European Integration Consortium, Berlin and Milano, 2000.

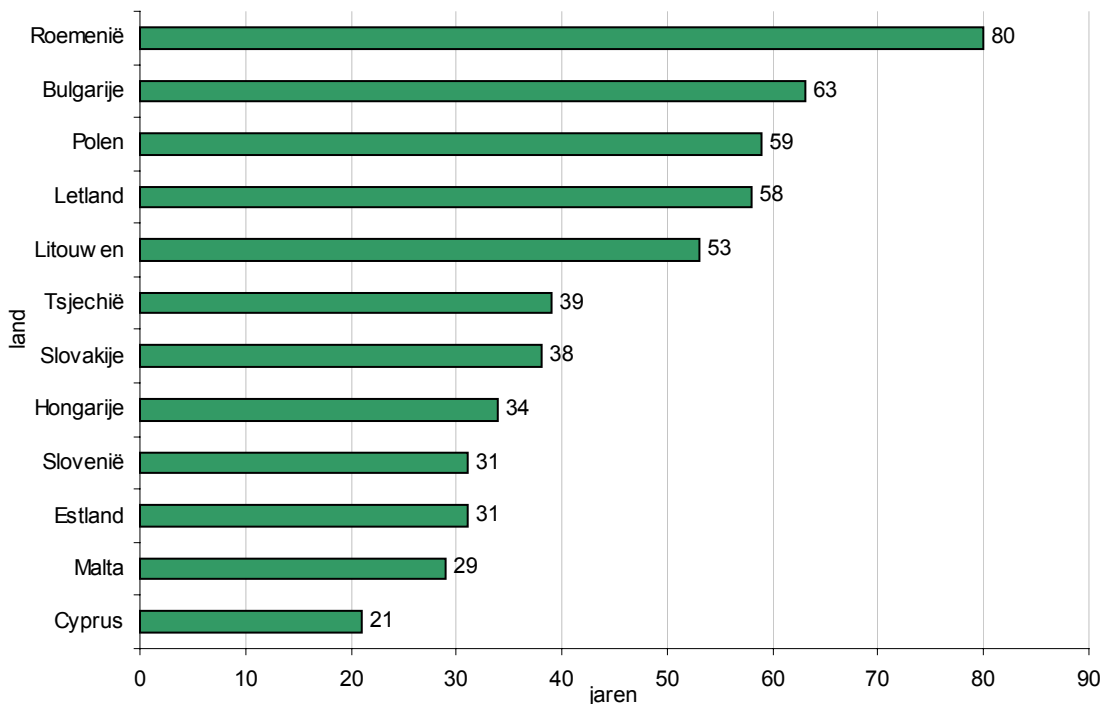
Groei van buitenlandse investeringen blijft onduidelijk

Gezien het feit dat er reeds in hoge mate vrijhandel is tussen de huidige en nieuwe leden van de EU, zijn de verwachtingen hooggespannen wat de **buitenlandse investeringen** betreft als sleutel tot toekomstige economische groei in de nieuwe lidstaten. De toekomstige ontwikkelingen zijn moeilijk in te schatten. Of de buitenlandse investeringen zullen toenemen in de nieuwe lidstaten zal zeker afhangen van de kwaliteit van hun beleid zowel op nationaal als lokaal niveau.

Toch mag verwacht worden dat het lange tijd zal duren eer de nieuwe lidstaten economisch gezien naar de huidige leden toegegroeid zullen zijn. Sommige studies spreken van 'enkele decennia', andere spreken van 'generaties'²⁰.

²⁰ EIU, Europe Enlarged: Understanding the Impact, juni 2003.

Figuur 7.3-1 Aantal jaren* om gemiddeld inkomen per hoofd Europese Unie te bereiken

**In het gunstigste scenario met een toekomstige groei van het inkomen per hoofd in Centraal- en Oost-Europa van gemiddeld 3,8% per jaar.*

Bron: EIU.

Zijn er grenzen aan de uitbreiding van de Europese Unie?

Op 1 mei 2004 treden er 10 nieuwe landen toe tot de Europese Unie die dan 25 lidstaten zal tellen.

Daarmee is de Europese expansie alvast nog niet afgerond. Roemenië en Bulgarije, die sinds 1999 onderhandelen, hopen in 2007 te kunnen toetreden. Voor Turkije, dat nog een aantal hervormingen moet doorvoeren, is het minder duidelijk wanneer de toetredingsonderhandelingen van start kunnen gaan.

Met de uitbreiding in de richting van Oost- en Centraal-Europa komen de 'nieuwe burens' verder in het oosten (Wit-Rusland, Oekraïne, ...) en in de Balkan (Kroatië, Albanië, ...) alvast meer in beeld. Kroatië heeft reeds het voortouw genomen en een aanvraag tot EU-toetreding ingediend.

Andere landen zoals Noorwegen en Zwitserland, die in feite voldoen aan de nodige criteria voor toetreding tot de EU, hebben voorts nog geen aanvraag tot lidmaatschap klaar en lijken voorlopig ook niet echt gehaast om dit te doen.

BIJLAGE 1	WAARDE UITVOER VLAAMSE GEWEST NAAR LAND VAN BESTEMMING, IN MILJOEN EURO
------------------	--

	Bulgarije	Roemenië	Turkije	Estland	Letland	Litouwen	Polen	Tsjechië	Slovakije	Hongarije	Slovenië	Cyprus	Malta	Totaal Vlaamse Gewest	Totaal 10 toetredings-landen	Totaal 13 kandidaat-lidstaten
1993	31,3	36,9	363,3	8,3	10,2	9,7	345,6	175,4	23,3	178,5	52,4	33,3	16,6	73.715,5	853,2	1.284,8
1994	34,5	42,3	284,1	19,9	25,2	15,2	388,1	270,2	51,0	227,2	75,1	33,4	20,4	81.921,2	1.125,8	1.486,6
1995	54,1	75,2	544,3	28,0	35,6	27,2	500,0	317,0	65,8	232,5	82,2	34,3	21,4	90.383,9	1.344,0	2.017,6
1996	40,2	103,4	721,8	28,9	38,8	44,1	652,8	400,1	74,9	252,7	108,7	31,5	23,2	96.671,2	1.655,7	2.521,0
1997	53,0	122,6	918,6	46,3	54,3	70,5	896,2	427,3	105,6	435,3	90,2	51,8	25,6	110.357,0	2.203,1	3.297,3
1998	80,2	167,1	952,4	54,9	54,3	88,3	1.045,7	447,4	129,2	645,5	105,3	54,9	38,0	122.733,7	2.663,5	3.863,1
1999	79,8	158,4	904,0	49,3	54,4	78,7	1.153,7	476,6	135,4	772,4	112,9	51,1	55,6	128.740,6	2.940,1	4.082,4
2000	93,9	220,4	1.562,9	63,2	54,6	97,6	1.250,2	668,8	191,8	849,2	147,1	82,5	59,9	154.423,1	3.464,8	5.342,1
2001	126,3	293,2	991,4	70,9	69,6	128,6	1.384,8	852,4	230,2	820,0	156,3	79,4	61,1	160.317,9	3.853,3	5.264,2
2002	116,9	323,6	1.249,5	85,0	75,2	140,1	1.534,8	925,6	269,3	833,2	147,7	74,1	51,5	177.325,9	4.186,0	5.876,0

Bron: NBB, Belgostat Online, 24 maart 2004.

BIJLAGE 2 GROEIVOET BBP TEGEN CONSTATE PRIJZEN (1995=100), WIJZIGING T.O.V. VOORGAAND JAAR, IN %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*
Vlaamse Gewest	3,1	0,7	3,8	1,9	3,2	4,1	1,0	0,7	1,0	2,0
België	2,4	1,2	3,5	2,0	3,2	3,8	0,6	0,7	1,1	2,0
EU15	2,4	1,6	2,5	2,9	2,9	3,5	1,6	1,0	0,7	1,9
Eurozone	2,2	1,4	2,3	2,9	2,8	3,5	1,6	0,9	0,4	1,8
Bulgarije	2,9	-9,4	-5,4	3,90	2,3	5,4	4,1	4,8	4,5	5,0
Cyprus	6,5	1,9	2,3	4,8	4,7	5,0	4,0	2,0	2,0	3,4
Tsjechië	nb	nb	nb	nb	nb	3,3	3,1	2,0	2,9	2,6
Estland	4,3	3,9	9,8	4,6	-0,6	7,3	6,5	6,0	4,4	5,6
Hongarije	1,5	1,3	4,6	4,9	4,2	5,2	3,8	3,5	2,9	3,2
Letland	-1,6	3,7	8,4	4,8	2,8	6,8	7,9	6,1	7,4	5,2
Litouwen	6,2	4,7	7,0	7,3	-1,8	4,0	6,5	6,8	6,6	5,7
Malta	nb	nb	nb	nb	4,1	6,4	-1,2	1,7	0,7	2,8
Polen	nb	6,0	6,8	4,8	4,1	4,0	1,0	1,4	3,3	4,2
Roemenië	nb	nb	nb	nb	-1,2	2,1	5,7	4,9	4,7	4,9
Slovakije	5,8	6,1	4,4	4,2	1,5	2,0	3,8	4,4	4,2	4,1
Slovenië	4,1	3,8	4,6	3,7	5,9	4,1	2,9	2,9	2,1	3,1
Turkije	7,2	7,0	7,5	3,1	-4,7	7,4	-7,5	7,8	5,1	4,5
Toetredingslanden**	nb	nb	nb	nb	nb	4,1	2,4	2,4	3,2	3,8

*Voorspelling.

**10 van de kandidaat-lidstaten die in 2004 verwacht worden te zullen toetreden.

Bron: Eurostat, INR, APS.

BRONNEN

- Abraham, F., Konings, J., Veugelers, R., Van Hove, J., Vansteenkiste, I. *De nieuwe EU: de doodsteek voor de Vlaamse economie?* Acco, 2002.
- Boeri, T., Brücker, H., *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States*. European Integration Consortium: Berlin and Milano, 2000.
- Economist Intelligence Unit (EIU). *Europe Enlarged: Understanding the Impact*. Brussel, juni 2003.
- Europese Commissie, Directorate General for Economic and Financial Affairs (2001). *The Economic Impact of Enlargement*.
- Europese Commissie (2003). *Enlargement, Basic Arguments*.
- European Foundation for the Improving of Living and Working Conditions, *Migration trends in an enlarged Europe*, draft, 26/2/2004.
- Europese Commissie (2003). *Enlargement, Frequently Asked Questions*.
- Eurostat. *Annuaire Eurostat 2002 – données 1990-2000*.
- Federaal Planbureau. Quarterly Newsletter *Some implications for Belgium of the Eastern EU enlargement*. July 2001.
- INR. *Statistieken van de Belgische uitvoer - gewestelijke resultaten*. Kwartaalbericht, 2002 III.
- Kok, W. *Uitbreiding van de Europese Unie; wat is bereikt en wat is nu nodig?* Rapport aan de Europese Commissie, 26 maart 2003.
- KU Leuven & Idea Consult. *Gevolgen van de EU-uitbreiding voor de Vlaamse arbeidsmarkt*, Projectvoorstel in het kader van het VIONA-arbeidsmarktonderzoeksprogramma 2003. Brussel, 6 mei 2003.
- Nationale Bank van België. *Belgostat Online*. Maart 2004.
- Spinnewyn, H. *Vestigingen van Belgische ondernemingen in Centraal- en Oost-Europa op basis van gegevens van de Balanscentrale*. Federaal Planbureau. Brussel, 17 april 2001.
- Statistics in focus. *EU Member States largest Foreign Direct Investors in Candidate Countries*. Theme 2, 24/2002.

THESE 4: HET EFFECT VAN DE EENHEIDSMUNT IS NOG MAAR BEPERKT ZICHTBAAR

PROBLEEMSTELLING

Reeds inspanningen gevraagd vóór de toetreding tot de Economische en Monetaire Unie

Op 1 januari 1999 ging de laatste voorbereidende fase in van de totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie (EMU). Toen werd een Europese Centrale Bank (ECB) opgericht, de wisselkoersen werden definitief vastgesteld en er werd één munt (euro) ingevoerd. De eenheidsmunt kwam fysiek in omloop op 1 januari 2002 en dit in 12 van de 15 EU-lidstaten (Eurozone²¹) waaronder ook in België.

Met de voltooiing van de EMU is een economisch blok ontstaan dat qua gewicht vergelijkbaar is met de Verenigde Staten.

Tabel 7.4-1 Aandeel in de wereld op gebied van bevolking, BBP, export van goederen en diensten, in 2002, in %

	<i>Bevolking</i>	<i>BBP</i>	<i>Export van goederen en diensten</i>
EU-15	6,2	19,7	38,8
Eurozone*	5,0	15,7	31,2
Verenigde Staten	4,7	21,1	12,4
Japan	2,1	7,1	5,8

**Eurozone = EU-15 zonder Verenigd Koninkrijk, Zweden, Denemarken.*

Bron: IMF, World Economic Outlook, september 2003.

Landen die de euro ingevoerd hebben, genieten voordelen zoals: het verdwijnen van transactiekosten bij intra-EU-handel, de opheffing van het wisselkoersrisico in de handel met andere deelnemers aan de eurozone, een betere werking van geld- en kapitaalmarkten, de concurrentiebevorderende transparantie van de prijzen van goederen en diensten, het kracht bijzetten van het proces van verdere economische integratie.

Mogelijk nadeel van de muntunie is dat de nationale overheid een instrument van beleid verliest. Zij kunnen geen eigen geldbeleid meer voeren en ook de wisselkoers niet meer aanpassen. De ervaring leert echter dat de geregelde devaluatie van een munt geen blijvende voordelen oplevert. De loonpolitiek is een mogelijk alternatief beleidsinstrument; maar in België is dit minder van toepassing aangezien er hier wettelijke afspraken in voege zijn.

In de EMU blijven de lidstaten verantwoordelijk voor hun eigen economisch beleid, alhoewel ze niet langer een onafhankelijk monetair beleid kunnen voeren. Het fiscaal beleid wordt mede bepaald door het Stabiliteits- en Groeipact dat grenzen stelt aan begrotingstekorten en overheidsschulden. Op grond van dit pact moeten de lidstaten op middellangetermijn komen tot een vrijwel sluitende begroting of begrotingsoverschot.

²¹ Eurozone omvat België, Griekenland, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal en Finland.

Enkele voordelen van de EMU beginnen reeds voelbaar te worden. De EMU is immers gebaseerd op een evenwichtig macro-economisch beleid, hetgeen een nieuwe cultuur van economische stabiliteit in Europa creëerde. Met het oog op een stabiel en betrouwbaar muntstelsel, hadden de deelnemende EMU-landen zich strenge economische toetredingseisen opgelegd, de zogenaamde convergentiecriteria van het Verdrag van Maastricht (juni 1992)²²:

- begrotingstekort: maximum 3% van het BBP, of een percentage in de buurt daarvan na een voortdurende verminderingsinspanning, of net boven dit niveau ingevolge een tijdelijke en uitzonderlijke ontsporing;
- overheidsschuld: maximum 60% van het BBP of het bewijs leveren van een voortdurende en voldoende vermindering om dit referentieniveau te bereiken;
- inflatie: mag niet meer dan 1,5% boven het gemiddelde van de 3 landen met de laagste inflatie gedurende minimum 1 jaar voor het toelatingsexamen (mei 1998);
- gemiddelde nominale langetermijnrente: maximum 2% boven de gemiddelde rentevoet van de 3 landen met de laagste inflatie gedurende minimum 1 jaar voor het toelatingsexamen;
- wisselkoers: de nationale munt moet ten minste twee jaar binnen de normale fluctuatiemarges van het Europees Monetair Stelsel (EMS) zijn gebleven.

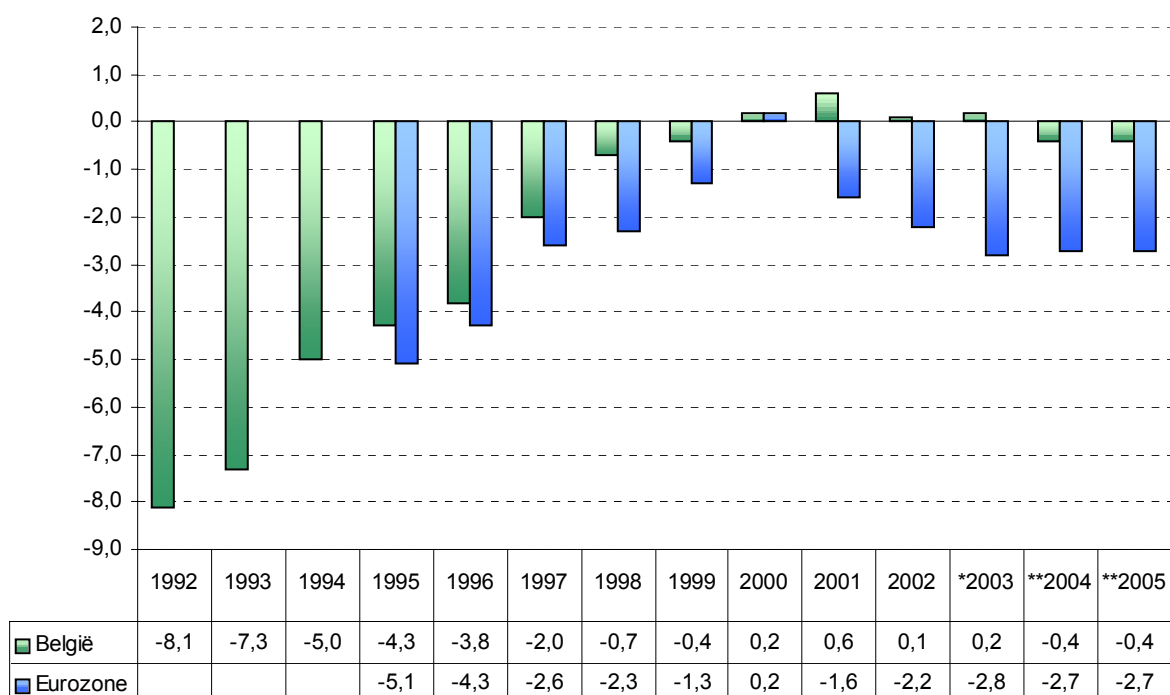
Op basis van deze criteria werden in mei 1998 11 landen voor toetreding tot de EMU geschikt bevonden, waaronder ook België. Op 1 januari 2001 trad ook Griekenland toe.

Begrotingstekort en overheidsschuld onder controle

Toen België in 1992 zijn eerste convergentieprogramma voorstelde, bleek dat het begrotingstekort rond de 8% was en dat de overheidsschuld opliep tot 130%. Het fiscale beleid diende aangepast teneinde tijdig de 3%-norm te behalen en de overheidsschuld systematisch af te bouwen. België slaagde in deze opdracht en kan ook vandaag nog bogen op evenwichtige overheidsfinanciën.

²² Europese Commissie, Europa in beweging. Wanneer zullen wij de euro op zak hebben?

Figuur 7.4-1 Begrotingstekort, in % van het BBP aan marktprijzen

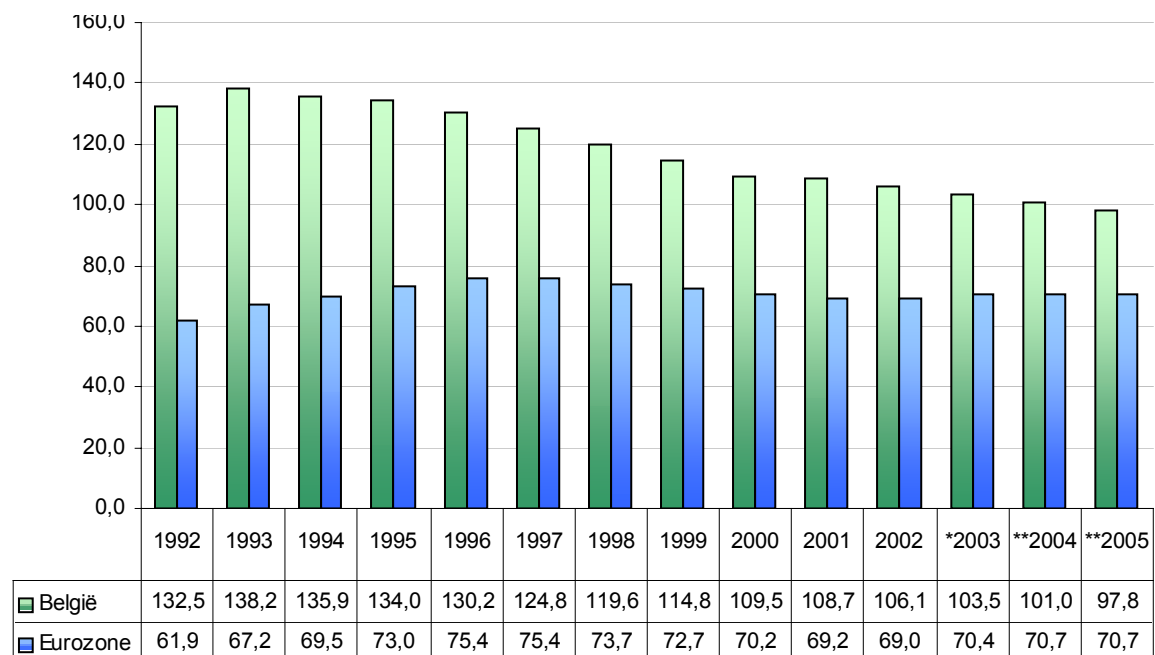

*Raming.

**Voorspelling.

Bron: Europese Commissie, Statistical Annex of European Economy, spring 2003 en Economic Forecasts (autumn 2003).

Figuur 7.4-2 Overheidsschuld, in % van het BBP tegen marktprijzen

*Raming.

**Voorspelling.

Bron: Europese Commissie, Statistical Annex of European Economy, spring 2003 en Economic Forecasts (autumn 2003).

Prijsstabiliteit

Prijsstabiliteit wordt via het monetaire beleid van de ECB ondersteund. In 2000 stonden de inflatoire ontwikkelingen in het teken van forse stijgingen van de olieprijsen, waarvan het effect nog werd versterkt door een aanzienlijke depreciatie van de euro, en daarnaast een toename van de prijzen voor onbewerkte levensmiddelen veroorzaakt door slechte weersomstandigheden en crisissen in de vleessector. De NBB raamt dat de omschakeling naar in euro uitgedrukte prijzen in 2002 al bij al een geringe invloed heeft gehad op de inflatie ($\pm 0,2$ procentpunt). Voor een beperkt aantal, soms veelgebruikte producten, werden scherpe prijsstijgingen genoteerd. Dit heeft bij de consumenten de kloof tussen de gevoelsinflatie en de werkelijke inflatie aangewakkerd. De NBB heeft in januari 2002 een euro-enquête bij 2.605 ondernemingen gehouden. Voor 86% van de bedrijven ging de invoering van euro niet gepaard met een stijging van de verkoopprijzen. De ondernemingen ramen dat de kosten verbonden aan de overgang naar de eenheidsmunt op ongeveer 0,29% van de omzet komen. Van die kosten werd reeds 50% in 2001 gedragen en 32% in de periode voordien. De baten, die moeilijker te becijferen zijn, zouden volgens de deelnemers aan de enquête ongeveer 0,03% van de omzet bedragen.

Tabel 7.4-2 Geharmoniseerd indexcijfer consumptie (HICP), % wijziging t.o.v. vorig jaar

	1991-1995***	1996-2000***	1998	1999	2000	2001	2002	2003*	2004**	2005**
België	2,4	1,6	0,8	1,1	2,7	2,4	1,6	1,5	1,6	1,9
Eurozone	3,9	1,7	1,2	1,1	2,1	2,4	2,3	2,1	2,0	1,7

*Raming.

**Voorspelling.

***5-jarig gemiddelde.

Bron: Europese Commissie, *Economic Forecasts, Autumn 2003*; Europese Commissie, *Statistical Annex of European Economy, spring 2003*; OECD, *Economic Outlook no 72, december 2002*.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De Economische Monetaire Unie onder druk ingevolge de conjuncturele zwakte

Een blik in de geschiedenis leert dat de meeste monetaire unies een lang leven beschoren zijn. Zolang de leden, en zeker de zwaargewichten, ervan overtuigd zijn dat de baten de kosten overtreffen, zal er politieke steun voor het EMU-project blijven.

Vier jaar na de lancering van de euro komt de ECB voor haar eerste serieuze vuurproef te staan. De stagnerende economie in de eurozone heeft nood aan stimuli. Een expansief begrotingsbeleid zoals in de Verenigde Staten is niet echt aangewezen, gezien het feit dat de lidstaten het stabiliteits- en groeipact dienen te respecteren. Landen als Italië, Duitsland en Frankrijk kampen momenteel met tekorten die de toegelaten 3% van het BBP overschrijden. Sinds juli 2002 is er bovendien nog een opmars van de euro en die half mei 2003 een introductiekoers rond de 1,17 dollar heeft.

Voordeel van een sterke euro is dat de inflatie in toom kan gehouden worden en dat de koopkracht van de binnenlandse vraag verstevigd wordt. Nadeel van een sterke euro is dat dit een handicap betekent voor de Europese export en aldus een bijkomende belasting voor de economische groei die momenteel zeer fragiel is. Vlaanderen, dat ongeveer 70% van zijn export bij andere eurolanden afzet, is direct meer gevoelig voor wat zich afspeelt in andere

eurolanden en is enkel indirect onderhevig aan de ontwikkelingen die zich afspelen in de Amerikaanse economie.

Daarnaast dient opgemerkt dat de olie-intensiteit van onze economie in vergelijking met de jaren zeventig verminderd is.

Aangezien het objectief van prijsstabiliteit zo goed als de facto bereikt is, heeft de ECB ruimte om de rente te verlagen en alzo de Europese economie te stimuleren. Zeker Duitsland, de grootste economie van de eurozone, zou hier baat bij hebben en op die manier ook indirect België die intense economische vervlechtingen heeft met dit buurland.

Het is nog zeer de vraag of het Verenigd Koninkrijk snel zal overgaan tot toetreding van de eurozone. Zoals het er nu naar uitziet kan dit nog een tijdje duren. De huidige Labourregering stelt dat de Britten pas overschakelen op de euro na een referendum. Dit laatste komt er pas na een positieve evaluatie van de euro op basis van testen die in feite 5 grote vragen omvatten. Aangezien er in juni 2003 nog maar één vraag volmondig positief beantwoord werd, wordt het euroreferendum naar een niet nader gedefinieerde datum verschoven. Peilingen geven trouwens aan dat 68% van de Britten momenteel nog tegen de euro is.

Van de 15 EU-lidstaten zijn naast Groot-Brittannië ook Zweden en Denemarken nog geen eurolanden. Een studie uit 2001²³ toont nochtans aan dat zowel Zweden als Denemarken hun welvaart zouden zien toenemen; dit in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk. In september 2003 vond in Zweden een referendum plaats. De huidige 12 leden van de eurozone zouden ook een weliswaar lichte stijging van de welvaart ervaren bij toetreding van de overige leden uit de EU-15.

Toetreding van de nieuwe lidstaten tot de EMU op latere datum

De 10 nieuwe kandidaat-lidstaten kunnen eveneens overschakelen op de euro, maar hiervoor is geen tijdspad uitgestippeld. Zij worden geacht de euro in te voeren wanneer zij er klaar voor zijn. De invoering van de euro zal de handelsintegratie van de nieuwe lidstaten met de economieën uit de eurozone verder doen toenemen en de wisselkoersrisico's voor investeringen doen verdwijnen. De nieuwe EU-leden zullen aan dezelfde strenge toetredingsvoorwaarden (Maastricht-criteria) moeten voldoen als de huidige 12 landen van de eurozone. Voor een aantal van de nieuwkomers wordt dan ook 2007 naar voor geschoven als datum van toetreden tot de eurozone.

²³ Correia, Filipa, Monetary Policies in an Enlarged Euroland, juni 2001.

BRONNEN

- Correia, F. *Monetary Policies in an Enlarged Euroland*; June 2001.
- De Grauwe, P. *Lessen voor de eenentwintigste eeuw. Denken voor morgen, Europa en de muntunie*. P. 208-218, 1997-1998.
- Duisenberg, W. ECB, European Economic and Monetary Union (2001). *A success story, speech at the annual conference of the Ifo Institute*.
- Europese Commissie, DG for Economic and Financial Affairs. *The European Economy, no 2*. Spring 2003.
- Europese Commissie, DG for Economic and Financial Affairs. *EMU and the euro – the first 10 years. Challenges to the sustainability and price stability of the euro area – what does history tell us?* Economic papers no 165, February 2002.
- Europese Commissie, DG for Economic and Financial Affairs. *Enlargement argumentaire, enlargement papers no 5*. September 2001.
- Europese Commissie, DG for Economic and Financial Affairs. *The European Economy, no 4*. Spring 2003.
- Europese Commissie, DG for Economic and Financial Affairs. *The European Economy, no 5*. Autumn 2003.
- Europese Commissie (1996). *Europa in beweging. Wanneer zullen wij de euro op zak hebben?*
- Europese Commissie (2003). *QU€ST*. Vragen en antwoorden over de euro en de EMU.
- Europese Commissie. (2002). *The euro area in the world economy - developments in the first three years*.
- Hämäläinen, S., ECB (2000). *The euro–experiences and prospects, speech at Eurozone Factor: Mind the Gap – The euro capital markets forum*.
- IMF. *World Economic Outlook*, september 2003.
- Issing, O., ECB (2000). *The euro area – first experience and perspectives*. Speech at the Morgan Stanly Dean Witter Conference.
- Kok, W. *Uitbreiding van de Europese Unie; wat is bereikt en wat is nu nodig?* Rapport aan de Europese Commissie, 26 maart 2003.
- NBB. *Economisch Tijdschrift*. Jaargang 8, I-2002.
- NBB. *Economisch Tijdschrift*. Jaargang 8, IV-2002.
- NBB, *Economisch Tijdschrift*. Jaargang 9, I-2003.
- NBB. Press release; *January 2002 survey on the introduction of the euro*. 6 March 2002.
- The Economist. *The perils of convergence*. April 5th 2003.

THESE 5: DE VLAAMSE ECONOMIE MAG NIET OP HAAR LAUWEREN BLIJVEN RUSTEN

PROBLEEMSTELLING

Vlaanderen, is een welvarende regio

Vlaanderen is een welvarende regio. Onze huidige welvaart is in belangrijke mate te danken aan de snelle economische vooruitgang in wat de gouden jaren zestig genoemd werden. De groei van de Vlaamse economie nam toen een hoge vlucht. Belangrijke buitenlandse multinationals kozen voor het Vlaamse Gewest als locatie om een productievevestiging neer te zetten. De centrale ligging binnen Europa, de aanwezigheid van belangrijke havens, de weginfrastructuur die uitgebouwd werd en een degelijk geschoolde beroepsbevolking waren immers belangrijke troeven. Vlaanderen mag echter niet berusten in de opgebouwde welvaart. Ook andere landen en regio's zijn in opgang. Hierna komt aan bod wat onze welvaart bepaalt en welke de sterke en zwakke punten zijn in de totstandkoming ervan.

Het bruto binnenlands product

Het bruto binnenlands product (BBP) is een veel gebruikte financiële maat voor de voortgebrachte goederen en diensten in een land of regio. Het BBP van het Vlaamse Gewest bedroeg 24.649 euro koopkrachtpariteiten (kkp)²⁴ per inwoner in 2001. Daarmee bevond onze regio zich op een 22ste plaats op een rangschikking in dalende volgorde van 72 Europese regio's.

Het BBP meet de activiteiten die op het grondgebied van een land of regio worden verricht, ongeacht waar de productiefactoren arbeid en kapitaal vandaan komen. De situatie voor het Vlaamse Gewest is bijzonder omdat Brussel-Hoofdstad er geen deel van uitmaakt en er een aanzienlijke pendel is van arbeidskrachten die wonen in het Vlaamse Gewest, maar werken in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Zij dragen dus bij tot het BBP van het Brusselse Gewest, maar nemen hun inkomen mee naar huis. Dit verklaart ook waarom het Gewest Brussel-Hoofdstad de koppositie inneemt in deze rangschikking. Het is daarom aangewezen om ook de statistiek van het netto beschikbare inkomen te beschouwen. Het netto beschikbare inkomen in het Vlaamse Gewest bedroeg 14.820 euro kkp (gebaseerd op de finale consumptie) in 2000. Dit is goed voor een 21ste plaats op 82 Europese regio's²⁵. Het Brusselse Gewest prijkt op de 26ste plaats wat haar afhankelijkheid van arbeidskrachten uit de andere gewesten illustreert.

Het is ook belangrijk om onze regio te vergelijken met een aantal referentiegebieden. Naast het totaal van de EU-15 dienen daarvoor de drie buurlanden: Duitsland, Frankrijk en Nederland en ook Ierland omdat dit land gedurende de laatste 10 jaar een uitzonderlijke groeiprestatie neerzette. Verder wordt het Vlaamse Gewest ook vergeleken met vier regio's die binnen Europa een sterke economische dynamiek neertekenen. Deze zijn Baden-Württemberg (Duitsland), Rhône-Alpes (Frankrijk), Lombardije (Italië) en Catalonië (Spanje). Het BBP per hoofd kan ontbonden worden als het aandeel van de bevolking op beroepsactieve leeftijd²⁶ maal de werkzaamheidsgraad²⁷ maal de arbeidsproductiviteit²⁸.

²⁴ Koopkrachtpariteiten zijn ruimtelijke deflatoren van het BBP waarmee tussen landen of regio's gecorrigeerd wordt voor prijsverschillen van goederen en diensten.

²⁵ Voor Luxemburg en de Oostenrijkse regio's zijn geen gegevens beschikbaar.

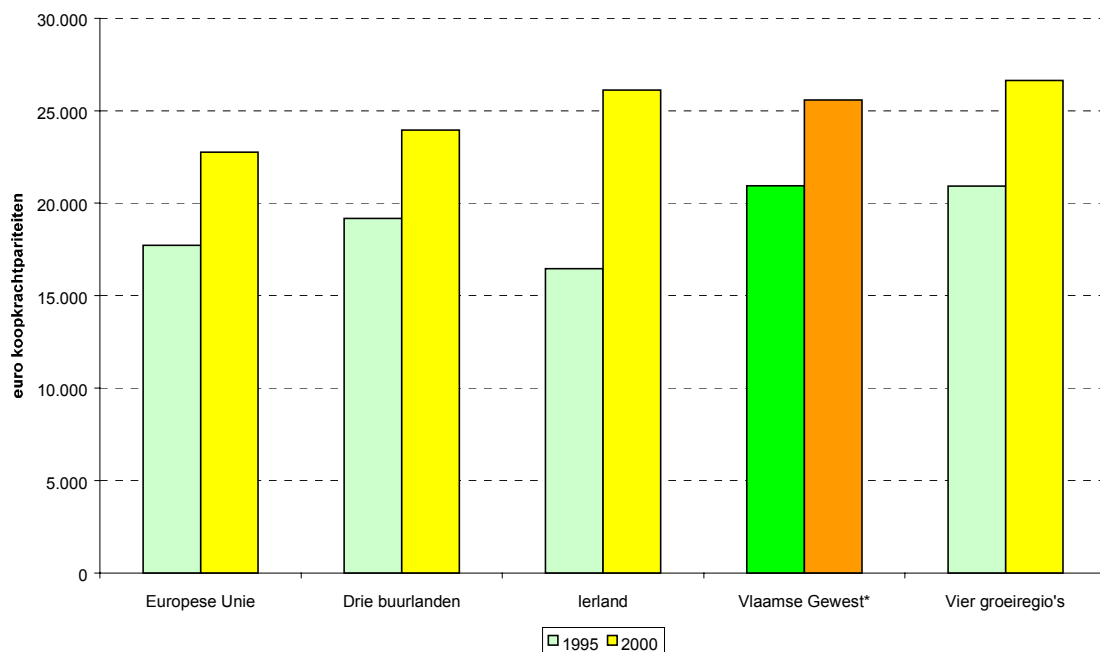
²⁶ Bevolking van 15 à 64 jaar / totale bevolking.

²⁷ Werkende bevolking / bevolking van 15 à 64 jaar.

²⁸ BBP / werkende bevolking.

Een meer zinvolle vergelijking met de referentiegebieden vereist dat het Vlaamse BBP gecorrigeerd wordt voor pendelaars die buiten het gewest werken. Deze bijschatting levert een BBP per hoofd van 26.298 euro kkp in 2001. Dit is weliswaar beter dan de drie buurlanden of het Europese gemiddelde, maar de vier groeilanden hebben gemiddeld een groter BBP per hoofd. Ook Ierland scoort hoger. In 1995 bekleedde het Vlaamse Gewest nog een koppositie in vergelijking met deze referentielanden of -regio's. Vooral de forse toename van het Ierse BBP springt in het oog.

Figuur 7.5-1 BBP per inwoner in 1995 en 2000

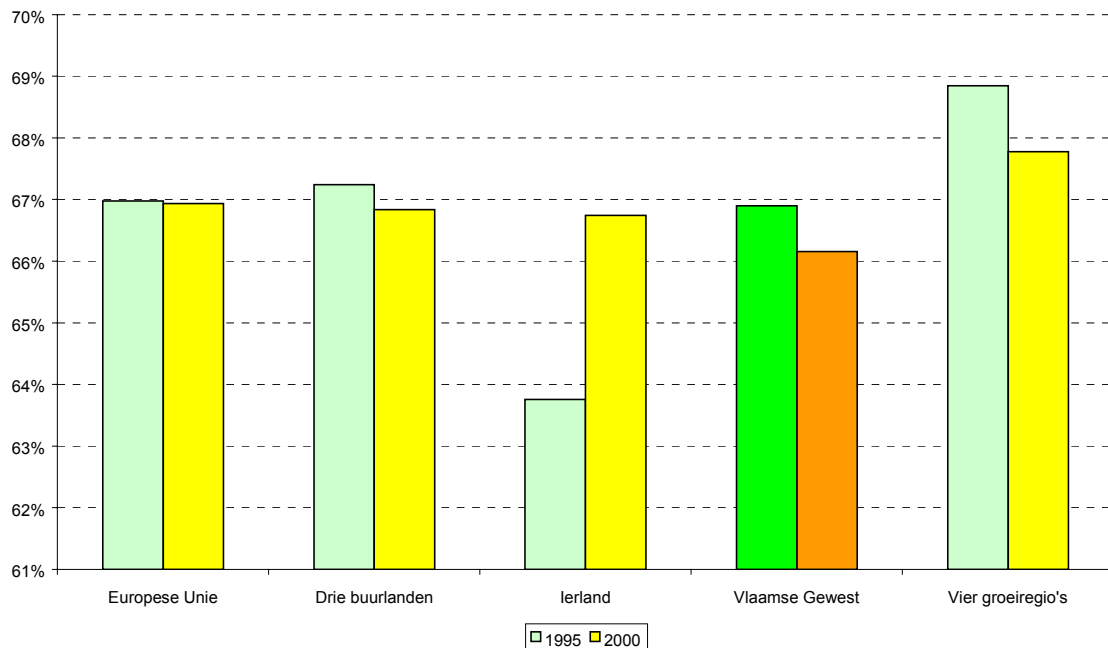

**De gegevens voor het Vlaamse Gewest werden gecorrigeerd voor pendelstromen.*

Bron: Steunpunt Ondernemerschap, Eurostat.

Het aandeel van de leeftijdsgroep van 15 à 64 jaar in de totale bevolking beloopt 66,2% in het Vlaamse Gewest. In de hele EU en in de andere benchmarkgebieden zijn er naar verhouding meer personen op beroepsactieve leeftijd. Deze factor is overal gedaald sedert 1995, met uitzondering van Ierland. Deze indicator verandert slechts geleidelijk in de tijd en moet eerder als een gegeven beschouwd worden, ook voor de volgende jaren.

Figuur 7.5-2 Bevolkingsprofiel in 1995 en 2000

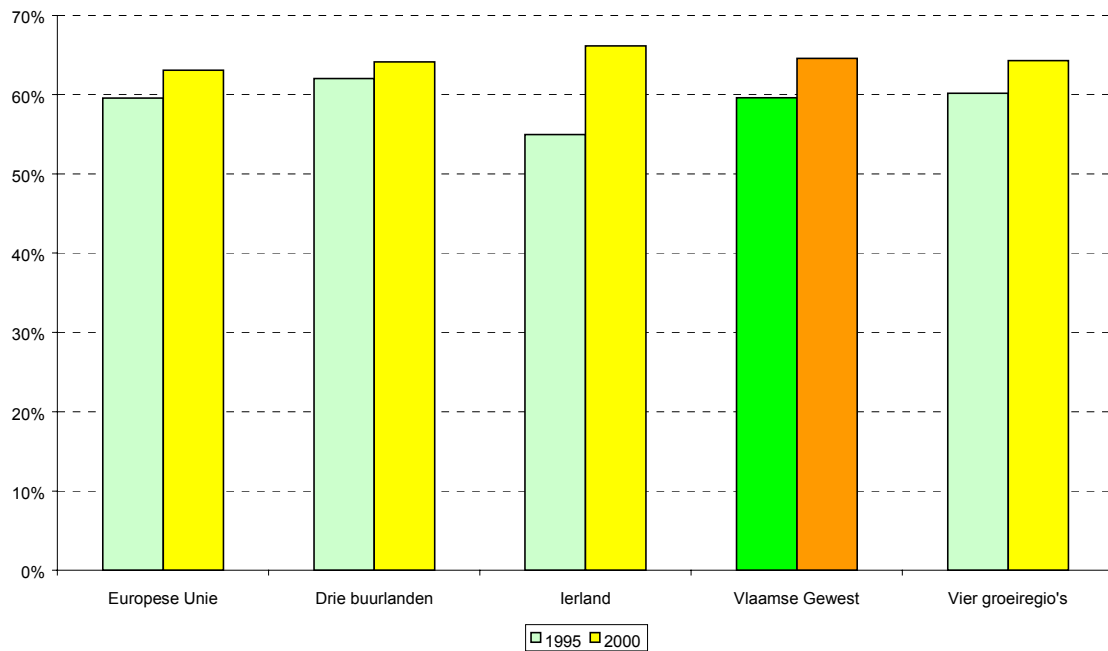

Bron: Steunpunt Ondernemerschap, Eurostat.

Volgens de Eurostat-gegevens was de werkzaamheidsgraad in het Vlaamse Gewest in 2000 nauwelijks hoger dan globaal in de ons omringende buurlanden²⁹ of de vier groeiregio's. Ierland presteert echter merkbaar beter. Voornamelijk de jongere en oudere leeftijdsklassen kunnen nog een inhaalbeweging doorvoeren in Vlaanderen. Het is vooral het aandeel van de beroepsbevolking in de bevolking tussen 15 en 64 jaar of de participatiegraad die laag scoort in het Vlaamse Gewest. Het aandeel van de werkenden in de beroepsbevolking daarentegen is vrij hoog, wat een gevolg is van de relatief lage werkloosheidstoestand in Vlaanderen. De werkzaamheidsgraad is overal toegenomen in vergelijking met 1995. Opnieuw valt de sterke stijging in Ierland op, te wijten aan de groeidynamiek van dit land.

²⁹ Dit is te wijten aan Frankrijk. Duitsland en vooral Nederland hebben een hogere werkzaamheidsgraad. Dit is i.h.b. ook het geval voor Baden-Württemberg.

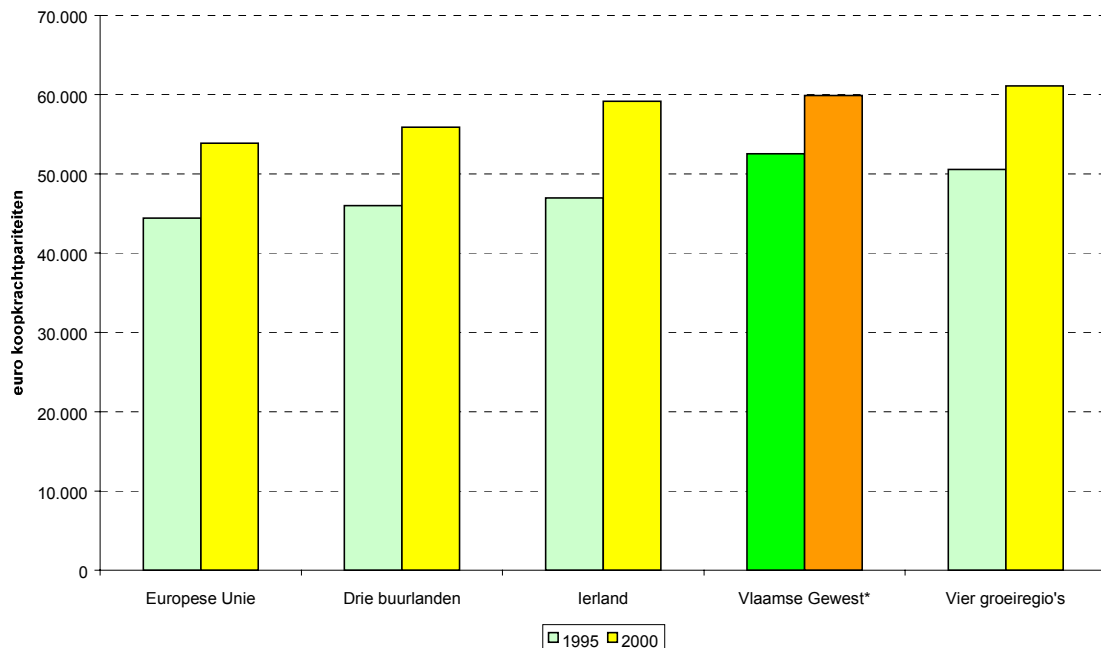
Figuur 7.5-3 Werkzaamheidgraad in 1995 en 2000

Bron: Steunpunt Ondernemerschap, Eurostat.

De arbeidsproductiviteit kan met circa 58.900 euro kkp in 2000 hoog genoemd worden in het Vlaamse Gewest. Toch is onze positie over de jaren verslechterd. In 1995 stond het Vlaamse Gewest bovenaan deze rangschikking. Vijf jaar later gaan de vier groeiregio's Vlaanderen globaal voorbij en komt Ierland duidelijk in de buurt. Dit betekent dat onze traditioneel hoge arbeidsproductiviteit geen verworvenheid meer is. In het verleden werd de Vlaamse welvaart immers in belangrijke mate gerealiseerd door een grote kapitaalinzet per werknemer. Dit werd mede ingegeven door arbeidsbesparende motieven omwille van onze hoge loonkost.

Figuur 7.5-4 Arbeidsproductiviteit in 1995 en 2000

**De gegevens voor het Vlaamse Gewest werden gecorrigeerd voor pendelstromen.*

Bron: Steunpunt Ondernemerschap, Eurostat.

In vergelijking met onze drie buurlanden blijkt dat niet de economische structuur aan de basis ligt van de Vlaamse productiviteit. Het is eerder de gemiddelde productiviteit in alle individuele sectoren die het verschil maakt. Ten opzichte van Ierland zijn de verschillen miniem. De vier groeiregio's halen gemiddeld voordeel uit hun economische structuur, wat gedeeltelijk teniet gedaan wordt door een lagere gemiddelde productiviteit in de individuele sectoren dan in het Vlaamse Gewest.

Het Vlaamse BBP zou circa 40% hoger kunnen zijn, mochten de beschikbare productiefactoren meer efficiënt benut worden. Ierland en Lombardije weten hun productiemiddelen effectiever in te zetten. Ook Nederland en Duitsland kampen met een zeker efficiëntieverlies. Hiervoor werd reeds duidelijk dat de arbeidsproductiviteit in het Vlaamse Gewest relatief hoog is. De inefficiëntie is dus te wijten aan andere factoren. Dit is des te belangrijk daar de groei van de arbeidsproductiviteit in het Vlaamse Gewest vooral tot stand kwam door de substitutie van arbeid door kapitaal. Dit proces is vandaag dermate gevorderd dat er nog weinig ruimte overblijft om op deze wijze productiviteitswinsten te realiseren. Andere groeiregio's en Ierland wisten over de afgelopen jaren trouwens hun arbeidsproductiviteit op te drijven in de buurt van of zelfs hoger dan Vlaanderen. Het is dan ook noodzakelijk om alle productiefactoren efficiënt in te zetten.

Productiefactoren

- Een belangrijke troef voor Vlaanderen is de centrale ligging in West-Europa. Ook vandaag nog is deze gunstige ligging een voordeel voor Vlaanderen, zij het dat met de verdere uitbreiding van de Europese Unie het zwaartepunt meer (zuid)oostwaarts verschuift.
- De bruto-investeringen bedroegen 20,9% van het BBP in 2002. Dit is hoger dan in België als geheel en onze drie buurlanden met uitzondering van Nederland. De subcategorie van

de private investeringen zijn relatief hoog in het Vlaamse Gewest. In vergelijking met onze buurlanden, Ierland of de vier groeiregio's scoort enkel Rhône-Alpes hoger.

- De transportinfrastructuur is in Vlaanderen goed ontwikkeld. Dit neemt niet weg dat ons infrastructuurwerk met problemen kampt. In eerste instantie is er de stijgende congestie van voornamelijk het autowegennet. Dit doet zich echter ook voor in een aantal andere Europese landen. Daarnaast blijven een aantal noodzakelijke onderhoudswerken uit als gevolg van de dalende overheidsinvesteringen.
- De langere leerplicht en het bestaan van het systeem van brugpensionering verklaren de lage Vlaamse werkzaamheidsgraad. Indien echter gecorrigeerd wordt voor de werkduur en deeltijdarbeid dan scoren Vlaanderen en België beter.
- In Europees perspectief behoort de scholingsgraad van de Vlaamse bevolking niet tot de hoogste: de laaggeschoolden nemen een relatief groot aandeel in en de universitair opgeleiden zijn minder sterk vertegenwoordigd. Wel bevindt de scholingsgraad van de jongste leeftijdscategorieën zich op een relatief hoog niveau.
- Naast de initiële opleiding die mensen in hun jeugd jaren genieten, mag ook permanente vorming niet uit het oog worden verloren. Hier scoort het Vlaamse Gewest eerder matig (7,4% van de bevolking op actieve leeftijd nam deel aan een opleiding in 2001). Dit is lager dan gemiddeld in Europa. Vooral het goede resultaat van Nederland valt op (16,3%).
- De O&O-bestedingen van de Vlaamse ondernemingen (1,96% van het BBP in 2002) zijn hoger dan gemiddeld in Europa. In vergelijking met de buurlanden presteert enkel Duitsland beter. Dit is ook het geval voor het Duitse Baden-Württemberg. De O&O-bestedingen voor de publieke sector liggen in het Vlaamse Gewest op een lager peil dan in de buurlanden.

Productieprocessen

- Vlaanderen is een sterk uitvoergerichte regio. De uitvoer van goederen bedroeg circa 107% van het BBP in 2003. De buitenlandse investeringen vormen een ander kenmerk van de internationale oriëntatie van de Belgische en Vlaamse economie. Zowel de inkomende als de uitgaande buitenlandse directe investeringen zijn heel hoog in vergelijking met andere landen. Toch valt een belangrijk deel van deze middenstroom te verklaren door de aanwezigheid van een groot aantal coördinatiecentra in ons land die geldbedragen aantrekken en direct doorschuiven naar andere afdelingen of vestigingen van een groep in binnen- of buitenland.
- In termen van werkgelegenheid en toegevoegde waarde zijn buitenlandse ondernemingen belangrijk voor de Vlaamse economie. Toch neemt de buitenlandse aanwezigheid in de Vlaamse economie stelselmatig af.
- Vlaanderen zou meer nieuw ondernemerschap moeten ontplooien. Het aantrekken van risicokapitaal, de administratieve complexiteit en de houding van de bevolking ten opzichte van ondernemen zijn belemmerende factoren.
- Er werden in het Vlaamse Gewest in 2000 167,3 patenten aangevraagd per miljoen inwoners. Dit is lichtjes beter dan gemiddeld in Europa. Duitsland, Nederland en de regio's Baden-Württemberg en Rhône-Alpes doen het evenwel beter. Daarenboven doet Vlaanderen het relatief minder goed voor wat de categorie high-tech patenten betreft. Bovendien blijken innovatie-inspanningen in verhouding te staan met de omvang van een onderneming. De relatief grote aanwezigheid van KMO's in ons economisch weefsel is in dat opzicht een handicap.
- In het algemeen heeft te veel regelgeving een negatief effect op de economische groei en werkgelegenheid omdat het de marktwerking verstoort. De OESO becijferde dat de marktwerking in België relatief sterker gehinderd wordt dan in andere landen.

Concluderend blijkt dat de positie van Vlaanderen vooral op het vlak van productieve processen voor verbetering vatbaar is. Dit heeft te maken met de reeds aangehaalde graad van inefficiëntie waarmee het Vlaamse economisch weefsel kampt.

Onze welvaart verzekerd?

Door het benutten van de comparatieve voordelen³⁰ kan elk land of regio de beschikbare productiefactoren optimaal inzetten voor het bereiken van een zo groot mogelijke welvaart. Het zijn vooral de kapitaal- en schaalintensieve sectoren die goed vertegenwoordigd zijn in Vlaanderen. De chemie en automobielsector bekleden een belangrijke plaats. Een reeks andere sectoren waarin Vlaanderen gespecialiseerd is, zijn minder sterke groeiers op wereldvlak. Omgekeerd komen sectoren die audio-, video- en telecommunicatieapparatuur vervaardigen of kantoormachines en computers relatief minder aan bod in het Vlaamse Gewest. Nochtans betreft het nijverheidstakken met een hoge kennisinhoud die in andere EU-lidstaten zoals Duitsland, Frankrijk of Ierland beter vertegenwoordigd zijn. Hiertegen kan opgeworpen worden dat kennis niet louter terug te vinden is in high-tech sectoren, doch dat ook apparatuur en productiewijzen in meer traditionele sectoren een zekere kennis vergen. Een kanttekening is dat deze laatste kennisopbouw in belangrijke mate imiteerbaar is door andere (ontluikende) regio's, waardoor het voordeel van Vlaanderen snel kan verdwijnen.

Daar onze Vlaamse bedrijven dikwijls prijsnemers (en geen prijszetters) zijn op de internationale markt, moet elke kostenstijging gepaard gaan met een toename van de productiviteit. Dit laatste werd, zeker in het verleden, voornamelijk bewerkstelligd door besparingen op arbeid en door een grotere kapitaalsinzet. Eén en ander zorgde voor een relatief grotere uitstoot van arbeid in de Vlaamse industrie dan in andere landen.

De blootstelling aan de internationale concurrentie is in de dienstensector globaal minder hevig dan in de industrie. Dat wil niet zeggen dat Vlaanderen mag berusten. De marktdiensten zijn er verhoudingsgewijze minder sterk vertegenwoordigd dan in andere Europese landen zoals bijvoorbeeld Nederland. Daarenboven blijkt dat de productiviteit in de tertiaire subsectoren met de grootste dynamiek (transport, post- en telecommunicatie, financiële sector) in België als geheel minder sterk toeneemt dan in andere landen zoals Duitsland en Nederland.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Op basis van het voorgaande worden de volgende sectoren omlijnd als belangrijk voor de toekomstige positionering van Vlaanderen: de industriële sectoren met een high-tech karakter (zoals bepaald door de OESO) en de marktdiensten. Hier wordt verder ingegaan op de vraag hoe deze cluster van sectoren zich in de toekomst zal ontwikkelen. Dit gebeurt op basis van het aandeel in de bruto toegevoegde waarde en het aandeel in de bezoldigde werkgelegenheid.

Voor het basisscenario (constant beleid) werden de hypothesen van het Federaal Planbureau (FPB) inzake de evolutie van de tewerkstelling en de output per sector gehanteerd³¹ en toegepast op de Vlaamse situatie. Voor de werkgelegenheid voorziet het FPB enkel in de bouw en de dienstensectoren een groei. In de industrie is de

³⁰ Wanneer zowel land A als land B dezelfde types van goederen voortbrengen en land B slaagt erin om alle types efficiënter te produceren dan heeft land A toch een comparatief voordeel bij de productie van die goederen waarin het het minst inefficiënt is ten opzichte van land B. Land B heeft een comparatief voordeel in dat type goed waarin het de meeste efficiëntie aan de dag legt, relatief ten opzichte van land A.

³¹ FPB, mei 2003.

werkgelegenheid dalende. Dit heeft als resultaat dat het aandeel van de high-tech industriële sectoren en marktdiensten in de totale bezoldigde werkgelegenheid in het Vlaamse Gewest quasi stagneert in de tijd: tussen 2003 en 2008 is er een daling met 0,1 procentpunt.

Voor de bruto toegevoegde waarde merkt het FPB op dat ook hier de marktdiensten aan belang zullen winnen de komende vijf jaren. Dit komt doordat ondernemingen taken die niet tot hun kernactiviteiten behoren, blijven uitbesteden. Toch zou deze sector niet zo sterk meer groeien als de voorbije jaren omdat de groei van informaticadiensten niet meer zo sterk lijkt. Ook de industrie zou minder dynamiek aan de dag leggen in vergelijking met de afgelopen jaren. Het eerder zwakke investeringsklimaat speelt de vraag naar uitrustingsgoederen parten. Al bij al zou het aandeel van de toekomstsectoren in de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (in lopende prijzen) met 0,3 procentpunt groeien op vijf jaar tijd.

Tabel 7.5-1 Aandeel van de cluster van 'high-tech industriële sectoren en marktdiensten' in de totale tewerkstelling en in de totale output van het Vlaamse Gewest in 2003 en 2008 (in %)

	Jaar 2003	Jaar 2008
Bezoldigde werkgelegenheid		
- basisscenario	46,0	45,9
- alternatief scenario	46,8	49,0
Bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (in lopende prijzen)		
- basisscenario	56,9	57,2
- alternatief scenario	57,8	59,8

Bron: RSZ, INR, Federaal Planbureau, bewerkingen APS.

In een alternatief scenario worden de waargenomen evoluties voor wat de werkgelegenheid en de output vanaf 1995 betreft, gewoon doorgetrokken naar 2008. Dit is niet gebaseerd op een theoretische onderbouw, maar is indicatief t.o.v. de huidige trend.

Het valt meteen op dat de cluster van high-tech industriële sectoren en marktdiensten in dit scenario sterker aan belang zal winnen dan hiervoor, en dit voor zowel de tewerkstelling als de output. De grotere toename van het aandeel in de bezoldigde tewerkstelling komt doordat de waargenomen groei van de voorbije jaren voor de marktdiensten hier doorgaat. Een zelfde verhaal geldt voor de output. Daarenboven komt dat de industriële activiteit tijdens de afgelopen hoogconjunctuur, resulterend in een sterkere toegevoegde waarde, ook hier doorgetrokken wordt.

Het alternatieve scenario houdt m.a.w. onvoldoende rekening met de periode van zwakkere conjunctuur na 2000. Wij leren daaruit wel dat de geduide sectoren met een toekomstpotentieel relatief beter aarden in een bloeiende economische omgeving.

BRONNEN

- Eurostat, 'Statistisch Jaarboek van de regio's', 2003.
- Federaal Planbureau, 'Economische vooruitzichten 2003-2008', mei 2003.
- Steunpunt Ondernemerschap, Ondernemingen en Innovatie, 'Rapport over het concurrentievermogen van de Vlaamse economie', augustus 2003.
- Steunpunt Ondernemerschap, Ondernemingen en Innovatie, 'De industrieel economische structuur en competitiviteit van de Vlaamse economie. De groeisectoren in kaart gebracht', november 2003.

THESE 6: ICT IS VAN BELANG VOOR VLAAMSE ECONOMIE

PROBLEEMSTELLING

Tewerkstelling in ICT sector stijgt snel

De ontwikkeling van de ICT-sector en de toepassingen ervan hebben een hoge vlucht genomen in de tweede helft van de jaren negentig. Vooral in de Verenigde Staten kende de ICT opgang en werd dit samen met productiviteitswinsten en een aanhoudende periode van economische groei aangeduid als het fenomeen van de 'nieuwe economie'. Hier staan we stil bij wat ICT betekent voor de Vlaamse economie.

De ontwikkeling van de ICT-sector kan in België en in het Vlaamse Gewest aangetoond worden aan de hand van cijfers over de bezoldigde tewerkstelling. De ICT-sector werd gedefinieerd volgens de OESO³².

Tabel 7.6-1 Bezoldigde werkgelegenheid in de ICT-sector en voor het totaal van alle sectoren in het Vlaamse Gewest en België

	Vlaamse Gewest			België		
	ICT	Totaal	Aandeel ICT	ICT	Totaal	Aandeel ICT
30 juni 1993	48.800	1.762.300	2,8%	89.000	3.156.200	2,8%
30 juni 2002	64.800	1.988.100	3,3%	110.900	3.493.200	3,3%
Groei	+33%	+13%		+25%	+11%	

Bron: RSZ, bewerking: APS.

Om een Europese vergelijking te maken zijn enkel cijfers beschikbaar over de totale werkgelegenheid (bezoldigden + zelfstandigen) en voor het jaar 1999. België heeft een aandeel van 3,7% ICT-tewerkstelling in de totale werkgelegenheid. Dit is iets onder het Europese gemiddelde (3,9%). De Scandinavische en Angelsaksische landen scoren opvallend beter dan de Zuid-Europese landen.

Niettemin staande de ICT-sector in 2002 slechts rechtstreeks instond voor 64.800 arbeidsplaatsen of 3,3% van het totaal, kende de sector in Vlaanderen toch een duidelijk snellere groei over de laatste jaren: tussen 1993 en 2002 was er een aangroei met bijna 33%. Dit is ruim meer dan de toename van de totale bezoldigde werkgelegenheid (+13%). Het Federaal Planbureau (FPB) merkt verder op dat de ICT-sector in België ongeveer 5,5% van het BBP vertegenwoordigt³³.

³² De ICT-sector omvat aldus volgende NACE-rubrieken: 30, 31.3, 32, 33.2, 33.3, 51.64, 64.2 en 72.

³³ FPB, 2001, blz. 16.

Boom and bust van ICT

Bij de aanvang van de eenentwintigste eeuw werd duidelijk dat de snelle opgang van de nieuwe technologieën aan een adempauze toe was. Dit kwam tot uiting in dalende investeringen in deze categorie van producten. Parallel daarmee begonnen de hoge beursnoteringen van bedrijven uit de ICT-sector af te kalven (het moet dan ook gezegd dat er in de jaren voorheen soms onrealistische verwachtingen geschapen werden en dat de aandelenkoersen dan ook te hoge toppen bereikten).

Deze trend was internationaal waarneembaar. Dit had nadelige gevolgen daar heel wat van deze nieuwe bedrijven sterk afhankelijk zijn van extern kapitaal om hun groei mogelijk te maken. Het wegvallen van deze financieringsbron samen met de tanende verkoopmogelijkheden zorgden voor het verdwijnen van heel wat dot.com-bedrijven. Ook bij de aanvang van 2003 was de toestand in vele IT-bedrijven nog weinig rooskleurig. Dat neemt niet weg dat sommige toepassingen het vandaag wel vrij goed doen, zoals breedband, draadloze netwerken en integratie van software en applicaties. Ook voor de halfgeleiders lijkt de situatie iets op te klaren. De IT-sector is voor haar herstel echter ook afhankelijk van de vraag van de gezinnen.

Het FPB onderscheidt drie wijzen waarop ICT invloed uitoefent op de economie.

- De sterke technologische ontwikkeling maakt het in de ICT-sector zelf mogelijk dat steeds productiever geproduceerd wordt en dat heeft een invloed op de hele economie. Dit effect is in België moeilijk meetbaar gezien de relatief geringe aanwezigheid van ICT-producenten.
- De kapitaalintensiteit³⁴ neemt toe, doordat de arbeidskrachten meer en betere computers en andere informatieapparatuur ter beschikking krijgen. In de tweede helft van de jaren negentig droegen ICT-investeringen in Europa wel degelijk bij tot het opvoeren van de kapitaalintensiteit.
- Ten slotte is het ook mogelijk dat de bedrijfstakken die ICT gebruiken een versnelde groei zien van hun totale factorproductiviteit. België kende dergelijk effect in de tweede helft van de jaren negentig. Toch is het niet helemaal duidelijk of dit uitsluitend aan ICT te danken is, daar de algemene conjunctuur aantrok (waardoor een grotere output geproduceerd wordt met de ingezette productiemiddelen) en er ook aanwijzingen zijn dat de diffusie van ICT in onze economie nog te gering is. Zo gebeuren bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk – dat in Europa bij de landen behoort waar het internet het meest ingang heeft – nog maar 0,36% van de totale verkopen (financiële diensten inclusief) via het internet. In Europa wordt het internet hoofdzakelijk voor marketing gebruikt en niet voor de verkoop.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De ICT-sector zal zich verder integreren in de productieprocessen en in het dagelijks leven

De laatste jaren onderging de ICT-sector een economisch moeilijke periode, gekenmerkt door afkalvende investeringen in informatica en telecommunicatie. Toch valt de opgang van ICT niet stil. Er is sprake van een meer geleidelijke diffusie van de toepassingen ervan in het economische leven.

Voor de nabije toekomst mag men verwachten dat computers en communicatieapparatuur verder zullen inburgeren in het economische en maatschappelijke leven. Belangrijk is dat zij meer geïntegreerd zullen geraken in dagelijkse toepassingen (bvb. digitale televisie, huishoudelijke toestellen die interactief kunnen communiceren,...).

³⁴ De kapitaalintensiteit is de hoeveelheid kapitaal in verhouding tot de arbeidskrachten.

Nieuwe technologische verfijningen zijn in ontwikkeling

Computerapparatuur zal meer en meer in netwerking met elkaar verbonden geraken. De aansluiting op dergelijke netwerken is technisch geen groot probleem meer. Men spreekt van 'grid computing'. Een andere belangrijke ontwikkeling die zich aandient, is het op de markt komen van allerlei software om de steeds groter wordende gegevensstromen te beheren: toepassingen als datacaptatie, datamining en datawarehousing gaan een mooie toekomst tegemoet.

Een verdere verspreiding van het breedbandinternet ten slotte is een ontwikkeling waarover weinig twijfel kan bestaan.

Doch niet alleen technologische ontwikkelingen zijn richtinggevend. Het vergaat de ICT-revolutie net zoals eerdere belangrijke uitvindingen in de negentiende en twintigste eeuw. Tot voor kort hebben wij de zogenaamde 'gilded age' gekend of de periode van sterke technologische ontwikkelingen op het vlak van ICT en een (overdreven) geloof in de toekomst ervan. Momenteel staan we aan de avond van de 'golden age'. Dit is de fase waar de ongebreidelde toename van de technologische mogelijkheden begint af te zwakken (bvb. beëindigen internetboom).

Belangrijk is dat gebruikers van dan af beter het nut van allerlei toepassingen wensen in te calculeren vooraleer daadwerkelijk belangrijke investeringen aan te gaan. Een onderzoek waarbij Amerikaanse bedrijven gerangschikt werden in functie van stijgende investeringen in IT in verhouding tot de inkomsten, toonde aan dat niet het hoogste kwart de beste financiële resultaten haalde. Die eer kwam de middengroep te beurt³⁵. Overigens blijkt de overheidssector in vele landen een belangrijker investeerder in ICT geworden dan enige jaren terug. De roep om e-government is daar niet vreemd aan. B2B-toepassingen zijn tot dusver zeker geen garantie voor (financieel) succes van een onderneming gebleken. Toch hebben dergelijke nieuwe vormen van handeldrijven de vinger gelegd op inefficiënties in bestaande productie- en verkoopketens en het is daar dat kan aan gesleuteld worden, veeleer dan aan de technologie.

Dit toont aan dat er in de verdere toekomst geen sprake meer zal zijn van een hype, maar van een sector die meer maturiteit vertoont. Deze veranderende houding aan de gebruikerskant zal ook meer de ontwikkeling van de ICT bepalen: wat juist de toepassingen van uitvindingen zijn, zal primeren op hun technologische vernieuwing (bvb. komt er een einde aan de race om steeds kleinere microchips te bouwen?). De voortschrijdende communicatie van diverse toepassingen zorgt voor nood aan aangepaste software om de onderlinge communicatie te verzekeren. Ook hier zullen de ontwikkelingen veeleer van de gebruikerskant gestuurd worden dan dat standaarden van bovenaf door producenten opgelegd worden.

Meer en meer zullen toepassingen ontwikkeld worden zoals contextgevoelige systemen binnen artificiële intelligentie waarbij systemen leren van het gedrag van gebruikers en zullen smart software agents voorzien in een automatisch zoek- en ontwikkelingsgedrag. Software zal ook steeds meer beschouwd worden als een dienst die aangekocht kan worden op het ogenblik dat zij nodig is.

De diverse branches van de ICT-sector zullen op deze ontwikkelingen reageren door meer service te leveren aan de gebruikers. Het zwaartepunt van de sector zal verschuiven van productie naar dienstverlening. De meerwaarde die gebruikers kunnen realiseren via ICT-toepassingen zal centraal komen te staan. In dit opzicht verschilt de ICT-revolutie niet van voorgaande 'general purpose' uitvindingen.

³⁵ Manasion D., 2003, blz. 22.

De beroepsfederatie Agoria stelt dat de ontwikkeling en productie van ICT te lijden heeft onder de fors mindere investeringen van operatoren. Voor de IT-services en software is het wachten op investeringen die zullen gebeuren om informatica te integreren in netwerken en het hertekenen van internetgebonden bedrijfsprocessen. Voor de telecomoperatoren biedt de toename van breedbandaansluitingen voor het ogenblik perspectieven.

Invloed van ICT-ontwikkelingen op de tewerkstelling groeit verder aan

Deze evoluties kondigden zich reeds aan in het recente verloop van de tewerkstelling in de ICT-sector, zoals volgende tabel illustreert:

Tabel 7.6-2 Evolutie van de bezoldigde tewerkstelling in de ICT-sector naar subgroep in het Vlaamse Gewest tussen 1993 en 2002

	Bezoldigde werkgelegenheid 30 juni 1993	Aandeel in totaal ICT 1993	Bezoldigde werkgelegenheid 30 juni 2002	Aandeel in totaal ICT 2002	Groei bezoldigde werkgelegenheid 1993-2002
Ontwikkeling en productie van ICT- materiaal	21.600	44%	18.200	28%	-16%
Telecom- operatoren	11.400	23%	10.400	16%	-8%
Handel & diensten waarvan:	15.800	33%	36.200	56%	+129%
1. Handel in informatica en telecommuni- catiematerieel	7.100	15%	10.000	16%	+41%
2. IT-services, software en consulting	8.700	18%	26.200	40%	+201%
TOTAAL	48.800	100%	64.800	100%	+33%

Bron: RSZ, bewerking: APS.

Er zijn merkbare verschillen in de groei van de bezoldigde tewerkstelling per subsector. De grootste toename werd opgetekend in de 'IT-services, software en consulting'. Dit maakt dat deze tak anno 2002 zelfs de belangrijkste is geworden (40% van de totale ICT-sector). In 1993 was de productie van ICT-materiaal nog het belangrijkste (44%). Dit is tekenend voor de hierboven geschetste ontwikkeling in de richting van productie naar dienstverlening.

Een Fins onderzoek³⁶ berekende groeicijfers voor de Belgische totale ICT-tewerkstelling in een scenario van sterke economische groei tijdens het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw. De hypothesen over de economische groei werden echter veel te rooskleurig ingeschat zodat dit optimistische scenario niet meer plausibel is. Indien de groeicijfers toegepast zouden worden op de Vlaamse bezoldigde tewerkstelling, dan zou tegen 2010 het personeelseffectief in de ICT verdubbeld zijn, en dit ook per deelsector.

³⁶ Federation of Finnish Electrical and Electronics Industry, 2001, blz. 23.

Een alternatief scenario gaat uit van een aanhoudende zwakke vraag naar ICT-producten en diensten, als gevolg van de economische slapte die nog een tijd voortduurt, en waarbij ook in de toekomst geen beterschap te bespeuren valt. In dit scenario blijft de economie hinder ondervinden van de overinvesteringen in ICT omstreeks de eeuwwisseling. Deze zorgden immers voor een forse uitbreiding van de productiviteit en een uitbreiding van de productiecapaciteit. Zodoende blijven (vervangings)investeringen uit. De blijvende zwakke vraag van binnen- en buitenland drukt op het economische herstel en dit van de ICT-sector in het bijzonder. Deze economische omgeving is tenslotte ook geen stimulans om nieuwe toepassingen te ontwikkelen.

Volgens voormeld Fins onderzoek zou dit pessimistisch scenario in 2010 resulteren in een quasi stagnatie van de bezoldigde tewerkstelling in het Vlaamse Gewest op het niveau van 2002. Dit blijkt uit volgende tabel:

Tabel 7.6-3 Prognose van de bezoldigde tewerkstelling in de Vlaamse ICT naar subsector in 2010 in de hypothese van een aanhoudende zwakke economische conjunctuur (a)

	ICT-productie	Telecommunicatie	Handel & diensten	Totaal
Toestand 30 juni 1997, RSZ	20.200	11.200	22.500	53.900
Toestand 2010, hypothesen pessimistisch scenario Fins onderzoek	19.100	13.200	28.800	64.600
Reeds gerealiseerd: Toestand 30 juni 2002, RSZ	18.200	10.400	36.200	64.800

Bron: RSZ, Finse Federatie van de Elektrische en Elektronische Industrie, bewerking: APS.

(a) De hypothesen uit het Finse onderzoek betreffen België voor de periode 1997-2010.

In dit scenario zou het aantal bezoldigden in de ICT met 19,8% aangroeien over de periode 1997-2010. Deze toename werd anno 2002 reeds gerealiseerd.

Het pessimistische scenario zet een lichte achteruitgang voor de subsector van de productie van ICT-apparatuur voorop (-6% voor de periode 1997-2010). Inmiddels, in juni 2002, blijkt dat de bezoldigde tewerkstelling in deze tak inderdaad lichtjes teruggelopen is, en zelfs tot onder het niveau dat vooropgesteld werd voor 2010. De telecommunicatiesector zou met 17% groeien over de prognoseperiode; ondertussen zijn er echter jobs verloren gegaan. De handel en de dienstverlening in ICT zou met +28% ook in het pessimistische scenario de sterkste groeier zijn. Dit is in lijn met de oriëntering van de ICT-activiteiten naar meer tertiaire bezigheden (zie supra). Deze prognoses zijn in 2002 ruim overtroffen. Het lijkt met andere woorden of de tendensen uit de Finse studie zich in sterkere mate voordoen.

BRONNEN

- Bogaert, H. e.a. *Informatie- en communicatietechnologie in België*; Studievoormiddag Federaal Planbureau. 17 mei 2002.
- Federation of Finnish Electrical and Electronics Industry (2001). *ICT employment scenarios 2010: The future scenarios of the employment in the European ICT-sector*.
- ILO. *Life at Work in the Information Economy*. World Employment Report, 28 maart 2001.
- Manasion, D. *The internet society*. The Economist Survey, 25 januari 2003.
- OECD. *IT age: beyond the myth*. OECD Observer, 27 januari 2003.
- Van De Vel, A. & De Pril, W. *Technologies for the future: looking a decade ahead. Executive summary*. Agoria, 26 november 2001.
- Visterin, W. *Ook in de ICT-sector maakt één zwaluw de lente niet*. FET-website – ondernemen – technologie – ICT, 2003.

S O C I A A L – C U L T U R E L E
O N T W I K K E L I N G E N

SOCIAAL-CULTURELE ONTWIKKELINGEN

BENADERING

In dit hoofdstuk worden vormen van sociale ongelijkheden, nu en in de toekomst belicht.

In eerste instantie hebben we het over de multiculturele samenleving. Hierin worden de geografische en de maatschappelijke componenten verder uitgewerkt. Ook wordt nagegaan of genderverschillen nog significant zijn voor feiten en houdingen m.b.t. verschillende levensdomeinen.

Een ander aspect is de vraag of het verenigingsleven nog een integratieve rol te vervullen heeft.

Vervolgens wordt onderzocht hoe verschillende levensdomeinen als arbeid, gezin en vrije tijd zich ten overstaan van elkaar verhouden en of in dit centraliteitsvraagstuk verandering te verwachten is.

Ten slotte wordt onderzocht welke de onderliggende waarden en houdingen invloed hebben op het tanend vertrouwen in de overheid.

SAMENVATTING

THESE 1

VLAANDEREN WORDT IN TOENEMENDE MATE EEN MULTICULTURELE SAMENLEVING

Ook al wijzen statistieken op zich niet op een toename, de aanwezigheid van personen van een vreemde origine neemt toe en concentreert zich sterk in de grootsteden en vaak dan nog in bepaalde buurten. Er zijn meerdere categorieën van allochtonen: niet-Belgen, genaturaliseerde Belgen en nieuwkomers.

De achterstandsproblematiek lost zich niet van zelf op.

Cijfers tonen aan dat niet-Belgen meer schoolse achterstand hebben dan Belgen. Ze zijn ook meer dan evenredig vertegenwoordigd in de groep van werkzoekenden.

Jongere allochtonen hebben een relatief kleinere achterstand met de oudere allochtonen, maar er blijft een verschil met de autochtonen.

THESE 2

GENDERVERSCHILLEN: FEITEN EN HOUDINGEN WIJZEN NOG OP VERSCHILLEN

De positie van de vrouwen is op vele vlakken reeds gelijk of zelfs beter dan de mannen. In een aantal domeinen zoals studiekeuze en de houding en gedragingen t.o.v. het werken bij gezinsuitbreiding, blijven de verschillen bestaan. Er wordt verwacht dat de verhouding M/V in de beroepsbevolking 50/50 wordt en dat de vrouwelijke activiteitsgraad blijft stijgen dankzij een verhoogde participatie, al zij het via deeltijds werk. Hun studiekeuze ligt goed in de markt bij een sterker wordende zorgeconomie.

Mannen en vrouwen blijven verschillen in het belang dat ze hechten aan gezin en arbeid. Deze verschillen in levensstijlkeuze zullen impact blijven hebben op arbeidsmarktparticipatie.

THESE 3

ARBEID BLIJFT BELANGRIJK IN DE LEVENSLLOOP

In Vlaanderen is er in de jaren 90 geen sprake van een afname van de centraliteit van de arbeid en hebben de overige levensdomeinen zoals gezin en vrije tijd niet aan belang gewonnen. Verder is er ook geen sprake van een afname van de centraliteit van arbeid bij de leeftijdsgroep 25-44 jaar. Wel zijn er lichte aanwijzingen dat in 1999 meer 55-64-jarigen het werk als (helemaal) niet belangrijk beschouwen.

De intrede op de arbeidsmarkt gebeurt op steeds latere leeftijd. De uittrede gebeurt ook steeds vroeger. Er is dan ook sprake van een samengedrukte loopbaan. Een ontsnapping uit die samengedrukte loopbaan is bij vrouwen het deeltijds werk. Ook bij mannen zit het deeltijds werk in de lift, weliswaar schoorvoetend. Opvallend is eveneens de toename van uitgroeibanen bij de oudere werknemers. Deze samengedrukte loopbaan lijkt evenwel haaks te staan op de uitdagingen waarmee onze welvaartstaat geconfronteerd wordt.

THESE 4

DE DUALISERING VAN HET VERENIGINGSLEVEN VERZWAKT HAAR INTEGRATIEVE FUNCTIE

Een overdreven optimisme aangaande de evolutie van het verenigingsleven is niet op zijn plaats. Ondanks een zekere toename in de afgelopen jaren lijken de neerwaartse tendensen op termijn sterker dan deze die een verdere toename bewerkstelligen. Er treden eveneens interne verschuivingen op van de klassieke sociale bewegingen naar nieuwe pluralistische verenigingen, die een meer homogene samenstelling kennen en vooral hogergeschoolden aantrekken. Er ontstaan zo leefstijlenclaves.

Nu lijkt op het eerste gezicht het belang van de ontzuiling voor de integratieve functie van het verenigingsleven vrij klein. De praktijk van het verenigen blijkt veel belangrijker dan de ideologische component. Een verdere verschuiving in de ingeslagen richting is niet helemaal zonder gevolgen. Er blijkt wel degelijk een bescheiden effect van het levensbeschouwelijke te zijn. We moeten ook in gedachte houden dat de klassieke bewegingen een positief maatschappijbeeld hadden en een sociaal project behartigden.

Doordat het verenigingsleven bepaalde groepen minder en minder gaat bereiken, dreigt zonder maatregelen ter bevordering van de participatie van lagergeschoolden, de integratieve functie van het verenigingsleven verder af te brokkelen.

THESE 5

HET VERTROUWEN IN DE OVERHEID BLIJFT LAAG

De overheid heeft het steeds moeilijker om vat te krijgen op de werkelijkheid en om parameters te vinden waarop ze haar beleid kan ijken. Desondanks kan de overheid, omdat het de enige instantie is waarvan verwacht wordt dat ze verantwoordelijkheid opneemt voor het geheel en niet een bepaald deelbelang nastreeft, zich hier niet bij neerleggen. Vooral bij ouderen en lageropgeleiden wordt een afnemend vertrouwen vastgesteld. Het is fout om wantrouwen enkel toe te schrijven aan concrete evenementen (bvb. Dutroux-affaire), algemene structurele verklaringen blijken belangrijker te zijn in de verklaring van het wantrouwen. Recente analyses lijken te wijzen in de richting van een zeker herstel van het vertrouwen. Het vertrouwen blijft echter laag, en hierdoor een aandachtspunt voor het beleid.

THESE 1: VLAANDEREN WORDT IN TOENEMENDE MATE EEN MULTICULTURELE SAMENLEVING

PROBLEEMSTELLING

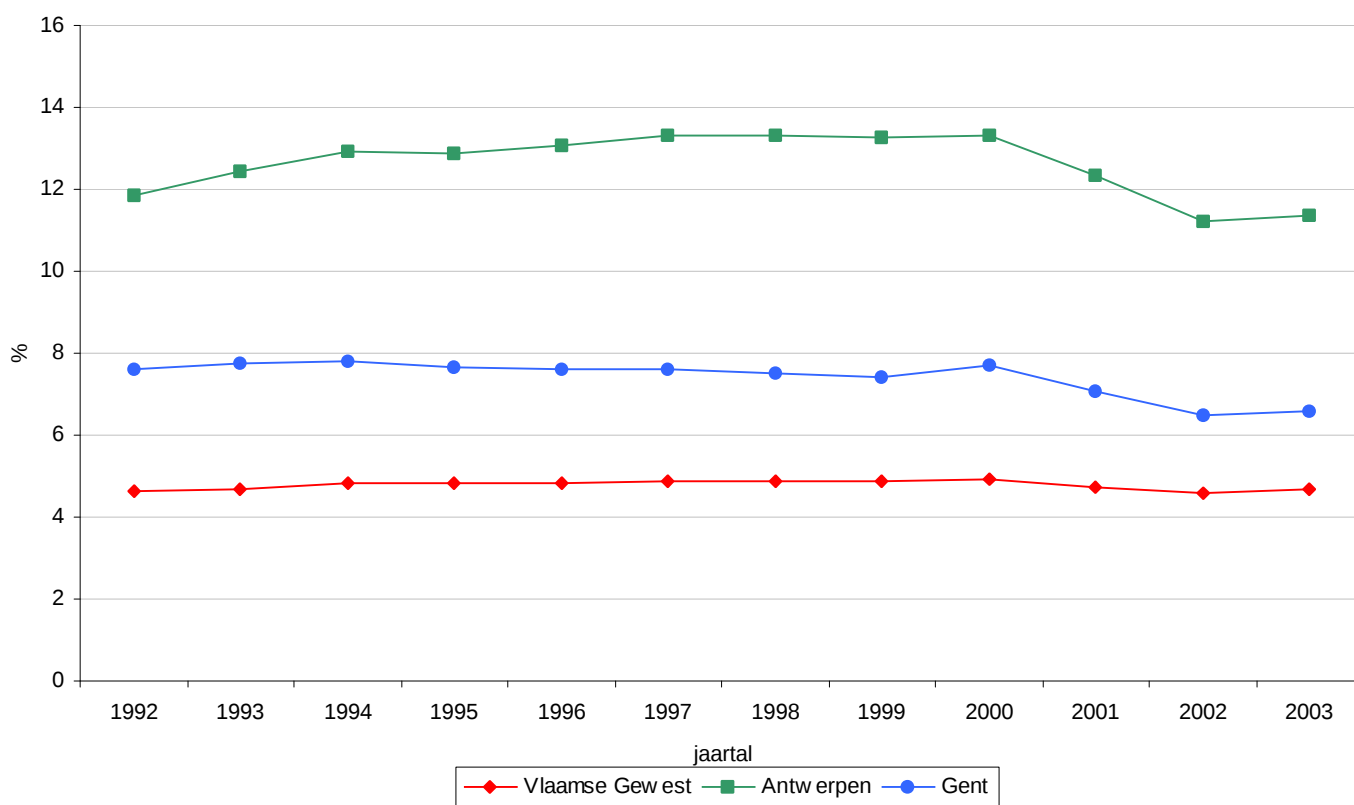
Multiculturele samenleving is vooral een grootstedelijk fenomeen

Concentratie in de grootsteden: een samen zitten van vele soorten allochtonen

Het is niet evident een "allochtoon" te omschrijven. Het decreet over etnisch-culturele minderheden hanteert een operationele definitie van allochtonen, die echter nogal wat problemen inhoudt (Van den Broek, 2002: 23). Maar, los van de vraag of het mogelijk is om tot een eenduidige definitie te komen (en of dat überhaupt nodig is), kan wel gesteld worden dat de in Vlaanderen wonende allochtonen niet evenredig verspreid zijn over het gewest. Enkele indicatoren maken dat duidelijk.

Een eerste vaststelling betreft het aantal inwoners dat niet de Belgische nationaliteit heeft. Een kleine 5% van de inwoners van het Vlaamse Gewest heeft niet de Belgische nationaliteit (zie hoofdstuk demografie, these 4). Dit percentage is vrijwel constant gebleven gedurende de laatste 10 jaar. In Gent, maar vooral in Antwerpen ligt dit percentage duidelijk hoger. Gent telde de afgelopen 10 jaren tussen 7% en 8% vreemdelingen onder haar inwoners. Vanaf 2001 daalde dit percentage tot onder 7%, maar die daling is het laatste jaar weer stopgezet. In Antwerpen bedroeg het aantal vreemdelingen 10 jaar geleden vrijwel 12% van de bevolking. Dat steeg langzaam tot een kleine 14% in 2000, maar nam sindsdien ook duidelijk af tot iets meer dan 11%. Ook in Antwerpen is er het laatste jaar een stabilisatie.

Figuur 8.1-1 Aandeel inwoners met vreemde nationaliteit op 1 januari van het betreffende jaar

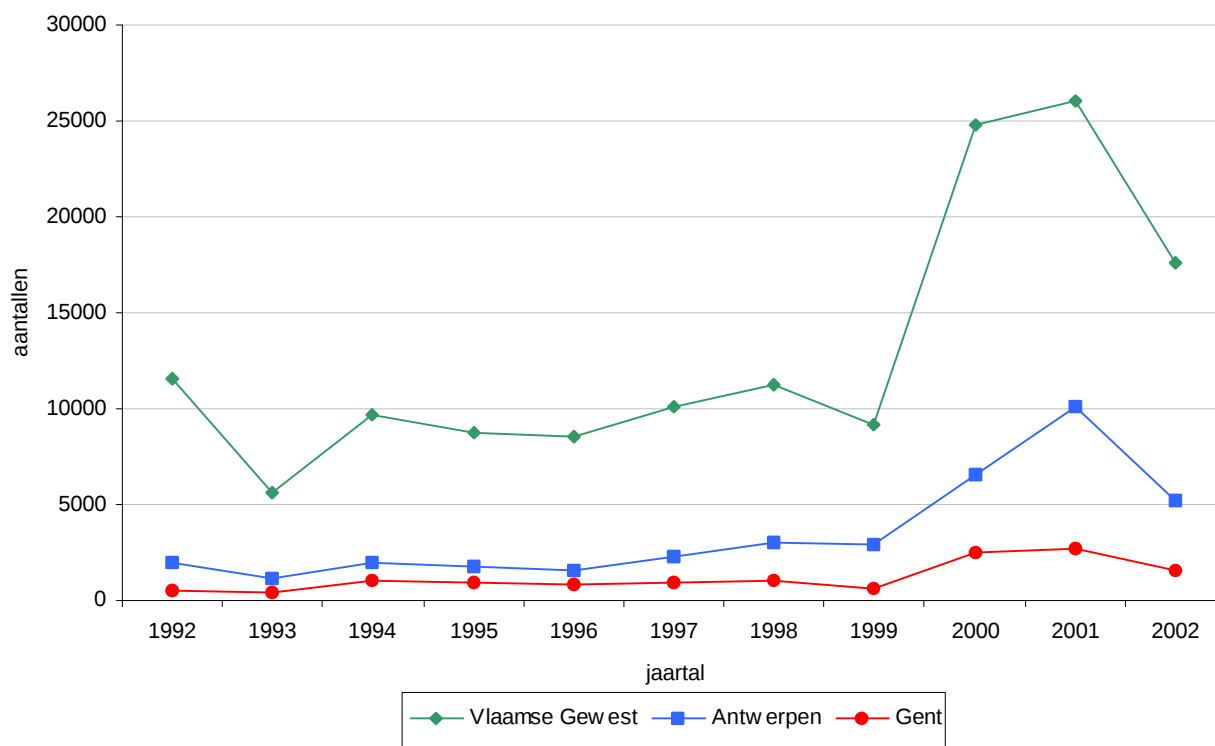
Bron: NIS, APS.

De afname van het aandeel niet-Belgen gaat gepaard met een duidelijke stijging van het aantal naturalisaties. In 2000 verwierven meer dan 6000 Antwerpenaren de Belgische nationaliteit, in 2001 waren dat er meer dan 10.000. In Gent gaat het voor die jaren telkens over een goede 2.500 inwoners. Vooral de cijfers van Antwerpen zijn opvallend. Ongeveer 7,5% van de bevolking van het Vlaamse Gewest woont in Antwerpen, maar van alle mensen die in 2001 in Vlaanderen de Belgische nationaliteit verkregen, woonde 35% in die stad. Overigens vormen die 10.000 "nieuwe Belgen" meer dan 2% van de Antwerpse bevolking. In 2002 was er een opmerkelijke daling van het aantal naturalisaties, zowel in de twee steden als in het volledige Vlaamse Gewest. Blijkbaar heeft de nieuwe naturalisatiewetgeving vooral in de jaren 2000 en 2001 een grote invloed uitgeoefend. Ook na de recente daling bedraagt het aandeel van Antwerpen overigens nog steeds zo'n 30%.

Omdat figuur 8.1-1 een momentopname belicht (1 januari van het betreffende jaar) en figuur 8.1-2 het aantal naturalisaties gedurende een jaar weergeeft, kunnen de beide figuren niet in elkaar geschoven worden.

Bovendien stijgt het aantal inwoners dat de Belgische nationaliteit gedurende de voorgaande jaren verworven heeft natuurlijk cumulatief. Het is dus duidelijk dat de beperkte daling van het aandeel vreemdelingen in 2001 en 2002 gecompenseerd werd door een stijging van het aandeel nieuwe Belgen en dat het aandeel allochtonen eerder gestegen is dan gedaald.

Figuur 8.1-2 Aantal inwoners dat in het betreffende jaar de Belgische nationaliteit verkregen heeft

Bron: NIS.

Samen met de cel Inburgering van het departement WVC heeft APS ook de zogenaamde "nieuwkomers" in kaart proberen te brengen. Eigenlijk is dat een verzamelnaam voor verschillende groepen mensen die in aanmerking komen voor het inburgeringbeleid (asielzoekers waarvan de asielaanvraag ontvankelijk verklaard is, erkende vluchtelingen en volgmigranten). Hier maken we abstractie van de verschillende groepen, maar kijken we naar de mensen die begin 2004 in Vlaanderen woonden en hetzij in 2002, hetzij in 2003 hier toegekomen zijn. Dat zijn er respectievelijk 8.486 en 11.469. Van die groepen wonen er respectievelijk 2.504 en 3.397 in Antwerpen en 1.052 en 1.211 in Gent. Een klein rekensommetje leert dus dat bijna 30% van de nieuwkomers in Vlaanderen in Antwerpen terechtkomt en meer dan 11% in Gent. Een vergelijking met het aandeel in totale bevolking voor die gemeenten (7,5% en 3,8%) toont aan dat dit aanzienlijk meer is dan het proportionele aandeel van de bevolking van die steden. Voor beide steden gaat het overigens over meer dan 100 verschillende nationaliteiten (bron: APS, zie ook Deschamps, 2003).

Naast deze vreemdelingen, nieuwe Belgen en nieuwkomers, die cijfermatig nog redelijk goed in beeld te brengen zijn, zijn er ook de zogenaamde migranten van de derde generatie: kinderen waarvan de grootouders naar België kwamen, maar die zelf in België geboren zijn. Zij zijn van hun geboorte Belg en daardoor is hun allochtone origine statistisch onzichtbaar geworden. Maar het is de logica zelve dat zij ook in grotere mate in de grote steden gehuisvest zijn.

Concentratie binnen de concentratie

Wij hebben de stedelijke concentratie bekeken a.d.h.v. de situatie in Antwerpen en Gent. Ook andere Vlaamse steden kennen allochtonenpopulaties die groot zijn in verhouding tot hun inwonertal. Maar de combinatie van een grote bestaande populatie en een (relatief) grote toestroom van nieuwkomers is in Vlaanderen wel kenmerkend voor Gent en vooral voor Antwerpen. Hier moet nog aan toegevoegd worden dat de concentratie zich verder zet binnen die steden. De Gentse en Antwerpse allochtonen verspreiden zich niet evenredig over beide steden. In enkele wijken is het aandeel allochtonen veel hoger dan het stedelijke aandeel (dat al beduidend hoger is dan het Vlaamse gemiddelde). De stad Antwerpen heeft deze concentratie bekeken op districtsniveau en op buurtniveau. Van de 10 districten springen er 2 uit. Het district Antwerpen telt bijna 32% allochtonen¹ en Borgerhout meer dan 37%. Daarnaast werd Antwerpen ook opgedeeld in ongeveer 220 buurten. Daarvan zijn er 24 met meer dan 40% allochtonen, voornamelijk in Borgerhout en ook in Antwerpen Noord (bron: antwerpen.be-website).

Voor deze concentratie zijn er een aantal eenvoudige verklaringen. De nabijheid van industriële werkgelegenheid heeft Turkse, Marokkaanse en andere arbeidsmigranten in eerste instantie naar de steden "gelokt". Gezinshereniging, gezinsvorming (en andere kettingmigratie) en het hogere kindertal in allochtone gezinnen verhoogden daarop het aandeel allochtonen. Bestaande concentraties van allochtone bevolkingsgroepen oefenden daarop een aantrekkingskracht uit op nieuwe migranten, net als de aanwezigheid van goedkope woningen. Bovendien trekken autochtonen nog altijd in grotere mate weg uit de steden, wat de concentratie alleen maar vergroot.

¹ "Allochtonen" omvat hier de niet-Belgen en de Belgen die niet als Belg geboren werden en in Antwerpen de Belgische nationaliteit verworven hebben.

Impact van geografische concentratie op maatschappelijke positie

Ruimtelijke concentratie verdient volgens Veenman (2002: 39) een centrale plaats in studies naar allochtonen, omdat er een interrelatie is met de maatschappelijke positie. Ten eerste is het meer dan aannemelijk dat ruimtelijke concentratie een impact heeft op (veranderingen in) de maatschappelijke positie van allochtonen. Daarnaast is het ook zo dat de maatschappelijke positie zelf weer een impact heeft op de ruimtelijke concentratie.

Het tweede deel van de relatie vloeit eigenlijk voort uit de reeds vernoemde oorzaken voor het ontstaan van de ruimtelijke concentratie. Wijken met veel allochtonen oefenen een grote invloed uit op allochtonen die in België verblijven en op nieuwe immigranten die België binnenkomen. Vaak vormen zij ook het enige haalbare alternatief voor deze bevolkingsgroepen.

Het eerste deel van de relatie laat zich als volgt vertalen. De over het algemeen lagere socio-economische status van migranten zorgt voor een zekere sociale druk op concentratiewijken. Zij dreigen een duurzaam achterstandskarakter te krijgen dat kan uitmonden in een echte segregatie. Die zorgt er dan ook weer voor dat de kans op intergenerationele overdracht van de achterstand toeneemt. Deze dynamiek kan ook concreet geïllustreerd worden m.b.v. de effecten van de concentratie op het onderwijsvlak. Ruimtelijke concentratie leidt tot concentratiescholen. In Nederland is er veel onderzoek naar de impact van het volgen van onderwijs op de leerprestaties. Deze impact mag niet overschat worden en de betreffende scholen mogen niet zomaar met de vinger gewezen worden. Als leerlingen in concentratiescholen gemiddeld minder goede leerresultaten behalen, is dat ook een gevolg van het instroomniveau van die leerlingen. Het is niet enkel de concentratieschool zelf die verantwoordelijk is voor de minder goede resultaten. Toch vinden de meeste onderzoekers, ook wanneer ze controleren voor alle individuele achtergrondkenmerken, een negatief effect van het les volgen in een concentratieschool op de leerprestaties. Zo is de ruimtelijke concentratie indirect medeverantwoordelijk voor het lagere bereikte onderwijsniveau bij allochtonen.

De achterstandsproblematiek lost zichzelf niet op met de vervanging van generaties

Volgens Paul Scheffer blijft de kloof tussen autochtone en allochtone jongeren groot en groeit deze nog in Nederland.

"Onmiskenbaar is er vooruitgang bij de tweede generatie vergeleken met de eerste generatie... maar de achterstand op autochtone jongeren is niet of nauwelijks goedgemaakt... Het gevaar van intergenerationele overdracht van achterstand is zeer reëel. Het is derhalve niet verstandig te rekenen op een automatische verbetering van de positie van migranten door de wisseling van generaties."

"Wie alle beschikbare gegevens overziet komt tot een ontnuchterende conclusie: werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit hopen zich op bij de etnische minderheden. De oververtegenwoordiging van allochtone jongeren aan de onderkant van de samenleving is onmiskenbaar." (Scheffer, 2002: 72).

Er zijn heel wat cijfergegevens die bovenstaande these ook voor Vlaanderen lijken te bevestigen. Wij beperken ons tot enkele bevindingen voor onderwijs en arbeidsmarkt. Probleem is wel dat er geen eenvormigheid is, wat de vergelijkbaarheid en veralgemeenbaarheid van de cijfers bemoeilijkt. Soms kunnen allochtonen als groep beschouwd worden, vaak berusten de indicatoren op vergelijkingen op basis van nationaliteit. Het "generatieconcept" is voor Vlaanderen eigenlijk amper in indicatoren te vatten.

Onderwijs als divergerende factor

Verschillende indicatoren en cijfers wijzen erop dat allochtonen het minder goed doen in het onderwijs dan autochtonen.

Allochtone jongeren kennen ten eerste veel meer schoolse vertraging dan autochtone jongeren. Cijfermatig moeten we ons hier beperken tot vergelijkingen op basis van nationaliteit. In het lager onderwijs heeft gemiddeld 14% van alle kinderen schoolse vertraging. Voor niet-Belgen is dit meer dan 45%.

Tabel 8.1-1 Aandeel kinderen in het gewoon lager onderwijs met schoolse vertraging, cijfers voor het schooljaar 2000-2001

Belgen			Niet-Belgen		
jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal
13,47%	11,22%	12,36%	47,15%	44,41%	45,80%

Bron: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Onderwijs (2002a).

Van de Belgische leerlingen in het gewoon lager onderwijs is 1,88% zittenblijver. Bij de niet-Belgen is dat meer dan het drievoudige (5,96%).

In het secundair onderwijs is het aandeel jongeren met schoolse vertraging natuurlijk groter voor beide groepen. Het verschil tussen Belgen en niet-Belgen blijft wel zeer opvallend.

Tabel 8.1-2 Aandeel kinderen in het gewoon secundair onderwijs met schoolse vertraging, cijfers voor het schooljaar 2000-2001

Belgen			Niet-Belgen		
jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal
32,33%	22,41%	27,47%	71,21%	64,43%	67,88%

Bron: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Onderwijs (2002a).

Ook opvallend in het secundair onderwijs is de verdeling over de verschillende richtingen. Van Belgische jongeren loopt meer dan 40% school in het ASO, bij de niet-Belgen is dat slechts de helft hiervan. Meer dan de helft van de niet-Belgen zit in het BSO, terwijl dit voor de Belgen slechts een vierde is.

Het grootschalige PISA-onderzoek maakt het ook mogelijk om het effect na te gaan van immigratie en van de thuistaal op de prestaties van leerlingen op een aantal testen. PISA onderscheidt 3 categorieën. Leerlingen geboren in het land van testafname en minstens één van hun beide ouders ook (*autochtone leerlingen*), leerlingen geboren in het land van testafname maar met ouders die in een ander land geboren zijn (*eerstegeneratieleerlingen*) en leerlingen niet geboren in het land van testafname en van wie beide ouders ook in een ander land geboren zijn (*leerlingen uit geïmmigreerde gezinnen*). In alle 17 landen betrokken in het onderzoek zijn er grote verschillen in het voordeel van de autochtone leerlingen. De derde groep doet het in Vlaanderen nogal goed (maar dat komt hoogstwaarschijnlijk omdat kinderen uit Nederlandse gezinnen ertoe behoren). Maar het verschil tussen de eerste en de tweede groep is in Vlaanderen wel groot in verhouding tot de meeste andere landen in de studie (bron: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Onderwijs, 2002b).

Aan de onderkant van de arbeidsmarkt

Allochtonen zijn duidelijk oververtegenwoordigd bij de werklozen. Allochtonen maken 16,8% uit van de niet-werkende werkzoekenden. Bij de mannen is dit zelfs 19,8%. Vooral de groep Maghrebijnen en Turken is groot onder de allochtone werkzoekenden.

Opvallend is ook dat de evolutie van de allochtone werklozenpopulatie deze van de autochtone niet volgt. Tussen 1996 en 2001 daalde het aantal niet-werkende volledig werkloze werkzoekende autochtone EU'ers met 33,3%. In diezelfde periode steeg het aantal Maghrebijnse/Turkse niet-werkende volledig werkzoekenden met 12,8%, terwijl het aantal overige allochtonen zelfs verdubbelde (+92,1%) (VDAB - Databeheer en -Analyse, 2002: 7).

Tabel 8.1-3 Aandeel van verschillende bevolkingsgroepen in totale groep NWWZ², cijfers voor 29/02/2004

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Etnische Europeanen (EU)	80,2%	86,0%	83,2%
Etnische Niet-Europeanen	19,8%	14,0%	16,8%
Maghrebijnen en Turken	13,3%	9,2%	11,2%
Andere	6,5%	4,8%	5,6%
Totaal	100,0%	100%	100%

Bron: VDAB.

De VDAB concludeert dat de bestaande marktkrachten de relatieve achterstelling van Maghrebijnen en Turken op de arbeidsmarkt niet kon ombuigen in tijden van hoogconjunctuur (1999-2000), hoewel er voor de allochtone mannen toch een kleine kentering ten goede kwam. Maar de teruggang van de conjunctuur in 2001 zorgde voor een heropflakking van de werkloosheid onder Maghrebijnen en Turken, zowel in absolute als in relatieve termen, en heeft dus geleid tot een verdere verslechtering van de situatie voor allochtone werknemers (VDAB - Databeheer en -Analyse, 2002: 15). Ook de administratie Werkgelegenheid komt tot de conclusie dat een economische groeivertraging nefast is voor allochtone werknemers. De werkloosheidsgroei bij allochtonen is overigens merkbaar in alle leeftijdsklassen, terwijl bij autochtonen de toename vooral uitgesproken is bij de jonge werkzoekenden (administratie Werkgelegenheid, 2002).

Naast deze werkloosheidscijfers heeft onderzoek aangetoond dat Turken en Marokkanen oververtegenwoordigd zijn in laaggekwalificeerde functies en ondervertegenwoordigd in hooggekwalificeerde functies, ook als rekening gehouden wordt met de slechtere objectieve kenmerken van deze groepen (voor een overzicht van onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van allochtonen, zie Verhoeven, 2001).

² NWWZ: niet werkende volledig werkloze werkzoekenden.

De registratie van de VDAB laat toe om redelijk nauwkeurig de allochtone origine van werkzoekenden in kaart te brengen. Allochtonen zijn bij hen personen die niet van Europese origine (EU) zijn. Het is onmogelijk dit percentage te vergelijken met een populatiepercentage, omdat dat eenvoudigweg niet bestaat. Maar de oververtegenwoordiging is wel overduidelijk en onmiskenbaar (VDAB - Databeheer en -Analyse, 2002: 2).

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Stedelijke concentratie blijft maar verandert van karakter

Net zoals Martinez en Vreeswijk (2002: 44-51) voorspellen voor Nederland, is het een realistische en gerechtvaardigde aanname te stellen dat het aantal en aandeel allochtonen in de steden verder zal toenemen. De demografische verklaringen van Vlaanderen als immigratieregio (zie demografische ontwikkelingen) spelen hun rol op stedelijk niveau op een nog meer uitgesproken wijze.

Wel is een verhuisbeweging van sommige allochtonen niet uit te sluiten. Allochtonen die hun maatschappelijke positie verbeteren en deel gaan uitmaken van een "allochtone middenklasse", zouden een gelijkaardig verhuisgedrag kunnen ontwikkelen als autochtonen en zich in ruimere mate aan de rand van de stad gaan vestigen. Op kortere termijn kan dit resulteren in een verdere achterstelling van delen van de stadskernen, omdat de minder succesvolle allochtonen achterblijven.

Het beleid kan hierop inspelen (en doet dat ook) met projecten rond stedelijke vernieuwing. Wijken en buurten worden opgewaardeerd en pogingen worden ondernomen om ook tweeverdienergezinnen met hogere inkomens terug naar de stad te lokken. Alhoewel dit beleid pas recentelijk vorm gekregen heeft, zijn er tekenen dat het op bepaalde plaatsen zijn doel bereikt. Sommige stadswijken zijn terug "in". Een indicator daarvoor kan gevonden worden in de prijzen van de huizen die er stijgen. Maar het is belangrijk aan te stippen dat dergelijke processen de concentratieproblemen niet oplossen. Zij hebben eerder de neiging de "concentratiedruk" op andere wijken te vergroten. De etnische concentratie vermindert niet, maar verplaatst zich (ibid.: 48-49).

Sociale achterstandspositie blijft beïnvloed door de herkomst

Het onderzoek in Vlaanderen naar de verschillende sociale posities van onderscheiden generaties is nog beperkt.

Ondertussen is wel al aangetoond dat de verschillen tussen jonge allochtonen en autochtonen kleiner zijn dan bij de ouderen (Verhoeven, 2001: 203).

Het bereikte scholingsniveau blijft echter beïnvloed door het milieu van herkomst. Alleen al daarom zullen allochtonen hun onderwijsachterstand niet snel inhalen.

Nederlands onderzoek (Van Ours e.a., 2001) legt de parallel met (oud) onderzoek naar de emancipatie van "arbeiderskinderen". Het sociaal-economische herkomstmilieu heeft - net als vroeger - een grote impact op het bereikte onderwijsniveau. Sociaal-economische herkomst en opleidingsniveau zijn samen dan weer van belang voor de bekomen arbeidsmarktpositie. De etnische herkomst blijkt volgens dat onderzoek nauwelijks een eigen onafhankelijke invloed te hebben. Etnische herkomst zou een minder belangrijke variabele zijn dan vroeger en allochtone jongeren zouden minder belemmeringen op hun weg vinden dan hun ouders. Maar een belangrijke kanttekening is dat de karakteristieken van hun ouders (opleidingsniveau en eigen arbeidsmarktpositie) wel spelen net zoals bij autochtonen. Dit impliceert dat de intergenerationele overdracht van achterstand niet geheel verdwijnt.

Etnische concentratie en heterogeniteit blijft probleem in onderwijs

Als gevolg van de demografische evoluties zal het aandeel allochtone leerlingen in de schoolbevolking nog toenemen, voornamelijk in de steden. Het aantal concentratiescholen zal dus eerder aangroeien dan verminderen. Bovendien zal de etnische heterogeniteit in die concentratiescholen ook verder toenemen.

De conclusie is dat de toekomst zich dus zal blijven kenmerken door verschillen in opleidingsniveau tussen autochtonen en allochtonen, ondanks het feit dat komende generaties allochtonen een hoger onderwijsniveau bereiken dan hun voorgangers.

Het beleid speelt reeds op deze problematiek in met het Gelijkekansendecreet. De boodschap is dus dat deze inspanning zeker niet mag stopgezet worden. Gegeven het belang van het scholingsniveau voor latere levenskansen, moet de inspanning eerder uitgebreid worden.

De arbeidsmarktpositie van allochtonen blijft zwak

Allochtonen doen het op de arbeidsmarkt slechter dan autochtonen en zij hebben ook meer te lijden onder de economische groeivertraging. De toekomstige arbeidsmarktpositie van allochtonen zal in ruime mate afhankelijk zijn van de evolutie van de economische conjunctuur en de daarmee gepaard gaande vraag naar laaggekwalificeerde arbeidskrachten.

Maar ook de demografische evolutie speelt een rol. Op langere termijn zal de vergrijzing leiden tot tekorten op de arbeidsmarkt. De relatief jongere groepen allochtonen zouden hiervan kunnen profiteren, maar vermoedelijk niet op korte termijn en zelfs niet op middellangetermijn.

Voor de allochtonen is op economisch vlak vooral de vraag naar laaggeschoolde arbeidskrachten van belang. Deze vraag is de laatste decennia stelselmatig afgenomen en deze evolutie zal zich verder doorzetten. Een toenemende vraag naar persoonlijke dienstverlening als gevolg van de vergrijzing kan misschien een beetje extra vraag naar laaggekwalificeerde arbeid creëren (waar vrouwen waarschijnlijk in ruimere mate van zullen profiteren), maar deze zal de structureel neerwaartse evolutie niet compenseren. Kruisbergen en Veenman (2002: 96-101) verwachten dan ook aanbodoverschotten op de arbeidsmarkt onder laaggeschoolden.

Zoals bij de probleemstelling reeds werd aangetoond, zijn allochtonen oververtegenwoordigd in die groep en dat zal in de nabije toekomst gezien hun opleidingsniveau niet anders zijn. De conclusie is dat ook op middellangetermijn (laagopgeleide) allochtonen meer getroffen zullen zijn door werkloosheid.

Een idee die de laatste tijd af en toe geopperd wordt, is het invoeren van tewerkstellingsquota voor allochtonen. Dit kan een oplossing bieden voor de discriminaties die zeker nog bestaan op de arbeidsmarkt (zie CGKR, 2003: 21-30). Maar de geschetste toekomstige evoluties laten verstaan dat quota op zich de zwakkere arbeidsmarktpositie van allochtonen niet zullen oplossen. Nederland kent sinds 5 jaar de Wet "Stimulering Arbeidsdeelname Minderheden", ook gekend als de Wet Samen, die eigenlijk een aanpassing en verruiming is van de Wet Bevordering Evenredige Arbeidsdeelname Allochtonen (WBEAA). Uitgangspunt van de Wet Samen is dat werkgevers streefcijfers moeten formuleren voor de evenredige vertegenwoordiging van minderheden binnen de onderneming. Van sommige ondernemingen worden deze streefcijfers samen met de actuele situatie opgeslagen in een centraal databestand, dat jaarlijkse rapportering mogelijk maakt (voor meer informatie, zie <http://www.wetsamen.nl>). Onderzoek dat de effecten van deze wetgeving nagaat, is ons onbekend. Wel is het zo dat de wet op dit moment ter discussie staat, waarschijnlijk niet toevallig in deze economisch minder gunstige tijden...

BRONNEN

- CGKR (2003) *Verslag 1993-2003. Van Integratie naar Diversiteit*. Brussel: Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding.
- Deschamps, L. (2003). *Stativaria 29. Volwassen anderstalige nieuwkomers in het Vlaamse Gewest. Aantallen, profielen, beleidsaandachtspunten*. Brussel: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, administratie Planning en Statistiek.
- Kruisbegen, E. en Veenman, J. (2002) Arbeid en inkomen, pp. 85-113 in Veenman, J. (red.) (2002) *De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Martinez, S.D. en Vreeswijk, A. (2002) Ruimtelijke concentratie van allochtonen, pp. 39-54 in Veenman, J. (red.) (2002) *De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Marx, I., De Maesschalk, V. en Mussche, N. (2002) *De fictie van de migratiestop: Europa's nieuwe arbeidsmigratieregimes*. Antwerpen: CSB Berichten.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, administratie Werkgelegenheid (2002) *Maandbericht, conjunctuur en arbeidsmarkt, editie 18 december 2002*. Brussel MVG, administratie Werkgelegenheid.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Onderwijs (2002a) *Zittenblijven, schoolse vertraging en slaagcijfers in het Vlaams Onderwijs. Een kwantitatieve analyse*. Brussel: MVG, departement Onderwijs.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Onderwijs (2002b) *Vlaamse onderwijsindicatoren in internationaal perspectief, editie 2002*. Brussel: MVG, departement Onderwijs.
- Scheffer, P. (2002) Het multiculturele drama, pp. 71-82 in Van den Broek, B. en Foblets, M. (red.) *Het failliet van de integratie? Het multiculturalismedebat in Vlaanderen*, Leuven: Acco.
- Van Amersfoort (1999) De toekomst in de achteruitkijkspiegel. Een bespiegeling over Nederland als immigratieland in de 21ste eeuw, *Migrantenstudies* 15 (4): 237-245.
- Van den Broek, B. (2002) Het failliet van de integratie? Het multiculturalismedebat in Vlaanderen, pp. 15-67 in Van den Broek, B. en Foblets, M. (red.) *Het failliet van de integratie? Het multiculturalismedebat in Vlaanderen*, Leuven: Acco.
- Van Ours, J.C., Veenman, J. en Verhoeven, W-J. (2001) *Van ouder op kind. Scholing en arbeidsmarktpositie van tweede generatie allochtone jongeren*. Tilburg: OSA publicaties. (korte samenvatting in de Nieuwsbrief van het Steunpunt Werkgelegenheid Arbeid en Vorming).
- VDAB Databeheer en -analyse (2002) Werkzoekende allochtonen in het Vlaamse Gewest 2001. Bijlage bij het jaarrapport 2001 van ICEM over het Vlaamse beleid naar etnisch-culturele minderheden. Brussel: ICEM.
- Veenman, J. (red.) (2002) *De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Veld, T. (2002) Onderwijs, pp. 55-84 in Veenman, J. (red.) (2002) *De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland*. Assen: Van Gorcum.

- Verhoeven H. (2001) Arbeid en werkloosheid, pp. 225-236 in Vranken, J., Timmerman, C. en Van der Heyden, K. (2001) *Komende generaties. Wat weten we (niet) over allochtonen in Vlaanderen?* Leuven: Acco.
- Vranken, J., Timmerman, C. en Van der Heyden, K. (2001) *Komende generaties. Wat weten we (niet) over allochtonen in Vlaanderen?* Leuven: Acco.

WEBSITES

- <http://www.antwerpen.be/feitenencijfers/>
- <http://www.wetsamen.nl>

THESE 2: GENDERVERSCHILLEN: FEITEN EN HOUDINGEN WIJZEN NOG STEEDS OP VERSCHILLEN

PROBLEEMSTELLING

De kloof tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt wordt gedicht

Enkele recente gegevens tonen aan dat in Vlaanderen de kloof tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt gedicht wordt of nog, dat vrouwen het soms beter doen dan mannen. Hierna enkele illustraties.

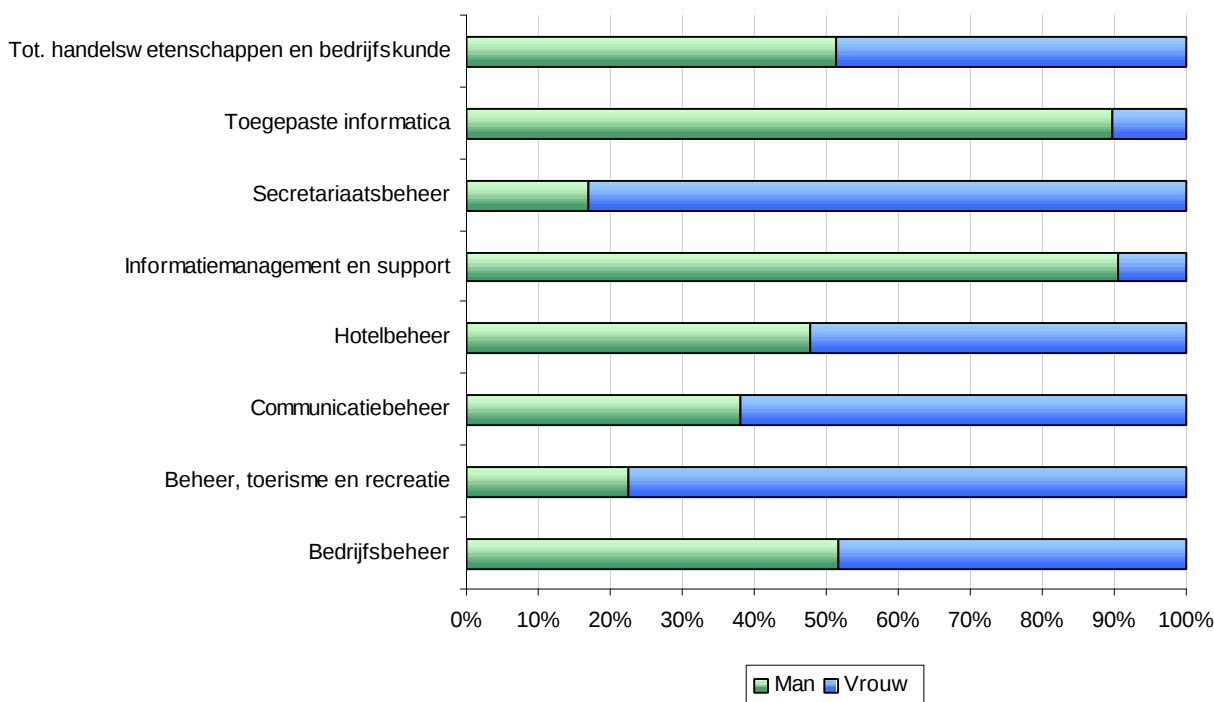
- Mannelijke schoolverlaters doen het slechter dan vrouwelijke. Eind juni 2002 zijn er van de 36.431 vrouwelijke schoolverlaters 1 jaar na het afstuderen nog 10,1% zonder werk. Van de 37.429 mannelijke schoolverlaters is 11,4% nog werkzoekend. Van de mannelijke schoolverlaters heeft 5,7% 1 jaar na het verlaten van de school nog geen werkervaring opgedaan. Bij de vrouwelijke schoolverlaters is dit 4,7% (VDAB 2003a).
- De werkloosheidsstijging van de laatste jaren is een bijna volledig mannelijke aangelegenheid. Terwijl het aantal mannelijke werkzoekenden in drie jaar tijd (2000-2002) gemiddeld met 22% steeg, deden de vrouwen het met een beperkte toename van 2% opvallend beter (VDAB 2003b, 1).
- In 2000 woont 10% van de Vlaamse mannen tussen 25 en 64 jaar alleen zonder kinderen (160.000 personen). In 1990 was dit 7% (105.000 personen). De arbeidsmarktpositie van alleenstaande mannen is veel minder gunstig dan die van hun seksegenoten in andere gezinsposities: ze hebben heel wat minder vaak een betaalde baan en zijn opvallend vaker werkzoekend dan gehuwde mannen of samenwonende mannen. Bij de vrouwen is het net omgekeerd: hier hebben de alleenstaanden (zonder kinderen) een relatief gunstig arbeidsmarktpatroon in vergelijking met de andere gezinsposities (Steunpunt WAV 2003).

Rekening houdend met enkele andere gegevens kan deze optimistische berichtgeving, die wijst in de richting van het wegwerken van de verschillen tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, genuanceerd worden.

Toch nog andere studiekeuze

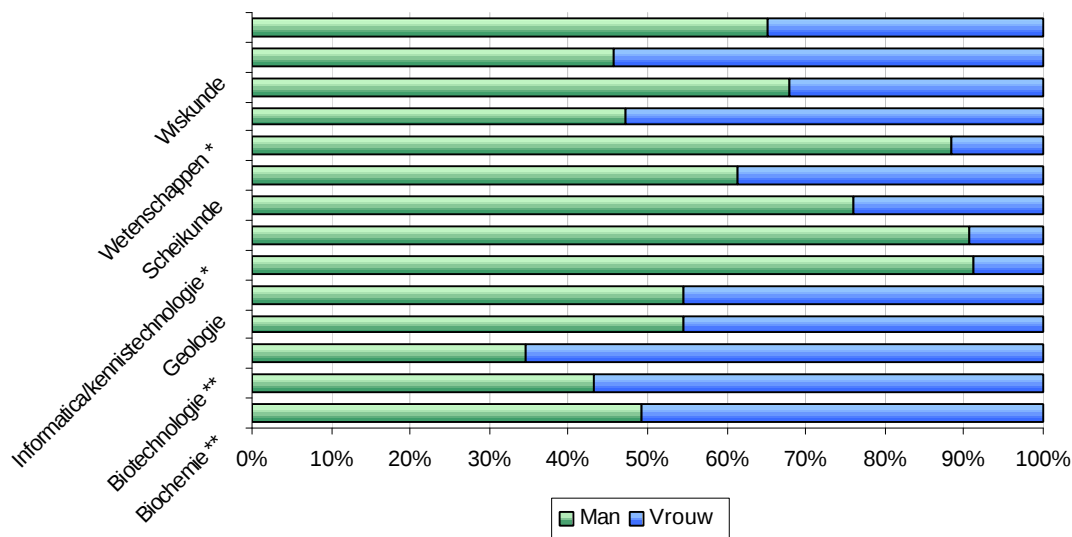
Meisjes mogen dan wel succesvollere schoolloopbanen hebben (minder vroegtijdige uitval, betere schoolresultaten, meer meisjes aan universiteit), maar er is nog steeds een zeer groot verschil in studiekeuze, zowel in het secundair onderwijs, in het niet-universitair hoger als in het universitair onderwijs.

Figuur 8.2-1 Afwijkende sekseratio's in enkele studiegebieden in het Hoger Onderwijs: handelswetenschappen en bedrijfskunde 1 cyclus

Bron: Statistisch jaarboek van het Vlaams onderwijs, schooljaar 2002-2003, bewerking APS.

Figuur 8.2-2 Afwijkende sekseratio's in enkele studiegebieden in studiegebied wetenschappen, universitair onderwijs 1ste en 2de cyclus

Bron: Statistisch jaarboek van het Vlaams onderwijs, schooljaar 2002-2003, bewerking APS.

Een onderzoek bij 1000 laatstejaarsleerlingen uit de wetenschappelijk georiënteerde richtingen van het Algemeen Secundair Onderwijs toont aan dat jongens en meisjes nog steeds een verschillende studiekeuze maken. Meisjes behalen betere studieresultaten dan jongens voor de meeste vakken, ook voor de wetenschappelijke. Toch denken de meisjes dat ze minder aanleg hebben voor de wetenschappelijke vakken dan de jongens.

Meisjes schatten zich systematisch lager in dan de jongens, zowel wat hun prestatieniveau voor wetenschappelijke vakken betreft als hun slaagkansen in het hoger onderwijs. Dit verklaart voor een groot deel waarom meisjes minder vlug kiezen voor een wetenschappelijke richting in het hoger onderwijs: ze denken gewoon dat ze het niet goed zullen doen. Interesse is er wel, vooral voor wiskunde en biologie. Daar komt bij dat meisjes minder belangstelling hebben voor voltijds werken en voor veel verdienen, en meer voor contact met anderen in hun later beroep. Ook dit verklaart hun studiekeuze. Bovendien hebben meisjes een minder positief beeld van de studierichtingen exacte wetenschappen aan de universiteit dan jongens. Ze vinden die studierichtingen minder boeiend en moeilijker, en zien minder beroepsuitwegen en mogelijkheden voor persoonlijke ontwikkeling dan jongens (Van Aerschot e.a. 2003).

Doorstroming van M/V naar arbeidsmarkt is afhankelijk van onderwijsniveau

De gunstige cijfers voor de vrouwelijke schoolverlaters en eerder ongunstige cijfers voor de mannelijke schoolverlaters kunnen enigszins genuanceerd worden naargelang het studieniveau. Van alle mannen verlaat 18,3% de schoolbanken met een diploma beroepssecundair onderwijs van de 3de of 4de graad. Van alle vrouwelijke schoolverlaters is dit 18,4%. 12,1% van de vrouwelijke schoolverlaters met dit onderwijsniveau is na 1 jaar nog werkzoekend en 5,2% blijft na 1 jaar zonder werkervaring. Bij de mannelijke schoolverlaters met dit onderwijsniveau zijn de percentages respectievelijk 9,9% en 4,4% (VDAB 2003a).

De evolutie van de stijgende mannelijke werkloosheid is niet louter conjunctureel geïnspireerd, maar maakt deel uit van de structurele verbetering van de arbeidsmarktpositie van de vrouw.

Het verkleinen van de genderkloof is wel een evolutie die opnieuw genuanceerd dient te worden. De vrouwelijke inhaalbeweging verloopt immers aan verschillende snelheden en wordt sterk bepaald door scholing en rolpatronen (VDAB 2003b, 1).

Zo heeft amper 40% van de laaggeschoolde vrouwen een betaalde baan, terwijl bijna een derde, 31%, in hoofdzaak zorgt voor het huishouden. Ter vergelijking, van de hooggeschoolde vrouwen is bijna 85% aan het werk en is slechts 6% huisvrouw. Bij de hooggeschoolde mannen is 91% beroepsactief.

De ambities van meisjes reiken minder ver dan die van jongens (glazen plafond zit ook tussen de oren). Vrouwen zijn minder ambitieus dan mannen en denken dat ze minder geschikt zijn om leiding te geven (EHSAL 2003).

Tabel 8.2-1 Beroepsactieve en niet-beroepsactieve Vlaamse bevolking (25-64 jaar) naar onderwijsniveau en geslacht (2002)

	Laaggeschoold		Middengeschoold		Hooggeschoold	
	vrouw (%)	man (%)	vrouw (%)	man (%)	vrouw (%)	man (%)
<i>Aandeel (%) in de bevolking</i>						
Niet-beroepsactief	58,9	30,1	28,7	11,2	15,5	9,2
Student of in opleiding	0,8	0,4	1,6	0,8	2,0	1,0
Loopbaanonderbreking	0,3	0,2	0,9	0,1	0,6	0,1
Huisvrouw/man	30,6	0,3	14,3	0,1	5,9	0,1
Arbeidsongeschikt	6,1	8,3	2,9	2,4	1,1	1,0
Met pensioen	12,6	14,5	4,6	5,8	3,5	5,5
Andere niet-beroepsactieven	8,5	6,5	4,4	2,1	2,3	1,5
<i>Totaal aantal niet-beroepsactieven</i>	358.400	184.200	152.600	64.500	70.400	41.000
Beroepsactief	41,1	69,9	71,3	88,8	84,5	90,8

Bron: NIS - EAK (bewerking Steunpunt WAV, Jaarboek 2003).

Werkzaamheid in functie van het gezin

Van zodra het klassieke gezin vorm krijgt, lopen de werkzaamheidpercentages bij vrouwen en mannen uiteen. Mannen worden werkzamer wanneer zij gaan samenwonen en naarmate het gezin uitbreidt. Ze zetten een heel klein stapje terug bij een 'kroostrijk' gezin (3 kinderen of meer). Bij de vrouwen valt de werkzaamheidsgraad eerst van 76% naar 66% op het moment dat ze samenwonen met een partner. De werkzaamheidsgraad bereikt dan terug het niveau van een alleenstaande wanneer er één of twee kinderen zijn. Eenmaal drie kinderen of meer neemt de werkzaamheidsgraad gevoelig af.

Bij de vrouwen werkt 41,4% van de loontrekkenden deeltijds tegenover 5% bij de mannelijke loontrekkenden. Vrouwen werken vooral deeltijds om voor hun kinderen te zorgen (NIS, EAK 2002 cijfers voor het Vlaamse Gewest). Bij de alleenstaande 25-54-jarige vrouwen werkt één op vijf deeltijds. Dat aandeel neemt gestaag toe naarmate het gezin uitbreidt. Bijna tweederde van de werkende vrouwen met drie of meer kinderen werkt deeltijds. De nuancering met betrekking tot deeltijdse arbeid geldt ook voor de jonge vrouwen.

Tabel 8.2-2 Werkzaamheidsgraad van de bevolking tussen 25 en 54 jaar naar geslacht (bij vrouwen, in %, deeltijdse arbeid), leeftijdsgroep en huishoudsituatie in het Vlaamse Gewest (2000, in %)

	Mannen			Totaal
	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	
Alleenstaand	85,4	80,9	64,8	77,6
Met partner	96,9	94,5	80,8	89,7
Met partner en 1 kind	98,1	96,6	93,2	95,7
Met partner en 2 kind	97,1	96,8	96,5	96,8
Met partner en 3+ kind	93,3	92,2	89,9	91,7
Eenouder	*	*	*	*
Totaal	93,0	92,4	84,5	90,2

	Vrouwen							
	25-34 jaar		35-44 jaar		45-54 jaar		Totaal	
Alleenstaand	88,6	16	83,5	19	59,4	27	76,4	20
Met partner	91,8	20	71,7	37	44,7	46	66,1	31
Met partner en 1 kind	86,3	33	77,7	40	58,9	53	74,0	41
Met partner en 2 kind	80,2	50	78,5	54	63,2	52	75,9	53
Met partner en 3+ kind	55,6	61	65,1	67	62,6	53	62,3	63
Eenouder	56,0	40	71,0	37	71,2	40	67,7	39
Totaal	81,5	31	73,7	46	53,1	46	70,0	40

**Te klein aantal om betrouwbaar te zijn.*

Bron: NIS - EAK, bewerking Steunpunt WAV.

Dat vrouwen best een stap terugzetten uit de arbeidsmarkt wanneer de zorg voor kleine kinderen zich aandient, wordt nog steeds algemeen ondersteund door de Vlaamse bevolking. Het altijd deeltijds aan de slag blijven van vrouwen tijdens de gezinsfase met de zorg voor kleine kinderen, krijgt iets meer ondersteuning van de vrouwen. Tijdens deze gezinsfase zijn de mannen iets meer gewonnen voor de thuisblijven/deeltijdse optie (thuisblijven wanneer een van de kinderen de leerplichtige leeftijd nog niet bereikt heeft en deeltijds werken nadat het jongste kind naar school gaat).

Tabel 8.2-3 Wijze waarop vrouwen zouden moeten werken tijdens verschillende levensfasen (in %)

	Na het huwelijk en vóór er kinderen zijn	Wanneer een van de kinderen de leerplichtige leeftijd nog niet bereikt heeft	Nadat het jongste kind naar school gaat	Nadat de kinderen het huis uit zijn
Voltijds	83,5	14,9	28,8	53,8
Deeltijds	13,6	55,5	63,3	37,1
Thuisblijven	2,8	29,6	7,9	9,1
N	1159	1134	1137	1075

Bron: APS-survey 2002.

Dat er tussen mannen en vrouwen verschillen zijn naargelang studiekeuze, beroepskeuze, inzet tijdens beroepsleven, ... hoeft op zich uiteraard geen probleem te zijn. De verschillen leiden in elk geval tot sociaal-economische verschillen, wat zich onder meer vertaalt in de nog steeds bestaande loonkloof tussen mannen en vrouwen, de moeilijkheden bij herintreedsters in de arbeidsmarkt, het niet kunnen uitbouwen van een volwaardige carrière bij de keuze voor deeltijds werk, ...

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Verhouding man/vrouw in de beroepsbevolking wordt gelijk

Momenteel bedraagt de verhouding man/vrouw in de beroepsbevolking ongeveer 6/4. In de komende jaren zal de gelijkheid op de arbeidsmarkt, althans wat het aantal mannen en vrouwen betreft, evolueren in de richting van een 50/50-verdeling (Vandenbrande 2001, 40-41).

Tabel 8.2-4 Raming verdeling van de beroepsbevolking naar geslacht (Vlaamse Gewest 1995-2025, in %)

	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Mannen	58,8	57,1	55,8	54,7	54,0	53,3	52,8
Vrouwen	41,2	42,9	44,2	45,3	46,0	46,7	47,2

Bron: Steunpunt WAV (op basis van NIS - EAK en Federaal Planbureau).

De evolutie van de vrouwelijke beroepsbevolking is in feite afhankelijk van twee factoren: een demografisch effect en een participatie-effect. Het demografisch effect zorgt ervoor dat het potentieel arbeidsaanbod (de bevolking op arbeidsleeftijd) vanaf 2010 zal dalen. Dit demografisch effect heeft met andere woorden een negatieve invloed op de omvang van de beroepsbevolking. Het participatie-effect heeft een positief effect op de evolutie van de vrouwelijke beroepsbevolking.

De vrouwelijke beroepsbevolking zal vanaf ongeveer 2015 krimpen omdat het participatie-effect te klein zal uitvallen om de belangrijke demografische verschuivingen teniet te doen.

De vrouwelijke activiteitsgraad in het Vlaamse Gewest blijft evenwel gestaag stijgen tot 2040 maar van dan af begint het groeiritme te vertragen (Van Gils 2002, 44-46; Genderzakboekje 2003, 49).

Tabel 8.2-5 Prognose van de Vlaamse vrouwelijke beroepsbevolking, de activiteitsgraad en het participatie-effect (2002-2050)

Evolutie vrouwelijke beroepsbevolking			Participatie-effect	
			<i>aangroei vrouwelijke beroepsbevolking</i>	
Periode	n	activiteitsgraad (%)	periode	(n)
2002	1.138.965	58,4	2001 / 2010	110.176
2005	1.173.572	60,0	2011 / 2020	73.852
2010	1.208.761	61,1	2021 / 2030	44.565
2015	1.222.469	62,3	2031 / 2040	23.859
2020	1.219.529	63,3	2041 / 2050	14.086
2025	1.206.812	64,4		
2030	1.196.679	66,0		
2035	1.190.249	67,2		
2040	1.186.608	67,8		
2045	1.180.813	68,1		
2050	1.171.520	68,4		

Bron: Steunpunt WAV (op basis van NIS – EAK en Federaal Planbureau).

Verschillen tussen vrouwen onderling nemen niet af

De activiteitsgraad bij hooggeschoolde vrouwen is reeds zeer hoog (cf. supra). De verwachte toename van de activiteitsgraad zal zich dan voornamelijk voordoen bij de laag- en middengeschoolde vrouwen. De laaggeschoolde vrouwen hebben gemiddeld meer kinderen (en dienovereenkomstige zorglasten) dan hun hooggeschoolde leeftijdsgenoten en zij zijn het die mee de zorg opnemen in andere (hogergeschoolde) gezinnen onder de vorm van - formele of informele - kinderopvang en poetshulp in de zwarte en/of grijze zones van de arbeidsmarkt. Hoe kan deze informele zorgarbeid op de arbeidsmarkt geduwd worden en welke prijs zijn we bereid hiervoor te betalen (Cantillon 2002, 30-31)?

Studiekeuze meisjes ongunstig voor een kennis- en IT-economie

Gedelegeerd bestuurder van de IT-groep Real Software, T. Dilissen, merkt in zijn essay 'Kennis maken' (2003) op: "We hebben een kennisachterstand en tegen 2010 zijn er 300.000 nieuwe kennisbanen nodig". Kenniseconomie is voor Dilissen niet alleen informatietechnologie maar is er wel een belangrijk onderdeel van.

Door hun studiekeuze worden meisjes nog steeds minder voorbereid op jobs in de informatie- en communicatietechnologie. Het blijft de vraag in welke mate vrouwen hun plaats zullen opnemen binnen de evolutie naar een kennis en IT-economie.

Studiekeuze meisjes gunstig voor een zorgeconomie

In Nederland wordt vastgesteld dat een verondersteld nadeel dat opleidingen die veel door meisjes worden gevolgd slechte arbeidsmarktperspectieven zouden bieden, niet blijkt op te gaan. De vooruitzichten op langere termijn bieden typische meisjesopleidingen zelfs betere kansen om werk te behouden dan typische jongensopleidingen, doordat de vraag naar verzorgende beroepen in tegenstelling tot veel technische beroepen niet of nauwelijks afhankelijk is van de economische situatie (Sociaal en Cultureel Planbureau 2002, 69).

Deze verwachting geldt eveneens voor Vlaanderen. Pacolet e.a. stellen dat de sectoren van gezondheid en welzijn in Vlaanderen de komende decennia een belangrijke motor van jobcreatie blijven (2002). Door hun studiekeuze zijn vrouwen beter voorbereid om binnen deze arbeidssectoren jobs op te nemen. Het blijven evenwel jobs die doorgaans minder betaald worden in vergelijking met jobs in andere meer 'mannelijke' sectoren.

De voorkeurtheorie (Preference theory)

Volgens de Britse sociologe Hakim kan in de Westerse moderne samenlevingen een onderscheid worden gemaakt tussen drie levensstijlvoorkeuren: 'home-centred'; 'adaptive' en 'work-centred'. Bij de eerste groep is het familiaal leven met de zorg voor kinderen de prioriteit doorheen het leven. De tweede groep is vrij divers en omvat mensen die werk en familielevens willen combineren en mensen met ongeplande carrières. Bij de derde groep tenslotte is het werk prioritair. Bij de vrouwen wordt het aandeel van de drie groepen op respectievelijk 10-30%, 40-80% en 10-30% geschat. Bij de mannen bedragen deze percentages 5-15%, 20-40% en 45-75%.

Het is aan de overheid om deze levensstijlkeuzes te respecteren en een beleid te voeren dat elk van deze keuzes op een gelijke wijze ondersteunt. Deze redenering impliceert dat, als gevolg van de heterogeniteit in levensstijlpreferenties, nooit volledige gelijkheid op de arbeidsmarkt bekomen zal worden, en dat dit in feite door de burgers ook niet gewenst wordt, althans volgens Hakim (2003). De voorkeurtheorie voorspelt dan ook dat mannen hun overwicht zullen behouden op de arbeidsmarkt, in de politiek en in andere competitieve activiteiten omdat slechts een minderheid aan vrouwen bereid is een even hoge prioriteit te geven aan hun jobs (of aan andere activiteiten in de publieke sfeer).

De vraag blijft uiteraard in welke mate keuzes uitingen zijn van reële preferenties bij mannen en vrouwen en in welke mate bepaalde keuzes ingebed zijn in de sociaal-culturele en economische context van de samenleving waarbinnen mannen en vrouwen leven.

BRONNEN

- Cantillon B. (2002). Over de balans tussen werken en zorgen. *Over.werk*, 12(4), 30-32.
- EHSAL (2003). Studie en professionele voorkeuren. Afgehaald op 12 mei 2003 van <http://www.ehsal.be/ces/remedi/>
- Hakim C. (2003). De voorkeurtheorie. In M. Michielsens, J. Breda, M. Van Haegendoren & J. Vranken (red.), *Steunpunt Gelijkekansenbeleid Jaarboek 1* (pp. 89-96). Antwerpen: Garant.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, ESF-Agentschap, administratie Werkgelegenheid (2003). *Genderzakboekje: Zij en hij op de arbeidsmarkt*. Brussel (samenstelling Steunpunt WAV, K.U.Leuven).
- Pacolet, J., Van De Putte, I., Cattaert, G. & Coudron, V. (2002) *Plus est en vous herbekeken*. Manpowerplanning in de zorgsector en de socio-culturele sector. Deel 5: Synthese voor de zorgsector in de Vlaamse Gemeenschap 1995-2020. Leuven: K.U.Leuven/HIVA.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2003). *Beter voor de dag*. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling. Den Haag (samenstelling S. Keuzenkamp, M. Cloïn, W. Portegijs en V. Veldheer).
- Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek (2002). *Emancipatiemonitor 2002*. Den Haag (samenstelling W. Portegijs, A. Boelens en S. Keuzenkamp).
- Steunpunt Gelijkekansenbeleid UIA/LUC (2002). *Gelijkekansenindicatoren in Vlaanderen*. Statistieken en indicatoren voor een gelijke kansenbeleid voor mannen en vrouwen. Afgehaald op 15 juli 2003 van <http://www.steunpuntgelijkekansen.be/> onder rubriek cijfers.
- Steunpunt WAV: *De arbeidsmarkt in Vlaanderen*, jaarboek, jaarreeks 2001 (deel 4). (Vandenbrande Tom: Beroepsbevolking in de toekomst: Ouder en hogergeschoold).

- Steunpunt WAV: *De arbeidsmarkt in Vlaanderen*, jaarboek, jaarreeks 2002 (deel 4). (Van Gils Seppe: Werkzaam Vlaanderen in de toekomst?).
- Steunpunt WAV: *De arbeidsmarkt in Vlaanderen*, jaarboek, editie 2003.
- Steunpunt WAV (2003). *Alleenstaande mannen: een groeiende kansengroep*. Arbeidsmarktflits 32. Afgehaald op 17 juli 2003 van <http://www.steunpuntgelijkekansen.be/arbeidsmarktflitsen.htm>
- Van Aerschot, M., Hermans, D.J., Verhoeven, J.C. (2003). *Gezocht: ingenieur (m/v), een onderzoek naar studiekeuze vanuit genderperspectief*, Antwerpen. Afgehaald op 23 juni 2003 van <http://www.steunpuntgelijkekansen.be/> onder rubriek publicaties.
- VDAB (2003a). *Werkzoekende schoolverlaters in Vlaanderen*. 18^e longitudinale studie juni 2001-juni 2002. Brussel: VDAB-databeheer en -analyse. Afgehaald op 17 juli 2003 van <http://www.vdab.be/trends/schoolverlaters.shtml>
- VDAB (2003b). *De genderkloof gedicht?* De positie van de vrouwen op de arbeidsmarkt. Arbeidsmarkt Topic, nr. 1, april. Afgehaald op 17 juli 2003 van <http://www.vdab.be/trends/topics.shtml>

PROBLEEMSTELLING

Centraliteit van arbeid blijft in Vlaanderen

Tot voor kort was de levensloop voornamelijk gefaseerd rond betaalde arbeid. De eerste fase van iemands leven stond in het teken van de voorbereiding op arbeid, de tweede fase was de periode waarin, conform het kostwinnersmodel, mannen zich aan de arbeid en vrouwen aan de zorgtaken wijdde en in de laatste fase kon men, voorzover men nog tijd van leven had, van een welverdiende rust genieten (Van Hoof 2001, 57).

Deze fasering van de levensloop met de daarmee verbonden scheiding tussen het domein van de betaalde arbeid en aangrenzende levensgebieden is aan herziening toe.

Gegevens voor Nederland wijzen uit dat de centraliteit van arbeid is afgenomen. De centraliteit van arbeid heeft betrekking op de vraag hoe centraal arbeid in het leven van de betrokkenen staat, de prioriteit die arbeid krijgt in vergelijking met andere levensgebieden. Op basis van de uitspraken 'Er zijn nog belangrijker dingen in het leven dan werken' en 'Werk moet altijd op de eerste plaats komen, ook als het minder vrije tijd betekent' stelt Van Hoof vast dat in Nederland gedurende de periode 1985-1996 werken een minder centrale plaats gekregen heeft.

Met behulp van gegevens uit onder meer het Europees Waardeonderzoek (EVS), de NIS-Enquête naar de arbeidskrachten (NIS - EAK),... willen we eerst nagaan in welke mate er sprake is van een afname van de centraliteit van arbeid in Vlaanderen. Ten tweede willen we aantonen hoe de feitelijke gegevens de trend naar het combineren van verschillende levensdomeinen weerspiegelen en hoe er tegelijkertijd sprake is van een samengedrukte loopbaan.

Tabel 8.3-1 Domeinen en hun belang in het leven, in %

	1990			1999		
	(helemaal) niet belangrijk	Tamelijk belangrijk	Zeet belangrijk	(helemaal) niet belangrijk	Tamelijk belangrijk	Zeet belangrijk
Werk	10,1	34,8	55,1	9,6	33,4	57,0
Gezin	3,9	13,2	82,9	3,2	10,8	86,0
Vrienden	6,5	42,5	51,0	7,5	41,0	51,5
Vrije tijd	9,8	42,1	48,0	10,4	47,2	42,4
Politiek	71,0	22,2	6,8	68,1	23,9	8,0
Godsdienst	52,9	33,0	14,1	54,5	30,5	15,0

**Gewogen data op basis van leeftijd, geslacht en regio voor 1990 (N=990) en voor 1999 gewogen data op basis van leeftijd en geslacht (N=821).*

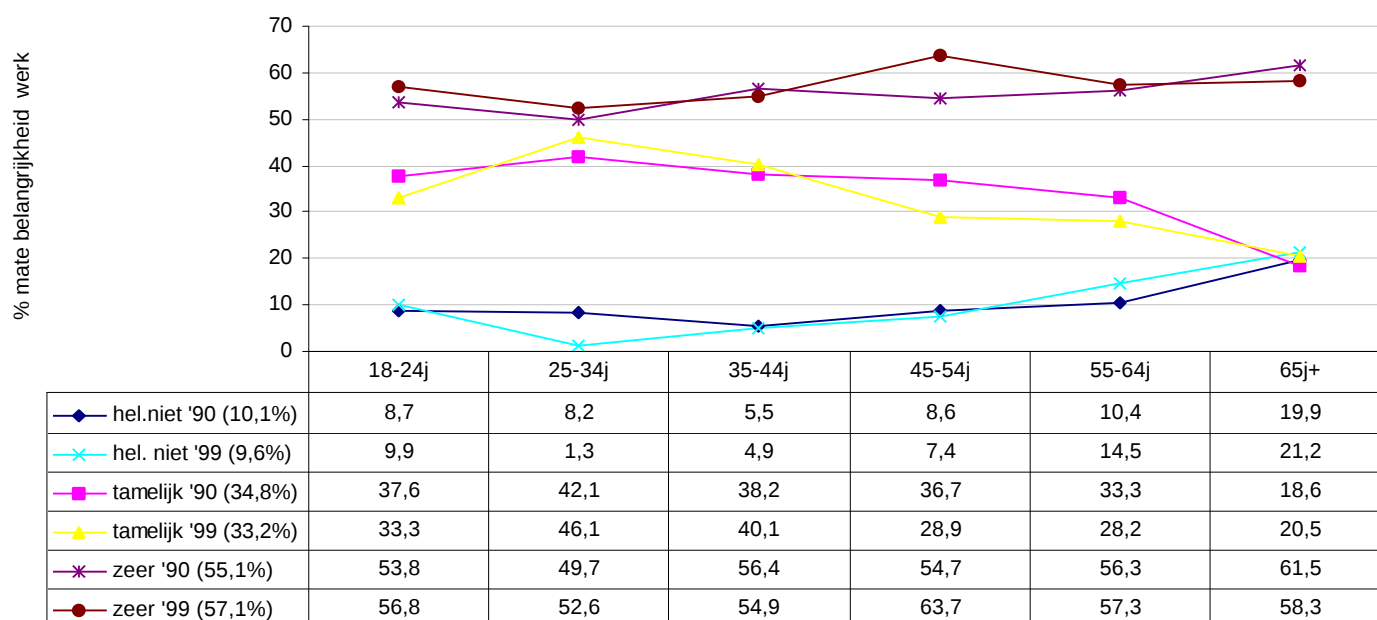
Bron: EVS, 1990 en 1999, Vlaamse Gewest (bewerking APS).

Vaststellingen

- Van 1990 naar 1999 is het belang van de verschillende levensdomeinen niet toegenomen maar ook niet afgenomen. Het gezin blijft het belangrijkste levensdomein, gevolgd door werk en vervolgens door vrienden en vrije tijd.
- De gegevens wijzen enerzijds in de richting van een toename van het belang van het gezin (antwoordcategorie zeer belangrijk) en een afname van het belang van vrije tijd van 1990 naar 1999. Het verschil is telkens niet significant (gezin 1990-1999: $\chi^2=3.05$; $df=2$; $p=0.22$ én vrije tijd 1990-1999: $\chi^2=5.73$; $df=2$; $p=0.06$).
- Zowel in 1990 als in 1999 is er een significant verband tussen mate van belangrijkheid van het werk en leeftijd (figuur 8.3-1)³. In 1990 zijn het vooral de 65-plussers die het werk helemaal niet belangrijk vinden. In vergelijking met de andere leeftijdsgroepen vinden de 25-34-jarigen het werk iets meer tamelijk belangrijk en iets minder zeer belangrijk. In 1999 zijn het opnieuw de 65-plussers die het werk helemaal niet belangrijk vinden en is het opvallend dat er in vergelijking met 1990 ook iets meer 55-64-jarigen zijn die deze mening delen. De 25-34-jarigen vertonen hetzelfde patroon als in 1990. Tot slot is het opvallend dat in 1999 meer 45-54-jarigen het werk als zeer belangrijk beschouwen in vergelijking met 1990.

In tegenstelling tot de gegevens van Nederland (weliswaar met een iets andere vraagstelling en over een andere tijdspanne) is er in Vlaanderen in de jaren negentig geen sprake van een afname van de centraliteit van de arbeid. Over een periode van 10 jaar wordt het werk even centraal gesteld en hebben de overige levensdomeinen zoals gezin en vrije tijd niet aan belang gewonnen. Verder is er ook geen sprake van een afname van de centraliteit van arbeid bij de leeftijdsgroep 25-44 jaar. Wel zijn er lichte aanwijzingen dat in 1999 meer 55-64-jarigen het werk als (helemaal) niet belangrijk beschouwen.

Figuur 8.3-1 Mate van belangrijkheid werk naar leeftijd in het Vlaamse Gewest in 1990 en 1999 (in %)

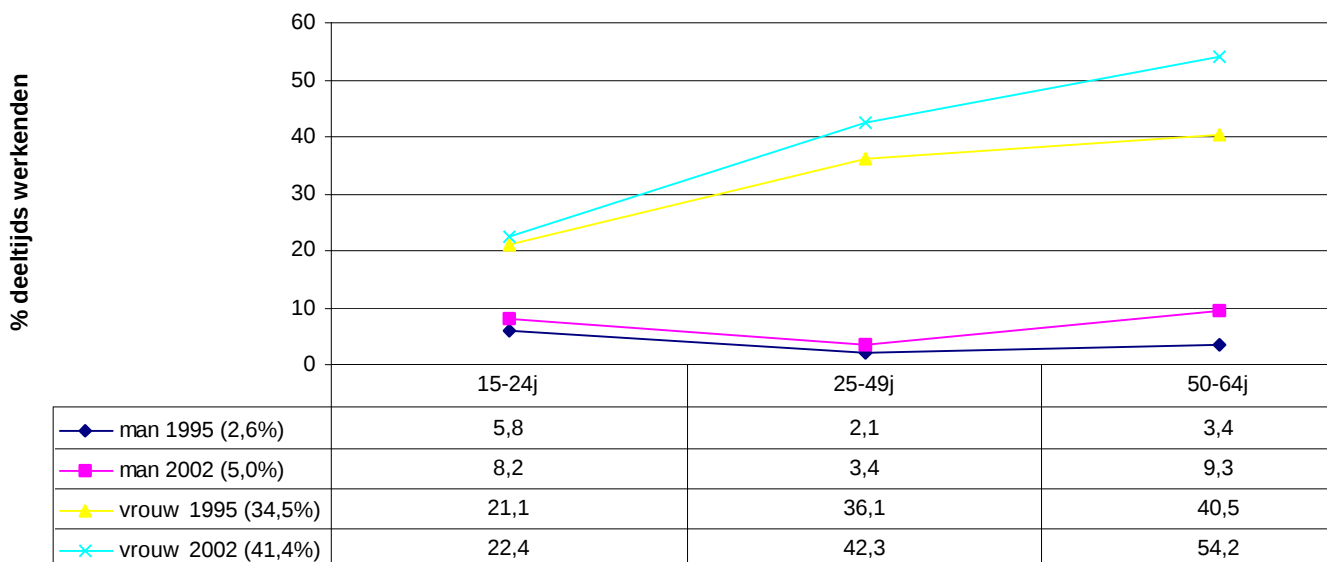
Bron: EVS 1990 en 1999 (bewerking APS).

³ 1990: $\chi^2=37.89$; $df=10$; $p=0.000$, Cramer's $V=0.14$ en 1999: $\chi^2=60.66$; $df=10$; $p=0.000$; Cramer's $V=0.20$.

Het combineren van verschillende levensdomeinen

Deeltijds werken neemt toe

Figuur 8.3-2 Percentage deeltijds loontrekkenden in het totaal der loontrekkenden (uitgezonderd PWA en gelegenhedswerk) volgens geslacht en leeftijd in het Vlaamse Gewest in 1995 en 2002

Bron: NIS-EAK 1995 en 2001 (bewerking APS).

Enkele belangrijke vaststellingen⁴:

- % deeltijds loontrekkenden bij vrouwen groter dan bij mannen en dit in alle leeftijdsgroepen;
- toename % deeltijds loontrekkenden zowel bij mannen als bij vrouwen, maar verhoudingsgewijs veel sterkere toename bij mannen (2002-1995: mannen +92,3%: vrouwen +20%);
- in absolute aantallen is er wel een sterkere toename bij vrouwen (mannen van ± 30.000 in 1995 naar ± 59.000 in 2001; vrouwen van ± 268.000 naar ± 381.000);
- % deeltijds loontrekkenden varieert met de leeftijd, bij de vrouwen is er eerder sprake van een lineair verband: hoe ouder hoe meer deeltijds werk; bij de mannen zien we een kromlijinig verband met het minste deeltijds loontrekkenden in de leeftijdsgroep 25-49 jaar en het meeste deeltijds loontrekkenden in de jongste en oudste leeftijdsgroep.

Redenen voor deeltijds werken

Uiteraard kan de toename van het deeltijds werk niet zomaar als indicator voor het combineren van verschillende levenssferen gehanteerd worden. Het kiezen voor een deeltijdse baan kan immers al dan niet op vrijwillige basis gebeuren. Werkenden kunnen omwille van economische omstandigheden enkel deeltijds aan de slag (blijven) of kunnen daarentegen uit vrije wil opteren voor een deeltijdse baan. Het is bijgevolg belangrijk ook de motivatie om deeltijds aan het werk te blijven in beschouwing te nemen. De NIS - EAK biedt enige informatie. Daar de bevraging in

⁴ Vanaf 1999 is de EAK een doorlopende enquête geworden. Het vergelijken van de resultaten van de EAK 2002 met EAK 1995 moet bijgevolg met enige omzichtigheid gebeuren.

1995 verschilt van die in 2002 (zowel naar vraagverwoording als naar antwoordcategorieën) bekijken we enkel de gegevens voor 2002⁵.

Belangrijkste vaststellingen voor de loontrekkenden in 2002 (tabel 8.3-2).

- Of de loontrekkenden die deeltijds aan de slag zijn, dit al dan niet uit vrije wil doen, kan niet zomaar rechtstreeks uit de antwoorden worden afgeleid. Voor een berekening van de categorie 'uit vrije wil' nemen we de antwoorden 'combinatie opleiding-werk', 'kinderopvang', 'andere persoonlijke of familiale redenen' en 'geen voltijds werk gewenst' samen. Uiteraard kan je de vraag stellen of degenen die als belangrijkste reden voor deeltijds werk 'kinderopvang' of 'andere persoonlijke of familiale redenen' opgeven, dit effectief doen uit vrije wil. Zowel gezinsomstandigheden (hoger loon, uitbouw carrière partner die voltijds blijft werken ...) als culturele factoren bepalen mee waarom het nog steeds dikwijls vrouwen zijn die een stap terugzetten.
- Bijna 1/2 van de deeltijds werkende loontrekkende mannen (5% deeltijds loontrekkende mannen op het totaal aantal loontrekkende mannen) opteert 'uit vrije wil' voor deeltijds werk tegenover bijna 3/4 bij de vrouwen (41,4% deeltijds loontrekkende vrouwen).
- 15-24j: mannen bijna 4/10 combinatie opleiding-werk; vrouwen; 42% geen voltijds werk gevonden.
- 25-49j: mannen toch ook reeds 10% omwille van kinderopvang; vrouwen 42% kinderopvang.
- 50+: mannen 13% brugpensioen; vrouwen 1,2% brugpensioen.
- Het niet wensen van een voltijdse betrekking ligt zowel bij de mannen als bij de vrouwen het hoogst bij de 50+; bij de vrouwelijke 50+ ligt dit opmerkelijk hoger dan bij de mannelijke 50+.

Tabel 8.3-2 Loontrekkenden (PWA en gelegenhedswerk uitgezonderd): belangrijkste reden om deeltijds te werken naar leeftijdsgroep en geslacht in het Vlaamse Gewest, 2002 (in %)

	mannen				vrouwen			
	15-24j	25-49j	50j+	Totaal	15-24j	25-49j	50j+	Totaal
(Brug)pensioen en mag enkel deeltijds werken	0,0%	1,8%	13,0%	5,3%	0,0%	0,4%	1,2%	0,5%
Geen voltijds werk gevonden	20,3%	16,6%	6,0%	13,6%	41,7%	9,8%	6,5%	11,3%
Een andere deeltijdse betrekking vult hoofdbetrekking aan	2,1%	13,1%	3,1%	7,7%	0,5%	1,8%	0,6%	1,5%
Combinatie opleiding - werk	37,9%	2,4%	0,0%	7,7%	12,2%	0,4%	0,0%	1,1%
Arbeidsongeschikt	0,0%	10,1%	13,1%	9,4%	0,0%	2,2%	3,7%	2,3%
Kinderopvang	0,0%	10,1%	0,5%	5,0%	9,1%	41,9%	6,0%	34,1%
Andere persoonlijke of familiale redenen	2,9%	24,0%	30,1%	22,5%	7,7%	27,1%	43,0%	28,4%
Geen voltijds werk gewenst	13,6%	9,0%	15,2%	11,9%	11,9%	8,5%	24,2%	11,2%
Andere	23,2%	13,0%	19,1%	16,8%	16,9%	8,0%	14,7%	9,7%
N	10.384	29.044	20.893	60.320	24.077	296.675	60.585	381.337

Bron: NIS - EAK 2002 (bewerking APS).

⁵ NIS - EAK 1995: vraag 12 'Onderscheid tussen voltijdse en deeltijdse arbeid, indien deeltijds: a) betrokkene volgt onderwijs of krijgt een opleiding, b) betrokkene is ziek of gehandicapt, c) betrokkene heeft geen voltijdse arbeid gevonden, d) om familiale redenen, e) betrokkene wenst geen voltijdse arbeid, f) geeft geen reden op en g) andere.

NIS - EAK 2002: gegevens tabel 8.3-2 zijn gebaseerd op vraag 19 'Wat is de belangrijkste reden om tijdens de referentieweek deeltijds te blijven werken'.

De overheid steunt de keuze voor deeltijds werk

Het 'vrijwillig' kiezen voor deeltijds werk vinden we bijgevolg meer terug bij de vrouwen. Een indicatie dat allerlei formules om de loopbaan tijdelijk te onderbreken ook op bijval bij mannen kan rekenen, bieden de gegevens van tabel 8.3-3a - tabel 8.3-3d.

Belangrijkste vaststellingen:

- het aantal gerechtigden op loopbaanonderbreking in het kader van speciale stelsels neemt van jaar tot jaar toe;
- de gemiddelde jaarlijkse groei (1998-2003) bij het ouderschapsverlof is 84,3%, met een sterkere toename van de gemiddelde jaarlijkse groei bij de mannen (110,5%) dan bij de vrouwen (81,7%);
- merk op dat vrouwen nog steeds het leeuwendeel van het ouderschapsverlof opnemen, maar in vergelijking met 1998 is in 2003 het procentueel aandeel van mannen in het totaal van ouderschapsverlof verdubbeld;
- het aantal gerechtigden op tijdskrediet in de privé-sector neemt semester tot semester toe. Dit geldt zowel voor het tijdskrediet, de 1/5de loopbaanvermindering als voor de vermindering van de arbeidsprestaties van werknemers van 50 jaar en ouder;
- opvallend is het blijvende grotere aandeel van de vrouwen in het stelsel van het tijdskrediet en de 1/5de loopbaanvermindering en het blijvende grotere aandeel van de mannen in het stelsel van de vermindering van de arbeidsprestaties van werknemers van 50 jaar en ouder.

Tabel 8.3-3a Aantal gerechtigden op loopbaanonderbreking in het kader van 'speciale stelsels'; naar reden van onderbreking en geslacht, op 30 juni in het Vlaamse Gewest

Palliatieve zorgen	2003	2002	2001	2000	1999	1998
Mannen	21,7%	19,5%	18,3%	17,9%	19,4%	11,1%
Vrouwen	78,3%	80,5%	81,7%	82,1%	80,6%	88,9%
Totaal	129	123	109	112	72	45
Zware ziektes	2003	2002	2001	2000	1999	1998
Mannen	23,7%	20,7%	19,1%	17,3%	14,4%	18,2%
Vrouwen	76,3%	79,3%	80,9%	82,7%	85,6%	81,8%
Totaal	2.462	1.927	1.519	1.021	513	22
Ouderschapsverlof	2003	2002	2001	2000	1999	1998
Mannen	13,8%	9,4%	7,9%	6,3%	5,4%	6,2%
Vrouwen	86,2%	90,6%	92,1%	93,7%	94,6%	93,8%
Totaal	14.494	8.697	7.112	6.101	3.880	370

Bron: RVA.

Tabel 8.3-3b Aantal gerechtigden van het systeem van tijdskrediet in de privé-sector, naar onderbrekingsvorm en geslacht, 2002-2004 in het Vlaamse Gewest (in %)

Tijdskrediet

	jan 2004	juli 2003	jan 2003	juli 2002	jan 2002
Mannen	22,4%	23,6%	23,3%	25,3%	25,1%
Vrouwen	77,6%	76,4%	76,7%	74,7%	74,9%
Totaal	13.365	12.841	11.500	6.553	980

1/5e loopbaanvermindering

	jan 2004	juli 2003	jan 2003	juli 2002	jan 2002
Mannen	24,4%	26,1%	25,7%	24,9%	18,9%
Vrouwen	75,6%	73,9%	74,3%	75,1%	81,1%
Totaal	13.355	10.720	8.693	4.899	1.330

Vermindering van de arbeidsprestaties van werknemers van 50 jaar en ouder

	jan 2004	juli 2003	jan 2003	juli 2002	jan 2002
Mannen	63,5%	65,4%	66,3%	66,9%	62,8%
Vrouwen	36,5%	34,6%	33,7%	33,1%	37,2%
Totaal	20.971	16.946	13.166	7.099	1.694

Bron: RVA (bewerking APS).

Tabel 8.3-3c Aantal goedgekeurde aanvragen aanmoedigingspremies voor het tijdskrediet in de privé-sector in het Vlaamse Gewest, naar geslacht*

Privé-sector	2003	2002
Mannen	17,4%	15,1%
Vrouwen	82,6%	84,9%
Totaal	21.072	14.039

Social profit sector	2003	2002**
Mannen	13,4%	13,5%
Vrouwen	86,6%	86,5%
Totaal	3.791	3.147

*Op basis van nieuwe reglementering (1/1/2002) opgesplitst volgens twee wetgevingen, met name voor de ruime privé-sector en voor de social profit sector.

**Exact aantal gunstige dossiers van 2002 is niet gekend.

Bron: MVG, administratie Werkgelegenheid.

Tabel 8.3-3d Aantal goedgekeurde aanvragen aanmoedigingspremies loopbaanonderbreking in de openbare sector in het Vlaamse Gewest, naar geslacht*

	2003	2002
Mannen	14,4%	14,5%
Vrouwen	85,6%	85,5%
Totaal	15.121	15.326

*Op basis van reglementering vanaf 1 januari 2002.

Bron: MVG, administratie Werkgelegenheid.

- Met ongeveer 25% blijft het aandeel van de mannen in het stelsel van het tijdskrediet nagenoeg ongewijzigd.
- Bij de 1/5de loopbaanvermindering en in het stelsel van de vermindering van de arbeidsprestaties van werknemers van 50 jaar en ouder neemt het aandeel van de vrouwen aanvankelijk van semester tot semester lichtjes af om vanaf begin 2004 lichtjes te stijgen.

Samengedrukte loopbaan

Het concept samengedrukte loopbaan wijst op het fenomeen dat de intrede op de arbeidsmarkt op steeds latere leeftijd en de uittrede op steeds jongere leeftijd gebeurt.

Van de 60-64-jarigen is momenteel ongeveer 11% werkzaam en van de 55-59-jarigen een kleine 40%. Merk ook het grote verschil op tussen mannen en vrouwen (tabel 8.3-5).

De arbeidsmarktloopbaan voor laaggeschoolden is niet op dezelfde wijze samengedrukt als voor de hooggeschoolden (Malfait 2002, 13-27 op basis van EAK 2001). Onder de bevolking tussen de 50 en 64 jaar zijn de laaggeschoolden in de meerderheid (57%), een minderheid is hooggeschoold (18%). De werkzaamheidsgraad bij de laaggeschoolde 50-plussers bedraagt amper 29%, tegenover 64% bij de hooggeschoolden. Het is vooral de bijzonder lage werkzaamheidsgraad onder de laaggeschoolde 50-(55-)plussers die de globale werkzaamheidsgraad onder de ouderen in de bevolking op arbeidsleeftijd 'drukt'. Tabel 8.3.-4 splitst deze vaststellingen eveneens op naar geslacht.

De samengedrukte loopbaan of de samengebalde carrière waarbij het arbeidsproductieve leven wordt samengeperst in minder dan de helft van het biologische leven (Geldof 2001) valt samen met het spitsuur van het leven. Tussen 25 en 50 jaar werken mannen en vrouwen aan een eigen carrière, krijgen ze kinderen, staan ze in voor de opvoeding en de zorg van die kinderen en bouwen ze (soms letterlijk) aan een eigen huisje en tuintje.

Vlamingen ervaren de hoogste tijdsbelasting rond hun dertigste. Het gevoel van drukte neemt nauwelijks af tot de leeftijd van 50-55 jaar. Vrouwen ervaren een iets hogere tijdsdruk dan mannen (Genderzakboekje 2003, 102). De individuele officiële arbeidstijd is nog nooit zo laag geweest maar toch leven velen met een gevoel van tijdschaarste. Geldof stelt dan ook een groeiende behoefte aan onthaasting vast (2001).

Tabel 8.3-4 Werkzaamheidsgraad naar geslacht, leeftijdsgroep en onderwijsniveau in het Vlaamse Gewest (2002, in %)

Mannen	15-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	Totaal
Laaggeschoold	19,5	85,6	42,5	56,8
Middengeschoold	50,3	93,8	61,4	77,1
Hooggeschoold	67,3	95,8	68,8	87,2
Totaal	37,0	91,9	53,3	71,6

Vrouwen	15-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	Totaal
Laaggeschoold	12,4	57,4	19,2	32,9
Middengeschoold	33,3	78,5	33,6	60,0
Hooggeschoold	74,8	89,0	51,6	81,4
Totaal	31,6	76,3	26,7	55,2

Laaggeschoold: maximaal diploma van lager secundair onderwijs; middengeschoold: diploma van hoger secundair onderwijs; hooggeschoold: diploma van hoger onderwijs.

Bron: NIS - EAK, bewerking Steunpunt WAV, jaarboek 2003.

Tabel 8.3-5 Werkzaamheidsgraad bij 50 tot 64-jarigen naar leeftijd en geslacht in het Vlaamse Gewest, 1999-2002 (in %)

Mannen	2002	2001	2000	1999
50 – 54 jaar	82,1	81,8	81,4	78,0
55 – 59 jaar	51,3	52,9	56,3	51,0
60 – 64 jaar	17,1	16,9	17,1	16,6
Vrouwen				
50 – 54 jaar	47,9	48,3	44,8	45,1
55 – 59 jaar	25,0	23,5	23,9	22,7
60 – 64 jaar	5,7	4,5	5,5	5,9
Totaal				
50 – 54 jaar	65,3	65,3	63,4	61,8
55 – 59 jaar	38,2	38,2	40,1	36,8
60 – 64 jaar	11,3	10,6	11,2	11,1

Bron: NIS - EAK, bewerking Steunpunt WAV, jaarboek 2003.

Deze samengedrukte loopbaan lijkt evenwel haaks te staan op de uitdagingen waarmee onze welvaartstaat geconfronteerd wordt. Omwille van demografische ontwikkelingen (vergrijzing, ontgroening) is het noodzakelijk dat we met z'n allen langer blijven werken om ons sociaal zekerheidsstelsel betaalbaar te houden (Commission of the European Communities 2002; OESO-rapport 2003, Hoge Raad van Financiën 2002, 2003). Op de Top van Lissabon is het streven naar een werkzaamheidsgraad van 70% tegen 2010 naar voren geschoven. Op de Top van Stockholm is dit streefcijfer verder verfijnd met een werkzaamheidsgraad van 50% bij de 55-64 jarigen en 60% bij de vrouwen. Uit tabel 8.3-4 kan meteen worden afgeleid welke bevolkingscategorieën dienen aangesproken te worden om deze Europese streefcijfers te halen.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Verwachtingen met betrekking tot de samengedrukte loopbaan

Gegeven de huidige economische conjunctuur (sombere voorspellingen inzake economische groei, toenemende werkloosheid, ...), de snel veranderende kennismaatschappij waarin we leven, worden steeds meer eisen gesteld aan degenen die momenteel nog aan het werk zijn: meer flexibiliteit, levenslang en levensbreed leren,... (Van Hoof 2001; Over.werk 2002).

Werknemers ontwikkelen individuele strategieën om aan de werkdruk en de combinatie van verschillende levensdomeinen tegemoet te komen. Een eerste strategie is het deeltijds werken. Vooral bij vrouwen wordt deze strategie sociaal-cultureel aanvaard, bij mannen is dit veel minder het geval. Het kunnen kiezen voor deze strategie is bovendien afhankelijk van financiële mogelijkheden: in tweeverdienergezinnen is het eenvoudiger dat een van beiden een stapje terugzet zonder financieel te veel te moeten inschieten, voor alleenstaanden is deze keuze niet steeds haalbaar. Bij oudere werknemers is het vervroegd (volledig of deeltijds) uittreden uit de arbeidsmarkt een andere strategie.

Wil deze keuze een reële keuzemogelijkheid zijn voor iedereen, dan zijn organisatieveranderingen en beleidsmaatregelen noodzakelijk.

In het kader van een betere afstemming van arbeid en privé-leven pleit Geldof voor een hedendaagse tijdspolitiek gericht op onthaasting (2001, 76-77). De belangrijkste doelstellingen zijn het garanderen van een grotere tijdsautonomie van individuen en het beperken van de ongelijkheid inzake tijdskapitaal. Onder een grotere autonomie verstaat hij het garanderen van een reële keuzevrijheid aan individuen ten aanzien van de arbeidstijd en de combinatie met andere levensdomeinen. Het beperken van de bestaande en groeiende ongelijkheid van tijdskapitaal, betekent oog hebben voor nieuwe vormen van ongelijkheid in een maatschappij waar tijd almaar van vitaler belang wordt. Dat vereist een debat over de collectieve maatschappelijke ritmes, zie onder meer de discussie inzake de veralgemening van de openingstijden van winkels op zondag naar aanleiding van de federale regeringsonderhandelingen (juni 2003).

Geldof onderscheidt drie soorten tijdsmaatregelen die een betere combinatie tussen arbeid en andere activiteiten voor iedereen mogelijk moeten maken (2001, 136):

- vermindering van de conventionele arbeidstijd en de collectieve hervormingen van de arbeidstijd;
- uitbreiding van individuele keuzes en mogelijkheden om voor specifieke situaties de arbeidsloopbaan te onderbreken of de arbeidstijd te verminderen (o.a. zorgkrediet, educatief verlof, ...);
- onvoorwaardelijke maatregelen die een algemeen tijdskrediet mogelijk maken. Het uitbouwen van een volwaardig tijdsfonds in de sociale zekerheid is hier het streefdoel op termijn. Vertaald in meer klassieke sociale zekerheidstermen betekent dit een verzekering van een nieuw risico en dus de creatie van een nieuw recht. Het risico is te omschrijven als het inkomensverlies als gevolg van een tijdelijke en bewuste niet-deelname of niet-volijdse deelname aan de arbeidsmarkt. Het recht is een recht op uitkering gedurende deze periode.

Zowel het recht om de arbeid te onderbreken als de uitkering zijn afhankelijk van de gekapitaliseerde arbeidstijd (2001, 148-149).

Het Federaal Planbureau (2003, 67-68) heeft de verwachte evolutie van de loopbaan-onderbrekingen (LO) voor de periode 2002-2008 in kaart gebracht. De ramingen houden rekening met elk specifiek stelsel (tijds-krediet, LO met een vijfde, de helft, ...), het geleidelijk uitdoven van het oude loopbaanonderbrekingstelsel in de privé-sector en met de demografische evolutie (beroepsbevolking) per leeftijd en per geslacht. Bij gebrek aan relevante gegevens konden de opgelegde anciënniteitsvoorwaarden, de bedrijfsgrootte en de toegangsdrempel per onderneming (5%) niet als parameter worden gebruikt. De ramingen zijn niet opgesplitst naar regio en geslacht maar geven toch een mooi beeld van de te verwachten evolutie bij constant beleid.

Tabel 8.3-6 Evolutie loopbaanonderbrekingen (jaargemiddelden, in duizenden personen)

		2002	2003	2004	2008	2008 t.o.v. 2002
PRIVÉ-SECTOR		76,8	90,8	103,3	119,0	42,2
a. Voltijds		19,3	19,6	21,4	21,6	2,3
klassiek; < 50 jaar		12,3	11,7	12,8	12,8	0,6
klassiek; > 50 jaar		1,9	2,4	2,9	3,1	1,2
	Totaal klassiek	14,2	14,1	15,7	15,9	1,7
	Totaal thematisch	5,2	5,5	5,7	5,7	0,6
b. Deeltijds		57,4	71,2	82,0	97,3	39,9
klassiek; < 50 jaar; 1/5		16,6	19,0	21,7	25,8	9,2
klassiek; < 50 jaar; 1/2		10,4	9,6	8,9	6,2	-4,2
	Totaal klassiek; < 50 jaar	27,0	28,6	30,7	32,0	5,0
klassiek; > 50 jaar; 1/5		9,6	15,8	20,8	30,9	21,3
klassiek; > 50 jaar; 1/2		15,6	18,3	20,4	23,2	7,6
	Totaal klassiek; > 50 jaar	25,2	34,1	41,3	54,1	28,9
	Totaal klassiek	52,2	62,7	71,9	86,1	33,9
	Totaal thematisch	5,2	8,5	10,0	11,2	6,0
OVERHEID		53,9	56,8	58,4	60,1	6,1
a. Voltijds		10,3	9,9	9,7	9,4	-0,9
b. Deeltijds		43,6	46,9	48,7	50,7	7,1
TOTAAL		130,7	147,6	161,7	179,0	48,3
a. Voltijds		29,7	29,5	31,0	31,0	1,3
b. Deeltijds		101,0	118,1	130,6	148,0	47,0

Bron: Federaal Planbureau 2003.

- In de privé-sector zou het tijdskrediet (volledige LO) zich traag ontwikkelen en op een tamelijk laag peil blijven (+ 19.000 mensen in 2002 tot minder dan 22.000 mensen in 2008). Het wordt voornamelijk opgenomen door werknemers jonger dan 50 jaar.
- De 'klassieke' deeltijdse LO zouden snel toenemen en betrekking hebben op meer dan 86.000 werknemers in 2008 (52.000 in 2002). Die groei komt vooral van de LO met 1/5 bij werknemers die 50 jaar of ouder zijn.
- Zelfs al zou op macro-economisch niveau het aantal mensen dat gebruik maakt van het tijdskrediet of van een 'klassieke' vermindering van de arbeidsprestatie (102.000 mensen in 2008) geen 5% bedragen in de privé-sector, dan nog zou die drempel voor problemen kunnen zorgen in sommige ondernemingen. Door het feit dat veel werknemers van 50 jaar of ouder gebruik maken van (vooral deeltijdse) LO, ontstaat er voor de jongere werknemers een probleem om tot dergelijke systemen toe te treden en om het beroepsleven en het privé-leven dus beter op elkaar af te stemmen.
- In de overheidssector zou de opname van de voltijdse LO licht afnemen (van iets meer dan 10.000 eenheden in 2002 tot iets minder dan 10.000 eenheden in 2008). De deeltijdse LO kent een gestage groei van ruim 43.000 eenheden in 2002 tot bijna 51.000 eenheden in 2008.
- Alles samen (privé- en overheidssector) daalt het relatieve belang van de volledige LO van 23% van alle LO in 2002 tot 17% in 2008.
- De ramingen worden spijtig genoeg niet uitgesplitst naar geslacht. Gegeven de evolutie van de voorgaande jaren (cf. tabellen 8.2-3a-3d) mag een trage toename van het aandeel mannen verwacht worden, maar het overwicht van vrouwen zal blijven.
- Bij deze prognose past nog een belangrijke kanttekening. Het onderzoek naar het gedrag en verwachtingen in verband met het einde van de loopbaan (zie verder) toont immers aan dat de stelsels van halftijds brugpensioen en tijdskrediet zeer slecht gekend zijn. Ruim 69% van de mannen en 63% van de vrouwen in de leeftijdsgroep 45-65 jaar kent het stelsel van halftijds brugpensioen niet. 60% van de mannen en 55% van de vrouwen zegt dat zij het

stelsel van tijdskrediet niet kennen (Elchardus en Cohen 2003a, 56). Wat men niet kent, kan men ook niet in overweging nemen om er eventueel gebruik van te maken.

Een buitenlands voorbeeld in het kader van de onthaasting is de stimuleringsmaatregel Dagindeling. In 1996 kreeg de Nederlandse commissie Dagindeling als belangrijkste taak voorstellen te ontwikkelen voor een dagindeling die meer (keuze)mogelijkheden biedt om werk en zorg te combineren. De centrale aanbeveling is de introductie van een stimuleringsmaatregel die vooral lokale initiatieven ondersteunt die de keuzemogelijkheden van taakcombineerders vergroten. In maart 1999 zijn de stimuleringsmaatregel en de bijbehorende subsidieregeling in werking gesteld met het oog op het realiseren van volgende doelstellingen tegen 2003:

- het stimuleren van experimenten met een voorbeeldfunctie en landelijke uitstraling;
- het creëren van een maatschappelijk draagvlak voor het idee Dagindeling;
- het bevorderen van vertaling van resultaten in regulier beleid (mainstreaming).

De experimenten hebben betrekking op volgende thema's: dagarrangementen voor schoolkinderen, flexibele en/of kleinschalige kinderopvang, zieke kinderen, balans tussen werk en privé in arbeidsorganisaties, ondersteuning van mantelzorgers, ontwikkeling van persoonlijke dienstverlening en ruimtelijke ordening ten behoeve van taakcombineerders.

In Vlaanderen zijn in dat verband reeds heel wat initiatieven genomen, denk maar aan de goed uitgebouwde en betaalbare kinderopvang in vergelijking met Nederland. Eén thema lijkt binnen de Vlaamse context toch relatief nieuw, met name de aandacht voor het aspect ruimtelijke ordening. Hierbij is de vraag in hoeverre de hedendaagse leefomgeving ingericht is op een toenemende verscheidenheid aan huishoudens met veranderende leefstijlen, verschillende bezigheden en onderlinge taakverdelingen.

Het Sociaal Cultureel Planbureau is van oordeel dat de stimuleringsmaatregel veel mensen heeft gemobiliseerd, er interessante producten zijn ontwikkeld, dagindeling op veel politieke- en beleidsagenda's staat, er successen zijn bij mainstreaming en de projecten op veel plaatsen een vervolg krijgen. Verdere inspanningen zijn evenwel nodig om te zorgen voor een structureel vervolg. Kortom, de stimuleringsmaatregel heeft vele steentjes bijgedragen aan het verbeteren van beleid, gericht op het kunnen combineren van arbeid en zorg (2003).

Verwachtingen met betrekking tot de uittrede uit de arbeidsmarkt

- De onderzoeksgroep TOR heeft in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken in 2002 een onderzoek naar de verwachtingen met betrekking tot het loopbaaneinde, en de economische, sociale en culturele factoren die deze verwachtingen beïnvloeden, uitgevoerd (Elchardus en Cohen 2003a, 2003b). Het onderzoek steunt onder meer op een postenquête bij een representatieve steekproef van 5.457 Belgen tussen 45 en 65 jaar waaronder bijna 3.200 Vlamingen.

De onderzoeksgegevens tonen aan dat vanaf de leeftijd van 55 een ruime meerderheid van de mannen (58%) en de overgrote meerderheid van de vrouwen (81%) niet meer werkt. Van de personen die nog aan het werk zijn, denkt een vrij groot aantal daarenboven al aan het pensioen of het loopbaaneinde. Zij hebben al plannen gemaakt om definitief te stoppen (tabel 8.3-7). Vanaf de leeftijd van 50 jaar zijn er dus niet alleen al heel wat mensen met pensioen, van degenen die nog werken denken velen daarenboven aan stoppen. De auteurs besluiten dat de weg die moet worden afgelegd om werken boven de 55 vanzelfsprekend te maken, dus wel bijzonder lang is (Elchardus en Cohen 2003a, 25).

Tabel 8.3-7 Aandeel per leeftijdsgroep en geslacht met plannen om definitief te stoppen met werken (werkenden, Vlaanderen in %)

	mannen	vrouwen
45-49 jaar	22,0	16,9
50-54 jaar	43,5	36,1
55-59 jaar	60,0	65,2
60-65 jaar *	59,6	40,0

** relatief weinig observaties in deze leeftijdsgroep.*

Bron: Elchardus en Cohen 2003a, 25.

- Met de aankomende cohorten hooggeschoolde mannen en vrouwen, die beiden een zeer hoge werkzaamheidsgraad hebben en waarvan het gewicht in aantal binnen de populatie vijftigplussers zal toenemen, kan verwacht worden dat de werkzaamheidsgraad bij de vijftigplussers de komende jaren zal toenemen (Malfait 2002, 22).
- De hierna komende vijftigers zullen later in de kinderen en ook later uit de kinderen zijn (cf. hoofdstuk demografie). Omwille van financiële overwegingen zullen ze daardoor wellicht ook later stoppen met werken (G. Deswert in Over.werk 2002: 48). Zo ligt momenteel de werkzaamheidsgraad van Vlaamse mannen (45-54 jaar) in koppels zonder kinderen heel wat lager dan die van mannen in koppels met kinderen. Dit patroon zet zich versterkt door in de leeftijdscategorie 55-59 jaar. De aanwezigheid van kinderen in het huishouden lijkt voor een belangrijk deel van de oudere mannen een reden te zijn om zich nog niet van de arbeidsmarkt terug te trekken (Geurts 2002, 240).
Deze verwachting sluit aan bij een van de bevindingen van het onderzoek van Elchardus en Cohen. De belangrijkste determinant van het vroege uitstappen (buiten de leeftijd en het geslacht) blijkt van financiële aard te zijn (2003b, 43).

De discussie over de vervroeging van de pensioenleeftijd stelt de verwachtingen van de werknemers scherp tegenover de beleidskeuzen die de politici moeten maken in het algemeen belang.

In 2001 bedraagt de gemiddelde leeftijd voor het verlaten van de arbeidsmarkt bij de Belgische man 57,8 jaar (EU-15 60,5 jaar). Enkel de Luxemburgse mannen treden nog vroeger uit (57,5 jaar). De Belgische vrouw treedt uit aan 55,9 jaar (EU-15 59,1 jaar). Enkel de Luxemburgse vrouwen treden nog iets vroeger uit (55,3 jaar) (Eurostat, 2003).

Deze gemiddelde cijfers liggen ver onder de wettelijke pensioenleeftijd van 65 jaar bij mannen en 62 jaar bij vrouwen. De wettelijke pensioenleeftijd bij vrouwen heeft lange tijd op 60 jaar gestaan maar wordt geleidelijk opgetrokken tot 65 jaar voor pensioenen die beginnen vanaf 2009. Volgens de econoom en vroegere adjunct-kabinetschef van toenmalig premier Dehaene, E. De Callata, was een pensioenleeftijd van 60 of 65 jaar 35 jaar geleden geen probleem maar nu wel omdat de levensverwachting gestegen is. Hij stelt voor om, net zoals in Zweden momenteel het geval is, een dynamisch verband te maken tussen levensverwachting en pensioenleeftijd (Knack, juni 2003).

In het voorjaar van 2003 stond in enkele buurlanden (Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk) een hervorming van het pensioenstelsel op de politieke agenda. Het lamleggen van het openbare leven door stakingen toont aan dat onder meer het optrekken van de pensioenleeftijd een gevoelig thema is.

In het onderzoek naar de verwachtingen met betrekking tot het loopbaaneinde, en de economische, sociale en culturele factoren die deze verwachtingen beïnvloeden, opperen Elchardus en Cohen de mogelijkheid om het werk wat evenwichtiger over de levensloop te verdelen, zodat de drukke leeftijd minder druk, de postactieve fase minder lang wordt. Hun visie sluit aan bij het ontwikkelen van een beleid waarbij een leven lang werken binnen het levensloopperspectief centraal staat of met de woorden van de Europese Commissie "a dynamic life cycle approach" (2002, 9). De auteurs stellen de uitbouw van systematisch sequentiële loopbanen voor, waarbij mensen die een bepaald soort werk niet meer aankunnen, rond de leeftijd van 45 aan een tweede loopbaan kunnen beginnen. De overgang van werk naar pensioen kan geleidelijker worden gemaakt (2003b, 42-43).

Deze zienswijze sluit aan bij het enigszins utopisch voorstel 'phased retirement' van trendwatcher Herman Konings (Weekend Knack, 8 januari 2003). Hij gaat uit van een stijging van de levensverwachting tot 100 jaar waarbij we zullen moeten werken tot 70-75 jaar in fases van telkens 15 jaar te beginnen met de leeftijd van 15. Met wat geld op zak kan men op 25 à 30 jaar op 'zwangerschapspensioen', voor een 5-tal jaren. Tussen 30-35 jaar beginnen we aan een tweede carrière tot aan ons 50ste waarna we er opnieuw voor een vijftal jaren kunnen uitstappen. Van 55 tot 70 jaar volgt dan de derde loopbaan en wie weet, besluit Konings "zijn er mensen die na hun 75ste nog genoeg energie over hebben om er met al hun wijsheid nog enkele jaren bij te doen".

BRONNEN

- Commission of the European Communities (2002). Report from the Commission to the Council, the European Parliament, The Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report requested by Stockholm European Council: *"Increasing labour force participation and promoting active aging"*. Brussel.
- Elchardus, M. & Cohen, J. (2003a). *Gedrag en verwachtingen in verband met het einde van de loopbaan. Deelrapport 2: de levensloop en de pensioentransitie in België*. Brussel: VUB, vakgroep Sociologie/TOR. Afgehaald op 24 juni 2003 van <http://www.vub.ac.be/TOR/>
- Elchardus, M. & Cohen, J. (2003b). *Gedrag en verwachtingen in verband met het einde van de loopbaan. Deelrapport 3: de determinanten van de vroege uittrede*. Brussel: VUB, vakgroep Sociologie/TOR. Afgehaald op 24 juni 2003 van <http://www.vub.ac.be/TOR/>
- Eurostat (2003). *Average exit age from the labour force - males and females - weighted by the probability of withdrawal from the labour market*. Afgehaald op 17 juni 2003 van <http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-catalogue/EN?catalogue=Eurostat&product=1-em023-EN;>
<http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-catalogue/EN?catalogue=Eurostat&product=1-em022-EN>
- Federaal Planbureau (2003). *Economische vooruitzichten 2003-2008*. Brussel. Afgehaald op 16 juni 2003 van http://www.plan.be/nl/pub/ecofor/detail_ef.php?pub=EF20032008
- Geldof, D. (2001). *Onthaasting*. Op zoek naar tijd in een risicomaatschappij. Antwerpen: Houtekiet.
- Hoge Raad van Financiën - Studiecommissie voor de Vergrijzing. *Jaarlijks verslag 2002 en 2003*. Afgehaald op 16 juni 2003 van <http://www.plan.fgov.be/nl/pub/other/OPVERG200201/OPVERG200201nl.pdf>

- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, ESF-Agentschap, administratie Werkgelegenheid (2003). *Genderzakboekje: zij en hij op de arbeidsmarkt*. Brussel (samenstelling Steunpunt WAV, K.U.Leuven).
- OECD (2003). *Economic Outlook no. 73*, Preliminary Edition, april 2003.
- Over.Werk, nr. 4/2002 (Focus op leven en werken in de weegschaal. Een debat over arbeid en participatie binnen de actieve welvaartstaat).
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2003). *Beter voor de dag*. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling. Den Haag (samenstelling S. Keuzenkamp, M. Cloin, W. Portegijs, V. Veldheer).
- Steunpunt WAV: *De arbeidsmarkt in Vlaanderen*, jaarboek, jaarreeks 2002.
- Steunpunt WAV: *De arbeidsmarkt in Vlaanderen*, jaarboek, editie 2003.
- Malfait Dirk: Besluit: Schipper mag ik overvaren?; Tielens Maarten: *50-plussers op en langs de arbeidsmarkt*. De zilvervloot meert aan; Geurts Karen: Gezin en arbeid: een generatie (maakt het) verschil).
- Van Hoof, J. (2001). *Werk, werk, werk?* Over de balans tussen werken en leven in een veranderend arbeidsbestel. Amsterdam: Boom.

THESE 4: DE DUALISERING VAN HET VERENIGINGSLEVEN VERZWAKT HAAR INTEGRATIEVE FUNCTIE

PROBLEEMSTELLING

Geen afname van de deelname aan het verenigingsleven

Van een afname van het verenigingsleven gekaderd in een algemene aftakeling van sociaal kapitaal (Putnam), lijkt in Vlaanderen niet echt sprake. Zo is meer dan de helft van de Vlaamse bevolking tussen 18 en 75 jaar actief betrokken bij minstens één vereniging. Bovendien verricht ongeveer 20% regelmatig onbetaald vrijwilligerswerk. Op het eind van de jaren tachtig en begin van de jaren negentig bedroeg de participatiegraad ongeveer 40%. Door beter te meten, kwamen bij de huidige metingen meer lidmaatschappen aan het licht. Ook als men rekening houdt met betere meetmethoden die een vollediger resultaat geven, lijkt het meest plausibele besluit dat het aantal lidmaatschappen sinds het begin van de jaren tachtig toenam (Elchardus, 2001).

Afgaande op de APS-survey 2003 is er wel een zekere daling. Maar het deelnamecijfer heeft de afgelopen 10 jaar steeds wat geschommeld rond 50% van de bevolking. Van een structurele verandering kunnen we dus zeker nog niet spreken, het participatiecijfer lijkt eerder stabiel rond 50% van de bevolking.

De toegenomen bezorgdheid lijkt daarom eerder een gevolg van toegenomen verwachtingen en van verschuivingen tussen vormen van verenigingen dan van daadwerkelijke achteruitgang.

Tabel 8.4-1 Actief lidmaatschap in het verenigingsleven, in % (APS-survey)

	ISPO91*	ISPO95*	APS96	APS97	TOR98**	APS99	APS01	APS02***	APS03***
Bevolking	37,6	42,7	52,7	47,2	50,7	49,6	51,8	53,0	48,8
Vrouwen	35,5	39,9	48,8	42,6	44,6	44,7	46,9	48,5	44,3
Mannen	40,0	45,2	57,0	51,7	56,9	54,6	56,6	57,7	53,4

andere meetmethode, ISPO; **TOR-bevraging; *exclusief de mutualiteiten*

Bron: APS-surveys en Elchardus 2001.

Redenen van participatie

In recent onderzoek (Elchardus, 2001) wordt een poging ondernomen om de ontwikkelingen die zich op het gebied van het verenigingsleven de laatste 20 jaar afspeelden, in kaart te brengen.

Een grondige analyse aan de hand van een fijngevoelige maat van participatie (zonder sport) brengt een aantal duidelijke relaties aan het licht. Levensbeschouwing (geëngageerden meer dan niet-geëngageerden), scholing (lager opgeleiden minder dan hoger opgeleiden), sector van tewerkstelling (zelfstandigen minder), tijdsdruk (matige tijdsdruk meer dan lage en hoge tijdsdruk), tv-consumptie (mensen die relatief weinig TV kijken participeren meer) spelen allemaal een rol. Als al deze invloeden in rekening worden gebracht, blijken jongere leeftijdsgroepen minder te participeren dan oudere. Dit komt omdat in de fijngevoelige maat het lidmaatschap van sport- of jeugdverenigingen niet opgenomen is. Op het lidmaatschap heeft leeftijd uiteindelijk geen netto-effect. Dit laat vermoeden dat het niet gaat om een culturele verschijning (individualisering) maar om een echt leeftijdseffect: jongere mensen participeren relatief veel in jongeren- en sportverenigingen, bij stijgende leeftijd verschuift de participatie naar andere soorten verenigingen. Belangrijke vaststelling is verder nog dat participatie in een jeugdvereniging een hogere garantie op participatie op latere leeftijd geeft.

De sterkste invloeden op de participatie gaan uit van het opleidingspeil en de levensbeschouwing. Overal ter wereld stelt men vast dat hoger geschoolden meer deelnemen aan het verenigingsleven dan lager geschoolden, zo ook in Vlaanderen met een betrekkelijk groot verschil.

Tabel 8.4-2 Participatie aan het verenigingsleven naar opleidingsniveau

	Geen / LO	Lager sec.	Hoger sec.	Nuho	Unief	Totaal
Nee	68,1	53,1	48,7	31,3	29,5	50,9
Ja	31,9	46,9	51,3	68,7	70,5	49,1
Totaal	100	100	100	100	100	100

Bron: APS-survey 2003.

De sterkste invloed gaat uit van de levensbeschouwing (ook internationale vaststelling). Een actief levensbeschouwelijk engagement is op zich al een vorm van vereniging en verhoogt de kans dat andere vormen van participatie worden opgenomen.

Deze vaststellingen leggen meteen bloot waar een systematisch tekort aan participatie zich situeert: bij laaggeschoolden die afhaken van levensbeschouwelijk engagement. Die twee kenmerken houden bovendien verband met elkaar. Laaggeschoolden hebben meer kans dan hooggeschoolden om de katholieke kerk en het geloof te verlaten zonder naar de vrijzinnigheid over te stappen. Secularisering vergroot daarom het risico dat laaggeschoolden van het verenigingsleven wegdrijven (Elchardus, 2001). Deze groep heeft relatief weinig tijd doorgebracht in de belangrijkste socialisatiekanalen van onze samenleving, en onttrekt zich als het ware aan de integratiekanalen van onze samenleving. In het verleden beschouwde een aantal progressieve denkers deze vorm van marginalisering als een positieve ontwikkeling en verwachtten een bevrijdende vernieuwing van deze groepen.

In de studie van Elchardus wordt echter aangetoond dat deze marginalisering heeft geleid tot een verhoging van de zuurtegraad van onze samenleving en een voedingsbodem biedt voor extreempopulistisch rechts.

Verschuiving in aard van verenigingsleven

De huidige lichte groei van het aantal lidmaatschappen lijkt veroorzaakt door de groei van de pluralistische, niet verzuilde bewegingen. Er is een opschuiving in de richting van verenigingen die rond sport, beweging en lichamelijk welzijn zijn opgebouwd en ook de opkomst van de zogeheten nieuwe sociale of postmaterialistische bewegingen. Een belangrijke vaststelling is dat deze verenigingen, vooral de postmaterialistische verenigingen, een hoger opgeleid ledenbestand hebben dan de klassieke sociale bewegingen.

Tabel 8.4-3 Lidmaatschap van nieuwe sociale bewegingen

	Geen / LO	Lager sec.	Hoger sec.	Nuho	Unief	Totaal
Nooit lid	97,8	91,2	85,7	74,7	62,0	87,0
Ooit of passief lid	1,1	7,3	11,8	20,3	29,1	10,3
Actief (inclusief bestuurslid)	1,1	1,6	2,4	5,1	8,9	2,7
Totaal	100	100	100	100	100	100

*** $p < 0,001$

Bron: APS-survey 2003.

Tabel 8.4-4 Lidmaatschap van een sportvereniging

Opleiding	Nooit lid	Vroeger lid	Passief lid	Actief lid	Bestuurslid	Totaal
Geen / lager onderwijs	80,1	9,2	1,2	8,4	1,2	100
Lager secundair	62,7	17,1	1,7	15,0	3,5	100
Hoger secundair	51,8	25,1	1,1	20,0	2,1	100
Niet-universitair hoger onderwijs	46,5	19,6	2,6	27,4	3,9	100
Universitair onderwijs	36,5	25,9	0	31,8	5,9	100
% alle opleidingsniveaus	59,1	18,7	1,4	18	2,7	100

*** $p < 0,001$

Bron: APS-survey 2003.

Integratieve rol van het nieuwe verenigingsleven is minder sterk

De klassieke sociale bewegingen blijken vrij goed de diversiteit naar onderwijsniveau van de Vlaamse bevolking te weerspiegelen. Zij vormen dan ook een plek waar mensen van verschillende sociale groepen elkaar kunnen ontmoeten.

De nieuwe verenigingen kennen een grotere homogeniteit en trekken vooral hoger geschoolden aan. Met de vaststelling dat ondervinding (en ook contact met de massamedia) meer en meer uitgroeit tot ordeningsprincipe van het verenigingsleven komen we terecht bij het grote pijnpunt van de huidige evoluties.

We moeten vaststellen dat het middenveld niet langer compenseert voor de ongelijkheid in integratiekansen die in het onderwijs ontstaan. De secularisering leidt ertoe dat vooral laaggeschoolden levensbeschouwelijk engagement inruilen voor levensbeschouwelijke onverschilligheid, wat leidt tot minder betrokkenheid bij het middenveld. De nieuwe vormen van vereniging vormen vooral onderdak voor mensen die reeds sterk gesocialiseerd zijn door het onderwijs en waarvoor socialisering in het verenigingsleven een bijkomende luxe is. M.a.w. er lijkt sprake te zijn van enerzijds het cumuleren van integratietekorten en het hamsteren van integratiekansen. Ook het verenigingsleven zelf vertoont een sterke tendens naar segregatie waarbij hoger opgeleiden en lager opgeleiden zich groeperen in aparte bewegingen. Hierdoor gaat een belangrijke ontmoetingsplaats verloren.

We moeten wel benadrukken dat, hoewel niet-verzuilde verenigingen meer hoger opgeleiden leden aantrekken dan verzuilde verenigingen, hun effecten als middenveld niet verschillend zijn. Kennelijk speelt de praktijk van het verenigen (gezelligheidsfunctie) een belangrijkere rol dan de levensbeschouwelijke of ideologische inspiratie waaruit de vereniging put. Dit is voor een deel een hoopgevend vaststelling. Deelname aan het middenveld in het algemeen blijkt een inburgering- en een coördinerende functie te hebben (meer vertrouwen, verdraagzamer, minder politiek machteloos). Terwijl het onderwijssysteem een grotere invloed heeft op houdingen en opvattingen dan het verenigingsleven, blijkt dit verenigingsleven belangrijker voor de bevordering van de betrokkenheid. De kans dat mensen zich actief voor hun buurt inzetten of met anderen in debat treden over politieke en maatschappelijke problemen, is sterk afhankelijk van de mate van middenveldparticipatie. In die zin lijkt een te sceptische houding tegenover stabiel gestructureerde, bemiddelde organisaties niet zonder consequenties. Het ondersteunt meer directe, individualiserende relaties t.o.v. een bemiddelde relatie tussen burger en overheid.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Deelname aan het verenigingsleven: toch een neerwaartse trend?

Er zijn zowel factoren te onderkennen die in de toekomst eerder tot een stijging van het verenigingsleven leiden als factoren die een daling van de deelname bewerkstelligen.

Zo is de verhoging van de scholingsgraad een factor die een vooruitgang van de participatiegraad kan bevorderen.

Daarnaast heeft de toename van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie geleid tot een beperking van mensen met een zeer lage tijdsdruk. Ook dit bevordert de actieve inzet in het verenigingsleven.

Andere factoren leiden eerder tot een daling van de participatiegraad. Een belangrijke factor hiervan is het tanen van het levensbeschouwelijke engagement en hiermee gepaard gaand de toename van de levensbeschouwelijke onverschilligheid. Op basis van deze dynamiek verwacht men een neerwaartse druk op de participatie in het verenigingsleven.

Andere, weliswaar bescheidenere factoren, voor een daling van de participatie zijn de opkomst en verspreiding van de televisie en de drukke leeftijd (het combineren van werk, gezinsontwikkeling en hoge aspiraties op het vlak van de actieve vrijetijdsbesteding in een smalle leeftijdsband, zeker als dit gepaard gaat met het intenser en flexibeler worden van de bezoldigde arbeid).

We kunnen vermoeden dat de factoren die tot een afname leiden op termijn de sterkere tendensen zijn. De dreigende daling lijkt vooral een gevolg te zijn van de secularisering. De ontkerkelijking en vooral het verglijden van het geloof naar levensbeschouwelijke onverschilligheid bedreigen de kwaliteit van het sociale weefsel en de betrokkenheid. De levensbeschouwelijke dynamiek die zich de laatste jaren heeft ontwikkeld, heeft niet geleid tot een overstap van de katholieke kerk naar vrijzinnigheid, maar van levensbeschouwelijk engagement naar levensbeschouwelijke onverschilligheid. Het is dan ook een uitdaging voor de maatschappij deze ontwikkeling op te vangen zonder het sociale weefsel te sterk te laten aantasten.

Participatie van laaggeschoolden is een probleem

Er voltrok zich een verschuiving van het fundamentele ordeningsprincipe van het verenigingsleven. Bij het nieuwe ordeningsprincipe werd de ideologie als eenmakende en selecterende factor vervangen. Het onderwijsniveau speelt daarbij een doorslaggevende rol. Het onderwijsniveau heeft in onze samenleving een grote invloed op de sociaal-economische levenskansen en op het denken en voelen van de mensen. Volgens Elchardus volgt het middenveld in die zin de basisdynamiek van onze samenleving. Sociaal-culturele plaatsing wordt niet zozeer meer bepaald door de vertooggemeenschappen die aan de basis lagen van levensbeschouwingen, ideologieën en zuilen maar wordt meer en meer bepaald door de levensstijlenclaves die hun grondslag en voedingsbodem vinden in de ondervinding en in het contact met de massamedia. Deze ontwikkeling is vooral problematisch omdat ze leidt tot het cumuleren van integratietekorten en anderzijds tot het hamsteren van integratiekansen.

In onze kennismaatschappij wordt bijgevolg vooral de volwaardige opname en integratie van laaggeschoolden meer en meer een probleem. Vooral voor hen zou het middenveld een belangrijke socialiserende en coördinerende rol kunnen vervullen. Doordat de lager opgeleiden veel minder participeren in het middenveld, heeft dat tot gevolg dat het middenveld niet compenseert voor de ongelijkheid in integratiekansen die door het onderwijs tot stand komt.

Hoger opgeleiden groeperen zich steeds meer in aparte verenigingen en bewegingen waardoor een belangrijke ontmoetingsplaats verloren gaat. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat deze tendens zich in de toekomst nog krachtiger gaat doorzetten. Daarom lijkt het van belang een beleid op poten te zetten dat de middenveldparticipatie van laaggeschoolden aanmoedigt. De middenveldorganisaties moeten ertoe aangezet worden om laaggeschoolden aan te trekken en centraal te zetten in hun werking. Op dit ogenblik is de professionele cultuur van middenveldorganisaties vaak afgesteld op de levensstijl van de afgestudeerden van universiteiten en hogescholen.

Een punt dat duidelijk moet gesteld worden, is dat we op basis van het voorgaande geen standpunt pro verzuilde of pro niet-verzuilde verenigingen innemen. Hun effecten als middenveld verschillen niet betekenisvol. Het beste is een houding aan te nemen die gericht is op het maximaliseren van de integrerende werking van het ganse middenveld. Het lijkt aangewezen alle middenveldorganisaties voldoende mogelijkheden te geven om hun taken naar behoren te vervullen en de participatie te optimaliseren.

Toch invloed van levensbeschouwelijke houding op deelname

Over een groot deel van de verschuivingen zouden we ons in wezen geen zorgen moeten maken omdat het verenigingsleven, van welke aard ook, een socialiserende rol speelt. Dit optimisme moet echter toch enigszins genuanceerd worden. Uit onderzoek blijkt dat de levensbeschouwelijke en ideologische specificiteit toch een bescheiden effect heeft. Aangezien de grote levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties bij ons van christelijke of sociaal democratische signatuur zijn, gaat hun invloed in de richting van een meer solidair en bijgevolg minder individualistisch mens- en maatschappijbeeld. In die zin dreigt er wel een achteruitgang in de evolutie van zuil naar levensstijlenclave. Volgens Elchardus (2001) is dit gevaar waarschijnlijk groter dan de huidige bescheiden invloed van levensbeschouwelijke of ideologische specificiteit doet vermoeden.

Een middenveld dient immers niet alleen een geheel van verenigingen die socialiseren en coördineren te zijn. Het moet op het meso-niveau (middenveld als configuratie van verenigingen) ook enkele maatschappelijke functies (vorming en overdracht van waarden, belangenbehartiging, dienstverlening) waarnemen. Het komt erop neer dat middenveldorganisaties vertooggemeenschappen moeten zijn: dragers van een reeks idealen, waarden en opvattingen, die over de generaties heen worden overgedragen en geactualiseerd. Uit enkele vaststellingen kunnen we concluderen dat verschillende groepen of netwerken van organisaties nog wel degelijk de rol van vertooggemeenschappen vervullen. Een eerste indicatie is het feit dat levensbeschouwelijke en ideologische specifieke organisaties nog eigen effecten hebben. Verder blijkt er een verschil tussen de gevolgen van klassieke (verzuilde) sociale verenigingen en postmaterialistische (niet-verzuilde verenigingen). Uit statistische analyses blijkt echter dat de verenigingen de rol als vertooggemeenschappen op dit ogenblik op een vrij bescheiden manier vervullen.

Dit zou geïnterpreteerd kunnen worden als een vooruitgang omdat het betekent dat een aantal levensbeschouwelijke verschillen kleiner zijn geworden. Daarentegen wordt echter de kloof tussen participanten en niet-participanten bijzonder diep. De verschillen tussen mensen die via het middenveld bij hun samenleving betrokken zijn en de mensen die via hun televisietoestel op de buitenwereld betrokken zijn, zijn nu veel groter dan bijvoorbeeld de verschillen tussen socialisten en christenen. De maatschappelijke breuklijnen worden op deze manier verlegd. En in zoverre dit samenhangt met het opleidingsniveau zal in de toekomst ook de kloof tussen hoger en lager opgeleiden groter worden.

In de toekomst zouden de grote middenveldorganisaties duidelijker samen hun visie op mens en maatschappij moeten verduidelijken en zich afzetten tegen het individualistische of populistische alternatief dat zich aandient.

Invloed van media en ICT

In de rand van het debat rond media als leveranciers van (politieke) integratie is er de discussie van de rol van moderne informatietechnologieën. Men heeft het hier vaak over de notie "elektronische democratie". Meestal verwijst men hiermee naar een directe vorm van communicatie tussen de overheid en de burger. Een gevolg is in ieder geval dat met deze technieken tussenpersonen en belangengroepen overbodig worden.

Over de betekenis die deze ontwikkelingen zullen hebben voor de politieke integratie circuleren uiteenlopende meningen. Positieve punten zijn dat directe communicatie tussen overheid en bevolkingen sowieso democratiserend werkt en een nieuwe publieke ruimte creëert waardoor meningsvorming en belangenbehartiging vergemakkelijkt worden. Deze projecten krijgen echter ook sterke kritiek omdat ze zouden vertrekken vanuit de veronderstelling dat politieke opvattingen op een geïsoleerde wijze totstandkomen, los van de sociale context waarin mensen leven. Burgers zouden er de kunst mee kunnen verliezen om samen in groep hun belangen te verdedigen. Toch kunnen we er niet aan twijfelen dat de moderne communicatietechnologieën in de toekomst aanzienlijke effecten zullen hebben op de verhouding tussen burger en overheid. Onderzoek naar hoe deze technologieën de democratie kunnen verrijken, is dus zeker nodig.

De internationalisering van het middenveld

De komst van een geheel nieuwe politieke ruimte dwingt organisaties tot de constructie van een nieuw soort belangbehartiging over grenzen heen. Dit roept vragen op voor wetenschappelijk onderzoek en het beleid. De band van de bevolking met het middenveld wordt nu meestal geregistreerd via het lidmaatschap van verenigingen. In de toekomst zal de band van de burgers met het middenveld minder verlopen via een formeel lidmaatschap. Zo geeft internet de mogelijkheid dat tussen overheid en burger netwerken ontstaan die sterk afwijken van de klassieke verenigingsvorm.

Ook door de steeds grotere impact en beslissingsbevoegdheid van de EU wordt de vraag naar een koppeling van het Europese politieke systeem en de burger steeds pertinentier. Het uitbouwen van een Europees middenveld is en blijft een complexe zaak. Een grondige uitbreiding van de Europese organisatienetwerken dringt zich op, waarbij de toepassing van nieuwe organisatietechnologieën een belangrijke rol kan spelen. Voornaamste argumenten voor dergelijke Europese netwerkvorming zijn: het ontstaan van een gestructureerde en heldere dialoog binnen het Europese middenveld, stijging van de efficiëntie van het overleg en van de informatie-uitwisseling, een grotere zichtbaarheid en ruimere bekendmaking van verenigingen en hun activiteiten.

Het is wenselijk dat er in de toekomst meer contacten en uitwisselingen zijn tussen de twee niveaus. Hopelijk zullen nationale middenveldorganisaties het Europese integratieproces als een volwaardig thema in hun programma integreren.

Ontstaat er ook zoiets al een mondiaal middenveld? De grote multinationale ngo's worden steeds vaker beschouwd als de kern van een mondiaal middenveld. De groei in aantal en status van de ngo's doet echter ook vele vragen rijzen. Voor de traditionele middenveldorganisaties ontstaat er een geheel nieuwe context. Zij moeten beslissen of ze de nieuwe actoren als bondgenoten of concurrenten zullen beschouwen. De ngo's zelf zullen een antwoord moeten vinden op de kritiek die ze krijgen voor hun gebrek aan politiek inzicht, hun afhankelijkheid van mediabelangstelling, hun tekort aan legitimiteit en aan democratische besluitvorming.

PROBLEEMSTELLING

Wantrouwen in instellingen

Wantrouwen wordt vaak gepercipieerd als een typisch Belgisch verschijnsel, dit tengevolge van corruptie en de slordigheid waarmee gerecht, politie en overheid bepaalde schandalen zouden hebben aangepakt. Deze aandacht voor de nationale context is echter misleidend. In verschillende landen nam het wantrouwen toe en explodeerde het naar aanleiding van een of andere zaak (Elchardus, 2002).

In recente onderzoeken werd vastgesteld dat er een verschil is in het vertrouwen naargelang de aard van de instellingen. Er zijn er die veel vertrouwen krijgen (wetenschap, onderwijs, ziekenhuizen,...) en er zijn er die weinig vertrouwen krijgen (het gerecht, de overheidsadministratie, het parlement, de regering, de politieke partijen,...).

Dit vertrouwen mag, kan niet als indicator voor de prestaties van deze instellingen worden genomen. Vertrouwen is zeker geen indicator voor de kwaliteit van een dienstverlening. De behoefte aan veralgemeend sociaal vertrouwen en aan vertrouwen in instellingen rijst immers precies voor die relaties waarin behoeften en prestaties niet of moeilijk kunnen worden beoordeeld.

Het valt op dat vertegenwoordigende instellingen minder vertrouwen genieten. Volgens Luhmann bevinden instellingen die de vertegenwoordiging van heel de samenleving beogen, zich in een permanente en hopeloze legitimiteitscrisis. Van politieke instellingen wordt verwacht dat ze verantwoordelijkheid voor het geheel opnemen en dat ze het algemene belang dienen. Een populaire stelling is dan ook dat de burger teveel verwachtingen heeft t.o.v. de vertegenwoordigende instellingen, terwijl de overheid juist minder greep krijgt op ontwikkelingen die kaderen in het welzijn van de burger. Dergelijke opmerkingen nemen echter niet weg dat politiek en overheid nu eenmaal de enige instellingen zijn waarvan kan worden verwacht dat zij de verantwoordelijkheid voor het geheel opnemen en zich niet plooiën naar een deelbelang. Er is dus enerzijds de onmogelijkheid om via de politiek verantwoordelijkheid voor alle maatschappelijke ontwikkelingen op te nemen, en anderzijds daaraan gekoppeld, de onmogelijkheid zich hierbij neer te leggen en zonder instelling te zitten die verantwoordelijk is voor het geheel. Dit verklaart misschien juist het lage vertrouwen in specifieke politieke instellingen. Recent onderzoek van Kampen en Van de Walle bevestigt dat indien er een vertrouwenscrisis is, deze eerder bij de politiek te situeren valt dan bij de administratie.

De auteurs van de TOR-groep verdedigen bij hun analyse, op basis van 9400 respondenten (1995-1999), de stelling dat het geen zin heeft om in de verschillende beschouwde instellingen verschillende dimensies te onderscheiden. Volgens hen vormen ze een geheel in die zin dat wie veel vertrouwen heeft in één van de onderscheiden instellingen, ook veel kans heeft om relatief veel vertrouwen te stellen in de andere. Het onderscheid tussen vertegenwoordigende en niet-vertegenwoordigende instellingen zou door Vlamingen ook niet gemaakt worden. Hun basishouding gaat uit van het vertrouwen in instellingen in het algemeen en ze geven hieraan de term maatschappelijk vertrouwen (Elchardus). Het onderzoek van het Steunpunt SBOV (Kampen en Van Walle) ontkent niet dat er een (wantrouwige) grondhouding van Vlamingen is ten opzicht van de overheid.

Het maatschappelijke vertrouwen in dalende lijn

Het Europees Waardeonderzoek (EVS) geeft aan dat het vertrouwen in de vakbond en het parlement reeds laag was in 1981. Het vertrouwen in de niet-vertegenwoordigende instellingen blijkt ook gedaald te zijn. Vertegenwoordigende instellingen krijgen weinig vertrouwen maar ze hebben niet meer of sneller vertrouwen verloren dan andere instellingen.

Tabel 8.5-1 Evolutie van het vertrouwen in de instellingen in de periode 1981-1999, op basis van het Europees Waardeonderzoek, percentages Vlaanderen

Vertrouwen in	Helemaal geen vertrouwen			Niet heel veel vertrouwen			Tamelijk veel vertrouwen			Veel vertrouwen		
	1981	1990	1991	1981	1990	1999	1981	1990	1999	1981	1990	1999
Kerk	14,2	20,9	24,6	20,6	29,6	35,3	39,8	35,5	29,1	25,3	13,9	11,0
Leger	18,5	26,9	21,1	37,4	40,0	41,6	35,9	28,0	31,8	8,3	5,1	5,4
Onderwijsstelsel	3,8	3,6	3,3	16,9	23,6	16,6	59,0	57,6	61,3	20,2	15,2	18,8
Gerecht	11,2	14,9	24,1	30,8	40,4	41,5	45,2	38,3	28,9	12,8	6,4	5,4
Pers	16,2	13,4	18,3	48,2	42,5	44,6	32,2	39,6	33,3	3,4	4,6	3,8
Vakbonden	25,2	18,3	21,0	41,6	44,5	42,4	29,1	32,8	32,4	4,0	4,4	4,1
Politie	9,1	11,3	10,1	26,7	37,6	34,2	53,6	44,2	48,5	10,6	6,8	7,2
Parlement	17,8	13,8	21,4	43,7	43,4	42,8	34,1	39,1	32,5	4,4	3,7	3,4
Administratie	15,5	14,5	14,7	37,8	43,1	40,4	41,8	38,1	41,9	4,9	4,3	3,1
Grote bedrijven	16,5	11,4	*	40,0	38,6	*	38,8	44,0	*	4,6	6,0	*
Soc. Zekerheid	*	5,9	6,1	*	27,1	25,2	*	57,0	54,9	*	10,0	13,7
Europese unie	*	7,3	16,0	*	26,6	36,6	*	52,9	40,2	*	13,1	7,3
NATO	*	19,1	17,7	*	34,7	38,0	*	39,0	37,8	*	7,2	6,5
Verenigde Naties	*	*	16,7	*	*	38,3	*	*	37,7	*	*	7,4
Gezondheidszorg	*	*	2,8	*	*	14,1	*	**	61,2	*	*	21,9

Bron: Elchardus, M., Smits W. (2002) Anatomie en oorzaken van het wantrouwen, Brussel: Vubpress.

De ontwikkeling in België (en Vlaanderen) kadert in een meer algemene trend waarbij de meeste auteurs spreken van een vertrouwenscrisis. Toch wordt er af en toe twijfels bij de geldigheid van die diagnose geplaast. De cijfers van België laten echter minder ruimte voor twijfel. Tussen 1980 en 1999 is er een duidelijke daling van het maatschappelijke vertrouwen. Er is wel geen sprake van een spectaculaire daling, wat doet vermoeden dat de crisis al vóór de jaren tachtig aan de gang was (cf. Amerikaans onderzoek jaren '60). Waarschijnlijk hebben bij ons de instellingen reeds vóór de jaren tachtig aan vertrouwen ingeboet. Een trend die zich daarna alleszins heeft verdergezet.

Toch wijkt de trend in België enigszins af van die van de andere negen onderzochte landen. In 1999 is België veruit het wantrouwigste land. Wij zijn zelfs het enige land dat zowel tussen 1980 en 1990 als tussen 1990 en 1999 aan vertrouwen heeft ingeboet.

Tabel 8.5-2 Evolutie van het vertrouwen in 1981, 1990 en 1999, gemeten aan de hand van een factormaat voor de gepoolde gegevens van het Europees Waardeonderzoek voor 9 landen

	1981	1990	1999	Totaal	Sign. (1981-'90)	Sign. (1990-'99)	Sign. (1981-'99)
Italië	-0,23	-0,29	-0,16	-0,23		***	
België	-0,02	-0,18	-0,27	-0,19	**	**	***
Frankrijk	-0,06	-0,10	-0,17	-0,12			
Spanje	0,05	-0,07	-0,16	-0,04	**		***
Duitsland	0,06	-0,02	-0,00	0,01			
Nederland	0,06	-0,00	0,04	0,03			
Zweden	0,16	0,05	0,14	0,12	*		
Denemarken	0,24	0,33	0,40	0,32	**		***
Ierland	0,58	0,43	0,37	0,47	*		**
Totaal	0,09	-0,04	-0,03	0,00	***		***

Bron: Elchardus, M., Smits W. (2002) Anatomie en oorzaken van het wantrouwen, Brussel: Vubpress.

Een vertrouwenscrisis heeft een zelfaanzwengelend karakter. Zodra een deel van de bevolking denkt dat de overheid liegt, is het zeer moeilijk om het vertrouwen te herstellen. Elke ontkenning van zaken die mis gaan, wordt dan als een cover-up gezien. Het zeer lage maatschappelijke vertrouwen dat België kent, is waarschijnlijk het gevolg van deze intensifiërende tendens van het wantrouwen. Als we de case België nader bekijken kunnen we tot drie conclusies komen (Elchardus). Midden jaren negentig was er een schuchtere verbetering van het vertrouwen, deze werd bruusk afgebroken door de zaak Dutroux. De grote maatschappelijke bezorgdheid over de vertrouwenscrisis kwam pas toen het vertrouwen zich al enigszins aan het herstellen was. Het vertrouwen in een specifieke instelling kan tenslotte van jaar tot jaar sterk fluctueren. Kampen en Van Walle (Steunpunt SBOV) stellen, op basis van de beschikbare tijdreeksen van vertrouwen in de overheid (La Libre Belgique, APS, ISPO verkiezingsstudies, Europees Waardeonderzoek) en recente metingen over de tevredenheid met de werking van de democratie (Eurobarometer), dat de vertrouwenskloof inmiddels grotendeels is overbrugd of althans niet groter is dan in de jaren tachtig. Het klopt volgens hen niet dat we in België en ook in Vlaanderen met een uitzonderlijk laag vertrouwen in de overheid te kampen zouden hebben. De Eurobarometermetingen tonen zelfs dat België sinds 1997 de sterkste stijger is op Europees vlak. Op basis van de laatste APS-surveys (2001 en 2002) wordt ook een effectief herstel vastgesteld. Niettegenstaande vindt slechts een derde van de Vlamingen dat overheidsdiensten nu beter werken dan vijf jaar geleden. Hoe dan ook, de belangrijkste conclusie blijft dat het vertrouwen laag is en het voor een werkbare democratie belangrijk is dat aan het vertrouwen wordt gewerkt.

Het profiel van de wantrouwige burger

Volgens sommige auteurs zou het wantrouwen in de instellingen een gezonde democratische reflex zijn. Het wantrouwen zou dan het gevolg zijn van de ontmoeting tussen de wakkere burger en de slome instellingen. De validiteit van deze stelling werd in het TOR-onderzoek getoetst en hieruit bleek dat de wantrouwige burger geen bijzondere kritische of betrokken burger is. Het is iemand die weinig participeert in het verenigingsleven, weinig vrijwilligerswerk verricht, een lage mate van buurtbetrokkenheid heeft, niet zou gaan stemmen zonder stemplicht, sterke antipolitieke gevoelens heeft en sceptisch staat t.o.v. de vertegenwoordigingsdemocratie.

Volgens Kampen en Van Walle is een kritische houding van de burger essentieel om permanente verbetering te waarborgen. Kritiek is geen teken van vervreemding, maar een wil van de burgers om het systeem beter te doen functioneren. Wantrouwen en ontevredenheid zouden enkel een probleem zijn wanneer ze veralgemeend worden.

In de zoektocht naar verklaringen voor het verlies van vertrouwen wordt al snel de oorzaak gezocht in onbehagen en ontevredenheid. Deze visie ligt in de lijn van het koppelen van vertrouwen in instellingen aan hun prestaties. Uit onderzoek blijkt dat deze rationele stelling best aangevuld wordt met de minder rationele rol van waarde en opvattingen (nieuwe sociale breuklijn; rol van vorming, overtuiging en betrokkenheid).

De invloed van de nieuwe breuklijn en van het onbehagen op het wantrouwen is bijzonder sterk. Dit leidt tot de stelling dat een zwaar waardeconflict leidt tot wantrouwen t.o.v. een samenleving waarmee men het op belangrijk geachte punten fundamenteel oneens is. M.a.w. maatschappelijk wantrouwen is het gevolg van een maatschappelijk onbehagen dat zich heeft vertaald in een mens- en maatschappijbeeld dat botst met de heersende waarden (Elchardus).

Wat zijn dan de oorzaken van dit onbehagen en de daaruit volgende vertrouwenscrisis? Een zeer populaire verklaring is het optreden van een economische crisis. Dit verband blijkt niet erg strak te zijn en verschillende variabelen om socio-economische status en materiële achterstelling te meten, blijken geen invloed te hebben.

Een andere verklaring kan gezocht worden in het optreden van statusverlies, maar vooral ook de dreiging op statusverlies of verhoogde concurrentie van andere groepen.

Kampen en Van Walle bevestigen dat maatschappelijke stemmingen de houding ten opzichte van de overheid beïnvloeden. Ontevredenheid wordt niet alleen bepaald door de ervaringen van burgers met de overheid; ontevredenheid met de werking van de administratie heeft ook te maken met maatschappelijke tendensen en persoonlijke predisposities. Na een economische hoogconjunctuur stijgt het vertrouwen. Andersom hoeft een daling van het vertrouwen volgend op een periode van laagconjunctuur, geen uitspraak te zijn over het gevoerde beleid.

Een laag **onderwijsniveau** blijkt gepaard te gaan met gevoelens van onbehagen en maakt een rechtse positie op de nieuwe breuklijn waarschijnlijker. Elchardus stelt geen rechtstreeks effect van scholing op vertrouwen vast. Hij stelt geen groei van de mondige, kritische burger vast. Hogere scholing leidt volgens hem niet rechtstreeks tot een kritisch opstelling die wantrouwig maakt, lage scholing gaat wel gepaard met onbehagen en dat leidt tot wantrouwen. De reden hiervoor lijkt eerder te liggen bij het onbehagen van de lager opgeleiden dan bij de langdurigere socialisatie van de hoger opgeleiden.

Ook **leeftijd** heeft een invloed op onbehagen en vertrouwen. Oudere mensen ervaren meer onbehagen, maar stellen langs de andere kant gemakkelijker vertrouwen in de instellingen. Uiteindelijk geeft hun onbehagen de doorslag voor hun mindere vertrouwen in de instellingen.

Levensbeschouwelijk engagement (vooral geloof) leidt tot meer vertrouwen. Er is niet alleen een rechtstreeks maar ook een onrechtstreeks effect. De houdingen utilitair individualisme (levensbeschouwelijke betrokkenen zijn dit minder) en ontologisch collectivisme⁶ maken onderdeel uit van de positionering op de nieuwe breuklijn. Het ontologisch collectivisme is groter bij oudere mensen, anders zou hun wantrouwen nog groter zijn. In het kader van het onderzoek van het Steunpunt SBOV (Kampen en Van Walle) corrigeerde men voor een grondhouding van Vlamingen t.o.v. de overheid. Hieruit blijkt o.a. dat de grote verschillen naar type levensbeschouwing voor de tevredenheid met de diverse overheidsdiensten en -instellingen verdwijnen als er voor deze grondhouding wordt gecorrigeerd. M.a.w. als de maat voor tevredenheid gecorrigeerd wordt voor de grondhouding t.o.v. overheidsdiensten, blijken de verschillen tussen type levensovertuiging weg te vallen.

Een belangrijke parameter voor het vertrouwen is de **sociale participatie**. Middenveldparticipatie draagt bij tot het maatschappelijke vertrouwen. Hoe frequenter en intenser de deelname hoe beter men zich voelt, de opvattingen van het ontologisch collectivisme worden meer ondersteund.

Een andere variabele die steeds meer aandacht krijgt in de verklaring van het maatschappelijke vertrouwen is de **rol van de (massa)media**. Tal van meningen en verklaringen worden hierover vooropgesteld. Uit het Vlaamse onderzoek blijkt dat een voorkeur voor populaire media sterk samenhangt met onbehagen. Er is een zeer sterk direct effect van mediavorkeur op onbehagen. Zo werken de populaire media onrechtstreeks het wantrouwen in de hand. Wie populaire media verkiest, stelt zich niet a priori wantrouwig op. Mensen met die mediavorkeur voelen zich wel behoorlijk onbehaaglijk en dat vertaalt zich in wantrouwen.

⁶ Het ontologisch collectivisme is een houding die ervan uitgaat dat mensen ontologisch verbonden zijn: dat men het geluk van anderen nodig heeft om zelf gelukkig te kunnen zijn en dat men het geluk pas echt kan vinden als men belangeloos iets voor een ander doet (Elchardus en Derks, 1996). Het gaat dus om de overtuiging dat het geluk van het individu fundamenteel afhankelijk is van het geluk van anderen, vandaar de naam: ontologisch collectivisme. Die houding vertoont verwantschap met het christelijke personalisme. Men kan verwachten dat zij bijdraagt tot zowel sociaal als institutioneel vertrouwen. Omdat het ontologisch collectivisme nauw verwant is aan het christelijke personalisme, kan men daarenboven verwachten dat het de invloed van de levensbeschouwing op het vertrouwen ten dele bemiddelt.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Het wantrouwen blijft

Het is moeilijk om voorspellingen te doen over het vertrouwen in specifieke instellingen. Belangrijker dan het speculeren over kortstondige fluctuaties is de vraag of het vertrouwen in instellingen in het algemeen op langere termijn een herkenbare trend heeft. Ook het feit dat de vertrouwenscrisis zich in een groot aantal landen voordoet, maakt het weinig waarschijnlijk dat ze aan specifieke gebeurtenissen of het falen van specifieke instellingen in bepaalde landen is toe te schrijven. Het is veel waarschijnlijker dat de crisis in het vertrouwen meer algemene, structurele oorzaken heeft die zich op specifieke wijze in een land kunnen manifesteren, maar toch de algemene tendensen van de moderne samenleving weerspiegelen.

Wat het ontstaan van de vertrouwenscrisis betreft, onderscheiden we vijf grote ontwikkelingen (Elchardus, 2002).

- 1) Het groeiende belang van de media en de toenemende dualiteit van het medialandschap
- 2) De secularisering
- 3) De opkomst van de kennismaatschappij en het onbehagen van de laaggeschoolden
- 4) De vergrijzing
- 5) De opkomst en crisis van de verzorgingsstaat

De kennis- en mediamaatschappij, die tevens verzorgingsstaat is en geseculariseerd, lijkt haast onvermijdelijk een wantrouwige samenleving. De laaggeschoolden of de kansarmen van de kennismaatschappij voelen zich in vele gevallen onbehaaglijk, wat zich vertaalt in een mens- en maatschappijbeeld dat de heersende democratische waarden verwerpt. Dat mensbeeld en dat ernstige conflict over waarden leiden tot wantrouwen ten opzichte van de instellingen van de samenleving waardoor men zich verworpen acht. Die gevoelens nemen bovendien toe als gevolg van de massacommunicatie door de populaire of populistische media. Deze ontwikkelingen signaleren het einde van de maatschappelijke consensus of beter, van de gepacificeerde conflicten, die de tweede helft van de twintigste eeuw hebben gekenmerkt. Door de samenleving loopt weer een echte, rauwe, vooralsnog onoverbrugbare breuklijn (Elchardus 2001, 99-100).

Met de blik op de toekomst lijkt het heel moeilijk om het vertrouwen (verder) structureel te herstellen. De overheid en de sociale bewegingen hebben immers weinig of geen greep op processen als bijvoorbeeld vergrijzing en geloofsafval. Men heeft voorlopig geen grip op de nieuwe, normatieve conflicten rond de nieuwe breuklijn. Het wantrouwen wordt nog sterk aangewakkerd door de massificatie van de communicatie en de culturele dualiteit van het medialandschap. Ook hier lijkt de overheid weinig vat te hebben. Het lijkt dat de politiek vrij machteloos staat in zijn poging het onbehagen en wantrouwen aan te pakken.

Een belangrijke factor in de evolutie van het vertrouwen is de manier en efficiëntie waarmee het onveiligheidsgevoel bij een groot deel van de Vlaamse bevolking wordt aangepakt.

Meer vertrouwen wordt ook gegeven in ruil voor een toekomst. Mensen die van oordeel zijn dat we capabel zijn om de grote sociale uitdagingen aan te kunnen, hebben meer vertrouwen in de overheid, politiek en de instellingen. Uit onderzoek blijkt dat er in Vlaanderen ondersteuning is voor zowel concrete onheilsvoorspellingen met betrekking tot de verzorgings- of welvaartstaat als een meer algemeen toekomstpessimisme. De helft tot driekwart van de bevolking is ervan overtuigd dat het aantal werklozen zal toenemen, dat men in de toekomst zelf voor zijn pensioen zal moeten zorgen of dat de inkomensongelijkheid groter zal worden. Bij ongeveer een derde van de bevolking gaat dit pessimisme nog verder en zij zijn het eens met uitspraken als: "zoals de toekomst er nu uit ziet, is het onverantwoord kinderen op de wereld te zetten" of "het beste hebben we reeds gehad en het kan alleen maar slechter worden" (APS-survey).

Een vrij groot probleem in deze materie is het feit dat onheilsprofetie op korte termijn vaak garant staat voor electoraal succes. De meeste politieke partijen zijn geneigd te beweren dat het slecht zal aflopen zonder hun eigen inbreng in het land. Hier zou toch het bewustzijn moeten groeien dat wie de burger zijn toekomst ontnemt misschien wel zijn stem, maar niet zijn vertrouwen krijgt (Elchardus, 2002). Het succes van de partijen is afhankelijk van het onbehagen over de toekomst en wordt daardoor ook meteen gehypothetheerd. Op die manier dragen bijvoorbeeld voor- en tegenstanders van de welvaartstaat bij tot een groeiend onbehagen. De enige uitweg om in de toekomst deze oorzaak van wantrouwen weg te nemen, is tot een consensus over de reikwijdte van de sociale zekerheid te komen.

Als voor de sociale zekerheid in de welvaartstaat een beleid kan opgezet worden dat op lange termijn zekerheid biedt en een aantal onzekerheden uit de politiek licht, zal dit een positieve invloed hebben op het onbehagen over de toekomst en bijgevolg het wantrouwen doen afnemen. We zouden kunnen denken aan een soort sociaal zekerheidspact waarbij partijen uit regering en oppositie zich ertoe verbinden een aantal fundamentele zekerheden te behouden. Onzekerheid blijkt tot een verlamdende en zure opstelling te leiden. Indien er meer zekerheid is, wordt er ruimte voor initiatief en activiteit geschapen.

Bij een deel van de bevolking gaat het echter verder dan dit. Een belangrijke minderheid heeft een ronduit onbehaaglijk toekomstgevoel (Elchardus, 2002). Onheilsvoorspellingen zijn voor een deel structureel in onze samenleving aanwezig. Wie bijvoorbeeld wil mobiliseren voor het milieu kan niet anders dan op bepaalde bedreigingen te wijzen. Ook de lange periode van besparingen die België achter de rug heeft, hebben waarschijnlijk mee gezorgd voor onzekerheid over de toekomst. Zo heeft de politiek jaren moeten aanmanen tot zuinigheid en was er weinig budgettaire ruimte om een beleid te voeren. In 1999 leek dit te keren en dit zette zich door in 2000 met de gunstige economische conjunctuur en de handig gecommuniceerde opgewekte stemming van de nieuwe regeerplannen. Doordat alle verwachtingen niet zomaar konden worden ingelost en de economische conjunctuur verslapte, lijkt deze kortstondige opstoot van optimisme al voorbij. Het lijkt dan ook nodig dat in de toekomst een langer tijdsperspectief wordt ingebouwd in de programma's van de politieke partijen en in de beleidsintenties van de regeringen. Hiermee zou moeten aangegeven worden hoe de toekomst beheersbaar kan gemaakt worden en wat de huidige inspanningen zullen opleveren.

Segregatie aanpakken

Laag- en hogescholten groeien steeds verder uit elkaar. Dit gaat een stuk verder dan het hebben van verschillende schoollopenbanen. Ze hebben over het algemeen weinig contact met elkaar, zijn nog zelden met elkaar bevriend, kijken naar andere tv-programma's huwen binnen het eigen onderwijsniveau,... M.a.w. ze leven in steeds meer gescheiden, gesegregerde sociale werelden. We zouden ons kunnen afvragen of dit niet altijd zo is geweest. Voor een deel waarschijnlijk we, maar feit is wel dat het opleidingsniveau meer en meer als nieuwe breuklijn en ordeningsprincipe in onze samenleving verschijnt.

Bij deze segregatie komen ook steeds meer en meer aspecten (toegang tot internet, mediavorkeur,...) kijken en de opdeling naar opleidingsniveau wordt ook meer multi-dimensioneel.

Er wordt een situatie gecreëerd waardoor het weer moeilijker wordt om uit het milieu te geraken waarin men wordt geboren.

Deze kloof tussen hoger en lager opgeleiden dichten of ten minste verkleinen is dan ook één van de grote uitdagingen van de kennismaatschappij. Dit is zeker niet voor de hand liggend. Zowel in het onderwijs als in het verenigingsleven en in de cultuurbeleving zal men zeer actief moeten zoeken naar modellen die de segregatie tussen laag en hoog gescholten verminderen en een gemeenschappelijke ontmoetingsgrond scheppen.

De kloof tussen hoog- en laagopgeleiden komt al op gang in het secundair onderwijs. De verschillen in opvattingen zijn bijzonder groot tussen leerlingen uit het beroeps en deze uit het algemeen vormend onderwijs.

Het persoonlijk welbevinden van de jongeren uit het beroepsonderwijs blijkt niet lager te liggen dan van jongeren uit andere onderwijsvormen. Ze ontwikkelen echter wel houdingen die gekenmerkt worden door gevoelens van achterstelling, lage graden van sociale participatie en eigen vormen van associatie en van opvattingen. Dit gebeurt niet uit frustratie maar als gevolg van het culturele klimaat dat zich in het beroepsonderwijs vormt, omdat er leerlingen met een zwakke sociale positie worden geconcentreerd (Pelleriaux, 2001).

Een belangrijke constatering ter zake is het feit dat mensen die participeren in het verenigingsleven, zich meer betrokken voelen bij de samenleving en meer vertrouwen hebben in de instellingen. Hierbij moeten we opmerken dat de laatste twintig jaar de participatie in Vlaanderen niet is achteruitgegaan. De behoefte aan de integratieve functie van het verenigingsleven is wel enorm toegenomen als gevolg van de opkomst van de televisie, de toenemende dualiteit van het medialandschap en de opkomst van de kennismaatschappij en de secularisering. Deze ontwikkeling maakt het wel nodig om het verenigingsleven extra te steunen. Speciale maatregelen in het voordeel van laaggeschoolden moeten worden getroffen.

BRONNEN

- Dobbelaere, K., Elchardus, M., Kerkhofs, J., Voyé, L., Bawin-Legros, B. (2001) *Verloren zekerheid: de Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*, Tielt: Uitgeverij Lannoo nv.
- Elchardus, M., Huyse, L. en Hooghe, M. (2001) *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen*. Brussel: Vubpress.
- Elchardus, M., Smits W. (2002). *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel: Vubpress.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tielt: Uitgeverij Lannoo nv.
- Elchardus, M. en Smits, W. *Bedreigd, kwetsbaar en hulpeloos: onveiligheidsgevoel in Vlaanderen, 1998-2002*. In Vlaanderen Gepeild! 2003. Gent: Drukkerij L. Vanmelle.
- Hautekeete, L., Peersman W., Debackere, J (2002). *Politiek in de krant: hebt u iets gemerkt?* Een onderzoek naar de tabloidisering van de politieke berichtgeving in vier Vlaamse dagbladen in Tijdschrift voor de Sociologie (2002) 3-4. Leuven: Acco.
- Huyse, L. (2002). *Gullivers Probleem: essay over de toekomst van de politiek*. Leuven: Uitgeverij van Halewyck.
- Huyse, L. (1998). *Politieke cultuur: van oud naar nieuw en terug?* in Denken voor morgen: lessen voor eenentwintigste eeuw. Leuven: Davidfonds.
- Kampen, J., K. & Van de Walle, S. (2003). *Het vertrouwen van de Vlaming in de overheid opgesplitst naar dimensies en indicatoren*. In Vlaanderen Gepeild! 2003. Gent: Drukkerij L. Vanmelle.
- Kampen, J., K. & Van de Walle, S. (2003). *Burgergericht Besturen. Kwaliteit en Vertrouwen in de overheid: beleidsaanbevelingen*. Leuven: Departement Politieke Wetenschappen.
- Pelleriaux, K. (2001). *Remotie en burgerschap*. De culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij. Brussel: VUBpress.

-

ONTWIKKELINGEN TUSSEN
MENS EN OMGEVING

ONTWIKKELINGEN TUSSEN MENS EN OMGEVING

BENADERING

De cluster over de ontwikkelingen tussen mens en omgeving wordt vanuit twee invalshoeken benaderd met name de druk op de ruimte en de leefbaarheid van de omgeving. Daarnaast wordt aandacht gegeven aan het mobiliteitsvraagstuk.

De leefbaarheid wordt omschreven aan de hand van drie indicatoren met name de beleving van de leefkwaliteit, de hinder (feiten en beleving) en de veiligheid (feiten en beleving).

De beleving van de leefkwaliteit wordt niet rechtstreeks beïnvloed door de fysieke omgevingselementen, maar verloopt via oordelen over deze omgevingselementen. Deze oordelen worden beïnvloed door allerlei specifieke persoonlijke achtergronden (huishoudsituatie, woonsituatie, persoonlijkheid, kennis van de situatie in een gebied, leeftijd, inkomen, opleidingsniveau, ...). Deze oordelen dragen allemaal in verschillende mate bij aan de beleving van de leefkwaliteit.

Naast het subjectieve beleven, zijn er ook feiten die wijzen op het impact van milieu op de gezondheid van de mens. Er wordt nagegaan op welke wijze een overdracht van milieuvervuiling naar de mens kan gebeuren, welke de aard is van de gevolgen en bovenal ook welke sectoren de belangrijkste veroorzakers zijn van al deze ellende.

De problematiek van het ruimtegebruik is in essentie terug te brengen tot het feit dat de ruimte eindig is en dat verschillende grondgebonden activiteiten voortdurend op zoek zijn naar expansie en/of nieuwe combinaties van locatiefactoren. We onderzoeken afzonderlijk de ontwikkelingen vanuit verschillende functies van het ruimtegebruik met name het wonen, de industrie en de landbouw. Ze zijn immers onderhevig aan een andere dynamiek.

De verkeerscongestie is een probleem dat in omvang toeneemt en bovendien belangrijke impact heeft zowel op de economie, het milieu en de gezondheid, de ruimte. Het is een complex probleem omdat zoveel factoren er een invloed op uitoefenen en omdat naast infrastructurele en technische oplossingen de houding en het gedrag van de betrokken actoren belangrijk is.

SAMENVATTING

THESE 1

DE VLAMING IS DOORGAANS TEVREDEN OVER DE LEEFKWALITEIT VAN ZIJN OMGEVING. RUST (GEEN OVERLAST VAN VERKEER) EN GROEN ZIJN BELANGRIJK VOOR DE LEEFBAARHEID VAN DE WOONKERNEN, ZOWEL IN DE STEDELIJKE GEBIEDEN ALS OP HET PLATTELAND.

Slechts 10% van de Vlamingen is niet tevreden over de leefkwaliteit in zijn buurt. Over het algemeen kan gesteld worden dat 'rust' en 'groen in de buurt' veruit de belangrijkste determinanten blijken te zijn voor het positief ervaren van de leefkwaliteit, onafhankelijk van waar men woont.

Het verkeer (met in afnemend belang: de drukte, de onveiligheid, de snelheid, het lawaai) blijkt de belangrijkste determinant te zijn voor het negatief ervaren van de leefkwaliteit, onafhankelijk van waar men woont.

THESE 2

DE FEITEN EN DE PERCEPTIE VAN VEILIGHEID NIET DEZELFDE

Globaal gezien daalt de criminaliteitsgraad in Vlaanderen. De criminaliteitsgraad blijft anderhalve keer hoger in gemeenten in stedelijke gebieden dan in gemeenten in het buitengebied (respectievelijk 6,8% tot 3,9%).

Tweederde van de bevolking zegt zich nooit of zelden onveilig te voelen. Dit aandeel daalt vooral in de regionale steden en sterk morfologisch verstedelijkte gebieden. Personen die zich vaak onveilig voelen, komen in stijgende mate voor in kleine steden en morfologisch matig verstedelijkte gebieden.

THESE 3

HINDER HEEFT VELE VORMEN EN VELE OORZAKEN

Hinder kent vele vormen: geur, lawaai, licht. Het verkeer is in de meeste gevallen de belangrijkste bron. Centrumgemeenten van grootstedelijke gebieden ondervinden het meest de hinder. Ook het type van woning blijkt een invloed te hebben op de beleving van hinder. Appartementen geven het meest kans tot klachten.

THESE 4

MILIEU EN GEZONDHEID: NAAR EEN POSITIEVE BALANS

Het gezondheidsverlies in Vlaanderen kan gedeeltelijk worden toegeschreven aan milieufactoren. Verschillende gezondheidsbedreigende stoffen worden dagelijks verspreid in het milieu en hebben via bodem, lucht, water en voeding een impact op de menselijke gezondheid. Er is een dalende trend bij een aantal emissies zoals NMVOS (Niet-Methaan Vluchtige Organische Stoffen), PAK's (Polycyclische Aromatische Koolwaterstoffen), dioxines, bepaalde zware metalen, primaire stofdeeltjes en het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw. Deze dalende trend is in de meeste gevallen onvoldoende om de internationale middellangetermijndoelstellingen (2010) te halen. Voor een aantal stoffen stelt men nog steeds een stijging van de emissies vast. Om te komen tot een oplossing is het cruciaal te weten welke de belangrijkste emissiebronnen zijn. Industrie is een bekend voorbeeld, maar ook de bevolking en het verkeer zijn belangrijke bronnen. Voor de NMVOS- en CO-emissie ligt de uitdaging vooral bij industrie en verkeer. Bij de verspreiding van PAK's en dioxines is het duidelijk de bevolking die zich zal moeten inspannen. Bij zware metalen neemt de industrie het grootste gedeelte voor zijn rekening. Voor de ozonproblematiek- en voor de PM_{2,5}-fractie van de fijn-stof-problematiek blijkt het verkeer de belangrijkste emissiebron te zijn. Indien men de effecten van de groeiende economie wil neutraliseren zullen er zeker nog extra inspanningen door de verschillende sectoren moeten worden geleverd.

THESE 5

DE GLOBALE DRUK OP (OPEN) RUIMTE VANUIT DE MENSELIJKE ACTIVITEITEN NEEMT TOE

De onbebouwde ruimte krimpt de voorbije periode van 1985 tot 2001 gemiddeld met -0,4% per jaar. Binnen de onbebouwde ruimte neemt vooral akkerland en grasland af in omvang. Relatief treedt er een verschuiving op naar meer 'versteende' ruimten.

De bebouwde ruimte neemt toe.

THESE 6

DE DRUK OP DE RUIMTE VANUIT HET WONEN

De bebouwde oppervlakte bestemd voor de woonfunctie blijft toenemen. Dit zou kunnen verklaard worden door de gezinsverdunding en stijging van het aantal (kleine) huishoudens. Er blijft een voorkeur voor alleenstaande huizen en hoeven, ook al neemt de aankoop van appartementsgebouwen toe. Er is nog altijd een voorkeur voor het wonen in het buitengebied. Naast de leefkwaliteiten die hiermee geassocieerd worden, speelt ook de bouwgrondprijs nog een rol. Volgens de plannen van ruimtelijke ordening is er ook nog voor een tijdje een reserve aan woonuitbreidingsgebieden in het buitengebied.

THESE 7

DE DRUK OP DE RUIMTE VANUIT DE ECONOMISCHE ACTIVITEITEN

De oppervlakte die wordt ingenomen door economische activiteiten stijgt almaar, vooral in de zogenaamde economische knooppunten (stedelijke gebieden en welbepaalde gemeenten met een hoog bestaand economisch belang). Vormen van suburbanisatie van bedrijvigheid uit de stedelijke gebieden blijven aanhouden, onder meer door een tekort aan industriegronden voor bedrijven die grote oppervlaktes vragen, een hoge grondprijs of een onaangepast subsidiebeleid. Ondanks deze zorgwekkende tendens, profileren stedelijke gebieden zich meer en meer op sectoren met bijzondere dynamiek, zoals de kantoorontwikkeling en grootschalige detailhandel, bedrijfsactiviteiten die omwille van de locatiefactoren goed gedijen in steden. Deze evolutie houdt belangrijke potenties in voor hernieuwd gebruik van vervuilde sites en oude bedrijfsgebouwen in steden. Bedrijven die zeer grote oppervlaktes behoeven, zullen meer en meer locaties vinden in specifieke economische knooppunten, zoals de gemeenten van het economisch netwerk Albertkanaal. De effecten van ontwikkeling van ICT zijn vandaag moeilijk inschatbaar. Omwille van de locatie-eisen van kantoorontwikkeling zullen kennisintensieve bedrijven wellicht voornamelijk blijven opteren voor stedelijke locaties. De bestemming van de 6.964 ha bedrijventerrein, voorzien in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, loopt zoals gepland en zal sturend werken bij de aantrekking van nieuwe bedrijvigheid in Vlaanderen.

THESE 8

DE DRUK OP DE RUIMTE VANUIT DE LANDBOUW

Over de oppervlakte aan landbouwgrond bestaan meerdere bronnen, ieder met een andere finaliteit. Globaal gezien vermindert de oppervlakte die gebruikt wordt voor landbouwdoeleinden. Het mestdecreet zou de vraag naar landbouwgrond weer doen toenemen wat in elk geval reeds een druk zet op de grondprijzen.

Vlaanderen is met zijn 10,8% beboste oppervlakte een van de bosarmste gebieden in Europa.

THESE 9

DE STERKE TOENAME VAN DE MOBILITEIT BRENGT DE BEREIKBAARHEID IN VLAANDEREN IN HET GEDRANG

De verkeerscongestie is in Vlaanderen een kritische factor voor de export en distributie. Vooral de bereikbaarheid via de weg is problematisch, mede door de concentratie in tijd en ruimte. De economische groei en internationalisering ervan, het ruimtelijk vestigingspatroon en demografische factoren doen de vraag naar verkeer en transport toenemen.

Deze vraag is niet evenwichtig verspreid over de verschillende vervoerswijzen. De auto heeft de voorbije decennia zowel in het personenvervoer als het goederentransport zijn marktaandeel verhoogd.

De gevolgen voor de verkeersveiligheid en de leefbaarheid van de woonkernen zijn gekend: Vlaanderen telt relatief veel dode verkeersslachtoffers en ruim 1/3 van de bewoners klaagt over verkeershinder.

In een trendscenario zet de groei van het personenvervoer en het goederentransport zich verder door: de afgelegde kilometers met personenwagens in de avondspits op de hoofdwegen zou tegen (1998 tot) 2010 groeien met 40%, de afgelegde kilometers met vrachtwagens met 33%. Dit zal vooral rond de economische knooppunten leiden tot nog meer verliesuren.

Een aantal factoren kan deze ontwikkeling helpen ombuigen. In het personenvervoer kijken we uit naar de effecten van de ontgroening en de vergrijzing, van telewerk, flexibele werktijden, carpooling, minder autosolisme, meer gebruik van fiets, uitbouw van openbaar vervoer en internationaal vervoer, verhoging van wegcapaciteit, consequentere ruimtelijke ordening.

In het goederenverkeer kunnen demografische ontwikkelingen, ICT, clustervorming van bedrijven, uitbouw van intermodaal vervoer, fiscale maatregelen, hogere wegcapaciteit, hogere beladingsgraad, betere spreiding in de tijd een invloed hebben. De uitkomst van deze factoren is moeilijk vooruit te berekenen.

THESE 10

DE BIODIVERSITEIT GAAT ONDER INVLOED VAN DE MENS IN EEN ZEER SNEL TEMPO ACHTERUIT

De voorbije 150 jaar heeft de mens 47 procent van het aardoppervlak direct beïnvloed of veranderd met als gevolg dat de afname aan biodiversiteit onder invloed van de mens in een zeer snel tempo toeneemt. Indien een toenemende mondiale economische groei, zoals in het verleden, gepaard gaat met een versnelde vernietiging van natuurlijke habitat, dan is een onvoorspelbaar groot deel van de biodiversiteit op aarde bedreigd.

Voor Vlaanderen zijn er van de 35.000 soorten wilde planten en dieren reeds 7% uitgestorven (319 soorten), terwijl 20% van de soorten met uitsterven bedreigd is.

THESE 1: DE VLAMING IS DOORGAANS TEVREDEN OVER DE LEEFKWALITEIT IN ZIJN BUURT. RUST EN GROEN ZIJN BELANGRIJK VOOR DE LEEFBAARHEID VAN DE WOONKERNEN, ZEKER IN DE STEDEN.

PROBLEEMSTELLING

Impact van omgevingselementen op de perceptie van leefbaarheid

Bepaalde omgevingselementen blijken in het algemeen een belangrijk gewicht te hebben in de beleving van de leefkwaliteit. Uit de studie 'Stad & Milieu' (Rigo Research en Advies BV: <http://www.rigo.nl>) komen (in afnemend belang) de volgende elementen naar voor:

- de woning (eigendomsverhouding, woningtype, prijs, tuin, woninggrootte);
- het uiterlijk aanzien van de buurt (mooie straten/huizen, goede reputatie, zwerfvuil op straat, omgang met mensen, aandacht uiterlijk woning en tuin, groene sfeer, ...);
- de milieuoverlast (geluidshinder, geurhinder, bodemvervuiling en risicoperceptie, cumulatieve hinderbronnen);
- de naaste burens (slaapverstoring);
- de veiligheid (onveilig gevoel op straat, inbraak in de buurt, overlast buurtbewoners);
- het voorzieningsniveau (winkels, ouderenvoorzieningen, cafés en restaurants, park of groenvoorziening, voorziening voor oudere kinderen, ...).

De mate waarmee een bepaald aspect via de beoordeling bijdraagt aan de beleving van de leefkwaliteit, is niet constant over de tijd heen. Ook als alleen één aspect in de loop van de tijd verandert, kan dit gevolgen hebben voor de mate waarmee andere aspecten bijdragen aan de beleving van de leefkwaliteit door de bewoners in een bepaald gebied.

Uit het eerste schriftelijk leefbaarheidsonderzoek in Vlaanderen (SLO-0) komen voor de woning de volgende factoren naar voor¹:

- het woningtype (vooral het al dan niet hebben van een tuin);
- de eigendomsverhouding (net geen significant verband);
- het gebied waarin de woning gelegen is (naar RSV-code: eigen analyses APS).

Op conceptueel niveau kunnen we stellen dat enkele randvoorwaarden de leefbaarheid in belangrijke mate bepalen zoals mobiliteit, toegang tot groen, hinder en zuiverheid van de omgeving.

Perceptie van de leefkwaliteit: Vlaming is doorgaans tevreden

In het Schriftelijk Leefomgevingsonderzoek – nulmeting (SLO-0) dat in 2001 in opdracht van AMINAL uitgevoerd werd in Vlaanderen, wordt gepeild in hoeverre men tevreden is of niet over de kwaliteit van de leefomgeving. 10% van de Vlamingen blijkt niet of helemaal niet tevreden te zijn met de leefkwaliteit van de buurt waarin ze wonen. Dit kleine percentage wordt genuanceerd door het gegeven dat 21% hun vrienden of kennissen niet zou aanraden in hun buurt te komen wonen. Vooral de provincie Antwerpen, met 14,8% mensen die niet tevreden zijn over de leefkwaliteit van hun buurt, scoort slecht. Overigens zou ook 24% van de Antwerpenaren vrienden en kennissen niet aanraden om in hun buurt te komen wonen.

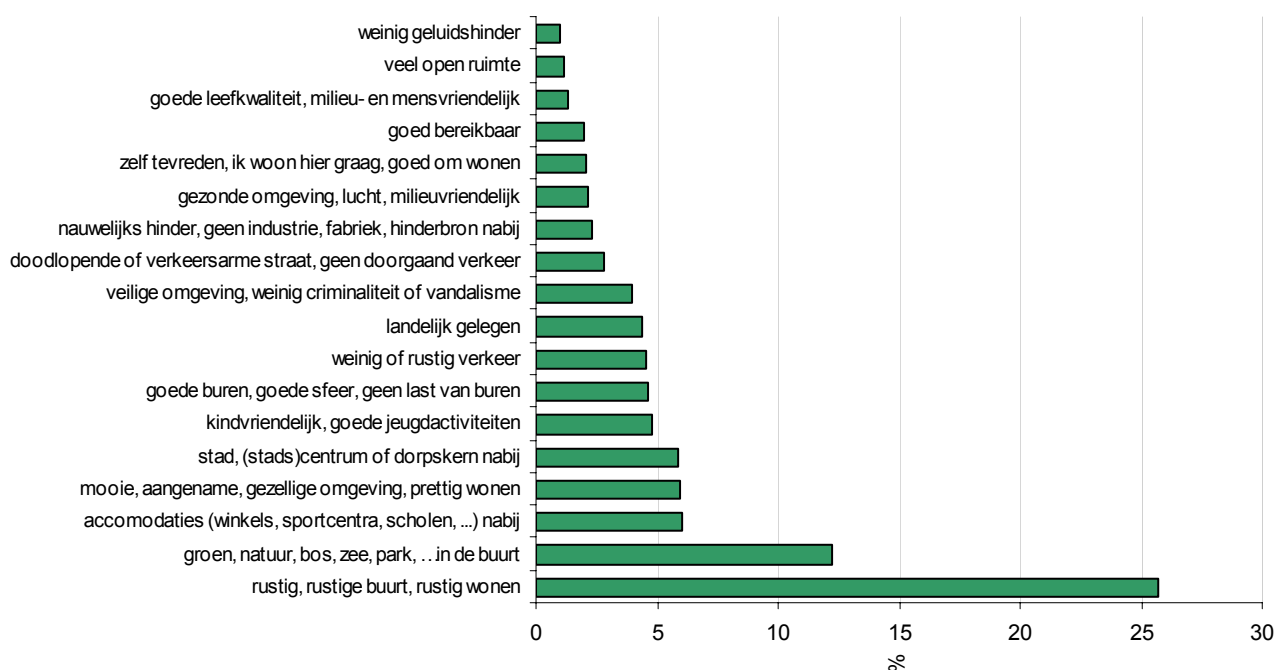
¹ Het SLO-0 is een hindermeting en geen meting van de kwaliteit van de leefomgeving 'an sich'. Daarom behandelt ze deze factoren dus slechts gedeeltelijk.

De drukke Antwerpse ring en de nabijheid van belangrijke industriële polen zijn mogelijkwijze verklaringen voor dit hoger percentage ontevreden mensen in de provincie Antwerpen (zie ook hoofdstuk 'hinder').

De twee meest voorkomende redenen die mensen ertoe brengen om **negatief te oordelen** over hun onmiddellijke leefmilieukwaliteit zijn voor elke provincie dezelfde, namelijk 'te druk verkeer' en 'veiligheid in het verkeer' (in antwoord op een open vraag!). De conclusie is dan ook dat 'verkeer', in de brede zin van het woord, aanzien wordt als de belangrijkste reden van een negatief beeld over de eigen leefkwaliteit.

De twee meest voorkomende redenen die mensen ertoe brengen om **positief te oordelen** over de leefkwaliteit van de buurt waarin zij wonen zijn 'rustig, rustige buurt, rustig wonen' (26%) en 'groen, natuur, bos, zee, park,... in de buurt' (12%). De nabijheid van accommodaties en het centrum zijn nog belangrijk maar in mindere mate (6%). Mensen zijn tegenwoordig mobieler waardoor afstand een minder dominante factor wordt. Onderstaande figuur (9.1-1) geeft een overzicht van de redenen voor positieve beleving van de leefkwaliteit.

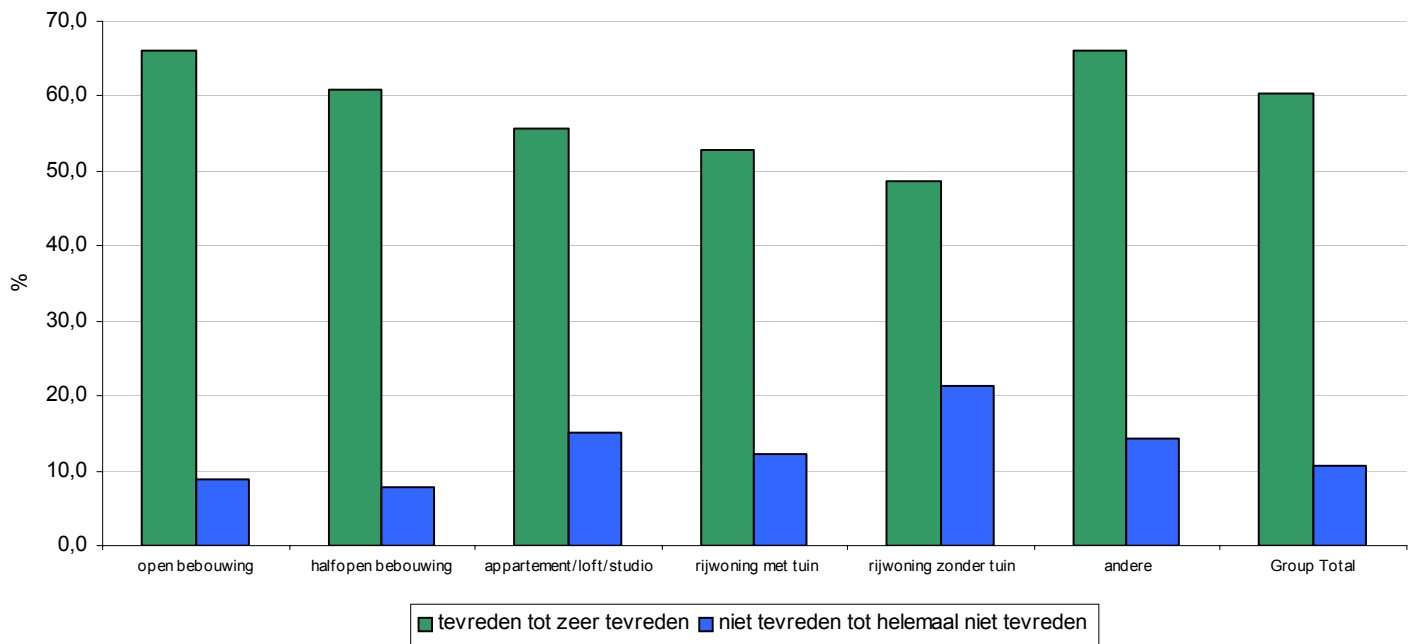
Figuur 9.1-1 Meest voorkomende redenen om de leefkwaliteit positief te beoordelen

Bron: SLO-0; bewerking APS.

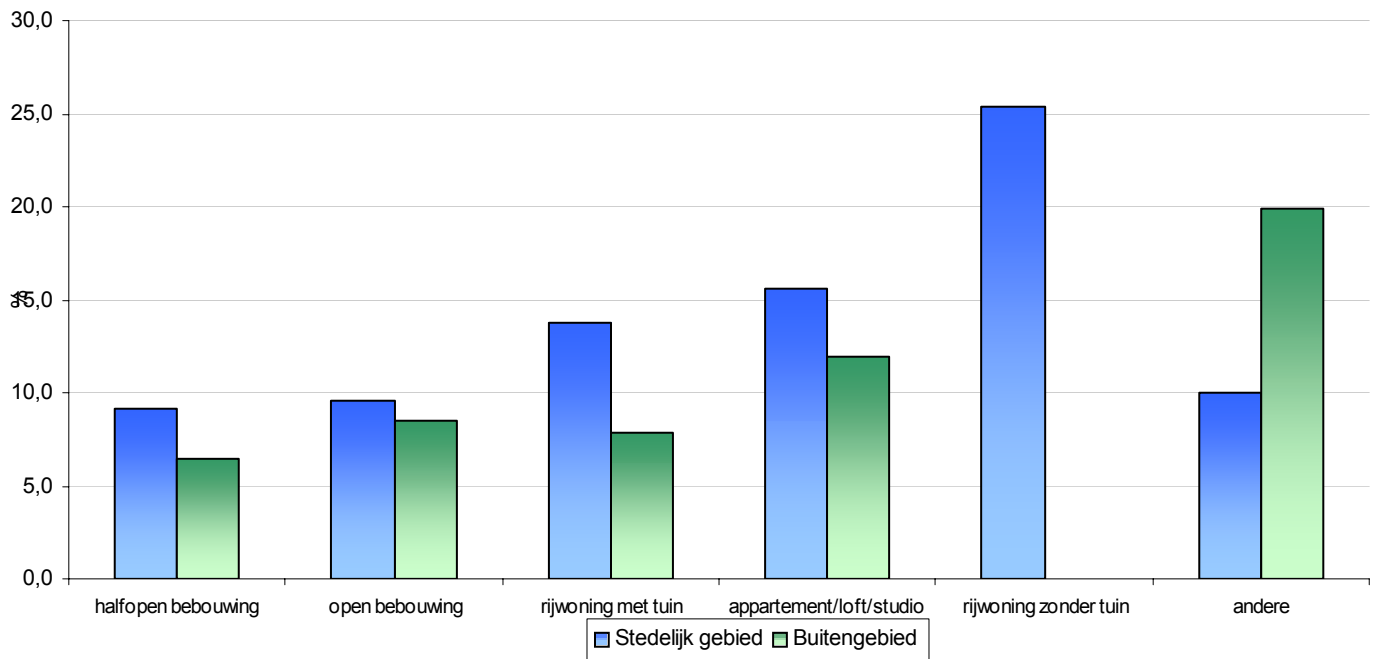
Het type woning is eveneens determinerend voor de beleving van de leefkwaliteit. Open bebouwing blijkt te leiden tot de beste leefkwaliteit, rijwoningen zonder tuin tot de slechtste (figuur 9.1-2). Hierbij moet opgemerkt worden dat in het buitengebied de rijwoning zonder tuin niet voorkwam in de steekproef (figuur 9.1-3).

Figuur 9.1-2 Leefkwaliteit naar type woning

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Figuur 9.1-3 Leefkwaliteit naar type woning en gebied

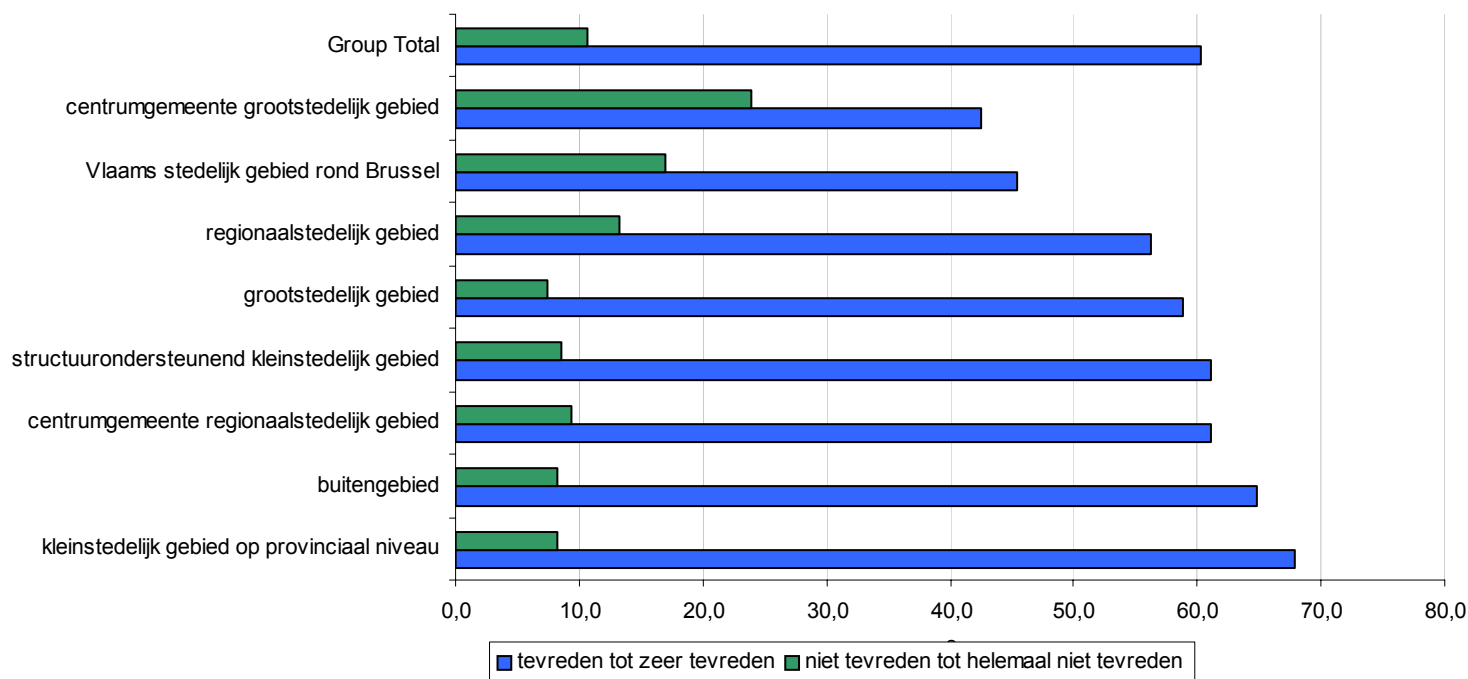
Bron: SLO-0; bewerking APS.

Indien we kijken naar de leefkwaliteit in relatie tot de gerapporteerde woonst, blijkt dat het wonen in een stad of stadscentrum voor de minste tevredenheid zorgt én voor de meeste ontevredenheid met betrekking tot de leefkwaliteit.

Buitengebied versus verstedelijkt gebied

De opdeling van de respondenten naar de plaatsbepalingen in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) geeft een gelijkaardig maar meer genuanceerd beeld waar de leefkwaliteit het hoogst is en waar deze het laagst is (figuur 9.1-4).

Figuur 9.1-4 Leefkwaliteit naar RSV-code

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Het Vlaamse stedelijk gebied rond Brussel en de centrumgemeenten van grootstedelijk gebied laten duidelijk te wensen over betreffende de leefkwaliteit. Buitengebied daarentegen, maar ook en vooral kleinstedelijk gebied op provinciaal niveau, blijkt het meest tevredenheid en het minste ontevredenheid op te leveren.

Mensen die in het buitengebied wonen, blijken meer tevreden en minder ontevreden te zijn over de kwaliteit van hun leefomgeving: slechts 8% zegt (helemaal) niet tevreden te zijn, tegenover 13% (helemaal) niet tevreden in stedelijk gebied (tabel 9.1-1). Dit komt ook tot uiting in het feit dat 23% van de Vlamingen in stedelijk gebied hun vrienden of kennissen niet zouden aanraden om in hun buurt te komen wonen, tegenover slechts 17% in het buitengebied.

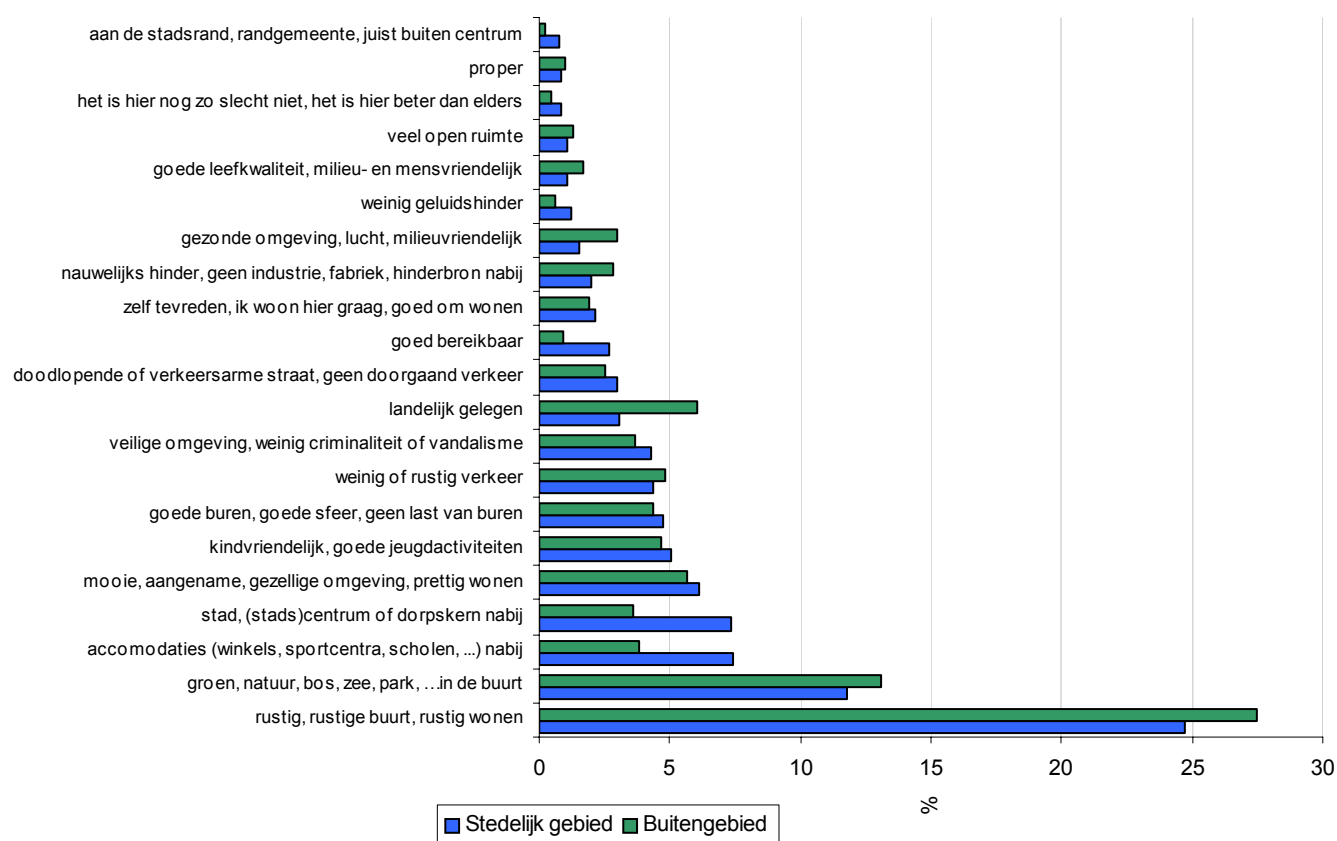
Tabel 9.1-1 Tevredenheid met de leefomgeving naar gebied

	Stedelijk gebied	Buitengebied	Totaal
Tevreden tot zeer tevreden	57,2	64,9	60,3
Niet tevreden tot helemaal niet tevreden	12,4	8,2	10,7

Bron: politieke criminaliteitsstatistiek. Federale Politie; bewerking APS.

Uit de vergelijking tussen de stad en het platteland voor de beoordeling van de leefkwaliteit, blijkt dat er toch wel wat verschil bestaat met betrekking tot de belangrijkste redenen om deze positief te ervaren. Figuur 9.1-5 illustreert het verschil tussen stad en platteland.

Figuur 9.1-5 Meest voorkomende redenen om de leefkwaliteit positief te beoordelen, naar gebied

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Voor de stad blijft de volgorde van positieve factoren dezelfde als voor het totaal:

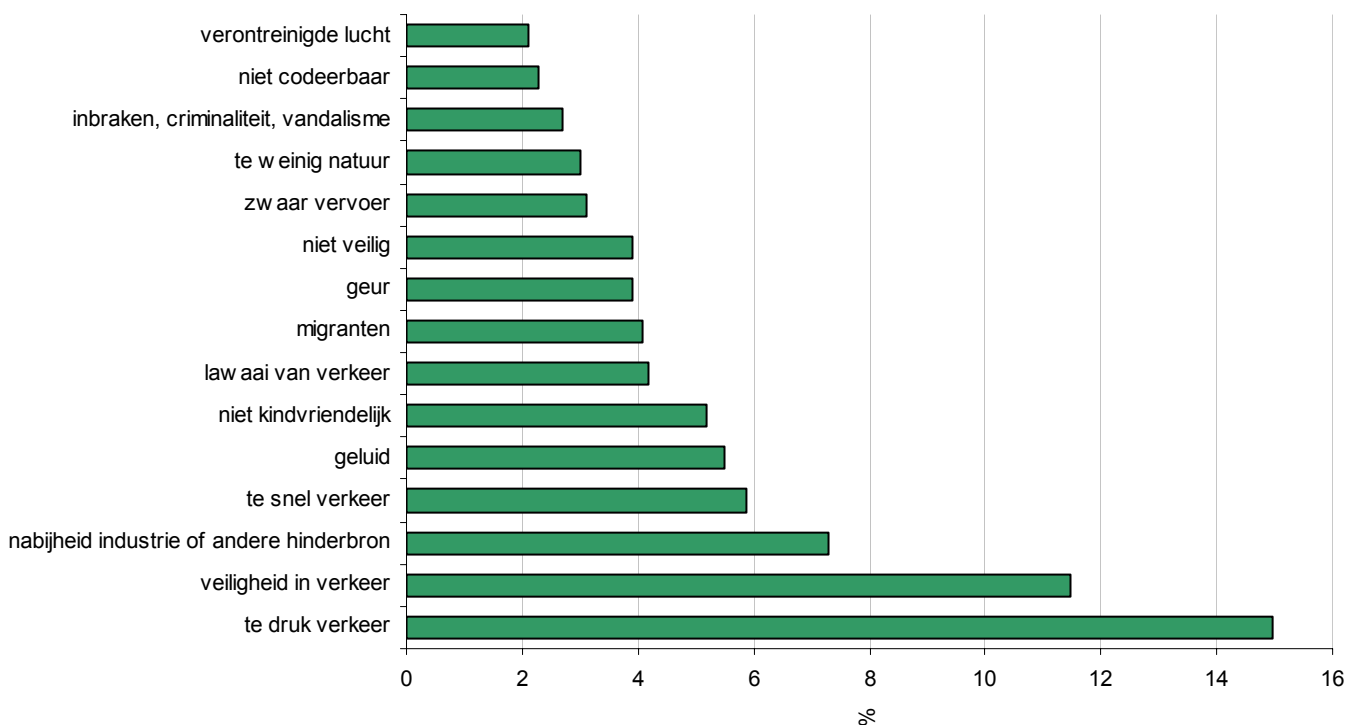
- rustig, rustige buurt, rustig wonen (25%);
- groen, natuur, bos, zee, park,... in de buurt (12%);
- accommodaties (winkels, sportcentra, scholen, ...) nabij (7%);
- stad, (stads)centrum, of dorpskern nabij (7%);
- mooie, aangename, gezellige omgeving, prettig wonen (6%).

Voor het platteland blijkt de volgorde van positieve factoren iets te verschillen:

- rustig, rustige buurt, rustig wonen (27%);
- groen, natuur, bos, zee, park,... in de buurt (13%);
- landelijk gelegen (6%);
- mooie, aangename, gezellige omgeving, prettig wonen (6%);
- kindvriendelijk, goede jeugdactiviteiten (5%).

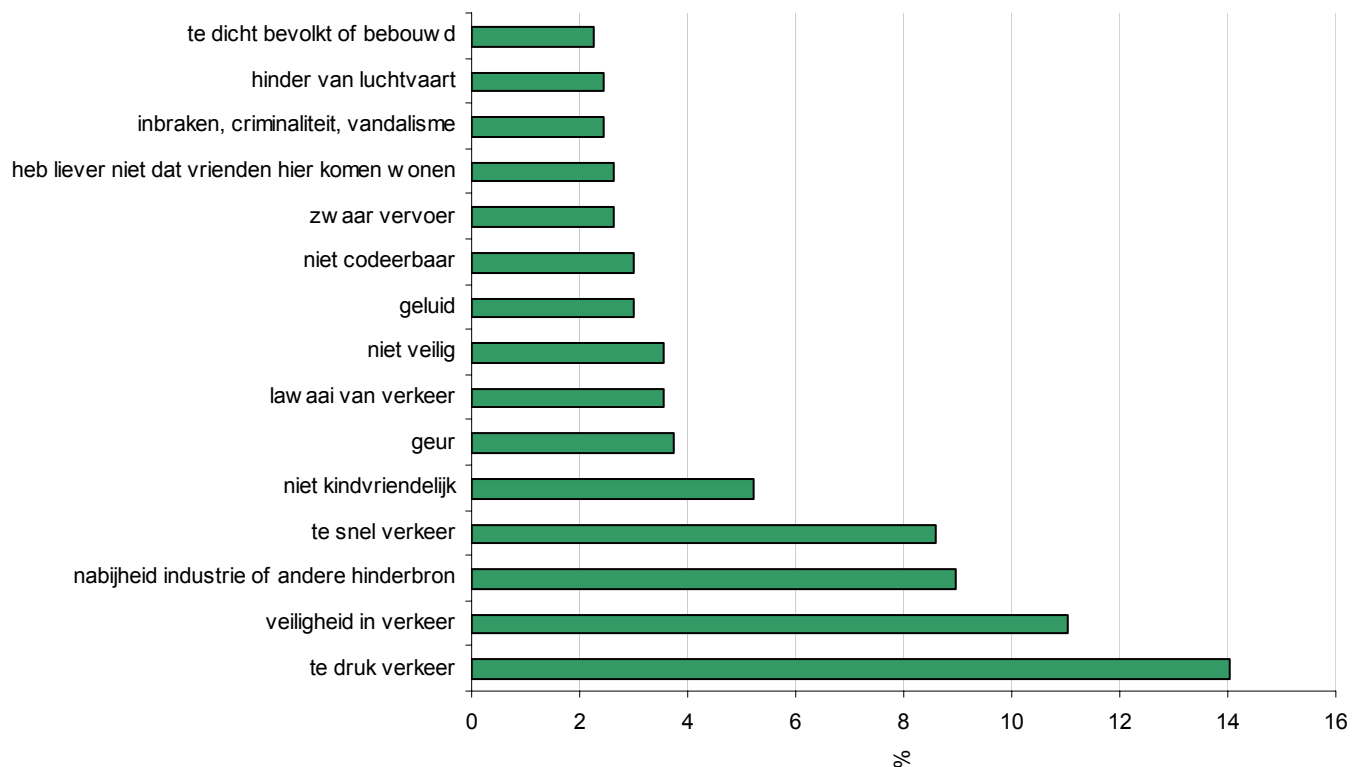
De vier belangrijkste redenen om de leefomgeving negatief te beoordelen, zijn zowel voor stedelijk gebied als buitengebied hetzelfde. In stedelijk gebied zal vooral de geluidsoverlast (waarvan een groot aandeel van verkeer) en de kind(on)vriendelijkheid voor een negatieve beoordeling zorgen, terwijl op het buitengebied de geluidsoverlast wat minder uitgesproken is (met uitzondering van het verkeerslawaai!) maar de geuroverlast ietwat belangrijker. Opvallend is dat 'te dicht bevolkt of bebouwd' reeds in ruim 2% van de gegeven antwoorden voorkomt voor het buitengebied.

Figuur 9.1-6 Meest voorkomende redenen om de leefkwaliteit negatief te beoordelen, in stedelijk gebied

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Figuur 9.1-7 Meest voorkomende redenen om de leefkwaliteit negatief te beoordelen, in buitengebied

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Over het algemeen kan gesteld worden dat 'het verkeer' (met in afnemend belang: de drukte, de onveiligheid, de snelheid, het lawaai) de belangrijkste determinant blijkt te zijn voor het negatief ervaren van de leefkwaliteit, onafhankelijk van waar men woont.

Bereikbaar groen trekt bevolking aan

In Gent daalde de bevolking in de stadskern tussen 1990 en 2000 met 5%. In de buurten waar groene ruimten onmiddellijk bereikbaar zijn, steeg de bevolking gemiddeld met 5,3%. In de andere buurten daalde ze in dezelfde periode met 3,4%. De correlatie tussen de bevolkingsgroei en de nabijheid van groene ruimten is significant in Gent. In Antwerpen vertonen zich gelijkaardige trends. De bevolking daalde in de stadskern met 4,5%. In buurten vlakbij bereikbaar groen steeg ze met 6,8%, tegenover een daling van gemiddeld 3,4% in de andere buurten. Ook in Aalst en Kortrijk daalde de bevolking in de stadskern met respectievelijk 4,2% en 2,9%. Er kon geen significante correlatie worden vastgesteld tussen de bevolkingsgroei en de nabijheid van groene ruimten.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Bereikbare groen(blauwe) ruimten zijn belangrijk voor de leefbaarheid

Zij die de stad ontvluchten, geven stevast het argument dat ze groen, eventueel versterkt door de rust en de stilte, belangrijk vinden. Net dit stedelijk groen komt onder druk te staan door de verdichting van het stedelijk gebied. Verdichting mag dus niet ten koste gaan van stedelijk groen, van fiets- en wandelverbindingen,... van leefkwaliteit op het niveau van de buurt en de straat. De afstand is de belangrijkste factor voor het bezoek van groene ruimten. Barrières beperken de aantrekkingszone.

Als mensen uit foto's met straten kunnen kiezen, zal men steeds de straat met volwassen bomen verkiezen. Er is trouwens een uitgesproken voorkeur voor straten met openbaar groen, boven straten met voortuinen. Groen met gebruikswaarde wordt meer gesmaakt dan kijkgroen. Er moet meer aandacht komen voor de ontmoetingsfunctie van openbaar groen, in functie van de verbetering van de leefkwaliteit van de buurten.

Een groeiend aantal studies in het domein van de omgevingspsychologie en de geneeskunde wijzen op het weldoende effect van groene omgevingen op mensen. Voor kinderen is de omgang met natuur essentieel voor hun emotionele en geestelijke ontplooiing. Ze moeten vooral kunnen vertoeven in 'natuur' waarin ze zelf een eigen spelomgeving kunnen creëren (bvb. kampen maken) en onmiddellijk de veranderingen kunnen zien die ze hebben teweeggebracht. In de praktijk van de stadsplanning zijn dergelijke ongeplande omgevingen met natuurlijke elementen (braakterreintjes, stukjes 'wild',...) echter systematisch verwijderd.

Realisatie van de gewestplannen

Als de bebouwingen in de gebieden bestemd voor wonen, woonuitbreiding, industrie, gemeenschapsvoorzieningen en openbaar nut van de gewestplannen gerealiseerd wordt, zou in de steden Antwerpen, Kortrijk, Gent en Aalst de totale oppervlakte aan bereikbare groene ruimten verminderen. Dit zou een vermindering betekenen van 11% in Aalst, 13,5% in Antwerpen, 18,5% in Gent en 26,5% in Kortrijk.

In de toekomst verwacht men dat de groene ruimten verder ingenomen en versnipperd zullen worden door bebouwing en wegen. Verkeersinfrastructuren veroorzaken een enorme druk op de bereikbaarheid en kwaliteit van de groene ruimten buiten de stad. Ringvormige snelwegen rond de stadskernen werken als barrières voor bereikbaarheid vanuit de buurten, als versnipperaars van ruimte en als 'geluidsgordels'.

Een verregaande integratie van het milieubeleid in de ruimtelijke ordening is nodig, en dit in een zo vroeg mogelijk stadium, zodat milieuaspecten zoals groen en geluid sterker kunnen doorwerken. Bovendien moet in ruimtelijke planning, stads- en wijkontwikkelingsprojecten en bij verkeersplanning een veel groter gewicht toegekend worden aan stedelijk groen en geluid.

Voor de kwaliteiten (natuur, cultuur en historie, ruimte, rust en stilte) die te beleven zijn en de activiteiten die men er kan doen, zijn bepalend voor de aantrekkelijkheid. Naast ecologische doelen zouden, per groene ruimte, kwaliteitsdoelen kunnen worden toegekend vanuit de beleving. De voornaamste taakstellingen in dit verband zijn: zoveel mogelijk kwaliteiten verenigen in dezelfde groene ruimten, stiltebeleid in de omgeving van groene ruimten, beter toegankelijk maken van bossen en natuurgebieden en ontsluiten van landbouwgebieden, meer bossen voor natuur- en ruimtebeleving, stukjes 'wild' en ongeplande ruimte in de woonomgeving voorzien waar kinderen hun eigen spelomgeving

kunnen creëren, bewaren van de variatie in Vlaamse landschappen, omzichtig omspringen met het 19de eeuwse groenpatrimonium in de steden, rekening houden met het eigen karakter van een plaats, de geschiedenis... zodat mensen zich kunnen herkennen met de omgeving.

BRONNEN

- AMINAL. *Schriftelijk Leefomgevingonderzoek*. Referentiemeting begin 2001. Eindrapport juni 2001.
- Ontwerp Vlaams Milieubeleidsplan 2003-2007.
- RIGO Research en Advies BV (1999). *Beleving van de leefkwaliteit*. Nadere analyses nulmeting Stad & Milieu.
- Vlaamse Milieumaatschappij. *MIRA 2002*. Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen. Achtergronddocument 2002, 2.24. Stedelijk milieu. Deraedt, B., Bossuyt, M.,. www.milieurapport.be
- Vlaamse Milieumaatschappij (2000). *MIRA-S 2000*. Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen. Scenario's.

THESE 2: DE FEITEN EN DE PERCEPTIE VAN VEILIGHEID NIET DEZELFDE

PROBLEEMSTELLING

De objectieve context: criminaliteitsgraad is stabiel

Anno 2001 werden in het Vlaamse Gewest maandelijks gemiddeld 5,7 criminele feiten per 1.000 inwoners gepleegd die aanleiding gaven tot het opstellen van een proces-verbaal en in een later stadium bezorgd werden aan het bevoegde parket. Zowel pogingen als voltooide criminele acties zijn in dit cijfer opgenomen. Vergelijken we deze toestand met 1997 en 2000, dan zien we dat de criminaliteitsgraad de laatste jaren nagenoeg stabiel is gebleven (tabel 9.2-1).

Tabel 9.2-1 Criminaliteitsgraad

	Totaal			Diefstal en afpersing			Gewelddadige misdrijven tegen eigendom			Misdrijven tegen de lichamelijke integriteit		
	1997	2000	2001	1997	2000	2001	1997	2000	2001	1997	2000	2001
Stedelijk gebied	6,9	6,8	6,8	3,1	3,5	3,5	0,8	0,8	0,8	0,5	0,5	0,5
Grootstedelijk gebied	7,9	7,6	7,8	4,1	4,7	4,8	0,9	0,8	0,8	0,7	0,5	0,5
Vlaams stedelijk gebied rond Brussel	5,3	5,7	5,8	2,4	2,8	2,9	0,6	0,6	0,6	0,3	0,4	0,4
Regionaalstedelijk gebied	7,1	7,1	7,1	3,3	3,4	3,5	0,9	0,9	0,8	0,5	0,5	0,5
Structuurondersteunend kleinstedelijk gebied	6,7	6,4	6,4	2,6	2,9	2,9	0,8	0,8	0,8	0,5	0,5	0,5
Provinciaal kleinstedelijk gebied	5,6	5,6	5,7	2,2	2,4	2,4	0,8	0,8	0,8	0,5	0,4	0,5
Buitengebied	4,1	3,9	3,9	1,4	1,7	1,6	0,6	0,5	0,5	0,3	0,3	0,3
Vlaamse Gewest	5,8	5,6	5,7	2,5	2,8	2,8	0,7	0,7	0,7	0,4	0,4	0,4

Bron: politieke criminaliteitsstatistieken. Federale Politie; APS-bewerking.

De voornaamste criminele feiten in het Vlaamse Gewest zijn diefstal en afpersing, gewelddadige misdrijven tegen de eigendom en misdrijven tegen de lichamelijke integriteit. Terwijl de cijfers voor de laatste twee soorten misdrijven de laatste jaren relatief constant bleven, is het aantal diefstallen en afpersingen in het Vlaamse Gewest toegenomen.

Tabel 9.2-2 Aandeel van de geregistreeerde criminaliteit naar verstedelijkingsgraad (2001)

	Totaal aantal criminele feiten	Diefstal en afpersing	Gewelddadige misdrijven tegen de eigendom	Misdrijven tegen de lichamelijke integriteit
Stedelijk gebied	72,2%	76,3%	68,5%	71,8%
Grootstedelijk gebied	21,8%	27,5%	18,2%	19,3%
Vlaams stedelijk gebied rond Brussel	4,9%	5,1%	4,3%	4,4%
Regionaalstedelijk gebied	24,2%	24,7%	23,9%	24,8%
Structuurondersteunend kleinstedelijk gebied	11,6%	10,7%	11,4%	12,8%
Provinciaal kleinstedelijk gebied	9,7%	8,3%	10,7%	10,5%
Buitengebied	27,8%	23,7%	31,5%	28,3%
Vlaamse Gewest	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bron: politieële criminaliteitsstatistieken. Federale Politie; bewerking APS.

In 2001 speelden maar liefst 72,2% van de geregistreeerde criminele feiten zich af in het stedelijk gebied versus 27,8% in het buitengebied. Vier jaar voordien was dat nog respectievelijk 71,7% en 28,3% (tabel 9.2-2).

De samenhang tussen stedelijkheid en criminaliteit bestuderen we best niet op basis van absolute cijfers, maar op basis van de prevalentie van het aantal misdrijven ten opzichte van de lokale bevolking. De criminaliteitsgraad leert ons dat er per maand en per 1.000 inwoners beduidend meer criminele feiten voorkomen in het stedelijk gebied (6,8) dan in het buitengebied (3,9) (tabel 9.2-1).

Binnen het stedelijk gebied treffen we anno 2001 de hoogste criminaliteitsgraad aan in het grootstedelijk gebied en het regionaalstedelijk gebied. Tegelijk stellen we vast dat de criminaliteitsgraad de laatste jaren overal gedaald is, behalve in het Vlaams stedelijk gebied rond Brussel (van 5,3 in 1997 naar 5,7 in 2001).

De categorie diefstal en afpersing is zowel in de sterk verstedelijkte gebieden als in kleinstedelijk en landelijk Vlaanderen het sterkst vertegenwoordigd. In het grootstedelijk en regionaalstedelijk gebied is deze vorm van criminaliteit het meest aanwezig.

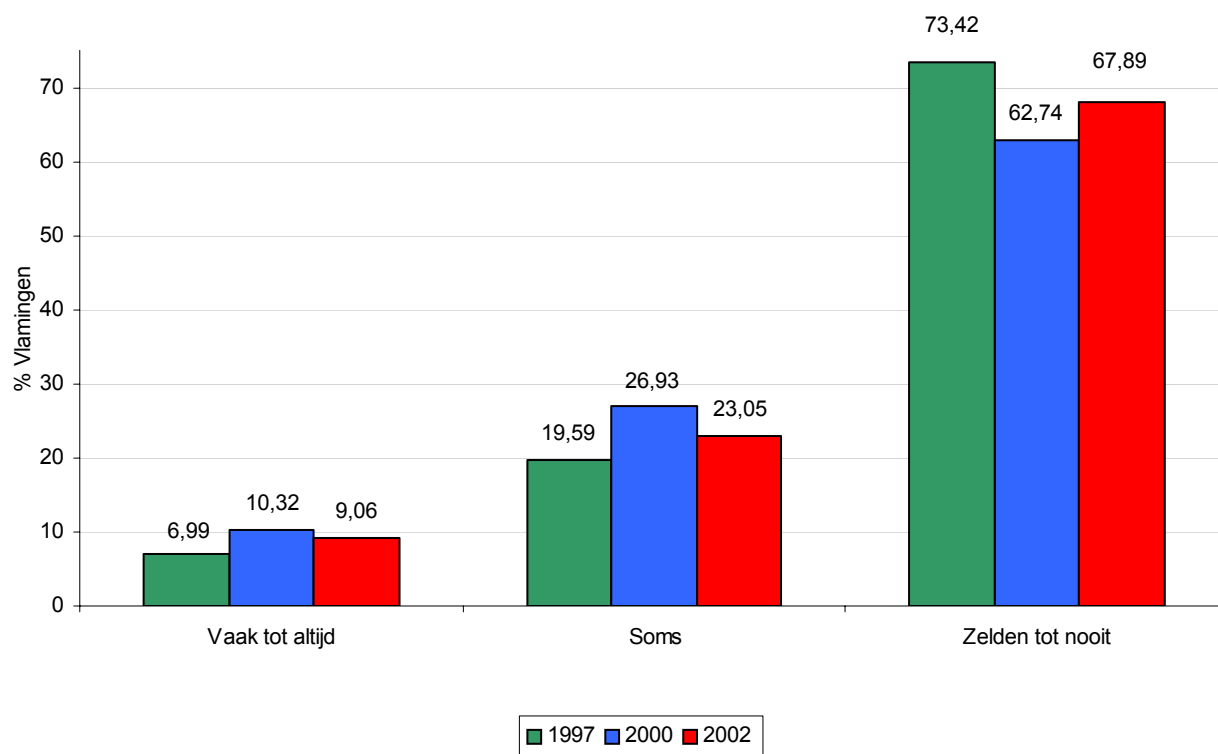
De subjectieve beleving van veiligheid is eerder negatief

Bijna 68% van de Vlamingen voelde zich in 2002 zelden of nooit onveilig, zo blijkt uit de resultaten van de jongste federale veiligheidsmonitor (figuur 9.2-1). Dat is een beter resultaat dan in 2000 (62,8%), maar beduidend slechter dan in 1997 (73,4%). Dit is enigszins merkwaardig daar de criminaliteitsgraad in het Vlaamse Gewest over diezelfde jaren omzeggens stabiel is gebleven.

Over de relatie perceptie van onveiligheid en stedelijkheid, spreekt de Veiligheidsmonitor zich enkel uit m.b.t. het federale niveau.

Steunend op de groep die verklaart zich 'vaak tot altijd' onveilig te voelen, zien we dat het voorkomen van een onveiligheidsgevoel in België gerelateerd is aan het fenomeen van verstedelijking en globaal afneemt naarmate de graad van verstedelijking afneemt (tabel 9.2-3).

Grafiek 9.2-1 Voorkomen van een algemeen onveiligheidsgevoel in het Vlaamse Gewest, in %

Bron: Federale Veiligheidsmonitor (1997, 2000 & 2002). Federale Politie.

Tabel 9.2-3 Voorkomen van een algemeen onveiligheidsgevoel naar graad van verstedelijking (België)

	Zelden tot nooit			Soms			Vaak tot altijd		
	1997	2000	2002	1997	2000	2002	1997	2000	2002
Grote steden	52,9	44,6	46,6	25,4	34,7	30,9	21,7	20,6	22,5
Brussel-18	53,3	46,4	48,1	31,8	33,4	36,0	15,0	20,2	15,9
Regionale steden	69,7	56,8	59,8	20,5	31,9	29,4	9,8	11,3	10,9
Agglomeratiegemeenten	61,6	54,1	53,3	25,7	31,4	32,5	12,8	14,5	14,2
Kleine steden	72,4	62,1	66,8	22,7	28,0	24,8	4,9	9,9	8,4
Sterk morfologisch verstedelijkte gemeenten	78,0	59,5	66,9	16,8	30,0	26,9	5,3	10,5	6,3
Matig morfologisch verstedelijkte gemeenten	67,9	65,3	68,1	25,3	26,7	22,8	6,8	8,1	9,1
Zwak morfologisch verstedelijkte en rur. gemeenten	69,4	62,7	62,3	22,4	28,2	28,4	8,3	9,2	9,3

Bron: Federale Veiligheidsmonitor.

Tussen 1997 en 2002 nam het aandeel van de groep die verklaart zich 'zelden tot nooit' onveilig te voelen algemeen af (tabel 9.2-3). Deze daling blijkt het sterkst in de regionale steden en de sterk morfologisch verstedelijkte gemeenten van het Rijk. Tegelijk zien we dat er een verschuiving opgetreden is naar de groepen die zich 'soms' en 'vaak tot altijd' onveilig voelen. Het intense onveiligheidsgevoel is vooral toegenomen in de kleine steden en de matig morfologisch verstedelijkte gemeenten.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Onveiligheidsgevoel is niet enkel aan criminaliteit gebonden

In het publieke en politieke debat worden onveiligheidsgevoelens en criminaliteit vaak in één adem genoemd. Sociologen en criminologen gingen de publieke en politieke opinie hierin voor. Jarenlang werd het onveiligheidsgevoel overwegend als een reactie op misdaad en slachtofferschap gezien.

Het laatste decennium wees het wetenschappelijk onderzoek uit dat het onveiligheidsgevoel ingebed is in een bredere ervaring van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid die vele, verschillende oorzaken heeft en niet alleen, zelfs niet hoofdzakelijk aan criminaliteit en slachtofferschap kan worden toegeschreven². Daarenboven werd het duidelijk dat onveiligheidsgevoelens, ongeacht hun oorsprong, verschillende en overwegend onwenselijke gevolgen hebben, gaande van negatieve effecten voor de gezondheid, een verhoogd risico op depressie en moeilijk handelbare stress (Liska en Baccaglini, 1990) over een gebrek aan algemene levenstevredenheid (Adams en Serpe, 2000) tot maatschappelijk wantrouwen en radicale politieke verrechtsing (Elchardus en Smits, 2002).

In deze toekomstverkenning willen we het onveiligheidsgevoel van de Vlaming op zich als een diepgaand maatschappelijk probleem erkennen. Tegelijk willen we ook breder, zonder al te veel vooringenomenheid betreffende de rol van criminaliteit, naar verklarende oorzaken zoeken. Bovendien willen wij langs deze weg waarschuwen voor de valkuil om golven van onbehagen en onveiligheidsgevoel bij de bevolking te willen bestrijden via een eenzijdige aandacht op criminaliteit(statistieken). Indien – zoals recentelijk onderzoek uitwijst – de stelling klopt dat slachtofferschap niet kan worden beschouwd als de hoofdoorzaak van onveiligheidsgevoelens, dan is het ook heel onwaarschijnlijk dat veranderingen in het (risico op) slachtofferschap veel effect zullen hebben op het onveiligheidsgevoel.

In de literatuur vindt men talrijke hypothesen en waarnemingen betreffende de factoren die de gevoelens van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid verhogen. Wij beperken ons hier samen met M. Elchardus en zijn onderzoeksgroep tot die factoren waarvan een daadwerkelijke invloed na secundaire toetsing empirisch werd vastgesteld.

² Illustratief voor deze stelling is het feit dat heel wat mensen die nooit slachtoffer of getuige waren van een misdaad zich toch onveilig voelen. Ook zien we dat vrouwen en oudere mensen zich doorgaans onveiliger voelen dan mannen en jongeren, ofschoon deze laatste groep feitelijk een hoger slachtofferschap kent. Daarnaast stellen we vast dat onveiligheidsgevoelens soms overhand kunnen toenemen bij schijnbaar lage en zelfs dalende criminaliteit. Zo zagen we dat de subjectieve beleving van onveiligheid tussen 1997 en 2002 in Vlaanderen gestegen is terwijl de criminaliteitsgraad er over diezelfde jaren omzeggens stabiel is gebleven. Terwijl we deze bevinding in eerste instantie als 'merkwaardig' hebben bestempeld, weten we nu dat een dergelijke situatie niet noodzakelijk contradictorisch hoeft te zijn.

Fysieke bronnen van kwetsbaarheid

Er bestaat een verband tussen een gevoel van fysieke kwetsbaarheid en onveiligheidsgevoelens. Oudere mensen en vrouwen voelen zich merkkelijk onveiliger dan jongere mensen en mannen. Niettemin stellen we bij jongeren en mannen een hoger slachtofferschap vast. Het hogere onveiligheidsgevoel bij ouderen en vrouwen dient volgens verschillende auteurs verklaard te worden door hun grotere fysieke kwetsbaarheid, gekoppeld aan zwaardere consequenties bij slachtofferschap. De literatuur suggereert ook dat oudere mensen en vrouwen zich onveiliger voelen omdat ze in de media frequenter in de rol van slachtoffer worden gecast. Daarnaast zou de traditionele culturele codering van vrouwen als kwetsbare wezens een invloed uitoefenen.

Materiële kwaliteit van de omgeving

De ervaring van fysieke verloedering van de buurt verschijnt in onderzoek als een relevante verklaring van onveiligheidsgevoelens.

Sociale kenmerken van de omgeving

Sociale isolatie of vereenzaming vergroot het gevoel van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid. Anderzijds drukt de mate waarin mensen sociaal geïntegreerd zijn hun onveiligheidsgevoelens. Hierbij blijkt de graad van actieve betrokkenheid en de intensiteit van de relaties belangrijker dan het niveau van integratie of participatie (van informele sociale integratie in primaire netwerken over participatie in middenveldorganisaties en verenigingen tot cultuurparticipatie).

Commerciële massamedia en -communicatie

De onveiligheidsgevoelens blijken opmerkelijk hoger bij de mensen met een voorkeur voor de commerciële televisiezenders dan bij die met een voorkeur voor de openbare omroepen. Dit dient begrepen te worden vanuit het concept van 'de interpretatieve gemeenschap'. De mensen met een voorkeur voor de commerciële zenders vormen waarschijnlijk een interpretatieve gemeenschap die meer belangstelling heeft voor de sensationele en angstinducerende berichtgeving over veiligheid en criminaliteit (waar of onder welke vorm ze die ook zien, lezen of horen).

Financiële onzekerheid

Gevoelens van sociaal-economische onzekerheid zoals een onzeker arbeidscontract en een gepercipieerd werkloosheidsrisico blijken uit onderzoek van geen tel voor het (on)veiligheidsgevoel. Misschien heeft dit te maken met de solidariteit van het sociaal zekerheidsstelsel dat in onze maatschappij dergelijk risico minstens ten dele opvangt. Financiële onzekerheid speelt daarentegen wel een rol: wie vreest inkomen te verliezen voelt zich onveiliger. Het is mogelijk dat dit effect te maken heeft met de reële kans op slachtofferschap: mensen in een financieel moeilijke of onzekere situatie wonen misschien in buurten waar het risico op slachtofferschap hoger ligt. Het kan ook gaan om een projectie. De beschikbare gegevens geven hier tot nog toe geen uitsluitsel over.

Persoonlijke sociale kenmerken

De onveiligheidsgevoelens zijn hoger bij laaggeschoolden dan bij hogeschoolden. Het effect van het onderwijsniveau blijft bestaan, ook na controle op de financiële vooruitzichten en de sociaal-economische status. Dit maakt het (volgens Elchardus) waarschijnlijk dat het onveiligheidsgevoel van de laaggeschoolden een vertaling is van hun ervaren kwetsbaarheid in de kennismaatschappij.

Voor de toekomst is het van belang te weten dat wie fysiek kwetsbaar is, een lage scholingsgraad heeft, in verloederde buurten woont, sociaal geïsoleerd is, blootgesteld is aan financiële onzekerheid en tot de interpretatieve gemeenschap van de commerciële zenders behoort, bijzonder vatbaar is voor het onveiligheidsgevoel. Tegelijk is duidelijk dat een groot aantal van de gesignaleerde problemen op dit moment meer kans hebben voor te komen in (de achtergestelde buurten van) stedelijke omgevingen dan in kleinstedelijk en landelijk Vlaanderen.

Vandaag kan reeds voorspeld worden dat de vergrijzing van de bevolking, de verdere ontplooiing van de kennismaatschappij en de voortgaande commercialisering van de media het gevoel van bedreiging, kwetsbaarheid en hulpeloosheid naar alle waarschijnlijkheid nog verder zullen doen toenemen. Dit betekent echter niet dat we zomaar bij de pakken moeten blijven zitten. Er zijn voldoende factoren waarop een werkelijke invloed mogelijk is. Zo zal de perceptie van onveiligheid in de toekomst maar echt dalen als er maatregelen komen ter bevordering van de materiële en sociale kwaliteit van de buurten, de organisatie van een breed aanbod aan bijscholingsmogelijkheden, het verkleinen van de financiële onzekerheid van de zwaksten in onze samenleving, het aanbod aan betaalbare woningen in verzorgde buurten en de bestrijding van criminaliteit. Het is duidelijk dat dit vanuit het beleid een bijzondere aandacht vraagt voor (de achtergestelde buurten van) de steden.

BRONNEN

- Elchardus, M., Smits, W. (2003). *Bedreigd, Kwetsbaar en Hulpeloos: Onveiligheidsgevoel in Vlaanderen – 1998-2002*. In: Vlaanderen Gepeild (pp. 99-136). Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- *Politieke criminaliteitsstatistieken* (1997, 2000 & 2001). Federale Politie.

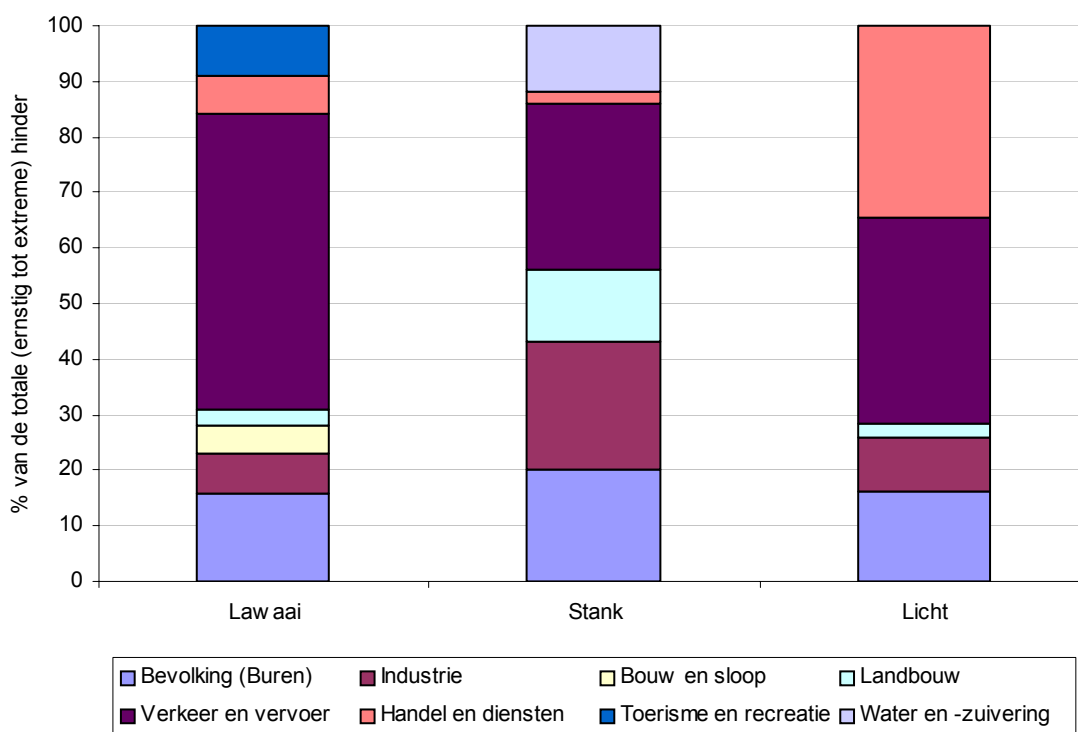
THESE 3: HINDER HEEFT VELE VORMEN EN VELE OORZAKEN

PROBLEEMSTELLING

Oorzaken van hinder en hun aandeel

Bij het opdelen van de hinderbronnen naar sector valt onmiddellijk op dat één sector voor alle hindercategorieën de grootste veroorzaker is. Meer dan de helft van de geluidshinder (53%) wordt veroorzaakt door verkeer en vervoer, voor geurhinder is ongeveer een derde (30%) ervan toe te schrijven aan het verkeer en vervoer, en ruim een derde (37%) van de lichthinder komt eveneens op rekening van deze sector (figuur 9.3-1).

Figuur 9.3-1 Aandeel hinder

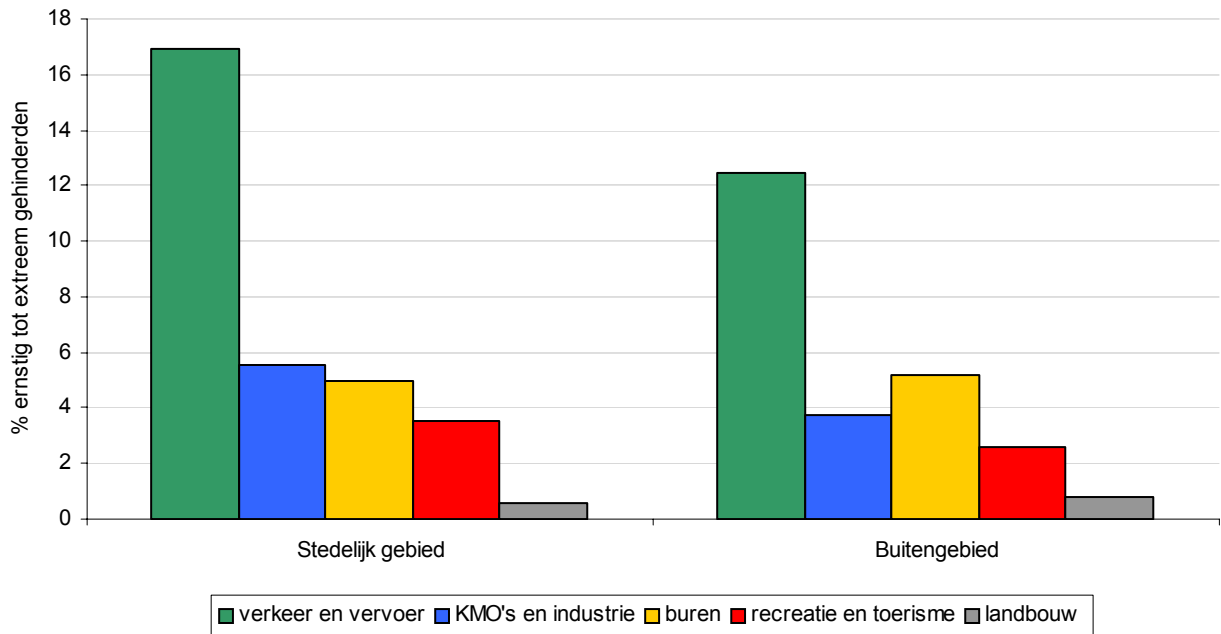
Bron: VMM – MIRA-T 2002.

Geluidshinder

Reeds bij lage geluidsniveaus stelt men verstoring van slaap, communicatie en intellectuele activiteit vast en veroorzaakt geluid algemene hinder. De kans op hart- en vaatziekten neemt bij dagelijkse blootstelling (vooral 's nachts) aan een hoog niveau van omgevingsgeluid enigszins toe.

Meer dan een zesde (16,9%) van de Vlamingen ondervindt ernstige tot extreme geluidshinder van verkeer in stedelijk gebied. In het buitengebied is dit slechts een op acht (12,4%) (figuur 9.3-2).

Figuur 9.3-2 Ernstige tot extreme geluidshinder, naar sector en gebied, in %

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Het percentage van de bevolking in Vlaanderen dat blootgesteld is aan geluidsdrukniveaus (L_{Aeq}) boven de 65 dB(A) overdag aan de gevel van de woning ten gevolge van wegverkeer, wordt bepaald op basis van metingen nabij steekproefsgewijs gekozen woningen. De indicatorwaarden voor 1996 en 2001 zijn samen met het energetisch gemiddelde van alle gemeten geluidsniveaus en een schatting van het Europees gemiddelde, weergegeven in tabel 9.3-1.

Tabel 9.3-1 Blootstelling wegverkeergeluid

	1996	2000	MLTD	EU*
% blootgesteld aan ($L_{Aeq, dag} > 65$ dB(A))	27% (+- 3)	30% (+- 3)	20%	13-20%
Gemiddelde $L_{Aeq, dag} > 65$ dB(A)	59,5 (+- 0,6)	59,5 (+- 0,6)		

*EEA,1999,Groenboek EC,1996 Meetmethoden in verschillende landen van de EU zijn vooralsnog niet uniform.

Bron: INTEC, RUG, 2001.

De indicator vertoont een significant negatieve trend. Dit komt bovenop de reeds bedroevende situatie ten opzichte van andere landen van de EU, en is het gevolg van het dichte wegennet in Vlaanderen in combinatie met de populariteit van lintbebouwing.

Het gemiddelde geluidsniveau aan de gevel van de inwoner van Vlaanderen illustreert de onderliggende evolutie. De ogenblikkelijke verkeersintensiteit geteld tijdens de geluidsmeting, is tussen 1996 en 2001 gemiddeld met iets minder dan 1 dB gestegen, maar een gemiddelde daling van de emissie per voertuig heeft deze stijging gecompenseerd.

Een proportioneel iets sterkere groei van de verkeersintensiteit, maar vooral een groei van het aandeel vrachtwagens op de drukste wegen, verklaart de toename van het percentage van de bevolking blootgesteld aan LAeq hoger dan 65 dB(A).

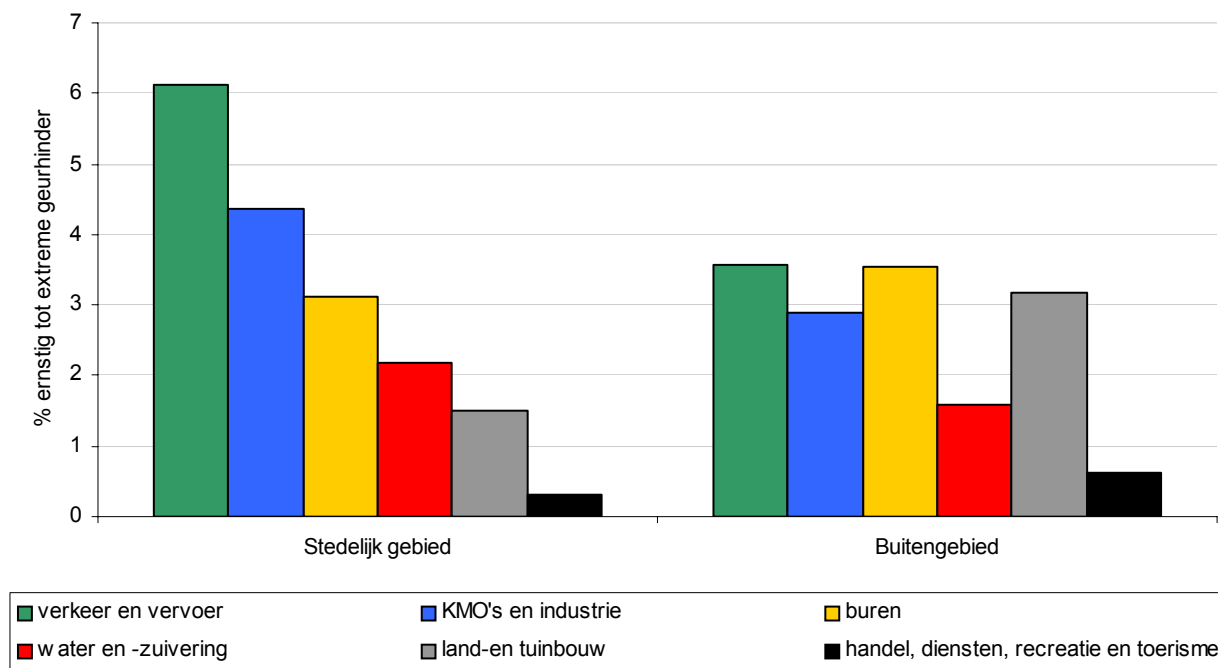
Samenvattend kan gesteld worden dat bij een gelijkblijvende vraag naar transport, een aantal milderende maatregelen mogelijk zijn om de emissie te verlagen met de huidige stand van de techniek, maar dat grote emissiereducties (meer dan 10 dBA) slechts te verwachten zijn wanneer technologische alternatieven met marginale bijkomende kost voor de gebruiker of de samenleving, ter beschikking komen.

Geurhinder

Geurwaarneming is een complex fenomeen, gebaseerd op een reeks opeenvolgende stappen van informatieoverdracht tussen verschillende anatomische locaties. Detectiedrempels kunnen van individu tot individu sterk verschillen, maar ook individuele drempels kunnen in de tijd (bvb. met de leeftijd) variëren. In het algemeen is de mens in staat erg lage concentraties (ppb-niveau) van welbepaalde componenten waar te nemen. De grote gevoeligheid van het reukzintuig maakt het volledig verbannen van geurhinder bijna onmogelijk.

De reactie van een individu op de waarneming van geur (= *hindergevoel*) is afhankelijk van factoren zoals de intensiteit van de geur, de aard van de geur (bvb. zoete geur), het hedonisch karakter (aangenaam – onaangenaam) en een aantal psychologische factoren (bvb. ervaring, houding t.o.v. de bron). Wanneer de intensiteit en de frequentie van een onaangename geurwaarneming stijgen, treedt eerst het individuele hindergevoel op. Het collectief hindergevoel treedt op wanneer binnen een leefgemeenschap een zekere fractie van de bevolking zich gehinderd voelt en zich gezamenlijk tegenover het probleem opstelt.

Figuur 9.3-3 Ernstige tot extreme geurhinder naar sector en gebied, in %

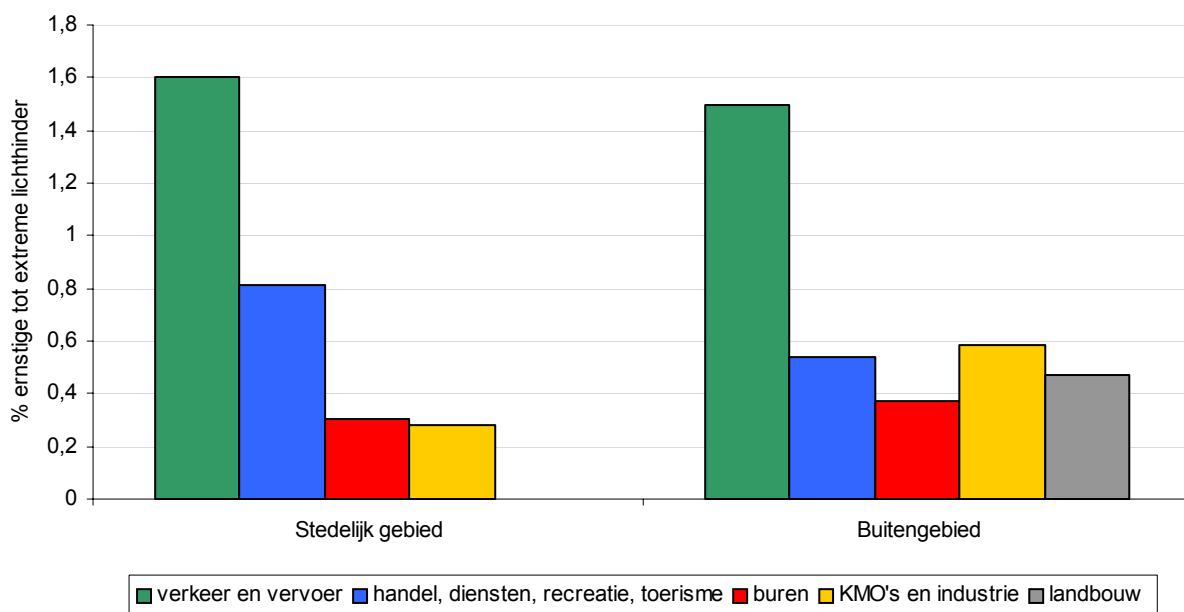

Bron: SLO-0, bewerking APS.

Lichthinder

Voor handel en diensten wordt lichtreclame vermeld (0,6%) als belangrijkste bron, gevolgd door uitstalramen (0,1%). Voor verkeer en vervoer wordt voor verlichting van gemeente- en gewestwegen (0,9%) gekozen boven autosnelwegen (0,5%). Voor industrie is het hinder van verlichting van industrieterreinen (0,3%), en voor bevolking hinder van verlichting van tuinen en opritten (0,4%).

Figuur 9.3-4 Ernstige tot extreme lichthinder naar sector en gebied, in %

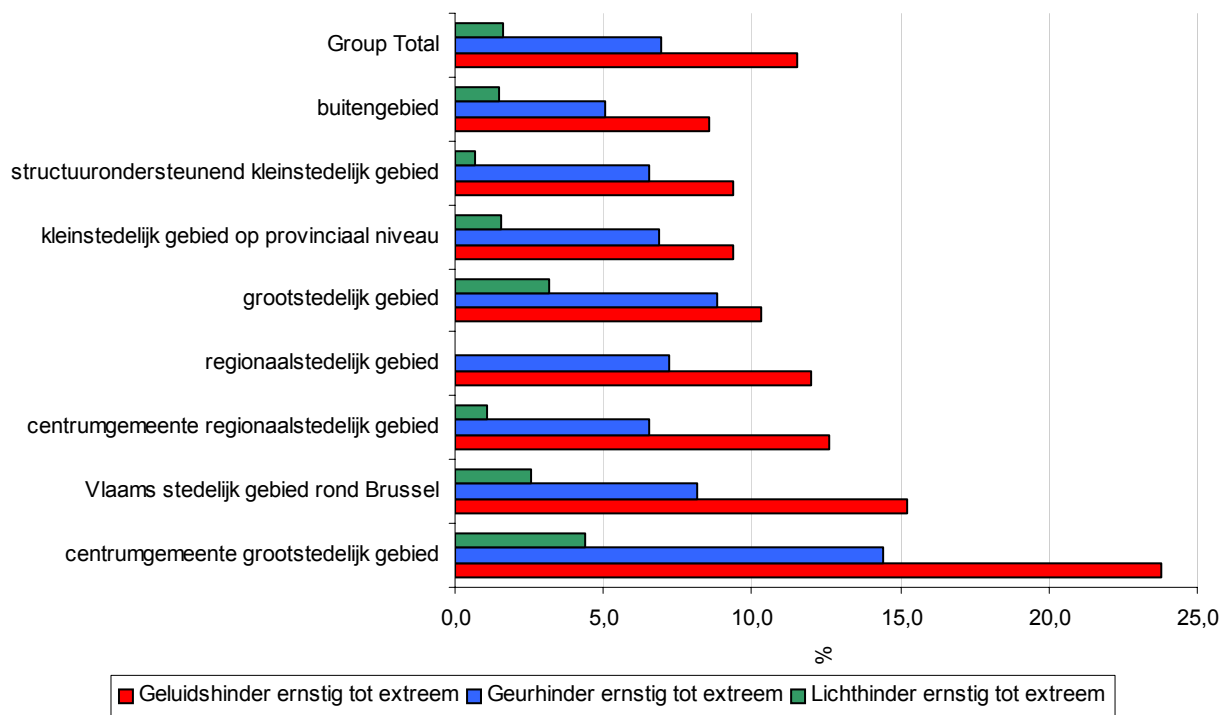

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Stedelijk versus buitengebied

Centrumgemeenten van grootstedelijk gebied blijkt voor alle soorten hinder veruit het slechtst te scoren. De minste hinder is te vinden in het buitengebied, structuurondersteunend kleinstedelijk gebied en kleinstedelijk gebied op provinciaal niveau. Het Vlaams stedelijk gebied rond Brussel heeft dan weer vooral te kampen met geluidshinder, terwijl grootstedelijk gebied het meeste hinder van licht en geur ondervindt.

Figuur 9.3-5 Hinder naar RSV-code

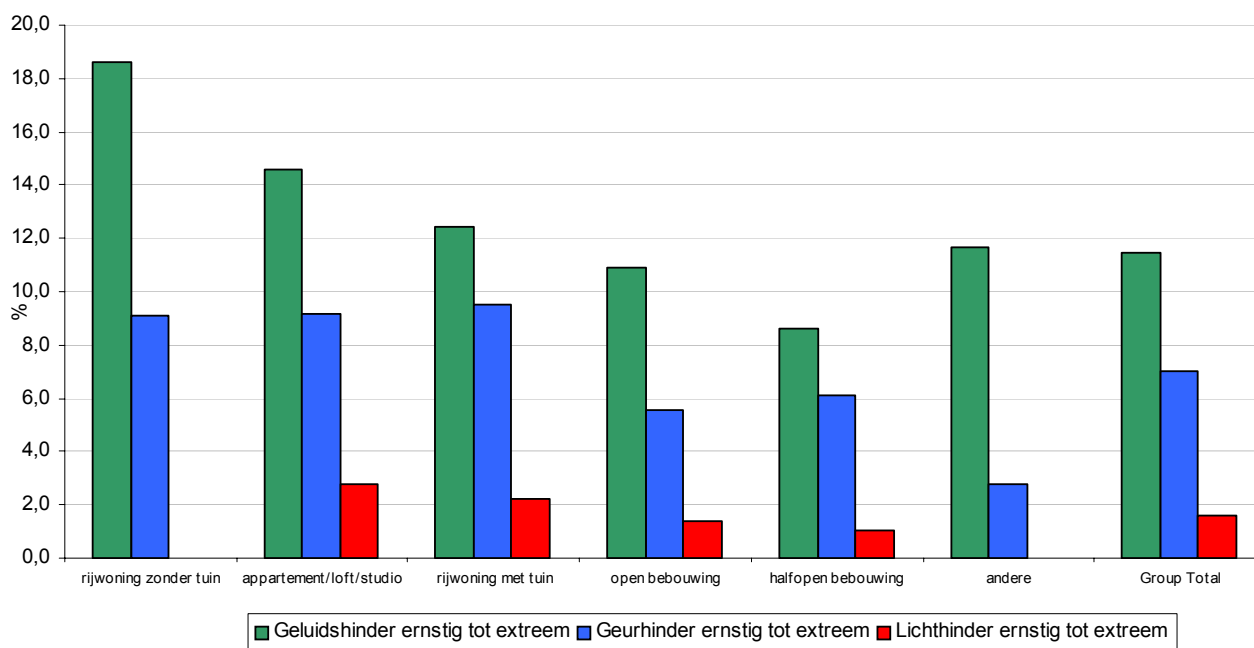

Bron: SLO-0; bewerking APS.

Hinder volgens woningtype

Tot slot speelt ook het type woning een belangrijke rol bij de hinderbeleving. Zo blijkt dat appartement, loft of studio kwetsbare woningtypes zijn voor alle soorten hinder, terwijl rijwoningen zonder tuin het meest af te rekenen hebben met geluidshinder. Voor geurhinder zijn rijwoningen met tuin het meest vatbaar.

Figuur 9.3-6 Hinder naar type woning

Bron: SLO-0; bewerking APS.

BRONNEN

- AMINAL. *Schriftelijk Leefomgevingonderzoek*. Referentiemeting begin 2001. Eindrapport juni 2001.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2002). *MIRA-T 2002*. Milieu- en natuurrapport Vlaanderen: Thema's. www.milieurapport.be
- Vlaamse Milieumaatschappij. *MIRA* (2002). Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.7 | Lawaai. Botteldooren, D., van Walsum, E., Tieleman, B. www.milieurapport.be
- Vlaamse Milieumaatschappij. *MIRA* (2002). Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.8 | Stank. Van Langenhove, H., De Roo, K., Overloop, S. www.milieurapport.be
- Vlaamse Milieumaatschappij. *MIRA* (2002). Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.9 | Lichthinder. Van Tichelen P., Stalpaert L. www.milieurapport.be
- Vlaamse Milieumaatschappij. *MIRA* (2002) Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen. Achtergronddocument 2002, 2.24 | Stedelijk milieu. Deraedt, B., Bossuyt, M. www.milieurapport.be

PROBLEEMSTELLING

Samenhang tussen milieu en gezondheid

Gezondheid wordt door de Wereldgezondheidsorganisatie gedefinieerd als een toestand van volledig fysiek, mentaal en sociaal welbevinden en niet alleen maar als de afwezigheid van ziekte of gebrek. De menselijke gezondheid is afhankelijk van tal van factoren zoals bijvoorbeeld ziekte, voeding en lichaamsbeweging. Ook de leefomgeving is van groot belang. Het milieu waarin de mens leeft, werkt en zich ontspant, is een bepalende factor voor de gezondheid en het welzijn. Kortom: "Een gezonde geest in een gezond lichaam,... in een gezonde leefomgeving!".

Tal van internationale studies tonen aan dat de manier waarop we omspringen met ons milieu, effecten heeft op onze gezondheid. De ecologische relatie tussen de mens en zijn milieu is in deze moderne tijden zodanig verstoord dat de menselijke gezondheid hieronder te lijden heeft. Ook in Vlaanderen kan gezondheidsverlies gedeeltelijk toegeschreven worden aan milieufactoren. Hierbij valt te denken aan de invloed van verontreinigingen in de compartimenten lucht, water en bodem, de invloed van geluidshinder, de invloed van ioniserende straling. Een aantal voorbeelden uit de maatschappelijke beleidsnota 'Milieu en gezondheid' (2000-2002) tonen de ernst van de situatie aan.

- 75-80% van de kankers in de geïndustrialiseerde wereld is te wijten aan externe factoren, waaronder milieufactoren. Er is een stijgende incidentie van milieugerelateerde kankers (bloedkankers, longkanker, borstkanker, prostaatkanker, enz.). Bloedkanker waaronder leukemie komt ook op steeds jongere leeftijd voor. Er was een toename met 40% van de huidkankers tussen 1974 en 1994.
- In de periode 1992-1997 is in het centrum van Antwerpen de prevalentie van astma bij volwassenen met ongeveer 30% gestegen. Astma en andere aandoeningen van de luchtwegen (hoesten, reutelen, enz.) komen ook meer en meer voor bij (jonge) kinderen, zelfs bij baby's.
- Volgens een extrapolatie van een buitenlandse studie vallen er in ons land jaarlijks 6.000 doden ten gevolge van luchtverontreiniging. Voor de helft hiervan is het verkeer verantwoordelijk.
- Zowat 15% van alle paren heeft momenteel een vruchtbaarheidsprobleem. Dat is tweemaal zoveel als twintig jaar geleden. In dezelfde periode is het percentage mannen met een spermakwaliteit die als 'zo goed als onvruchtbaar' moet worden beschouwd, gestegen van 1,6 naar 9%.
- Op tien jaar tijd is er een duidelijke toename van het aantal gevallen van het chronisch vermoeidheidssyndroom (CVS) (van 13.000 in 1990 tot ongeveer 40.000 nu). Er zijn ook hot spots die overeenstemmen met plaatsen met verhoogde verontreiniging (zware metalen, pentachloorfenol, enz.).

De mate waarin het milieu onze gezondheid beïnvloedt, is nog onduidelijk. Van verschillende milieufactoren zijn de gezondheidseffecten moeilijk te kwantificeren. Tevens is er sprake van (nieuwe) milieufactoren die mogelijk gezondheidseffecten kunnen veroorzaken, maar waarvan de oorzaak-effect-relaties onbekend zijn (bvb. Genetisch Gemanipuleerde Organismen). Ook het cumulatieve effect van gezondheidsbelastende milieufactoren is een onderwerp waarrond veel onzekerheid bestaat. Tenslotte is de beleving van de relatie tussen milieufactoren en gezondheidseffecten door de burger een niet te verwaarlozen aspect in het optreden van ongewenste gezondheidseffecten (VROM & VWS 2001).

Blootstellingroutes van milieu naar mens

De verschillende routes via welke de milieufactoren hun invloed op de gezondheid uitoefenen zijn de volgende (<http://www.wvc.vlaanderen.be/gezondmilieu/>).

- *Compartiment water:* voor onze basisbehoeften (drinken, wassen en koken) hebben we dagelijks ongeveer vijf liter water nodig. Om in een aanvaardbare kwaliteit van leven en een goede volksgezondheid te voorzien is er dagelijks ongeveer 80 liter water per persoon nodig, bvb. voor hygiëne en afvalverwerking. De chemische en biologische kwaliteit van (drink)water is daarbij van essentieel belang voor de gezondheid. Naast ziekteverwekkende micro-organismen kunnen stoffen zoals lood en andere zware metalen, nitraat, nitriet en bestrijdingsmiddelen verantwoordelijk zijn voor ziekte wanneer ze in te grote mate in drinkwater aanwezig zijn.
- *Compartiment lucht:* lucht is het levensnoodzakelijke zuurstofrijke gasmengsel dat ons omringt en zonder het welke we slechts enkele minuten kunnen overleven. Lucht kan evenwel ook drager zijn van talrijke ongewenste stoffen die onze gezondheid kunnen bedreigen. Deze pollutanten kunnen zowel gasvormig zijn als voorkomen onder de vorm van fijne deeltjes. Ter hoogte van onze ademhalingswegen is er over een zeer grote oppervlakte intens contact tussen de ingeademde lucht en ons lichaam. Op die wijze kunnen pollutanten lokaal hun schadelijke werking uitoefenen of opgenomen worden in ons lichaam en ook op andere plaatsen dan de ademhalingswegen voor problemen zorgen.
- *Compartiment bodem:* via diverse wegen heeft de samenstelling van de bodem een mogelijke weerslag op de gezondheid van de mensen die erop leven. Zowel natuurlijk in de bodem aanwezige componenten als pollutanten die er door de mens zijn ingebracht, spelen daarbij een rol. Vooral kinderen maar ook volwassenen nemen via hand-mondbewegingen grotere of kleinere hoeveelheden bodem tot zich. Verder is er transfer van bepaalde elementen uit de bodem naar de voeding die er op geteeld wordt: planten nemen stoffen zoals onder meer sommige zware metalen op; diepgrazend vee doet dat eveneens. De samenstelling van de bodem beïnvloedt ook de kwaliteit van het grondwater dat later eventueel als drinkwater gebruikt wordt en ten slotte kunnen opwaaiende bodemdeeltjes een eventuele vervuiling dichterbij de mens brengen via bevuiling van woningen en de ademhaling.
- *Het binnenmilieu:* in de meeste huizen is de lucht meer vervuild dan de buitenlucht. Dat komt doordat er binnen allerlei verontreinigingen vrijkomen uit bouwmaterialen (formaldehyde en oplosmiddelen), uit installaties (een afvoerloze geiser of fornuis), uit voorwerpen (zoals een biobak of een kwikthermometer). Zelfs uit de bodem komt een ongezond gas in huis, namelijk radon. De mate van verontreiniging van de binnenlucht hangt af van de sterkte van die bronnen, maar ook van de verdunning van de verontreiniging. Die hangt af van de grootte van de binnenruimte en van de luchtverversing. De verschillen tussen buiten- en binnenmilieu worden steeds groter.
- *Voeding:* milieugevaarlijke stoffen dringen in kleinere of grotere mate door tot in de voedselketen. Meestal gebeurt dit door de "normale" aanwezigheid van contaminanten in lucht en bodem of door de bij de teelt gebruikte producten, soms ook door incidenten. De dioxinekippen hebben dit in het recente verleden duidelijk geïllustreerd.

Verspreiding van niet-methaan vluchtige organische stoffen (NMVOS)

Invloed op de gezondheid

Methaan is een vluchtige organische stof die vooral bijdraagt tot de klimaatverandering, maar voor de gezondheid van minder belang is. Daarom worden enkel de niet-methaan vluchtige organische stoffen in beschouwing genomen. In 2002 was in Vlaanderen 92% van de NMVOS-emissies van antropogene oorsprong. De ademhaling is de belangrijkste blootstellingweg. Enkele NMVOS, voornamelijk van industriële oorsprong, veroorzaken

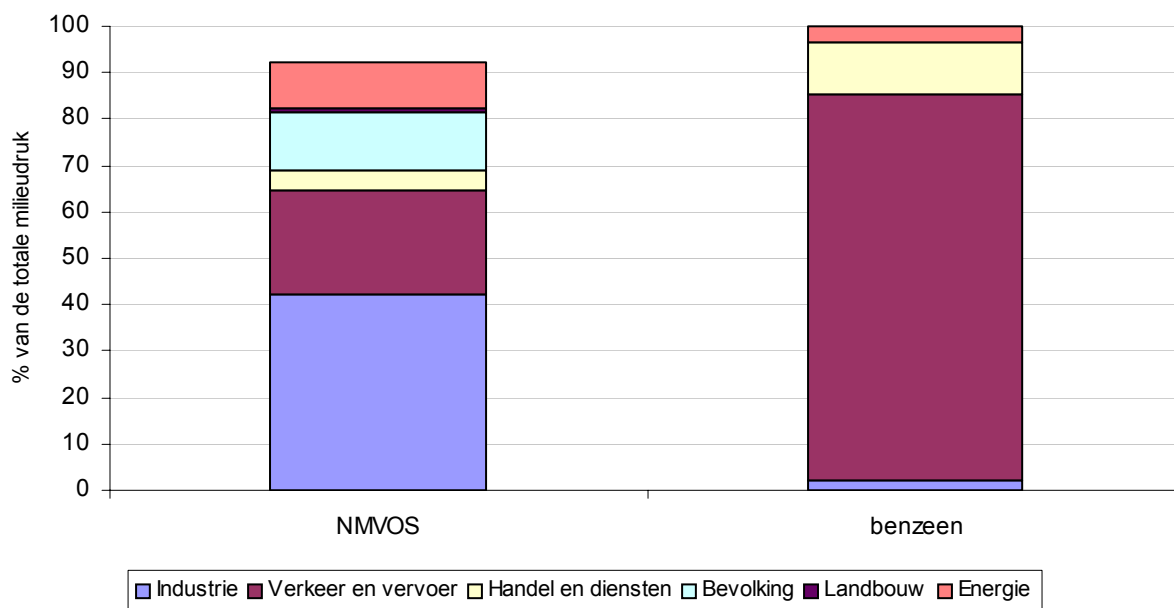
geurhinder. De meeste NMVOS geven aanleiding tot de vorming van schadelijke producten door de belangrijke rol die ze spelen in de fotochemische processen en bij de vorming van ozon. Voor de mens zijn vooral de kankerverwekkende eigenschappen van een aantal NMVOS belangrijk. Benzeen, 1,3-butadieen en vinylchloride zijn gekende carcinogenen waarvoor geen veilige drempelwaarde bestaat.

Evolutie van de emissies

De algemene trend is dalend. De totale emissie van NMVOS (figuur 9.4-1) daalt sinds 1993, maar ligt nog steeds ver boven de middellangetermijndoelstelling (MLTD 2010) van 93,1 kton. In 2002 was de emissie van NMVOS nog 166 kton (voorlopige cijfers). Om de MLTD te halen is dus een verdere daling van 43,5% van de NMVOS-emissies t.o.v. 2002 nodig.

De belangrijkste NMVOS-bronnen zijn 'industrie' en 'verkeer & vervoer' (figuur 9.4-1) met bijdragen van 42% en 22% in de NMVOS-emissies in 2002. Binnen de industrie zijn een groot aantal activiteiten betrokken bij de NMVOS-emissies. De voornaamste zijn de chemie, de grafische nijverheid en het industrieel verfgebruik bij diverse activiteiten. Bij de sector 'verkeer & vervoer' is het wegverkeer nagenoeg volledig verantwoordelijk voor de NMVOS-emissies. Ook de sector 'bevolking' levert een belangrijke bijdrage tot de emissies door het huishoudelijk gebruik van verven, lijmen, reinigingsproducten, enz. Bij de sector 'energie' zijn de NMVOS-emissies vooral afkomstig van petroleumraffinaderijen.

Figuur 9.4-1 Bijdrage van sectoren in emissie van NMVOS in 2002 (voorlopige data)

Bron: VMM, MIRA-T 2003.

Verspreiding van producten van onvolledige verbranding (POV)

Invloed op de gezondheid

Verbrandingsprocessen verlopen in de praktijk min of meer onvolledig. Dit gaat gepaard met de vorming van talrijke en diverse 'producten van onvolledige verbranding' (= POV). De voornaamste zijn CO, PAK's en dioxines vanwege hun toxiciteit en/of persistentie. Opname van CO door de mens gebeurt via inademing van met CO-verontreinigde lucht. PAK's en dioxines worden hoofdzakelijk opgenomen via de voeding. Verontreiniging van de voeding wordt echter voor een groot deel veroorzaakt door depositie vanuit de lucht op groenten, bodem en in het water.

- *CO of koolstofmonoxide* werkt in op het zenuwstelsel en hoge concentraties leiden tot bloedveranderingen en zuurstofgebrek van organen.
- *PAK's (Polycyclische Aromatische Koolwaterstoffen)* zijn gekend voor hun kankerverwekkende eigenschappen. PAK's kunnen kankers doen ontstaan in het spijsverteringsstelsel en in de longen.
- *Dioxines* stapelen zich op in lichaamsvetten waardoor de lichaamsdosis stijgt met toenemende leeftijd. De blootstelling van de mens aan dioxines via de voeding bedraagt 90 tot 95% van de totale blootstelling. Dioxines kunnen nadelige effecten veroorzaken op verschillende systemen van het lichaam.

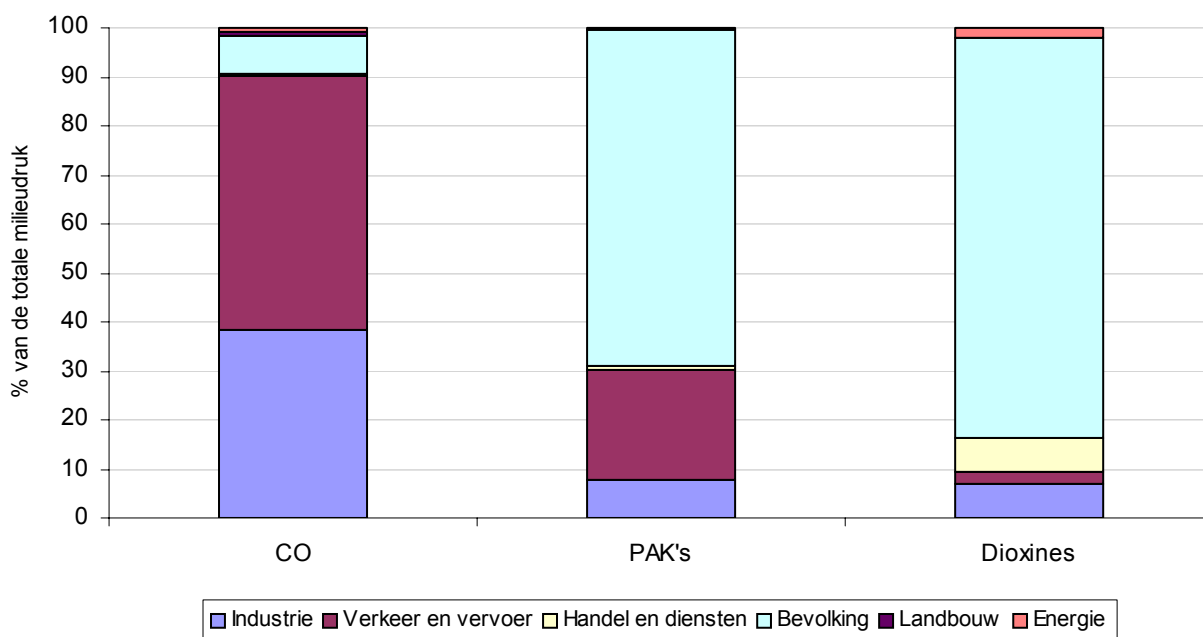
Evolutie van de emissies

In de periode 1990-1992 nam de CO-emissie toe van 789 kton tot 828 kton om vervolgens geleidelijk af te nemen tot 502 kton in 2002. Enkel in 1996 en in 2000 werden verhogingen ten opzichte van het voorgaande jaar waargenomen. De fluctuaties in de totale CO-emissie worden voor het overgrote deel veroorzaakt door het wegverkeer. De emissie door de sector 'bevolking' blijft voor de beschouwde periode praktisch onveranderd terwijl de industriële CO-emissie afneemt met 20% van 200.008 ton in 1990 tot 160.410 ton in 2001. De vermindering van de industriële CO-emissie met meer dan 25% in de periode 2000-2001, wordt in 2002 deels teniet gedaan door een toename met 31.504 ton. De fluctuaties worden in hoofdzaak veroorzaakt door de ijzer- en staal-, de non ferro-, metaalverwerkende nijverheid. In 2002 was 52% van de totale CO-uitstoot in Vlaanderen afkomstig van het wegverkeer, 38% van de industrie en 8% van de sector 'bevolking'. Landbouw, de combinatie van akkerbouw, veeteelt, glastuinbouw (open lucht) en visserij, leverde een bijdrage van 1% en 1% werd geleverd door de energiesector.

De totale PAK-daling in 2002 ten opzichte van 1990 bedraagt 42%. Vooral de houtverduurzaming, met name het gebruik van creosoot en carbolineum, speelde hierbij een belangrijke rol. Sinds 1993 werd de PAK-inhoud van beide producten drastisch verlaagd met een aanzienlijke PAK-emissiereductie tot gevolg. Bij de emissies van PAK's heeft de bevolking met 69% het grootste aandeel. Daarna volgt verkeer en vervoer met een aandeel van 23%. Tenslotte draagt ook de industrie nog bij tot de emissies met 8%.

De totale dioxine-emissie nam in de periode 1990-2002 af met 83,4% (van 523 g I-TEQ/j naar 87 g I-TEQ/j). Belangrijk is evenwel de bijdrage door de sector 'bevolking'. Uit een studie van VITO van maart 2001 (2001/IMS/R/059) werd op basis van een bevolkingsenquête in 2000 afgeleid dat de bijdrage vanwege de gebouwenverwarming 26 g I-TEQ/jaar was, terwijl het particulier verbranden van afval in tonnetjes en in open vuren goed was voor 45 g I-TEQ/jaar. Ook bij de dioxines heeft de sector 'bevolking' het grootste aandeel in de totale emissies. Hier neemt ze maar liefst 82% voor haar rekening. Handel en diensten zorgt voor 7% van de emissie, industrie ook nog eens voor 7% en ten slotte hebben verkeer & vervoer en energie elk een bijdrage van 2%.

Figuur 9.4-2 Bijdrage van sectoren in emissie van POV in 2002 (voorlopige cijfers voor CO)

Bron: VMM, MIRA-T 2003.

Verspreiding van zware metalen

Invloed op de gezondheid

Enkele zware metalen zoals lood en kwik zijn reeds lang bekende veroorzakers van toxicologische verschijnselen bij de mens en in de natuur. Dit gaf aanleiding tot het onderbrengen van zowat alle milieutoxicologische elementen bij de zware metalen, ook al zijn sommige van deze elementen niet echt zwaar of metallisch (bvb. arseen). Bepaalde zware metalen zijn in kleine concentraties onmisbaar voor het menselijk organisme (bvb. chroom, koper en zink), maar hoge concentraties zijn toxisch. Zware metalen zijn biologisch niet afbreekbaar, zodat de concentratie ervan slechts afneemt door fysische verwijdering. De meeste zware metalen zijn natuurlijk aanwezig in vrijwel alle bodems, en wel in gehalten afhankelijk van de mineralogische samenstelling van de bodems en van de optredende verweringsprocessen. Antropogene verspreiding van zware metalen in het milieu gebeurt vooral via lozing in de lucht en het oppervlaktewater, maar ook door direct contact met de bodem.

Tabel 9.4-1 Zware metalen met omschrijving van hun mogelijke schadelijke werking voor de mens

Naam	Symbol	Omschrijving van mogelijke schadelijke effecten
Arseen	As	long- en huidtumoren bij chronische vergiftiging; dikwijls fataal bij acute inname
Cadmium	Cd	acute longaantasting bij inademing; schade aan nieren en skelet; fataal bij chronische ingestie
Chroom	Cr	kankerverwekkend bij inademing van Cr-VI
Koper	Cu	acute long-leverschade bij inademing
Kwik	Hg	aantasting longen en zenuwstelsel bij inademing van elementair kwik; schade aan nieren en hersenen bij ingestie van vooral organische kwikverbindingen
Lood	Pb	schade aan maag en ingewanden; bloedarmoede; aantasting zenuwstelsel
Nikkel	Ni	allergie en irritaties bij huidcontact; kanker bij ingestie; astma bij inademing van carbonyl-nikkel
Platina	Pt	irritatie van de huid; contact-dermatitis bij chronische blootstelling; irritatie van de ademhaling bij inademing van stof
Zink	Zn	koorts bij acute inademing van metaaldamp

In tabel 9.4-1 worden 9 zware metalen opgesomd, samen met hun mogelijke schadelijke werking voor de mens. Met uitzondering van platina worden deze zware metalen door de Derde Noordzeeconferentie als prioritair beschouwd. Zware metalen worden in het biologisch milieu geaccumuleerd aangezien ze niet omgezet of afgebroken kunnen worden. De blootstelling van de bevolking hangt af van de opname van zware metalen via de voeding, het drinkwater en de omgevingslucht. Uit deze compartimenten komen metalen via diverse wegen in het voedsel en het drinkwater terecht. In de voedselketen kan ook concentratie en accumulatie optreden zoals bvb. Hg in vis. Een andere weg is de opname van zware metalen uit verontreinigde bodem door groenten.

Evolutie van de emissies

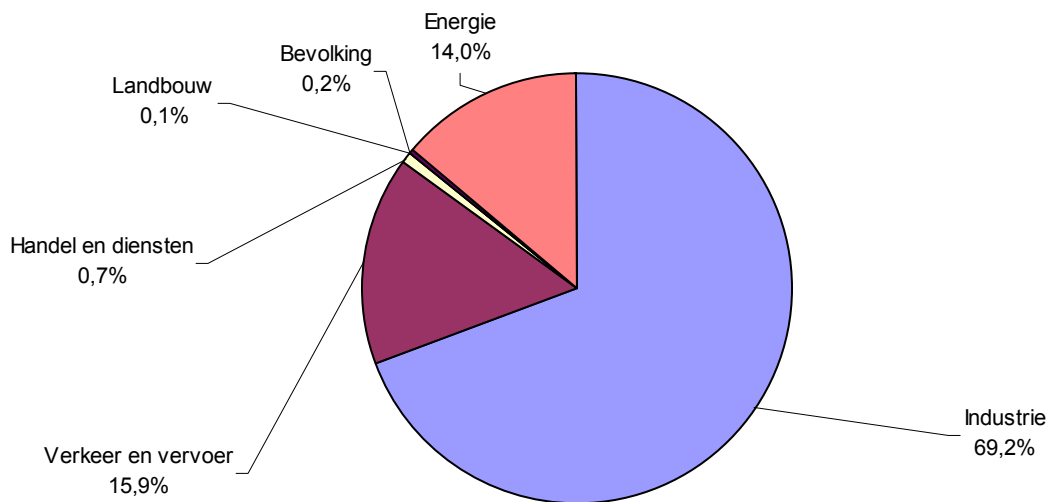
Bij de totale emissies van zware metalen in de *lucht*, voldoen de emissies van As, Cd, Cr en Pb aan de KTD (kortetermijndoelstellingen) van het milieubeleidsplan. Voor Cu, Hg, Ni en Zn werd de KTD niet gehaald. Cadmium en Pb zijn de enige metalen waarvoor nu reeds de MLTD (middellangetermijndoelstellingen) gehaald wordt. Bij de totale emissie naar het *oppervlaktewater* blijkt dat de vracht van de meeste metalen in oppervlaktewater een gestage dalende trend vertoont sedert 1985. De KTD wordt einde 2002 met uitzondering van Cu, Pb en Zn gerealiseerd voor alle zware metalen. Voor Cd en Cr wordt nu reeds aan de MLTD beantwoord. Mits enige inspanning is de MLTD voor As, Hg en Ni haalbaar. In dit kader mag niet uit het oog verloren worden dat er een relatief grote onzekerheid bestaat betreffende de omvang van de diffuse emissies.

De in tabel 9.4-1 aangehaalde zware metalen worden aangewend in de woningbouw (dakgoten, dakbedekking, waterleiding, glasramen), in het verkeer voor de vervaardiging van voertuigen (verzinking van koetswerken, batterijen), in de energievoorziening voor het elektriciteitsnetwerk (kabels) en in de industrie (pigmenten, additieven). Het aandeel van de doelgroepen verschilt naargelang het metaal. Zo wordt koper afkomstig van de non-ferrosector voor 50% aangewend in de energievoorziening (elektriciteit en elektronica), voor 23% in de woningbouw, 21% in de industrie (engineering) en 6% in het vervoer.

Voor zink is het aandeel van de woningbouw 28%, het verkeer 45% (anticorrosie) en de industrie 22% (gieterijen en scheikunde). Ruim 67% van het lood wordt aangewend in de energievoorziening en 27% in de industrie (halfabrikaten, legeringen, additieven).

Figuur 9.4-3 geeft weer dat in 2001 de sector 'industrie' met 69% verantwoordelijk was voor het grootste gedeelte van de emissie van zware metalen. Daarop volgden 'landbouw' en 'energie' met respectievelijk 16% en 14%. De sector 'handel en diensten' droeg slechts voor 1% bij aan de totale emissie van zware metalen. De overige sectoren leverden nagenoeg geen bijdrage.

Figuur 9.4-3 Bijdrage van sectoren in emissie van zware metalen in 2001

Bron: VMM.

Verspreiding van bestrijdingsmiddelen

Invloed op de gezondheid

Bestrijdingsmiddelen, ook pesticiden genoemd, zijn chemische of natuurlijke stoffen die gebruikt worden voor de bestrijding van allerlei ongewenste aantastingen (plagen, ziekten, onkruiden) van planten, dieren en materialen. Alhoewel de landbouw een belangrijk aandeel heeft in de uitstoot van de bestrijdingsmiddelen, gebruiken ook de huishoudens, de industrie en de overheid belangrijke hoeveelheden. Bestrijdingsmiddelen zijn de enige stoffen die geproduceerd worden om in het milieu te brengen en om daar gewild en gepland een zeker toxisch effect te veroorzaken bij de doelorganismen. Bestrijdingsmiddelen kunnen echter ook nadelige effecten hebben voor het milieu door hun toxische invloed op niet-doelorganismen (zoals mens, planten, insecten en aquatisch leven) door verontreiniging van oppervlaktewater, grondwater, waterbodems en bodems en door accumulatie in de voedselketen (bio-accumulatie). Bestrijdingsmiddelen hebben per definitie een acute biologisch actieve werking, maar kunnen een brede waaier van chronische effecten veroorzaken bij niet-doel organismen. Vooral bij gebruikers van bestrijdingsmiddelen (loonsproeiers, land- en tuinbouwers,...) is er een reëel blootstellingsrisico. Onoordeelkundige toepassingen zorgen soms ook voor problemen bij de lokale bevolking (bvb. vernevelingtoepassingen in de fruitteelt). Er kunnen onrechtstreekse toxische invloeden

optreden door de orale opname van bestrijdingsmiddelenresidu's via de voeding en het drinkwater en door contact met behandeld hout en textiel.

Het epidemiologisch onderzoek in Vlaanderen is niet ver genoeg gevorderd om verbanden tussen blootstelling aan milieuverspreide bestrijdingsmiddelenresidu's en volksgezondheid aan te tonen. Effecten van lage concentraties en van chronische blootstelling zijn momenteel nog niet in voldoende mate duidelijk. Als mogelijke effecten op gezondheid kunnen afgebakend worden (MIRA-S 2000):

- hormoonverstorende werking: de aantasting van de fertiliteit is één van de mogelijke gevolgen van de hormoonverstorende werking van bestrijdingsmiddelen en andere chemische stoffen;
- de toename van de ziekte van Parkinson in rurale en geïndustrialiseerde omgeving wordt vaak toegeschreven aan de aanwezigheid van bestrijdingsmiddelen (MIRA-S 2000).

Bestrijdingsmiddelen worden teruggevonden in de compartimenten lucht, water en bodem. De meest courante toepassingswijze van bestrijdingsmiddelen gebeurt door het verspuiten van in water verdeelde formuleringen over het gewas of de bodem, waarbij de lucht als voornaamste transportmedium dienst doet. Het product mist hierdoor voor een deel zijn doel en wordt een milieubelastende stof. Er wordt aangenomen dat bij bestrijdingsmiddelenbehandelingen op planten meer dan 80% uiteindelijk niet op de bedoelde plaats, zoals het bladoppervlak, terechtkomt en dus eigenlijk niet effectief is. In vele opzichten vormt de contaminatie van het hydrologisch systeem het grootste risico voor de nadelige effecten van bestrijdingsmiddelen. Water is één van de belangrijkste emissieroutes waarlangs bestrijdingsmiddelen zich in de verschillende milieucompartimenten (bodem, water, lucht, sediment, zwevende stof en water- en bodemleven) verspreiden.

Evolutie van het gebruik van bestrijdingsmiddelen

Het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, in massa uitgedrukt, daalde in 2001 met 18% ten opzichte van 1990. De druk op het waterleven, ten gevolge van dit gebruik, wordt geschat door Σ Seq, de som van de jaarlijkse verspreidingsequivalenten. Deze weegt het gebruikte volume op ecotoxiciteit en verblijftijd in het milieu. Deze kende ten opzichte van 1990 een daling van 19%. Het Mina-plan 3 (2002-2007) stelt 50% reductie van Σ Seq voorop tegen 2005.

De waarde van de plantaardige productie is in de periode 1990-2000 met 34% gestegen. Er bestaat dus een absolute ontkoppeling tussen de output en de input, zowel van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen als de druk op het waterleven ervan. De positieve evolutie van de eco-efficiëntie van de plantaardige productie wordt beïnvloed door een aantal positieve ontwikkelingen in de sector. De belangrijkste is het langzaam maar zeker dalende middelengebruik, o.a. door de opkomst van lager te doseren actieve stoffen en van geïntegreerde en biologische bestrijding. Van de meest schadelijke producten zijn de erkenningen de laatste jaren ingetrokken of beperkt. Ten slotte worden ook steeds vaker selectieve middelen gebruikt die de niet-doelorganismen sparen.

Zwevend stof

Invloed op de gezondheid

Zwevend stof is een mengsel van afzonderlijke deeltjes (vloeibare of vaste), met uiteenlopende samenstellingen en afmetingen.³

Zwevend stof kan belangrijke gezondheidseffecten veroorzaken en dit zowel afzonderlijk als in combinatie met andere pollutanten (synergisme). Momenteel wordt zwevend stof gezien als één van de belangrijkste luchtverontreinigende stoffen die leiden tot nadelige gezondheidseffecten. Zulke gezondheidseffecten treden zowel op bij kortstondige blootstelling aan verhoogde concentraties als bij een chronische blootstelling aan lage concentraties. De kleinere deeltjes dringen het diepst door in de longen. Zo kan PM10-stof door mechanische en toxische inwerking de slijmafvoer in de luchtwegen verstoren, ademhalingsklachten uitlokken en de gevoeligheid voor luchtweginfecties verhogen.

Onder meer de aanwezigheid van polycyclische aromatische koolwaterstoffen (PAK's) in sommige stofdeeltjes bevordert de ontwikkeling van longkanker. Andere toxische bestanddelen van stof kunnen zich na afzetting in de longen nog verder in het (menselijk) lichaam verspreiden via de bloedbaan of het lymfestelsel. Er zijn verbanden aangetoond tussen de aanwezigheid van stofdeeltjes (PM10, PM2,5, zwarte rook) in omgevingslucht en *kortetermijngezondheidseffecten*. Bij korte episodes (24 uur) van luchtvervuiling worden bestaande gezondheidsproblemen zoals luchtweginfecties en astma ernstiger. Ook is er een consistent verband aangetoond tussen vervroegde sterfte door acute blootstelling aan zwevend stof (PM10, PM2,5 of BS). De gecombineerde risico's variëren van 0,4% tot 0,6% in West-Europese steden, over 0,5% in de grote 90 steden studie in de VS, tot 0,74% volgens de WGO voor een toename van 10 µg/m³ aan PM10. De associaties zijn significant. Naast de kortetermijneffecten zijn er ook gegevens over *chronische gezondheidseffecten*. De WGO maakt melding van een vermindering van, een toename van chronische luchtwegaandoeningen (bvb. bronchitis, emfyseem astma) en een verminderde levensverwachting (WGO, 2000). Het aantal verloren levensjaren varieert tussen 1 en 3 jaar per persoon.

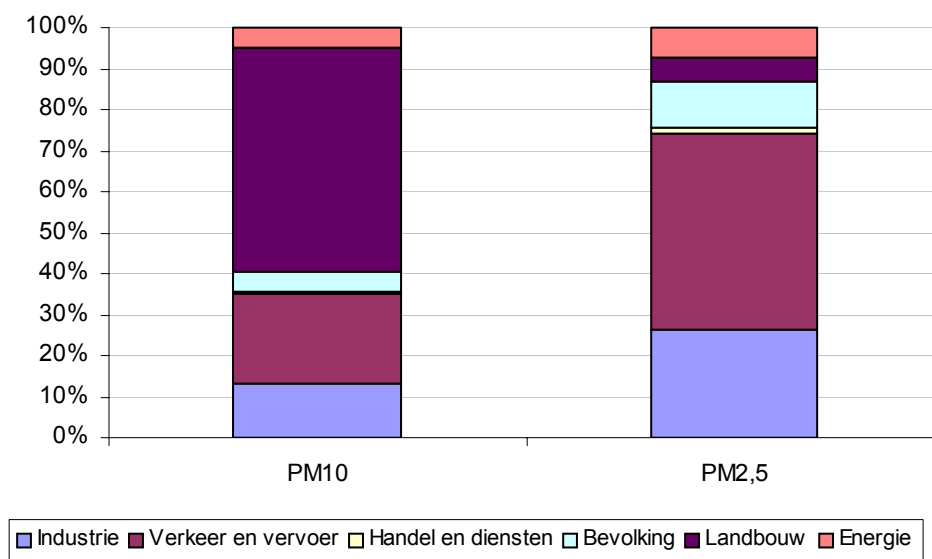
Evolutie van de emissies

De daling van de PM10-emissie in 2002 ten opzichte van 1995 is voornamelijk te danken aan de maatregelen genomen door de industrie en de energiesector. Ondanks een toenemend energiegebruik is de PM10-emissie gedaald door het implementeren van nieuwe technologie en het gebruik van schonere brandstoffen. Maar in 2002 is er terug sprake van een lichte stijging van de PM10-emissie van industrie, energie en landbouw & visserij ten opzichte van 2001. Enkel de PM10-emissie van verkeer & vervoer is nog licht gedaald. Landbouw & visserij is de belangrijkste bron van PM10-emissie. Deze bestaan hoofdzakelijk uit het stof dat opwaait bij bewerking van de landbouwgronden. Deze onzekere bron van emissie is waarschijnlijk minder belangrijk vanuit het gezondheidsoogpunt. Door het strenge beleid inzake de emissies door afvalverbranding zijn deze van de sector 'handel & diensten' sterk afgenomen tussen 1995 en 2000, en nadien ook gestabiliseerd. Deze verlaging is het resultaat van de voortgezette inspanningen om de emissies van dioxines (gebonden aan zwevend stof) door deze installaties zoveel mogelijk te beperken en van de aangescherpte emissiegrenswaarden voor zwevend stof in VLAREM II.

³ De a.d. van een stofdeeltje is gelijk aan de diameter van een bolvormig deeltje dat in de omgevingslucht hetzelfde gedrag vertoont als dat stofdeeltje. PM10, PM2,5 en PM0,1 definieert men als de fractie van deeltjes met een a.d. kleiner dan respectievelijk 10, 2,5 en 0,1 µm.

Verkeer & vervoer is zonder meer de belangrijkste bron van PM_{2,5}. Ongeveer 48,3 % van de PM_{2,5} emissies is te wijten aan transport per vliegtuig, trein, binnenschip, auto of vrachtwagen. Bijna 80 % hiervan is ten gevolge van de uitlaatemissies van vrachtwagens en auto's. De afname van emissies bij goederentransport door vrachtwagens zet zich verder. Zoals voor PM₁₀ is de daling van PM_{2,5}-emissie in de sector 'energie' gestagneerd en in de sectoren 'industrie' en de 'landbouw & visserij' omgezet in een lichte stijging. De daling van emissies van verkeer is onder meer te wijten aan een verbeterde technologie in de jaren negentig. Vanaf 1999 werd ook de controle door de automobielininspecties van de emissies van dieselveertuigen verscherpt. Bovendien werden al enkele bescheiden maatregelen getroffen om het autogebruik duurder te maken en om het gebruik van de fiets en het openbaar vervoer fiscaal aan te moedigen. Figuur 9.4-4 geeft een sectoraal overzicht van de toestand in 2001.

Figuur 9.4-4 Aandeel van de sectoren in emissie van PM₁₀ en PM_{2,5}

Bron: VMM, MIRA-T 2003.

Fotochemische luchtverontreiniging

Invloed op de gezondheid

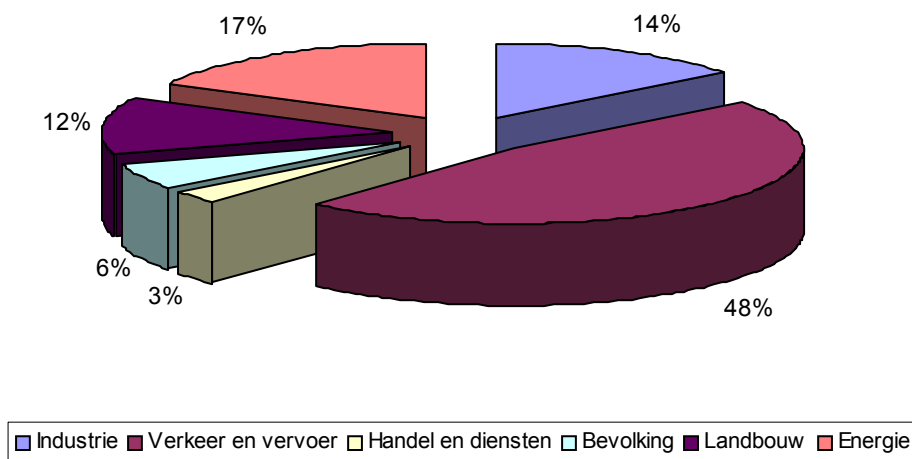
Fotochemische luchtverontreiniging is de verontreiniging van de omgevingslucht met chemische stoffen zoals ozon (O₃) en andere die een oxiderende werking hebben en daarom schadelijk zijn voor mensen, planten en materialen. Deze stoffen ontstaan in aanwezigheid van stikstofoxiden (NO_x) en niet-methaan vluchtige organische stoffen (NMVOS) onder invloed van zonlicht op warme dagen. Omdat de emissies van de precursoren NO_x en NMVOS primair verantwoordelijk zijn voor de productie van ozon, kunnen deze indicatoren ook als drukindicatoren gelden voor de fotochemische luchtverontreiniging. Kenmerkend voor ozon is dat de concentratie in de omgevingslucht niet recht evenredig is met de uitstoot van de precursoren. Zo kan in bepaalde streken (waaronder Vlaanderen) een vermindering van de uitstoot van NO_x in eerste instantie leiden tot een verhoging van de ozonniveaus. Dit wordt geïllustreerd door het 'ozonweekendeffect', waarbij wordt vastgesteld dat in het weekend - met minder uitstoot van NO_x door het verkeer - gemiddeld hogere ozonconcentraties optreden.

Enkelvoudige acute blootstelling aan ozon kan hoest, kortademigheid, longfunctievermindering, inflammatie en verhoogde luchtwegreactiviteit veroorzaken. Meestal wordt de longfunctie enkele uren na de blootstelling weer normaal. Klinische studies bij gezonde individuen hebben aangetoond dat ongeveer 20% van de personen extra gevoelig is voor ozon. Er bestaat over het algemeen een grote interindividuele variatie, maar toch lijken bij normale concentraties astmapatiënten niet erger te reageren dan gezonde personen. Bij hoge concentraties zijn astmapatiënten wel gevoeliger dan gezonde personen. Ozon lijkt ook in staat te zijn om de luchtwegen responsiever te maken bij gevoelige personen, door de allergeenconcentratie die nodig is om klinische effecten te veroorzaken, te verlagen. Blootstelling aan ozon (gemiddelde ozonconcentratie van $56 \mu\text{g}/\text{m}^3$) is ook geassocieerd met hospitalopname voor respiratoire aandoeningen bij ouderen. In Vlaanderen kunnen al gezondheidseffecten optreden bij de huidige omgevingsconcentraties. Gezien de verschillende respiratoire effecten die door acute blootstelling aan ozon kunnen geïnduceerd worden, zelfs bij gezonde personen, bestaat er ongerustheid over de rol die ozon zou kunnen spelen in de ontwikkeling van astma. Er zijn slechts enkele studies die dit hebben onderzocht en de resultaten zijn tegenstrijdig.

Evolutie van de emissies

Omdat de emissies van de precursoren NO_x en NMVOS primair verantwoordelijk zijn voor de productie van ozon, is de evolutie van deze emissies van belang bij het bepalen van het aandeel van de verschillende sectoren. De NMVOS werden al eerder besproken en daarom wordt hier enkel de precursor NO_x behandeld. De emissie van NO_x heeft sinds 1990 een lichte stijging gekend tot midden jaren negentig gevolgd door een lichte daling. De NO_x emissies bevonden zich in 2001 maar net onder het niveau van 1990. Figuur 9.4-5 toont dat verkeer & vervoer met 48 de grootste bijdrage levert aan de NO_x emissies. De drie volgende grote aandeelhouders zijn energie (17%), landbouw (12%) en industrie (14%). Ten slotte zijn bevolking en handel & diensten goed voor respectievelijk 6% en 3%.

Figuur 9.4-5 Aandeel van sectoren in NO_x emissies in 2001

Bron: VMM, MIRA.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

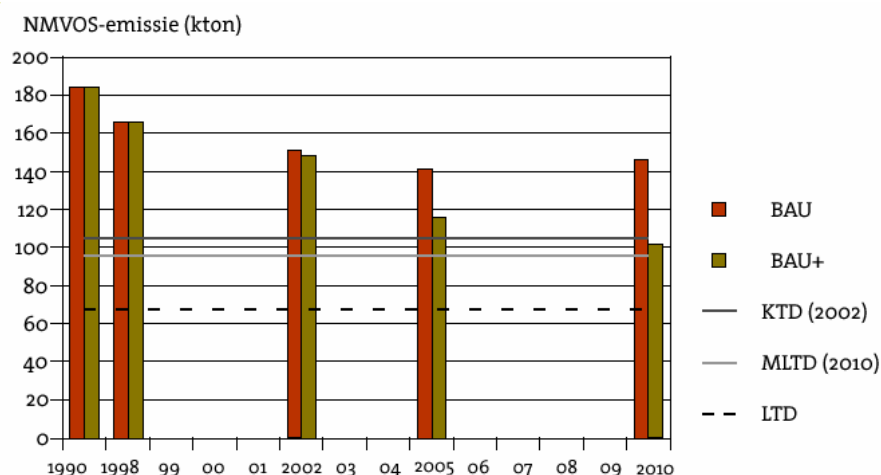
De toekomstverkenningen die hier gepresenteerd worden zijn gebaseerd op de scenario's van het MIRA-S 2000. Men onderscheidt drie milieubeleidsscenario's: BAU-, BAUplus en DO-scenario. De tijdshorizon is vastgelegd op 2010:

- het BAU-scenario ('Business As Usual') houdt rekening met het vastgelegde milieubeleid;
- het BAU+-scenario onderzoekt de effecten van extra maatregelen door de sectoren op het milieu. Het gaat vooral om technologische maatregelen, zoals bijvoorbeeld waterbestaande technieken of emissiearme stallen;
- in het DO-scenario ('Duurzame Ontwikkeling') wordt nog een stap verder gegaan. Het gaat hier voornamelijk om volumemaatregelen en de verwachte positieve effecten op het milieu. Voorbeelden van volumemaatregelen zijn: de afbouw van de veestapel, de verschuiving van privé-vervoer naar openbaar vervoer.

Niet-methaan vluchtige organische stoffen (NMVOS)

Om de milieu- en gezondheidsoverlast tot een aanvaardbaar niveau te brengen, moeten de Vlaamse NMVOS -emissies volgens Europese berekeningen dalen tot een plafond van 67,8 kton (-63% t.o.v.1990) (figuur 9.4-6).

Figuur 9.4-6 Scenario's inzake emissies van NMVOS

Tussen 1990 en 1998 daalden de emissies slechts met 10,2%. De maatregelen vervat in het Europese Auto-Oil Programma zullen vooral de uitstoot van het verkeer verder doen dalen. Dit komt omdat benzine- en dieselwagens stelselmatig een katalysator krijgen, de brandstofsamenstelling verbetert en efficiëntere testmethoden gebruikt worden. Ook damprecuperatiesystemen in tankstations doen de NMVOS -emissies dalen. De ambitieuze kortetermijndoelstelling (KTD) uit het MINA-plan 2 (nl. -43% in 2002 t.o.v. 1990) zal niet gehaald worden. Het BAU -scenario komt niet verder dan -19%. De middellangetermijndoelstelling (MLTD) uit het UNECE-Protocol van Göteborg voor de bestrijding van verzuring, eutrofiëring en troposferische ozon (-48,1% in 2010 t.o.v. 1990) wordt evenmin gehaald. Enkel door de algemene toepassing van de BBT en een sterk verminderd gebruik van solventhoudende producten zowel door de industrie als de bevolking komt deze MLTD binnen bereik.

Sinds 1994 daalt de benzeenconcentratie in de omgevingslucht zowel in de steden als daarbuiten. De Europese MLTD van $5 \mu\text{g}/\text{m}^3$ tegen 2010 is in landelijk Vlaanderen nu al bereikt, maar in steden wordt deze doelstelling nog regelmatig overschreden. Het EU-Auto-Oil Programma dat het benzeengehalte in benzine vanaf 2000 beperkt tot 1%, zal de benzeenconcentraties verder doen dalen. Ook door de geplande maatregelen bij de op- en overslag van benzine en bij tankstations (ter uitvoering van de Europese Solventrichtlijn), zullen de benzeenimmissies verder afnemen. Het is te verwachten dat in 2010 de Vlaamse steden geen overschrijdingen van de MLTD meer kennen. De Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) stelt als aanvaardbare benzeenconcentratie een jaargemiddelde van $0,17 \mu\text{g}/\text{m}^3$ voorop. Bij een levenslange blootstelling leidt dit tot één extra kankergeval per miljoen inwoners. Om deze streefwaarde te bereiken, zullen ook na 2010 nog bijkomende inspanningen noodzakelijk zijn.

Producten van onvolledige verbranding (POV)

De daling van de CO-emissies in het BAU- en BAU+-scenario (resp. -29% en -35%) zijn toe te schrijven aan maatregelen binnen de sector 'verkeer & vervoer'. Nochtans is deze daling onvoldoende om de doelstellingen (-50% in 2002 en -67% in 2010 telkens t.o.v. 1990) te halen. Hiervoor is het nodig dat de industrie, met de ijzer- en staalindustrie in het bijzonder, een grote inhaalbeweging realiseert. Tussen 1990 en 1998 daalde de PAK's-emissie in Vlaanderen met 35%. De belangrijkste bronnen blijven het verkeer (46%) en het asfalteren van wegen (26%). De KTD, gebaseerd op de Derde en Vierde Noordzeeconferentie, stelt tegen 2000 een doorgedreven reductie van 48,5% voorop t.o.v. 1990. Dit komt overeen met een emissieplafond van 191 ton. De emissiereducerende maatregelen van het BAU- en BAU+-scenario zijn echter onvoldoende om de effecten van de verwachte economische groei te compenseren. De industriële emissies stijgen dan ook met 13 à 17% in 2010 t.o.v. 1998.

De gemeten concentraties van B(a)P – tussen $0,20$ en $0,35 \text{ ng}/\text{m}^3$ – liggen nu reeds beneden de KTD van $1 \text{ ng}/\text{m}^3$ en de MLTD van $0,5 \text{ ng}/\text{m}^3$. De metingen overschrijden echter in aanzienlijke mate de LTD van $0,01 \text{ ng}/\text{m}^3$, die gekoppeld is aan een kankerrisico van één op een miljoen inwoners. Aan de huidige blootstellingsniveaus is dus nog steeds een gezondheidsrisico verbonden.

De depositie van dioxines vertoonde tussen 1990 en 2000 een aanzienlijke daling. De meest recente depositiemetingen van dioxines (april-mei 2000) tonen aan dat in bijna twee derden van de meetplaatsen de maandgemiddelde MLTD van $6,8 \text{ pg teq (toxicologisch equivalent)}/\text{m}^2\text{dag}$ reeds gehaald wordt. Plaatselijk blijven echter nog steeds knelpunten bestaan met deposities tot $49 \text{ pg teq}/\text{m}^2\text{dag}$. Daarmee behoort de dioxineblootstelling in Vlaanderen nog tot de hoogste ter wereld. Enkele industriële deelsectoren leverden reeds bijzondere inspanningen om hun dioxine-emissies te reduceren. De bijdrage van de huisvuilverbrandingsector nam af van 180 g teq in 1990 naar $1,6 \text{ g teq}$ in 1998 door drastische saneringsmaatregelen. Ook de verbranding van ziekenhuisafval werd grondig gereguleerd, wat resulteerde in een emissiedaling van $67,5 \text{ g teq}$ in 1990 naar $0,48 \text{ g teq}$ in 1998. In andere deelsectoren bleven de dioxine-emissies ongeveer constant of namen ze zelfs nog toe. De industrie vermindert in 2010 onder het BAU- en het BAU+-scenario de dioxine-uitstoot met respectievelijk 32,1% en 44,9% t.o.v. 1998. Om de doelstelling van maximaal 100 g teq /jaar in 2010 te halen, is het nodig ook de dioxinestroom van de gebouwenverwarming in te perken, bvb. door een betere brandertechnologie of meer energiezuinige processen. Elk verbrandingsproces is immers een mogelijke dioxinebron. Een nullozing naar lucht als duurzaamheidsdoelstelling is in de praktijk moeilijk te realiseren door het groot aantal niet-controleerbare bronnen.

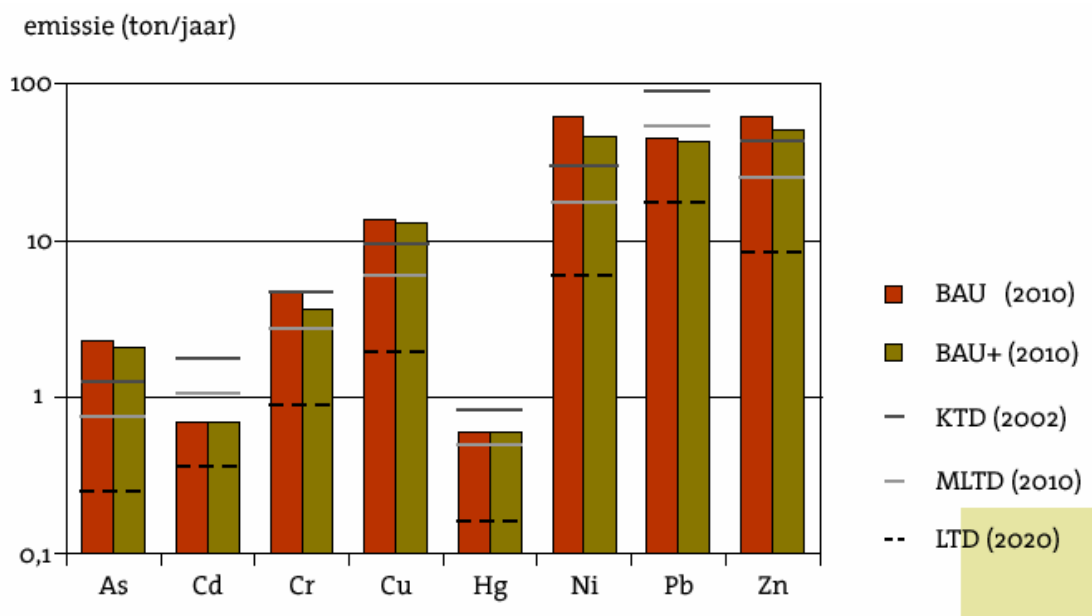
Zware metalen

Op As en Ni na, zal de KTD voor emissie naar de lucht (-50% in 2002 t.o.v. 1995) gehaald worden. Figuur 9.4-7 toont dat de voorgestelde MLTD (-70% in 2010 t.o.v. 1995) enkel zal bereikt worden voor Cd en Pb. Bijkomende maatregelen zijn nodig om de voorgestelde LTD (-90 % in 2020) dichterbij te brengen. De metingen van zware metalen in de omgevingslucht tonen een positiever beeld. Met uitzondering van de omgeving van enkele industriële puntbronnen, voldoen de meeste plaatsen in Vlaanderen reeds aan de MLTD (=richtwaarden van de WGO, na te streven tegen 2010).

Nikkel blijft echter een belangrijk probleem met een normoverschrijding op vrijwel alle plaatsen. Sinds 1985 daalt de totale emissie naar het oppervlaktewater van de meeste zware metalen. De grootste bijdrage komt van diffuse (en dus moeilijker beheersbare) bronnen (bvb. afspoeling van wegen, landbouw en corrosie van bouwmaterialen). Er konden geen scenario's berekend worden omdat er van verschillende doelgroepen (bvb. industrie) onvoldoende gegevens beschikbaar waren. Een kwalitatieve analyse toonde aan dat de door de auteurs voorgestelde emissiereductie van 50% in 2010 t.o.v. 1998 (MLTD) waarschijnlijk niet gehaald zal worden.

Grensoverschrijdende vuilvrachten dragen in een belangrijke mate bij tot de milieudruk op de Vlaamse waterlopen. Zo is 90% van de vuilvracht van Cd afkomstig van buiten Vlaanderen. Voor Zn is dit iets meer dan de helft en voor Cu is dit een derde. De basiskwaliteitsnorm voor Cd en Zn wordt regelmatig overschreden. Een verdere sanering van lokale (industriële) lozingen zou op middellangetermijn moeten volstaan om de basiskwaliteitsnorm te behalen. Nalevering van zware metalen uit historisch verontreinigde waterbodems kan het effect van de saneringen evenwel nadelig (blijven) beïnvloeden.

Figuur 9.4-7 Scenario's inzake emissie van zware metalen

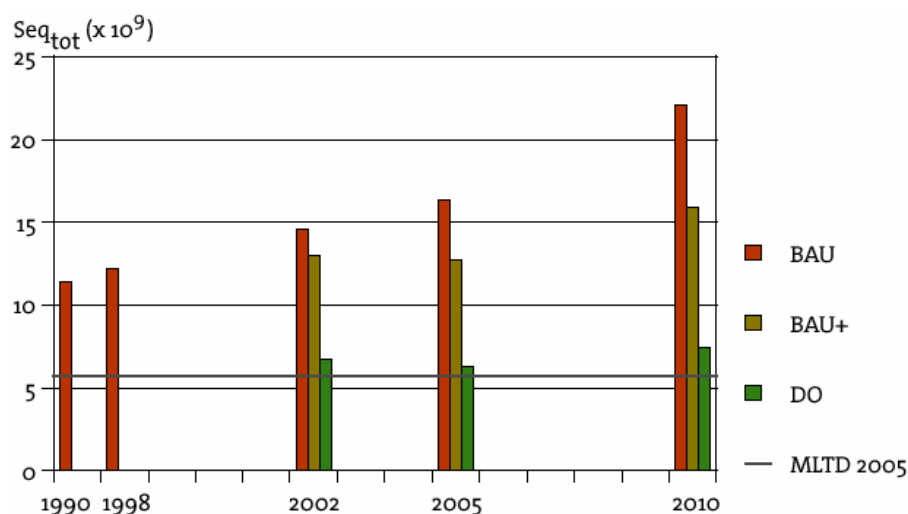
Bestrijdingsmiddelen

Het gebruik van bestrijdingsmiddelen is in de periode 1991-1998 afgenomen. Onder het BAU-scenario wordt een sterke stijging van het gebruik van bestrijdingsmiddelen verwacht door een daling van het areaal ruwvoer (grasland en maïs) en een stijging van het areaal akkerbouwgewassen en groenten. Het areaal ruwvoer daalt in samenhang met de daling van de rundveestapel. Enkel onder het DO-scenario treedt er een daling van het gebruik op door

de veronderstelde uitbreiding van de biologische landbouw. Het gebruik van bestrijdingsmiddelen door de landbouw, de gezinnen, de industrie en de overheid resulteert in de verontreiniging van lucht, water en bodem. Ook treden ongewenste nevenverschijnselen op doordat niet doelorganismen (met inbegrip van de mens) deze stoffen opnemen.

Gegevens over het gebruik van bestrijdingsmiddelen in Vlaanderen blijven schaars. Op basis van verkoopcijfers is het gebruik in de Vlaamse landbouw in 1998 geschat op 4,3 kton bestrijdingsmiddelen (actieve stof). Dit is een daling met 8% t.o.v. 1990, maar t.o.v. van 1980 is dit een stijging met 32%.

Figuur 9.4-8 Scenario's inzake bestrijdingsmiddelen

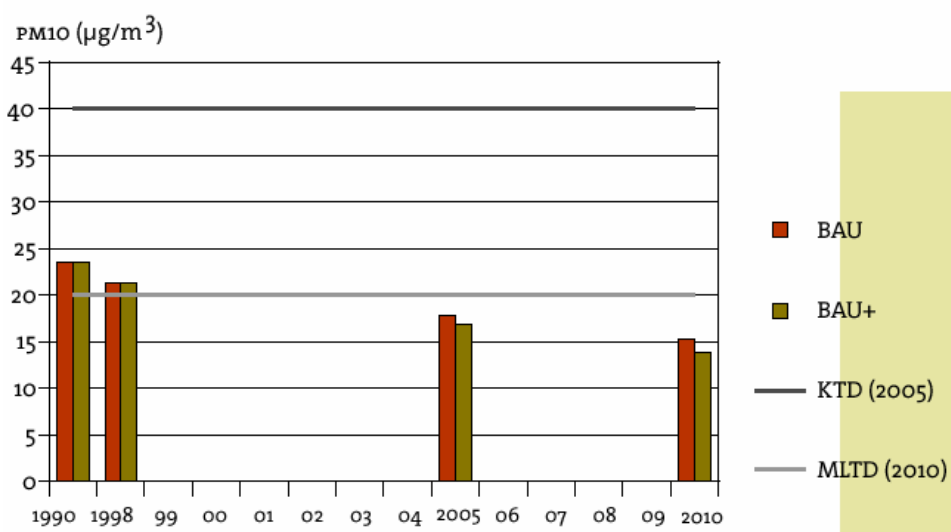
Door de gebruikte hoeveelheden uit te drukken in verspreidingsequivalenten (Seq) i.p.v. kilogrammen, wordt de toxiciteit (in het bijzonder voor waterorganismen) in rekening gebracht. De evolutie van de jaarlijkse verspreidingsequivalenten toont een negatiever beeld: de som Seq_{tot} steeg in 1998 met 11% t.o.v. 1990 (figuur 9.4-8). Over biociden of bestrijdingsmiddelen voor niet-landbouwkundig gebruik zijn enkel cijfers voor België voor de periode 1994-1996 beschikbaar. Hun gebruik werd in 1996 op 6,8 kton actieve stof geraamd. In Vlaanderen zijn bestrijdingsmiddelen teruggevonden in oppervlakte-, grond-, regen- en drinkwater. Zo is de basiskwaliteitsnorm voor oppervlaktewater in 1996-1997 overschreden voor ongeveer een derde van de organochloorbestrijdingsmiddelen. In 1998 zijn in regenwater de sinds 1976 verboden middelen aldrin en DDT aangetoond. De drinkwaternorm werd in de periode 1996-1998 overschreden in verschillende grondwaterlagen, gebruikt voor de productie van drinkwater. De Seq_{tot}-waarde vertoont nog een toename in 2005 t.o.v. 1990 zowel voor het BAU-scenario (+43%) als het BAU+-scenario (+11%). De daling in het DO-scenario met 44% is niet voldoende om de ambitieuze MLTD van het MINA-plan 2 (-50% in 2005 t.o.v. 1990) te halen. Tussen 2005 en 2010 tonen alle scenario's een stijging van de Seq_{tot}-waarden door de sterke groei van de tuinbouwteelten en het hoog geschat gebruik in deze teelten.

Zwevend stof

Volgens de WGO is er geen veilige drempelwaarde voor PM10. In 1999 lag het jaargemiddelde van PM10-concentratie tussen 22 en 29 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, wat een duidelijke daling betekent sinds de start van de metingen in 1996. De Europese KTD van 40 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ (tegen 2005) wordt overal gerespecteerd. In de Vlaamse steden leidde deze daling tot een jaarlijkse vermindering van het aantal hospitaelopnames door respiratoire aandoeningen (HRA) en het aantal acute sterftegevallen met respectievelijk 75 en 60 per miljoen inwoners. In voorsteden is deze positieve tendens nog meer uitgesproken: 160 minder HRA en 130 minder acute sterftes per jaar en per miljoen inwoners. Onder het BAU-scenario neemt in 2010 het aantal HRA en het aantal acute sterftes met ongeveer 30 en 25 per miljoen inwoners af t.o.v. 1998. Ook de vroegtijdige sterfte door chronische blootstelling aan PM10 zou met 85 gevallen per miljoen inwoners verminderen. Bij het BAU+-scenario nemen de gezondheidseffecten met nog eens 25% af, maar ook dan blijven er nog gezondheidseffecten optreden. Volgens figuur 9.4-9 ligt een jaargemiddelde PM10-concentratie van 20 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ (MLTD) binnen bereik.

Vergelijking van de modelberekeningen met de werkelijk gemeten PM10-concentraties wijst echter op het bestaan van een niet gekende fractie, die beter in beeld moet worden gebracht. Bijgevolg is bijkomend onderzoek nodig om vast te stellen of de MLTD in 2010 zal gehaald worden.

Figuur 9.4-9 Scenario's inzake zwevende stof

Fotochemische luchtverontreiniging

Om het effect van de maatregelen die vervat zijn in het BAU- en BAU+-scenario op de ozonconcentraties te kunnen inschatten, werd gebruik gemaakt van het Ozon94-model van het VITO waarmee een voorspelling van de langetermijneffecten van emissiereducties op ozonconcentraties kan worden gemaakt. De resultaten van dit model leggen enkele belangrijke evoluties bloot.

- De gemiddelde waarden (bvb. de jaargemiddelde-indicator, het gemiddelde over een jaar van het hoogste 8-uurgemiddelde per dag) zullen, ondanks de inspanningen die in BAU en BAU+ gedaan worden, nauwelijks afnemen of zelfs stijgen. Dit is consistent met wat zich ook reeds in de waarnemingen van het voorbije decennium aftekent. Het betekent dat de achtergrondconcentraties in de toekomst zullen blijven toenemen ongeacht de

inspanningen die in heel Europa zullen worden gedaan om de uitstoot van ozonprecursoren te verminderen.

- De indicatoren die meer de piekwaarden weerspiegelen, nemen wel significant af, bvb. de overschrijdingsindicator (het aantal dagen per kalenderjaar waarop het hoogste 8-uurgemiddelde van die dag groter is dan $120 \mu\text{g}/\text{m}^3$) en de jaaroverlastindicator (het overschot boven $120 \mu\text{g}/\text{m}^3$ van het hoogste 8-uurgemiddelde per dag, opgeteld over alle dagen van een kalenderjaar).
- Opmerkelijk is ten slotte ook dat er weinig verbetering is in BAU+ ten opzichte van BAU. Alleen de jaaroverlastindicator daalt in BAU+ nog met 15% ten opzichte van BAU. Alle andere indicatoren blijven ongeveer in een toestand van status-quo.

Gelet op de beperkingen van Ozon94 zijn deze cijfers indicatief en eerder bedoeld om het effect van de verschillende scenario's onderling te vergelijken. In de toekomst zal de modellering in Vlaanderen van ozonconcentraties in de omgevingslucht beduidend fijner kunnen gebeuren dankzij het lopende BELEUROS-project.

BRONNEN

- Administratie Gezondheidszorg (2003). *Milieugezondheidszorg, chemische factoren*. Brussel: Vlaamse overheid. <http://www.wvc.vlaanderen.be/gezondmilieu/index.htm>
- Block C., Van Hooste H. (2002). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.1 Verspreiding van vluchtige organische stoffen (VOS)*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Block C., Van Hooste H. (2003). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2003, 2.1 Verspreiding van vluchtige organische stoffen (VOS)*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Dumont G., Fierens F., De Geest C. (2002). *MIRA-T 2002, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, thema's 2002. 2.14 Fotochemische luchtverontreiniging*. Vlaamse Milieumaatschappij. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- NEHAP-redactiecomite (2003). *Het Belgisch nationaal milieu-gezondheidsplan (National Environment and Health Action Plan – NEHAP)*. Federale overheid. <http://www.fanc.fgov.be>
- Nouwen J., Van Hooste H. (2002). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.3 Verspreiding van zware metalen*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- *Achtergronddocument 2003, 2.3 Verspreiding van zware metalen*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Overloop S., Steurbaut W., De Smet B., Claeys S., Theuns I., De Cooman W., Buysse M., Bellon J., Stengée K., Van Hoof F., Goemans G., Belpaire C., (2003). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2003, 2.4 Verspreiding van bestrijdingsmiddelen*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Nouwen J., Van Hooste H. (2003). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2003, 2.3 Verspreiding van zware metalen*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Overloop S., Steurbaut W., De Smet B., Claeys S., Theuns I., De Cooman W., Buysse M., Bellon J., Stengée K., Van Hoof F., Goemans G., Belpaire C., (2003). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2003, 2.4 Verspreiding van bestrijdingsmiddelen*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be

- Steurbaut W., Overloop S. (2002). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2001, 2.4 Verspreiding van bestrijdingsmiddelen*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Torfs R., Bossuyt M. (2002). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.5 Verspreiding van zwevend stof*. Vlaamse Milieumaatschappij, <http://www.milieurapport.be>
- Torfs R., Matheeußen C., Dumollin J., Roekens E., Bossuyt M., (2003). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2003, 2.5 Verspreiding van zwevend stof*. Vlaamse Milieumaatschappij, <http://www.milieurapport.be>
- Van Steertegem, M. (2000). *MIRA-S 2000, Milieu en Natuurrapport Vlaanderen: scenario's*. Samenvatting. VMM. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Vlaamse Gewest (2002). Beleidsnota "milieu en gezondheid" (2000-2002). Brussel: Vlaamse Gewest
- VROM & VWS (2001). *Gezondheid en milieu, opmaat voor beleidsversterking*. Den Haag: VROM & VWS
- Wevers M., Van Hooste H. (2002). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2002, 2.2 Verspreiding van producten van onvolledige verbranding (POV's)*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be
- Wevers M., Van Hooste H. (2003). *MIRA, Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Achtergronddocument 2003, 2.2 Verspreiding van producten van onvolledige verbranding (POV's)*. Vlaamse Milieumaatschappij, www.milieurapport.be

Websites

- <http://www.milieu-en-gezondheid.be/>
- <http://www.milieurapport.be>
- <http://www.vmm.be>
- <http://www.wvc.vlaanderen.be>

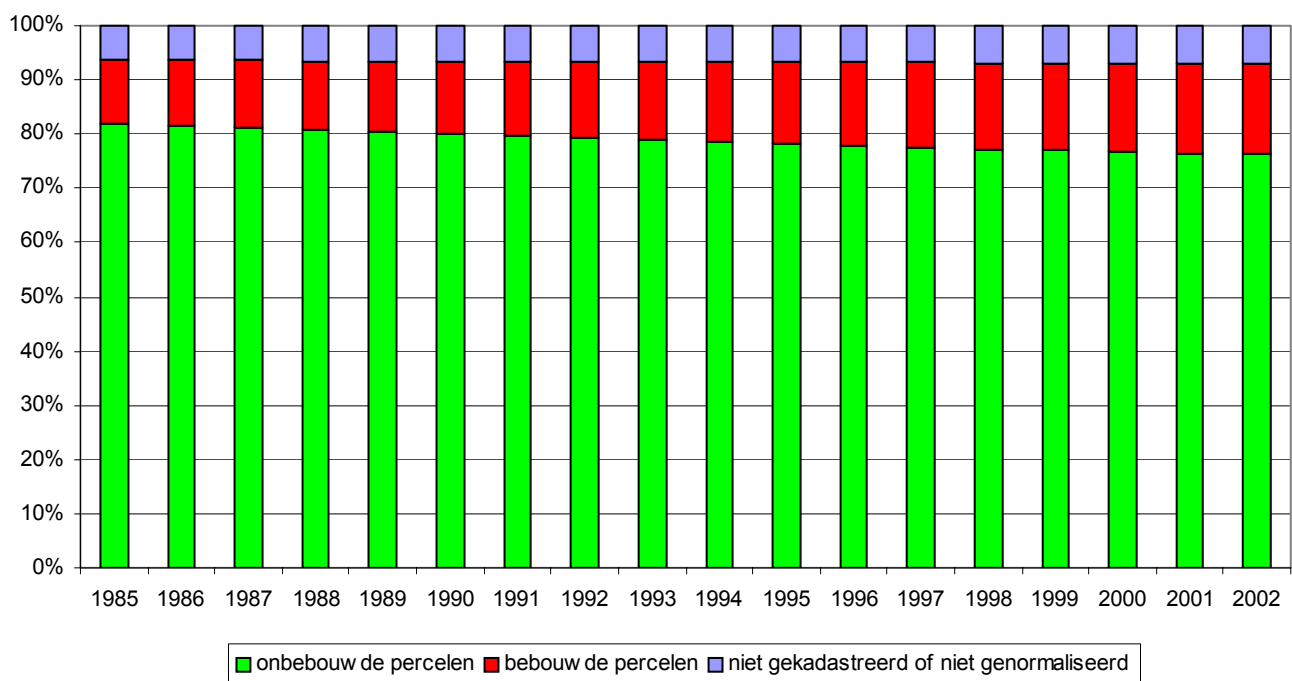
THESE 5: DE GLOBALE DRUK OP (OPEN) RUIMTE VANUIT DE MENSELIJKE ACTIVITEITEN NEEMT TOE

PROBLEEMSTELLING

Onbebouwde oppervlakte krimpt en versteent

Tussen 1985 en 2001 bleef volgens de gegevens van het Kadaster/NIS de onbebouwde oppervlakte in Vlaanderen krimpen met een gemiddelde van $-0,4\%$ per jaar. In 1985 bedroeg de totale oppervlakte van onbebouwde percelen 11.092 km^2 of $82,1\%$ van de totale oppervlakte, in 2001 was de totale onbebouwde oppervlakte van het Vlaamse Gewest geslonken tot 10.344 km^2 of $76,5\%$ van de totale oppervlakte. Omdat deze cijfers ook 'versteende' oppervlakte bevatten (wegeniswerken, infrastructuren, recreatieterreinen, enz.) is het aandeel van de niet-versteende oppervlakte nog lager.

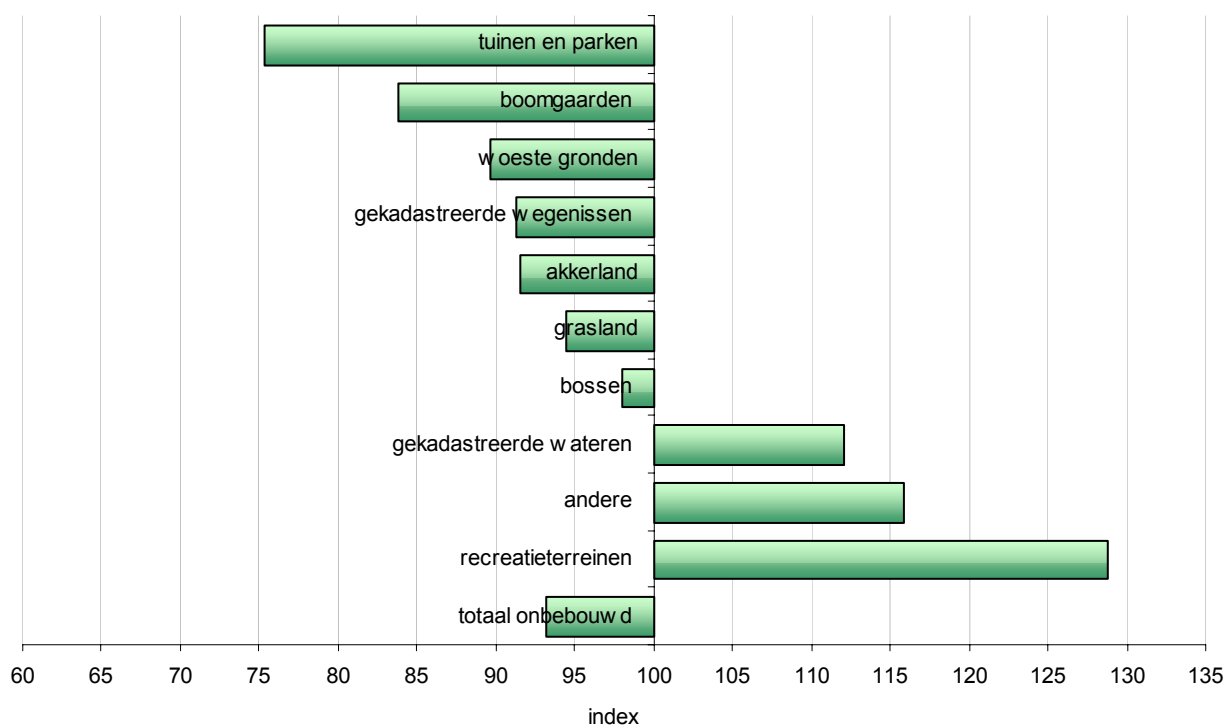
Figuur 9.5-1 Evolutie van de oppervlakte van onbebouwde en niet-gekadaastreerde percelen, uitgedrukt in % van de totale oppervlakte, 1985-2002 (1985=100)

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

De afslanking van de totale onbebouwde oppervlakte ($-748,1 \text{ km}^2$) is in absolute cijfers vooral een zaak van akkerland (-483 km^2) en grasland (-163 km^2). De indexcijfers tonen sinds 1985 echter een relatief grotere afslanking van tuinen en parken ($-23,8\%$) en boomgaarden (-16%). Opvallend kennen de 'rubrieken' die ook bijdragen tot de 'versteening' van de oppervlakte een stijging van de oppervlakte. De oppervlakte van percelen met recreatieterreinen is in de bestudeerde periode toegenomen met $+28\%$ en de categorie 'andere' (waaronder diverse infrastructuren) met $+16\%$.

Figuur 9.5-2 Index onbebouwde oppervlakte 1985-2001 (1985=100)

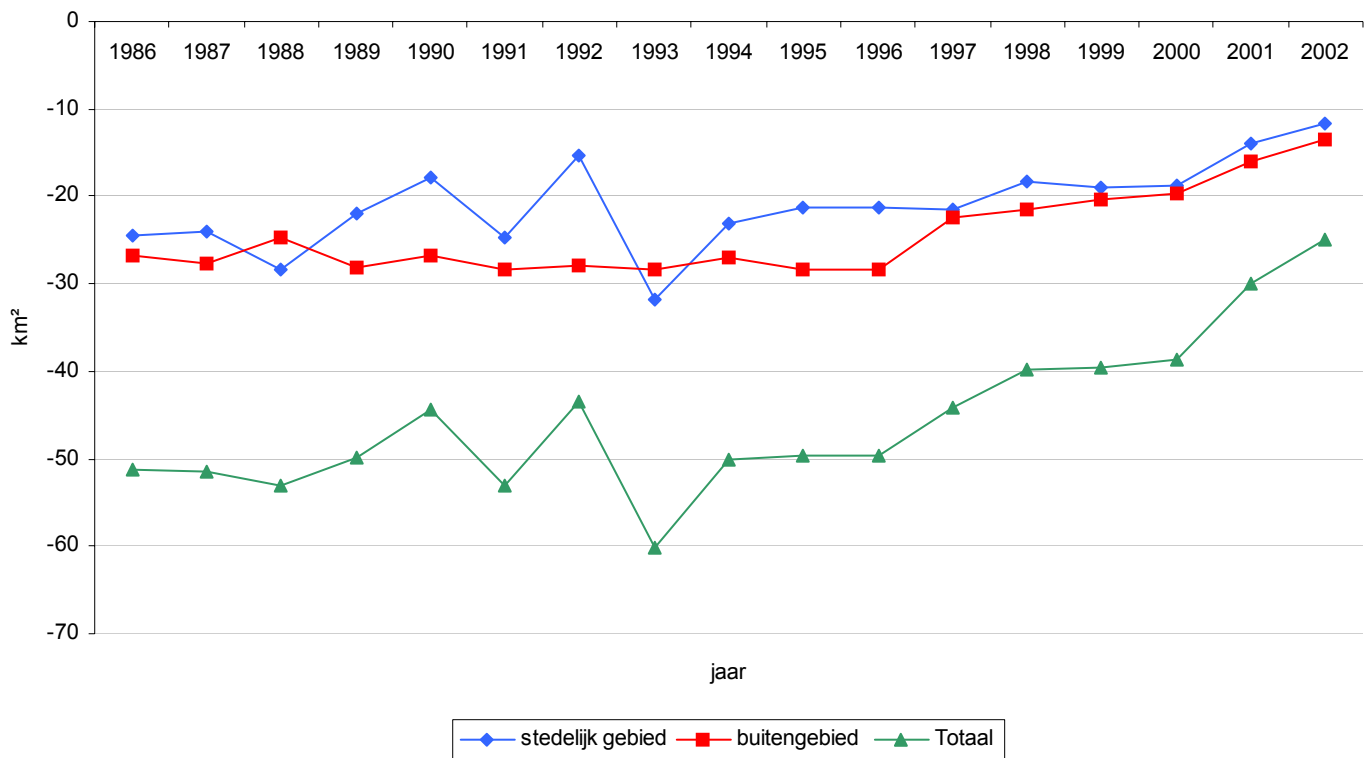

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

De afname van onbebouwd Vlaanderen doet zich in de onderzochte periode relatief bekeken iets sterker voor in de gemeenten in stedelijke gebieden (-8%) dan in gemeenten in het buitengebied⁴ (-6%). In absolute cijfers ligt voor de periode 1985–2002 de afkalving van de onbebouwde oppervlakte iets hoger in het buitengebied (-416 km²) dan in het stedelijk gebied (-357 km²).

⁴ Om de tekst niet nodeloos te verzwaren, wordt verder gesproken over 'stedelijk gebied' (wat staat voor gemeenten in het stedelijk gebied) en 'buitengebied' (wat staat voor gemeenten in het buitengebied).

Figuur 9.5-3 Afname in km² van de onbebouwde oppervlakte 1986-2002

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

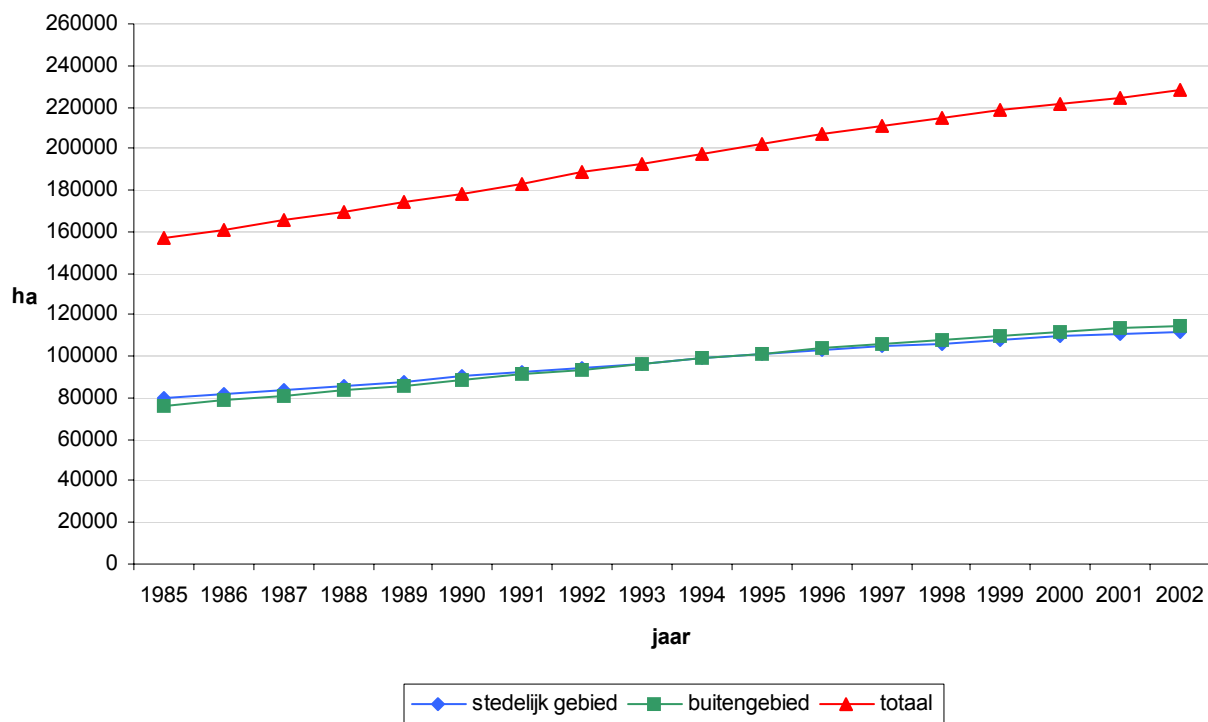
Goed nieuws is dat vanaf 1997 de afname van onbebouwde oppervlakte kleiner wordt zowel in het stedelijk gebied als in het buitengebied. In de periode 1990–1996 bedraagt de gemiddelde afname 22,2 km² in het stedelijk gebied en 27,9 km² in het buitengebied; in de daarop volgende periode 1996–2002 bedraagt de gemiddelde afname respectievelijk 17,8 en 20,3 km².

Bebouwde oppervlakte breidt uit

In de periode 1985–2001 is de bebouwde oppervlakte met 44% toegenomen. In 2002 bedroeg totale oppervlakte van bebouwde percelen in het Vlaamse Gewest 2.266,1 km². 68% van deze **bebouwde** oppervlakte bestaat uit percelen met gebouwen met een residentiële functie (appartementen, buildings, huizen en hoeven), 16,7% van oppervlakte van bebouwde percelen bevat gebouwen met een economische functie (ambachts- en industriegebouwen, opslagruimten, kantoorgebouwen en gebouwen met een handelsbestemming), 9,2% betreft de oppervlakte van percelen met openbare gebouwen, gebouwen voor nutsvoorzieningen, gebouwen voor sociale zorg en ziekenzorg, enz.

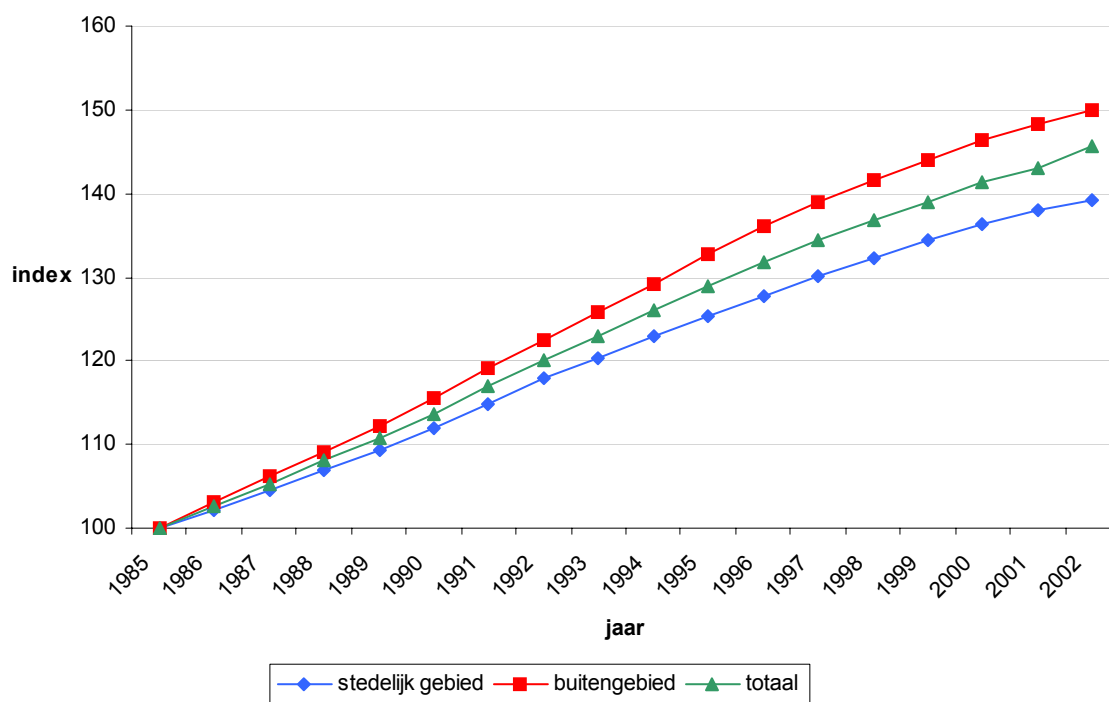
Tot 1995 is de totale oppervlakte van bebouwde percelen in de stedelijke gebieden hoger dan in het buitengebied, vanaf 1996 is het omgekeerde waar. Dit is deels te verklaren doordat de relatieve stijging van de bebouwde oppervlakte tussen 1985 en 2002 hoger is in het buitengebied (+49,9%) dan in de stedelijke gebieden (+39,2%). Hoe dichter bij grootstedelijke gebieden, hoe kleiner de toename van de bebouwde oppervlakte is, deels daar ook reeds al heel wat bebouwd is. De impact van de ruimtelijke plannen moet nog geduid worden.

Figuur 9.5-4 Evolutie totale oppervlakte bebouwde percelen in het stedelijk gebied en buitengebied 1985-2002 (in ha)

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

Figuur 9.5-5 Indexevolutie totale oppervlakte bebouwde percelen 1985-2002 (1985=100)

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

PROBLEEMSTELLING

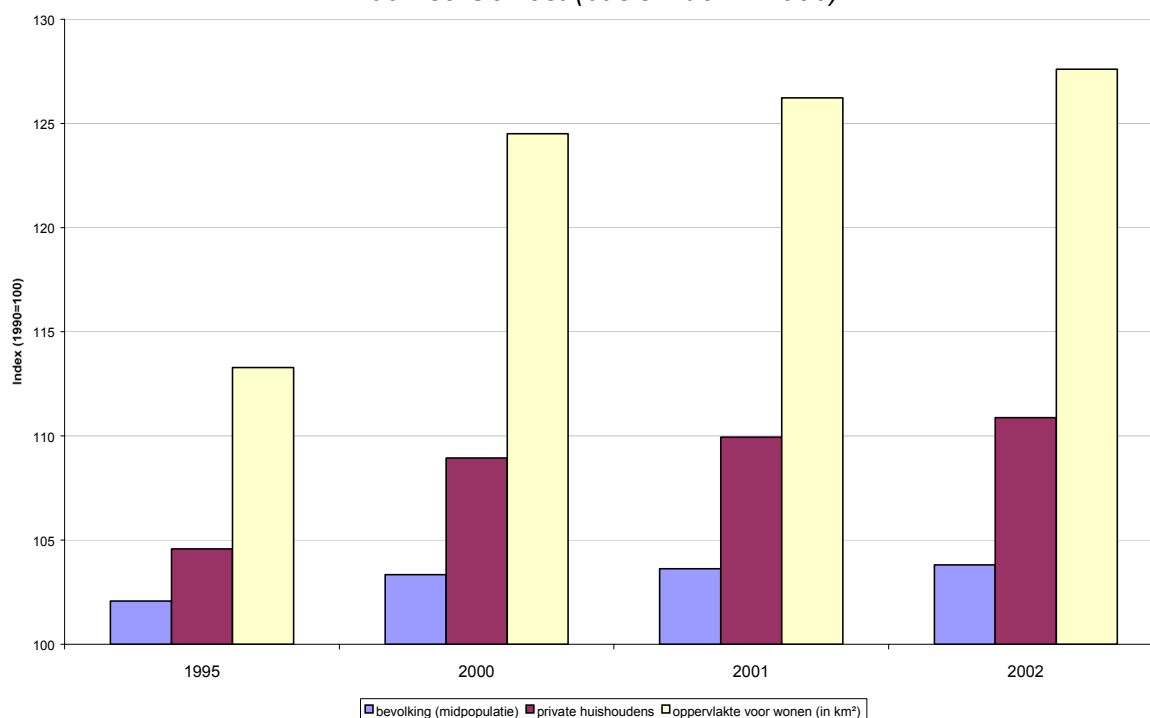
Verklaringen voor het toenemende ruimtegebruik voor de woonfunctie

In 2002 wordt 1.664,8 km² of 12,3% van de totale oppervlakte van het Vlaamse Gewest gebruikt voor de woonfunctie. In 1990 was dit nog 9,6%. Per inwoner betekent dit 278 m² in 2002 tegenover 227 m² in 1990. De cijfers slaan op de grootte van de percelen waarop een residentieel gebouw is opgetrokken. Toch kan gesteld worden dat dit de oppervlakte is die integraal door de woonfunctie gebruikt wordt. Deze vaststelling met betrekking tot het feitelijk gebruik van de bodem, doet niets af aan het feit dat nog 29.000 ha beschikbaar zijn in het woonuitbreidingsgebied en 25.000 ha van het woongebied (volgens ruimtelijke bestemmingsplannen) onbebouwd zijn.

Stijging aantal gezinnen

Een mogelijke verklaring voor de toename van het residentiële ruimtegebruik gedurende het laatste decennium, zowel globaal (+28%) als per hoofd van de bevolking (+22%), is de stijging van het aantal gezinnen in het Vlaamse Gewest (figuur 9.6-1). Het aantal private huishoudens steeg tussen 1990 en 2002 met 11% en bedraagt nu iets meer dan 2,4 miljoen (zie ook hoofdstuk demografie, these 5). Deze stijging is aanzienlijk vergeleken met de evolutie van de Vlaamse bevolking over diezelfde periode (+4,0%). Deze evolutie gaat in Vlaanderen bijgevolg gepaard met een inkrimpen van de gezinsgrootte. Het gemiddeld aantal personen per huishouden nam tussen 1990 en 2002 af van 2,61 naar 2,45 (tabel 9.6-2). De druk op de Vlaamse ruimte neemt toe omdat twee huishoudens van elk twee personen en elk met een eigen woning gemiddeld meer ruimte innemen dan een huisgezin van 4 personen.

Figuur 9.6-1 Groei-index m.b.t. bevolking, huishoudens en residentieel ruimtegebruik in het Vlaamse Gewest (basis index = 1990)

Bron: NIS, administratie van het Kadaster, bewerking APS.

Stijging levensstandaard

Een tweede, vaak terugkerende verklaring voor de toename van het residentiële ruimtegebruik beroept zich op een gestegen levensstandaard, die het ons mogelijk zou maken meer inkomen in de woonfunctie te investeren (tabel 9.6-2). Een onderzoek naar de gemiddelde perceelsgrootte van de verkochte bouwgronden leert ons evenwel dat deze tussen 1990 en 2002 sterk gedaald is (van 1.252 naar 1.044 m², dit is een daling van bijna 17%).

De voorkeur voor alleenstaande huizen blijft

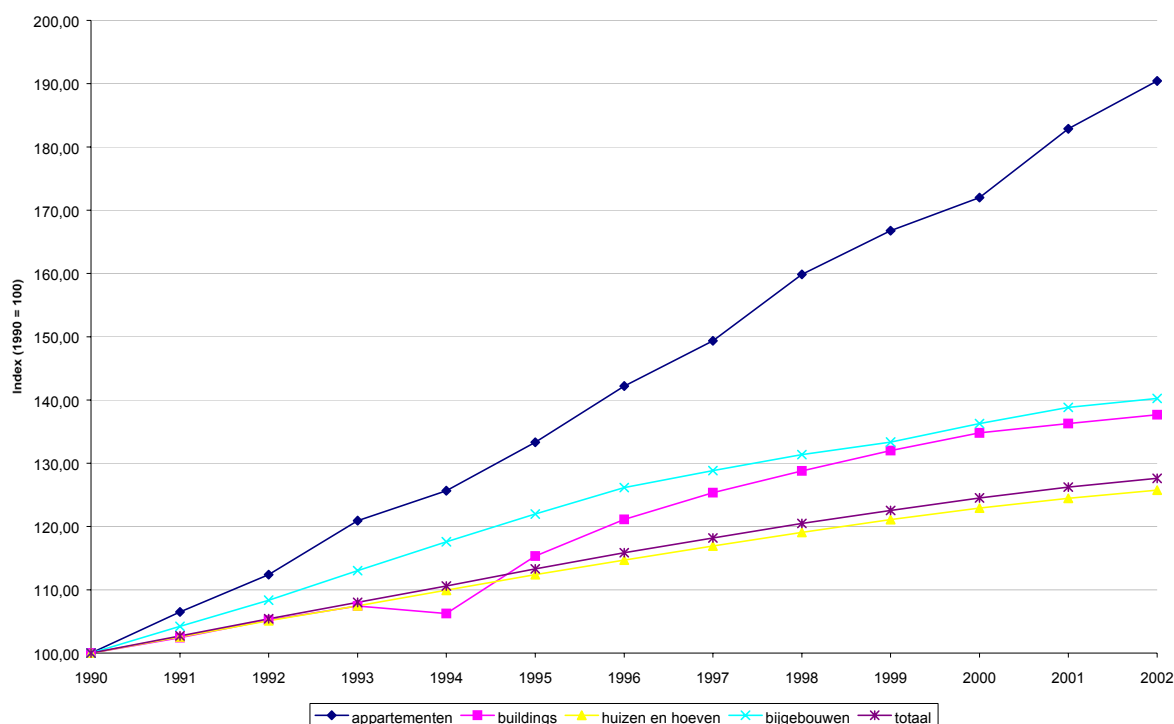
Tabel 9.6-1 Residentieel ruimtegebruik in het Vlaamse Gewest

	1990		2002	
	opp. (km ²)	%	opp. (km ²)	%
Huizen en hoeven	1.190,45	91,2	1.496,90	89,9
stedelijk gebied	546,27	45,9	673,69	45,0
buitengebied	644,17	54,1	823,21	55,0
Appartementen	15,92	1,2	30,31	1,8
stedelijk gebied	13,05	82,0	22,82	75,3
buitengebied	2,87	18,0	7,49	24,7
Bijgebouwen	87,20	6,7	122,3	7,3
Buildings	11,11	0,9	15,29	0,9
Totaal	1.304,66	100,0	1.664,79	100,0

Bron: Kadaster, bewerking APS.

Het Kadaster splitst het reële ruimtegebruik van de woonfunctie op in vier rubrieken: percelen gebruikt voor appartementen, buildings, huizen en hoeven, en percelen gebruikt voor bijgebouwen met inbegrip van serres (tabel 9.6-1). Gaan we voor elk van deze rubrieken de evolutie in oppervlaktegebruik na, dan constateren we tussen 1990 en 2002 over de hele lijn een groei (figuur 9.6-2). De sterkste stijging in ruimtegebruik werd gerealiseerd door de percelen bezet door appartementsgebouwen (+90%). Hun aandeel in het residentiële ruimtegebruik steeg daarmee van 1,2 tot 1,8 procentpunten. De zwakste stijging in ruimtegebruik wordt genoteerd voor de percelen bebouwd met huizen en hoeven. Hun aandeel bedraagt echter nog steeds 90% in 2002.

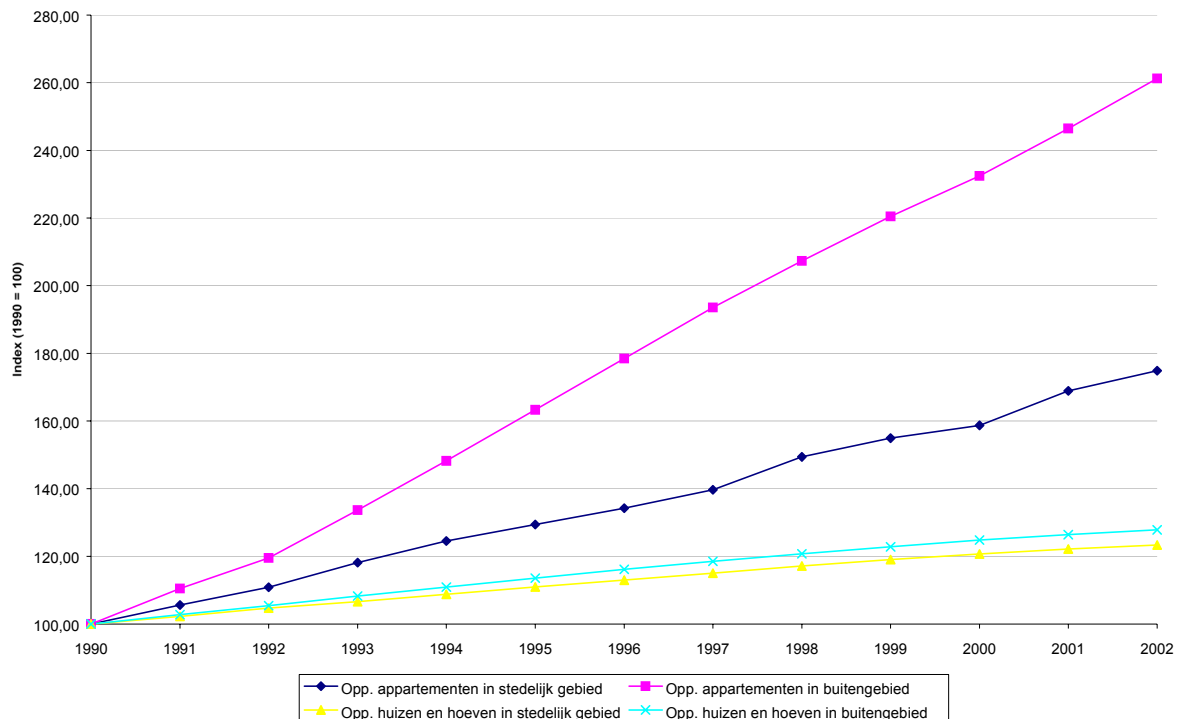
Figuur 9.6-2 Evolutie van het residentiële ruimtegebruik in het Vlaamse Gewest (basisindex = 1990)

Bron: Kadaster, bewerking APS.

Figuur 9.6-2bis

Evolutie van het residentiële ruimtegebruik in het stedelijk gebied en het buitengebied (basisindex = 1990)

Bron: Kadaster, bewerking APS.

De toename in ruimtegebruik voor appartementsgebouwen wordt deels verklaard door een preferentie (van ouderen en jongvolwassenen) om opnieuw in de stad te gaan wonen. Het zal ook samenhangen met de aanzienlijke stijging van het aantal alleenwonenden in het Vlaamse Gewest (tabel 9.6-2). Terwijl deze groep in 1990 nog 24,5% van de Vlaamse huishoudens uitmaakte, bezette zij in 2001 reeds een aandeel van 27,7%. Dit is een stijging van 24%. Factoren als de toename van het aantal echtscheidingen, de vergrijzing van de bevolking alsook het later trouwen of gaan samenwonen, liggen hieraan ten grondslag.

Tabel 9.6-2 Inkomen, gezinsgrootte en alleenwonenden in het Vlaamse Gewest

Vlaamse Gewest	1990	1991	1995	2000	2002
Aantal personen per gezin	2,61	2,59	2,55	2,48	2,45
Aantal alleenwonenden	538.412	554.323	583.998	652.168	682.176
Gemiddeld inkomen per inwoner (euro)	7.687	8.127	9.744	11.788	...

Bron: NIS, bewerking APS.

Stedelijk versus buitengebied

Migratiebewegingen verschillen naargelang ruimtelijk structuurgebied

Op basis van de stedelijke uitrustingsgraad en het voorzieningenniveau, van het belang van het stedelijke gebied voor de omgeving en voor Vlaanderen en op basis van de interne stedelijke structuur, werden in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen gemeenten of delen van gemeenten onderverdeeld in een aantal beleidscategorieën.⁵

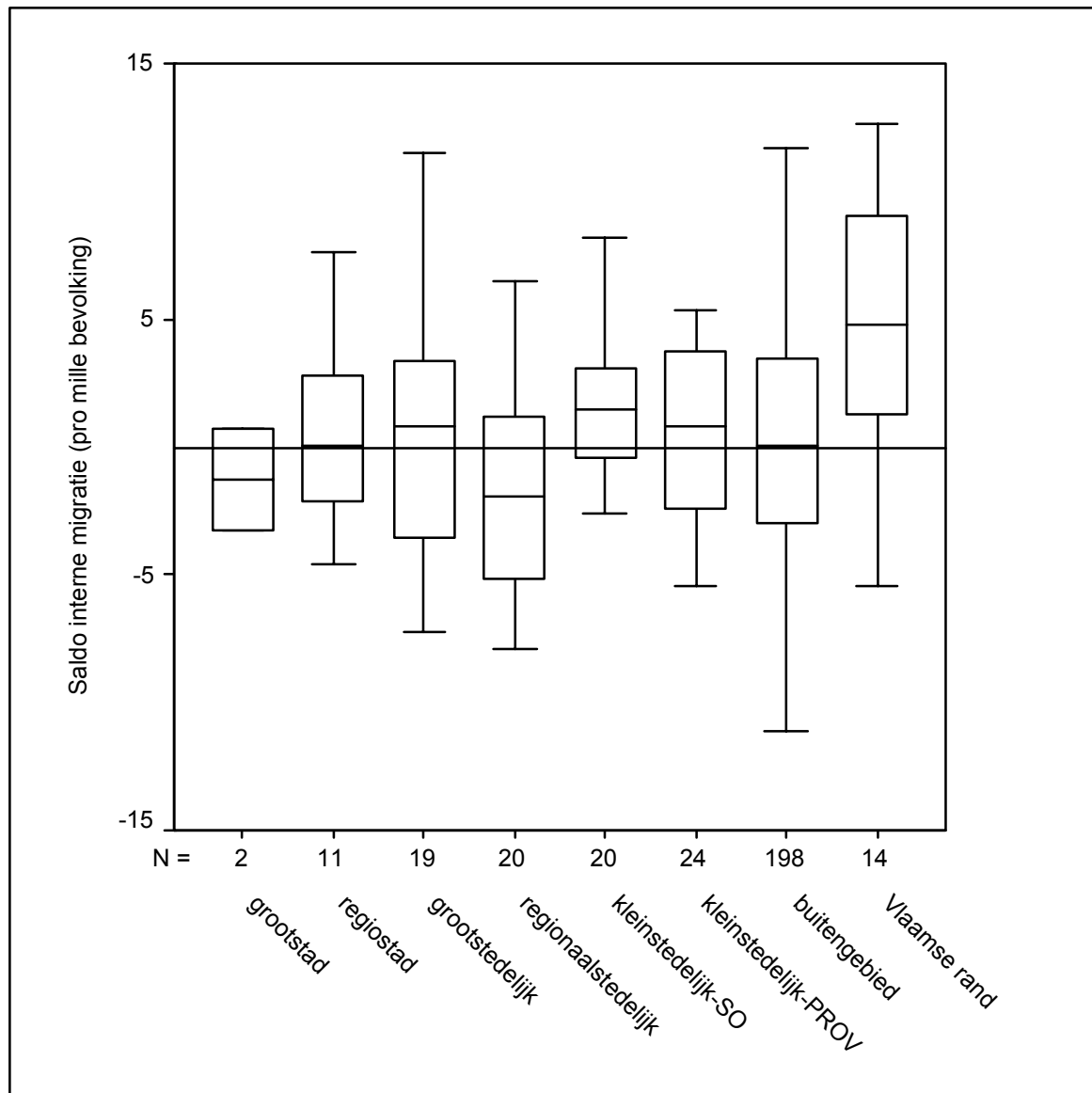
We berekenden voor de verschillende structuurgebieden het intern en het extern migratiesaldo, per 1.000 inwoners (volgens de midjaarbevolking). Op de boxplots kan men op basis van de middelste mediaanlijn nagaan welke groep van gemeenten in doorsnee inwoners aantrekt of verliest, hetzij door intern of door externe migraties.

⁵ Voor de afbakening is geput uit:

Van Der Haegen, H. & Pattyn, M. (1983). Stedelijke structuren en hiërarchieën in België. *Ruimtelijke Planning*, 9.

Van Hecke E. & Van Der Haegen H. (1997). Hiërarchie van de stedelijke kernen in Vlaanderen. Studie uitgevoerd in opdracht van AROHM, ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

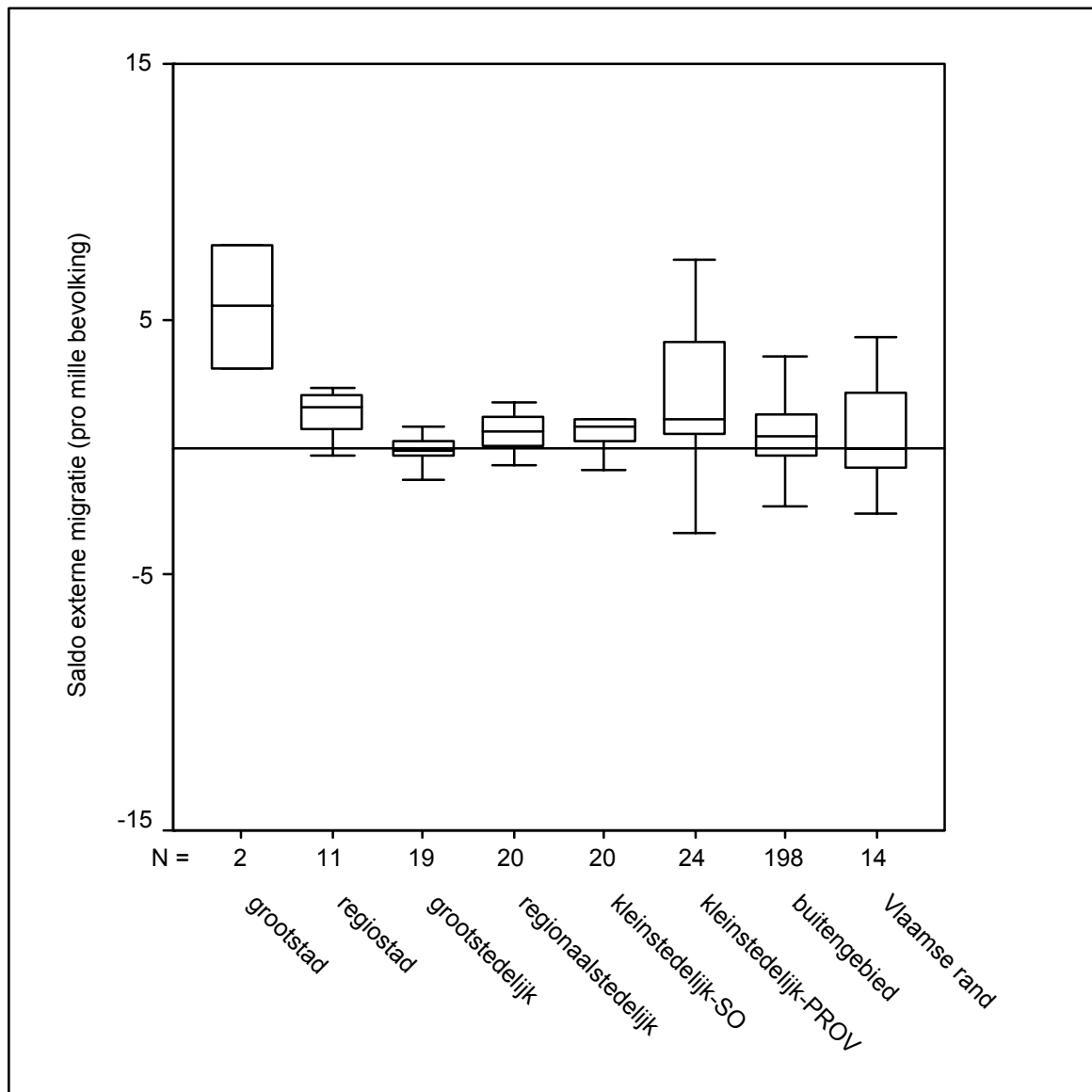
Figuur 9.6-3 Saldo van de interne migratie voor structuurgebieden van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, loop 2001

K-W: $X^2(7)=15.2$, $P=0.033$

Twee structuurgebieden vertonen in doorsnee negatieve saldi voor wat de interne migratie betreft, met name het grootstedelijk gebied (Antwerpen en Gent) en het regionaalstedelijk gebied (Izegem, Denderleeuw, Oud-Turnhout, Diepenbeek,...). Voor Antwerpen gaat het per saldo om 3.536 netto emigraties naar andere gemeenten van het land, of omgerekend een intern migratiesaldo gelijk aan $-3,3\%$. Voor Gent daarentegen gaat het om een winst per saldo van 164 netto immigraties uit andere gemeenten van het land, of $+0,7\%$. Structuurgebieden die doorsnee inwoners aantrekken zijn de randgemeenten van Brussel, Gent en Antwerpen en ook de kleinere stadjes (de kleinstedelijke SO- en PROV-gebieden). In de regiosteden en in het buitengebied zijn er nagenoeg evenveel gemeenten die inwoners winnen dan wel verliezen ten gevolge van de interne migratie.

Figuur 9.6-4 Saldo van de externe migratie voor structuurgebieden van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, loop 2001

K-W: $X^2(7)=27.3$, $P<0.001$

In vergelijking met de verdeling van saldi uit interne migratie, situeert de verdeling van saldi uit externe migratie (van en naar het buitenland) zich binnen nauwere marges. In tal van structuurgebieden worden positieve mediaanwaarden genoteerd, inzonderheid in de grootsteden Antwerpen (3.536 netto immigraties = +7,9%) en Gent (703 netto immigraties = +3,1%). Ook de kleinere regiosteden zien meer migranten uit het buitenland komen dan gaan, behoudens Oostende.

Bouwgrondprijs maakt het verschil

De sterkere aangroei van de bebouwde oppervlakte in landelijk Vlaanderen wordt deels verklaard door de kloof op het vlak van de verkoopprijs van bouwgronden (tabel 9.6-3). Ofschoon de gemiddelde verkoopprijs per m² bouwgrond het afgelopen decennium het zwaarst onder druk is komen te staan in het buitengebied, bleef deze steeds behoorlijk onder het stedelijke en het Vlaamse gemiddelde. Anno 2002 betaalt men in het buitengebied voor een perceel bouwgrond gemiddeld 70,4 euro per m², tegenover 99,2 euro in het stedelijk gebied. Het valt af te wachten hoe de bouwgrondprijs in de toekomst verder evolueert. De prijsstijging is een economisch gegeven waarbij vraag naar bouwgrond en het beschikbare aanbod de determinanten zijn.

*Tabel 9.6-3 Verkoopprijs bouwgrond (m²) in het Vlaamse Gewest, euro
(basis index = 1990)*

	1990		1995		2002	
	euro/m ²	index (1990=100)	euro/m ²	index (1990=100)	euro/m ²	index (1990=100)
Stedelijk gebied	26,31	100,00	34,31	130,44	99,20	377,05
Buitengebied	20,27	100,00	29,76	146,79	70,37	347,16
Vlaamse Gewest	23,15	100,00	32,00	138,20	84,79	366,24

Bron: NIS, bewerking APS.

Woonvoorkeur voor buitengebied

Een andere verklaring voor de sterke bebouwingsaangroei in het buitengebied vinden we in de woonpreferenties van de Vlaamse bevolking. Ofschoon de Vlaamse regering de laatste jaren een actief beleid heeft gevoerd, gericht op stadsvernieuwing en de heropleving van het stedelijk weefsel, stellen we vast dat het merendeel van de Vlamingen nog steeds de meer landelijke gebieden als woonlocatie prefereert. We kunnen in dit kader verwijzen naar de resultaten van een enquête onder de bezoekers aan de Batibouwbeurs 2002 en de Grote Vlaamse (Ver)bouwenquête 2003, beide georganiseerd door de Vlaamse Confederatie Bouw (VCB). De resultaten van deze enquêtes moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden aangezien het hier grotendeels gaat om respondenten met bouwplannen. Ook wordt verwezen naar een onderzoek over de woonpreferenties van de Vlaamse jongeren, uitgevoerd door de Vakgroep Transport en Ruimtelijke Economie (UFSIA, 2003).

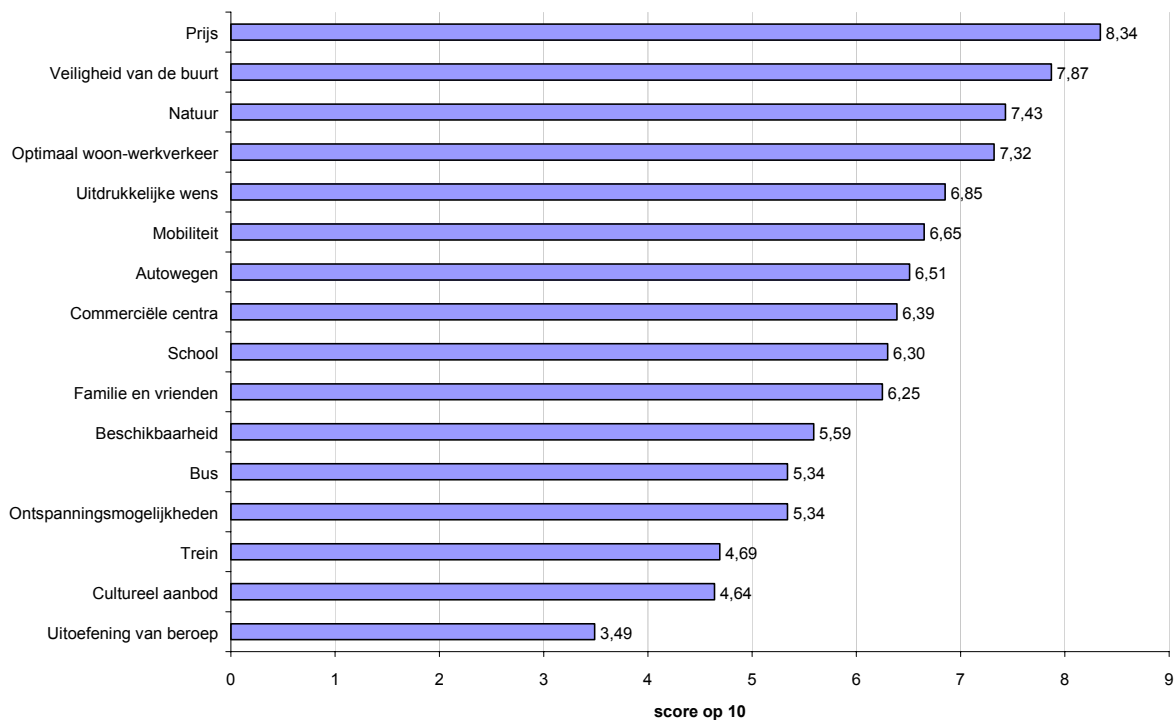
Uit de VCB-enquête⁶ leren we dat de Vlaming vooral opteert voor een betaalbare woning in een veilige en groene omgeving, met een vlot woon-werkverkeer. Aspecten als het culturele aanbod en ontspanningsmogelijkheden worden als minder belangrijk aanschouwd (figuur 9.6-5).

De Vlaming lijkt er zich ook meer van bewust te worden dat een open bebouwing op het platteland steeds minder evident wordt. In 2003 koos 33% van de ondervraagden van de VCB-enquête voor een woning op het platteland. Dit is een daling met 9 procentpunten ten opzichte van 2002. Het aantal respondenten dat in 2003 in de stad wenste te wonen, steeg met 5 procentpunten. Ook zijn duidelijke veranderingen te merken in het woningtype. Uit de

⁶ In de VCB-enquête werd de respondenten gevraagd aan elk criterium uit een lijst van criteria voor de locatiekeuze een score van 0 tot 10 te geven. Voor elk van de criteria werd dan het algemeen gemiddelde berekend, evenals de standaardafwijking die de mate aan eensgezindheid van de respondenten voor een bepaalde score weergeeft.

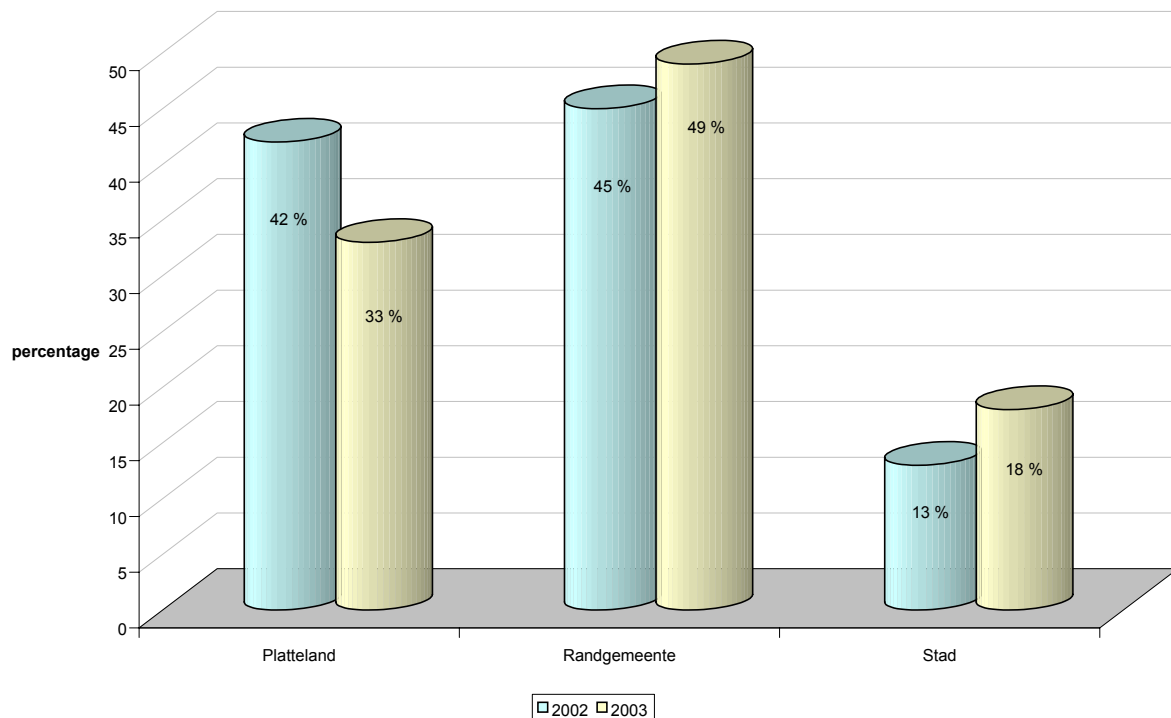
enquêtes blijkt dat steeds meer mensen opteren voor een gesloten bebouwing, een stijging van bijna 12 procentpunten ten opzichte van 2002. De open bebouwing verliest aan populariteit (min 17 procentpunten) en de voorkeur voor een appartement kent een heel lichte stijging.

Figuur 9.6-5 Beweegredenen die het wonen op een bepaalde plaats bepalen

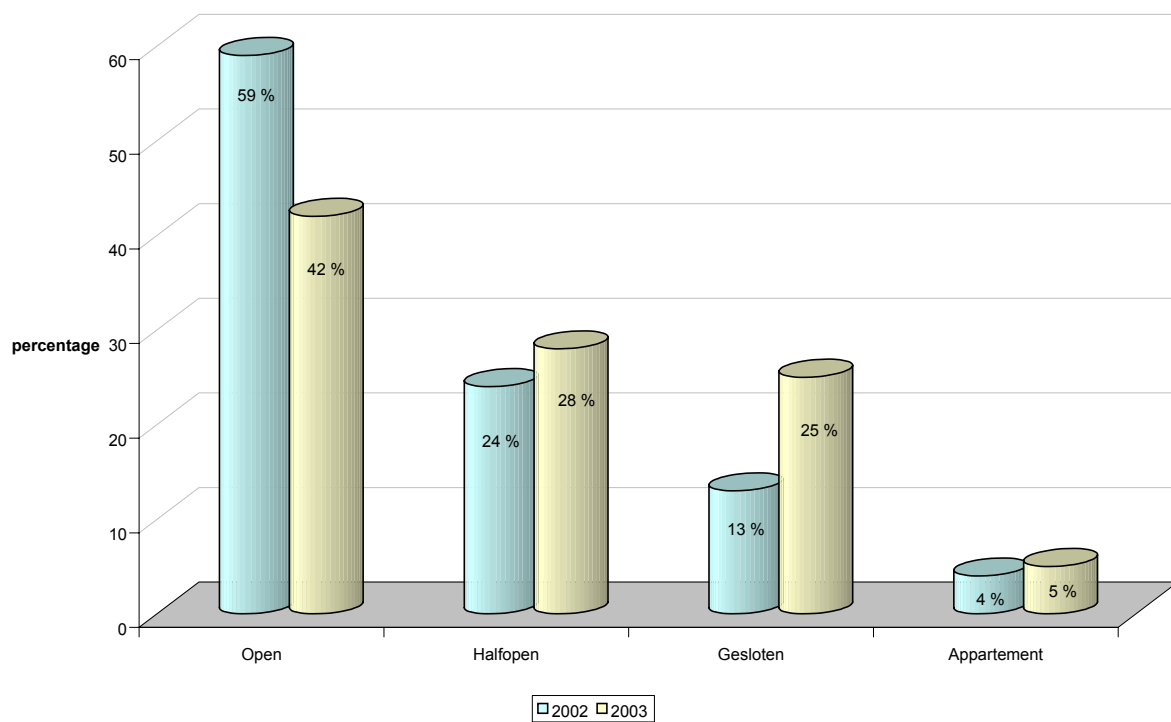
Bron: Vlaamse Confederatie Bouw, 2003.

Figuur 9.6-6 Verdeling van de steekproef naar gewenste locatie

Bron: Vlaamse Confederatie Bouw, 2002 en 2003.

Figuur 9.6-7 Verdeling van de steekproef naar woningtype

Bron: Vlaamse Confederatie Bouw, 2002 en 2003.

De woonpreferenties van de Vlaming beginnen steeds meer in de lijn van het Vlaamse beleid te liggen, dat een terugkeer van de gezinnen naar de steden wil realiseren en een positieve houding tegenover inbreidingsgericht en compact wonen wil stimuleren.

Er dient bij de interpretatie van de VCB-enquête wel rekening gehouden te worden met het feit dat deze, naast oorspronkelijke eigenaars van een woning, ook heel wat kandidaat-bouwers en -kopers onder haar respondenten telt.

Een onderzoek naar de woonpreferenties bij zelfstandig wonen bij ± 4.400 jongeren van twaalf en achttien jaar door de Vakgroep Transport en Ruimtelijke Economie, wijst uit dat ook deze groep er nog een vrij conservatieve voorkeur op nahoudt. Een voldoende grote, comfortabele woning met tuin in een stille, groene en veilige buurt komt ook hier naar voren als de ideale woonsituatie.

Ongeveer 60% van de ondervraagde jongeren wil later liever niet in de stad wonen⁷. Op de vraag waar ze dan wel graag zouden willen wonen, antwoordt bijna 40% dat ze van een huis op het platteland dromen. Slechts 11% kiest ondubbelzinnig voor het stadscentrum. Ook het centrum van een dorp kan maar 11% van de ondervraagden charmeren als de toekomstige woonlocatie.

'Voldoende groot' is de eigenschap die voor meer dan de helft van de ondervraagden spontaan opduikt als prioritair kenmerk van hun toekomstige huis. Daarna worden een (grote) 'tuin' en 'comfort' vernoemd. Meer dan 60% wil ook een eengezinswoning. De woonbuurt moet dan weer voornamelijk rustig, groen, veilig (zowel qua verkeer als qua criminaliteit) en proper zijn.

Dat ook achttienjarigen een conservatieve woonwens hebben, lijkt op het eerste gezicht vreemd daar deze leeftijdsgroep meer belang hecht aan het bruisende leven dat een stad te bieden heeft. De UFSIA-enquête maakt duidelijk dat deze leeftijdsgroep de ideale combinatie zoeken tussen rustige woonbuurt en nabijheid en bereikbaarheid van de stad.

De onderzoekers van de UFSIA-enquête merken op dat men de onderzoeksresultaten niet mag interpreteren als zou er voor de beleidsmakers geen kans meer zijn om de grote drang bij de jongeren naar het wonen in groene open ruimtes om te buigen. Zij wijzen erop dat de jongeren die op dit moment al in stedelijke gebieden wonen daar relatief meer voordelen in zien: meer ontspanningsmogelijkheden, beter openbaar vervoer, meer diensten,...

Het aanbod aan bouwgronden in het buitengebied blijft even groot als in de stedelijke gebieden

Het residentiële ruimtegebruik zoals in 1997 door het RSV vastgelegd, duidt 16,8% van de oppervlakte van het Vlaamse Gewest aan als woonzone. Een deel van deze woonzone (29.423 ha) werd bestemd als reserve voor de toekomst (tabel 9.6-4). Deze woonuitbreidingsgebieden kunnen in principe aangesproken worden als alle andere woongebieden volgebouwd zijn. Ofschoon dit laatste nog geenszins het geval is, zijn de aangeduide woonuitbreidingsgebieden anno 2000 reeds voor een stuk bebouwd: 6.092 ha in het stedelijk gebied en 6.993 ha in het buitengebied.

⁷ Naast de toekomstige woning en woonomgeving onderzoekt de UFSIA-enquête de toekomstige woonlocatie als een belangrijk aspect van het zelfstandig wonen. De vraag naar de toekomstige woonomgeving betreft een gesloten vraag waarbij de respondent voor elk van de categorieën 'landelijke omgeving', 'woning in centrum van dorp' en 'woning in stadscentrum' tussen de antwoordmogelijkheden 'niet belangrijk / dit wil ik liever niet', 'minder belangrijk / om het even' en 'zeer belangrijk / dit wil ik graag' dient te kiezen. In onze tekst wordt enkel op de categorieën 'lievere niet' en 'graag' ingegaan. De percentages voor de categorie 'om het even' worden niet behandeld.

Er is nog een voorraad: in 2000 is het aanbod aan onbebouwde woonuitbreidingsgebieden in stedelijk en landelijk Vlaanderen omzeggens gelijk (± 8.100 ha in het stedelijk gebied vs. ± 8.200 ha in het buitengebied). Rekening houdende met de woonpreferenties is het duidelijk dat zonder bijkomende sturing vanuit het beleid het resterende aanbod aan woonuitbreidingsgebieden in het buitengebied in de toekomst een aanzuigeffect op de Vlaming zal blijven behouden.

Tabel 9.6-4 Woonuitbreidingsgebieden in het Vlaamse Gewest

	Opp. in ha	
Totale oppervlakte	29.423	100,0%
Bebouwde opp. in 1995	12.268	(=41,7% v/d totale opp.)
Bebouwde opp. in 2000	13.085	(=44,5% v/d totale opp.)
in de gemeenten v/h stedelijk gebied	6.092	(=46,6% v/d totale beb. opp.)
in de gemeenten v/h buitengebied	6.993	(=53,4% v/d totale beb.opp.)
Evolutie bebouwing 1995-2000	1.817	(aangroei van 7% t.o.v. 1995)
evolutie bebouwing 1995-2000 in stedelijk gebied	927	
evolutie bebouwing 1995-2000 in buitengebied	890	
Onbebouwde opp. in 2000	16.338	(=55,5% v/d totale opp.)
in de gemeenten v/h stedelijk gebied	8.117	(=49,7% v/d totale onbeb. opp.)
in de gemeenten v/h buitengebied	8.221	(=50,3% v/d totale onbeb. opp.)

Bron: berekening AROHM – afdeling Ruimtelijke Planning.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Meer gezinnen

Evenals voorgaande periode wordt de komende jaren in Vlaanderen een groei van het aantal gezinnen verwacht.⁸ De meest recente gezinsprognose (MIRA-S-2000) voorspelt een toename van het aantal gezinnen met 34.814 (zwak scenario) tot 79.870 (sterk scenario) eenheden tussen 2001 (NIS) en 2010. Dit betekent een groei van 1,4% tot 3,3%. Aan de basis van deze groei staat een verdere gezinsverdunding binnen de private huishoudens. Deze gezinsverdunding zal ook in de nabije toekomst door een verdere aangroei van het aantal alleenstaanden en tweepersoonsgezinnen gedragen worden.⁹

Een toename en verdunding van de gezinnen verhoogt de druk op de ruimte.

Wijziging woonpreferenties

De verwachte toename van de residentiële druk op de ruimte zou enigszins getemperd kunnen worden door een mentaliteitswijziging naar meer inbreidingsgericht en compact wonen. Onderzoek wijst uit dat zij die reeds een woning hebben, alsook de toekomstige bouwers en kopers, steeds meer een gesloten woning in een randgemeente prefereren.¹⁰

⁸ Zie RSV (1997) en MIRA-S-2000 projecties: geprojecteerd aantal huishoudens naar huishoudgrootte voor het Vlaamse Gewest.

⁹ Het fenomeen van de vergrijzing van de bevolking, de versnippering van gezinnen ten gevolge van echtscheidingen (gehuwden) of separatie (samenwonenden), het later trouwen en een tendens tot langer samenleven zonder kinderen (samenwonen voor huwelijk) zijn hiervoor verantwoordelijk.

¹⁰ Zie VERHETSEL A., WITLOX F., TIERENS N. (2003) *Jongeren en wonen in Vlaanderen. Woonsituatie, woonwensen en woonbehoeften*. Antwerpen, De Boeck, pp.83-106 & 129-141. Zie VLAAMSE CONFEDERATIE BOUW (2002). *Ruimte voor wonen en wooncomfort. Wensen, beperkingen en mogelijkheden*, 18 p.

De open ruimte zal een sterke residentiële aantrekkingskracht blijven behouden. Grond voor deze verwachting zijn de subjectieve woonpreferenties van de hedendaagse jeugd, alsook de hedendaagse verdeling van het beschikbare aanbod aan bouwgronden over stedelijk gebied en buitengebied door het ruimtelijke beleid.

Kloof tussen bouwgrondprijzen in stedelijk gebied en buitengebied vervalt of evolueert in omgekeerde richting

Indien de woonvoorkeur voor het buitengebied zou blijven aanhouden, zou de bouwgrondprijs in landelijk Vlaanderen wel eens zozeer onder druk komen te staan, dat de kloof tussen buitengebied en stedelijk gebied vervalt of zelfs in een omgekeerde richting evolueert. Dit zou niet alleen een drive ten voordele van de steden kunnen betekenen, maar ook de bestaande druk op de open ruimte doen afnemen. Vraag is echter of deze evolutie haalbaar is indien de (vastgoed)markt aan zichzelf overgelaten wordt. Prijsdruk wijst op schaarste. In het geval van Vlaanderen gaat het eerder om kunstmatige schaarste aan bouwgronden. Er ligt nog genoeg bouwgrond, maar die wordt momenteel niet te koop gesteld, hetzij om juridische en/of procedurele redenen¹¹, hetzij omdat een gebrek aan infrastructuur de ontsluiting onmogelijk maakt, hetzij om speculatieve redenen¹²,...

Bijkomende sturing vanuit het beleid kan in dit geval een oplossing bieden. Wel moet in dit laatste geval de prioriteit van de stedelijke gebieden erkend worden. Concreet veronderstelt dit een (versnelde) opmaak van ruimtelijke uitvoeringsplannen voor stedelijke gebieden en het stimuleren van woningbouw in stedelijke gebieden d.m.v. allerlei (grondbeleids)maatregelen.

Men kan hier terecht opmerken dat de objectieve context (afname van de gemiddelde perceelsgrootte van de verkochte bouwgronden) in contradictie lijkt met de subjectieve woonpreferenties. Oorzaak van deze contradictie ligt o.i. evenwel niet in een innerlijke tegenspraak tussen datgene wat de Vlamingen wensen te doen en datgene wat ze werkelijk doen, maar in de objectieve prijs van de bouwgronden. Het is dan ook onze mening dat, mocht de prijs van de bouwgronden dalen, hun verkoop naar aantal en perceelsgrootte aanzienlijk zou toenemen.

¹¹ In het eerste RSV (1997) werd binnen de Vlaamse woonzone 29.423 ha bestemd als reserve voor de toekomst. Deze reserve, de zgn. woonuitbreidingsgebieden, kon in principe aangesproken worden als alle andere woongebieden volgebouwd zijn. Daarnaast werd voor hun aansnijden de volledige afbakening van de stedelijke gebieden afgewacht.

Het afbakeningsproces vergt meer tijd en mankracht dan aanvankelijk was verwacht. Vandaar dat de Vlaamse regering in het 'zomerakkoord' van 21 juni 2002 de belofte heeft gedaan de woonuitbreidingszones onder bepaalde voorwaarden gefaseerd te laten aansnijden zonder de volledige afbakening van de stedelijke gebieden af te wachten. Terwijl volgens sommige partijen deze vroegtijdige ontsluiting een druppel op een hete plaat zal zijn, menen andere dat de effectieve uitvoering van het zomerakkoord een stabilisatie van de bouwgrondprijzen tot gevolg zal hebben.

¹² Velen zoeken de recente forse stijgingen van de bouwgrondprijzen in de eerste plaats bij de slechte prestatie van de aandelenbeurzen. Beleggers zouden zich van de aandelen hebben afgekeerd en opnieuw de bouwgrond ontdekt hebben en dat doet de prijzen stijgen. Anderzijds menen verschillende vastgoedmakelaars al een paar jaar dat een kentering op komst is. Sommige analisten hebben recent zelfs gewaarschuwd voor een 'vastgoedbubbel'.

BRONNEN

- Administratie van het Kadaster.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (1997). *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen*. Integrale versie. Brussel, ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Leefmilieu en Infrastructuur, administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting, Monumenten en Landschappen, afdeling Ruimtelijke Planning, 594 p.
- Nationaal Instituut voor de Statistiek.
- Verhetsel, A., Witlox, F., Tierens, N. (2003). *Jongeren en wonen in Vlaanderen*. Woonsituatie, woonwensen en woonbehoeften. Antwerpen, De Boeck, pp.83-106 & 129-141.
- Vlaamse Confederatie Bouw (2002). Ruimte voor wonen en wooncomfort. Wensen, beperkingen en mogelijkheden, 18 p.
- Vlaamse Confederatie Bouw (2003). Resultaten van de Grote Vlaamse (Ver)bouwenquête.

THESE 7: DE DRUK OP DE RUIMTE VANUIT DE ECONOMISCHE ACTIVITEITEN

PROBLEEMSTELLING

Toename van bebouwde oppervlakte bestemd voor economische activiteiten

Tabel 9.7-1 Oppervlakte van percelen met gebouwen voor economische functie naar economische knooppunten (exclusief publieke gebouwen)

Oppervlakte in ha	1985									
Rubrieken	1	%	2	%	3	%	4	%	Totaal	%
Ambacht – Industrie	2.260,4	14,3	10.826,6	68,6	962,4	6,1	1.742,2	11,0	15.791,7	100,0
Opslagruimten	664,3	18,5	2.515,2	70,1	118,3	3,3	288,3	8,0	3.586,0	100,0
Kantoorgebouwen	34,4	10,8	248,8	77,7	16,4	5,1	20,7	6,5	320,4	100,0
Gebouwen met handelsbestemming	1.703,2	29,4	3.331,9	57,6	289,3	5,0	462,7	8,0	5787,1	100,0
Totaal economische functie	4.662,4	18,3	16.922,5	66,4	1.386,3	5,4	2.513,9	9,9	25.485,2	100,0

Oppervlakte in ha	2002									
Rubrieken	1	%	2	%	3	%	4	%	Totaal	%
Ambacht – Industrie	3.388,5	16,3	13.406,8	64,4	1.472,1	7,1	2.556,1	12,3	20.823,5	100,0
Opslagruimten	1.660,7	20,7	5.039,7	62,9	466,9	5,8	845,8	10,6	8.013,1	100,0
Kantoorgebouwen	114,9	11,4	777,1	77,2	30,9	3,1	83,5	8,3	1.006,3	100,0
Gebouwen met handelsbestemming	2.392,9	30,0	4.508,2	56,4	414,9	5,2	671,8	8,4	7.987,7	100,0
Totaal economische functie	7.557,0	20,0	23.731,7	62,7	2.384,8	6,3	4.157,1	11,0	37.830,7	100,0

Bron: Kadaster / NIS, 1985 en 2002, bewerking APS.

1 = geen economisch knooppunt

2 = stedelijk gebied

3 = economische knooppunten in het netwerk van het Albertkanaal

4 = specifieke economische knooppunten

In de periode 1985–2002 is de totale oppervlakte van percelen met een economische functie geëvolueerd van 25.485 ha tot 37.831 ha. Dit komt neer op een stijging van 48,4%.

De sterkste relatieve groei tussen 1985 en 2002 doet zich voor in de economische knooppunten in het netwerk van het Albertkanaal (+72%), in de specifieke economische knooppunten (+65%) en in de gemeenten die geen deel uitmaken van een economisch knooppunt (+62%). In de gemeenten in de stedelijke gebieden is de totale oppervlakte van deze percelen gegroeid met 40%.

Toename van opslagruimten en kantoorgebouwen

Bekijken we de groeipercentages op basis van de indexcijfers met 1985 als basis, dan is de stijging van de oppervlakte van percelen met ambachts- en industriegebouwen en van percelen met gebouwen met handelsbestemming respectievelijk 31,9% en 38,0%. Opvallend is de sterke relatieve stijging van de totale oppervlakte van percelen met opslagruimten en met kantoorgebouwen (respectievelijk 123,5% en 214%).

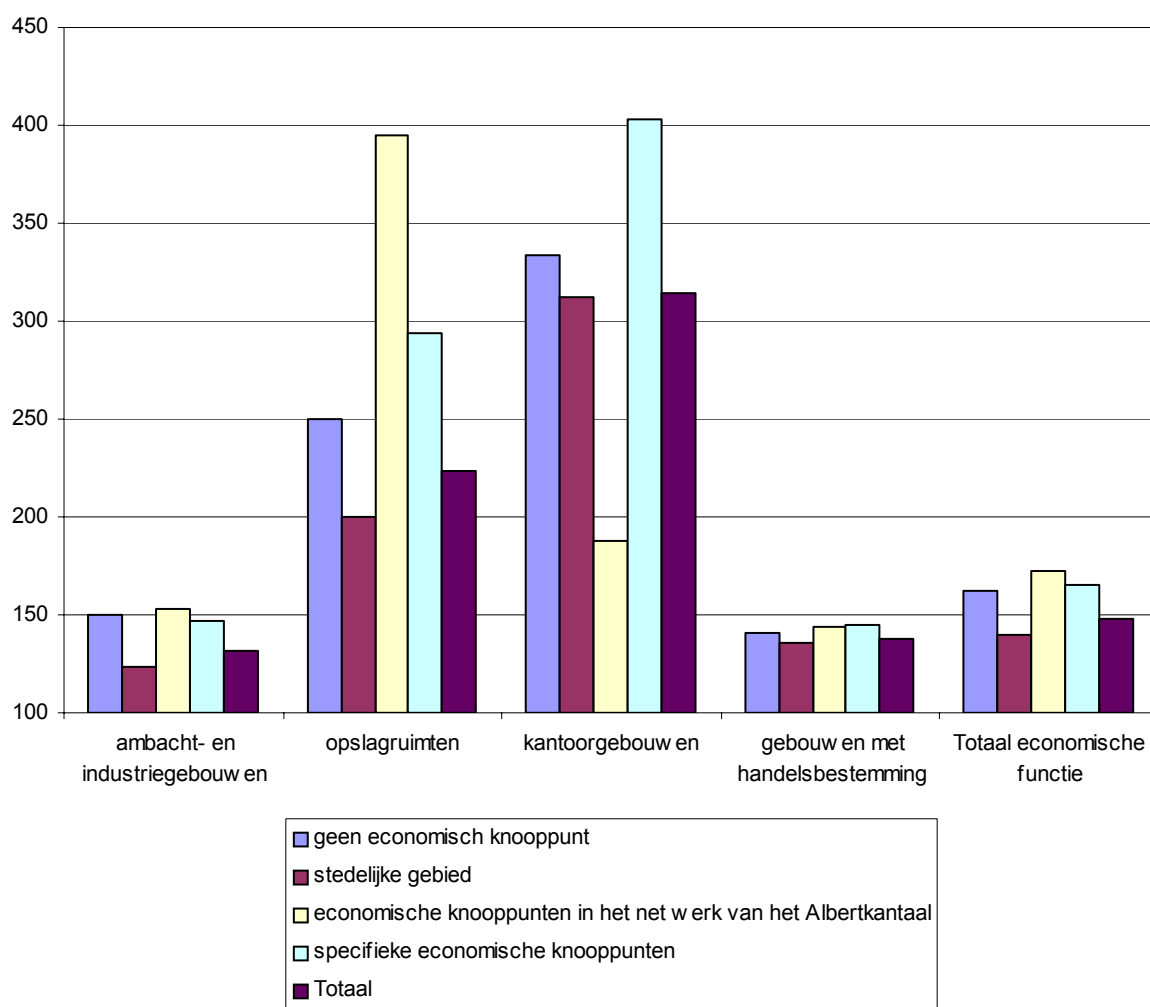
Een mogelijke verklaring voor beide fenomenen is respectievelijk de toegenomen aanwezigheid van logistieke bedrijvigheid en de verdere tertiarisering van onze economie.

Ruimtelijk-economische dynamiek

De grootste toename doet zich voor in de economische knooppunten in het netwerk van het Albertkanaal en in de specifieke economische knooppunten, ook blijkt een relatief hoge stijging van de oppervlakten van percelen met kantoorgebouwen en opslagruimte in gemeenten die geen economisch knooppunt zijn.

Opvallend ook is de relatief hogere stijging van de oppervlakten van percelen met economische functie in het buitengebied, waaronder eveneens de opmerkelijke procentuele stijging van de totale oppervlakte van percelen met kantoorgebouwen en met opslagruimten.

Figuur 9.7-1 Indexevolutie van de oppervlakte van percelen met gebouwen met economische functie 1985-2002 (1985=100)

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

Het groeiritme in de niet economische knooppunten is opvallend, toch blijft in absolute cijfers het zwaarste gewicht in stedelijke gebieden en ook het relatief groeiritme blijft in de overige economische knooppunten hoger.

Als bijkomende nuance geldt dat met deze cijfers enkel de grondbezetting als indicator wordt gebruikt voor de economisch-ruimtelijke dynamiek. Echter, in bepaalde delen van Vlaanderen zoals bijvoorbeeld in de Vlaamse Rand rond Brussel, heeft de economische

groei in belangrijke mate plaatsgevonden door transformatie van bestaande (reeds ingenomen) bedrijfsruimte. Over dit proces van herstructurering, vitalisering en transformatie zijn voorlopig weinig gegevens bekend. Daarnaast dient aangestipt dat ondanks een relatief hoog groeiritme in het buitengebied, het zwaarste (absolute) gewicht in de stedelijke gebieden en economische knooppunten blijft voorkomen. Het hoog groeiritme in gemeenten in het buitengebied is ook mathematisch verklaarbaar, vermits iedere ontwikkeling in het economische beperkte ontwikkelde buitengebied relatief zwaarder weegt dan in de reeds economisch zwaarder ontwikkelde economische knooppunten.

Ruimtegebruik per vestiging stijgt

Tabel 9.7-2 Stijging van de gemiddelde oppervlakte van percelen met ambachts- en industriegebouwen

	Ambacht- en industrie 2002			1990 als basis	1985 als basis
	# Percelen	Oppervlakte In ha	Gemiddelde opp. in m ²	Index	Index
Geen economisch knooppunt	9.877	3.388,5	3.430,7	115,8	123,2
Stedelijk gebied	22.068	13.406,8	6.075,2	110,9	112,9
Economisch knooppunt in het netwerk van het Albertkanaal	1.792	1.472,2	8.215,1	114,7	119,5
Specifiek economisch knooppunt	3.885	2.556,1	6.579,3	112,0	115,7

Bron: Kadaster / NIS, bewerking APS.

In 2002 wordt de hoogste gemiddelde oppervlakte van percelen met ambachts- en industriegebouwen genoteerd in de economische knooppunten in het netwerk van het Albertkanaal. De laagste gemiddelde oppervlakte noteren we buiten de economische knooppunten. De gemiddelde oppervlakte groeit echter het sterkst buiten de economische knooppunten. In de periode 1990–2002 steeg de gemiddelde oppervlakte met 16% buiten de economische knooppunten. Daarop volgt een stijging van 15% in het economisch knooppunt in het netwerk van het Albertkanaal.

Suburbanisatie van bedrijvigheid

Herlokalisatie van bedrijven is een complex gebeuren. Klassiek onderscheidt men push- en pullfactoren. Pushfactoren kunnen zijn: gewijzigde marktorientatie, technologische verandering, ruimtebehoefte, lokatiekosten, bereikbaarheidsproblemen, lokaal beleid. Zodra de beslissing valt tot herlokalisatie worden de pullfactoren belangrijk. Typische pullfactoren zijn in zekere mate het spiegelbeeld van de pushfactoren, maar dan met een positieve betekenis: lokale kwaliteit, betere marktorientatie, hogere bereikbaarheid, betere arbeidsmarkt, meer ruimte en een aantrekkelijker lokaal beleid. Suburbanisatie kan samenhangen met de levenscyclus van bedrijven (bij de oprichting in het centrum of nabij een centrum; suburbanisatie bij de groei van het bedrijf), maar in regel wordt geconstateerd dat interregionale verhuis niet gebruikelijk is en meestal herlokalisatie over korte afstanden gebeurt¹³. Ook investeringen 'los' van het bestaande vestigingspatroon zou beperkt zijn¹⁴.

¹³Van Wissen, A, micro-simulation model of firms: Applications of concepts of the demography of the firm, in: Regional Science, vol 79, n° 2, April 2000, p. 126.

¹⁴De Brabander, G., Vervoort L. en Wiltox F., Metropolis, over mensen steden en centen, Kritak, p. 103.

Mogelijke pushfactoren die de aanzet kunnen zijn voor het wegtrekken van bedrijven uit de grote stedelijke centra naar de periferie of het verdere buitengebied zijn de volgende.

- Het **ruimtegebrek in de steden** is een van de belangrijkste redenen waarom expansieve bedrijven er wegtrekken. De vraag naar ruimte wordt ook groter onder invloed van moderne productietechnieken. Uit partieel onderzoek (Bedrijfsenquête, De Brabander) blijkt dat wanneer aan herlokatie gedacht wordt, vooral de vraag naar grotere terreinen (1 ha en groter) belangrijk is.
- **Transport en bereikbaarheid.** Deze worden mede bepaald door de fysieke kenmerken van het product en de vervoerswijze. Verder moet rekening gehouden worden met de vervoertijden, de veiligheid en de betrouwbaarheid, de toegankelijkheid en de flexibiliteit. Een stadscentrum kan maar zelden aan die voorwaarden voldoen. Wat maakt dat industriële bedrijven zich eerder vestigen buiten de stad, in de buurt van zeehavens, luchthavens, invalswegen en vervoerknooppunten (De Brabander p. 96). Anderzijds is transport goedkoper geworden, is de infrastructuur aanzienlijk uitgebreid en zijn nieuwe transportmodi ontwikkeld. Transport heeft daardoor ook een minder beslissend aandeel in de lokatiekeuze. In dat geval wordt gesproken over foot-loose bedrijven, m.a.w. bedrijven die gekenmerkt worden door een zwakke transportoriëntatie. De laatste jaren is er soms een scheidingstrend van frontoffice (direct contact met klanten) en backoffice activiteiten (management, routineactiviteiten, waarbij sommige backoffice activiteiten (bvb. grootschalige dataverwerking) eveneens meer foot-loose worden. De ontwikkeling van ICT¹⁵ is hier niet vreemd aan. Deze ontwikkeling heeft de nood aan nabijheid vervangen door een elektronisch substituuat (telefoon, fax, e-mail). Waar het frontoffice nog steeds aangewezen is op een vestiging in de stad, omwille van contact met klanten, de aanwezige dienstverlening en andere agglomeratievoordelen, kennen backoffice activiteiten – vooral dan de routineactiviteiten – een grotere locatievrijheid.
- **Kostprijs van locaties** (betaalbare vastgoedprijzen). Volgens het recente Sociaal-Economisch Rapport Vlaanderen 2003 (SERV) lagen de prijzen van de grondverkoop voor economie in de periode 1990–2000 op gemiddeld 20 euro per m² in Vlaanderen. Daarmee is Vlaanderen dubbel zo duur als Wallonië. De regio met de hoogste prijzen is centraal Vlaanderen, meer bepaald de Antwerpse regio en de regio Brussel. Ook in het Gentse en de as Brugge – Kortrijk is de grond vrij duur.
- **Omgevingsimago.** Voor de zogenaamde foot-loose bedrijven kan dit een criterium zijn.
- **Het subsidiebeleid.** Het beleid op de hogere niveaus bevorderde de verdere spreiding. Door het voorzien van infrastructuur, subsidies en fiscale maatregelen werden bedrijven aangemoedigd de stad te verlaten.

¹⁵Niet te vereenzelvigen met de ICT-sector. Deze is een heterogene sector, die zowel grote productiebedrijven als kleinere, dienstverlenende kantoren omvat. De verschillende typen bedrijven hebben dan ook uiteenlopende locatievoorkeuren. Uit studies blijkt dat de ICT-infrastructuur nog in belangrijke mate het actuele verstedelijkingspatroon volgt. De knooppunten lokaliseren zich daar waar er concentraties zijn van bedrijvigheid/dienstverlening met een hoog telecomgebruik. Nieuwe infrastructuur worden toch nog georiënteerd naar stedelijke regio's die de grootste informatiecentra zijn. (Gepts, Ruimtelijke effecten van ICT, p. 77).

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Algemene economische tendensen en lokatiefactoren

Elke reflectie op de toekomstige evolutie van de relatie tussen economische activiteiten en ruimtelijke lokatiepatronen moet noodzakelijk rekening houden met een aantal algemene economische evoluties. Uit diverse bronnen destilleren we een zestal verwachte evoluties.

Een verwachte verdere tertiarisering van de economie

Een van de gebruikte indicatoren voor deze tertiarisering is de tertiariseringsgraad. Deze geeft het aandeel van de werkgelegenheid in de tertiaire sector weer ten opzichte van de totale werkgelegenheid. In de eerste helft van de jaren negentig is deze tertiariseringsgraad in de meeste West-Europese landen sterk blijven groeien (Buck). Vanaf 1995 is er wel sprake van enige stagnatie. Voor België bedroeg de tertiariseringsgraad 71% (1997). In Vlaanderen ligt dit cijfer beduidend lager. Toch is tussen 1995 en 2001 de tertiariseringsgraad in Vlaanderen gestegen van 33,1% tot 38,6% (APS-cijfers).

Tertiarisering zal waarschijnlijk gepaard gaan met een reductie van ingenomen ruimte (Buck verwacht een daling van gemiddeld 26 m²/persoon nu naar gemiddeld 23 m²/per persoon). Net als de stedelijke gebieden ontsnapt het platteland niet aan de afname van de industriële werkgelegenheid en de toename ervan in de diensten. Een signaaltrend betreft de grote groei van de zakelijke dienstverlening in de landelijke gebieden in de periode 1993-1997, alhoewel in absolute cijfers deze ontwikkeling geheel ondergeschikt blijft aan de aanhoudende grootschalige kantoorontwikkeling in stedelijke gebieden.

Kenniseconomie

Een tweede algemene tendens die vaak in de literatuur wordt aangehaald is het groeiend belang van de kenniseconomie. Deze evolutie is verbonden met belangrijke technische mutaties - vooral dan op het vlak van informatie(verwerking) – die zich niet alleen vertalen in een vernieuwing van technologieën en uitrusting maar ook in een evolutie van competenties en infrastructuren. Ook deze evolutie zal onvermijdelijk een impact hebben op de relatie tussen kennisgerichte activiteiten en ruimtegebruik en lokatietendensen (DATAR). Op Europese schaal zullen loonkosten en gebrek aan lager geschoold personeel in West-Europa ervoor zorgen dat laagwaardige industriële productieactiviteiten verdwijnen naar onder meer Oost-Europa. Kennisintensieve processen en O&O-activiteiten blijven daarentegen in West-Europa. Groeisectoren zijn (fijn) chemie, biotechnologie en elektronische industrie (Buck).

Ontwikkeling ICT

Door de ontwikkeling van ICT kan de efficiëntie van bedrijfsprocessen worden verhoogd en is het voor bepaalde activiteiten ook mogelijk geworden niet meer plaatsgebonden te zijn. In dat geval spreekt men over een toenemend foot-loose karakter van de bedrijvigheid. Naargelang de aard van de ICT-bedrijvigheid kunnen ruimtelijke gedifferentieerde effecten optreden. In het vaak aangehaalde model van Graham en Marvin wordt onder meer gesproken over synergie en substitutieprocessen.

Bij *synergie* leidt de ICT-bedrijvigheid tot een concentratie van economische activiteiten. Zo vertoont de telecommunicatiestructuur, de hardware, duidelijke concentraties in de steden.

Deze ICT-tak hecht zich blijkbaar vast aan steden en bestaande concentraties van bedrijvigheid en dienstverlening.

Ook in België ontwikkelden netwerken zich met de belangrijkste steden als knooppunten. Het Belgische netwerk van UUNET bijvoorbeeld bestaat uit 3 kringen in glasvezelkabel die 10 grote steden met elkaar verbinden. Elk van deze kringen is verbonden met Brussel en kent zo een aansluiting op het internationale netwerk (Gepts; 71). M.a.w. de ICT-infrastructuur volgt thans – en waarschijnlijk ook in de toekomst – het actuele verstedelijkingspatroon. De knooppunten lokaliseren zich daar waar er reeds concentraties van bedrijvigheid, van dienstverlening met hoog telecomgebruik zijn. Kabels worden geconcentreerd opdat ze enkel kunnen renderen als ze voldoende worden gebruikt.

Daarentegen ligt de *toepassing* van ICT vaak aan de basis van een substitutieproces. Omdat ICT in staat is afstand en tijd te overbruggen, is de fysieke nabijheid van twee activiteiten binnen een geïntegreerd productieproces niet meer strikt noodzakelijk. Dit biedt de mogelijkheid om voor verschillende activiteiten de geschikte lokatie te kiezen. ICT-toepassingen kunnen in sommige gevallen leiden tot een toenemende *spreiding* van economische activiteiten bijvoorbeeld door de scheiding van productie en administratie of de loskoppeling van frontoffice en backoffice activiteiten. Omdat backoffice activiteiten (data-invoer, verwerking van gegevens) aangewezen is op geschoolde personen met computervaardigheden, moet ook de arbeidsmarkt buiten de steden worden aangeboord.

Daarom is het niet uitgesloten dat in de toekomst backoffice activiteiten uit de stad wegtrekken en verhuizen naar randgemeenten of plattelandsgemeenten. Ook telewerken is een vorm van spreiding. Een vergaand voorbeeld van spreiding is de telefonische afhandeling van klantenvragen door telefonisten vanuit hun eigen huis. In Nederland heeft PTT Telecom hier reeds mee geëxperimenteerd en sommige postorderbedrijven werken reeds met telewerk.

Globalisering

Nog een algemene tendens is de globalisering. Deze speelt op drie niveaus: mobiliteit van goederen, mobiliteit van activiteiten en mobiliteit van financiële kapitaalstromen. Onder invloed van globalisering leidt de toename van transport-, distributie en logistieke activiteiten in logistieke netwerken tot nieuwe soorten bedrijvigheid (zoals Europese distributiecentra) met bijzondere ruimtevragen. Globalisering heeft ook een invloed op de groei van de kantorenmarkt. De toenemende liberalisering van de wereldhandel maakt het immers voor bedrijven steeds eenvoudiger en aantrekkelijker om wereldwijd zaken te doen. Een gevolg van deze ontwikkeling is dat op internationaal niveau opererende bedrijven, productieactiviteiten verhuizen naar plekken waar grondstoffen en goedkope arbeidskrachten aanwezig zijn en andere bedrijfsonderdelen inplanten op lokaties in de buurt van de afzetmarkt. In een aantal West-Europese steden zitten dan ook heel wat Europese hoofdkantoren van multinationale ondernemingen die van daaruit de Europese markt bedienen.

Organisatieprocessen

Uit hoger vernoemde tendensen valt af te leiden dat ook op het vlak van organisatieprocessen binnen en tussen ondernemingen, veranderingen plaatsgrijpen: het intensifiëren van just-in-time beslissingen, het ontstaan van nieuwe functies die in belangrijke mate gebaseerd zijn op coöperatie en partnerschap, het ontstaan van flexibele en complexe netwerken, de groeiende noodzaak om diverse competenties te doen samenwerken omwille van hun nauwere interactie inzake wetenschappelijke competenties, technologieën en marktrelaties (DATAR). In de logistieke sector leidt deze netwerking tot een logistiek netwerk dat Vlaanderen ruim overschrijdt. De Vlaamse zeehavens blijven de spil in

dit logistiek netwerk, dat meer en meer wordt aangevuld met bi- of trimodale achterlandlokaties (aan kanalen en spoorwegen).

Europese integratie

Wat de mogelijke impact van de Europese integratie betreft, spelen zowel verbreding als verdieping een rol. Verbreding houdt verband met de verwachte toetreding van Centraal- en Oost-Europese landen tot de EU. Verdieping heeft betrekking op de ontwikkeling van de Europese Monetaire Unie en de Europese Politieke Unie. Deze ontwikkelingen hebben een nieuwe impuls gegeven aan de aanwezigheid van ondernemingen op de Europese markt. Ook is efficiëntere productie mogelijk omdat nu voor de Europese markt als geheel kan worden geproduceerd. Een belangrijk gevolg is dat nationale beslissingen de lokatiebeslissingen niet langer domineren en de regionale factoren in belang zullen toenemen. Bij de keuze voor een regio spelen de factoren zoals aanwezigheid van gekwalificeerd personeel, een goede communicatiestructuur, voldoende uitbreidingsmogelijkheden en aantrekkelijke gebouwencomplexen een belangrijk rol in de lokatiekeuzen (TNO-onderzoek Nederland).

Stand van zaken aanbodbeleid

In het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen wordt voorzien in 6.964 ha bijkomend te bestemmen bedrijventerrein in de periode 1994-2007. Dit aanbod wordt stelselmatig en gefaseerd gerealiseerd via een ruim aantal projecten. Op 31.12.2003 was de stand van zaken als volgt:

Tabel 9.7-3 Bijkomende te bestemmen bedrijventerrein in ha, stand van zaken 31.12.2003

Gerealiseerde bestemmingswijzigingen op 31.12.2003 in gebieden onder Vlaamse bevoegdheid via gewestplanwijzigingen, gewestelijke ruimtelijke uitvoeringsplannen en bijzondere plannen van aanleg	873 ha
Gerealiseerde bestemmingswijzigingen op 31.12.2003 in gebieden onder gemeentelijke of provinciale bevoegdheid via gewestplanwijzigingen en bijzondere plannen van aanleg	1.493 ha
Bestemmingswijzigingen in procedure in gewestelijke ruimtelijke uitvoeringsplannen	318 ha
Bestemmingswijzigingen in voorbereiding of principieel te beslissen op Vlaams niveau ¹⁶	1.533 ha
Overblijvend pakket, in te vullen door Vlaamse overheid, provincies en gemeenten ¹⁷	2.747 ha
Voorziene bijkomend te beschermen bedrijventerreinen (totaal voor Vlaanderen)	6.964 ha

Bron: departement Leefmilieu en Infrastructuur - afdeling Ruimtelijke Planning.

¹⁶Dit voorbereide programma bevat uitgewerkte voorstellen waarvan de formele procedure kan worden ingeleid, alsmede voorstellen die principieel kunnen worden beslist. De diverse beslissingen over de voorstellen kunnen leiden tot gewijzigde cijfers vermits dit cijfer tevens reservevoorstellen inhoudt.

¹⁷Heel wat provinciale en gemeentelijke initiatieven zijn nog niet verrekend in het overblijven pakket van 2.747 ha. Het werkelijke restcijfer ligt lager. Er wordt geraamd dat ongeveer 1.300 ha nog nader invulbaar is door de Vlaamse overheid.

Deze cijfers geven aan dat ongeveer 60% van de mogelijkheid aan nieuwe bedrijventerreinen is bestemd of in de pijplijn zit. Eén derde (2.365 ha) van de totaliteit is reeds daadwerkelijk bijkomend bestemd in verordenende plannen.

De Vlaamse overheid is in dit gehele programma van 6.964 ha verantwoordelijk voor ongeveer 4.100 ha. Uit bovenstaande tabel kan worden afgeleid dat de voorbereiding door de Vlaamse overheid van ongeveer 2/3 (2.724 ha) van deze te bestemmen terreinen onder haar bevoegdheid, achter de rug is.

Er kan worden besloten dat het voorziene aanbodbeleid voor bedrijventerreinen uit het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, vruchten afwerpt.

Daarnaast wordt gewerkt aan het optimaal gebruik van reeds bestemde bedrijventerreinen. Op een totaal van ongeveer 2.000 ha knelpuntbedrijventerreinen werden inmiddels oplossingen voorzien voor 913 ha, voor nog eens 486 zijn alle te ondernemen acties in kaart gebracht. Daarnaast werd gestart met de aanpak van 13 brownfields als erkend pilootproject.

De lokatiefactoren in stedelijke gebieden, in het bijzonder de mogelijkheden op vlak van openbaar vervoer, oefenen een sterke aantrekkingskracht uit op kantoorontwikkeling. Daardoor wordt de tertiarisering in belangrijke mate opgevangen in de stedelijke gebieden. In de steden in de 'kantorendriehoek' Brussel-Leuven-Antwerpen wordt een belangrijke kantorenconcentratie teruggevonden, met veel spelers op internationaal niveau. Ook in andere steden als Gent of Hasselt is een belangrijke markt aanwezig met sterk regionale uitstraling (Buck). De stedelijke gebieden bieden bovendien de kans om een voldoende gedifferentieerd aanbod van lokaties aan te bieden, gaande van stadscentra, over stations-, tot randlokaties (Buck). Deze ontwikkeling biedt bijzondere opportuniteiten voor de transformatie van oude bedrijfssites en brownfields in moderne stedelijke werklokaties.

Niet alleen op vlak van kantoorontwikkeling tekent zich een specialisatie af. Ontwikkelingen van grootschalige detailhandel vinden een natuurlijk en ruim verzorgingsgebied in de grote steden. De bereikbaarheidsvereisten van baanwinkels of shoppingcentra zijn lokatiefactoren die op een kwalitatieve wijze kunnen worden gevonden in de stedelijke gebieden (Buck)¹⁸. Het kernwinkelapparaat in de binnensteden en grootschalige winkels op baanlokaties kunnen meer en meer een complementaire rol vervullen. Ook deze dynamiek geeft aanleiding tot een hergebruik van verouderde bedrijventerreinen of bedrijfsgebouwen (Buck). De dynamiek in de transportsector, logistiek en distributie heeft een meer gedifferentieerd patroon. Het logistieke netwerk in Vlaanderen is vooral gericht op de zeehavens, luchthaven, achterlandverbindingen en belangrijke stedelijke concentraties. De lokatiefactoren van de transportsector, logistiek en distributie blijven vragen naar ruimte nabij havens, achterlandverbindingen en grote stedelijke concentraties (IDEA)¹⁹. Door een ruimteschaarste in de grote steden mag worden verwacht dat de ruimte voor logistiek er beter en beter zal worden benut, met de nadruk op kwaliteit. Voor bedrijven met een zeer extensief ruimtegebruik, zoals grote logistieke bedrijven, zijn belangrijke potenties beschikbaar of creëerbaar in economische knooppunten langsheen achterlandverbindingen, zoals in de gemeenten van het economisch netwerk Albertkanaal.

¹⁸ Buck Consultants International, Ruimte voor grootschalige detailhandel, 28 november 2002, Brussel

¹⁹ Idea Consult, Ruimtelijk economische aspecten van de ontwikkelingen in transport, distributie en logistiek in Vlaanderen, april 2001, Brussel.

BRONNEN

- Buck Consultants International, *Ruimtelijk – economische aspecten kantoren en kantoorachtige Vlaanderen*, Nijmegen, Den Haag, Brussel, april 2001.
- Cabus P. en W. Van Haverbeke, De plattelandseconomie in de nabijheid van stedelijke gebieden, Een ruimtelijk – economische visie. In: *Ruimte & Planning*, jg. 21 nr. 4/2001.
- Datar, Etudes et prospective, à propos des orientations du group de prospective “*Activités économiques et territoires*”, *Territoires 2020*, n° 3, mei 2001, p. 115–124.
- Gepts, E., *De relatie tussen informatie– en communicatietechnologie en ruimte*. Eindwerk hogere opleidingen Stedenbouw, Monumentenzorg, Technologie en Economie, 2001.
- Van der Arend, R., *Core Centra en vestigingsplaatskeuze*. TNO-rapport. Delft, mei 2001.
- VROM–raad. *Tussen feit en fictie*. Verkenningen en ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie en de gevolgen voor het beleid over wonen, ruimtelijke ordening, milieu en mobiliteit. Den Haag, maart 2001.

PROBLEEMSTELLING

Hoeveel landbouwgrond is er in Vlaanderen?

Volgens de ruimtelijke plannen

De bestemming van de gronden in Vlaanderen ligt wettelijk vast binnen de gewestplannen. Landbouw is als sector de grootste ruimtegebruiker: 806.000 ha of 59,6% in 1994. Volgens het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen zou dit tegen 2007, de planhorizon, moeten afnemen tot 750.000 ha of 55,5%.

De bestemmingslogica van het gewestplan werd niet altijd op het terrein gevolgd. Zo vinden we heel wat landbouw in zones die een andere inkleuring op het gewestplan hebben gekregen. Omgekeerd worden heel wat hectaren die als landbouwgrond ingekleurd staan niet voor landbouw gebruikt.

Volgens het Kadaster

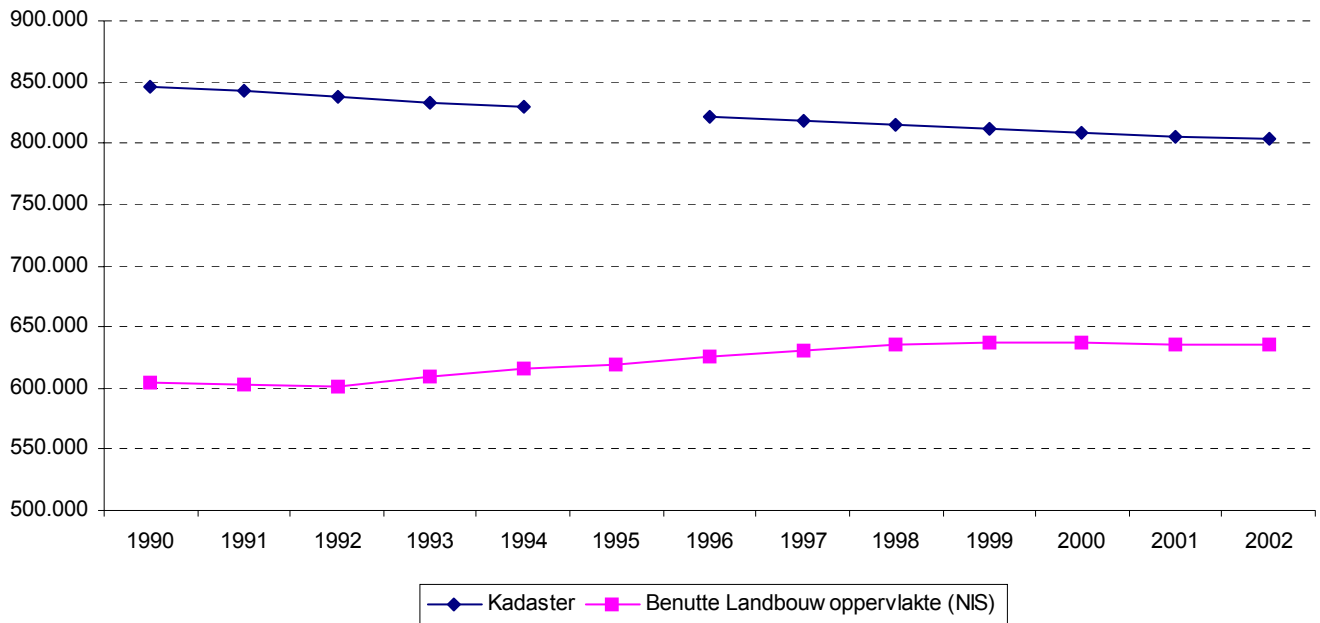
Het Kadaster (ministerie van Financiën) geeft eveneens cijfers over de bodembezetting. De kadastrale gegevens geven een fiscale benadering weer van de feitelijke werkelijkheid. Volgens het Kadaster is in 2002 803.580 ha door de landbouw in gebruik, zijnde 487.390 ha gekadastraerd akkerland, 288.571 ha weiland en 27.619 ha boomgaarden. In 1990 bedroeg de landbouwoppervlakte nog 846.836 ha, wat wijst op een achteruitgang in oppervlakte uitgedrukt.

De cijfers van het Kadaster geven de bruto oppervlakte weer, d.w.z. met inbegrip van de landbouwoppervlakte voor niet-commerciële doeleinden zoals: openbare wegen, bedrijfsgebouwen en erf, beken en sloten,... Gemiddeld komt er per bedrijf 0,5 ha overige bedrijfsoppervlakte voor. Op die manier behelst de ruimte die de landbouwbedrijven innemen meer dan de voor de landbouw benutte oppervlakte.

Volgens de landbouwtelling

De oppervlakte die effectief een economische landbouwbestemming krijgt, dient jaarlijks (op 15 mei) in de landbouwtelling bij het Nationaal Instituut voor de Statistiek te worden aangegeven en bedraagt in 2002 volgens deze bron 635.464 ha. De oppervlakte daalde constant tot in 1990, nadien steeg de benutte landbouwoppervlakte geleidelijk terug als gevolg van de invoering van het Mestdecreet in 1991 en de hervorming van het (Europees) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in 1992. De mestafzetproblematiek, dimensievergroting en omschakeling naar extensievere landbouwsystemen doen de vraag naar ruimte vergroten.

Figuur 9.8-1 Oppervlakte landbouwgrond (ha)

Bron: NIS, dienst Landbouwstatistieken / Kadaster, NIS, APS-bewerking.

Grondprijs: een verhaal van vraag en aanbod

De concurrentie voor de schaarse productiefactor uit zich in de grondprijzen. Terwijl de grondprijzen min of meer stabiel zijn gebleven tijdens de eerste helft van de jaren negentig, zijn ze voor geheel Vlaanderen tussen 1995 en 2002 met de helft (47%) gestegen. Deze stijging is niet vreemd aan het verhoogd belang van de factor grond in de mestafzetproblematiek.

De provincie Antwerpen werd reeds vanaf 1993-1994 geconfronteerd met plotse prijsstijgingen, welke daarna wat stabiliseerden om de jongste jaren weer fors te stijgen tot 2,57 euro/m². In 2002 steken Antwerpen, West- en Oost-Vlaanderen boven het Vlaamse gemiddelde uit. De provincies Limburg en Vlaams-Brabant kennen de laagste landbouwgrondprijzen. Dit geografisch patroon volgt het verloop van de mestafzetdruk onder de strenger wordende bemestingsnormen.

Tabel 9.8-1 Prijzen landbouwgrond (in euro/m²)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
België	1,13	1,14	1,14	1,13	1,13	1,16	1,16	1,21	1,23	1,33	1,38	1,54	1,64
Vlaanderen	1,47	1,44	1,45	1,46	1,46	1,49	1,5	1,55	1,65	1,75	1,81	2	2,19
Antwerpen	1,67	1,59	1,68	1,75	1,81	1,82	1,73	1,86	1,84	1,87	2,06	2,41	2,57
Limburg	1,3	1,24	1,21	1,14	1,09	1,26	1,25	1,22	1,26	1,37	1,37	1,64	1,73
O-Vlaanderen	1,45	1,48	1,42	1,42	1,47	1,45	1,55	1,57	1,7	1,89	1,98	1,92	2,27
Vlaams-Brabant	1,34	1,27	1,3	1,33	1,28	1,27	1,34	1,27	1,38	1,43	1,44	1,63	1,79
W-Vlaanderen	1,52	1,51	1,52	1,55	1,51	1,56	1,54	1,63	1,82	1,99	1,93	2,24	2,31
Wallonië	0,75	0,88	0,83	0,78	0,8	0,81	0,81	0,84	0,84	0,95	0,96	1,08	1,10

Bron: NIS, dienst Financiële Statistieken.

De bosoppervlakte is schaars in Vlaanderen

De meest recente meting van de bosoppervlakte gebeurde in 2000. Deze recente boskartering is verkregen door de boskartering 1990 te vergelijken met luchtfoto's van 1995 en door aanvullende terreincontroles in de periode juli 1999 – juli 2000.

In Vlaanderen bedraagt de totale bosoppervlakte 146.381 ha. Dit is 10,8% van de totale landoppervlakte. Hiermee is Vlaanderen één van de bosarmste streken in Europa. Binnen de EU hebben alleen Ierland (8,6%), Nederland (10,0%) en het Verenigd Koninkrijk (10,3%) een lagere bosindex.

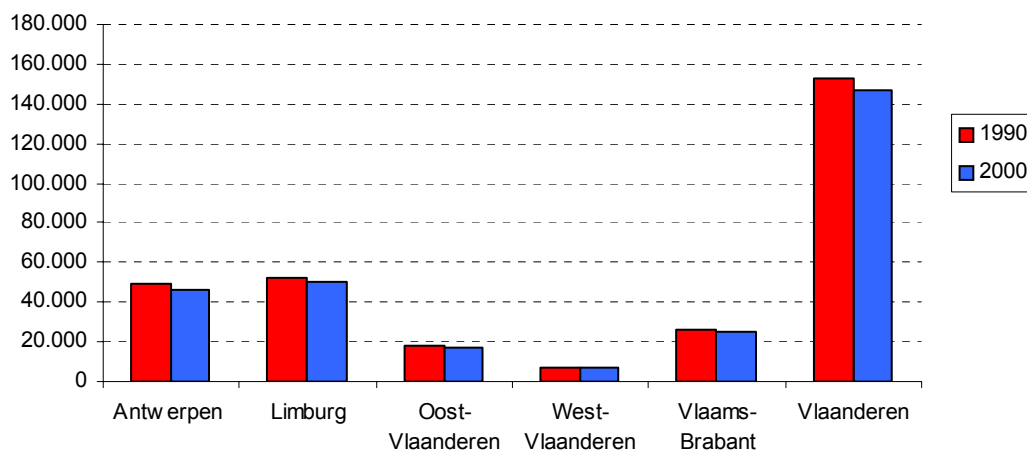
De bosarmste provincie is West-Vlaanderen (2,3%), Limburg is met 20,6% de bosrijkste provincie.

70% van de bossen in Vlaanderen is privé-eigendom, 13% is eigendom van het Vlaamse Gewest en 17% is eigendom van andere openbare eigenaars zoals provincies, gemeenten, OCMW's, kerkfabrieken en intercommunales.

Tussen 1990 en 2000 is in Vlaanderen de totale bosoppervlakte afgenomen met 6.107 ha. De meeste ontbossingen zijn te lokaliseren in woongebieden (-1.758 ha), agrarische gebieden (-1.180 ha), industriegebieden (-1.086 ha), natuurgebieden (-713 ha) en recreatiegebieden (-632 ha). De grootste ontbossingen vonden plaats in de provincies Antwerpen (-2.806 ha) en Limburg (-2.065 ha). Enkel in de provincie West-Vlaanderen is er bos bijgekomen, nl. 98 ha.

Slechts 22% of 31.707 ha van de bossen is gelegen in bosgebied. In de andere 'groene' bestemmingen (natuurgebieden, reservaatgebieden en parkgebieden) wordt 49% of 72.173 ha bos aangetroffen. In de 'niet-groene' bestemmingen van het gewestplan (o.a. agrarische gebieden, woongebieden, recreatiegebieden en militaire domeinen) bevindt zich 29% of 42.501 ha bos, wat wijst op een discordantie tussen de huidige situatie en de gewenste ruimtelijke structuur.

Figuur 9.8-2 Evolutie bosoppervlakte (in ha)

Bron: MVG, afdeling Bos en Groen.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De werkelijk benutte landbouwgrond zal globaal stabiel blijven

Bij de Vlaamse Onderzoekseenheid Land- en Tuinbouweconomie (VOLT) gaat men er van uit dat de komende jaren weinig verandering zal komen in het landbouwareaal. Ook bij de toekomstscenario's die in Mira-S uitgewerkt werden rond de 'landbouw' gaat men uit van een landbouwareaal van 635.000 ha tot 2010. De werkelijk benutte landbouwoppervlakte kende een dieptepunt in 1992 met 601.659 ha maar blijft sinds 1998 rond 635.000 ha schommelen. Dit ondanks het feit dat het aantal land- en tuinbouwbedrijven sinds 1992 met bijna 30% daalde. Het zijn vooral de kleinere bedrijven die verdwijnen. De vrijgekomen grond wordt ingenomen door de grotere bedrijven die daardoor in aantal en oppervlakte toenemen. Het voorbije decennium steeg de gemiddelde bedrijfsoppervlakte dan ook met de helft (van 11,2 ha in 1992 tot 16,8 ha in 2002). Deze trend zal zich vermoedelijk de komende jaren nog doorzetten.

Bosoppervlakte

Vlaanderen telt niet veel grote bossen meer. Alleen het Zoniënwoud in Brussel en het Meerdaalwoud in de omgeving van Leuven zijn nog grote boscomplexen van meer dan 2.000 ha. Het Vlaamse bos kenmerkt zich door kleine groene eilandjes te midden van een betonnen structuur. Het is te verwachten dat ook in de toekomst nog sterk zal worden ontbost. Immers, de ruimtebalans die in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen wordt weergegeven, gaat uit van de bestaande bestemmingsplannen. De bestemmingsplannen wijken evenwel behoorlijk af van de concrete situatie op het terrein. Dit geldt zeer specifiek voor de bestemming 'bosgebied' dat momenteel slechts een derde van het bosareaal omvat. Maar liefst 10.000 ha bos is gelegen in harde gewestplanbestemmingen en is daardoor bedreigd, de zogenaamde zonevreemde bossen.

Toch is bosuitbreiding een topprioriteit binnen de huidige Vlaamse regering. In het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen verbindt het Vlaamse Gewest zich ertoe om 10.000 hectare nieuwe ecologisch verantwoorde bossen te realiseren tegen 2007. Ten aanzien van de oppervlakte met bestemming bosgebied op de gewestplannen (43.000 ha), betekent dit een toename van 10.000 ha tot een totaal van 53.000 ha. Deze bosuitbreiding wordt in eerste instantie gerealiseerd in aansluiting bij bestaande bossen, of in de nabijheid van stedelijke gebieden, de stadsrandbossen.

De Vlaamse overheid heeft in deze legislatuur een aantal belangrijke besluiten goedgekeurd. Verwacht wordt dat dit bij de vele tienduizenden boseigenaars in Vlaanderen zal leiden tot een vernieuwde interesse voor hun bos en het duurzamer beheer ervan. Belangrijke initiatieven die hiertoe moeten leiden, zijn: het goedkeuren van het wettelijk kader voor de bosgroepen, het vaststellen en het stimuleren van het toepassen van de criteria duurzaam bosbeheer alsook het vrijstellen van successierechten van bossen die duurzaam worden beheerd. Samen met de vernieuwde subsidieregeling voor het bebossen van landbouwgronden moeten deze maatregelen het bosbezit opnieuw aantrekkelijker maken en de vele privé-boseigenaars stimuleren om actief mee te werken aan bosuitbreiding in Vlaanderen.

BRONNEN

- Berckmans, P., e.a. (2003). *Economisch ruimtegebruik in de dichtbevolkte regio Vlaanderen*. In Sociaal-Economisch Rapport Vlaanderen (pp. 197-298). Gent: Academia Press.
- Lauwers, L., Overloop, S. (2002). *Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen, MIRA*. Achtergronddocument 1.4 Landbouw, Vlaamse Milieumaatschappij. Afgehaald op 24 april 2003 van www.milieurapport.be
- Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen (1999). *Advies van 4 juni 1999 inzake het gebiedsgericht beleid ten aanzien van bos- en natuurgebieden*. Afgehaald op 8 mei 2003 van www.minaraad.be
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Bos & Groen (2003). *Bosrijk of bosarm Vlaanderen?* Afgehaald op 6 mei 2003 van www.mina.be/wiedoetwat/aminat/taken/bosengroen/indexpagina.htm
- Van Steertegem, M., e.a. (2000). *Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen: scenario's* (pp. 169-200). Leuven / Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Vereniging voor bos in Vlaanderen (2002). Bosmemorandum 2002. Afgehaald op 30 april 2003 van www.vbv.be

THESE 9: DE STERKE TOENAME VAN DE MOBILITEIT BRENGT DE BEREIKBAARHEID IN VLAANDEREN IN HET GEDRANG

PROBLEEMSTELLING

Belang van een goede bereikbaarheid voor Vlaanderen

Uit onderzoek blijkt dat het aandeel van het wegennet met ernstige congestie en de congestiekosten als % van het BBP in veel andere westerse landen en vergelijkbare regio's hoger zijn dan in België. Daarbij dient wel opgemerkt dat de congestiekosten in % van het BBP(R) voor Vlaanderen (en Brussel) wellicht een stuk hoger zijn dan voor België in zijn geheel, aangezien zich in Wallonië, op Waals-Brabant na, nauwelijks congestieproblemen voordoen (SERV 2003a, 146, 317-319).

Het *probleem van de verkeerscongestie is in Vlaanderen pregnant*, om volgende hoofdzakelijk economische redenen:

- ten eerste is de Vlaamse economie een zeer open economie en bijzonder afhankelijk van *import* en *export*. Wanneer de goederenstromen ons gewest niet meer vlot kunnen binnen- en buitenstromen dreigt dit nog meer dan in andere landen onze economie te verlammen;
- ten tweede profileert Vlaanderen zich als een *distributieland*. Heel wat bedrijven vestigen hun Europees distributiecentrum in Vlaanderen. Belangrijke troef daarbij is het uitstekend infrastructuraanbod in Vlaanderen: het dichtste auto- en spoorwegennetwerk van de Europese Unie, het op Nederland na dichtste binnenwaternetwerk, de vier zeehavens met Antwerpen als tweede Europese haven, en de luchthavens met Zaventem als vijfde vrachtluchthaven van Europa. Ook de ligging van Vlaanderen in het economische centrum van Europa, met 60% van de Europese koopkracht in een straal van 300 km, speelt daarin een voornamelijk rol. Volgens de meest recente studie van Cushman & Wakefield Healy & Baker blijft Vlaanderen de logistiek interessantste regio van de Europese Unie. Vlaanderen telt bovendien heel wat grote transportbedrijven. Met een aandeel van de vervoersector van 5,6% in de totale werkgelegenheid behoort Vlaanderen tot de absolute koplopers, na Nederland en Luxemburg. Bovendien realiseerden de vervoersondernemingen in 1999 een bruto toegevoegde waarde van 4,4 miljard euro. De logistieke en distributiesector wint het laatste decennium verder aan strategisch belang, zowel qua omzet, aantal ondernemingen, investeringen als werkgelegenheid. (SERV 2003a, 308-311, 353, IDEA Consult, 6-20, Sleuwaegen, 47-67, Rossall, 1-8);
- ten derde is Brussel, gelegen midden het Vlaamse Gewest en hoofdstad van Vlaanderen, de *vestigingsplaats* van heel wat internationale instellingen en Europese hoofdkwartieren, met de daarbij horende grote economische en diplomatieke voordelen. Een stijging van de verkeerscongestie kan de aantrekkelijkheid van Brussel als internationale vestigingsplaats alleen maar ten kwade komen (SERV 2003a, 316-317).

Bereikbaarheid is vooral via de weg problematisch, maar moet multimodaal worden benaderd

In dit hoofdstuk zullen we ons hoofdzakelijk op de bereikbaarheid *via de weg* toespitsen. Reden is dat de verkeerscongestie bij het wegverkeer het meest acuut is. Daarom wil de overheid de groei van het verkeer via de weg afremmen en een modal shift naar andere vervoerswijzen aanmoedigen.

Ongetwijfeld kampen ook de andere vervoersmodi met bereikbaarheidsproblemen:

- in de *luchtvaart* (personen- en vrachtvervoer) was de verzadiging van het luchtruim tijdelijk afgeremd sinds de crisis in de internationale luchtvaartsector in de nasleep van de aanslagen van 11 september en de SARS-perikelen. Na de diepgaande en snelle herstructurering van de afgelopen jaren in deze sector wijzen alle voorspellingen echter op een herneming van de groei van de luchtvaart in en vanuit Europa (Vlaams Forum Luchtvaart, 1);
- in de *zeevaart* (vrachtvervoer) hebben enkele zware scheepsongelukken (de Tricolor in Het Nauw van Calais, de recente aanvaringen in de haven van Antwerpen...) ons de laatste tijd er vaak aan herinnerd hoe kwetsbaar de bereikbaarheid van onze zeehavens wel is. De beperkte natuurlijke diepte van de maritieme vaarwegen (deels op Nederlands gebied) naar de Vlaamse zeehavens betekent een handicap voor de toegankelijkheid. De zeer sterke groeiprestatie van de zeehavens in de afgelopen twee decennia kan echter, mits de wegwerking van een aantal knelpunten en de afwering van een aantal bedreigingen, ook in de toekomst verder gezet worden (departement Leefmilieu en Infrastructuur 22, 25, 26, 28);
- sinds 1993 zit de *binnenvaart* (vrachtvervoer) weer in de lift, maar ook daar dreigen er capaciteitsproblemen, door de sterke groei van de goederenstromen of door onderbenutting van capaciteit wegens infrastructurele knelpunten (lage bruggen, kleine sluizen...) (Mobiliteitscel, 65, 89);
- ook het *spoorwegennet* vertoont een aantal capaciteitsproblemen, zowel wat betreft het personenvervoer (Brusselse Noord-Zuidverbinding, capaciteit van aantal baanvakken naar Brussel...) als wat betreft het goederenvervoer (ontsluiting van de Antwerpse haven, limitering door het personenvervoer...) (Mobiliteitscel, 64, 85-88);
- het personenvervoer via *tram en bus* kampt grotendeels met dezelfde congestieproblemen als het wegvervoer, al kunnen specifieke doorstromingsmaatregelen (vrije busbanen, afzonderlijke trambeddingen e.d.) wel enig soelaas bieden. Een ondergrondse tram of *premetro* treffen we in Vlaanderen alleen in Antwerpen aan, met een beperkte lengte. Alleen in Brussel is er een echte *metro*. Ook ondergronds dreigen zonder bijkomende maatregelen op de drukste delen tijdens de spits verzadigingsproblemen.

De congestieproblematiek van de verschillende vervoersmodi is nauw met elkaar verbonden:

- de fundamentele oorzaak is telkens de *spectaculaire groei van het personen- en goederenvervoer* sinds de Tweede Wereldoorlog, gekoppeld aan de *economische groei*;
- de verschillende vervoerswijzen zijn met elkaar verbonden omdat de overheid zowel binnen het personen- als goederenvervoer een *modal shift* betracht, een verschuiving van (een deel van) het vervoer naar andere modi, dit om economische, gezondheids-, milieu- of andere redenen, of gewoon om te vermijden dat het verkeer tot stilstand komt. Concreet wil men voornamelijk een verschuiving van vervoer via de weg met auto en vrachtwagen naar andere vervoersmodi, omdat juist op de weg de congestie het grootst is. Een modale verschuiving kan echter in de andere vervoersmodus tot nieuwe capaciteitsproblemen leiden. De hoeveelheid congestie blijft evenwel niet noodzakelijk even groot. Zo is het capaciteitsoverschot (of -tekort) in de verschillende vervoerswijzen verschillend;
- meestal kunnen alleen auto-²⁰ of vrachtwagenverkeer via de weg de complete transportketen verzorgen. Om de gewenste modal shift te bereiken wil de overheid de combinatie van verschillende vervoerswijzen vergemakkelijken. Vervoerswijzen zijn immers vaak van elkaar afhankelijk voor *voor- en natransport*. In het publieke personenvervoer zijn we daaraan gewend: zo gaan heel wat mensen met de fiets naar het station, nemen daar de trein en wandelen dan nog een stukje te voet om op hun werk te geraken. Ook in het goederenvervoer wil de overheid gecombineerd vervoer bevorderen: zo kunnen op bepaalde delen van het totale traject tussen vertrek en eindbestemming

²⁰ Fiets of te voet alleen op korte afstanden.

containers achtereenvolgens per vrachtauto, trein, zeeschip, binnenschip en opnieuw vrachtauto vervoerd worden;

- de congestieproblematiek hangt ook nauw samen door het *tijdstip* waarop de congestie zich voordoet: het personenvervoer, of het nu via weg, trein, tram, premetro of metro verloopt, maar ook het goederentransport via de weg wordt vooral tijdens de uren van de ochtend- en avondspits door congestieproblemen getroffen;
- naast een concentratie in de tijd doet zich wat de meeste vervoersmodi betreft ook een concentratie in de *ruimte* voor: vooral de stadsgewesten Antwerpen en Brussel en bij uitbreiding de hele Vlaamse ruit kampen met capaciteitsproblemen, op het gebied van wegvervoer met auto en vrachtwagen en treinverkeer.

Evolutie van de mobiliteit

Factoren die de sterke verkeerstoename verklaren

Tussen 1970 en 2000 steeg het aantal personenkilometer dat in België werd afgelegd met de drie voornaamste vervoerswijzen (auto, bus-tram-metro en binnenlands treinvervoer) met maar liefst 115%, méér dan een verdubbeling dus. Het aantal tonkilometer afgelegd in België met de drie belangrijkste transportmodi (weg, binnenvaart en spoor) groeide in dezelfde periode met ongeveer 90%.

Tabel 9.9-1 Jaarlijkse stijging van het BBP (in constante prijzen 1995) en de met de voornaamste vervoerswijzen afgelegde personenkilometer en de met de voornaamste vervoerswijzen afgelegde tonkilometer, in %, België, 1970-1980, 1980-1990 en 1990-2000

Jaarlijkse stijging in %	Periode		
	1990-2000	1980-1990	1970-1980
Bruto Binnenlands Product	2,1	1,8	4,5
Personenkilometer 3 voornaamste vervoerswijzen	1,8	3,2	3,8
Tonkilometer 3 voornaamste vervoerswijzen	3,7	2,8	0,8

Bron: Eurostat, OESO, bewerking APS.

Economische groei als motor

De voornaamste factor voor de mobiliteitsexplosie is de *economische groei* en de daaraan gekoppelde welvaartsstijging. Tussen 1970 en 2000 steeg het bruto binnenlands product (BBP) in België met iets meer dan 108%, ook méér dan een verdubbeling dus. Gaandeweg werd deze welvaart verdeeld over het gros van de bevolking, die haar koopkracht zag stijgen. Deze koopkrachtstijging heeft ontegensprekelijk geleid tot meer bestedingen aan mobiliteit (meer verplaatsingen, recreatieve verplaatsingen, hoger autobezit...) en stelde mensen in staat zich verder van hun werk en de stedelijke voorzieningen te vestigen. Uit de verschillende huishoudbudgetenquête van het NIS blijkt dat het aandeel van het totale huishoudbudget dat gezinnen aan verkeer en vervoer besteden, toeneemt, van 9,3% in 1978-1979 tot 12,0% in 2001.

De democratisering van de welvaart resulteerde niet alleen in meer verplaatsingen van *personen*, maar ook van *goederen*. De sterke ontwikkeling van de massaproductie en massaconsumptie speelde daarin een rol. Mensen consumeren steeds meer en kunnen kiezen uit een steeds groter gamma van producten, die allemaal bij de consument moeten geraken. Cruciaal was de sterke daling van de transportkosten. Bedrijven plooiën zich terug

op hun kernactiviteiten en besteden de rest uit. (FEBIAC 2000a, 1-2; Mobiliteitscel, 31; SERV 2003a, 302-303; website NIS; website Eurostat.)

Nieuwe logistieke concepten

Het gewijzigde consumentengedrag heeft aanleiding gegeven tot nieuwe logistieke concepten. Bedrijven spelen alsmaar meer in op de wisselende consumentenvoorkeuren. Er worden alsmaar meer varianten van producten aangeboden, met een kleinere productie en een kortere levenscyclus van elk afzonderlijk product tot gevolg. De bedrijfsprocessen werden aan deze evolutie aangepast, met een toename van de *toelevering- en uitbestedingrelaties* tussen de bedrijven en nieuwe logistieke concepten zoals "*just-in-time*" en beperktere voorraden in stock tot gevolg (SERV 2003a, 302, 310, FEBIAC, 2000b, 4).

Internationalisering van de economie

De mondialisering en globalisering van de markt heeft geleid tot een substantiële toename van de mobiliteit. De markten zijn transparanter en opener geworden als gevolg van de toenemende vrijhandel, deregulering en harmonisatie. Landen richten zich op de productie van die goederen waarin ze concurrentieel zijn, andere producten worden geïmporteerd. Niet zelden is de productiecyclus van één eindproduct verspreid over verschillende landen in de wereld. In de Europese Unie wordt dit globaliseringproces nog versterkt door de Europese integratie en het vrij verkeer van personen en goederen. In Vlaanderen als *doorvoer- en distributieland* laat deze evolutie zich nog eens extra voelen. De goederenoverslag in de Vlaamse zeehavens, één van de belangrijkste transportgeneratoren in Vlaanderen, nam in de periode 1980-2002 toe van 118 miljoen ton tot 194 miljoen ton, een jaarlijkse stijging van 2,9%. In dezelfde periode verstevigde ook het marktaandeel van de Vlaamse havens in de Hamburg – Le Havre range (SERV 2003a, 302, 308-310, IDEA Consult, 6-20; SERV 2003b, 16-28, 77-143).

Demografische factoren

Een andere verklaring is de *bevolkingsgroei*. Zo nam de bevolking in het Vlaamse Gewest in de periode 1970-2002 met meer dan een half miljoen toe (+10%). Ook de *gezinsverdunding* en de *toename van het aantal huishoudens* zijn van invloed op het aantal verplaatsingen. Alleenstaanden verplaatsen zich vaker en vooral vaker alleen dan mensen uit méérpersoonsgezinnen. In het Vlaams Gewest daalde tussen 1970 en 2002 het aantal personen per huishouden van 3,14 naar 2,42, dus een halve persoon minder per gezin op ongeveer 30 jaar (Mobiliteitscel, 31-21, SERV 2003a, 302-303, website NIS).

Ruimtelijk vestigingspatroon

De stijgende individuele welvaart heeft ook tot een *ander ruimtelijk vestigingspatroon* geleid. Het ruimtelijk beleid van de overheid speelde hier mee op in. Mensen kregen de kans om verder van het werk en de stedelijke voorzieningen te wonen. Grote winkelcentra en bedrijventerreinen werden opgericht op plaatsen die alleen gemakkelijk per auto te bereiken zijn. Door deze ruimtelijke versnippering van functies namen de vraag naar vervoer en de verplaatsingsafstanden fors toe. (SERV 2003a, 302-303, 305, Mobiliteitscel, 54-57, FEBIAC, 2000, 10-15).

Voorkeur voor auto en lage bezettingsgraad

De hedendaagse westerse samenleving wordt gekenmerkt door een unimodaal autogebruik. In de jaren zeventig en tachtig ging de slogan “mijn auto, mijn vrijheid” ongetwijfeld op. Ook vandaag blijkt het echter - alle verkeerscongestie ten spijt - moeilijk te zijn om mensen uit “koning auto” te krijgen en hen te overtuigen alternatieve vervoermiddelen te gebruiken. De auto als verplaatsingsmiddel lijkt immers perfect aan te sluiten bij een tijdsgeest waarin de individuele vrijheid centraal staat. Zelfs met de fileproblematiek biedt de auto nog steeds een *subjectief gevoel van vrijheid*. Er zijn heel wat redenen waarom mensen de voorkeur aan de auto blijven geven:

- haast altijd kan de wagen het volledige verplaatsingstraject van deur tot deur bestrijken. Bij openbaar vervoer is nog dikwijls voor- en natransport nodig. Fietsen en te voet gaan, kan alleen op korte afstanden;
- private vervoermiddelen als de auto bieden in tegenstelling tot publiek transport een volledige vrijheid van vertrektijd, trajectkeuze, allerlei haltes onderweg, veel flexibiliteit...;
- de auto biedt veel privacy, een zekere afscherming van de buitenwereld;
- ook het statussymbool van een auto kan een rol spelen;
- in tegenstelling met het openbaar vervoer is autorijden een actieve verplaatsing;
- de meeste auto's bieden ook veel comfort vergeleken met de andere vervoerswijzen, met een leuk muziekje volgens de eigen voorkeur, aangepaste verwarming...;
- zonder files is vervoer met de wagen haast niet te kloppen qua snelheid (Mobiliteitscel, 48; Kleurrijk Vlaanderen, 11; Janssens, 1-11).

Niet alleen verplaatsen individuen zich bij voorkeur met de wagen, heel vaak zit men in de wagen ook alleen. Dit autosolisme uit zich dus ook in een systematisch lage bezettingsgraad, die er bovendien blijft op achteruit gaan, van gemiddeld 1,46 personen per wagen in 1990 tot 1,37 in 2002, voor alle types van verplaatsingen samen. Bij het *woon-werkverkeer* ligt het autosolisme nog hoger dan bij de gemiddelde verplaatsing: liefst 81,2% van alle woon-werkverplaatsingen met de wagen gebeurt alleen (SERV 2003a, 305, 314-315, FEBIAC 2002, 4, Mobiliteitscel, 65, VMM 2004, 19-20).

Beladingsgraad

Ook het merendeel van het goederenvervoer gebeurt inefficiënt. In het vrachtvervoer via de weg is er nog heel wat ruimte om de beladingsgraad van vracht- en bestelwagens te verhogen. Door een lage beladings- en bezettingsgraad wordt de wegcapaciteit onderbenut. Een volle vrachtwagen of auto neemt immers evenveel plaats in als een lege (SERV 2003a, 305, 314-315, FEBIAC 2002, 4, Mobiliteitscel, 65, VMM 2004, 19-20).

Onevenwichtige verdeling over de vervoersmodi

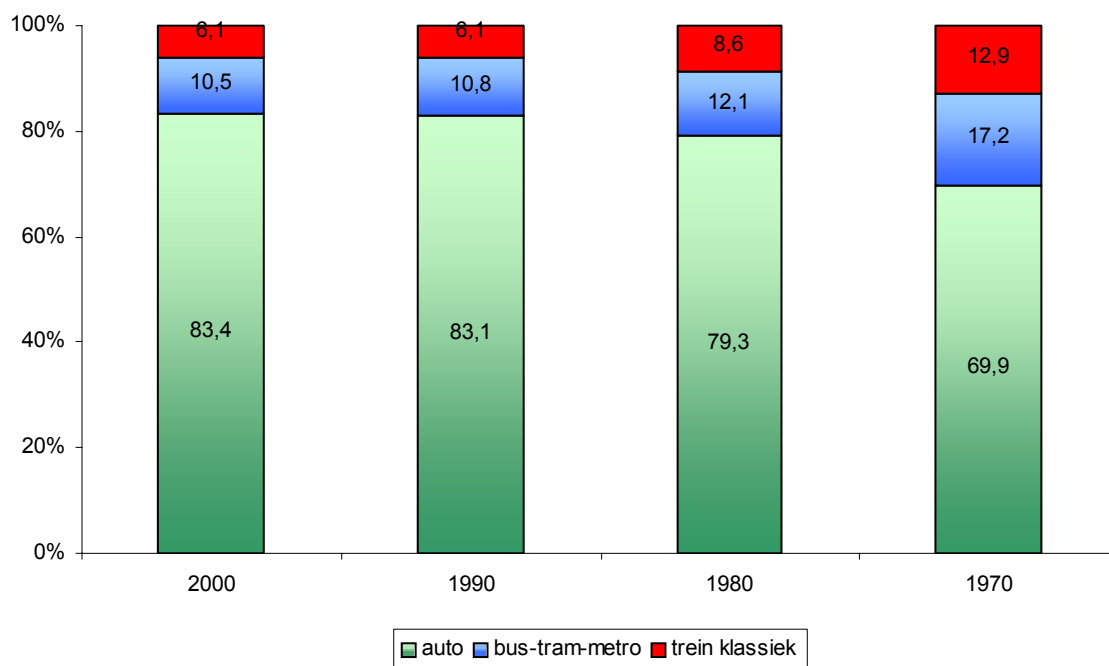
Hierboven hebben we enkele verklaringen aangehaald voor de algemene verkeerstoename. Deze algemene verkeerstoename kan op zich reeds aanleiding geven tot congestie, maar belangrijker is dat de verkeerstoename niet homogeen verspreid is.

Ten eerste is er een *onevenwichtige verdeling van de verkeerstoename over de verschillende vervoerswijzen*. Anno 2000 neemt in België zowel in het personen- als in het goederenvervoer het *wegverkeer met de (vracht)auto* het grootste deel van de afgelegde kilometers voor zijn rekening. In het goederenvervoer wordt meer dan 70% van alle tonkilometer afgelegd via de weg, in het personenvervoer neemt de wagen 83,4% van alle personenkilometer voor zijn rekening (Mobiliteitcel, 57-59).

Als we de drie voornaamste vervoerswijzen in beschouwing nemen, merken we op dat in de periode 1970-2000 de auto bij het personenvervoer 13,5% marktaandeel heeft bijgewonnen en het goederenvervoer via de weg zelfs 23,9%. De waarden voor de Europese Unie in haar geheel zijn voor het personenvervoer nagenoeg gelijk. In het goederenvervoer daarentegen valt op dat in België het aandeel van de binnenvaart in de modale verdeling nog relatief hoog

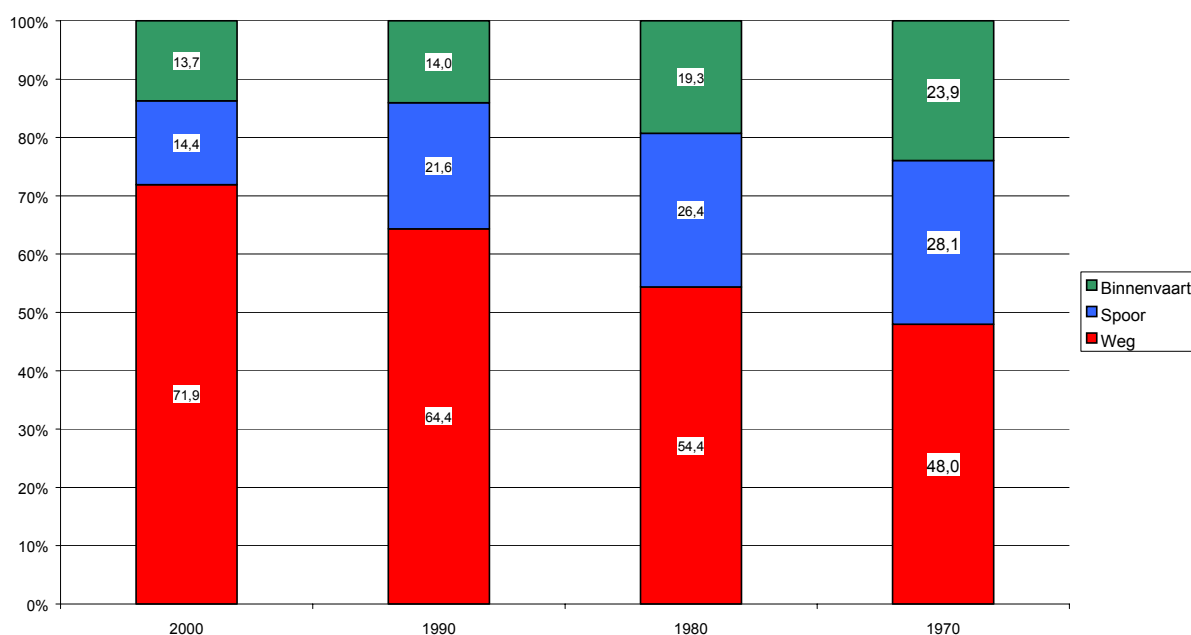
ligt: 13,7% voor België in 2000 tegenover 7,3% in heel de EU. Duitsland doet het op dat gebied even goed dan België, alleen het waterrijke en vlakke Nederland doet het met 42,7% veel beter. Wel neemt in België het Vlaamse Gewest ongeveer 80% van die binnenvaart voor zijn rekening. Wat het aandeel vrachtvervoer per betreft, zit België op het Europese gemiddelde, wat het aandeel goederenvervoer via de weg betreft, zitten we 6,4% onder dat gemiddelde (EC DG TREN website, ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 7).

Figuur 9.9-1 Evolutie modale verdeling personenvervoer volgens personenkm voor de voornaamste vervoerswijzen, in %, België, 1970-2000

Bron: EC DG TREN, bewerking APS.

Figuur 9.9-2 Evolutie modale verdeling goederenvervoer volgens tonkm voor de voornaamste vervoerswijzen, in %, België, 1970-2000

Bron: EC DG TREN, NIS (België, weg, spoor, binnenvaart), bewerking APS.

De mobiliteitstoename is in België en de Europese Unie dus hoofdzakelijk opgevangen door het wegvervoer. Deze groei ging gepaard met een even spectaculaire toename van het *wagenpark* en het aantal wagens voor goederenvervoer, respectievelijk met 132% en 155% in de periode 1970-2002. Bovendien daalt het al minieme aandeel dat gezinnen aan verkeers- en vervoerdiensten (openbaar vervoer, taxi...) spenderen van 6,6% van hun totale verkeers- en vervoersbudget in 1978-1979 naar 4,8% in 2001. Geen wonder dan ook dat juist op de weg zich de grootste congestieproblemen stellen (NIS 2003b, NIS 2004a).

Als we ons op de meer recente evolutie focussen, stellen we vast dat in de periode 1990-2002 de *verkeersintensiteit* op de autosnelwegen in het Vlaamse Gewest met net geen 40% en op de gewestwegen met ongeveer 28% toenam. In het Vlaamse Gewest steeg het BBPR in de periode 1990-2002 met 27,6%. Is in de jaren zeventig vooral het personenvervoer de motor van de verkeerstoename, dan lijkt dit sinds de jaren negentig vooral het *goederentransport*. Het aantal tonkilometer in België groeide in de periode 1990-2000 dubbel zo snel als het aantal personenkilometer. De toenemende globalisering van de markt die vooral in de jaren negentig op kruissnelheid geraakt, speelt hierin een belangrijke rol. De groei van het aantal auto's en moto's (31,1%) volgt relatief getrouw de evolutie van het BBPR, het wagenpark voor goederenvervoer daarentegen groeide meer dan dubbel zo snel als het BBPR, +65,7%. In 2003 neemt het wegverkeer op de gewestwegen voor het eerst af (-0,3%), op de snelwegen vertraagt de aangroei (+0,5%). Afwachten of deze positieve evolutie wordt verdergezet (NIS 2004a, afdeling Verkeerskunde, BBPR ramingen APS).

Onevenwichtige ruimtelijke spreiding van congestie

Tabel 9.9-2 Aantal voertuigverliesuren op het hoofdwegennet in Vlaanderen, 2001

	Aantal gereden voertuiguren	Aantal verliesuren	Verhouding verliesuren t.o.v. aantal gereden uren
Regio Brussel	41.213.917	3.911.564	9,49
Regio Antwerpen	25.699.645	1.485.710	5,78
Rest van Vlaanderen	38.023.277	435.345	1,14
Totaal	104.936.839	5.832.619	5,55

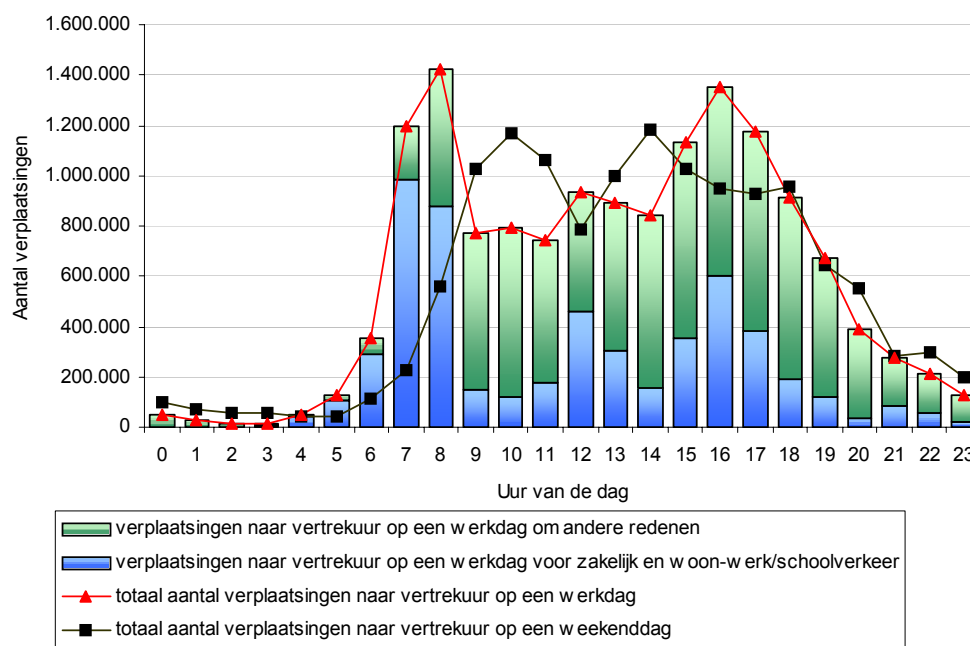
Bron: Vlaams Verkeerscentrum Antwerpen.

De congestieproblematiek stelt zich in Vlaanderen niet overal even sterk. Het merendeel van de *voertuigverliesuren* wordt opgemeten in de stadsgewesten Antwerpen en Brussel, en bij uitbreiding in de Vlaamse Ruit, het economische hart van Vlaanderen, bij de “poorten van Vlaanderen” (zeehavens, luchthaven) en op de belangrijke internationale transportassen die ons land doorkruisen (Mobiliteitscel, 59-64, 66-69).

Onevenwichtige spreiding in de tijd

Een groot aantal verplaatsingen gebeurt niet alleen gebundeld in de ruimte, maar ook in de *tijd*. Echte verkeerscongestie wordt vooral waargenomen op werkdagen wanneer grote stromen mensen zich om redenen van werk of school op weg begeven.

Figuur 9.9-3 Verdeling van het totaal aantal verplaatsingen volgens vertrekkur van een dag in de werkweek (naar motief) en een dag in het weekend (gemiddelde per dag) in Vlaanderen, 2000-2001

Bron: OVG Vlaanderen 2000-2001, bewerking APS.

In de werkweek valt een duidelijk afgebakende ochtendspits waar te nemen, met een overgroot deel van *school- of werkgerelateerde verplaatsingen*. 's Avonds is de spits heel wat langer gerekt, met naast redenen van werk of school heel verscheiden motieven als winkelen, recreatie, iemand bezoeken, iemand brengen of halen... Ook op de middag is het iets drukker.

In het weekend verschuift de spits naar wat later in de voormiddag en krijgen we in de namiddag een tweede piek die zowat overloopt in de avondspits. De grootte van de drukste momenten in het weekend benadert deze van de spitsuren in de week, maar omwille van de grotere ruimtelijke spreiding van de verplaatsingen over Vlaanderen is de congestieproblematiek toch minder. 's Nachts is er in het weekend meer verkeer dan in de week (SERV 2003a, 313-315, Mobiliteitscel 20-26, 43, 47, 54-55; FEBIAC 2002, 10-15; Zwerts, 3B, 20-27).

De verdeling van de verplaatsingen volgens motief geeft aan dat in het totaal 21% van de verplaatsingen gebeurt voor het werk, 8% voor school en studie, 30% voor recreatie, 20% voor winkelen, 4% voor diensten en 10% met als doel een andere persoon weg te brengen of op te halen. Werkgerelateerde verplaatsingen zijn evenwel langer dan verplaatsingen voor winkelen of diensten en nemen 32% van de totale kilometerproductie voor hun rekening. In de avondspits is hun aandeel in de verplaatsingskilometers nog hoger. 62% van alle verplaatsingen in Vlaanderen gebeurt met de wagen, maar in het woon-werkverkeer loopt dat op tot 69% (Zwerts, SERV 2003a, 313-314, Mobiliteitscel, 20-26).

Gevolgen van de mobiliteitsgroei

Globale kost

Het is niet eenvoudig om de globale kost te berekenen ingevolge de sterk gestegen mobiliteit en daaraan gekoppelde verkeerscongestie. De verkeersdrukke heeft een negatieve impact op de economie, die onder meer kan berekend worden op basis van de verliesuren. Daarnaast zijn er echter ook heel wat *externe kosten*, onder meer ten gevolge van milieuverontreiniging, verkeersongevallen, stress enzovoort. De totale maatschappelijke kost van verkeersongevallen (productiviteitsverlies, verlies van menselijke waarde, materiële schade, gezondheidszorg...) in het Vlaamse Gewest, werd in 1999 al naargelang de bron, de kostenaspecten en de methodiek geraamd op minimaal 0,8 miljard euro tot ongeveer 4 miljard euro (Deschamps, Mobiliteitscel, 149-153). In totaal gaat het dus om bijzonder grote bedragen.

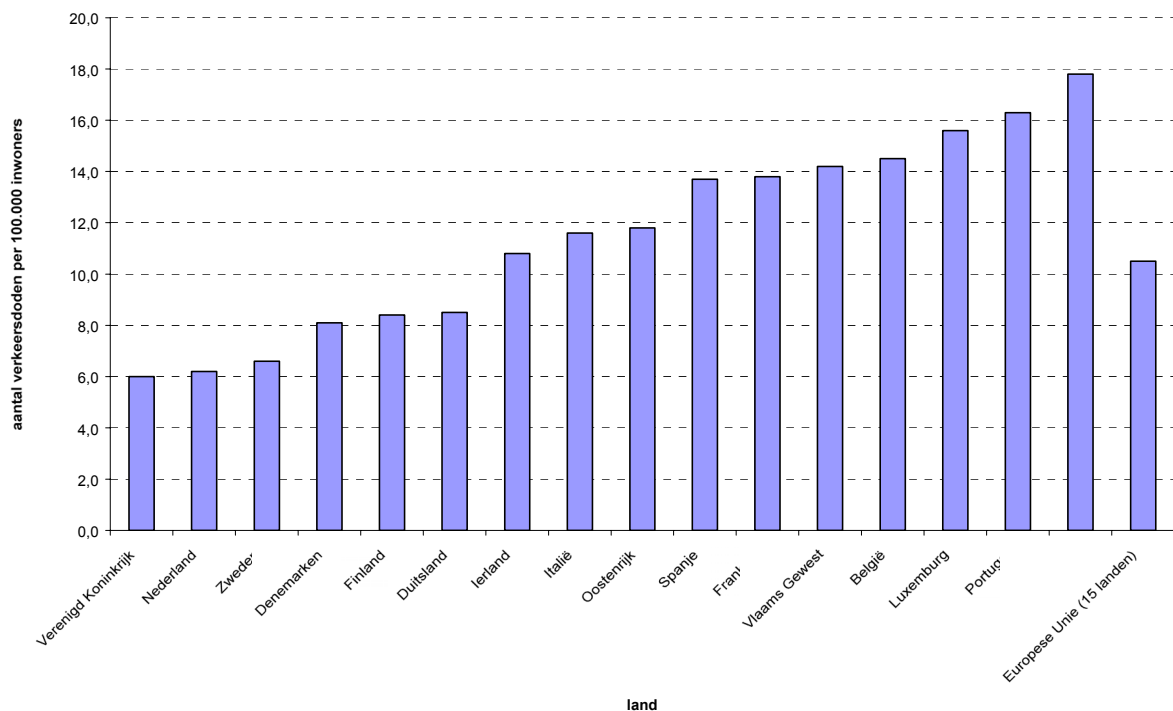
Verkeersveiligheid

De sterk toegenomen verkeersdrukke brengt heel wat *verkeersongevallen* met zich mee, met doden, zwaar- en lichtgewonden. België en Vlaanderen hebben de trieste eer koplopers te zijn in Europa qua dodelijke slachtoffers per 100.000 inwoners, al gaan de cijfers voor 2001 en de voorlopige cijfers voor de eerste maanden van 2002 wel de goede richting uit.

Ook dient opgemerkt dat de verkeersdrukke veel sneller gestegen is dan het aantal verkeersslachtoffers. Vergeleken met het referentiejaar 1985 is in het jaar 2001 het aantal verkeersongevallen met 5,8% en het totale aantal verkeersslachtoffers zelfs met 4,7% gedaald. Het aantal zwaargewonden werd haast gehalveerd (-44,1%) en het aantal doden en dodelijk gewonden verminderde met een vijfde (-20,3%). Het aantal lichtgewonden steeg wel met 7,2%.

In 2001 gebeurden in het Vlaamse Gewest 32.073 verkeersongevallen (-2,9% ten opzichte van 2000), met in het totaal 44.643 verkeersslachtoffers (-3,6%), waarvan 848 doden en dodelijk gewonden (-2,6%), 5.725 zwaargewonden (-9,6%) en 38.070 lichtgewonden (-2,6%) (website NIS, website IRTAD en website Eurostat).

Figuur 9.9-4 Verkeersdoden per 100.000 inwoners, Europa, 2001

Bron: EC DG TREN CARE (Community Road Accident Database), NIS (Vlaams Gewest).

Milieu hinder

Het wegverkeer is een heel belangrijke bron van *milieuvervuiling*. De fileproblematiek maakt deze milieuverontreiniging alleen maar erger. Dit aspect komt ook aan bod in de these m.b.t. hinder.

Verkeersleefbaarheid en toegankelijkheid

Enerzijds is de participatiegraad van heel wat personen in het verkeer gevoelig vergroot. Zo waren er in 2000 in Vlaanderen 456 personenwagens per 1000 inwoners. Anderzijds zet de verkeersdruk de kwaliteit van de *verplaatsingen* op microniveau onder druk: verkeersonveiligheid, problemen bij oversteken, barrièrewerking, parkeeroverlast, gebrek aan ruimte voor voetgangers en fietsers... Mensen zonder auto, vooral ouderen en kinderen, durven zich door de drukte vaak niet met de fiets of te voet verplaatsen, waardoor voor hen de toegankelijkheid tot mobiliteit afneemt (Mobiliteitscel, 44, 99-148, 213-275).

Uit de Veiligheidsmonitor blijkt dat 39,8% van de Vlamingen in 2002 het risico dat ze de volgende 12 maanden slachtoffer worden van een misdrijf in het verkeer (ongeval, vluchtmisdrijf, verkeersagressie) groot tot heel groot acht. In de APS-survey van 2000 geeft 36,6% van de bevolking van het Vlaamse Gewest aan veel hinder door lawaai van het wegverkeer te ondervinden, 26% ervaart sterke geurhinder door het wegverkeer.

Tabel 9.9-3 Percentage Vlamingen dat verkeersgelateerde problemen eerder wel en helemaal wel als een buurtprobleem ervaart, Vlaams Gewest, 2002

Agressief verkeersgedrag	Lawaai (auto's, trams, vliegtuigen...)	Onaangepaste snelheid	Aanrijdingen
43,70%	31,70%	61,20%	21,40%

Bron: Federale Veiligheidsmonitor 2002, Algemene Politieonderzoekdienst.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN²¹

Algemene aannamen scenario's

In het *trendscenario* of het *toekomstscenario bij constant beleid* wordt rekening gehouden met een aantal basisevoluties zoals een jaarlijkse *economische groei* van 2%, de daarmee parallel lopende groei aan aantal *arbeidsplaatsen*, *gezinsinkomen* enz. alsook met de *demografische evolutie*. Verder wordt aangenomen dat de bijkomende behoeften aan wonen en activiteiten zoveel mogelijk worden toegewezen volgens het *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen*.

- Daarnaast wordt rekening gehouden met de realisatie van een aantal reeds geplande maatregelen voor investeringen in en onderhoud van transportinfrastructuur, binnen een normale evolutie van het hiervoor voorziene budget.
- Het spreekt voor zich dat wijzigingen in deze aannamen ook wijzigingen in het trendscenario zullen veroorzaken, bijvoorbeeld indien de economische groei veel lager of hoger zou uitvallen dan ingeschat.

²¹Wat de toekomstverwachtingen betreft, steunen we voornamelijk op meerdere bronnen. Enerzijds maken we voor het personenvervoer in het trendscenario voornamelijk gebruik van de inschatting van de verwachte ontwikkeling van de mobiliteit op basis van multimodale verkeers- en vervoermodellen, afkomstig uit het ontwerp Mobiliteitsplan Vlaanderen, met als basisjaar 1998 en als horizon 2010. Het *Multimodaal Model Personenvervoer Vlaanderen* is een avondspitsmodel. Dit betekent dat de resultaten slechts een beeld geven voor één standaardspitsuur op een gemiddelde standaard weekdag-werkdag.

Voor de algemeen aanvaarde trendmatige ontwikkeling van het goederenvervoer naar 2010 hanteerden we de prognoses van *Prognos* (European Transport Report 2000, Basel augustus 2000), op basis van de geaggregeerde NIS-statistieken voor het jaar 1997 in tonkm. Ook hiervoor hebben we ons gebaseerd op het ontwerp Mobiliteitsplan Vlaanderen. Daarnaast komen ook gegevens uit het avondspitsmodel van het MMM Vlaanderen opnieuw aan bod.

De prognoses op langere termijn en bepaalde alternatieve ontwikkelingen zijn afkomstig van FEBIAC.

Personenvervoer

De groei van het personenvervoer in de voorbije decennia zet zich volgens het trendscenario ook in de toekomst voort. De verwachte trendmatige ontwikkeling van de mobiliteit naar 2010 toe resulteert in een toename van het aantal *verplaatsingen* tijdens de avondspits van 9% ten opzichte van basisjaar 1998. De samenstelling van de verplaatsingen volgens motief blijft ongewijzigd ten opzichte van 1998. De gemiddelde stijging is sterk gedifferentieerd naar de verschillende niveaus. De sterkste groei doet zich voor op gewestelijk en bovengewestelijk niveau.

Ook de *verdeling over de verschillende vervoerswijzen* is haast ongewijzigd gebleven. 70% van de verplaatsingen gebeurt per auto, maar door de verdere daling van de bezettingsgraad is het aantal auto's wel met 19% toegenomen. Het openbaar vervoer wint 1% ten nadele van de fiets.

Op een gemiddelde dag is in heel Vlaanderen en het Brusselse Gewest het aantal *personenkilometers* met 18% gestegen, een stijging van 21% van het aantal personenkilometers met de auto en van 6% met het openbaar vervoer.

De personenverplaatsingen per auto resulteren in een stijging van het aantal *autokilometer* met 32%, met een stijging van 40% op het hoofdwegennet.

De *gemiddelde afstand* is op bovengewestelijk en gewestelijk en op bovenlokaal niveau gestegen en op lokaal niveau nagenoeg ongewijzigd gebleven, zowel voor verplaatsingen met de personenwagen als met het openbaar vervoer. Op nagenoeg alle schaalniveaus is de gemiddelde reistijd voor verplaatsingen met de wagen toegenomen en voor het openbaar vervoer gedaald. De *kwaliteitsverhouding* (Vf) voor de reistijd met het openbaar vervoer ten opzichte van de personenwagen is op alle niveaus sterk verbeterd, op bovengewestelijke en lokale verplaatsingen is het openbaar vervoer zelfs sneller geworden (Mobiliteitscel, 33-35, 54-69).

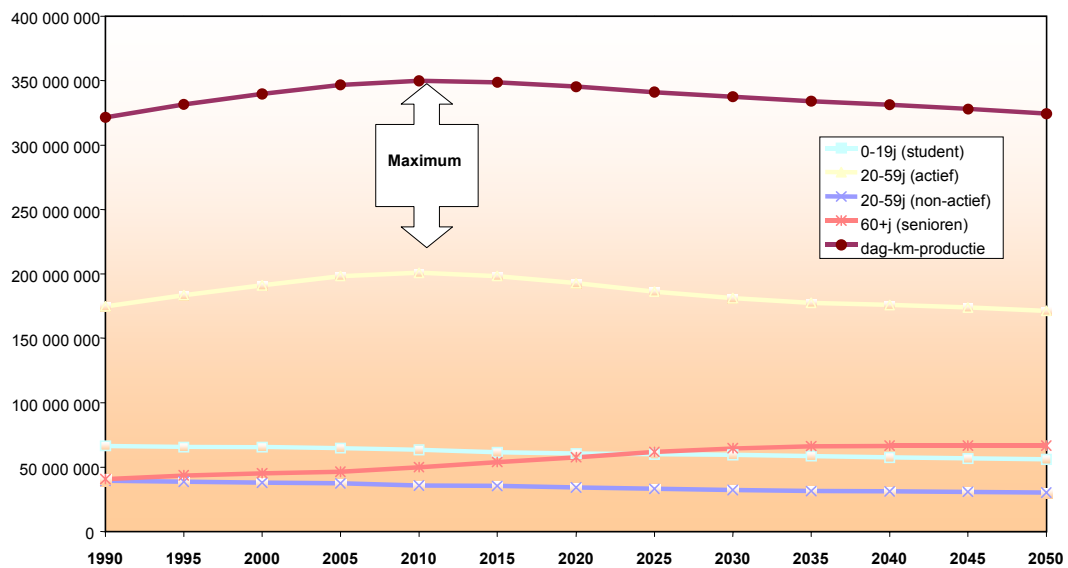
Factoren die toekomstige ontwikkeling van personenvervoer beïnvloeden

Demografische ontwikkelingen

Door *ontgroening, veroudering en vergrijzing* zou zowel de totale als de autobevolking een absoluut maximum bereiken rond 2020. Tegen dan zijn 1 op 4 burgers en 1 op 3 automobilisten ouder dan 60 (nu respectievelijk 1/5 en 1/4). De maximale potentiële beroepsbevolking (20 tot 59 jaar) zou met slechts 1,2% groeien tot 2005, om daarna geleidelijk af te nemen.

Deze voorziene demografische ontwikkeling zou op middellange termijn de vraag naar mobiliteit verminderen. Rond 2010 treedt volgens het Multimodaal Model Personenvervoer een trendbreuk op in de totale personenmobiliteit: *minder woon-schoolverkeer* wegens minder schoolgaande jeugd en *meer winkel- en recreatief verkeer* wegens meer (doorgaans niet-werkende) senioren in het bezit van een rijbewijs. Het aandeel van beide bevolkingsgroepen in de totale kilometerproductie ligt evenwel aan de lage kant, met zowat de helft van het aandeel van de beroepsactieve bevolking. Vooral de *werkgerelateerde verplaatsingen* maken het verschil. De feitelijke beroepsactieve bevolking bereikt zijn hoogtepunt omstreeks 2010, zodat vanaf dan ook bij ongewijzigd beleid een daling van de personenkilometers zal optreden.

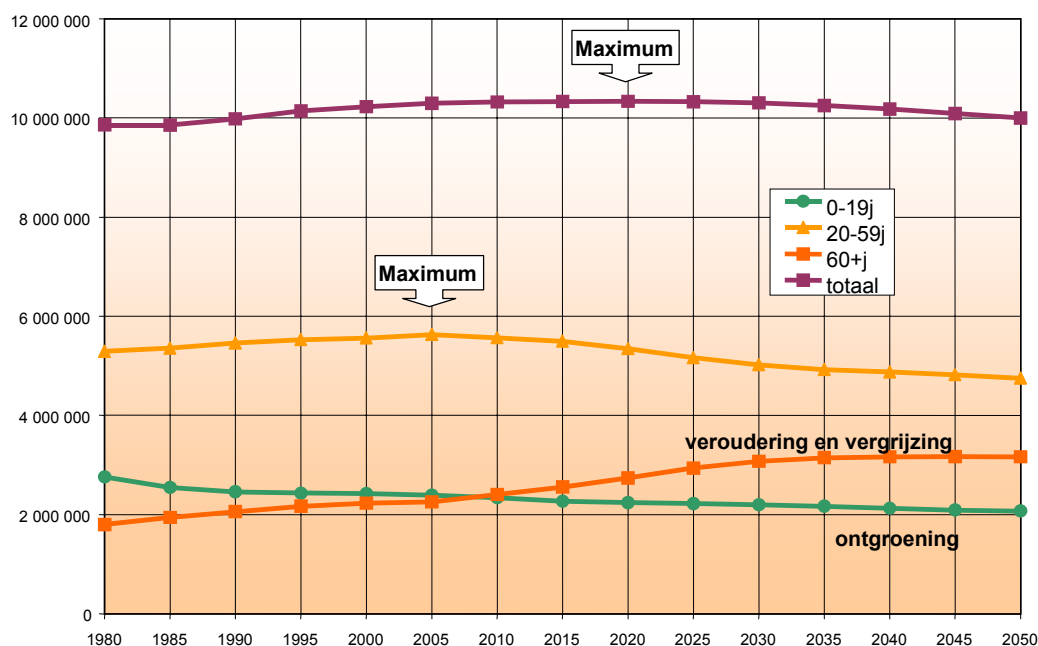
Figuur 9.9-5 *Dagelijkse km-productie per bevolkingsgroep bij ongewijzigd beleid (alle vervoerwijzen) in België, 1990-2050*

Bron: OVG, NIS, Federaal Planbureau, FEBIAC.

Bij de beroepsactieve bevolking beschikt nu meer dan 90% over een rijbewijs en veelal een auto, terwijl bij de 60-plussers maar 60% een rijbewijs heeft. Aangezien de beroepsactieven de senioren van morgen worden, zal door dit generatie-effect het *wagenpark* en het *rijbewijsbezit* blijven stijgen tot omstreeks 2020. Deze stijging zou vooral op rekening komen van de senioren, die veelal de auto gebruiken om winkel- of recreatieve verplaatsingen en zo de spitsuren kunnen vermijden. Daarom maakt FEBIAC zich niet veel zorgen om de aangroei van het wagenpark en de toename van het rijbewijsbezit (FEBIAC 2020 Mobiel, 4-6).

Figuur 9.9-6 Evolutie en prognose van de bevolking (+20 jaar), het wagenpark en het rijbewijsbezit in België, 1990-2050

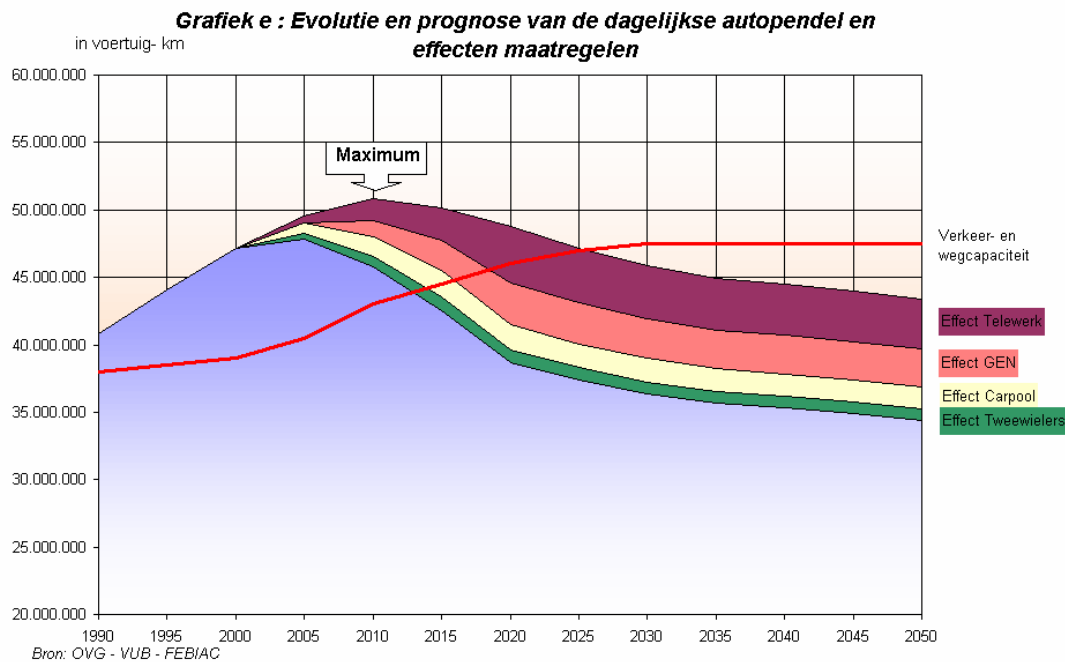
Bron: OVG, NIS, FEBIAC.

Ook bij ongewijzigd beleid zou volgens FEBIAC de totale personenkilometerproductie in België rond 2010 zijn hoogtepunt bereiken. Vraag is echter of de situatie zo niet te rooskleurig wordt voorgesteld. Heel wat factoren kunnen deze evolutie immers beïnvloeden, gaande van een hogere beroepsactieve bevolking door een hogere pensioenleeftijd (langer werken is een topprioriteit van de Vlaamse en Belgische regering) en een hogere immigratie (bijvoorbeeld uit de nieuwe lidstaten van de Europese Unie), tot senioren die omwille van de verbeterende gezondheidstoestand zich langer en verder verplaatsen... Ook FEBIAC stelt evenwel dat de congestieproblematiek zo urgent is dat niet op de demografische evolutie alleen mag gerekend worden.

Zoals hoger gesteld is de hoofdrolspeler in de fileproblematiek de *werkende autopendelaar*. Méér dan 7 op 10 pendelaars gaat momenteel met de auto naar het werk, als bestuurder of passagier met een bezettingsgraad van 1,2 personen per auto voor het woon-werkverkeer (1,37 voor alle plaatsingsmotieven). De pendelafstand is in de jaren tachtig met gemiddeld 3 kilometer toegenomen. FEBIAC gaat ervan uit dat deze afstand in de periode 1990-2010 ook met 3 kilometer zal toenemen, maar dan gespreid over twintig jaar in plaats van tien. Verder wordt verondersteld dat tot 2010 de activiteitsgraad van de bevolking op beroepsactieve leeftijd aan hetzelfde ritme blijft stijgen als in de jaren negentig, van 66% in 2000 tot 68% in 2010.

De hoger aangehaalde verschuivingen resulteren in een stijging van het autopendelverkeer met 7,8% tussen 2000 en 2010 en met een *daling* van 4% *tussen 2010 en 2020*. Ook bij ongewijzigd beleid neemt volgens FEBIAC dus de autopendel vanaf 2010 af (FEBIAC 2000a, 4). Hierbij kunnen we echter dezelfde kanttekeningen maken als bij de te verwachten afname van de kilometerproductie in zijn geheel.

Figuur 9.9-7 Evolutie en prognose van de dagelijkse autopendel en effecten maatregelen in België, 1990-2050

Bron: OVG, VUB, FEBIAC.

Effect van telewerk

De steile opmars van nieuwe *ICT-voorzieningen* als laptop, GSM en breedbandverbindingen moet het mogelijk maken dat meer mensen (deels) gaan werken in een satellietkantoor in de buurt van de woonplaats of in de eigen woning. Vooral activiteiten van informatieverwerking lenen zich tot *telewerk*. Nu zijn in België acht op de tien werkrachten actief in de diensten- en kenniseconomie. Telewerken heeft volgens onderzoek bovendien meer potentieel in regio's met een hoge bevolkingsdichtheid. Het aantal werkende Belgen dat al dan niet gedeeltelijk formeel of informeel telewerkte werd in 2000 geraamd op 5%. Met de verdere doorbraak van de moderne ICT-middelen en de nodige mentaliteitswijzigingen bij organisaties en personeel moet tegen 2020 35% van de werkenden gemiddeld 2 dagen per week kunnen telewerken. Op deze manier kan telewerken het autopendelverkeer tussen 2000 en 2020 met 8% doen dalen. Teleleren kan dan weer het woon-schoolverkeer beperken (FEBIAC 2000a, 5, FEBIAC 2002, 3-4, 10-12, Kleurrijk Vlaanderen, 8-9, Mobiliteitscel, 47, 75-76).

Uit een studie van de KU Leuven van 2003 blijkt dat ruim 86% van de Vlaamse werknemers deeltijds of voltijds telewerk ziet zitten. Vooral het vermijden van files en het daarmee gepaard gaande tijdverlies, de betere combinatie tussen werk en gezin en de grotere autonomie om te werken wanneer men wil, bekoren geïnteresseerde werknemers. Werkgevers staan daarentegen sceptischer tegenover telewerk, omdat ze minder controle hebben op de gepresteerde arbeid, er minder persoonlijk contact is met de werknemers en er vragen rijzen omtrent de veiligheid van bedrijfsgegevens bij telewerk. Uit de cijfers van PASO blijkt dat in 2003 bijna één op vijf Vlaamse werkgevers zijn werknemers de kans biedt af en toe thuis te werken, met slechts 12,5% van de industriële werkgevers en haast 26% van de overheidsdiensten en ngo's. Slechts 11,5% van de werkgevers biedt zijn personeel echter ook de nodige middelen (laptop, telefoon, internet) om thuis te werken (Het Nieuwsblad, 25-06-2003, 13, De Morgen, 25-03-2004, 14).

Aan de kant van de werkgevers dringt zich dus een *mentaliteitswijziging* en een andere bedrijfsorganisatie op eer de effecten van telewerk op de autopendel ten volle kunnen spelen (Mobiliteitscel, 48).

Meer flexibele werk- en openingstijden²²

Naast telewerk kunnen ook meer flexibele werktijden de spitsuren zowel op het wegnenet als in het openbaar vervoer ontlasten. Beroepsactieven die bereid zijn de traditionele vijfdaagsweek in te ruilen voor *vier langere werkdagen*, schroeven hun woon-werkverplaatsingen met 20% terug. Vaak zal hun werkdag ook vroeger of later beginnen en eindigen, waardoor de klassieke spitsuren vermeden worden. Een verdere *flexibilisering van de werkuren en de openingstijden* van winkels en diensten kunnen hetzelfde effect hebben.

Uit een enquête van Dedicated Research in opdracht van FEBIAC blijkt dat 1 op 3 werknemers stelt dezelfde hoeveelheid werk op vier (langere) werkdagen te kunnen verrichten als op vijf. Driekwart daarvan zou ook effectief willen overschakelen op een vierdaagse werkweek. Indien dit werkelijk zou gebeuren, zou dit de woon-werkverplaatsingen op een gemiddelde werkdag met 3% verminderen.

Volgens dezelfde studie beschikt vijf op tien werknemers op dit moment over een glijdend uurrooster. Een kwart van de mensen met een vast uurrooster geeft te kennen, indien mogelijk, liever vroeger of later te beginnen werken. Ook dit geeft perspectieven om de piekuren te ontlasten (Kleurrijk Vlaanderen, 8, Mobiliteitscel, 75-76, FEBIAC 2002, 3-4, 10, 12-14, 47).

Meer carpooling

Zoals hoger aangehaald bedraagt de gemiddelde bezettingsgraad van een personenwagen voor woon-werkverplaatsingen 1,2 personen per auto (1,37 voor alle verplaatsingsmotieven). Op dit moment rijdt slechts 4% van de pendelaars als autopassagier naar het werk. Het is evident dat een stijging van deze bezettingsgraad het aantal auto's sterk kan verminderen. Volgens FEBIAC kan de toenemende verkeersdrukte en een variabilisering van de autokosten de ruimte scheppen om vooral in de stedelijke tewerkstellingsgebieden de bezettingsgraad geleidelijk te laten verhogen, van 1,2 vandaag tot 1,3 in 2015. Dit zou het autopendelverkeer tussen 2000 en 2020 met 3,9% kunnen laten dalen (Kleurrijk Vlaanderen, 10, FEBIAC 2002, 4, 18-19, FEBIAC 2000a, 5, Mobiliteitscel, 47).

Dat carpooling een efficiënte methode is om de fileproblematiek terug te dringen, is een uitgemaakte zaak. Opnieuw is evenwel een *mentaliteitswijziging* noodzakelijk eer de bezettingsgraad van personenwagens opnieuw kan stijgen (Mobiliteitscel, 48). Dat dit niet gemakkelijk zal zijn blijkt uit de APS-survey van 2000: juist de leeftijdsgroep (25 tot 34 jaar) die net massaal haar intrede gedaan heeft op de arbeidsmarkt, blijkt het minst te carpoolen.

²² Effecten niet opgenomen in de grafiek.

Tabel 9.9-4 Procentuele verdeling van de carpoolers over de leeftijdsgroepen, Vlaamse Gemeenschap, 2000

Leeftijdscategorie	16-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65
Dikwijls + (bijna) altijd carpoolen i.p.v. alleen naar het werk te rijden	22,6	13,3	15,2	19	19,7	9,3

Bron: APS-survey 2000.

Minder autogebruik

Hogerop bespreken we het unimodaal autogebruik, de voorkeur van heel wat mensen in de westerse maatschappij om zich met de wagen te verplaatsen. Een omschakeling naar andere vervoersmodi zal dus niet evident zijn en zal, los van heel wat andere factoren, vooral moeten ondersteund worden door een gewijzigde attitude bij de mensen (Mobiliteitscel, 48; Kleurrijk Vlaanderen, 11, Janssens, 1-11).

Tabel 9.9-5 Procentuele verdeling over de bereidheid om de auto wat vaker te laten staan, per leeftijdscategorie, Vlaamse Gemeenschap, 1996 en 2000

Leeftijdscategorie		16-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65
Ja, ik wil de auto best wat vaker laten staan	1996	57,2	59,9	60,2	67,5	67,4	48,8
	2000	63,1	49,4	64,8	65,1	66,1	54,8
Verschil 2000 t.o.v. 1996		5,9	-10,4	4,5	-2,4	-1,2	5,9

Bron: APS-survey 1996 en 2000.

Uit de APS-survey van 2000 blijkt dat de bereidheid om de auto wat vaker te laten staan, relatief hoog ligt. Ontmoedigend is evenwel dat deze bereidheid bij de jongvolwassenen (25 tot 34 jaar) het laagst ligt en sinds het vorige onderzoek in 1996 zelfs met ruim 10% gedaald is.

De uitbouw van het openbaar vervoer en van het intermodaal vervoer

De verdere uitbouw van het *openbaar vervoer*, inclusief voldoende overstap- en parkeerfaciliteiten (voor gecombineerd vervoer), kan ook een belangrijke rol spelen in de filebestrijding. Vooral de stedelijke tewerkstellingsgebieden lenen zich hiertoe. Berekeningen van FEBIAC geven aan dat een operationeel Gewestelijk Expressnet (GEN) rond Brussel het aantal autopendelaars met 17,5% kan doen dalen. Eenzelfde effect wordt in de andere grote steden verwacht.

Voorlopig laten de investeringen hiervoor nog op zich wachten. FEBIAC gaat ervan uit dat het GEN-effect begint te werken vanaf 2005 en gespreid wordt over 15 jaar. Tegen 2020 zou het voorstedelijk openbaar vervoer het autopendelverkeer over heel België met 6,6% kunnen doen dalen (Kleurrijk Vlaanderen, 12, FEBIAC 2002, 4, 23-24, FEBIAC 2000a, 5, Mobiliteitscel, 80-88, 91-94).

Tabel 9.9-6 Procentuele verdeling over het gebruik van het openbaar vervoer, per leeftijdscategorie, Vlaamse Gemeenschap, 1996 en 2000

Leeftijdscategorie		16-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65
Dikwijls + (bijna) altijd het openbaar vervoer gebruiken	1996	44,1	15,3	16,3	17,3	19	24,3
	2000	34,6	13,3	12,2	16,3	19,9	26,1
Verschil 2000 t.o.v. 1996		-9,5	-2,1	-4,1	-1,1	0,9	1,8

Bron: APS-survey 1996 en 2000.

Los van de uitbreiding van de infrastructuur, de verhoging van het aanbod en de verbetering van de dienstverlening is ook hier een mentaliteitswijziging noodzakelijk om effectief gebruik te maken van het openbaar vervoer. Uit de APS-survey van 2000 blijkt dat het gebruik van het openbaar vervoer bij de bevolking op beroepsactieve leeftijd aan de lage kant ligt. Tegenover 1996 blijkt het gebruik bij deze leeftijdscategorieën (25 tot 54 jaar) bovendien nog licht gedaald. Verontrustend is dat deze daling bij de jongste ondervraagde leeftijdsgroep (16 tot 24 jaar), de werkenden van morgen, haast 10% bedraagt. Alleen ouderen (vanaf 55 jaar) gebruiken daarentegen iets meer het openbaar vervoer.

Meer gebruik van tweewielers

Uit het Onderzoek Verplaatsingsgedrag Vlaanderen blijkt dat 27,7 % van de beroepsactieven (inclusief thuiswerkenden, zelfstandigen of vrije beroepen vaak) op vijf kilometer of minder van hun werk woont. De fiets wordt als het ideale vervoermiddel beschouwd om afstanden tot vijf kilometer af te leggen. Mits veilige infrastructuur en faciliteiten voor *tweewielers* verwacht FEBIAC dat globaal 3% van de autependelaars in het ganse land overgehaald zal worden om de auto in te ruilen voor de (motor)fiets. Deze evolutie zal slechts gespreid over 15 jaar haar volle effect bereiken. Tussen 2000 en 2020 kan tweewielerpromotie het autopedelverkeer met 2,0% doen dalen (Kleurrijk Vlaanderen, 10, FEBIAC 2002, 4, 18-19, FEBIAC 2000a, 5, Mobiliteitscel, 94-95, Zwerts 3A, 37).

Uit de APS-survey blijkt dat een groot deel van de Vlaamse bevolking nu al te voet gaat of de fiets neemt voor korte afstanden. Toch is er nog heel wat progressie mogelijk. Wel is op de 65-plussers na in alle leeftijdscategorieën het fietsgebruik of het te voet gaan in vergelijking met het onderzoek van 1996 gedaald. Het zal dus niet gemakkelijk zijn de nodige *mentaliteitsomslag* te bewerkstelligen.

Tabel 9.9-7 Procentuele verdeling over het gebruiken van de fiets of het te voet gaan voor korte afstanden, per leeftijdscategorie, Vlaamse Gemeenschap, 1996 en 2000

Leeftijdscategorie		16-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65
Dikwijls + (bijna) altijd de fiets nemen of te voet gaan	1996	77,3	57	63,6	64,9	78,8	66,3
	2000	72,3	55,8	58	60,1	76,3	73,2
Verschil 2000 t.o.v. 1996		-5	-1,2	-5,5	-4,8	-2,5	6,9

Bron: APS-survey 1996 en 2000.

Verhoging van de weg- en verkeerscapaciteit

In het ontwerp Mobiliteitsplan Vlaanderen worden een reeks maatregelen voorgesteld om de *wegcapaciteit* op te drijven, gaande van het wegwerken van ontbrekende schakels via nieuwe verbindingen tot het oplossen van bestaande knelpunten door de aanleg van extra rijstroken. Deze verhoging van de wegcapaciteit dient met voorrang op het hoofdwegenet in het congestiegebied van de Vlaamse Ruit te gebeuren. Volgens FEBIAC kunnen deze maatregelen gespreid over tien jaar de capaciteit met 5% verhogen.

Tegelijk kan de capaciteit van de wegen beter benut worden door de verdere introductie van *telematica*. Nieuwe telematicasystemen op de wegen en in de voertuigen kunnen voorzien in betere (in real time) verkeersinformatie en verkeersgeleidingssystemen. Zo zullen voertuigen files vlot kunnen anticiperen en alternatieve wegen kiezen. Op korte termijn kan telematica voor een stijging van de *verkeerscapaciteit* met 5% zorgen, tegen 2020 zal dit verder oplopen (Kleurrijk Vlaanderen, 12-13, FEBIAC 2002, 4, 25-36, FEBIAC 2000a, 5-6, Mobiliteitscel, 76-80).

Een consequentere ruimtelijke ordening

Om op termijn tot een duurzame mobiliteit te komen is een *consequentere ruimtelijke ordening* onontbeerlijk. Doordat activiteiten (wonen, werken, diensten, voorzieningen...) verspreid liggen in de ruimte, maken ze voortdurend *verplaatsingen* van personen (en goederen) noodzakelijk. Gewijzigde ruimtelijke patronen zoals randstedelijke uitbreiding, wonen op het platteland, grote winkelcentra buiten de stad en bedrijfslocaties met slechte openbare vervoersaansluitingen, hebben niet alleen tot een groter aantal verplaatsingen geleid maar vooral tot grotere reisafstanden. Uitvoering van de principes uit het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen zullen op termijn tot een gedeconcentreerde bundeling van functies en activiteiten leiden, met minder en minder lange verplaatsingen en met gebruik van andere vervoersmodi (openbaar vervoer, fiets) tot gevolg. De effecten van een efficiëntere ruimtelijke organisatie zijn niet opgenomen in de grafiek en zullen pas substantieel op grote schaal lange termijn spelen (Kleurrijk Vlaanderen, 9, FEBIAC 2002, 4, 10, 16-17, Mobiliteitscel, 74-75, SERV 2003a, 305-306).

Ook hier echter dient opnieuw opgemerkt dat dit niet evident zal zijn. De individuele preferenties van mensen stoken immers niet met de principes van het Ruimtelijk Structuurplan. Onderzoek wijst uit dat, ondanks hernieuwde beleidsinspanningen, niet alleen zij die reeds een woning hebben, maar ook de toekomstige bouwers en kopers nog altijd een volledig of deels vrijstaande, voldoende grote woning in het buitengebied prefereren.²³ Een mentaliteitswijziging naar meer inbreidingsgericht en compact wonen zal dus niet gemakkelijk zijn.

²³ Zie VERHETSEL A., WITLOX F., TIERENS N. (2003) Jongeren en wonen in Vlaanderen. Woonsituatie, woonwensen en woonbehoeften. Antwerpen, De Boeck, pp.83-106 & 129-141.
Zie VLAAMSE CONFEDERATIE BOUW (2002) Ruimte voor wonen en wooncomfort. Wensen, beperkingen en mogelijkheden, 18 p.

Goederenvervoer

De aannames wat het goederenvervoer betreft, komen grotendeels overeen met deze voor het personenvervoer: gemiddelde economische groei, beperkte capaciteitsverhoging van het wegennet...

De sterke groei van het goederenvervoer zet zich volgens het trendscenario van Prognos naar 2010 voort. Tussen 1998 en 2010 neemt het goederenvervoer in tonkilometer nog met 40% toe. Het *wegvervoer* blijft de sterkste groeier en versterkt dan ook zijn marktaandeel van 72% naar 74%. De *binnenvaart* groeit mee met de evolutie en behoudt zijn marktaandeel van 13%. Het marktaandeel van het *spoor* zakt verder weg van 16% naar 13%.

Verwacht wordt dat de stijging van het aantal *vrachtwagens*, vooral dan van de lichtere exemplaren, en van het aantal vrachtwagenkilometers zich verder doorzet (Mobiliteitscel, 26-30, 35-36, 59, 71, 73).

Tabel 9.9-8 Voorspelde aandelen van de modi in het goederenvervoer in tonkm x 1.000.000, in België, 1997-2010

Periode	Totaal Tonkm x 1.000.000	Groeivoet	Aandelen in %					
			WEG		SPOOR		BINNENVAART	
			Aandeel	Groeivoet	Aandeel	Groeivoet	Aandeel	Groeivoet
1997	47.681		72		16		13	
2010	66.938	1,28	74	1,312	13	1,167	13	1,225

Bron: NIS, PROGNOSE, berekeningen Mobiliteitscel, Mobiliteitsplan p.35.

Tabel 9.9-9 Trendmatige evolutie van het goederenvervoer, in tonkm (index: 1998 = 100), in België, 1998-2010

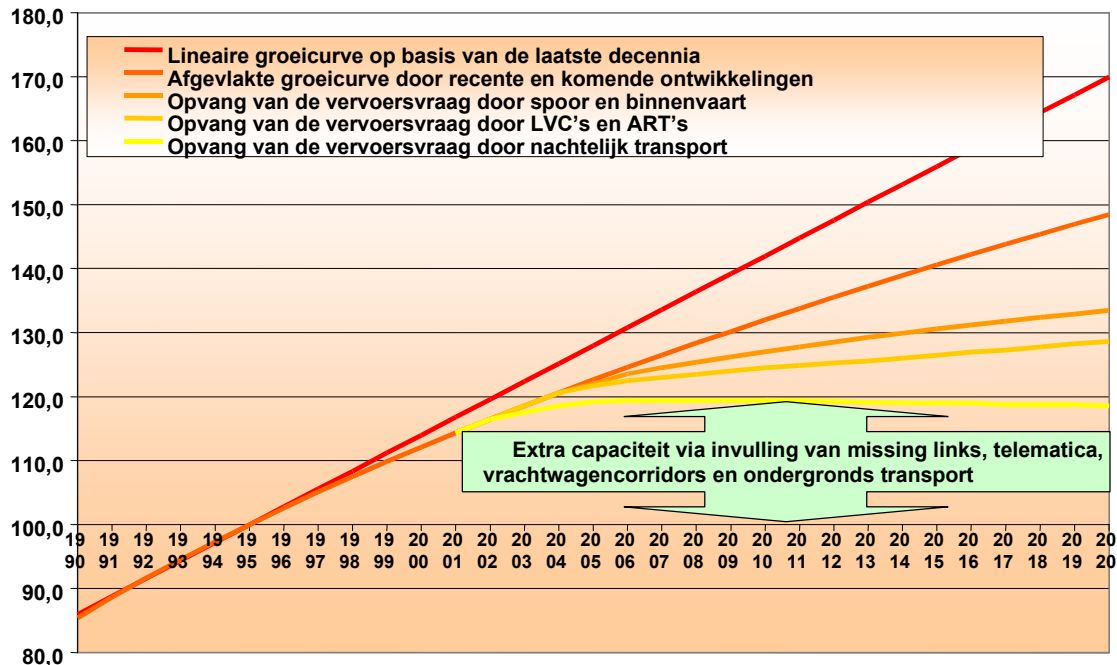
Vervoersmodus	Evolutie 2010 t.o.v. 1998
Weg	140
Binnenvaart	136
Spoor	113
Totaal	135

Bron: NIS, PROGNOSE, berekeningen Mobiliteitscel, Mobiliteitsplan p.57.

Mocht de groeicurve van het goederentransport van de laatste decennia zich lineair doorzetten, zou dit volgens FEBIAC een stijging met 70% betekenen in de periode 1995-2020. FEBIAC meent echter dat de groeicurve zal *afvlakken* en in deze periode "slechts" 50% zal bedragen.

Factoren die ontwikkelingen in goederenvervoer beïnvloeden

Figuur 9.9-8 Groei van de totale vraag naar goederenvervoer in tonkm + het effect van nieuwe ontwikkelingen en maatregelen, België, 1990-2020

Bron: NIS, bewerking FEBIAC.

Demografische evolutie

Zo zal de *demografische evolutie* in West-Europa (stagnering van de bevolking) een rem zetten op de productie- en consumptiegroei van basisgoederen als voeding, kleding en huisvesting, dus ook op hun transportstromen.

Effect van ICT

De verwachting is dat E-economy en spijttechnologie de economie voor een stuk zullen *dematerialiseren*: handel via elektronische weg, productie, distributie en consumptie van kleinere en lichtere goederen, diensten, web- en infotainment... Deze ontwikkelingen kunnen bijdragen tot de ontkoppeling tussen BNP- en transportgroei (FEBIAC 2000b, 6).

Hogere beladingsgraad

Te vaak rijden vrachtvoertuigen niet volledig beladen. E-commerce creëert weliswaar een aantal bijkomende vervoersstromen in het Business-to-Consumers segment, maar optimaliseert de logistieke ketens in de Business-to-Business. De uitbesteding van vervoers- en aanverwante activiteiten aan logistieke operatoren kan verder de logistieke efficiëntie verhogen. In stedelijke centra, kantoorzones en bedrijvenparken kunnen goederenstromen gebundeld worden. ICT speelt hierin een belangrijke rol. Fiscale maatregelen om de externe kosten (veiligheid, milieu...) van het wegvervoer te internaliseren kunnen hiertoe bijdragen. Het resultaat is dat het *vrachtwagenpark* en het *beschikbaar laadvermogen beter benut* worden (FEBIAC 2000b, 6, 11-12, Kleurrijk Vlaanderen, 10, FEBIAC 2002, 4, 18-21).

Clustervorming van bedrijven en hun toeleveranciers

Om de files te vermijden en de transportkosten te beperken zullen de bedrijven hun productie reorganiseren. Bedrijven en hun toeleveranciers zullen zich vestigen in elkaars *onmiddellijke nabijheid*. Anderen ontwikkelen kleinschalige productie vlakbij de klant. Hierdoor neemt de afstand van de verplaatsingen af, zodat de industrie minder transportafhankelijk wordt (FEBIAC 2000b, 6, Kleurrijk Vlaanderen, 9, FEBIAC 2002, 4, 16-17).

Vraag evenwel is of deze clustervorming niet al te gemakkelijk als feit voorgesteld wordt. De globalisering van de economie en de uitbreiding van de Europese Unie naar Oost-Europa kunnen voor een (gedeeltelijke) delokalisering van bepaalde productieprocessen zorgen, waardoor de verplaatsingsafstanden juist toenemen.

De modal shift en het intermodaal vervoer

Net als in het personenvervoer moet ook in het goederenvervoer een *modal shift* plaatsvinden *naar alternatieve vervoerswijzen*. Vlaanderen beschikt over een dicht netwerk van spoor- en waterwegen, maar de benuttinggraad van vooral het waterwegennetwerk, maar ook van het spoornetwerk, kan nog geoptimaliseerd worden. Dankzij de grote zeehavens is Vlaanderen ook bijzonder geschikt voor kustvaart (short sea shipping).

Deze modal shift zal evenwel niet plaats vinden zonder de nodige maatregelen van diverse overheden. Bij de vervoersmodi moeten bepaalde *infrastructurele knelpunten* weggewerkt worden. Bij binnenvaart, spoorvervoer en kustvaart is bovendien vaak voor- en natransport met vracht- of bestelwagens noodzakelijk. De overslag voor het voor- en natransport maakt intermodaal vervoer echter duurder. *Snelle, efficiënte en betaalbare overslagmogelijkheden* tussen de verschillende vervoersmodi, bijvoorbeeld via containers en multimodale overslagterminals en een betere *multimodale ontsluiting van de havens*, kunnen het intermodaal vervoer bevorderen. Daarnaast moeten infrastructuur, dienstverlening, wetgeving en reglementering *op Europese schaal* beter *georganiseerd* en geharmoniseerd worden, zodat ook in deze vervoersmodi goederen vlot en snel over de landsgrenzen heen kunnen getransporteerd worden. Een verdere *liberalisering* van goederentransport per trein kan deze transportmodus competitiever maken. Ook *fiscale maatregelen* kunnen binnenvaart, spoorvervoer en short sea shipping een stevige duw in de rug geven.

Indien al deze maatregelen genomen worden, verwacht FEBIAC dat spoor, binnenvaart en kustvaart tegen 2020 15,1% van de verwachte groei van het wegtransport met 50% kunnen absorberen (SERV 2003a, 155-159, 307, Kleurrijk Vlaanderen, 12, FEBIAC 2002, 3, 25-26, 30-33, FEBIAC 2000b, 6-8, Mobiliteitscel, 73, 88-95).

Lange Vrachtwagencombinaties (LVC's) en Automatic Road Trains (ART's)

De wettelijke afstand tussen twee vrachtwagens bedraagt 50 meter. Onderzoek wijst uit dat *langere, speciaal ontworpen vrachtwagens* heel wat minder plaats op het wegdek innemen dan gewone vrachtwagens, en het aantal ritten met 10% en het aantal gereden kilometers met 15% kunnen doen dalen. Bij Automatic Road Trains kunnen *achter elkaar rijdende vrachtwagens met elektronische* in plaats van fysieke *koppeling* bovendien dichter bij elkaar rijden. Deze innovaties zouden zonder implicaties voor de verkeersveiligheid 5% extra vervoerscapaciteit vrij kunnen maken om de verwachte groei in tonkilometer op te vangen (Kleurrijk Vlaanderen, 13, FEBIAC 2002, 3, 34-35, FEBIAC 2000b, 6, 10).

Nachtelijk goederentransport

We hebben reeds gesteld dat één van de belangrijke oorzaken van de congestieproblematiek de concentratie van de verplaatsingen in de tijd is, voornamelijk wanneer mensen zich massaal op weg van huis, naar werk of school bewegen. Ook blijkt uit de verkeerstellingen dat zich tussen 22u en 6u 's nachts nog geen 10% van het totale verkeer afspeelt. Uitbreiding van *nachtelijk goederentransport en -distributie* kan dan ook een deeloplossing voor de verkeerscongestie bieden. Belangrijk is dat de sociale en arbeidsomstandigheden en de nachtrust niet uit het oog verloren worden. Nieuwe technologieën (onder meer stille en schone vrachtwagens) en automatisering (onbemande logistieke en transportsystemen) kunnen soelaas bieden. Een verdubbeling van het nachtransport van 10% nu tot 20% in 2020 kan globaal zowat 10% bijkomende tonkilometers opvangen (Kleurrijk Vlaanderen, 8, FEBIAC 2002, 3-4, 14-15, FEBIAC 2000b, 6, 10-11).

Verhoging van de weg- en verkeerscapaciteit

We hadden het reeds bij het personenvervoer over de verhoging van de *wegcapaciteit* door het *oplossen van missing links en knelpunten* op het hoofdwegennet. Uiteraard hebben deze maatregelen ook positieve effecten voor de doorstroming van het goederenvervoer. FEBIAC pleit ook voor de aanleg van *vrachtwagencorridors*: gescheiden rijstroken enkel voor vrachtwagens naast, boven of onder het bestaande hoofdwegennet langsheen de drukste verkeersaders binnen de ruit Antwerpen-Gent-Bergen-Leuven en in de buurt van de belangrijkste lucht- en zeehavens. Deze vrachtwagencorridors zijn bij uitstek geschikt voor Lange Vrachtwagencombinaties en Automatic Road Trains, waarvan eerder sprake.

Ook in het goederenvervoer kan een veralgemeend gebruik van *telematica* de *verkeerscapaciteit* opdrijven, door minder lege ritten, een hogere beladingsgraad, minder omwegen en tijdverlies, vermijden van files, Automatic Road Trains enzovoort.

De verhoging van de weg- en verkeerscapaciteit kan volgens FEBIAC tegen 2020 zowat 20% extra vervoerscapaciteit creëren, zodat de groei in het aantal tonkilometer deels kan opgevangen worden (Kleurrijk Vlaanderen, 12-13, FEBIAC 2002, 4, 25-29, FEBIAC 2000a, 5-6, FEBIAC 2000b, 8-9, Mobiliteitscel, 76-80).

BRONNEN

- Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting, Monumenten en Landschappen (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) (1997), *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen*, Brussel.
- Afdeling Verkeerskunde (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) (2004), *Verkeerstellingen 2003 in Vlaanderen met automatische telapparaten*, Brussel.
- Belgische Federatie van de Automobiel- en Tweewielerindustrie (FEBIAC) (januari 2000), *De rol van de auto in de 21ste eeuw*, Brussel.
- Belgische Federatie van de Automobiel- en Tweewielerindustrie (FEBIAC) (november 2000), *De rol van het bedrijfsvoertuig in de 21ste eeuw*, Brussel.
- Belgische Federatie van de Automobiel- en Tweewielerindustrie (FEBIAC) (januari 2002), *Duurzame Mobiliteit in de praktijk*, Brussel.
- Belgisch Instituut voor Verkeersveiligheid (BIVV) (2001), *Statistieken verkeersongevallen 2000*, Brussel.
- Coppens, K., Glorieux, K., Moens, M., Vandeweyer, J. (april 2002), Vlamingen over mobiliteit in 2020. Eerste resultaten van het toekomstdebat over mobiliteit, Brussel.

- Departement Leefmilieu en Infrastructuur (april 2004), Bijdrage Vlaamse administratie aan het regeerprogramma van de aantredende Vlaamse regering. Beleidsdomein Mobiliteit, Zeehavenbeleid en Integraal Waterbeleid, Brussel.
- Deschamps, L. (januari 2003), *Verkeersdoden in cijfers te vatten?*, http://aps.vlaanderen.be/statistiek/dossiers/stat_dossiers_verkeersdoden.htm, op 1 augustus 2003.
- Desmet, G. (2003), *Mobiliteit*. In administratie Planning en Statistiek (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap), *VRIND 2002 Vlaamse Regionale Indicatoren* (pp. 65-84), Brussel.
- Desmet, G. (2004), *Mobiliteit*. In administratie Planning en Statistiek (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap), *VRIND 2003 Vlaamse Regionale Indicatoren* (hoofdstuk 20), Brussel.
- Directoraat-generaal Energie en Transport (EC DG TREN) (Europese Commissie) (2001), Witboek. *Het Europese vervoersbeleid tot het jaar 2010: tijd om te kiezen*, Luxemburg: Bureau voor Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen.
- Directoraat-generaal Energie en Transport (EC DG TREN) (Europese Commissie) (2003), *Energy & Transport in Figures. Statistical Pocket Book*, Luxemburg: Bureau voor Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen.
- European Conference of Ministers of Transport (OESO) (2000), *Trends in the Transport Sector 1970-1998*, Parijs.
- Eurostat (2003), Eurostat Yearbook 2003. *The statistical guide to Europe. Data 1990-2001*, Luxemburg: Bureau voor Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen.
- Eurostat (2002), EU Intermodal Freight Transport. *Key Statistical Data 1992-1999*, Luxemburg: Bureau voor Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen.
- Federale Politie (2003), *Veiligheidsmonitor 2002*, Brussel.
- FOD Mobiliteit en Vervoer (2001), *Verkeer en vervoer in België*, Brussel.
- FOD Mobiliteit en Vervoer (september 2003), *Verkeerstellingen 2002*, Brussel.
- Germis, J. en Vannieuwenhuyse B. (2002), *Promodi resultatenrapport 2002*, Antwerpen.
- Hegemann, L. (administratie Planning en Statistiek, ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) (juli 2002), *Stativaria 25: de Vlaming over "ons" milieu en "zijn" -gedrag*. Resultaten van de APS-surveys 1996 en 2000, Brussel.
- Hubert, J. en Toint, P. (2002), *La mobilité quotidienne des Belges*, Namur: Presses universitaires de Namur.
- IDEA Consult (april 2001), Ruimte voor Transport. Ruimtelijk-economische aspecten van de ontwikkelingen in Transport, distributie en logistiek in Vlaanderen, Brussel.
- Janssens, M. en Gaus, H. (2002), Surfen wij op een gunstige of ongunstige golf naar 2020?, Brussel.
- Kleurrijk Vlaanderen (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) (maart 2002), *Mobiliteit in 2020*, Brussel.
- Logghe, S. en Vanhove, F. (januari 2004), *Het Belgische verkeer in cijfers*, Leuven.
- Mayeres, I., Proost, S., Vandercruyssen, D., De Nocker, L., Int Panis, L., Wouters, G. en De Borger, B. (januari 2001), *De externe kosten van transport*, Brussel: DWTC.

- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (1999), Bijdrage Vlaamse administratie aan het regeerprogramma van de aantredende Vlaamse regering. Deel 9: beleidsdomein "Mobiliteit", Brussel.
- Mobiliteitscel (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) (juni 2001), ontwerp Mobiliteitsplan Vlaanderen. *Naar een duurzame mobiliteit in Vlaanderen*, Brussel.
- Nationaal Instituut voor Statistiek (NIS) (2003), Verkeersongevallen op de openbare weg met doden of gewonden 2001, Brussel.
- Nationaal Instituut voor Statistiek (NIS) (2003), *Huishoudbudgetenquête 2001*, Brussel.
- Nationaal Instituut voor Statistiek (NIS) (2003), Vervoer. Het goederenvervoer over de weg door Belgische voertuigen met minstens één ton laadvermogen in 2002, Brussel.
- Nationaal Instituut voor Statistiek (NIS) (2004), Vervoerstatistieken. *Motorvoertuigenpark op 1 augustus 2003*, Brussel.
- Nationaal Instituut voor Statistiek (NIS) (2004), Vervoer. *Binnenscheepvaart 2001*, Brussel.
- Promotie Binnenvaart Vlaanderen (2002), *Jaarverslag 2002*, Hasselt.
- Rossall, E. (2003), *European Distribution Report*, Londen.
- Sleuwaegen, L., Van Dierdonck, R., Vandenbroere, I., Minne, V. en Dereuwe, G. (juni 2002), Europese distributiecentra en value added activities in Vlaanderen: economische betekenis en concurrentiepositie, Brussel.
- Sociaal-Economische Raad voor Vlaanderen (SERV) (2003), *Sociaal-Economisch Rapport Vlaanderen 2003*, Brussel: Wetenschappelijke Uitgeverij Academia Press.
- Sociaal-Economische Raad voor Vlaanderen (SERV) (2003), Vlaamse Havencommissie. *Jaarverslag 2002*, Brussel.
- Toint, P. (2001). Enquête sur la mobilité des ménages, Brussel: DWTC.
- Vanhove, F. en De Ceuster, M. (september 2003), *Analyse van de mobiliteit op de Belgische autosnelwegen*, Leuven.
- Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) (2002), *MIRA-T 2002, Milieu en natuurrapport Vlaanderen*, Mechelen.
- Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) (2003), *MIRA-T 2003, Milieu en natuurrapport Vlaanderen*, Mechelen.
- Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) (2004), *MIRA-Achtergronddocument 2003 1.5 Verkeer & vervoer*:
<http://www2.vmm.be/servlet/be.coi.gw.servlet.MainServlet/standard?toDo=open&id=1447&..>, op 31 maart 2004.
- Vlaams Forum Luchtvaart (24 februari 2004), *Aanbevelingen aan de Vlaamse regering*, Brussel.
- Website administratie Planning en Statistiek (APS) (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap): www.vlaanderen.be/aps, op 1 augustus 2003.
- Website Directoraat-generaal Energie en Transport (EC DG TREN) (Europese Commissie): http://europa.eu.int/comm/energy_transport/en/etf_en.html, op 1 augustus 2003.
- Website Eurostat: <http://europa.eu.int/comm/eurostat>, op 1 augustus 2003.
- Website International Road Traffic and Accident Database (IRTAD) (OESO): <http://www.bast.de/htdocs/fachthemen/irtad/english/english.html>, op 1 augustus 2003.

- Website Nationaal Instituut voor Statistiek (NIS): <http://statbel.fgov.be>, op 1 augustus 2003.
- World Business Council for Sustainable Development (2001), Mobility 2001. *World mobility at the end of the twentieth century and its sustainability*, Zwitserland.
- Zwerts, E. en Nuyts, A. (januari 2003), *Onderzoek Verplaatsingsgedrag Vlaanderen 2000-2001*, Brussel - Diepenbeek.

THESE 10: DE BIODIVERSITEIT GAAT ONDER INVLOED VAN DE MENS IN EEN ZEER SNEL TEMPO ACHTERUIT

PROBLEEMSTELLING

Mede onder impuls van de VN-Conferentie over Milieu en Ontwikkeling te Rio in 1992, is er een ruime wetenschappelijke en maatschappelijke aandacht voor biodiversiteit. Biodiversiteit wordt omschreven als diversiteit van leven in al zijn vormen, niveaus en interacties en omvat het ecosysteem, de soorten en de genetische verscheidenheid. De best meetbare biodiversiteit is de verscheidenheid aan soorten op aarde. Wetenschappers hebben 1,5 tot 2 miljoen verschillende soorten beschreven. Een veelvoud wacht nog op ontdekking. Onderzoek toont wel aan dat het aantal soorten niet oneindig blijft toenemen, omdat soorten na een bepaalde levenstijd ook weer uitsterven. Dit uitsterven of extinctie is een fundamenteel onderdeel van de evolutie. Massale extincties zijn in de paleontologie al lang bekend, maar zij deden zich echter voor in een geologische tijd die meerdere honderdduizenden tot miljoenen jaren duurt, terwijl de huidige extincties plaatsvinden in enkele tientallen jaren. En voor het eerst ligt de oorzaak in grote mate bij de mens. De bevolkingsgroei, niet-duurzame consumptiegewoonten, de uitbreiding van menselijke activiteiten (landbouw, industrie, verstedelijking) tot de verste uithoeken van de aarde maken het probleem alsmaar groter.

Biodiversiteit heeft naast een intrinsieke natuurwaarde ook een belangrijke meerwaarde voor het welzijn van de mens. Kennis over biodiversiteit is dus uiterst belangrijk als basis voor onder andere natuurbeschoud, voedselvoorziening, geneeskunde, landbouw. Meer en meer wordt dit internationaal erkend. Zo vergaderden in februari 2004 de milieuministers van 74 landen te Maleisië over maatregelen om het snelle verlies aan biodiversiteit op aarde tegen te gaan. De internationale gemeenschap wil die afname aan biologische diversiteit voor 2010 verregaand terugdringen.

Evolutie mondiaal

Het uitsterven van recente soorten wordt geregistreerd door het World Conservation Monitoring Centre. De lijst van uitgestorven organismen omvat op dit ogenblik ongeveer 690 soorten dieren en 380 soorten planten. Maar daarnaast zijn er nog tal van soorten bedreigd en opgenomen in de 'Red List'. Deze lijsten groeperen soorten die op één of andere manier in gevaar zijn, dat gaat van kwetsbare, bedreigde tot met uitsterven bedreigde soorten.

Tabel 9.10-1 Aantal dier- en plantensoorten wereldwijd in gevaar (rode lijstsoorten): vergelijking tussen 2000 en 2003 (IUCN Red List of Threatened species)

Aantal soorten op aarde	Dieren (gewervelden)	Dieren (ongewervelden)	Planten
Tot nu toe gekend en beschreven	56.586	1.190.200	287.655
Opgevolgd en geëvalueerd in 2003	17.127	3.382	9.706
Bedreigd in 2000	3.507	1.928	5.611
Bedreigd in 2003	3.524	1.959	6.774
Gekende soorten in 2003: % bedreigd	6%	0,2%	2%
Opgevolgde soorten in 2003: % bedreigd	21%	58%	69%

Bron: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN).

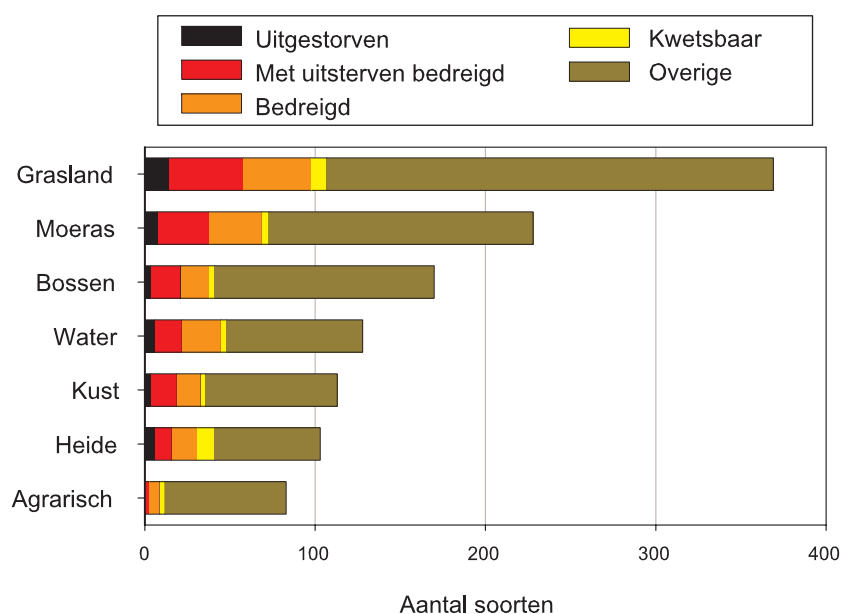
De IUCN Red List of Threatened species maakt duidelijk dat het aantal soorten in gevaar (voor de periode 2000-2003) blijft toenemen. Bekijkt men de soorten die effectief worden opgevolgd met monitoringprogramma's, dan geven de hoge percentages bedreigde soorten (21% tot 69%) aan dat de biodiversiteit mondiaal in zeer sterke mate onder druk staat. De meer gekende en grotere soorten zoals zoogdieren, vogels, reptielen en vissen (die behoren tot de groep van gewervelde dieren) lijken in percentage minder in gevaar te zijn dan de groep van ongewervelde dieren of planten. Niets is minder waar. Wegens hun economisch nut en/of herkenbaarheid zijn er in die groep al heel veel soorten onder invloed van de mens uitgestorven!

Europa heeft een rijke en gevarieerde biodiversiteit, maar deze diversiteit komt onder druk te staan van toenemende bevolking, van industriële technologieën en transport, gekoppeld aan een intensieve exploitatie van de natuurlijke rijkdommen door de industrie, de landbouw en de visbouw. Zo zijn er indicaties dat in sommige Europese landen al tot 24% van de soorten vlinders, vogels en zoogdieren uitgestorven zijn. Twee derde van de bomen in Europa lijdt onder de impact van de vervuiling en in de zuidelijke landen vormen de bodemerosie en de oprukkende woestijn een verdere bedreiging voor de biodiversiteit.

Biodiversiteit in Vlaanderen en België

België telt ongeveer 40.000 tot 50.000 soorten of 2,8% van de gekende soorten. 20.000 van die soorten zijn in gevaar (bron: KBIN). In Vlaanderen leven minstens 35.000 soorten wilde planten en dieren. Door het Instituut voor Natuurbehoud worden voor 15 soortengroepen Rode Lijsten bijgehouden (m.a.w informatie over de toestand van zoogdieren, libellen, hogere planten, paddestoelen, enz. in Vlaanderen). Daaruit blijkt dat ongeveer 7% van de soorten in Vlaanderen zijn uitgestorven (319 soorten), terwijl 20% met uitsterven bedreigd is. Daarnaast zijn er nog vele soorten kwetsbaar of bedreigd. Slechts 42,6% van de soorten is momenteel niet bedreigd. Voor veel organismen lijkt deze status te wijten aan de achteruitgang van geschikte biotopen.

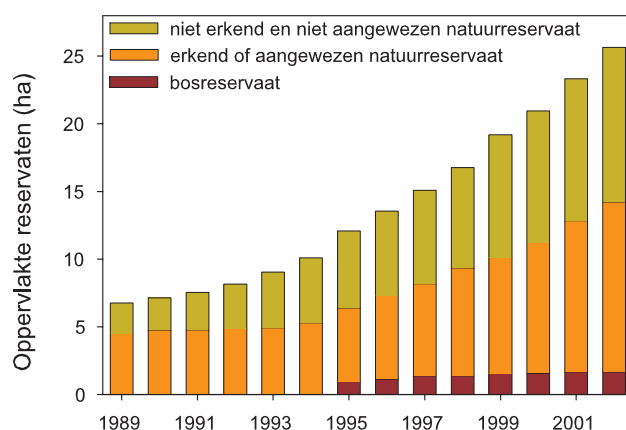
Figuur 9.10-1 Toestand van het aantal uitgestorven soorten de rode lijstsoorten (met uitsterven bedreigd, bedreigd en kwetsbaar) per biotoop in Vlaanderen

Bron: Instituut voor Natuurbehoud: Natuurrapport 2003.

In Vlaanderen blijft er nog relatief weinig ruimte over voor natuur en de overgebleven natuurgebieden zijn in feite semi-natuurlijk. Het beschermde gebied blijft klein (in 2002 was 1,7% van de Vlaamse oppervlakte reserfaat), en gefragmenteerd. Bovendien blijft de druk door verstedelijking, transport en landbouw toenemen (zie these 5 globale druk op (open) ruimte vanuit de menselijke activiteiten neemt toe). Het voortbestaan van soorten is in de eerste plaats een kwestie van het behoud van de (natuurlijke) ecosystemen. Behoud van de biodiversiteit vereist een optimale bescherming, herstel en ontwikkeling van de natuur in Vlaanderen, ook in verstedelijkte gebieden, en de uitbreiding van de beschermde natuur- en bosgebieden.

Figuur 9.10-2 Toename van de oppervlakte aan natuur- en bosreservaten in Vlaanderen (1989-2002)

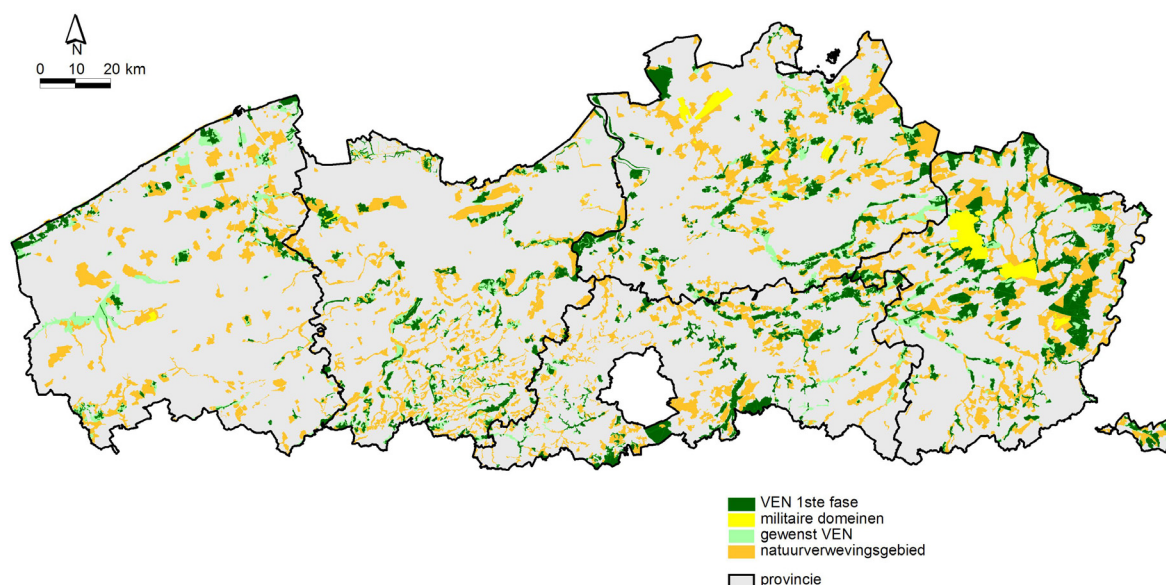
Bron: Instituut voor Natuurbehoud: Natuurrapport 2003.

Zo voorzien het Decreet Natuurbehoud en het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen de afbakening van 125.000 ha Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN), bestaande uit Grote Eenheden Natuur (GEN) en Grote Eenheden Natuur in Ontwikkeling (GENO) en van 150.000 ha natuurverwevingsgebied (NVWG). De doelstelling is om een samenhangend en functioneel netwerk te realiseren van (inter)nationaal belangrijke en duurzaam te behouden ecosystemen die in het Natura 2000 netwerk²⁴ opgenomen kunnen worden.

²⁴Natura 2000

De Europese Gemeenschap en alle lidstaten van de EU hebben de Conventie over de Biologische Diversiteit (CBD) van de Verenigde Naties ondertekend. Deze Conventie beoogt de instandhouding van de biodiversiteit, het duurzaam gebruik van de componenten ervan en een billijke en eerlijke verdeling van de voordelen die worden geboden door genetische bronnen. Daarnaast wordt de wetgeving met het oog op het behoud van de biodiversiteit kracht bijgezet door de Habitat-, Vogel- en Waterrichtlijnen. Zij ondersteunen het Verdrag over de Biologische Diversiteit en zorgen ervoor dat alle economische sectoren bijdragen tot het behoud en onderhoud van de biodiversiteit. Zo is er Natura 2000 – een netwerk van beschermde gebieden die samen 13% van de volledige oppervlakte van de EU dekken en zullen uitmonden in ecosystemen die worden beheerd volgens hun eigen natuurlijke waarde.

Figuur 9.10-3 Vlaams ecologische netwerk (VEN)

Bron: Instituut voor Natuurbehoud: Natuurrapport 2003.

Ondanks de verruimde maatschappelijke aandacht voor de natuur, de beschermingsmaatregelen vanuit het beleid en het toenemend aantal reservaten, gaat zoals vermeld de biodiversiteit in Vlaanderen steeds verder achteruit. Toch zijn er ook hoopvolle signalen: door de inspanningen voor de zuivering van het afvalwater verbetert de waterkwaliteit van de grote rivieren geleidelijk. De natuur reageert: er zijn meer vissen van meer soorten waar te nemen. En voor de in aantal toenemende eendensoorten is de Zeeschelde een internationaal belangrijke overwinteringsplaats geworden. Daarnaast worden de beleidsinspanningen inzake natuurherstel van de Grensmaas ook beloond met positieve signalen vanuit de natuur.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

De voorbije 150 jaar heeft de mens 47 procent van het aardoppervlak direct beïnvloed of veranderd. Van de bosbestanden in de wereld wordt elk jaar nog steeds een oppervlakte zo groot als Griekenland kaalgeslagen. Met name Zuidoost-Azië, het Congobekken en delen van het Amazonegebied lijken het zwaarst getroffen te zullen worden. Nu al wordt 22% van de gronden in die regio's in beslag genomen door landbouw, plantages of stedelijke gebieden. Over 30 jaar dreigt dat 48% te zijn. Daarnaast groeit het vermoeden dat de biodiversiteitscrisis veel groter is dan de cijfers aangeven. Het is namelijk niet uitgesloten dat talrijke soorten, waarvan men het bestaan niet eens kent, aan het uitsterven zijn of reeds uitgestorven zijn. Dit noemt men de 'anonieme extinctie'.

Indien een toenemende economische groei, zoals in het verleden, gepaard gaat met een versnelde vernietiging van natuurlijke habitat, dan is een onvoorspelbaar groot deel van de aardse biodiversiteit bedreigd. Zo zal volgens de World Atlas of Biodiversity van het UNEP²⁵ World Conservation Monitoring Centre de biodiversiteit op bijna 72% van het landoppervlak tegen 2032 bedreigd worden. Hierdoor dreigt er een steeds grotere spanning te groeien tussen het ontstaan van nieuwe soorten, een zeer traag proces van honderdduizenden tot miljoenen jaren, en het verdwijnen van soorten, een ontwikkeling die steeds sneller gaat. Daarnaast zijn er op beperkte schaal de eerste positieve signalen dat de natuur de menselijke inspanning voor het behoud en herstel van de natuur beloont met een lokale (voorlopige ?) verbetering van de biologische diversiteit.

BRONNEN

- Dumortier, M., De Bruyn, L., Peymen, J., Schneiders, A., Van Daele, T., Weyemberh, G., van Straaten, D. & Kuijken, E. (2003) *Natuurrapport 2003. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid*. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud nr. 21, Brussel.
- Instituut voor Natuurbehoud : http://www.instnat.be/content/homepage_nl.asp
- International Union for Conservation of Nature and Natural Resources: www.redlist.org
- Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN): <http://bch-cbd.naturalsciences.be/belgie/index.htm>
- Verenigde Naties (UNEP) World Conservation Monitoring Centre: <http://www.unep-wcmc.org/>

²⁵ Internationale besluitvorming leefmilieu en biodiversiteit

De VN Millenniumverklaring (2000) en de Wereldtop voor duurzame ontwikkeling in Johannesburg (2002) formuleerden een nieuw kader, waarbij leefmilieu wordt benaderd als een van de drie pijlers van duurzame ontwikkeling en waarbij de nadruk ligt op een snellere en betere implementatie van afspraken. Het multilateraal leefmilieubeleid wordt in de eerste plaats aangestuurd en gecoördineerd door het Milieuprogramma van de Verenigde Naties (UNEP).

TECHNOLOGISCHE
INNOVATIE

TECHNOLOGISCHE INNOVATIE

BENADERING

Ook hier is het de bedoeling om aan de hand van enkele cases aan te tonen welke mogelijke interferenties kunnen optreden ingevolge de toepassing van bestaande technologie of bij verdere ontwikkeling ervan. Als voorbeelden werden media en biotechnologie genomen.

Daarnaast wordt ook aangegeven dat het niet alleen moeilijk is om vat te krijgen op technologie omwille van onverwachte uitvindingen of nieuwe creatieve toepassingen, maar ook door de interferenties van hogere beleidsniveaus die via richtlijnen en financiering mee richting geven aan het gewestelijk beleid.

SAMENVATTING

THESE 1

VERDERE DIGITALISERING EN CONVERGENTIE VAN DE MEDIA ZORGT VOOR TOENEMENDE SCHAAVERGROTING EN DAT VORMT EEN MOGELIJKE BEDREIGING VOOR PLURALISME, DIVERSITEIT EN DEMOCRATIE

Digitalisering noodzaakt de mediasectoren om zich voortdurend aan te passen. Om mee te zijn in deze race naar vernieuwing zoekt men partners in aanverwante sectoren en op geografisch ruimere schaal. Zo ontstaan multimediabedrijven die op mondiaal vlak opereren. Ook binnen Vlaanderen zijn er bewegingen van schaalvergroting. Dit leidt tot concentratie van bedrijven in enkele grote machtsblokken. Een oligopolistische mediamarkt biedt voor- en nadelen. De aandacht van de overheid moet gevestigd worden op de gevolgen hiervan voor de democratie en waarden en voor de sociale rol van de media. Een digitale kloof in het gebruik van nieuwe technologie (bvb. pc en internet) mag niet leiden tot een sociale kloof.

THESE 2

BIOTECHNOLOGIE OPENT VELE MOGELIJKHEDEN WAARVAN VOOR- EN NADELEN NOG MOETEN WORDEN AFGEWOGEN

Medische biotechnologie draagt in zich de belofte voor een langer leven in goede gezondheid, maar is niet vrij van delicate ethische afwegingen.

THESE 3

WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK WORDT EEN GROOTSCHALIGE EN INTERNATIONALE AANGELEGENHEID

Op Europees vlak worden inspanningen gedaan om één grote Europese onderzoeksruimte te creëren (ERA). Aansluiten bij grote Europese onderzoeksprojecten is zeer belangrijk voor het research en innovatief vermogen van Vlaanderen. De middelen die Vlaanderen investeert in onderzoek stijgen, vooral dan voor O&O binnen ondernemingen. Vlaanderen zit goed maar de Europese streefnorm van 3% van het BBP is nog niet bereikt (2,2% in 2000). De steeds hogere eisen m.b.t. publiceren, databeheer en andere aspecten van het onderzoeken noodzaken tot samenwerking, zelfs over de eigen discipline heen en op Europees niveau.

THESE 1: VERDERE DIGITALISERING EN CONVERGENTIE VAN DE MEDIA ZORGT VOOR TOENEMENDE SCHAAUVERGROTING IN DE MEDIASECTOR EN DAT VORMT EEN MOGELIJKE BEDREIGING VOOR PLURALISME, DIVERSITEIT EN DEMOCRATIE

PROBLEEMSTELLING

Doorgedreven digitalisering van de media

De voorbije decennia kregen alle mediasectoren te maken met de digitalisering. De lp werd vervangen door de cd en momenteel heeft de muziekindustrie nog geen gepast antwoord klaar voor de revolutie die MP3 en cd-RW betekenen. Dankzij DAB-radio (Digital Audio Broadcasting) behoort ruis op de radio definitief tot het verleden. In de bioscoopzalen wordt geleidelijk overgeschakeld naar digitale projectie en dvd's verdringen in snel tempo de nog niet eens zou oude VHS-cassettes. Uiteraard zijn ook pc en internet duidelijke tekenen van een gedigitaliseerde media. De televisie is ongeveer het laatste niet-digitale elektronisch mediatoestel dat nog overblijft.

Met het e-VRT-project sneuvelt wellicht dit laatste bastion. Dit project beoogt de digitalisering van de Vlaamse publieke omroep. De e-VRT zal klassieke programmatoepassingen combineren met nieuwe technologieën (internet, sms, gsm) en op die manier nieuwe diensten aanbieden. De kijker zou dan op een meer interactieve manier kunnen omgaan met de VRT en, via de VRT, ook met externe diensten zoals de overheid of banken. Een proefproject liep recentelijk bij 100 gezinnen. De VRT leverde vooral de programma's en de extra programmadiensten, terwijl partner Belgacom zorgde voor de integratie van pc-toepassingen (zoals e-mail) en de technische ondersteuning. Het project wordt nu voortgezet onder de naam "Vlaanderen interactief". Interkabel, Telenet, VMMA, VRT en VT4 onderzoeken hierin samen de technologische en menselijke kant van interactieve Digitale Televisie (iDTV) met als doel deze techniek op brede schaal aan te bieden.

Dankzij een internationale compressiestandaard (MPEG) is het mogelijk om digitale bestanden sterk te verkleinen, waardoor het plots haalbaar wordt om ze via telefoon- of coaxkabel te transporteren. Tal van toepassingen, waarvan men voorheen nooit had gedacht dat ze via deze kanalen mogelijk zouden zijn, worden daardoor mogelijk. De grenzen tussen traditionele media vervagen. Beelden kunnen nu via een telefoonlijn verstuurd worden en via de kabel kan men het internet op.

Convergentie leidt tot schaalvergroting en fusies

De nieuwe technologische mogelijkheden noodzaken tot samenwerking en leiden ertoe dat traditionele mediabedrijven (pers, televisie,...) en niet-traditionele mediabedrijven (telefoonoperatoren, kabeldistributie,...) fuseren in grote multimediabedrijven. Gevolg is een mondialisering van de media-economie en op internationaal vlak ontstaan zo enkele van de aller grootste bedrijven (Time Warner – America On-Line; Vivendi , ...).

Ook in Vlaanderen komen er enkele grote spelers op de mediamarkt. Roularta, De Persgroep, VUM, Concentra,... hebben, naast hun basisproduct 'geschreven pers', tal van participaties in verschillende soorten media. Enkele voorbeelden: de Vlaamse Mediamaatschappij (VMMA) is eigendom van Roularta en De Persgroep; Concentra en Roularta hebben aandelen van de Regionale Televisiemaatschappij (RTVM); het e-VRT-project is een samenwerking tussen Belgacom en de VRT.

Binnen bepaalde mediatakken treden eveneens verschuivingen op. Bij de geschreven pers zag men de laatste decennia een sterke tendens tot concentratie. Nu telt Vlaanderen nog 4 grote dagbladgroepen die in totaal 10 titels op de markt brengen. Twintig jaar geleden waren het er nog 7 die 12 titels verspreidden, en net na WO-II telde Vlaanderen zelfs 14 krantengroepen die instonden voor een totaal van 18 dagbladtitels.

Tabel 10.1-1 Concentratie dagbladpers in Vlaanderen

1950	1980	2003
1. De Standaard Het Nieuwsblad	1. VUM De Standaard Het Nieuwsblad Het Handelsblad	1. VUM De Standaard Het Nieuwsblad De Gentenaar Het Volk
1. Het Handelsblad		
2. Nieuws van den Dag		
3. De Gentenaar De Landwacht		
4. Het Volk	2. Het Volk De Nieuwe Gids	2. Concentra Gazet van Antwerpen Het Belang van Limburg
2. De Nieuwe Gids De Antwerpse Gids		
3. Gazet van Antwerpen Gazet van Mechelen De Gazet	3. N.V. De Vlijt Gazet van Antwerpen Gazet van Mechelen	
3. Belang van Limburg	4. Het Belang van Limburg	
4. Het Laatste Nieuws	5. N.V. Hoste Het Laatste Nieuws De Nieuwe Gazet	3. De Persgroep Het Laatste Nieuws De Nieuwe Gazet De Morgen
5. De Nieuwe Gazet		
6. Vooruit	6. De Morgen/Vooruit	
6. Volksgazet		
7. De Rode Vaan	7. Financieel Economische Tijd	4. Financieel Economische Tijd
8. Avond-Echo		
18 titels voor 14 persbedrijven	12 titels voor 7 bedrijven	10 titels voor 4 bedrijven

Bron: *De Pers in België, Els De Bens, 2001, p. 63-65.*

Voor- en nadelen van een oligopolische mediamarkt

Een oligopolische mediamarkt heeft een aantal voor- en nadelen.

Voordelen

- Schaalvergroting beperkt de kosten. Als bijvoorbeeld twee kranten fuseren hebben zij slechts één drukpers nodig in plaats van twee.
- Zwakke spelers kunnen overleven dankzij de steun die ze krijgen van de (grote) groep waarin ze zijn opgenomen. Bvb: De Morgen die op sterven na dood was, werd opgekocht door De Persgroep en is nu een gezonde krant met toekomst.
- Meer redactionele middelen voor grote spelers.
- Fusies stimuleren ontzuiling, waardoor journalisten/redacties onafhankelijker kunnen werken/schrijven.
- Concurrentie zou moeten leiden tot een beter product.

Nadelen

Onderstaande nadelen zijn een extreme versie. Waarschijnlijk zal het nooit zo ver komen, maar het is wel mogelijk.

- Slechts enkele grote spelers blijven over.
Mediatycoons (zoals Berlusconi, Murdoch, Bertelsman, ...) verwerven veel macht omdat ze bijna het hele communicatieproces in handen hebben. Hun macht is niet enkel economisch, maar ook politiek, omdat ze met hun kranten en televisiekanalen de opinie in een bepaalde richting kunnen sturen en politici maken of breken. Uiteraard mag dit beeld niet al te zwart gezien worden. Redacties zijn meestal geen slaafjes van de 'grote baas' die alles doen wat hij zegt. Maar toch kan er aan voldoende koordjes getrokken worden om het communicatieproces in bepaalde richting te sturen, bijvoorbeeld door rebelse hoofdredacteuren te vervangen door meer volgzame types.
- Minder spreekbuizen zorgt ook voor minder pluralisme.
Het wordt moeilijker voor minderheden, oppositiepartijen, ... om hun stem te laten horen als ze geen eigen kanaal hebben om hun versie te verspreiden. Alternatieve visies komen hierdoor minder aan bod, wat op zijn minst een verarming van de democratie kan genoemd worden. Bvb: de beeldvorming over de noodzaak van de tweede Golfoorlog in Irak. Binnen mediagroepen werd hetzelfde standpunt verdedigd. De openbare omroep in Groot-Brittannië stond redelijk kritisch tegen de op til zijnde oorlog, terwijl de Murdoch-kranten en tv-zenders (o.m. Fox) fel voorstander waren. Ook de Amerikaanse radiogigant Clear Channel deed zijn duit in het zakje en trachtte via zijn Britse kanalen zelfs oorlogsbijeenkomsten te organiseren.
- Nieuw initiatief wordt bijna onmogelijk.
Omdat de kostprijs van het opstarten van een eigen krant of televisiezender erg hoog ligt, is het niet eenvoudig om een nieuw en economisch leefbaar mediakanaal op poten te zetten. Internet is wel een goedkoop alternatief, maar dat is (nog) geen echt opiniemedium zoals de krant of televisie.
- Economische censuur.
Uit schrik om adverteerders te verliezen durft men minder 'riskante onderwerpen' te behandelen. Een reportage over kinderarbeid bij één of ander groot bedrijf zou zo bvb. in de prullenmand terecht kunnen komen.
- De invloed van de marketingafdeling wordt groter dan de redactie.
Reclame-inkomsten en veel kijkers/lezers zijn belangrijker dan de inhoud. Hierdoor vervalt men in een soort eenheidsworst die iedereen lust.

De bescherming van het pluralisme in de media is een taak van de overheid. Deze maatregelen op nationaal niveau stellen een limiet voor het maximale aantal participaties in mediabedrijven vast en belemmeren een gelijktijdige cumulatie van zeggenschap over de deelname in mediabedrijven. Dit om de vrijheid van meningsuiting te beschermen en te garanderen dat de media een breed scala van standpunten en opinies uitdragen, zoals kenmerkend is voor een democratische samenleving. Het Europese niveau heeft tot op heden geen rechtstreekse bepaling ter bescherming van het pluralisme in de media. De bestaande communautaire wettelijke instrumenten zijn bedoeld om een zeker economisch evenwicht tussen de marktdeelnemers te garanderen. Gezien de voortschrijdende concentratie en de snelle groei van de elektronische media dringt een debat op internationaal niveau zich op.

Nieuwe media voor iedereen?

Het gebruik van ICT is nog bescheiden in Vlaanderen in vergelijking met andere EU-landen. Er is niettemin een inhaalbeweging gaande mede dankzij de integratie van het pc-gebruik in het onderwijs.

Vooraf leeftijd en opleiding maken het verschil. pc- en internetgebruik zijn vooral zaken van jongere mensen en van de hoger opgeleiden.

Op de vraag waarom men thuis geen pc of internetaansluiting heeft, antwoorden velen dat men geen pc of internet nodig heeft. Vooral bij 55-plussers en lager opgeleiden is het verlangen naar een pc of een internetaansluiting bijna onbestaande.

Tabel 10.1-2 pc gebruiken en surfen

	Totaal	Geslacht		Leeftijd							Opleiding				
		M	V	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-85	geen / lager	lager sec.	hoger sec.	NUHO	univ
PC N =	54,8% 1.434	60,2% 711	49,5% 723	88,4% 155	85,1% 242	71,1% 291	57,4% 251	33,3% 204	12,2% 181	1,8% 111	12,4% 346	45,8% 288	68,1% 473	87,8% 229	94,3% 87
		***					***						***		
Internet N=	45,7% 1.425	52,2% 707	39,3% 718	83,9% 155	73,3% 240	58,1% 289	46,6% 249	52,1% 203	5,0% 179	0,0% 109	9,1% 341	35,1% 288	55,8% 471	77,2% 228	88,2% 85
		***					***						***		

Minstens een maal per maand gebruik maken van een pc of internet, naar geslacht, leeftijd, opleiding, in %. De som van de subtotalen bij opleiding stemt niet volledig overeen met het totaal omwille van ontbrekende antwoorden bij opleiding.

*** $p < 0.001$

Bron: APS-survey 2003.

Tabel 10.1-3 Geen pc en internet in huis

	Totaal	Leeftijd							Opleiding				
		18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-85	geen / lager	lager sec.	hoger sec.	NUHO	univ
PC niet nodig N =	30,3% 536	15,0% 20	20,8% 53	30,0% 40	27,6% 76	29,8% 104	35,8% 137	32,1% 106	31,0% 245	32,1% 112	31,8% 129	12,5% 32	40,0% 5
Internet niet nodig N=	20,8% 760	10,6% 47	7,3% 110	10,2% 98	22,2% 108	25,8% 128	28,8% 160	29,4% 109	25,7% 296	18,8% 165	19,2% 208	11,9% 67	21,1% 19

Reden geen toegang tot pc en internetaansluiting, naar leeftijd en opleiding, in %. De som van de subtotalen bij opleiding stemt niet volledig overeen met het totaal omwille van ontbrekende antwoorden bij opleiding.

* $p < 0.05$ *** $p < 0.001$

Bron: APS-survey 2003.

Een digitale kloof moet vermeden worden. De nieuwe media moeten toegankelijk zijn voor een zo groot mogelijke groep mensen. Mogelijkheden zijn universele dienstverlening, waarbij de (telecom-)bedrijven verplicht worden ook te investeren in niet-rendabele delen van de markt, waarbij de kostprijs gedeeld wordt volgens het marktaandeel, of door het voorzien van accespointes op openbare plaatsen zoals een bibliotheek.

Men mag ook geen 'technology push' politiek gaan voeren, als er geen echte behoefte is bij de bevolking. Een grote groep wenst liever niet aan e-banking, e-government,... te doen en verkiest nog steeds naar een loket te gaan om daar iemand te kunnen aanspreken. Met andere woorden, de niet-elektronische dienstverlening mag niet vergeten worden.

BRONNEN

- Administratie Planning en Statistiek (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) *De adoptie van nieuwe media door de Vlaamse bevolking. De grens bijna bereikt?* Vlaanderen Gepeild, p. 269-309, 2003.
- Administratie Planning en Statistiek (ministerie van de Vlaamse Gemeenschap). *Focus: In de ban van ICT*, VRIND 2001, p. 367-377.
- BBC-topman kritiseert propaganda in VS-media, De Standaard, 26-4-2003.
- De Bens, E., *Cursus Nieuwe Communicatietechnologieën*. Universiteit Gent, 2002.
- De Bens, E., *De pers in België*.
- De Graeve, F., *Comfort digitale tv slaat aan*. De Standaard, p. 28, 9-9-2003.
- Demasure, K., *Technologie verandert tv-kijkgedrag niet*. De Morgen, p. 16, 9-9-2003.
- Michielsens, T., *De roep naar breedband en bandbreedte*. Financieel Economische Tijd, 2-5-2003.
- Michielsens, T., *Hopen op een kenniseconomie alleen is niet zaligmakend*. Financieel Economische Tijd, 2-5-2003.
- Saeys, F., *Cursus audiovisuele media*. Universiteit Gent, 2002.
- Vandenberghe, D., *Telenet wil digitale tv eind 2004 op de markt brengen*. Financieel Economische Tijd, 3-5-2003.
- Website VRT: www.vrt.be
- Website ISPA: www.ispa.be
- World Summit on the information society, draft action plan (Document WSIS/PCID/DT/1-E en 2-E).

THESE 2: BIOTECHNOLOGIE OPENT VELE MOGELIJKHEDEN WAARVAN VOOR- EN NADELEN NOG MOETEN WORDEN AFGEWOGEN

PROBLEEMSTELLING

De OESO definieert biotechnologie als volgt: "Biotechnology is the application of science and technology (S&T) to living organisms as well as parts, products and models thereof, to alter living or non-living materials for the production of knowledge, goods and services" (OESO, 2001:32).

Geneeskunde is een van de sectoren waarin biotechnologie vandaag al meerdere toepassingen kent. Het belang hiervan zal in de toekomst alleen maar toenemen. Via biotechnologie kunnen we allerhande ziektes vroegtijdig detecteren, en er efficiëntere medicijnen tegen ontwikkelen, wat kan bijdragen tot een langer leven in goede gezondheid.

Voorbeelden van (potentiële) toepassingen in de geneeskunde

Geneesmiddelen

Reproductie van geneesmiddelen op een snellere, betere en veiligere manier.

Voorbeeld: diabetici zijn niet in staat het hormoon insuline aan te maken. Tot voor enkele jaren werd dit hormoon geïsoleerd uit de pancreas van koeien en varkens. De pancreas van één varken levert slechts één weekdosis op voor één patiënt, wat betekent dat we zo'n vijf miljoen varkens per jaar nodig hebben. Dankzij biotechnologie maakt men nu menselijke insuline in genetisch gewijzigde micro-organismen, zoals bacteriën of gisten. Dit recombinant menselijke insuline vervangt de dierlijke insuline.

Medisch-wetenschappelijk onderzoek: biotechnologie wordt ook gebruikt bij het medisch onderzoek om te testen of een medicijn tegen een bepaalde ziekte werkzaam is. Dieren worden genetisch zo veranderd dat ze een bepaalde erfelijke ziekte krijgen. Onderzoekers hebben bijvoorbeeld in muizen een gen geïntroduceerd dat bij mensen kanker veroorzaakt en hopen zo meer te weten te komen over kanker en de mogelijke geneesmiddelen.

Geneesmiddelen op maat: niet iedereen reageert hetzelfde op een medicijn. Net daar ligt het nut van geneesmiddelen op maat. Men vertrekt vanuit de erfelijke informatie van de patiënt om een efficiënter geneesmiddel te ontwikkelen. De naam voor deze nieuwe wetenschap is 'pharmacogenomics'.

Vaccins: het voorkomen van ziekten

Polyvalent vaccins: het combineren van afweeroproepende delen van verschillende microben in één drager. Op deze manier ontstaat een polyvalent vaccin dat tegen meer dan één ziekte beschermt.

Vaccinplanten: Amerikaanse gentechnologen maakten een aardappel die bruikbaar is als vaccin tegen cholera. Er wordt ook aan andere ziekten gewerkt o.a. difterie, tetanus en hepatitis B.

DNA-vaccinatie: rechtstreeks inspuiten van genen zet cellen aan om de eiwitten aan te maken die door het lichaam als 'vreemd' worden herkend en een immuunreactie veroorzaken. Deze biotech-toepassing bevindt zich nog in een experimenteel stadium.

Gendiagnostiek

Het sneller opsporen van de (al dan niet erfelijke) ziekte zorgt ervoor dat de behandeling in een vroeger stadium kan worden ingezet.

Gentherapie

Vele ziekten worden veroorzaakt door het niet of slecht functioneren van een eiwit in ons lichaam. De fout is te vinden in de DNA-code van het gen dat het recept levert voor de aanmaak van het eiwit. Met gentherapie pakt men het kwaad bij de bron aan. In plaats van beroep te doen op medicijnen brengt men een nieuw gen in de cel.

Gentherapie bevindt zich nog in een experimenteel stadium. Het leeuwendeel van mogelijke toepassingen betreft de behandeling van kanker. Maar het zou ook een oplossing kunnen betekenen voor genetische aandoeningen (bvb. hemofiliepatiënten).

Stamcellenonderzoek

Stamcellen zijn cellen die zich ontwikkelen tot verschillende celtypes die in het lichaam voorkomen. Daarmee lijken ze ideaal om beschadigd weefsel te vervangen. Hierdoor zou de behoefte aan orgaandonoren kunnen afnemen.

Recent is er wereldwijd veel aandacht voor onderzoek rond stamcellen. Men kan zelfs gewagen van een explosie van het onderzoek. Meer bepaald gaat de belangstelling uit naar de mogelijkheid van verlichting of zelfs therapie van degeneratieve ziekten (hart- en leverziekten, maar zo mogelijk ook een oplossing voor beschadigde cellen in het centrale zenuwstelsel van Parkinson- en Alzheimerpatiënten).

Klonen

Gebeurt door middel van celkerntransplantatie. De kern van een volwassen cel wordt compleet (met alle chromosomen) overgebracht naar een 'lege' eicel, waaruit de kern is verwijderd. Uit die cel kan een nieuw levend wezen groeien, met identiek dezelfde erfelijke eigenschappen als de eigenaar van de overgeplante celkern. Deze vorm is gekend als reproductief klonen.

Therapeutisch klonen: het klonen van weefsels zoals kunsthuid, orgaancellen, kraakbeencellen of beendercellen. Een voordeel hierbij is dat het genetisch identieke cellen betreft, die bij behandeling niet worden afgestoten.

Xenotransplantatie

Overzetten van lichaamsvreemd dierlijk weefsel naar de mens. Het biowetenschappelijk onderzoek richt zich momenteel op het creëren van dierenorganen, die genetisch zo gewijzigd zijn dat ze geen afstotingsverschijnselen meer opwekken.

Voorlopig zijn deze organen enkel bruikbaar om enkele dagen/weken te overbruggen, tot een geschikt menselijk orgaan is gevonden.

Vlaams gentechnologisch onderzoek

Vlaanderen levert sinds de jaren zeventig van vorige eeuw baanbrekend werk op het vlak van de biotechnologie, met wereldwijd vermaarde pioniers als Walters Fiers, Raymond Hamers, Jeff Schell, Herman Van Den Berghe en Marc Van Montagu. Vlaamse onderzoekers waren bij de eersten om de chemische structuur en de functionele betekenis van het gen, en later van het complete genoom, te ontrafelen. Gentechnologisch onderzoek geassocieerd met kanker, coronaire aandoeningen en de degeneratieve ziekte van Alzheimer, vormen sinds jaar en dag belangrijke aandachtspunten, evenals het innovatieve onderzoek aangaande het wijzigen van genetische eigenschappen in planten. De bereikte resultaten waren voor de Vlaamse overheid aanleiding om een belangrijke impuls aan het onderzoek te verlenen, met als culminatiepunt de oprichting in 1995 van het Vlaams Instituut voor Biotechnologie (Flanders Interuniversity Institute of Biotechnology, VIB). Thans groepeerde VIB negen universitaire departementen (van UGent, KULeuven, UIA, VUB) en vijf geassocieerde overheidslaboratoria onder haar vleugels. Het instituut stelt een 800-tal vorsers en technici te werk die gentechnologisch onderzoek verrichten in domeinen van de levenswetenschappen, zoals menselijke gezondheidszorg en plantensysteembioïologie. De jaarlijkse Vlaamse overheidstoelage bedraagt ongeveer 28 miljoen euro (VIB allocatie 2003), waarbij een vijfjaarlijkse programmering gevolgd wordt (140 miljoen euro vastgelegd voor de periode 2002-2006).

Diverse indicatoren verduidelijken het belang van het Vlaamse onderzoek op dit vlak. Ten eerste zijn er de bibliometrische indicatoren, die zowel een belangrijke stijging van de Vlaamse publicatieoutput in internationale tijdschriften (van 3.162 voor de periode 1992-1995 naar 4.637 voor de periode 1998-2001) als een gevoelige stijging van het aantal citaties per publicatie (Mean Observed Citation Rate, of MOCR, stijgt van 6.84 voor de periode 1992-1994 naar 7.12 voor de periode 1997-1999) aanduiden. In rangorde behalen Zwitserland, de USA, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Nederland, Israël en Vlaanderen de hoogste MOCR-scores. Een meer gespecialiseerde indicator als de relatieve citatiegraad (Relative Citation Rate, RCR), welke de gemiddelde geobserveerde citatiescore (MOCR) relateert aan de gemiddelde verwachte citatiescore (MECR) op basis van het tijdschriftenprofiel, levert eveneens zeer gunstige waarden voor België (1.09 voor 1997-1999) en voor Vlaanderen in het bijzonder (1.11), dat enkel wordt voorafgegaan door Ierland (1.35) en Zwitserland (1.13).

Internationale vergelijking van de octrooineming voor biotechnologische vindingen reveleert de toonaangevende positie van België en van Vlaanderen. Vlaanderen als kleine regio neemt op wereldvlak de rangen 14 (EPO-octrooiaanvragen voor de periode 1992-2001) en 15 (USPTO-octrooitoeckenningen voor de periode 1992-2001) in wat haar aandeel in het totaal van octrooinemingen betreft. Tevens gaat dit aandeel in stijgende lijn (EPO: van 1,10% voor 1992-1994 naar 1,21% voor 1997-1999; USPTO: van 0,43% voor 1992-1994 naar 0,56% voor 1997-1999). Meer gespecialiseerd onderzoek, op basis van maten voor relatieve technologische specialisatie (Relative Technological Advantage, RTA) plaatst België en Vlaanderen op eenzelfde positie als het Verenigd Koninkrijk. Een aantal andere landen, zoals Australië, Canada, Denemarken, Nederland en Zwitserland, vertoont een nog uitgesprokener biotechpatentenprofiel.

Hoogkwalitatieve wetenschap is een goed strategisch uitgangspunt voor innovatie en industriële toepassingen. Toen in de vroege jaren tachtig de eerste biotechbedrijven in Europa werden opgericht, vormde Vlaams onderzoek de basis voor de oprichting van Plant Genetic Systems (nu Bayer BioScience), Innogenetics en Eurogenetics. In de tweede helft van de jaren negentig kwam een tweede golf op gang met de oprichting van ondernemingen als Devgen, Tobotec, Virco, CropDesign,... Vlaanderen trok bovendien belangrijke buitenlandse bedrijven aan die actief zijn in de biotechnologie, zoals Genzyme en Genencor International. Begin 2002 resulteerde dat in 26 (pure) biotechbedrijven, samen goed voor

160 miljoen euro bedrijfsinkomsten, 105 miljoen euro investeringen in O&O en 1.632 arbeidsplaatsen. Van die 26 bedrijven zijn er twaalf actief in de ontwikkeling van nieuwe geneesmiddelen. Zes bedrijven zijn werkzaam in de sector van de medische diagnostiek.

Ethische vragen en afwegingen

Medisch biotechnologisch onderzoek en ontwikkelingen heeft het potentieel van een langer leven in goede gezondheid. Niettemin moet hier gewezen worden op een aantal minpunten of althans duidelijke controverses, die inherent verbonden zijn met bepaalde vormen van biotechnologisch onderzoek.

Voorop staat de ethische discussie rondom de (on)aantastbaarheid van de menselijke natuur, de desacralisering van lichaam en geest, en niet in het minst de broze of delicate afweging tussen manipulatie, beschadiging en gebeurlijke destructie van menselijk genetisch materiaal (stamcellen, klonen) enerzijds, hun potentieel als bijdrage tot het lenigen van menselijk leed anderzijds.

Overigens, wordt het langer leven in goede gezondheid een recht voor allen of wordt het een privilege van de 'happy few', enkel voor hen die ervoor kunnen betalen of erin kunnen investeren? Anders gesteld: is het risico reëel dat de selectieve aanwending van nieuwe biotechnologieën sociale ongelijkheid zal bestendigen, met name door ze uit te diepen tot een genetische kloof?

Vraagstukken over klonen, genetisch testen en privacy, gentherapie,... worden besproken in speciaal opgerichte commissies die de ethiek van dit geheel beoordelen en kijken hoe ver we kunnen gaan in naam van de vooruitgang. Toonaangevend zijn het Internationaal Comité voor Bio-ethiek van de Unesco en het federaal Raadgevend Comité voor Bio-ethiek. Ook binnen het Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek zijn bio-ethische discussies aan de orde.

In het geval de nieuwe technologieën voor elkeen beschikbaar gesteld worden, stelt zich de vraag naar haar betaalbaarheid. Het 'gezonder en langer leven' kan finaal een daling van de kosten van de sociale zekerheid met zich meebrengen, maar misschien net zo goed een explosie van kosten veroorzaken. Dit aspect vereist continue bewaking en diverse afwegingen, waarbij enkel een gezaghebbende overheid het algemene belang vermag te waarborgen.

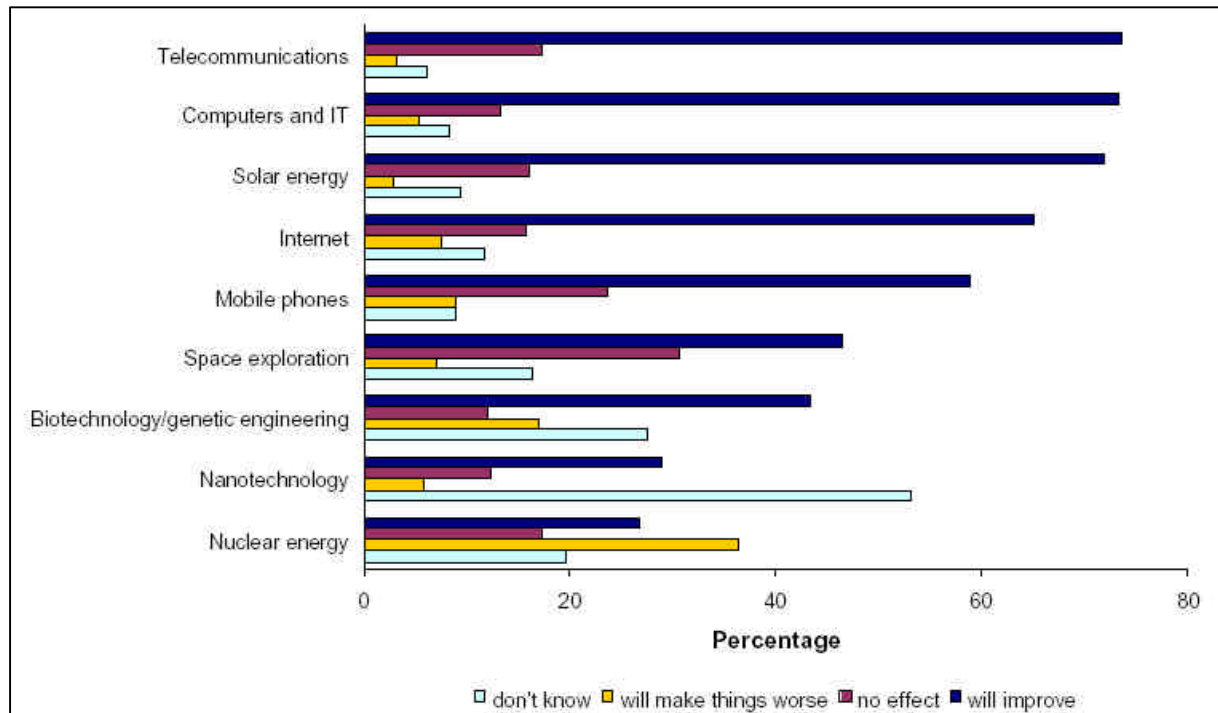
Los daarvan betekent langer leven ook andere woonbehoeften, nood aan andere pensioen- en verzorgingsstelsels, misschien ook nieuwe regelingen inzake erfrecht tussen vier- of vijfgeslachten en nieuwe invullingen van voorheen ongekende psychologische en sociale behoeften (zie ook hoofdstuk Demografie, these 3).

Misschien wordt gezond langer leven gewoonweg complexer leven, met meer risico's maar ook met meer kansen en uitdagingen tegelijkertijd.

Houding van bevolking t.o.v. (bio)technologie

Aan het Europese publiek vroeg men over 8 zogenaamde nieuwe technologieën hun mening: "Denkt u dat deze ons dagelijks leven de komende 20 jaar zal verbeteren, geen effect zal hebben of zal verslechteren?"

Figuur 10.2-1 Europeans and biotechnology in 2002

Noot: de helft van de respondenten werd de term 'biotechnology' voorgelegd, de andere kreeg de term 'genetic engineering' om te beoordelen.

Bron: Eurobarometer 58.0, 21 mei 2003

Wat opvalt is dat bepaalde nieuwe wetenschappelijke onderzoekthema's zoals nanotechnologie door veel mensen niet gekend zijn.

De houding kan veranderen wanneer concrete toepassingen bekender worden.

De houding t.o.v. biotechnologie bijvoorbeeld is in 2002 positiever geworden na jaren van daling. Opvallend is dat deze toename in vertrouwen in de goede afloop in alle landen gelijktijdig (maar daarom niet even sterk) optreedt. De redenen voor deze stijging zijn niet zo duidelijk. Mogelijk heeft het Europees moratorium op het commercieel gebruik van genetisch gemodificeerde gewassen een deel van de controversen kunnen indijken. Of misschien is het wel het optimisme dat men grote medische stappen voorwaarts kan zetten na de ontrafeling van het menselijk genoom?

Tabel 10.2-1 Index biotechnologie - optimisme 1991-2002

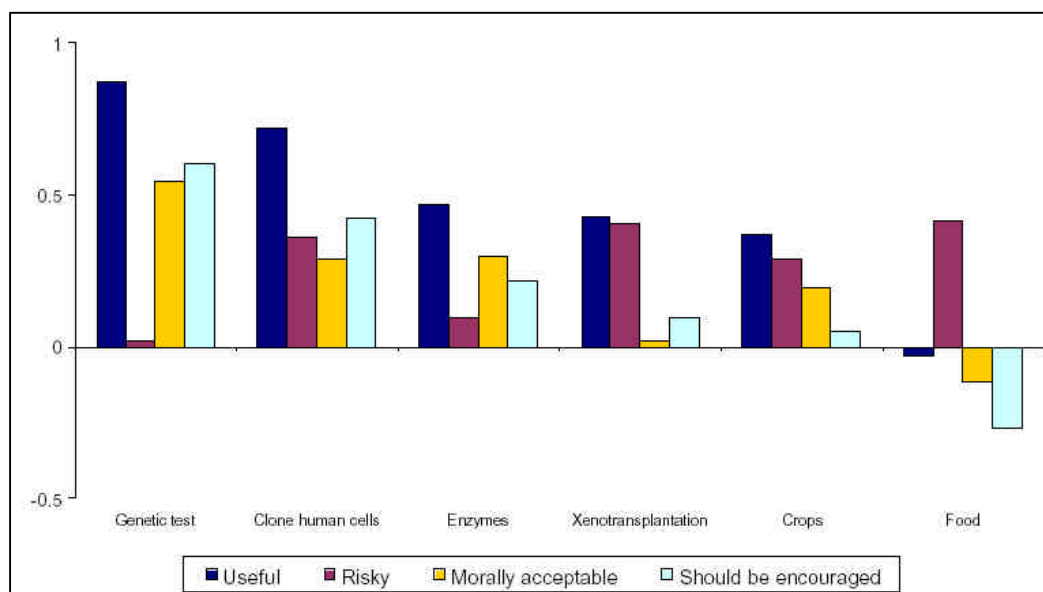
	1991	1993	1996	1999	2002	Weet niet
Spanje	0.82	0.78	0.67	0.61	0.71	31
Zweden	-	-	0.42	-	0.61	18
Portugal	0.50	0.77	0.67	0.50	0.57	41
Italië	0.65	0.65	0.54	0.21	0.43	25
België	0.53	0.42	0.44	0.29	0.40	24
Frankrijk	0.56	0.45	0.46	0.25	0.39	22
Nederland	0.38	0.20	0.29	0.39	0.39	21
Finland	-	-	0.24	0.13	0.31	20
Luxemburg	0.47	0.37	0.30	0.25	0.29	21
Ierland	0.68	0.54	0.40	0.16	0.26	36
Oostenrijk	-	-	-0.11	0.02	0.25	23
Duitsland	0.42	0.17	0.17	0.23	0.24	25
Denmark	0.26	0.28	0.17	-0.01	0.23	19
GB	0.53	0.47	0.26	0.05	0.17	29
Griekenland	0.70	0.47	0.22	-0.33	0.12	44
Weet niet (%)	32	28	25	27	26	27

Noot: berekening optimisme-index = (optimisten – pessimisten) / (optimisten + pessimisten + geen effect).

Bron: Eurobarometer 58.0, 'Europeans and biotechnology in 2002', 21 mei 2003.

We mogen biotechnologie niet zomaar als een allesomvattend begrip beoordelen, maar moeten kijken naar verschillende onderdelen ervan. Onderstaande zes toepassingen werden voorgelegd aan het Europese publiek. Zij konden beoordelen op 'bruikbaar voor de samenleving' (*useful for society*), 'risico voor de samenleving' (*risky for society*), moreel acceptabel' (*morally acceptable*) en of het zou moeten worden aangemoedigd (*encouraged*).

Figuur 10.2-2 European attitudes to six applications of biotechnology in 2002

Noot: beoordeling gebeurde op een 4-punten-Likertschaal, die hier werd herberekend tot een schaal met een maximum van 1.5 en een minimum van -1.5.

Bron: Eurobarometer 58.0 'Europeans and biotechnology in 2002', 21 mei 2003.

Uit de resultaten van de Eurobarometer blijkt dat de Europeanen een onderscheid maken tussen de zogenaamde medische biotechnoepassingen, die men positief inschat, en de agrarische (food crops) toepassingen, die eerder met argwaan worden bekeken. Bij de medische toepassingen blijken de potentiële voordelen zwaarder door te wegen dan het ingeschatte risico en de morele bezwaren.

Op landbasis zien we dat de meeste Europese landen gekant zijn tegen genetisch gewijzigd voedsel. Genetisch gewijzigde gewassen kunnen evenmin op steun rekenen bij de landen die voorstander waren van een verlenging van het moratorium op het commercieel gebruik ervan.

Dat moratorium sneuvelde uiteindelijk (juli 2003) onder zware druk vanuit Amerikaanse hoek, met als argumentatie dat het voedseltekort in de Derde Wereld anders nog zou vergroten.

De Derde Wereld zou effectief zijn situatie kunnen verbeteren door het gebruik van genetisch gewijzigde gewassen, ware het niet dat de genetisch gewijzigde zaden eigendom blijven van het bedrijf dat ze ontwikkelde. Om ze te gebruiken moet er een soort auteursrecht betaald worden, waardoor alle winst weer richting Westen dreigt te stromen.

Tabel 10.2-2 Europeans and biotechnology in 2002, 21 mei 2003

	Genetic tests	Clone human cells	Enzymes	Xeno	Crops	Food
Spanje	++	++	++	+	++	+
Portugal	++	++	+	+	+	+
Ierland	++	+	+	+	+	+
België	++	+	+	+	+	-
Zweden	++	++	+	+	-	-
Denemarken	++	+	+	+	-	-
GB	++	+	+	+	+	-
Finland	++	+	+	-	+	+
Luxemburg	++	++	+	+	-	--
Duitsland	+	+	+	+	+	-
Italië	++	++	+	+	-	-
Nederland	+	+	+	+	+	-
Frankrijk	++	+	-	+	-	--
Griekenland	++	+	+	-	-	--
Oostenrijk	+	+	+	-	-	-

++ = sterk voorstander (0.5 en hoger)

+ = zwak voorstander (0.0 tot 0.49)

- = zwak tegenstander (0.0 tot -0.49)

-- = sterk tegenstander (-0.5 en lager)

Noot: beoordeling gebeurde op een 4-punten-Likertschaal, die hier werd herberekend tot een schaal met een maximum van 1.5 en een minimum van -1.5.

Bron: Eurobarometer 58.0 'Europeans and biotechnology' in 2002, 21 mei 2003.

Wat zijn nu de argumenten die voor- en tegenstanders gebruiken om mensen van hun gelijk te overtuigen?

Voorstanders beweren dat het (commerciële) gebruik van genetisch gewijzigde gewassen en voedsel zal leiden tot:

- gezonder voedsel;
- efficiëntere productie (grotere opbrengsten);
- milieuvriendelijkere productie door minder nood aan pesticiden;
- economische groei.

Tegenstanders vrezen dan weer negatieve gevolgen voor:

- de gezondheid
 - Het is niet bewezen dat genetisch gewijzigd voedsel ongezond is, maar het tegendeel evenmin. Er zouden nog (te) weinig studies over deze materie gedaan zijn.
 - Een aantal mensen zou allergisch kunnen reageren op genetisch gewijzigd voedsel. Die kans is niet onbestaande omdat er nieuwe proteïnen in het voedsel zitten.
- het milieu / de biodiversiteit
 - Genetisch gewijzigde planten worden ongevoelig gemaakt voor een bepaald herbicide. Hiermee kan men alle gewassen (onkruid) vernietigen, behalve de genetisch gewijzigde plant. Voordeel is dat men dan minder herbicide nodig zal hebben dan nu; nadeel is dat de biodiversiteit hierdoor bedreigd wordt.
- gene-flow
 - Cross-pollution van genetisch gewijzigde planten met conventionele planten, waardoor bioboeren niet langer zuivere bioproducten kunnen verkopen.
 - Superonkruid: als genen van genetisch gewijzigde gewassen opgenomen worden door gewone planten, zouden wel eens 'superonkruiden' kunnen ontstaan die resistent zijn voor verdelgsmiddelen.
- afhankelijkheid van multinationals
 - Monsanto, een Amerikaanse multinational, produceert op dit moment meer dan 90% van alle genetisch gewijzigde gewassen wereldwijd. Syngenta, Bayer Cropscience, Dow en Du Pont nemen de rest van de productie voor zich. Als er wordt overgeschakeld op commercieel gebruik van deze gewassen hebben deze bedrijven te veel controle over de wereldvoedselproductie.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Dat Vlaanderen zich op dit terrein internationaal profileert, houdt uiteraard grote beloften en verwachtingen in, zowel in wetenschappelijk als in economisch opzicht. In de mate de regio er ook in kan slagen een model te bieden om de ermee verbonden ethische en sociale vraagstukken op een overlegde wijze te regelen, kan haar uitstraling slechts aan belang winnen.

BRONNEN

- BBC News, *GM crops' good for developing countries*, Pollab Ghosh, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/science/nature/2978066.stm>, 10-6-2003.
- BBC News, *No proof of GM health risks*, http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/uk_news/politics/3012192.stm, 23-6-2003.
- BBC News, *US in global GM push*, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/science/nature/3013394.stm>, 23-6-2003.
- Black, I., *Euro-MPs vote for GM labelling*, The Guardian, 3-7-2003.
- Brown, P., *Scientists stress uncertainties of GM crops*, The Guardian, p. 9, 22-7-2003.
- Commissie van de Europese Gemeenschappen. *Biowetenschappen en biotechnologie, een strategie voor Europa*, 2002.
- Eurobarometer 58.0, *Europeans and biotechnology in 2002*, 21-5-2003.
- Glänzel, W., Meyer, M., Schlemmer, B., du Plessis, M., Thijs, B., Magerman, T., Debackere, K., Vleugeliers, R., *Domain Study: "Biotechnology" – An analysis based on publications and patents*, Leuven, KULeuven – Steunpunt O&O Statistieken, 2003.
- *GM Crops*, The Guardian, 3-7-2003.
- OESO, *STI Scoreboard 2001*, Paris, OESO, 2001.
- Van Haver, K., *EU opent deur voor genetisch gewijzigd voedsel*, FET, p. 6, 3-7-2003.
- Website Belgobiotech: <http://www.belgobiotech.be/>
- Website Europese Commissie over biotechnologie: <http://europa.eu.int/comm/biotechnology/>
- Website Raadgevend Comité voor Bio-ethiek: <http://www.health.fgov.be/bioeth/>
- Website VITO (Vlaams Instituut voor Technologische Ontwikkeling): <http://www.vito.be/>
- Website Vlaams Interuniversitair Instituut voor Biotechnologie: <http://www.vib.be/>
- Website: <http://www.guardian.co.uk/gmdebate/>

THESE 3: WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK WORDT EEN GROOTSCHALIGE EN INTERNATIONALE AANGELEGENHEID

PROBLEEMSTELLING

Integratie van onderzoek en ontwikkeling binnen de Europese Onderzoeksruimte

De Europese Unie, en met haar tal van Europese landen en regio's, zien hun toekomst binnen de mondiale economie vooral in termen van de uitbouw van een productiecapaciteit en van diensten met hoge toegevoegde waarde. In dit verband wordt vaak gesproken over het belang van de 'kenniseconomie' voor Europa's toekomst. Meer wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling (O&O), en inzonderheid ook meer fundamenteel onderzoek, zijn dan ook aan de orde van de dag. Tal van initiatieven daartoe worden op de diverse beleidsniveaus genomen, maar tevens groeit het besef van de noodzaak om de krachten te bundelen. De uitbouw van een geïntegreerde Europese Onderzoeksruimte staat hierbij voorop.

De Europese Onderzoeksruimte (European Research Area – ERA) is een initiatief van de Europese Commissie dat beoogt de inspanningen op het vlak van onderzoek te bundelen door de creatie van een interne markt voor Wetenschap en Technologie. ERA heeft de ambitie om de Europese Unie tot wereldleider te maken op het vlak van wetenschap en technologie, en maakt als zodanig deel uit van de conclusies van de Top van Lissabon van maart 2000 (Dengis P., Vlaams Indicatorenboek Wetenschap, Technologie en Innovatie, 2003).

Belang van het Zesde Europese Kaderprogramma

Een van de belangrijkste instrumenten tot uitbouw van de Europese onderzoeksruimte is het "zesde Europese Kaderprogramma voor onderzoek, ontwikkeling en demonstratie", afgekort KP6. Binnen dit programma zijn samengenomen 17,5 miljard euro aan kredieten voor onderzoek en ontwikkeling voorzien, te besteden over de gehele Europese onderzoeksruimte tijdens de periode 2002-2006. In vergelijking met het voorgaande Kaderprogramma's, KP5 voor de periode 1998-2002, gaat het om een sterke stijging van de voorziene kredieten (+3,6 miljard euro).

Belangrijker is het uitdrukkelijke voornemen van KP6 om de diverse inspanningen binnen Europa op het vlak van onderzoek en ontwikkeling te bundelen, wat moet uitmonden in een interne markt voor Wetenschap en Technologie, de beoogde Europese Onderzoeksruimte. Een betere afstemming en integratie van de diverse projecten staan hierbij centraal, met als leidende principes 1) een betere concentratie op geselecteerde en strategisch prioritaire onderzoeksgebieden, 2) een sterkere link met nationale, regionale en andere Europese initiatieven en 3) een betere coördinatie en vereenvoudiging van de procedures (Dengis P., Vlaams Indicatorenboek Wetenschap, Technologie en Innovatie, 2003).

Volgende beleidsinstrumenten worden daartoe gecreëerd:

- 1) de financiering van 'geïntegreerde' of grootschalige projecten die zich focussen op het bereiken van bepaalde onderzoeksresultaten toepasbaar in nieuwe producten, processen of diensten, gericht op de verbetering van de concurrentiepositie van Europese bedrijven of de aanpak van sociale noden;
- 2) de uitbouw van 'netwerken van uitmuntendheid' (networks of excellence), die via een duurzame integratie de onderzoekscapaciteit in bepaalde domeinen kunnen waarborgen;

- 3) toepassing van artikel 169 van het Verdrag van de Europese Unie, waardoor de Commissie haar ondersteuning kan verlenen aan de gezamenlijke implementatie van nationale of regionale programma's. Hiermee is bedoeld dat de EU-lidstaten hun nationale programma's openstellen voor deelname vanuit de andere lidstaten of dat specifieke samenwerkingprogramma's tussen lidstaten worden opgezet.

Deze en andere ontwikkelingen illustreren ten volle het belang dat vandaag gehecht wordt aan schaalvergroting en aan samenwerking in het domein van onderzoek en ontwikkeling.

Deelname van Vlaamse onderzoekers aan de Europese Kaderprogramma's

De analyse van de Vlaamse deelname aan de opeenvolgende kaderprogramma's geeft aan dat Vlaanderen¹ op een behoorlijk niveau deelneemt. Niettemin wordt een dalende tendens in de relatieve Vlaamse deelname waargenomen.

Tabel 10.3-1 Financiële return van de Vlaamse deelname aan de Europese Kaderprogramma's voor O&O

	KP3	KP4	KP5*
Gemiddelde verwachte return ²	2 à 2,4%	2,20%	2,13%
Gerealiseerde return	2,58%	2,38%	2,11%

**Voorlopige raming op basis van een besteding van 54% van het totaal aan Europese kredieten bestemd voor KP5 (observatieperiode: vanaf de opstart van KP5 in 1998 tot het einde van 2001).
Bron: Dengis et al., 2003.*

De financiële return is het procentuele aandeel in het totaal van toegekende Europese middelen. De verwachte return drukt uit wat Vlaanderen kan verwachten op basis van haar bijdrage aan het Kaderprogramma. De gerealiseerde return is de daadwerkelijke return dat Vlaanderen uit het Kaderprogramma wist te halen. De behaalde financiële return van KP5 beantwoordt ongeveer aan de verwachte financiële return. Indien Vlaanderen een return van 2,2% wilt realiseren voor het Zesde Kaderprogramma, dan betekent dit voor de periode 2002-2006 een injectie van Europese onderzoeksmiddelen voor Vlaams onderzoek van afgerond 385 miljoen euro (15,4 miljard BEF).

In een nota aan de Vlaamse regering (april 2003) wijst de Vlaamse minister bevoegd voor Wetenschap en Technologisch Innovatiebeleid (april 2003) op de noodzaak om de Vlaamse deelname te consolideren en zo mogelijke opnieuw te versterken (Dengis P., Vlaams Indicatorenboek Wetenschap, Technologie en Innovatie, 2003). Met het oog hierop worden in de nota alvast 25 actiepunten opgesomd. Centraal staat de uitbouw van een informatiebeheerssysteem dat selectief waardevolle informatie inventariseert, filtert en beschikbaar stelt voor doelgerichte verspreiding. Informatiecaptatie, informatie-integratie en gerichte informatiedoorstroming zijn de ordewoorden. De oogmerken hiervan zijn een versterking van de Vlaamse deelname aan projecten van KP6 en de toetreding tot 'networks of excellence' op Europees niveau.

¹ Het begrip 'Vlaanderen' omvat 1) bedrijven met hun zetel in het Vlaamse Gewest; 2) universiteiten en hogescholen die ressorteren onder de Vlaamse Gemeenschap; 3) onderzoekscentra gelokaliseerd in het Vlaamse Gewest; 4) overige instellingen uit het Vlaamse of Brusselse Gewest die rechtstreeks onder Vlaamse bevoegdheid vallen.

² De 'gemiddelde verwachte return' gaat uit van de Belgische bijdrage aan de totale EU-begroting voor het Kaderprogramma, waarbij het Vlaamse aandeel binnen België bepaald is als het gemiddelde van het Vlaamse gedeelte van de Belgische federale middelen voor wetenschapsbeleid (benedengrens) enerzijds en het aandeel van Vlaanderen in het Bruto Binnenlands Product (bovengrens) anderzijds, zie Dengis et al, 2003, p. 126.

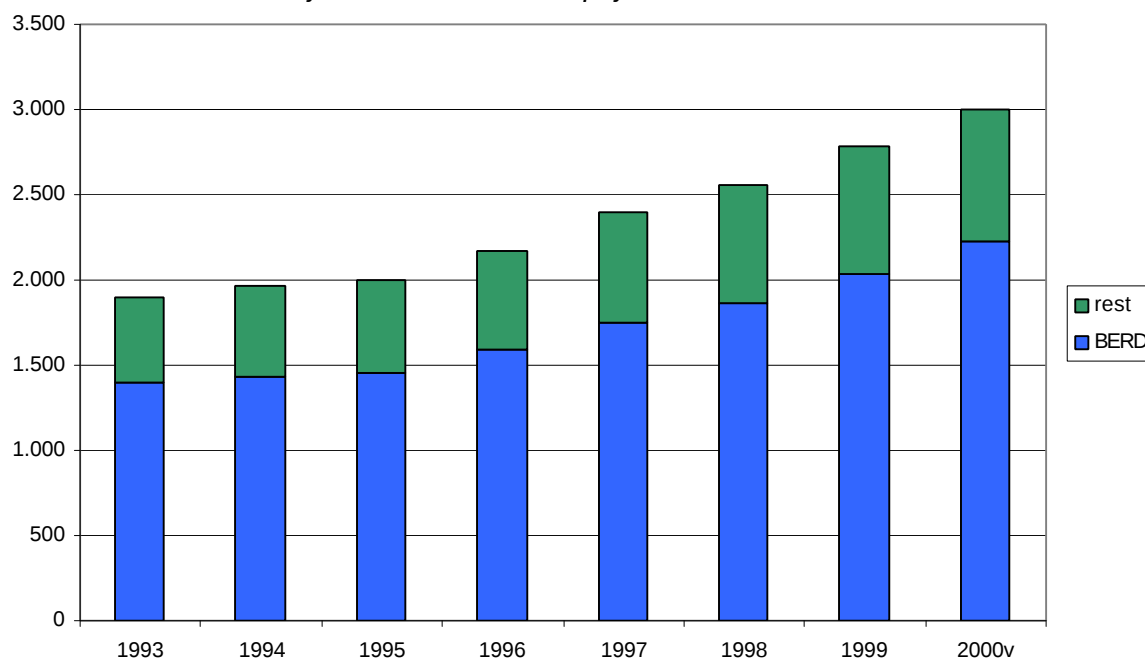
De idee is thans dat de actieve deelname van een regio aan grote internationale onderzoeksprojecten meer dan voorheen, en zelfs bij uitstek, de kritische succesfactor wordt voor haar research- en innovatief vermogen. Het komt er dan ook op aan om op een professionele wijze de beleidsinstrumenten uit te bouwen die moeten toelaten dat alle partners met onderzoekspotentieel in de regio de geboden kansen optimaal kunnen benutten, en zo mogelijk ook kunnen aansturen.

In dit verband is inmiddels een aantal concrete maatregelen voorgesteld door de administratie Wetenschap en Innovatie en het IWT zoals: 1) de uitbouw van een Vlaams Contactpunt voor de Europese Kaderprogramma's, 2) toevoeging van een Vlaams onderzoeksattaché bij de Belgische Permanente Vertegenwoordiging bij de EU, en 3) de aanstelling van een Vlaams Commissaris voor het Zesde Kaderprogramma. Deze maatregelen strekken ertoe de netwerking naar de Europese Commissie vanuit Vlaanderen te versterken om aldus vroegtijdig en efficiënt te kunnen aansluiten bij de Europese O&O-initiatieven.

Schaalvergroting van het onderzoek binnen Vlaanderen

Analoog aan de Europese ontwikkelingen zijn er ook ontwikkelingen in Vlaanderen die wijzen op een schaalvergroting van het onderzoek. In eerste instantie kan alvast gewezen worden op de forse stijging van de uitgaven voor O&O in de afgelopen jaren.

Figuur 10.3-1 Totale intramurale uitgaven voor O&O in het Vlaamse Gewest (GERD), met opsplitsing van de totale uitgaven voor O&O in de ondernemingen (BERD) en in de andere sectoren (HERD in Vlaamse Gemeenschap + GOVERD + PNP). In miljoen euro, constante prijzen van 1995.*

*Rest = HERD (totale intramurale uitgaven voor O&O in Hoger Onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap) + GOVERD (idem in Overheidsinstellingen in het Vlaamse Gewest) + PNP (idem in Instellingen zonder Winstoogmerk in het Vlaamse Gewest). *2000v = voorlopige raming.

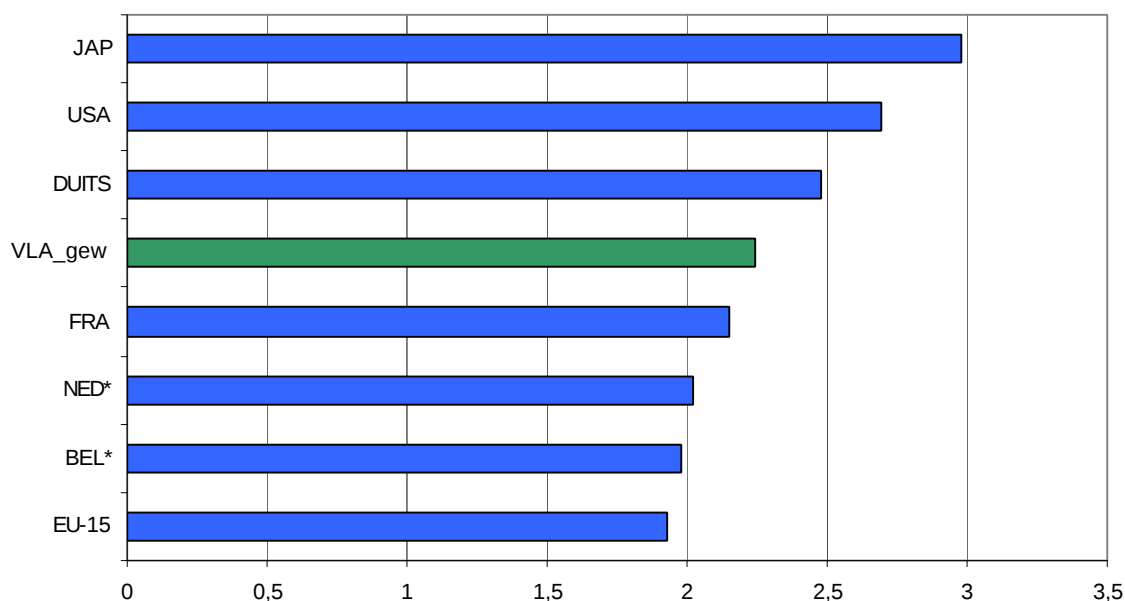
Bron: Debackere & Veugelers, 2003, p.63.

De totale (intramurale, of in de regio bestede) uitgaven voor O&O in het Vlaamse Gewest (inclusief HERD voor de Vlaamse Gemeenschap) vertoont – in constante prijzen van 1995 – een aanzienlijke en jaarlijks volgehouden stijging tussen 1995 en 2000. Driekwart van die uitgaven betreft uitgaven voor O&O binnen de ondernemingen (BERD).

In 1999 werd 72% van de totale intramurale uitgaven voor O&O (GERD) gefinancierd uit private middelen en 28% uit publieke middelen. 'Vlaanderen' scoort hiermee boven het EU-gemiddelde (56% in 2000) voor inbreng van private middelen in O&O, en ook boven de vooropgestelde tweederdedoelstelling van de Top van Barcelona.

Drukken we de totale uitgaven voor O&O uit als een % van het BBPR, wat de O&O-intensiteit van de regio uitdrukt, dan komen we voor 1999 uit op een percentage van 2,15% op gewestniveau en 2,20% op gemeenschapsniveau. De ramingen voor 2000 zijn respectievelijk 2,24% en 2,28% (telkenmale met berekening in constante prijzen 1995). Dit is duidelijk een verbetering t.o.v. de situatie in 1995 waar de percentages respectievelijk 1,70% en 1,75% zijn. Geconfronteerd echter met de 3% doelstelling (te behalen tegen 2010 volgens de EU-Top van Barcelona van maart 2002), is de les dat alsnog aanvullende inspanningen in de komende jaren benodigd zijn.

Figuur 10.3-2 GERD als % van het BBP. Een internationale vergelijking, jaar 2000

* = jaar 1999.

Bron: Debackere & Veugelers, 2003, p.65.

Het Vlaamse Gewest (VLA_gew) scoort qua O&O-intensiteit weliswaar beter dan geheel België en de EU-15, maar de achterstand met Japan, de VSA en ook met Duitsland blijft aanzienlijk.

TOEKOMSTVERWACHTINGEN

Partnerschappen tussen onderzoeksinstellingen

Diverse ontwikkelingen laten veronderstellen dat O&O in het algemeen steeds meer als een geconcentreerde actie wordt opgevat. Dit geldt zowel voor het fundamentele als het toegepaste onderzoek. De internationale publicatiecultuur, met steeds strengere eisen t.a.v. collectie en verwerking van grote databestanden, dwingt in feite tot het afsluiten van partnerschappen en tot onderzoek met een langere tijdshorizont. Ook het beleidsgericht onderzoek is meer aangewezen op verdieping van haar research door samenwerking. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek, welke gevormd zijn door één of meer onderzoeksgroepen uit één of meer universitaire instellingen die samen gedurende een langere periode wetenschappelijke ondersteuning bieden aan de Vlaamse overheid.

ERA staat in voor slechts 5% van de financiering van O&O binnen Europa. Vooral het fundamentele basisonderzoek mist nog een platform om de samenwerking te organiseren. Wel wordt gedacht aan de uitbouw van een *European Research Council*, een overkoepelend Europees orgaan gericht op de uitbouw van netwerken voor O&O.

Samenwerking tussen disciplines

Niet enkel met partners uit dezelfde discipline, maar in toenemende mate ook met partners uit andere disciplines zal samenwerking gezocht worden. Voor Kai Simons, een Finse celbioloog verbonden aan het Max Planck Instituut en eredoctor van de KULeuven (2003) is het slechten van barrières tussen disciplines de grote uitdaging (Vlaamse regering). Onze cellen bijvoorbeeld werken volgens bionanotechnologische principes: ze zitten vol kleine machientjes die van alles verrichten in het lichaam (afweren van vreemde organismen, informatieoverdracht, enz.). De geneeskunde van morgen zal pas betaalbaar blijven als we deze mechanismen leren beheersen en bijsturen. Het komt er dus op aan dat de biologen en de ingenieurs van morgen intensief gaan samenwerken.

BRONNEN

- Debackere K., Veugelers, R., *Totale O&O-intensiteit in Vlaanderen 1993-2000*. Vlaams Indicatorenboek Wetenschap Technologie Innovatie 2003, Brussel: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2003, pp. 59-67.
- Dengis, P., Dewallef E., Lories, V., *De Vlaamse deelname aan het Europese Kaderprogramma voor onderzoek*. Vlaams Indicatorenboek Wetenschap Technologie Innovatie 2003, Brussel: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2003, pp. 125-131.
- Dupont, P., *Alleen de wetenschap kan ons redden*. De Morgen, p.9, 5-02-2003.
- Vlaams minister van Financiën en Begroting, Innovatie, Media en Ruimtelijke Ordening. *Bevordering van de Vlaamse deelname aan het Zesde Kaderprogramma van de EU voor onderzoek, ontwikkeling en demonstratie*. Nota aan de Vlaamse regering, april 2003.
- Website: <http://www.innovatie.vlaanderen.be/pbo/index.htm>

EEN INTEGRATIEKADER
VOOR HET BELEID

EEN INTEGRATIEKADER VOOR HET BELEID

11.1 EEN INTEGRALE BENADERING

Door het geheel van sterke en snelle veranderingsprocessen in Europa en Vlaanderen worden de belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen gekenmerkt door een toenemende **complexiteit**. Belangrijke factoren in de toenemende complexiteit zijn **schaalvergroting**: processen op mondiaal en internationaal niveau interfereren in toenemende mate met processen op nationaal en regionaal niveau, **tijdsversnelling** waardoor de omlooptijd van allerlei processen steeds korter wordt, en **kennisvergroting** met name van de interactie tussen de verschillende beleidsdomeinen. Wil Vlaanderen op een gefundeerde manier hierop kunnen anticiperen, dan zal het moeten beschikken over een andere manier van planning en besluitvorming, veel meer gericht op samenhang en interacties. Het vereist echter ook een andere wijze van beleidsonderzoek, veel meer multi- en interdisciplinair gericht. Zo probeert Integrated Assessment (IAS) als onderzoeksmethode meer inzicht te krijgen op de toenemende complexiteit van de samenleving (Rotmans, van Asselt et al, 2001).

Daarnaast is er ook een sterke bewustwording bij de diverse maatschappelijke actoren dat de diverse sociale, economische en ecologische activiteiten sterk met elkaar verbonden zijn. Het concept van een **duurzame ontwikkeling** is gericht op een samenleving die streeft naar evenwicht. Hierdoor zullen ontwikkelingen binnen het ene domein de anderen versterken in plaats van verzwakken. Verder uitwerken van dit begrip kan plaatsvinden op materieel niveau in de vorm van de omvang en onderlinge verhouding van het ecologische, sociale en economische componenten van een samenleving, of kan zich richten op de wenselijke veranderingen in deze voorraden: economie, ecologie en sociaal-cultureel (Zoeteman & Hamelink, 2003).

Een Integrated Assessment met een doorkijk naar lange termijn zal bijdragen tot een transparante inschatting van de veranderingsprocessen in onze samenleving. Hierbij wordt de algemene omgeving gezien als integratiekern, waarin sociaal-culturele, economische en ecologische processen samenkomen. Vanwege het geïntegreerde karakter is de **omgevingsanalyse** zeer geschikt voor een Integrated Assessment.

Een Integrated Assessment is een proces waarbij verschillende opeenvolgende stappen binnen de analyse vorm geven aan de integrale systeemverkenning. In een eerste benadering zijn er via interne workshops binnen APS de **dwarsverbindingen tussen de verschillende theses** uit de clusters zichtbaar gemaakt. Volgende paragraaf geeft een overzicht van de dwarsverbindingen. In de tekst zijn ook **verwijzingen** naar de theses van de ander hoofdstukken opgenomen.

In een volgende stap werd met medewerkers van de andere departementen, een integratiekader voor de algemene omgeving van Vlaanderen ontwikkeld. Een op maat ontwikkeld integratiekader biedt de mogelijkheid om strategische ontwikkelingen in hun samenhang te beschouwen en te structureren en zodoende aanknopingspunten voor het beleid te formuleren.

11.2 DWARSVERBINDINGEN TUSSEN DE VERSCHILLENDE THESES

11.2.1 INFORMATIE- EN COMMUNICATIETECHNOLOGIE (ICT)

De ontwikkeling van de ICT-sector en de toepassingen ervan hebben een hoge vlucht genomen in de tweede helft van de jaren negentig. Vooral in de Verenigde Staten kende de ICT een spectaculaire opgang en werd dit samen met productiviteitswinsten en een aanhoudende periode van economische groei aangeduid als het fenomeen van de 'nieuwe economie'. Dit had ook een weerslag op de Europese en Vlaamse economie. Niettegenstaande in 2001 de ICT-sector in Vlaanderen slechts rechtstreeks instond voor 64.312 arbeidsplaatsen of 3,3% van het totaal, kende de sector toch een duidelijk snelle groei over de laatste jaren: aangroei met bijna 32% tussen 1993 en 2001. Dit is ruim meer dan de toename van de totale bezoldigde werkgelegenheid (+10%). Momenteel ondergaat de ICT-sector een economisch moeilijke periode, gekenmerkt door verminderde investeringen in informatica en telecommunicatie. Toch zal de ICT-sector verder blijven groeien via een meer **geleidelijke diffusie van de toepassingen in het economische leven**. Het zwaartepunt van de sector zal verschuiven van productie naar dienstverlening. De meerwaarde die gebruikers kunnen realiseren via ICT-toepassingen zal centraal komen te staan.

Ondanks dat het individueel gebruik van ICT, onder andere aansluiting thuis op het internet, in Vlaanderen nog bescheiden is in vergelijking met andere EU-landen, is er niettemin een inhaalbeweging gaande mede dankzij de integratie van ICT in het onderwijs (hoofdstuk 7, macro-economische ontwikkelingen, these 6).

Welke impulsen zal ICT in de toekomst geven aan de economische conjunctuur en sectoren?

Omstreeks de eeuwwisseling zorgden belangrijke ICT-investeringen, voornamelijk in de VS, samen met productiviteitswinsten voor een aanhoudende periode van economische groei. In België vertegenwoordigt de ICT-sector al ongeveer 5,5% van het BBP. Gaandeweg werd er echter in een aantal sectoren overcapaciteit opgebouwd. Bij een verminderde vraag, kenmerkend voor de huidige situatie, weegt dit op het economisch herstel. Een positief effect van ICT-investeringen op de conjunctuur zal zich pas op langere termijn doen voelen, als de nieuwe technologieën voldoende doorgedrongen zijn in de traditionele sectoren. Deze ontwikkeling zal gekenmerkt worden door een verschuiving van ICT-productie naar dienstverlening, door meer beredeneerde ICT-investeringen en een groei van e-government, en door een toename van networking en efficiënt databeheer. Meer specifiek zal **ICT een structurele bijdrage leveren aan een verhoging van kapitaalintensiteit en productiviteit in de Vlaamse economische sectoren** (Dwarsverbinding met hoofdstuk 7, Macro-economische ontwikkelingen, these 2 en 5).

Een doorgedreven digitalisering in de mediasector leidt tot steeds meer nieuwe toepassingen. Deze kunnen maar ontwikkeld en gecommercialiseerd worden door schaalvergroting en fusies van mediabedrijven. Gevolg is een mondialisering van de media-economie. Dit heeft internationaal aanleiding gegeven tot de vorming van enkele van de allergrootste bedrijvengroepen. Kenmerkend voor deze multinationals is dat het combinaties zijn van traditionele mediabedrijven, zoals pers en televisie, met niet-traditionele mediabedrijven uit de ICT-sector, zoals bijvoorbeeld telefoonoperatoren of kabeldistributie (Dwarsverbinding met hoofdstuk 10, Technologische ontwikkelingen, these 1).

Is er een digitale kloof in Vlaanderen?

De verschillende **mogelijkheden van toegang tot ICT levert een belangrijke bijdrage aan de positionering op de nieuwe sociaal-culturele breuklijn** die door onze samenleving loopt. Hierbij is de scholingsgraad een belangrijke motor. De selectieve toegang tot multimedia en de vaardigheden in ICT kunnen die breuklijn vergroten. Zeker als ICT zich verder ontwikkelt binnen alle economische sectoren. Dit kan bestaande verschillen uitdiepen en leiden tot een groep die het beleid sterk wantrouwt en weinig participeert aan het middenveld. (Dwarsverbinding met Hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 4 en 5).

De veroudering van de Europese en Vlaamse bevolking is een voortschrijdend proces. Het aandeel senioren (+60 jaar) in Vlaanderen zal volgens de NIS-prognose stijgen van 22% in 2000 tot 34% in 2050. De verdere diffusie van ICT in de samenleving stelt hogere eisen inzake ICT-kennis en vaardigheden aan de bevolking en algemeen genomen zijn de ouderen hierin minder sterk. Ondanks het gegeven dat de toekomstige senioren hoger geschoold zullen zijn dan de huidige generatie, kan men verwachten dat bij een **steeds ouder wordende bevolking, er zich een verhoogde terughoudendheid kan ontwikkelen ten overstaan van het gebruik van nieuwe ICT-toepassingen** (Dwarsverbinding met hoofdstuk 6, Demografische ontwikkelingen, these 3).

De positie van vrouwen is op vele vlakken reeds gelijk of zelfs beter dan mannen. Maar de inhaalbeweging verloopt aan verschillende snelheden en wordt sterk bepaald door scholing en rolpatronen. Vrouwen hebben in het algemeen een beperkte voorkeur voor ICT-opleidingen. Ook de **studiekeuze van meisjes is ongunstig voor de eigen kansen in de informatie- en communicatietechnologie**. Het blijft de vraag in welke mate vrouwen hun plaats zullen opnemen binnen de evolutie naar een kennis- en ICT-economie. (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 2).

Zijn er interacties met ICT en de ontwikkelingen tussen mens en omgeving?

De globale druk op de open ruimte vanuit de menselijke activiteiten blijft toenemen. In de periode 1985–2001 is de totale oppervlakte van percelen met een economische functie geëvolueerd van 25.485 ha tot 37.425 ha. Dit komt neer op een stijging van 46,8%. De verdere diffusie van ICT in de samenleving zal bijdragen tot **verschuiving van de economische druk op ruimte**.

Door de ontwikkeling van ICT kan de efficiëntie van bedrijfsprocessen worden verhoogd en is het voor bepaalde activiteiten mogelijk geworden, niet meer plaatsgebonden te zijn. In dat geval spreekt men over een toenemend foot-loose karakter van de bedrijvigheid. Afhankelijk van de economische sectoren kunnen ruimtelijke gedifferentieerde effecten optreden. Zo vertoont de telecommunicatie sector (hardware) een duidelijke concentratie in de grootsteden (economische knooppunten). De knooppunten lokaliseren zich waar er reeds concentraties zijn van bedrijvigheid, van dienstverlening en communicatienetwerken. Hierdoor zal vermoedelijk ook in de toekomst de ICT-infrastructuur het actuele verstedelijkingspatroon volgen.

Daarnaast ligt de toepassing van ICT vaak aan de basis van een substitutieproces. Omdat ICT in staat is om afstand en tijd te overbruggen, is de fysieke nabijheid van twee activiteiten binnen een geïntegreerd productieproces niet meer strikt noodzakelijk. Een voorbeeld hiervan is de loskoppeling van frontoffice en backoffice activiteiten.

Ook telewerken is een vorm van spreiding. In combinatie met de nodige mentaliteitswijzigingen bij organisaties zou tegen 2020 35% van de werkenden gemiddeld 2 dagen per week kunnen telewerken. Op deze manier kan telewerken het autopendelverkeer tussen 2000 en 2020 met 8% doen dalen. Die vermindering aan woon-werkverplaatsingen zou op het totaal van verplaatsingen deels gecompenseerd kunnen worden door een stijging van het recreatief verkeer.

Naast een verschuiving van de economische druk op de ruimte is er ook de verwachting dat **ICT de economie voor een stuk zal dematerialiseren** en hiermee de druk op het milieu niet evenredig met een economische groei zal laten toenemen. Dit kan onder andere door een verschuiving naar een diensten- en kenniseconomie, door een stijging van de eco-efficiëntie, door handel via elektronische weg, enzovoort. Daarnaast kunnen ICT-toepassingen leiden tot het beter benutten van de infrastructuur, wat zeker niet onbelangrijk is voor een doorvoer- en distributieland als Vlaanderen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 7 en 9).

11.2.2 VEROUDERING

Op wereldvlak valt een grote dualiteit waar te nemen aangaande de bevolkingsstructuur tussen Noord en Zuid. Het rijke Noorden telt naar verhouding weinig jongeren en veel ouderen boven de zestig jaar; het armere Zuiden telt dubbel zoveel jeugd onder haar bevolking en niet eens half zoveel ouderen. Niettemin moet opgemerkt worden dat ook in de ontwikkelingslanden van het Zuiden, met name in Azië en in Zuid-Amerika, het aandeel van de oudere bevolking toeneemt. Binnen België is Vlaanderen het meest verouderd: het aandeel zestigplussers ligt het hoogst en het aandeel jongeren onder de twintig het laagst. De verschillen met de andere gewesten zijn momenteel gering. Het **aandeel hoogbejaarden (+80 jaar) zal tussen 2010 en 2025 in het Vlaamse Gewest blijven stijgen**, terwijl het in de overige gewesten stabiliseert. Dit zal heel wat lasten inzake gezondheidszorg en pensioenlast genereren voor Vlaanderen (hoofdstuk 6, Demografische ontwikkelingen, these 3).

Zijn er onder impuls van veroudering, macro-economische veranderingen te verwachten?

Demografische ontwikkelingen zoals veroudering hebben een negatieve invloed op de beroepsbevolking. Binnen het geheel van de ontwikkelde landen zijn de bevolkingen van Europa (EU-15) en Japan sterker verouderd dan de populaties van de Verenigde Staten (VS) of van de Russische Federatie. Het potentieel aan jongeren is merkbaar groter in de VS dan in Europa (respectievelijk 28% voor VS tegenover 23% voor EU-15). Mede hierdoor groeit de bevolking op beroepsactieve leeftijd in Europa en in Vlaanderen niet zo sterk aan als bijvoorbeeld in de VS.

Ook naar samenstelling van de beroepsbevolking zijn er verschillen. Zo wordt de beroepsbevolking in Vlaanderen gemiddeld steeds ouder of grijzer. Daarnaast zorgt een toename van het aandeel ouderen in Vlaanderen voor extra druk op de overheidsuitgaven voor verzorging. Dit betekent **dat Europa en Vlaanderen niet over dezelfde demografische troeven beschikken als de VS om economische groei te ondersteunen** (Dwarsverbinding met hoofdstuk 7, Macro-economische ontwikkelingen, these 5).

Over de laatste decennia is de vraag naar persoonsgerichte diensten aan belang toegenomen. Deze zijn arbeidsintensief en leveren een relatief lagere toegevoegde waarde dan andere sectoren. De vraag ernaar hangt echter nauw samen met onze gestegen welvaart. Onder invloed van ICT, de grotere mondigheid van de consument en de toenemende invloed van managementtechnieken zal de sector van persoonsgerichte diensten aangezet worden tot het leveren van een goede kwaliteit en service. Dit niettegenstaande de internationale concurrentie er minder speelt dan in andere sectoren. De veroudering van de Vlaamse bevolking zal voor een **extra vraagstimulans naar persoonsgerichte diensten** zorgen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 7, Macro-economische ontwikkelingen, these 1).

En voor die toegenomen vraag naar zorgarbeid is het misschien de populatie van **allochtone vrouwen** die hierop kan inspelen om hun **arbeidsmarktpositie te verbeteren**. In combinatie met het feit dat de veroudering relatief minder speelt bij de allochtone populatie, evolueren we misschien op lange termijn naar een toestand waarin de allochtonen de sociale zekerheid betaalbaar houden (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 1).

Een ander aspect van de vergrijzing heeft betrekking op de **kapitaalmarkten**. Ouderen en voornamelijk jonggepensioneerden hechten steeds meer belang aan een optimaal rendement van hun vermogen, gegeven de risico's die zij willen aanvaarden. Dit betekent dat zij een belangrijke speler worden op beurzen en kapitaalmarkten. Daarnaast zal de volatiliteit van de beurzen en kapitaalmarkten ook van invloed zijn op het vermogen van de ouderen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 7, Macro-economische ontwikkelingen, these 2).

Interacties van veroudering met de sociaal-culturele ontwikkelingen in Vlaanderen

Samen met een toenemende veroudering zal er een **verschuiving optreden in de centraliteit van de arbeid**. Hierbij is de pensioenleeftijd de kritische factor. De loopbaan van de Vlaming zal evolueren naar een minder intense, maar over een langere tijdsperiode gespreide professionele loopbaan. Mensen zullen later op pensioen gaan. Tijdens de actieve loopbaan zelf zal er meer tijd vrijkomen. Omdat de vrije tijd ook prestatiegerichter zal worden, zal dit wellicht niet leiden tot een verminderde stress. Op het werk zorgen flexibele arbeid en onregelmatige carrières, bijvoorbeeld als gevolg van tijdscrediet of loopbaanonderbreking, voor een complexere tijdsindeling en bijgevolg nood aan bijkomende planning (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 3).

Daarnaast stellen ouderen langs de ene kant makkelijker vertrouwen in de instellingen, maar voelen zich langs de andere kant ook makkelijker onbehagelijk en onveilig. De veroudering kan dan ook zijn invloed hebben op het **maatschappelijk vertrouwen**, afhankelijk van de evolutie van deze twee tegengestelde krachten (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 5).

Wat is de invloed van veroudering op ontwikkelingen tussen mens en omgeving?

Ouderen en vrouwen hebben een hoger onveiligheidsgevoel wat onder meer verklaard wordt door de grotere fysieke kwetsbaarheid (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 2). Toepassing van nieuwe technologieën in de geneeskunde (bvb. gentechologie,...) kan de levensverwachting en de levenskwaliteit positief beïnvloeden. Naast efficiëntere medicijnen zal biotechnologie ook in staat zijn om ziekten en gezondheidsproblemen vroegtijdig te detecteren (Dwarsverbinding met hoofdstuk 10, Technologische ontwikkelingen, these 2).

De verkeersdruk zet de kwaliteit van de verplaatsingen onder druk door factoren van verkeersonveiligheid, door een minder kwalitatieve verkeersinfrastructuur en door een gebrek aan ruimte voor de zwakke weggebruikers. Mensen zonder auto, vooral ouderen en kinderen, durven zich door de drukte vaak minder verplaatsen, waardoor voor hen de toegankelijkheid tot mobiliteit afneemt. Door de verdere demografische ontwikkelingen van ontgroening, veroudering, vergrijzing, zou op middellange termijn de **vraag naar mobiliteit veranderen**.

Rond 2010 zou er een trendbreuk in de totale personenmobiliteit optreden: **minder woonwerk- en schoolverkeer** wegens minder schoolgaande jeugd **en meer recreatief verkeer** wegens meer, doorgaans niet-werkende, senioren. Het aandeel van beide bevolkingsgroepen in de totale kilometerproductie ligt evenwel aan de lage kant. Senioren verplaatsen zich meestal over beperkte afstanden. Bovendien gebruiken senioren veelal de auto voor recreatieve verplaatsingen en vermijden zo de spitsuren zodat vooral werkgerelateerde verplaatsingen het verschil maken. De feitelijke beroepsactieve bevolking bereikt zijn hoogtepunt omstreeks 2010, zodat vanaf dan een daling van de personenkilometers zal optreden.

Deze evolutie kan evenwel beïnvloed worden door heel wat factoren: hogere pensioenleeftijd, hogere immigratie of senioren die zich door verbeterende gezondheidstoestand langer en verder verplaatsen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 9).

11.2.3 ALLEENSTAANDEN (GEZINSVERDUNNING)

Het aandeel alleenstaanden in Vlaanderen (11,4% totale bevolking) ligt lager dan in de overige gewesten. Alleenstaanden zijn hoofdzakelijk vrouwen, hoewel het aandeel van alleenstaande mannen stijgt. De categorie alleenstaanden treffen we vooral aan op oudere leeftijd. De vergrijzing en de snellere partnerontbindingen laten verwachten dat het **aantal alleenstaanden zal stijgen** met 37.000 mannen en 103.000 vrouwen, vooral senioren (+60 jaar) in 2030. Samenhangend met deze trend treedt er een **toenemende gezinsverdunning** op. In 1990 telde een gezin gemiddeld nog 2,59 personen, in 2002 is dit gedaald tot 2,42 personen (hoofdstuk 6, Demografische ontwikkelingen, these 6).

Een ander gegeven is dat de arbeidsmarktpositie van alleenstaande mannen minder gunstig blijkt dan deze van niet-alleenstaande mannen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 3).

Wat is de invloed van een groeiend aantal alleenstaanden op de ontwikkelingen tussen mens en omgeving?

De toename van het aantal alleenstaanden kan een **stimulans zijn voor inbreidingsprojecten en de ontwikkeling van compacte woonvormen**. De toename in ruimtegebruik van appartementen wordt deels verklaard door de stijging van het aantal alleenstaanden. Maar gelet op de huidige ontwikkeling van de woonpreferenties van de Vlaamse bevolking, zal een gezinsverdunning niet noodzakelijk leiden tot een terugkeer van gezinnen naar stedelijke gebieden met grotere bouwdichtheid (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 6).

De gezinsverdunding en de toename van het aantal huishoudens zijn ook van **invloed op het aantal verplaatsingen**. Alleenstaanden verplaatsen zich vaker en vooral vaker alleen dan mensen uit meerpersoonsgezinnen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 9).

11.2.4 EU-UITBREIDING

Na een geslaagde groei van 6 naar 15 leden, maakt de EU zich op voor de aanzienlijkste uitbreiding ooit wat de omvang en diversiteit betreft: het aantal kandidaten (13), de oppervlakte (toename met 34%), de bevolking (toename met 105 miljoen), de rijkdom, de verschillen in geschiedenis en cultuur.

In mei 2004 breidt de EU uit met 10 lidstaten (EU-25), in 2007 vermoedelijk nog eens met 2. De EU-uitbreiding blijft niet zonder gevolgen voor de Vlaamse economie. Nu al is er een positieve handelsbalans met de Oost-Europese kandidaat-lidstaten. Aangenomen wordt dat de uitbreiding de grootste economische invloed zal hebben op de huidige lidstaten, die grenzen aan de nieuwe leden, met name Oostenrijk en Duitsland. Aangezien de handel met de EU-15 reeds begin jaren negentig grotendeels geliberaliseerd werd, kan voor Vlaanderen verwacht worden dat er **macro-economisch maar een beperkt direct effect** zal optreden. Wel zijn er steeds meer Belgische bedrijven die investeren in de kandidaat-lidstaten. Op vlak van buitenlandse investeringen naar Vlaanderen vallen de toekomstige ontwikkelingen door de EU-uitbreiding moeilijk in te schatten (hoofdstuk 7, Macro-economische ontwikkelingen, these 2).

Door de uitbreiding vergroot de Europese onderzoeksruimte met daarbij ook een **vlottere uitwisseling van kennis en onderzoekers**. Vraag is of het onderzoeksbudget van de EU-25 evenredig zal groeien en op basis van welke criteria de verdeling zal gebeuren (Dwarsverbinding met hoofdstuk 10, Technologische ontwikkelingen, these 3).

Zijn er onder impuls van EU-25 demografische en sociaal-culturele veranderingen te verwachten?

Het aandeel van Europa in de wereldbevolking blijft, ondanks de uitbreiding naar 25 lidstaten, relatief beperkt en zal nog verder dalen. De uiteindelijke demografische effecten van de uitbreiding op de arbeidsmarkt zullen grotendeels afhangen van welke werknemers migreren en welke sectoren hierbij betrokken zijn. Een eerste prognose is dat de migratie van arbeidskrachten uit nieuwe EU-lidstaten naar België en Vlaanderen eerder beperkt zal toenemen. In België wonen nu al naar schatting 14.646 burgers uit de 10 kandidaat-lidstaten. De eigenlijke uitbreiding in 2004 zal naar schatting 10.000 bijkomende EU-ambtenaren naar Brussel aantrekken. Wat mogelijk ook een toenemende druk veroorzaakt op het woongebied in de rand van Brussel (Dwarsverbinding met hoofdstuk 6, Demografische ontwikkelingen, these 4).

Onze samenleving zal zich kenmerken door een toegenomen etnische diversiteit, ook door immigratie uit Oost-Europa. Aangenomen wordt dat dit effect evenwel beperkt blijft (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 1).

Wat zijn de gevolgen van EU-25 op ontwikkelingen tussen mens en omgeving?

Wat de mogelijke impact van de Europese integratie op de **lokatiebeslissingen van ondernemingen** betreft, spelen zowel verbreding als verdieping een rol. Verbreding houdt verband met de toetreding van Centraal- en Oost-Europese landen tot de EU. Verdieping heeft betrekking op de ontwikkeling van de Europese Monetaire Unie en de Europese Politieke Unie. Deze ontwikkelingen hebben een nieuwe impuls gegeven aan de aanwezigheid van ondernemingen op de Europese Markt. Ook is efficiëntere productie mogelijk omdat nu voor de Europese markt als geheel kan worden geproduceerd. Een belangrijk gevolg is dat nationale beslissingen de locatiebeslissingen niet langer domineren en de regionale factoren in belang zullen toenemen. Bij de keuze voor een regio spelen de volgende factoren een belangrijk rol in de locatiekeuzen: aanwezigheid van gekwalificeerd personeel, een goede communicatiestructuur, voldoende uitbreidingsmogelijkheden en aantrekkelijke gebouwencomplexen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 7).

Binnen het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid is er een ontwikkeling waarbij men de ondersteuning van de landbouwsector wil loskoppelen van de eigenlijke productie. Dit zal aanleiding geven tot een verschuiving van prijsondersteuning via productiesteun, naar een ondersteuning die op bedrijfsniveau gekoppeld wordt aan de naleving van normen binnen een bredere context (milieu, voedselveiligheid, dierenwelzijn en arbeidsveiligheid), met andere woorden één enkele bedrijfstoelage die losstaat van productie. De Europese uitbreiding zal **leiden tot verdere wijzigingen in de subsidiepolitiek en mede daardoor tot verschuiving van teelten tussen de verschillende regio's**. De gevolgen voor het Vlaamse landbouwareaal, 750.000 ha landbouwgrond zoals vastgelegd in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, zijn nog niet duidelijk (Dwarsverbinding met hoofdstuk 9, Ontwikkelingen tussen mens en ruimte, these 8).

11.2.5 COMPETENTIENIVEAU

Kennis doen we grotendeels op in een schoolse omgeving. De scholingsgraad, het aandeel van de bevolking dat minstens een diploma van hoger secundair onderwijs heeft behaald, bedraagt bij de 25-35 jarigen 77% en bij de 55-64 jarigen 33%. Vlaanderen situeert zich hiermee matig goed in OESO-verband. Deze situatie zal nog verbeteren door het effect van het verhogen van de schoolplicht tot 18 jaar. Daarnaast stromen er steeds meer jongeren door naar het hoger onderwijs. In een hoog dynamische en complexe samenleving veroudert deze kennis snel, zodat we ons permanent moeten bijscholen zowel naar kennis als naar vaardigheden (**levenslang leren**). Ook competenties verworven via het verenigingsleven of vrijwilligerswerk worden steeds belangrijker. Inzake levenslang leren behaalt Vlaanderen in Europese context minder goede resultaten: slechts 7,4% voor Vlaanderen tegenover 8,3% van de actieve bevolking tussen 25 en 64 jaar voor de EU-15.

Wat is de invloed van goed geschoolde arbeidskrachten op de macro-economische ontwikkelingen?

Een goed geschoolde beroepsbevolking is een **troef voor een economie die comparatieve voordelen wil halen uit de productie van goederen en diensten met een hoge toegevoegde waarde**. Vlaamse bedrijven gaan in sterke mate de concurrentie aan op internationale markten. Willen zij zich competitief opstellen dan moeten zij producten met een hoge toegevoegde waarde aan de man brengen (technologische inbreng, design,...). Dit veronderstelt een goed geschoolde beroepsbevolking die flexibel kan inspelen op nieuwe

ontwikkelingen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 7, Macro-economische ontwikkelingen, these 1).

De terugloop van geboortecijfers alsmede de krimpende bevolking in sommige landen van de Europese Unie, maken dat er op termijn en in bepaalde sectoren substantiële **tekorten aan arbeidskrachten** kunnen ontstaan. Hierbij kan in de eerste plaats gedacht worden aan bepaalde beroepen in de zorgsector, maar ook aan gespecialiseerde beroepen die een hoog scholingsniveau vereisen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 6, Demografische ontwikkelingen, these 2 en 3).

Dualiteit in de samenleving: hoog- versus laaggeschoolden

Lager opgeleiden hebben een kleinere kans op tewerkstelling, participeren minder aan de politiek, doen minder aan sport en zijn minder gezond dan hoger opgeleiden. Het **opstapelen van integratietekorten door bepaalde groepen enerzijds en het opbouwen van integratiekansen door hoger geschoolden anderzijds**, geeft aanleiding tot een sterke dualisering van de samenleving.

Zo zijn allochtonen eerder sterk vertegenwoordigd in de groep van laaggeschoolden want ze kennen meer schoolse vertraging en komen ook vaker in technische en beroepsopleidingen terecht. Dit leidt bij allochtonen tot een **overdracht van de achterstandspositie over de generaties** heen (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 1).

Ook de dualiteit tussen hoog- en laaggeschoolde vrouwen neemt verder toe, ondanks dat meisjes een meer succesvolle schoolloopbaan dan jongens hebben. De doorstroming naar de arbeidsmarkt blijft sterk afhankelijk van het onderwijsniveau en studiekeuze. (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 2).

Een ander aspect heeft betrekking op de kennis en vaardigheden aangaande ICT en nieuwe technologieën. Die is in Vlaanderen maar matig. Wel wordt de achterstand versneld ingehaald maar er dreigt een **digitale kloof** te ontstaan bij de ouderen en lager geschoolden die al een lage basiskennis hebben en bovendien spontaan weinig interesse betonen om zich bij te scholen. Met de jonge aankomende actieve bevolking zal deze achterstand wel worden ingehaald dankzij de inspanningen van het onderwijs (Dwarsverbinding met hoofdstuk 10, Technologische ontwikkelingen, these 1).

Daarnaast is de participatie aan het verenigingsleven niet gelijkmatig verdeeld en mensen groeperen zich in aparte verenigingen volgens hun scholingsniveau. Van de mensen met een universitair diploma is minder dan 29% geen lid van een vereniging, bij de mensen zonder een diploma of met enkel een diploma lager onderwijs, loopt dit op tot meer dan 60%. Een ander kwalitatief aspect van de verenigingsdeelname is het type van vereniging waarvan mensen lid zijn. De evolutie kenmerkt zich door een verschuiving naar verenigingen die rond sport, beweging en lichamelijk welzijn zijn opgebouwd. Belangrijke kanttekening hierbij is dat deze verenigingen een hoger opgeleid ledenbestand hebben dan de klassieke sociale bewegingen. Die klassieke sociale bewegingen vormden een plek waar mensen van verschillende sociale groepen elkaar kunnen ontmoeten, terwijl nieuwe verenigingen een grotere homogeniteit kennen en vooral hoger opgeleiden aantrekken. Zo gaan belangrijke ontmoetingsfora tussen hoog- en laagopgeleiden verloren (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 4).

Relaties tussen maatschappelijk vertrouwen en scholingsniveau

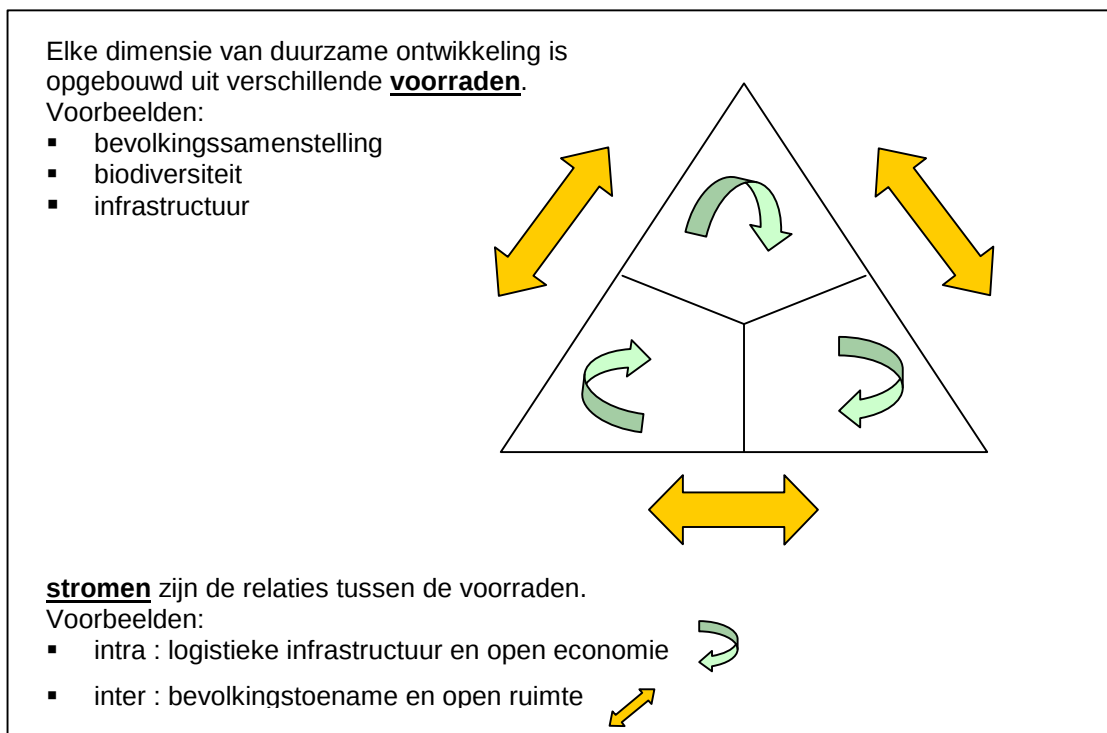
Het maatschappelijke vertrouwen is de laatste 20 jaar afgenomen. Zowel in de periode 1981-1990 als in de periode 1990-1999 was er in België en in Vlaanderen, een significante daling van het vertrouwen. Voor Vlaanderen en een aantal andere Europese landen was er midden jaren negentig een zeker herstel. Dit werd in Vlaanderen door een aantal schandalen bruusk afgebroken. Vanaf 1998 is er terug een beperkt herstel waar te nemen, maar de vraag is of dit structureel of tijdelijk is. **Scholing, levenslang leren, deelname aan het middenveld en andere vormen van actieve participatie leiden tot een sterker maatschappelijk vertrouwen.** Lager opgeleiden kenmerken zich net als ouderen door een groter wantrouwen. Het verschil volgens scholingsniveau kan leiden tot een nieuwe maatschappelijke breuklijn tussen laag- en hoogopgeleiden, met een nog lagere sociale participatie tot gevolg (Dwarsverbinding met hoofdstuk 8, Sociaal-culturele ontwikkelingen, these 4 en 5).

11.3 INTEGRATIEKADER VOOR DE ALGEMENE OMGEVINGSANALYSE

Het ontwikkelen van een algemene omgevingsanalyse voor het gewest Vlaanderen is een complexe aangelegenheid vanwege het multi-scale (tijd en ruimte), multi-aspect (beleidsdomeinen) en multi-actor karakter van de omgevingsdynamiek. Het ontwikkelen van een integratiekader zal aanleiding geven tot een breder inzicht in de samenhang van de verschillende maatschappelijke ontwikkelingen binnen en buiten Vlaanderen. APS werkt hiervoor samen met het ICIS (International Centre for Integrative Studies, Universiteit Maastricht).

Het concept en het begrippenkader steunt op het systeemdenken waarbij Vlaanderen als systeem wordt beschouwd en de (beleids)omgeving gezien wordt als een complex dynamisch systeem van voorraden (relatief langzaam veranderende entiteiten) en stromen (de relaties tussen voorraden, de snel veranderende entiteiten). De veranderingen in een omgeving zijn het gevolg van de wisselwerking tussen trage en snelle veranderingen, alleen ligt de focus meestal op de snelle veranderingen. Een geïntegreerd en toekomstgericht beleid heeft noodzaak aan inzicht in langetermijnontwikkelingen in relatie tot kortetermijnacties. Dit om te voorkomen dat een ad hoc beleid gevoerd wordt dat enkel gericht is op symptoombestrijding.

Figuur 1 Driehoeksmodel ontwikkeld door het ICIS (Rotmans, van Asselt et al, 2001)
Dit model van geïntegreerde systeemanalyse illustreert dat de transformaties van die drie vormen van kapitaal (economisch, milieu en menselijk) in het maatschappelijke systeem elkaar continu via het geheel van voorraden en stromen beïnvloeden

Het Integratiekader is opgebouwd uit drie dimensies, te weten de sociaal-culturele, de economische en de natuur-milieu dimensie. Het geheel van die aspecten die iets zeggen over de mensen uit de samenleving of de maatschappelijke voorzieningen, worden onder de sociaal-culturele dimensie geplaatst. De elementen die vooral gaan over de economische waarden van de samenleving, zoals infrastructuur en bedrijvigheid, hebben een plaats bij de economische dimensie. Tot slot worden de aspecten die iets zeggen over de natuur- en milieuwaarden van Vlaanderen, in de natuur-milieu dimensie opgenomen.

De drie dimensies zijn opgebouwd uit voorraden. Voorraden kunnen gedefinieerd worden als maatschappelijke waarden, bronnen waaruit onze samenleving put. De functie in de samenleving, omvang en kwaliteit en ruimtelijke component bepalen samen de waarde van een voorraad. Wat de ruimtelijke component betreft, gaat het vooral om de geografische spreiding van de voorraad. Ter illustratie, de voorraad natuur kent een geografische spreiding. Er zijn gebieden in Vlaanderen waar de natuur versnipperd aanwezig is en gebieden waar de natuur geconcentreerd en aaneengesloten is gesitueerd. Voorraden zijn entiteiten die langzaam veranderen. Uiteraard kennen ze enige dynamiek, echter die dynamiek kan beschouwd worden als zijnde 'ruis' ten aanzien van de gehele omvang van de voorraad.

Wat zijn geen voorraden?

Aspecten die maatschappelijke processen beschrijven (bijvoorbeeld globalisering, individualisering of mediatisering) zijn geen voorraden. Deze aspecten beschrijven ontwikkelingen die aangrijpen op de voorraden en dus in een later stadium in de scenario's worden beschreven. Bovendien manifesteren deze ontwikkelingen zich niet alleen op de schaal van Vlaanderen maar ook op nationale en internationale schaal. Het integratiekader

beschrijft het 'systeem' Vlaanderen. Invloeden van buitenaf, die de interne dynamiek van Vlaanderen beïnvloeden, dienen een plek te krijgen in de scenario's.

Aspecten die iets zeggen over bestuur en beleid (bvb. wetmatiging en regelgeving) of de sturingsmogelijkheden van andere actoren (zoals de burgers en het bedrijfsleven), worden niet in de voorraden opgenomen. Deze aspecten geven als het ware de interventies en de kwaliteit van de interventies aan, die de ontwikkelingen in de drie dimensies (de natuur en milieu, de economische en de sociaal-culturele) kunnen beïnvloeden en sturen.

Tussen de voorraden bestaan relaties, deze worden stromen genoemd. De interstromen zijn de relaties tussen voorraden van twee verschillende dimensies, de intrastromen zijn de relaties tussen voorraden binnen een dimensie. De beoordeling van de status van de voorraden en de verandering van deze voorraden is onderhevig aan subjectiviteit en onzekerheid en dient daarom bij voorkeur plaats te vinden in een participatief proces.

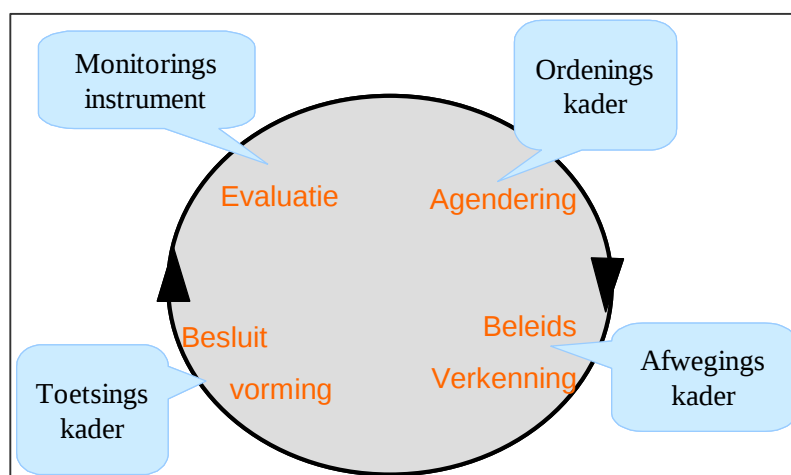
Voorraden vertegenwoordigen dus een zekere maatschappelijke waarde die beheerd moet worden. Vandaar dat men vaak spreekt van strategisch voorraadbeheer. Voorraden hebben bepaalde eigenschappen die het beheer mogelijk maar ook lastig maken. Veranderingen in voorraden, bijvoorbeeld luchtkwaliteit, kunnen lang onopgemerkt blijven en zijn moeilijk waarneembaar. Echter, op een dag kan een kritische grens overschreden worden waardoor voorraden uitgeput raken. Voorraadbeheer impliceert dus onder andere een beleid gericht op onderhoud.

Het denken in termen van voorraden en hun relaties heeft met name meerwaarde in het kader van strategische planning. Door te redeneren vanuit de samenhang en de waarden van de samenleving (die op korte termijn langzaam veranderen) kan op een systematische wijze inzicht ontstaan in, wellicht sluimerende, ontwikkelingen die op termijn tot maatschappelijke knelpunten in de samenleving kunnen leiden. Ter illustratie: door jarenlang te weinig te investeren in onderwijs, zal op langere termijn een discrepantie kunnen optreden tussen de economische structuur en het arbeidspotentieel van de samenleving. Een dergelijke discrepantie is niet binnen een paar jaar verholpen.

Met behulp van het Integratiekader kan de waarde van de voorraden voor een omgeving in onderlinge samenhang worden vastgesteld; men kan zichtbaar maken wat de ontwikkeling van de waarden in de drie dimensies is, welke spanningen tussen mens, welvaart en natuur en milieu kunnen optreden enz. Het expliciteren van afwegingen wordt op deze manier dus mogelijk gemaakt: beleidsingrepen op verschillende voorraden in het systeem kunnen integraal tegen elkaar afgewogen worden.

Het Integratiekader kan in verschillende fasen van de beleidscyclus worden ingezet, zoals uit figuur 2 blijkt.

Figuur 2 Toepassing van het Integratiekader in de beleidscyclus

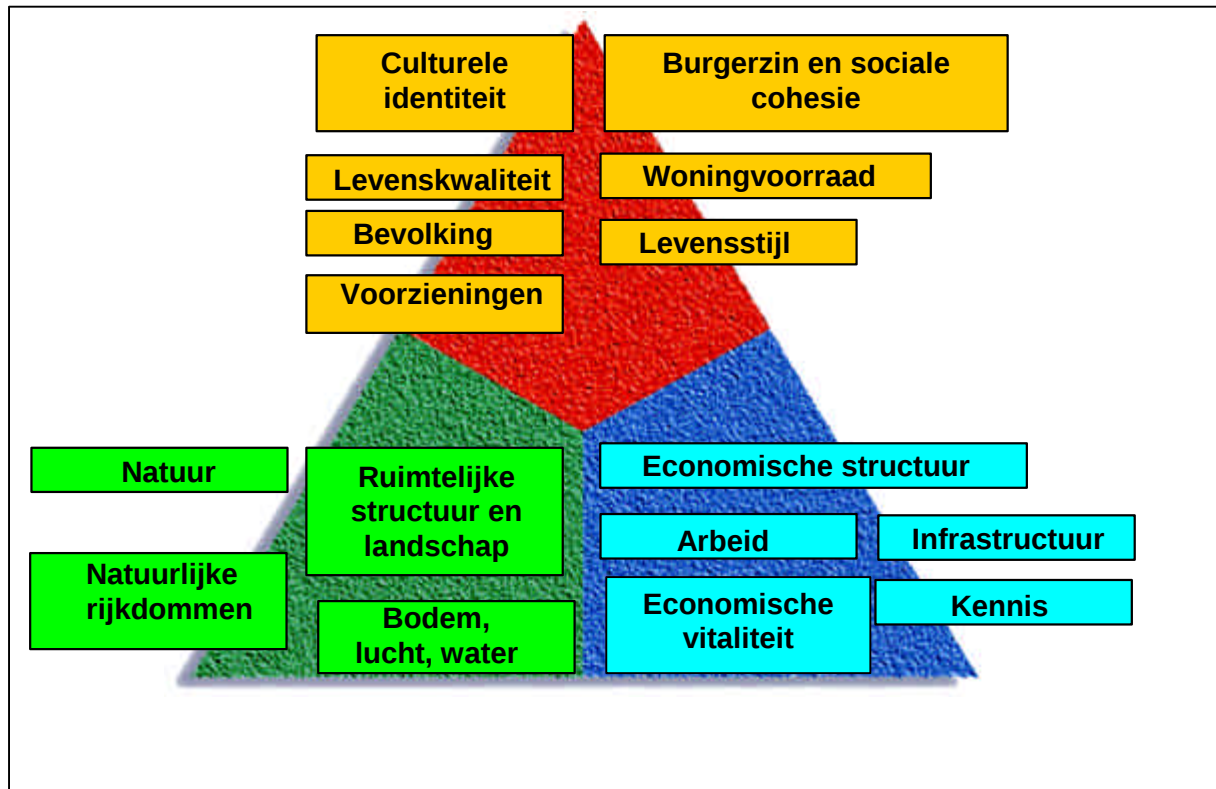
In het geval van de algemene omgevingsanalyse wordt het model ingezet voor het agenderen van de belangrijkste elementen van omgevingsbeleid. Tevens wordt het model ingezet in de beleidsverkenning, teneinde toekomstige ontwikkelingen binnen en buiten Vlaanderen integraal door te redeneren.

Achtergrond

1. In de agenderingsfase is het model vooral van toepassing voor het expliciet maken van de belangrijkste aspecten, nu en in de toekomst, met betrekking tot het omgevingsbeleid. Tevens worden daarbij de belangrijkste relaties tussen de aspecten expliciet gemaakt.
2. In de beleidsverkenning is het model inzetbaar om ontwikkelingen die zich binnen Vlaanderen afspelen of op Vlaanderen afkomen, integraal door te redeneren. Op deze wijze kunnen niet alleen eerste orde effecten in kaart worden gebracht maar ook hogere orde effecten. Tevens kunnen beleidsstrategieën op 'voor en tegen' doorgeredeneerd worden. Daarbij worden ook systematisch de randvoorwaarden waaraan gedacht moet worden, expliciet gemaakt.
3. In de besluitvormingsfase wordt het model verder onderbouwd met kwantitatieve gegevens. Dit is een tijdrovende stap waarbij veelal extra speurwerk verricht moet worden.
4. In de evaluatiefase is het model vooral handig om scherp te krijgen welke indicatoren gemonitord moeten worden om kritische ontwikkelingen op de voet te kunnen volgen. Voordeel van het aandragen van indicatoren vanuit het Integratiekader is, dat bij de monitoring rekening wordt gehouden met de samenhangen tussen voorraden.

11.3.1 INTEGRATIEKADER VOOR VLAANDEREN

Figuur 3 Voorradenmodel voor Vlaanderen

In het voorjaar 2004 werd met een expertengroep uit het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, een denkoefening gemaakt (6 workshops). Deze experts werden door de verantwoordelijken voor de domeinspecifieke bijdragen aan de komende regering aangeduid en gemandateerd. Het hierna volgende overzicht van voorraden is het resultaat van de besprekingen in deze expertengroep.

Sociaal-culturele dimensie

Levenskwaliteit: het algehele welzijn van mensen in de samenleving. De voorraad omvat de tevredenheid van de mensen, de gezondheid, de ervaren leefbaarheid van de omgeving van de mensen en het (gevoel van) bescherming tegen inbreuken op fysieke integriteit en persoonlijke levenssfeer van de burgers. Dit laatste aspect omvat alle aspecten van veiligheid, zowel objectieve als de subjectieve (beleefde veiligheid van mensen). Het gaat onder andere om sociale veiligheid (onder andere geweldsmisdrijven), verkeersveiligheid, voedselveiligheid en om risico's als gevolg van bedrijvigheid (ook wel externe veiligheid genoemd).

Levensstijl: de wijze waarop mensen hun behoeften bevredigen door het nuttigen van goederen en diensten en het ondernemen van activiteiten. Deze voorraad gaat onder meer over de consumptie van de burgers, het gedrag dat zij vertonen in het consumeren van goederen en diensten, hun tijdsbesteding, en de wijze waarop zij uiteindelijk goederen afdanken.

Woningvoorraad: het geheel aan sociale en particuliere huisvestingsmogelijkheden. Hieronder vallen de hoeveelheid, typen en kwaliteit van woningen. Hieronder valt niet de woonomgeving (zie levenskwaliteit).

Voorzieningen: de publieke en private diensten waarvan de burger gebruik kan maken. Het gaat onder meer om de gezondheids-, zorg- en welzijnsvoorzieningen, culturele voorzieningen en de onderwijsvoorzieningen, zowel de omvang als de kwaliteit ervan.

Burgerzin en sociale cohesie: het bewustzijn te behoren tot een gemeenschap van burgers met rechten en plichten, de bereidheid die rechten te eerbiedigen en die plichten na te komen. Sociale cohesie heeft betrekking op de samenhang in de samenleving, de aanwezigheid van sociale netwerken en de sociale integratie van burgers. Deze voorraad gaat dus over de mate waarin burgers in vrijwilligerswerk, in politiek en andere maatschappelijke activiteiten participeren. Tevens gaat het over openheid naar elkaar toe en de mate waarin er sprake is van tolerantie, solidariteit en vertrouwen onder burgers.

Culturele identiteit: de eigenheid van de gemeenschappelijke waarden, normen, en gewoonten in de samenleving en de uitstraling daarvan naar buiten toe. Tevens omvat het de mogelijkheden die geboden worden voor het uiten van uiteenlopende culturen en de rol van religie in de maatschappij.

Bevolking: de eigenschappen, opbouw en omvang van de bevolking. Het gaat om het aantal mensen woonachtig in Vlaanderen, groei van de bevolking (door natuurlijke aanwas of migratie), de opbouw in termen van huishoudsamenstelling en leeftijden, en de eigenschappen in termen van scholingsgraad en kennisniveau, inkomensniveau en etniciteit.

Economische dimensie

Economische structuur: de omvang en verdeling van de bedrijvigheid over de verschillende sectoren en de kenmerken van de ondernemingen (bijvoorbeeld omzet, bedrijfsleven of ruimte-intensiteit).

Economische vitaliteit: de beschikbaarheid van kapitaal in de samenleving, de economische conjunctuur en het economische klimaat (inclusief financieel draagvlak en het imago van de economie en de ondernemersgeest).

Arbeid: de vraag (werkgelegenheid) en het aanbod (beroepsbevolking) op de arbeidsmarkt.

Kennis: de technologische, wetenschappelijke en creatieve kennis die zowel expliciet als impliciet in de maatschappij aanwezig is. De mogelijkheden tot het ontwikkelen, verspreiden, overdragen en bewaren van kennis middels onderzoek en innovatie zijn hiervan een onderdeel. Aanwezige kennis komt naar voren in activiteiten inzake wetenschap en onderzoek, technologie en innovatie.

Infrastructuur: het geheel van voorzieningen voor verkeer, transport en communicatie. Dit zijn onder meer de verkeersinfrastructuur (de wegen, het spoor, enz.), distributienetwerken als het energienet, de communicatienetwerk, pijpleidingen enz. Het gaat ook over de verplaatsingen over het verkeersnetwerk (modal shift / mobiliteit) en de bereikbaarheid als gevolg van de aanwezigheid van het netwerk.

Natuur en milieu dimensie

Natuurlijke rijkdommen: rijkdommen waaruit geput wordt ten behoeve van de energievoorziening en de productie van goederen. Dat zijn met name de energiebronnen, de hernieuwbare en fossiele grondstoffen en de delfstoffen.

Bodem, lucht en water: deze voorraad omvat de milieutoestand van de drie compartimenten en wordt weergegeven in termen van kwaliteit als het gaat om lucht, en kwaliteit en kwantiteit als het gaat om bodem en water (grondwater en oppervlaktewater). Bij bodem gaat het om de bovenste laag van de aardkorst.

Natuur: De biotische elementen van een ecosysteem in de vorm van de aanwezige flora en fauna. Deze voorraad omvat de kwaliteit en de omvang van natuurgebieden (inclusief bos), stiltegebieden, de biodiversiteit en de genetische diversiteit. Tevens omvat de voorraad natuur het aspect biomassa.

Ruimtelijke structuur en landschap: het landschap is de resultante van de dynamische wisselwerking tussen de fysische omstandigheden (het abiotisch en biotisch milieu) en de menselijke activiteiten (te beschouwen als een foto). Het gaat daarbij dus over een verscheidenheid aan landschappen: industriële landschappen, stedelijke landschappen, open landschappen. De ruimtelijke structuur gaat over de samenhang en interactie tussen verschillende lagen: de stedelijke structuur, de open ruimte structuur, de ruimtelijk-economische structuur en de lijninfrastructuur.

De expertengroep definieert een reeks van stromen tussen die hiervoor beschreven voorraden. De talrijke inter- en intrarelaties tonen aan dat Vlaanderen een complex systeem is. De beschrijving hiervan maakt het onderwerp van een afzonderlijke brochure uit. Hierin zullen eveneens een drietal toekomstscenario's worden opgenomen die de expertengroep opgebouwd heeft, op basis van het Integratiekader.

METHODEN VAN INTEGRATED ASSESSMENT

Rond het begin van de jaren zeventig werden onder impuls van de Club van Rome de eerste assessment modellen ontwikkeld. De grenzen tussen Integrated Assessment (IAS) en Technology Assessment (TA) zijn vaag. In eerste instantie was een TA sterk gericht op technologische ontwikkelingen. Maar meer en meer wordt TA uitgebreid met analyses van sociaal ecologische ontwikkelingen en komt zo op het werkterrein van IAS.

'Integrated assessment (IAS) is an interdisciplinary (and participatory) process of combining, interpreting and communicating knowledge from divers scientific disciplines to allow a better understanding of complex phenomena. IAS has the explicit aim to inform and facilitate decision-making (van Asselt & Rijkens-Klomp, 2002).'

'TA is the activity of describing, analysing and forecasting likely effects of technological change, the main purpose of which is to provide an input into technology policy making. TA emerged from the need for critical reflection of the negative effects of a particular technology development.'

Vaak werken de Technology Assessment centra in Europa voor de respectievelijk parlementen van de landen waar ze actief zijn. Binnen parlementaire TA-instellingen zoals in het Vlaams Parlement, wordt TA in de eerste plaats uitgevoerd als ondersteuning voor politieke beslissingsprocessen op het vlak van wetenschap en technologie. Die ondersteuning kan bestaan uit het verstrekken van informatie door de instelling of het gericht adviseren op verzoek van het parlement: individuele leden, commissies, fracties, enzovoort (viWTA, 2002).

Ook in heel wat Europese bedrijven bestaat er een TA-praktijk. De industriële of toegepaste TA wordt beschouwd als een onderdeel van de strategische planningscyclus van bedrijven. Bedrijven onderzoeken met het oog op hun innovatie en afhankelijk van de investeringsstrategie, de impact die hun producten en/of diensten (en de productieprocessen waardoor ze tot stand komen) kunnen hebben op de samenleving.

Pas de laatste 15 jaar heeft de assessmentmethode een erkenning gekregen als wetenschappelijk onderzoeksdomein. Zo werden naast de parlementaire TA-instellingen een aantal universitaire onderzoekscentra opgericht. Het academische IAS of TA richt zich vooral op meer fundamenteel werk: theorieontwikkeling, ontwikkelen en onderzoeken van methoden, en -technieken, evaluatie van praktijkvoorbeelden.

In de literatuur vindt men een zeer brede waaier van opsommingen en indelingen die elk specifieke klemtonen leggen. Inhoudelijk kunnen we twee typen methoden voor Integrated Assessment onderscheiden: **analytische methoden en participatieve methoden**. De analytische methoden vinden hun oorsprong in de natuur- en economische wetenschappen, terwijl de participatieve methoden voortkomen uit de sociale wetenschappen.

Analytische methoden maken gebruik van een analytisch kader dat beoogt verschillende soorten van wetenschappelijke kennis te verenigen. Een analytisch kader kan een formeel computermodel zijn, een risicoanalyse, een levenscyclusanalyse alsook het scenariomodel.

De term participatieve methoden, ook wel interactieve of communicatieve methoden genoemd, is een verzamelnaam voor onderzoeksbenaderingen waarin ook niet-onderzoekers zoals beleidsmakers, vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers een actieve rol spelen om de samenhang en interacties tussen maatschappelijke problemen te duiden. Een participatieve methode kan een consensusconferentie zijn, een focusgroep, een Delphi-methode als ook een geheel van scenarioworkshops. Een onderscheid wordt gemaakt bij de participatieve methoden waarbij er enerzijds een inbreng wordt verwacht van het 'brede publiek', en anderzijds van experts en stakeholders.

BRONNEN

- Rotmans J., van Asselt M.B.A et al., 2001. *Final Report Integrated visions for a sustainable Europe*. Submitted by the International Centre for Integrative Studies to the Research and Development Directorate, European Commission. ENV4-CT97-0462.
- van Asselt M.B.A. et al, 2000. *Werken met het denkmodel*. ICIS working paper, Maastricht.
- van Asselt M.B.A. & N. Rijkens-Klomp, 2002. *A look in the mirror: reflection on participation in Integrated Assessment from a methodological perspective*. Global Environmental Change 12,167-184.
- viWTA, 2002. Vlaams Instituut voor wetenschappelijk en technologisch aspectenonderzoek, *Jaarverslag 2001-2002*. Vlaams Parlement.
- Zoeteman B.C.J. & S.C. Hamelink, 2002. *Op zoek naar bronnen van nationale duurzaamheid. Een berekening van de duurzaamheidshouding van landen*. Rapport GLOBUS, Universiteit van Tilburg.

